

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1962

1

960-

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK III

LJUBLJANA 1962

ŠTEVILKA 1

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dušan Bravničar, dr. Marjan Britovšek, Tone Ferenc, Olga Kastelic, France Klopčič
(odgovorni urednik), Jože Krall, Ivan Križnar, Miroslav Luštek, Alenka Nedog

Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
FLRJ Jugoslavija

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj: Franc Kimovec, ravnatelj

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Vasilij Melik

Izidi volitev v konstituito leta 1920

I

V članku o volitvah v ustavodajno skupščino kraljevine SHS 28. novembra 1920, ki ga tu objavljam, ne bom govoril o gospodarskem in političnem položaju v državi pred volitvami in ob njih, niti ne o vlogi posameznih političnih strank, ne o programih in geslih; s katerimi so šle v volilni boj in ne o njih pogledih na socialne, nacionalne in ustavne probleme, saj je bilo o tem v zadnjih letih že precej napisanega.¹ Omejil se bom samo na volitve oziroma na prikaz volilnih rezultatov.

Za začetek naj ugotovim, da so bile prve parlamentarne volitve v stari Jugoslaviji, volitve v konstituito, izredno pozno: bile so le tri dni prej kot dve leti po razglasitvi zedinjenja, torej pozneje kot v vseh drugih kapitalističnih evropskih državah, ki so bile na tak ali drugačen način zapletene v prvo svetovno vojno, ali pa so po njej nastale — razen Albanije. To odlašanje z volitvami verjetno ni pričalo le o neurejenih razmerah, dela nezmožnem začasnem narodnem predstavništvu in vladnih krizah, ampak tudi o strahu vladajočih, predvsem radikalne stranke, pred neugodnim volilnim izidom. Končno je začasno narodno predstavništvo 2. septembra 1920² sprejelo zakon o volitvah narodnih poslancev v ustavodajno skupščino. Ta je v glavnem slonel na volilnih določbah srbske ustave iz leta 1903, ki je bila le neznatno izpremenjena ustava iz leta 1888, in na določbah srbskega zakona o volitvah narodnih poslancev iz leta 1890 ter njegovih poznejših spremembah. Po teh določbah je veljala v predvojni kraljevini Srbiji moška volilna pravica od 21. leta starosti dalje za vse, ki so plačevali 15 in več takratnih dinarjev direktnih davkov (z določenimi olajšavami za nekatere). Za volitve v ustavodajno skupščino leta 1920 je bil cenzus ukinjen in razglašena splošna moška volilna pravica od 21. leta starosti dalje. Ženska volilna pravica, ne splošna

¹ Na primer: Julijana Vrčincac: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa, Beograd 1956; Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 godine, Sarajevo 1958; Iz istorije Jugoslavije 1918—1945, zbornik predavanja, Beograd 1958; zbornik Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu, Zagreb 1959; Dragoslav Janković: Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), (Istorija XX veka, I, Beograd 1959); Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, II, Zagreb 1961.

² Enciklopedija Jugoslavije (zv. 4, članek Izborni sistemi, str. 414) navaja napačno 3. septembra. Tega dne je bil zakon podpisan, objavljen pa je bil v 195. številki »Službenih novina« dne 6. septembra.

ne omejena, pa ni bila uvedena, kljub temu da se je v istem času uveljavila v vrsti evropskih držav in da so bili v začasnem narodnem predstavništvu postavljeni predlogi v tem smislu. Tedaj in pozneje je ostala stara Jugoslavija v vrsti držav, ki ženam parlamentarne volilne pravice niso dajale. Razen tega je bila splošnost moške volilne pravice zmanjšana s tem, da je 20. člen zakona o volitvah narodnih poslancev v ustavodajno skupščino določal, da lahko v volilne imenike vpisujejo tiste, ki so »najmanj 6 mesecev stalno nastanjeni v dotični občini«. Ta določba, ki je v Srbiji ni bilo, je bila v škodo predvsem delavskemu razredu. Vojska (oficirji in vojaki) volilne pravice niso imeli.

Volilna pravica je bila dana državljanom SHS. Za državljane SHS je volilni zakon imel vse, ki so bili 1. decembra 1918 državljani Srbije, Črne gore, Hrvatske in Slavonije, in tiste, ki so imeli »pripadništvo« v Bosni in Hercegovini, ali domovinsko pravico nekje na drugem ozemlju nove države. Razen tega so bili šteti v to vrsto tudi »vsi oni Slovani po plemenu in jeziku, ki so se do začetka sestavljanja volilnih imenikov stalno naselili v kaki občini kraljevine SHS«.³

Po volilnem zakonu pa niso bili državljani »oni prebivalci kraljevine SHS izven Srbije in Črne gore, ki imajo po mirovnih pogodbah z Nemčijo, Avstrijo in Madžarsko pravico opcije za svoje nacionalne države, kakor tudi oni, ki so se pred novembrom 1915 izselili iz Južne Srbije, pa so bili dotlej turški podaniki«.⁴ Ta odvzem volilne pravice je zajel predvsem pripadnike nemške in madžarske narodne manjšine. V praksi so te določbe pogosto zlorabljali proti opoziciji, zlasti proti volivcem delavskega razreda.

Vse državno ozemlje je bilo z volilnim zakonom razdeljeno na volilna okrožja.

Za vsako volilno okrožje je bilo določeno, da voli na 30.000 prebivalcev enega poslanca, ostanek nad 17.000 pa je dajal pravico do novega poslanskega mesta. Za podlago izračunavanju je bilo vzeto zadnje štetje, to je predvojno štetje iz leta 1910.⁵ Za volilna okrožja je razglasil zakon v Srbiji (z Makedonijo) ter v Bosni in Hercegovini tedanja upravna okrožja, na Hrvatskem in v Slavoniji županije. Izjema je bila le pri dveh volilnih okrožjih na Kosmetu in v Sandžaku, ki so ju sestavili iz več upravnih okrožij. Medjimurje so priključili varaždinskemu okrožju, Istro modruško-reškemu. Črna gora, v mejah iz leta 1912, je bila v celoti eno volilno okrožje. Okrožja v drugih delih države so bila razmejena po sodni razdelitvi. Vojvodina (točneje Banat, Bačka in Baranja) je bila razdeljena na 5 volilnih okrožij, tako da je vsako zajemalo ozemlje, podrejeno enemu ali dvema sodnima stoloma. Dalmacija je bila razdeljena v dve volilni okrožji: prvo je obsegalo področja okrožnih sodišč Kotor, Dubrovnik in Split, drugo pa področji okrožnih sodišč Šibenik in Zadar. Tudi Slovenija je bila razdeljena na dve volilni okrožji. Prvo je obsegalo področji okrožnih sodišč v Celju in Mariboru — z drugimi besedami nekdanjo Štajersko, poleg tega pa še Prekmurje ter »oni del Koroške, ki pripada zdaj okrajnemu glavarstvu Velikovec in Slovenj Gradec«. Drugo volilno okrožje je

³ 9. člen volilnega zakona.

⁴ Prav tam. Zadnja določba se je nanašala na tiste, ki so imeli v Makedoniji po mirovni pogodbi s Turčijo (po balkanski vojni) pravico opcije in izselitve, pa so se nato za časa prve svetovne vojne ali po njej vrnili. (Glej Stenografske beleške privremenog narodnog predstavništva, V. sveska, str. 55—56).

⁵ 5. člen volilnega zakona.

obsegalo področji okrožnih sodišč v Ljubljani in Novem mestu, torej nekdanjo Kranjsko, razen tega pa po besedilu zakona še »Goriško in ostali del Koroške«. ⁶ Zakon, sprejet pred sklenitvijo rapalske pogodbe z Italijo in pred koroškim plebiscitom, je torej predvideval tudi vključitev vsega spornega ozemlja. Volitve, do katerih je prišlo že po pogodbi z Italijo in po izgubljenem koroškem plebiscitu, pa niso bile opravljene niti na vsem zdaj z mejami začrtanem državnem ozemlju. Velik del logaškega okraja; Kastav, Sušak, Krk, skoraj polovica Dalmacije (večina otokov od Raba do Mljeta ter vsa severna celinska Dalmacija skoraj do Trogira) — vse to je bilo pod italijansko okupacijo ter zato tudi ni volilo. Na tem ozemlju je živel preko 300.000 ljudi. Tako je v celoti odpadlo drugo dalmatinsko volilno okrožje. Od ozemlja, ki ga je po miru v Neuillyju odstopila Bolgarija, je volil v ustavodajno skupščino samo strumiški kraj v Makedoniji; področje, ki je bilo pridobljeno na vzhodu Srbije (bosiljgradski in caribrodski kraj ter še 9 občin), pa ni bilo vključeno v volitve, ker je bilo komaj pred volitvami izročeno Jugoslaviji. ⁷ Meje z Albanijo, Madžarsko in Romunijo v času volitev še niso bile dokončno potegnjene; tu so volili kraji, ki so pozneje pripadli sosednjim državam, kakor n. pr. Žombolja. ⁸ Volilna okrožja so bila po velikosti med seboj precej različna. V Srbiji (z Makedonijo) so bila izrazito majhna: od 29 jih je 25 volilo po 7 ali manj poslancev — najmanjša štiri so volila po tri poslance — pa tudi od drugih štirih je imelo največje po statistiki iz 1910. leta 260.000 prebivalcev in je volilo devet poslancev. Na vsem drugem ozemlju je bilo le 23 volilnih okrožij, od teh je najmanjše volilo 7 poslancev (liško-krbavska županija z 204.000 prebivalci leta 1910), vsa druga pa 8 ali več. Dvanajst jih je imelo 10 ali več poslancev. Največja tri so volila 21, 17 in 15 poslancev. To sta bili obe slovenski, mariborsko, ki je s 640.000 prebivalci volilo 21 poslancev, in ljubljansko, ki jih je volilo 15 pri 441.000 prebivalcih, poleg njiju pa še zagrebška županija, ki je imela leta 1910 513.000 prebivalcev; volila je 17 poslancev.

Treba je pripomniti, da sta bili ljubljansko in mariborsko okrožje v resnici manjši, kajti ob izračunavanju števila prebivalstva in določanju poslanskih mest je Državni odbor upošteval tudi koroško plebiscitno ozemlje, ki pa potem ni volilo. O tem problemu bom govoril še pozneje v XI. poglavju.

V starem srbskem volilnem sistemu je bilo 24 mest izločenih iz volilnih okrožij in so volila svoje posebne poslance. Ta mesta so bila privilegirana tudi s tem, da so imela sorazmerno večje število poslancev. Od tega je ostal v volilnem sistemu leta 1920 le še zelo skromen ostanek: mesta izven volilnih okrožij in s posebej določenim številom poslancev so bila le tri — Beograd, Zagreb in Ljubljana. Za Beograd je bilo določenih v zakonu 6 poslanskih mest; po splošnih določbah, da pride na 30.000 prebivalcev en poslanec, bi imel po štetju iz leta 1910 pravico le na tri. Za Zagreb so namenili 5 poslancev, pripadla bi mu sicer dva. Ljubljana (s Spodnjo Šiško, ki je bila mestu priključena leta 1914) je dobila 4 poslance; po splošnih določbah bi imela enega. ⁹

Vsako volilno okrožje je bila enota zase, povsem ločena od vseh drugih volilnih okrožij. Razporeditev mandatov v okrožju ni bila v ničemer odvisna

⁶ 4. člen volilnega zakona.

⁷ Almanah kraljevine Jugoslavije V, 1, Zagreb 1937/38, str. 4.

⁸ Prim. Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921. godine, Sarajevo 1924, str. IX.

⁹ 6. člen volilnega zakona.

od volilnih rezultatov zunaj okrožja, v pokrajini ali državi. Zato tudi ni bilo nobenih vsedržavnih ali pokrajinskih kandidatnih list. Vsaka stranka je v vsakem volilnem okrožju nastopala posebej. Lahko je kandidirala tudi samo v eni volilni enoti. Še točneje: stranke uradno v volilnem postopku sploh niso nastopale. Zakon in volilni postopek sta poznala le kandidatne liste z nosilcem oziroma nosilcema liste na čelu; po njem oziroma po njima se je lista uradno imenovala.¹⁰ Za vložitev kandidatne liste je bilo treba zbrati 100 podpisov.¹¹ Lista je morala imeti toliko kandidatov, kolikor je bilo določenih poslanskih mest za dotično volilno okrožje, razen tega pa še po enega namestnika za vsako kvalificirano poslansko mesto.¹²

Poslanci oziroma kandidati so se delili — kakor v predvojni Srbiji — v dve skupini: poslance s splošnimi pogoji in tako imenovane kvalificirane poslance. Vsaka kandidatna lista — razen v mestih (Beogradu, Zagrebu, Ljubljani) — je morala imeti določeno število kandidatov, ki so dokončali kako domačo ali tujo fakulteto ali višjo strokovno šolo v rangu fakultete.¹³ Manjša volilna okrožja so imela po eno kvalificirano poslansko mesto, za večja pa je zakon določal, da morajo izvoliti toliko kvalificiranih poslancev, »kolikokrat se nahaja število štiri v številu poslancev s splošnimi pogoji«. ¹⁴ Ko je Državni odbor 6. oktobra 1920 predpisal razdelitev poslanskih mest na obe kategoriji za vsa volilna okrožja,¹⁵ je to dokaj nerodno izraženo besedilo zakona uporabil na ta način, da je delil s 4 celotno število poslanskih mest posameznih volilnih okrožij in s tem število kvalificiranih poslancev še nekoliko povečal.¹⁶ Tako je na okrožja, ki so imela po številu prebivalstva sedem ali manj poslancev, prišel po en kvalificiran poslanec; na okrožja, ki so imela v celoti 8, 9, 10 ali 11 poslancev, po 2; na okrožja, ki so volila po 12, 13, 14 ali 15 poslancev, po 3. Zagrebško okrožje s 17 poslanci je imelo med njimi 4 kvalificirane, mariborsko z 21 poslanci pa 5. Po besedilu volilnega zakona bi moralo mariborsko okrožje imeti 17 navadnih in le 4 kvalificirane poslance.

Mandati so se delili za vsako skupino poslanskih mest posebej: posebej za navadna mesta in posebej za kvalificirana. Za delitev se je uporabljal proporcionalni sistem, kakor je bil v veljavi v Srbiji po ustavi iz leta 1888.¹⁷ Po tem sistemu se je za vsako volilno okrožje število volilnih udeležencev delilo s številom splošnih poslanskih mest. Dobljena številka je bila količnik. Vsaka kandidatna lista je dobila toliko poslancev, kolikorkrat je bil količnik vsebovan v številu glasov, ki jih je lista dosegla. Če se s takim načinom dodeljevanja niso mogla razdeliti vsa poslanska mesta, so se preostala delila listam, ki so imele število ali ostanke glasov najbližje količniku.¹⁸

¹⁰ 66. člen volilnega zakona.

¹¹ 34. člen volilnega zakona.

¹² 35. člen volilnega zakona.

¹³ 14. člen volilnega zakona.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ »Službene novine« 11. oktobra 1920.

¹⁶ Prim. Slobodan Jovanović: Izborni zakon za ustavotvornu skupštino, Arhiv za pravne i društvene nauke 18, 1920/1, str. 211—212.

¹⁷ 93. člen ustave; ustrežajoči 92. člen ustave iz leta 1903 je dobil dopolnilo, ki leta 1920 ni bilo upoštevano: če kakšna kandidatna lista ne dobi niti količnika, se njeni glasovi dodajo kandidatni listi z največjim številom glasov.

¹⁸ 80. člen volilnega zakona.

Naj ta postopek prikažem s praktičnim primerom! V ljubljanskem volilnem okrožju je bilo oddanih 67.318 glasov; poslanskih mest je bilo 15, toda od teh 3 kvalificirana, ki so se delila posebej. Število volilnih udeležencev je bilo torej treba deliti z 12 — dobljeni količnik je znašal 5609. Vloženih je bilo 6 kandidatnih list, ki so dobile naslednje število glasov:

Slovenska ljudska stranka	28268
Samostojna kmetijska stranka	15641
Komunistična stranka	9142
Socialnodemokratska stranka	7134
Demokratska stranka	4500
Narodno socialistična stranka	2633

Število glasov prvih štirih list delimo zdaj s količnikom in dobimo: $28.268 : 5609 = 5$ z ostankom 223, $15.641 : 5609 = 2$ z ostankom 4423, $9142 : 5609 = 1$ z ostankom 3533, $7134 : 5609 = 1$ z ostankom 1525. Klerikalcem torej dodelimo 5 poslanskih mest, kmetijcem 2, komunistom in socialdemokratom pa po enega. S tem smo razdelili 9 mest, razdeliti pa je treba še tri. Zdaj upoštevamo število glasov tistih dveh list (demokratske in narodnosocialistične), ki nista dosegli količnika, ter ostanke, ki so nam ostali pri delitvi števila glasov prvih štirih list s količnikom. Ti glasovi oziroma ostanki so takole razvrščeni:

demokratska lista	4500
kmetijska lista (ostanek)	4423
komunistična lista (ostanek)	3533
narodnosocialistična lista	2633
socialnodemokratska lista (ostanek)	1525
klerikalna lista (ostanek)	223

Prve tri liste, ki imajo najvišje številke, dobe vsaka po enega poslanca, torej demokrati, kmetijci in komunisti. S tem je razdeljenih vseh 12 navadnih poslanskih mest: klerikalci 5, kmetijci 3, komunisti 2, socialni demokrati in demokrati po 1.

Na enak način, toda posebej, so se dodeljevali kvalificirani poslanci. V volilnih okrožjih, ki so imela samo po eno kvalificirano poslansko mesto — in takih je bilo v vsej državi 26, torej ravno polovica — je to avtomatično pripadlo listi z največjim številom glasov. V drugih okrožjih je bilo treba število volilnih udeležencev deliti s številom kvalificiranih mandatov v volilnem okrožju.¹⁹

Naj prikažem še to delitev s praktičnim primerom iz ljubljanskega volilnega okrožja! Tu je bilo troje kvalificiranih mandatov, količnik je torej znašal $67.318 : 3 = 22.439$. Prvi kvalificirani mandat je potemtakem dobila SLS ($28.268 : 22.439 = 1$, ostanek 5829), ki je edina presegla količnik, drugega SKS (15.641 glasov), tretjega komunistična stranka (9142 glasov). Končna razdelitev vseh 15 poslanskih mest je bila torej naslednja: SLS 6, SKS 4, komunisti 3, socialni demokrati 1, demokrati 1.

¹⁹ Prav tam.

Ustanova kvalificiranih poslanskih mest je bila povsem nedemokratična. Kvarila je proporcionalno zastopstvo. Njen namen je bil okrepiti položaj vodilnih strank z dodatnimi mandati. V rudniškem okrožju (v Srbiji), ki je volilo 3 poslance, so dobili demokrati 3300 glasov, radikali 3177, torej le malo manj, zemljoradniki 2102 in komunisti 1071. Najprej sta se delila dva navadna mandata. Enega so dobili demokrati, drugega radikali. Na ta način je preostala tretjina glasov ostala brez zastopstva. Zato pa so demokrati kot najmočnejša stranka dobili še tretjega, kvalificiranega poslanca in so tako s tretjino oddanih glasov dobili dve tretjini poslanskih mest. To je bila res karikatura proporcionalnega zastopstva. V 17 volilnih okrožjih Srbije (v mejah izpred balkanskih vojn — mesta Beograda, ki kvalificiranih poslanskih mest ni imel, nismo šteli zraven) je dobila radikalna stranka 35 % vseh oddanih glasov in prav toliko delež, to je 35 % vseh navadnih poslanskih mest. Ob delitvi kvalificiranih poslanskih mest pa jih je kot stranka, ki je bila v večini okrožij najmočnejša, dobila 12 od 20; na ta način je imela v celoti 40 % vseh poslanskih mest. Na srečo je bila moč strank po posameznih pokrajinah zelo različna in se s kvalificiranimi poslanci niso okoriščali samo radikali ali demokrati. Tako je imela n. pr. komunistična partija v Makedoniji kot najmočnejša stranka prav take koristi kot radikali v Srbiji in si je ob njih zvišala svoj delež poslancev v 7 makedonskih volilnih okrožjih od 40 % na 45,5 %.

Srbija in Makedonija sta bili pokrajini z majhnimi volilnimi okrožji in z enim, le redkokdaj dvema kvalificiranima poslanskima mestoma. Tu se je glavni namen ustanove kvalificiranih mest tudi najbolj jasno kazal v rezultatih. Pa tudi tu ni bilo v vseh okrožjih tako kakor v rudniškem. Bilo je nekaj okrožij, kjer bi razdelitev vseh mandatov po proporciju dala isti rezultat, kakor ga je dala uporaba kvalificiranih poslanskih mest. V pokrajinah, ki so bile nekdanj pod Avstro-Ogrsko, so prevladovala večja volilna okrožja in tu je bilo tudi število kvalificiranih poslanskih mest na okrožje večje. Ob delitvi večjega števila kvalificiranih poslanskih mest pa je že sodelovalo večje število strank in delitev je bila v manjši meri ali pa celo sploh ne v korist najmočnejši stranki. Radičevci so zvišali svoj delež poslanskih mest na Hrvaškem in v Slavoniji (brez mesta Zagreba) s kvalificiranimi poslanci le za 2 %, muslimanska organizacija v Bosni in Hercegovini ter radikali v Vojvodini le za 1 %, klerikalci v Sloveniji (brez mesta Ljubljana) pa sploh nič.

Velikost volilnih okrožij je v splošnem precej vplivala na razdelitev poslanskih mest. Čim manjše je bilo volilno okrožje, tem manj je prišel proporc do veljave, zlasti če je bilo število strank večje. Poleg tega je, kakor smo videli, dodeljevanje kvalificiranih poslanskih mest tu sorazmerje še posebej kvarilo. Zelo neugodna so bila majhna volilna okrožja za tiste manjše stranke, ki so imele svoje volilce razpršene po obširnem ozemlju neke pokrajine. Zamislimo si, da bi bilo največje volilno okrožje v državi, mariborsko, razdeljeno na 5 volilnih okrožij (Celje-Brežice, Slovenj Gradec s Koroško in Konjice, Maribor, Ptuj-Ljutomer, Prekmurje), ki bi volila po 3 do 6 poslancev in ki bi bila po velikosti podobna okrožjem v Srbiji. V tem primeru bi demokrati in narodni socialisti, ki so v celotnem velikem okrožju zbrali 4592 in 2365 glasov ter dobili po enega poslanca, ne dobili v malih okrožjih na istem ozemlju nikjer nobenega. Glasovi teh strank so bili razpršeni, v nobenem okraju stranki nista bili vodilni in sta v najugodnejšem okraju dosegli četrto mesto med vsemi strankami. To se pravi, da sta mogli priti za delitev mandatov v poštev

samo v takem volilnem okrožju, ki je imelo vsaj 5 poslanskih mest. Take stranke so mogle uspeti le v velikih volilnih okrožjih. Ugodna pa so bila mala okrožja za tiste manjše stranke, ki so imele večji del svojih glasov skoncentriran na ožjem področju in so bile tako tu relativno močne. Vzemimo za primer Prekmursko gospodarsko stranko. V vsem velikem mariborskem okrožju je dobila 1960 glasov; tako je bila zadnja med vsemi strankami in ostala brez mandata. V Prekmurju pa je bila s 1497 glasovi, ki jih je tu dobila, za SLS najmočnejša stranka. Če bi bilo Prekmurje volilno okrožje zase, bi volilo tri poslanke, od katerih bi dva dobila SLS, enega pa Prekmurska gospodarska stranka.

Po volitvah v ustavodajno skupščino so mnogo govorili in pisali o nesorazmerjih, ki so se pokazala ob razdelitvi poslanskih mest. Za izvolitev poslanca, so rekli, je bilo potrebno v Srbiji 3212 glasov, v Sloveniji 3956, v Hrvatski in Slavoniji 4720, v Bosni in Hercegovini 5240. Za enega izvoljenega radikalnega poslanca, so navajali, je bilo potrebno povprečno 3127 glasov, za radičevskega 4612, za poslanca Hrvatske zajednice 6467.²⁰ Določen del krivde za ta nesorazmerja je nosila ustanova kvalificiranih poslancev, ki je kvarila proporc. Nekaj so bile krive razlike v velikosti volilnih okrožij. Zelo velik del nesorazmerij pa je bil pogojen s sistemom, kjer je bilo vsako volilno okrožje enota zase. Podlaga za razdelitev poslanskih mest ni bilo skupno število glasov za neko stranko, ampak njen uspeh v vsakem volilnem okrožju posebej. Stranka, ki bi v vsakem volilnem okrožju dobila po 400 glasov, bi ostala brez poslanca, čeprav bi dosegla v vsej državi 22.000 glasov.

V zvezi s tem sistemom sta bila še dva zelo važna vzroka za nesorazmerje med posameznimi pokrajinami (in s tem tudi med posameznimi strankami). Prvič, volilna udeležba je bila v posameznih pokrajinah zelo različna. Kolikor večja je bila abstinenca, toliko manjše število glasov je zadostovalo za izvolitev poslanca. V Srbiji in Makedoniji je bila volilna udeležba 56% in 55%, v Hrvatski in Slavoniji ter Bosni in Hercegovini 69% in 70%. Če bi bila volilna udeležba na Hrvatskem ista kot v Srbiji in bi vse stranke na Hrvatskem dobile sorazmerno manjše število glasov, bi bilo za izvolitev enega poslanca v Hrvatski in Slavoniji potrebno le 3773 glasov namesto 4720, za izvolitev enega radičevskega poslanca pa namesto 4612 le 3689 glasov. Razlika s Srbijo bi se takoj zelo občutno zmanjšala. Drugič, število poslancev je bilo določeno po statistiki iz leta 1910. Število volilnih upravičencev in volilcev pa je bilo seveda znatno manjše v pokrajinah, ki so najbolj trpele v vojnih časih. To je spet ustvarjalo veliko razliko v tehtnosti glasu med Srbijo, ki je izgubila v desetletju 1910—1921 nad 10% svojega prebivalstva, in n. pr. Hrvatsko in Slavonijo, kjer ni prebivalstvo nazadovalo niti za cel odstotek.²¹

II

Preden preidem na volitve, naj spregovorim nekaj besed o virih za volilne rezultate.

Podrobni rezultati volitev v ustavodajno skupščino, z rezultati posameznih volišč, urejenimi po okrajih in volilnih okrožjih, s celotnimi sezname vseh

²⁰ Ferdo Čulinović: Jugoslavija izmedju dva rata, I, Zagreb 1961, str. 311; Danilo Pavlović: Izborni sistem po vidovdanskem ustavu, Beograd 1939, str. 113.

²¹ V 8. op. cit. Prethodni rezultati, str. XIV.

odobrenih kandidatnih list ter seznamom vseh izvoljenih poslancev so izšli v publikaciji »Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu Skupštino Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. god.«, ki jo je izdala ustavodajna skupščina v Beogradu leta 1921. Statistika je izdelana na podlagi volilnega materiala in jo lahko imamo za uradno.²²

Publikacija je v celoti skrbna in solidna, dragocena predvsem zaradi podrobnih podatkov, motijo le nekatere tiskovne in druge napake. O njih in problemih v zvezi z uvrščanjem kandidatnih list po strankah bom še govoril, tu naj omenim samo precej pogosto napako. V večjem številu volilnih okrožij so posamezna volišča napak razvrščena po okrajih in zato vsote za posamezne okraje niso pravilne. V zvečansko-raškem volilnem okrožju sta npr. všteti obe volišči mesta Kosovske Mitrovice v deževski okraj, vsa tri volišča mesta Novi Pazar pa v sjeniški okraj. Obe mesti, Kosovska Mitrovica in Novi Pazar, sta bili upravno izvzeti iz okrajev: ker pa ju volilna statistika ni obravnavala posebej, izven okrajev, bi ju morala uvrstiti v okraj, kamor sta spadali geografsko: Kosovsko Mitrovico v mitroviški okraj, Novi Pazar pa v deževski okraj. Podobnih primerov je še več. V volilnem okrožju Maribor-Celje s Prekmurjem so prišteli štiri volišča iz slovenjgraškega okraja ter temu priključnega koroškega ozemlja ptujskemu okraju: zato so seveda napačne vsote za slovenjgraški in za ptujski okraj. V metohijskem okrožju je rogovska občina namesto v okraj Peć šteta v okraj Djakovica. Vendar so v vseh teh in podobnih primerih vsote za volilno okrožje pravilne.

V zvezi z volilnimi rezultati, kakor so objavljeni v skupščinski publikaciji (in po njej posneti ali preračunani v tej razpravi), moramo opozoriti še na nekaj. Število volilnih udeležencev se zelo pogosto ne ujema z vsoto, ki jo dobimo, če seštejemo glasove, oddane za posamezne stranke oziroma kandidatne liste. Odkod te razlike? Volilci so glasovali z gumijastimi kroglicami. Kroglic, ki so jih po končanih volitvah prešteli po skrinjicah posameznih kandidatnih list, ni bilo vedno ravno toliko, kolikor je bilo po evidenci, ki jo je vodil volilni odbor, ugotovljenih volilnih udeležencev. Marsikje so našli eno ali nekaj kroglic več ali manj kakor pa je bilo zabeleženih glasovalcev. Skupščinska publikacija te razlike povsod posebej omenja.

Rezultati volitev po volilnih okrožjih so bili objavljeni tudi v »Službenih novinah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« od 2. decembra 1920 dalje v neslužbenem delu pod naslovom Izabrani poslanici. To so bile objave glavnih volilnih odborov posameznih volilnih okrožij. Sledile so si brez določenega reda, vsebovale skupno število volilnih upravičencev, udeležencev ter glasov za posamezne liste in imena kandidatov, ki jih je volilni odbor razglasil za izvoljene. Tu objavljene številke se v celoti ujemajo s tistimi iz publikacije ustavodajne skupščine; razlike so minimalne, nekoliko opaznejše so le pri številu volilnih upravičencev.

Pred volitvami so v neslužbenem delu »Službenih novin« pod naslovom »Kandidati za narodne poslanike« pristojna sodišča objavljala prijavitelne in potrjene kandidatne liste. Medtem ko rezultatov volitev in objav kandidatnih list iz »Službenih novin« ne potrebujemo, ker imamo na razpolago publikacijo skupščine, pa je za vsa podrobnejša raziskovanja volitev zelo koristna

²² Glej tudi Objašnjenja v tem »Statističkem pregledu«.

tretja vrsta podatkov, ki jih dajejo »Službene novine«. To so podatki o predsednikih volilnih odborov posameznih volišč, objavljeni dne 1. novembra 1920 (št. 242), s spremembami in popravki dne 19. novembra (št. 258), ob katerih je iz preglednic razvidno, katera področja so bila določena posameznim voliščem. Te informacije nam pomagajo tam, kjer se področje občine ni krilo s področjem volišča, ampak je več občin volilo na enem samem volišču, kakor je bilo zlasti v Sloveniji, v Bosni in Hercegovini in v Vojvodini.

Navadno beremo, da je na volitvah leta 1920 sodelovalo 22 strank²³ — podatek, ki je posnet po skupščinski publikaciji. Po istem viru navajajo naslednje volilne izide za vso Jugoslavijo:²⁴

Število volilnih upravičencev	2.480.623	
Udeležencev	1.607.265 ali 65 %	
	glasov	poslancev
Demokratska stranka	319.448	92
Radikalna stranka	284.575	91
Hrvatska pučka seljačka stranka (Radić)	230.590	50
Komunistična stranka Jugoslavije	198.736	58
ZemljoradZniška stranka	151.605	39
Hrvatska in Slovenska ljudska stranka (Korošec)	111.274	27
Jugoslovanska muslimanska organizacija	110.895	24
Socialdemokratska stranka	46.792	10
Hrvatska težaška stranka (Narodni klub)	38.400	7
Nacionalna turška organizacija	30.029	8
Hrvatska zajednica	25.867	4
Republikanska stranka	18.136	3
Hrvatska stranka prava	10.880	2
Liste izven strank (Trumbić itd.)	6.581	1
Srbska narodna organizacija (Čokorilo)	6.215	—
Narodna socialna stranka	6.186	2
Liberalna stranka	5.061	1
Ratnička stranka	2.484	—
Prekmurska gospodarska stranka	1.960	—
Češka stranka	704	—
Neodvisna muslimanska stranka	449	—
Muslimanska narodna stranka	306	—
Skupno	1.607.265	419

Ti podatki zahtevajo še poseben komentar. Povedal sem že, da so se v volilnem boju uradno pojavljale le po svojih nosilcih imenovane kandidatne liste, ne pa stranke. Stranke so seveda nastopale v volilnem boju pod svojimi imeni; vsaka lista je nastopala bodisi z imenom stranke bodisi s kakim drugim (izvenstrankarska lista, neodvisna lista itd.), vendar je bilo to izven uradnega

²³ Prim. članek Izborni sistemi v Enciklopediji Jugoslavije (4, 1960, str. 415); Danilo Pavlović: Izborni sistem po vidovdanskem ustavu, Beograd 1939, str. 115 itd.

²⁴ Ferdo Culinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, tabela str. 312/313 (nekoliko drugače str. 309); v prejšnji opombi navedeno Pavlovićevo delo; Josip Horvat: Politička povijest Hrvatske 1918—1929, Zagreb 1958, str. 242 itd.

volilnega postopka. Ker je bilo vsako volilno okrožje povsem samostojna enota zase, so ista gibanja lahko dajala svojim kandidatnim listam v različnih volilnih okrožjih različna imena. V posameznih volilnih okrožjih so sklepali tudi kompromise z drugimi političnimi skupinami; kandidatne liste niso bile nujno homogene. Sestavljalec skupščinske publikacije se je torej pri označevanju posameznih list po strankah moral nasloniti na informacije izven volilnega materiala, pri uvrščanju in grupiranju pa je prišla v poštev njegova presoja, vestnost, razgledanost in kritičnost.²⁵ V večini primerov ni bilo pri označevanju in uvrščanju list po strankah nobenih problemov ali težav. Ponekod so se vendarle pojavljale, predvsem v zvezi z malimi strančicami, listami izven strank in tako imenovanimi ločenimi (oddvojenimi) ali disidentskimi listami.

V mnogih okrožjih, zlasti v Srbiji, so se poleg kandidatnih list, ki so jih postavila demokratska in radikalna strankina vodstva, pojavile še ločene kandidatne liste. Rodile so jih užaljenost posameznih manjših ali večjih lokalnih strankinih veljakov, ki niso bili upoštevani na dovolj visokem mestu na kandidatni listi, ali pa so jih sploh prezrli, dalje nesoglasja z določeno politiko, nasprotja med posameznimi lokalnimi centri in podobno. Take liste so cepile glasove in večkrat povzročile izgubo zlasti kvalificiranega poslanskega mesta. V valjevskem okrožju — to pa ni edini primer — so bili demokrati po številu glasov močnejši od radikalov; ker pa so nastopili razcepljeni z dvema kandidatnima listama, je bila radikalna lista najmočnejša in je dobila dva poslanca, demokrati pa le enega. Uporniškim separatnim kandidatom so grozili z izključitvijo iz stranke in podobno. Če so bili izvoljeni, so jih vendarle radi sprejeli v strankin parlamentarni klub. Večkrat pa je moralo vodstvo še pred volitvami popustiti, pristati na ločene liste in jih tako rekoč legalizirati.²⁶

Skupščinska publikacija šteje skupaj vse od vodstva strank postavljene in ločene liste; ne navaja pa, katera lista je bila prava strankina lista, katera ločena. Ponekod je šla skupščinska publikacija v navajanju ločenih list predaleč. Štela je kot ločene liste demokratske stranke in nekaterih drugih strank liste, ki niso bile več postavljene znotraj te stranke, ampak izven nje in jih moramo zato šteti posebej. Za nekaj list je po materialu, ki sem ga imel na razpolago, zelo težko ugotoviti, kakšna je bila njihova smer in kam bi jih bilo pravilno uvrstiti.

Pojavljale so se tudi ločene, posebne liste drugega tipa. Ponekod je vodstvo stranke samo podpiralo postavljanje posebnih kandidatnih list iste smeri — tam, kjer je bilo upati, da bodo s tem pridobljeni glasovi, ki bi tisti stranki ne bili dani direktno. Tako so nastajale (zlasti v Bosni) razne liste s posebnimi imeni, tudi posebne strančice, za katerimi so stale velike stranke. Skupščinska publikacija je (dokaj nedosledno) take liste deloma štela kot ločene liste velikih strank, deloma pa kot liste posebne samostojne stranke.

V svoji pregledni tabeli združuje skupščinska publikacija sorodne stranke, ki so živele po posameznih pokrajinah, pa so se njih poslanci združili po volitvah v enoten klub. Tako združuje poslance Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pučke stranke ter Bunjevačko-šokačke stranke, ki so v ustavodajni skupščini nastopali v enotnem Jugoslovanskem klubu. Tako združuje v rubriki

²⁵ Prim. Laza M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XXIII—XXIV.

²⁶ Prim. »Demokratija« (Beograd) 26. nov. 1920.

zemljaradničke stranke glasove za Savez zemljaradnika iz Srbije, Savez težaka iz Bosne in Hercegovine, težaško stranko iz Dalmacije, Samostojno kmetijsko stranko iz Slovenije in Seljački savez iz Hrvatske in Slavonije. Vendar skupščinska publikacija ni dosledna: glasove za Hrvatsko zajednico v Hrvatski in Slavoniji ter Dalmaciji in glasove za Hrvatsko težaško stranko šteje posebej, dasi so bili poslanci prav tako združeni v enotnem Narodnem klubu. Prav tako ne povezuje med seboj glasov za Cokorilovo Srbsko narodno organizacijo v Bosni in za Srbsko ratničko stranko v Srbiji. Zaradi tega je seveda veliko vprašanje, če lahko govorimo ob volitvah v konstituanto ravno o 22 političnih strankah. Če računamo vse stranke in strančice, ki so se pojavljale v volilnem boju, same zase ali v povezavi z drugimi, jih je bilo mnogo več. Če pa jih povežemo po volilnem sodelovanju in po vstopu izvoljenih poslancev v enoten klub, jih je bilo manj.

Nekaj kandidatnih list je v skupščinski publikaciji prišteti napačni stranki. Tako je s Srečkovičevo listo v niškem okrožju, ki ni bila demokratska, ampak radikalna, ali z Gluhićevo listo v tuzlanskem okrožju. Napak je navedeno število demokratskih in radikalnih poslancev v preglednici za vso državo. Poseben problem je štetje glasov in poslanskih mest za radikale in tako imenovano Nacionalno turško organizacijo v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku. O tem bom posebej razpravljal v IV. poglavju.

Razvrstitev strank in skupin, kakor je podana v skupščinski publikaciji, podatke o številu glasov zanje in število poslancev je treba ponekod popraviti. O konkretnih primerih bom govoril v naslednjih poglavjih, v zadnjem poglavju pa bomo podal *popravljen* preglednico volilnih rezultatov.

III

V Srbiji so delovale pred prvo svetovno vojno predvsem štiri buržoazne stranke: napredna (ki je bila kljub svojemu imenu konservativna), narodna (ki je v 19. stoletju nosila bolj znano ime liberalne stranke), radikalna in samostojna radikalna. Obe stari stranki naprednjakov in liberalov od nastopa tedaj naprednih radikalov v osemdesetih letih 19. stoletja pri svobodnih volitvah nista mogli več računati na večino v skupščini, ker so se množice volilcev, zlasti na kmetih, oklenile radikalov. Radikalna stranka se je naglo in brez prestanka razvijala v desno. Zaradi oportunistične politike vodstva in pakiranja z dvorom se je od nje v začetku 20. stoletja odcepilo levo krilo in ustvarilo novo samostojno radikalno stranko. Odtlej so bili samostalci četrta in najbolj leva buržoazna stranka v Srbiji, poleg tega pa tudi edina, ki je bila po letu 1903 radikalom resen tekmeec. Naprednost, borbenost in doslednost samostalne stranke pa je plahnela, tako da so se načelne razlike med buržoaznimi strankami vedno bolj zmanjševale.²⁷

Vlada je bila od leta 1906 dalje v rokah radikalov. Le v času krize (1909—1911) in prve svetovne vojne (1914—1917, 1918) so bili poleg njih v vladi tudi zastopniki drugih strank.

²⁷ Prim. Izveštaj glavne partijske uprave, podnesen X kongresu Srpske socijaldemokratske partije (Istorijski arhiv KPJ, Tom III, Beograd 1950, str. 250); Dimitrije Tucović: Ustavne i političke borbe (Izabrani spisi, Knjiga II, Beograd 1950, zlasti str. 271 in sledeče).

Zadnje parlamentarne volitve v predvojni Srbiji 1. aprila 1912 so dale naslednje izide:²⁸

radikali	204.882	32 % vseh vol. upravičencev
samostalci	120.986	19 % vseh vol. upravičencev
naprednjaki in liberali	113.986	18 % vseh vol. upravičencev
socialni demokrati	24.787	4 % vseh vol. upravičencev

Volilnih upravičencev je bilo 634.221, udeležilo pa se jih je volitev 465.059 ali 73 %.

Skupna opozicija proti vladajoči radikalni stranki je že pred prvo svetovno vojno zblíževala vse tri druge buržoazne stranke: prišlo je najprej do volilnega sodelovanja in poskusov združitve narodne in napredne stranke, potem pa tudi do povezave teh dveh strank s samostalci, čeprav so prvi prihajali z desnice, zadnji pa z leve. Tako je bil leta 1914 sklenjen volilni sporazum med vsemi tremi strankami, do volitev pa zaradi vojne ni več prišlo. Po vojni so se leta 1919 združile samostalna radikalna, narodna in napredna stranka z demokratsko državotvorno stranko, ki je nastala v deželah bivše habsburške monarhije v novo Demokratsko stranko, ki je tako v Srbiji združila vso predvojno buržoazno protiradikalno opozicijo razen majhnega dela nekdanjih liberalov (Stojan Ribarac) in naprednjakov (Mileta Novaković). Demokratska stranka je bila torej v Srbiji sestavljena iz zelo heterogenih elementov. Kljub temu, da so bila v nekaterih točkah stališča demokratske stranke pozitivnejša, bi v celoti težko našli med njo in radikalno stranko neko bistveno razliko. Obe sta bili v času volitev v konstituanto izraziti buržoazni stranki, glavni zaščitnici obstoječega reda, monarhije in centralizma. Kljub ostremu medsebojnemu boju za oblast sta vendar v glavnem sodelovali v vladi kot osnovni koalicijski sili. Tako je bilo za časa volitev od 17. maja 1920 do 16. decembra 1922, pa tudi vsi najvažnejši zakoni in vidovdanska ustava so bili sprejeti z glasovi obeh strank. Ob volitvah je bil radikal Vesnić predsednik vlade, demokrat Drašković, bivši samostalec, pa notranji minister.

Po prvi svetovni vojni je nastalo v Srbiji več novih strank. Med njimi je bilo največ muh enodnevnice, ki se niso mogle uveljaviti. Dve pa moramo omeniti posebej: republikansko in zemljaradniško. Obe sta se obdržali ves čas stare Jugoslavije, obe sta ob volitvah v konstituanto predstavljali levo buržoazno opozicijo. Republikanska demokratska stranka, pozneje imenovana Jugoslovanska republikanska stranka, je nastala v začetku leta 1920, vanjo pa je stopilo poleg nekaterih drugih skupin najbolj napredno krilo nekdanje samostalne radikalne stranke z Jašo Prodanovićem in Ljubo Stojanovićem, nekdanjim šefom samostalcev.²⁹

Kmečke stranke so nastajale po prvi svetovni vojni po vsej Jugoslaviji. V tem pojavu moremo videti tako posledico revolucionarnega vrenja, ki je zajelo kmete, kakor tudi poskus buržoazije, da ustvari zrevolucioniranemu kmetu, razočaranemu nad dotedanjimi buržoaznimi strankami, novo stranko,

²⁸ Istorijški arhiv KPJ, Tom III, Beograd 1950, str. 273; Laza M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XX.

²⁹ Prim. Milan Grol: Republikanska demokratija (Misao 3, 1920, str. 969 in sledeče).

neomadeževano od preteklosti, z dokaj radikalnim programom, ki poudarja kmeta kot temelj in nosilca države in proglašča neko posebno pot razvoja, ki naj ne bi bila niti kapitalistična niti socialistična ali komunistična, ampak kmečka.³⁰ Na ta način naj bi se kmet odvrnil od zveze z delavskim gibanjem, ki bi mogla biti za buržoazijo usodna. Taka kmečka stranka je nastala v Srbiji leta 1920 pod imenom Savez zemljoradnika. Med njegovimi glavnimi voditelji sta bila Mihailo Avramović, eden glavnih organizatorjev kmečkega združenstva v Srbiji, ter Jovan Jovanović (Pižon), nekdanji radikalni minister in poslanik

Srbija v mejah izpred balkanskih vojn je volila v konstituantno 103 poslance. Imela je 17 volilnih okrožij, od katerih je najmanjše volilo 3, največje pa 9 poslancev. Razen tega je še mesto Beograd volilo 6 poslancev. Na eno volilno enoto je torej prišlo povprečno 6 poslancev. V vseh 18 volilnih enotah so bile postavljene 103 kandidatne liste. V vsakem volilnem okrožju so bile najmanj po 4, največ pa jih je imelo beograjsko volilno okrožje, kjer se je bojevalo 10 različnih list za 5 poslanskih mest. Povprečno je prišlo na eno volilno enoto 6 kandidatnih list.

Na volitvah so nastopile komunistična partija ter šest buržoaznih strank: radikalna, demokratska, zemljoradniška, republikanska, liberalna (to se pravi, Ribarčeva skupina starih liberalov, ki se ni vključila v demokratsko stranko) ter Srpska ratniška stranka. Zadnja je bila povezana s Čokorilovo Srpsko narodno organizacijo v Bosni in Hercegovini.³¹ Na listah obeh skupin so kandidirali mnogi isti ljudje. Eden glavnih predstavnikov ratniške stranke je bil Radivoje Novaković, leto pozneje prvi predsednik Srpske stranke in direktor njenega glasila »Velika Srbija«.³² Stranka se je vezala še z nekaterimi manjšimi skupinami, kakor je bila n. pr. Stranka zemljoradnika i radnika.³³ V radikalni in demokratski stranki je bilo precej ločenih list. Postavljeni sta bili še dve kandidatni listi, ki jih po gradivu, ki sem ga imel na razpolago, nisem mogel povezati z nobeno zgoraj naštetno stranko. Prva je »zanatlijsko-demokratska lista« v mestu Beogradu (nosilec Ljubiša Barić), ki jo skupščinska publikacija neupravičeno šteje k ločenim demokratskim listam, druga pa je lista Milana Bogosavljevića v kragujevskem okrožju, ki jo skupščinska publikacija kot drugo od dveh ratniških list v tem okrožju prišteva k ratniški stranki.

Nekoliko poenostavljeno bi mogli reči, da je ena tretjina tistih, ki so se volitev v Srbiji udeležili, glasovala za radikale, druga, nekoliko šibkejša za demokrate, tretja pa za opozicijo. Če seštejemo glasove komunistične, zemljoradniške in republikanske stranke, ki so stale v volilnem boju levo od demokratov in radikalov, dobimo malo več (102.737) glasov, kot so jih dobili demokrati (101.338); če jim prištejemo še glasove za druge liste, dobimo malo manj glasov (110.673), kot pa so jih dobili radikali (113.340). Od opozicijskih strank sta se v večji meri uveljavili le komunistična partija ter zemljoradniška

³⁰ Glej članke o komunizmu v zemljoradniškem glasilu »Selo« 21. in 28. nov. 1920 ali n. pr. članek Vasiliij Popović: Nacionalno načelo u savremenoj istoriji (Godišnjica Nikole Čupića 36, 1927, zlasti str. 71–72).

³¹ Prim. »Obzor« 19. stud. 1920.

³² Stanojevićeva Narodna enciklopedija: Srpska stranka.

³³ »Selo« 7. nov. 1920.

stranka. Republikanci so le v enem (beograjskem) okrožju dosegli nad 5 % glasov vseh volilnih upravičencev, Ribarčevi liberali in ratnička stranka niti v enem.

Volilni izidi v Srbiji so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 577.620

Udeležencev: 525.350 ali 56 %

Osemnajst volilnih enot, 103 kandidatne liste za 103 poslanska mesta, od teh 20 kvalificiranih

Radikalna stranka:	a	b	c	č	d
18 »uradnih« radikalnih kandidatnih list je dobilo 102.189 glasov in 39 (12) poslancev; 7 ločenih list 11.151 glasov in 2 poslanca; skupno	25	113.340 ³⁴	20 %	41	(12)

Demokratska stranka:	a	b	c	č	d
18 »uradnih« demokratskih kandidatnih list je dobilo 86.121 glasov in 29 (6) poslancev; 8 ločenih list 15.217 glasov in 3 poslance; skupno	26	101.338 ³⁵	18 %	52	(6)
Komunistična stranka Jugoslavije	18	50.385	9 %	14	(1)
Savez zemljoradnika	16	45.121	8 %	14	(1)
Republikanska stranka	8	7.231	1 %	1	
Liberalna stranka	4	5.061	1 %	1	
Srpska ratnička stranka	4	2.269 ³⁶			
lista Ljubiše Barića (mesto Beograd)	1	384			
lista Milana Bogosavljevića (kragujevsko okrožje)	1	222			

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Od obeh konkurentov v vladni koaliciji so bili radikali v celem močnejši, dasi ne dosti močnejši od demokratov in to na splošno tako v mestih kakor na podeželju. Po posameznih okrožjih so bile razlike. Radikali so bili močnejši od demokratov v podrinskem, beograjskem, užiškem, čačanskem, kragujevskem, moravskem, kruševskem, krajinskem, timoškem in niškem okrožju; demokrati so bili močnejši od radikalov v smederevskem, topliškem, pirot-skem in vranjskem, medtem ko so bile v valjevskem, požarevskem in rudniškem okrožju razlike med glasovi za eno in drugo stranko malenkostne.

V večini okrožij sta bili radikalna in demokratska stranka (včasih v zamenjanem vrstnem redu) po številu glasov na prvem in drugem mestu; šele

³⁴ Po podatkih skupščinske publikacije je dobila radikalna stranka 111.597 glasov. Publikacija šteje eno ločeno radikalno listo manj, namreč Srečkovićevo v niškem okrožju, ki jo prišteva demokratom. Vsa časopisna poročila pa jo imenujejo radikalno (n. pr. »Politika« 24. nov. 1920).

³⁵ Po podatkih skupščinske publikacije je dobila demokratska stranka 103.465 glasov. Publikacija šteje sem še dve ločeni listi več, namreč Srečkovićevo v niškem okrožju ter zanatlijsko (Barićevo) v mestu Beogradu.

³⁶ Po podatkih skupščinske publikacije je dobila ratnička stranka 2484 glasov. Publikacija šteje sem (kot oddvojeno listo) še Bogosavljevićevo listo v kragujevskem okrožju.

na tretjem in četrtem mestu, navadno s precejšnjo razliko glasov, sta sledili komunistična in zemljoradniška (nekje prej prva, nekje druga). To zaporedje je bilo zamenjano le v treh okrožjih: v podrinskem na severozahodu, kjer je bila zemljoradniška stranka na drugem mestu za radikali, v mestu Beogradu, kjer so radikalom sledili komunisti, ter v pirotškem okrožju na vzhodu, kjer je bila komunistična partija na prvem mestu pred demokrati in radikali. Opozicijske liste so imele tudi le v štirih volilnih enotah skupaj več glasov kakor pa prva od obeh vladnih strank: v podrinskem, kjer je opozicija z 11.661 glasovi dobila skoraj toliko glasov kot radikali in demokrati skupaj (12.320), v Beogradu ter v pirotškem in požarevskem okrožju.

Zemljoradniški stranki sicer ni uspelo, da bi v Srbiji potegnili kmeta v pretežni meri za seboj in ga odvrnili od glasovanja za radikalno in demokratsko stranko, vendar je v znatnem številu okrožij pritegnila nad 10 ali okrog 10 odstotkov volilnih upravičencev: največ (skoraj 15 %) v podrinskem okrožju, potem v valjevskem, rudniškem, čačanskem, kruševskem, kragujevskem, smederevskem, požarevskem in timoškem; nad 5 % še v užiškem in moravskem; medtem ko v beograjskem okrožju in na vzhodu in jugovzhodu Srbije razen v timoškem okrožju ni dosegla dosti uspehov.

Za komunistično partijo je glasovalo v Srbiji 50.385 volilcev ali 9 % od števila volilnih upravičencev in 15,5 % od števila glasujočih. Od 103 poslanskih mest jih je dobila 14. Bila je najmočnejša opozicijska stranka. V primerjavi z zadnjimi predvojnimi volitvami (1912), ko je dobila Srbska socialnodemokratska stranka 24.787 glasov (4250 v mestih, 20.537 na podeželju) ali 4 % od števila volilnih upravičencev, je komunistična stranka število volilcev podvojila. Razlika v številu poslanskih mest je bila še večja, saj je pred vojno socialna demokracija imela le dva od 166 poslancev.

Če ne govorimo o mestu Beogradu, kjer je glasovala za KPJ četrtnina vseh volilnih upravičencev, je dobila komunistična partija v Srbiji največ glasov v jugovzhodnih in vzhodnih predelih: v vranjskem okrožju (zlasti v leskovškem okraju in prav v Leskovcu), v niškem okrožju (zlasti v niškem okraju, kjer je imela absolutno večino v Nišu in še v desetih vaških občinah), v pirotškem okrožju (kjer je bila najmočnejša stranka, posebej še v belopalanškem, zlasti pa v nišavskem okraju, kjer je imela absolutno večino v Pirotu ter v 18 od 35 ostalih občin in kjer je dosegla sploh največji uspeh v Srbiji: nad četrtnino glasov vseh volilnih upravičencev ter le malo pod polovico vseh oddanih glasov) in v timoškem okrožju (zlasti v južnem, zaglavskem okraju, kjer je bila najmočnejša stranka v Knjaževcu ter imela absolutno večino v 11 od 33 ostalih občin; ta okraj je bil po deležu komunističnih glasov od števila volilnih upravičencev z 20 % drugi najmočnejši v Srbiji). Drugo področje močnih volilnih uspehov komunistične partije je bilo na drugem koncu Srbije, v severozahodnem podrinskem okrožju (zlasti v mačvanskem okraju, kjer je imelo 7 občin absolutno ali relativno komunistično večino). V vseh okrožjih, ki sem jih naštel, je dosegla partija skoraj 10 ali pa nad 10 % glasov vseh upravičencev.

Prav v teh dveh področjih, na jugu in jugovzhodu ter v podrinskem okrožju, je dobila tudi leta 1912 Srbska socialnodemokratska partija največji del svojih glasov. To so bili predeli, kjer je bila, po besedah Dušana Popovića iz leta 1912, kakor v podrinskem okrožju in posebej v mačvanskem okraju, proletarižacija na vasi v ogromni meri izvršena, kjer je kapitalizem zavladal

tudi v poljedelstvu, kjer je bila pismenost najbolj razvita in kjer so socialistične organizacije že leto ali dve aktivno delovale. To so bila področja, kakor v timoškem okrožju in posebej v zaglavskem okraju, kjer so kmečke množice živele kot proletarci, hodile v pečalbo in na ta način prihajale v dotik z modernimi odnosi in idejami drugod, čutile na svojih ramenih vso težo in tudi vso okrutnost in brutalnost kapitalizma — ali pa je bil živo industrijsko področje, kakor v vranjskem okrožju in posebej v leskovškem okraju, odkoder je velik del prebivalstva hodil na delo v Beograd in druga mesta ter prihajal v kontakt s socialističnimi sindikalnimi organizacijami.³⁷

V osmih okrožjih (valjevskem, užiškem, rudniškem, kragujevškem, požarevskem, moravskem, kruševskem in krajinskem) je dobila partija 5—10 % glasov. Manj kot 5 % je imela le v štirih okrožjih: beograjskem in smederevskem na severu ter čačanskem in topliškem na jugu. V zadnjem je bil tako delež partije kot sploh vsakršne opozicije povsem neznamenit, daleč najneznamenitši v Srbiji.

V naslednji preglednici dajem rezultate volitev v tistih 17 največjih mestih Srbije (v obsegu mestnih občin), ki so po štetju 31. januarja 1921 štela več kot 5000 prebivalcev.³⁸

	Prebivalcev	Volilnih upravičen- cev	Volilnih udelež- cev	Komunisti	Radikali	Demokrati	Zemljor- radniki	Republi- kanci	Liberalci	Ratniki	Ostali
Beograd	111.739	16422	12558	4050	4303	3193	—	455	—	176	384
Niš	25.109	4554	2662	1554	522	575	11	—	—	—	—
Kragujevac	15.643	2800	1976	959	348	490	5	98	—	54	22
Leskovac	13.702	3129	1904	1151	252	454	8	39	—	—	—
Požarevac	10.604	2357	1046	193	489	195	88	7	66	28	—
Piroć	10.458	2311	1524	917	363	231	13	—	—	—	—
Valjevo	9.757	1864	1211	582	198	273	28	30	—	—	—
Šabac	9.231	1963	1329	647	327	327	5	—	23	—	—
Zaječar	9.108	1384	608	124	195	141	148	—	—	—	—
Vranje	8.221	2144	1111	350	121	463	136	41	—	—	—
Kruševac	7.561	1724	1007	286	515	186	20	—	—	—	—
Smederevo	6.307	1245	634	170	184	253	6	15	6	—	—
Negotin	5.869	1214	799	158	307	76	—	—	258	—	—
Prokuplje	5.393	963	625	174	71	371	14	—	—	—	—
Paraćin	5.191	1194	621	208	109	292	7	5	—	—	—
Čačak	5.093	1077	769	228	281	251	9	—	—	—	—
Čuprija	5.039	1232	733	142	123	375	55	38	—	—	—
Skupno		47577	31051	11893	8708	8146	553	728	353	258	406
V odstotkih			65 %	25 %	18 %	17 %	1 %	2 %	1 %		

³⁷ Dušan Popović: Selo i socijalizam (Radničke novine 1912, ponatisnjeno v Istoriskem arhivu KPJ, Tom III, Beograd 1950, str. 230).

³⁸ Število prebivalcev v tej in v vseh naslednjih podobnih preglednicah po publikaciji Opšte državne statistike Kraljevine Jugoslavije: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god., Sarajevo 1932.

Komunistična partija je bila v mestih mnogo močnejša kakor na podeželju. V zgoraj naštetih mestih je glasovalo zanjo 25 % vseh volilnih upravičencev, dobra tretjina vseh udeležencev. Od 182 volišč, na katerih so dosegli komunisti preko 20 % glasov vseh volilnih upravičencev (vseh volišč v Srbiji je bilo 1595), jih je bilo 51 v gornjih in še drugih mestnih občinah. Na podeželju je partija v celoti po svoji moči zaostajala za zemljoradniško stranko. Vendar jo je prekašala v šestih okrožjih: v užiškem ter v vzhodni in jugovzhodni Srbiji (v vranjskem, pirotskem, niškem, timoškem in krajinskem okrožju). Tudi na vasi so bila področja z zelo močnim deležem komunističnih kroglic. Našteli smo jih že zgoraj ob splošnem pregledu razporeditve glasov za komunistično partijo. V mestih pa ni bila partija samo najmočnejša opozicijska stranka, ampak najmočnejša stranka sploh. Bila je močnejša od radikalne in demokratske stranke, ki sta sicer razpolagali v mestih s skoraj prav tolikim deležem volilcev kot na podeželju, toda teža teh volilcev je bila zaradi precej višje volilne udeležbe v mestih dokaj manjša.

Komunistična, radikalna in demokratska stranka so bile v mestih edine tri množične stranke. Delež glasov za komunistično partijo je bil največji v največjih mestih. V petih mestih je glasovala za komunistične kandidate tretjina in več volilnih upravičencev. To je dalo v Nišu, Leskovcu in Pirotu absolutno, v Kragujevcu in Šabcu pa zelo močno relativno večino. V Beogradu je glasovala za partijo četrtnina upravičencev; po številu glasov so bili komunisti takoj za radikali. V Valjevu je partija imela relativno večino. S tem sem naštel sedem od osmih največjih mest v Srbiji. Med največjimi mesti je bilo le v Požarevcu nizko število glasov za komunistične kandidate (8 %). Požarevac pa je imel tudi izmed teh osmih mest največji delež kmečkega prebivalstva.³⁹ Manjša mesta na preglednici so imela nižji odstotek komunističnih glasov kakor večja — večinoma do 20 % upravičencev. Še manjši je bil ta delež v večini mest in mestec, ki jih v tabeli nisem upošteval, ker so imela manj kot 5000 prebivalcev.

V nekaterih rudarskih in industrijskih krajih je dobila partija nižje število glasov, kakor bi pričakovali. Pri tem je treba upoštevati, da po razdejanju vojnih let ob času volitev mnoga podjetja še niso obnovila dela, ali so ga obnovila šele v manjšem obsegu, da je v teh podjetjih mnogokje delalo prebivalstvo, ki je bilo po svojem izvoru in zavesti še kmečko, pa seveda tudi to, da marsikje še ni bilo delavskih organizacij.

Dasi je vlada, če gledamo na glasovanje udeležencev in na razdelitev poslanskih mest, zmagala, pa so volitve v Srbiji pomenile v celoti vzeto velik poraz obeh vladnih strank. Ta se je kazal še zlasti v izredno močni abstinenci volilcev. Volilna udeležba ni bila nikjer v državi tako nizka kakor v Makedoniji (55 %) in Srbiji (56 %). Povprečne udeležbe 65 % po vsej državi ni v Srbiji razen mesta Beograda doseglo ali preseglo niti eno volilno okrožje. V dveh okrožjih (vranjskem in niškem) ni prišla na volišča niti polovica volilcev. V posebni luči se pokaže abstinenca v Srbiji ob primerjavi s prejšnjimi in poznejšimi skupščinskimi volitvami. Leta 1906 je znašala volilna udeležba 67 %, leta 1908 70 %, leta 1912 73 % in leta 1923 celo 75 %.⁴⁰ Abstinenca ob

³⁹ Anton Melik: O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije (Geografski vestnik 12-13, 1936/37, str. 195, 196).

⁴⁰ Laza M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XX.

volitvah v konstituantu je bila, kakor vidimo iz te primerjave, nekaj povsem izjemnega. Radikali, ki so dobili leta 1912, ob zadnjih predvojnih volitvah, 204.882 glasov ali 52 % glasov vseh volilnih upravičencev, so jih ob volitvah v konstituantu zbrali le 113.340 ali 20 %. Demokrati so dosegli leta 1920 nekaj manj glasov (101.338) kot leta 1912 samostalci sami zase (120.986) ali pa prav tako sami zase liberali in naprednjaki (113.986). Ker pa je nastala demokratska stranka z združitvijo vseh teh strank, pomeni, da je padlo število glasov zanjo od 37 % na 18 % (oziroma 19 %, če prištejemo še glasove za Ribarčevo liberalno skupino). Ker opozicijske stranke niso dobile vseh teh odpadlih glasov, je povsem jasno, da ogromen del nekdanjih radikalnih in demokratskih volilcev leta 1920 ni šel na volitve, ampak je ostal doma. To priča, da je vladalo z obema vladnima strankama globoko nezadovoljstvo. V revolucionarnem razpoloženju tega časa ne radikalna ne demokratska stranka ni bila sposobna, da bi spravila vse svoje prostovoljne ali neprostovoljne volilce na volišče.

Pri naslednjih skupščinskih volitvah leta 1923, ko je buržoazija že povsem trdno sedela na oblasti, se je staro stanje povrnilo: radikali so dobili 241.312 glasov, demokrati 157.626,⁴¹ volilna udeležba je bila znova znatno višja.

Pomen abstinence ob volitvah v konstituantu zelo dobro kaže tudi anketa, ki jo je takoj po volitvah organiziral beograjski buržoazni, demokratski stranki naklonjeni dnevnik »Pravda«. Anketa naj bi dala odgovor na vprašanje, odkod tako katastrofalno majhna udeležba na volitvah v Srbiji. V objavljenih odgovorih se neprestano ponavljajo misli kakor: »Ljudstvo je nezadovoljno z delom vseh vlad in političnih prvakov, posebno v zadnjih treh letih« ali »To izmučeno in razžaljeno ljudstvo je manifestiralo svoje nezadovoljstvo s tem, da ni hotelo glasovati za vladajoči stranki.«⁴² Govori se o razočaranju nad vojno, nad nekaznovanimi vojnimi dobičkarji, bogataši, sodelavci z okupatorji, nad politiki in njihovimi neizpolnjenimi obljubami, nad neurejenimi razmerami, korupcijo itd., itd. Govori se direktno o porazu vladnih strank.⁴³

IV

Druga pokrajinska enota v kraljevini SHS dvajsetega leta je bila »Južna Srbija«.

»Južna Srbija« je zajemala poleg ozemlja, ki ga je dobila Srbija v balkanskih vojnah, še vse črnogorske pridobitve iz teh vojn. Primerjava tedanje upravne (in s tem volilne) razdelitve z današnjo nam pokaže, da spada danes v ljudsko republiko Makedonijo sedem tedanjih okrožij: skopsko (ne v celoti), tetovsko, ohridsko, bitolsko, tikveško (s središčem v Kavadarcih), bregalniško (s središčem v Štipu), in kumanovsko (ne v celoti). Kosovsko (s središčem v Prištini), prizrensko, metohijsko (s središčem v Peći), ki je spadalo po balkanskih vojnah k Črni gori, in zvečansko (s središčem v Kosovski Mitrovici) okrožje tvorijo današnji Kosmet. Zvečansko okrožje pri volitvah v konstituantu ni volilo zase, ampak skupaj z raškim okrožjem. Prijepoljsko in raško (s središčem v Novem Pazaru) okrožje spadata danes neposredno k LR Srbiji; toda raško okrožje je volilo skupaj z zvečanskim, kakor smo pravkar ugotovili,

⁴¹ Prav tam, str. XXVI.

⁴² »Pravda«, Beograd, 18. dec. 1920.

⁴³ Pravda«, Beograd, 6. dec. 1920.

prijepoljsko pa skupaj s pljevaljskim, bijelopoljskim in beranskim. Zadnja tri okrožja so bila po balkanskih vojnah črnogorska in tudi danes spadajo v LR Črno goro.

Od 7 makedonskih volilnih okrožij so volila najmanjša po 3 poslance, največje pa je imelo 8 poslanskih mest; povprečno je prišlo na volilno okrožje 5 poslanskih mest. Skupaj je dobila Makedonija 33 mandatov. Kandidatne liste so bile v petih okrožjih po 4, v dveh jih je bilo po 5, torej skupaj 30; povprečno so prišle na eno volilno okrožje 4 kandidatne liste.

Komunistična partija je postavila svoje kandidatne liste v vseh makedonskih volilnih okrožjih. Buržoaznih strank iz vrst domačega makedonskega prebivalstva ni bilo. Volilci so morali izbirati med srbskimi strankami, ki so se naslanjale na nosilce svoje nacionalne politike in na zase pridobljene domače veljake. Od teh so nastopale v volitvah tri: demokratska in radikalna, ki sta bili na vladi, od opozicijskih pa republikanska v nekaterih volilnih okrožjih. Skupščinska publikacija navaja 9 demokratskih, 5 radikalnih in 3 republikanske liste. Poleg tega našteva še 6 kandidatnih list »nacionalne turške organizacije«.

Nacionalna turška organizacija, znana tudi pod nazivom Džemijet — prvotni naziv je bil Jugoslavjada Islam muhafazajı hukuk džemijeti, v prevodu Društvo za zaščito pravic muslimanov — je bila ustanovljena leta 1919. Predstavljal je stranko begov in hodž, združevala pa naj bi muslimane »iz južnih pokrajin« Makedonije, Kosmeta in Sandžaka, Turke in Šiptare.⁴⁴

Oznake list (in z njimi zvezano štetje glasov), kakor jih daje skupščinska statistična publikacija, niso povsem točne in ne dajejo prave slike volilnega boja v Makedoniji. Edino v bitolskem okrožju postavljena »turška« kandidatna lista Čenana Zije je imela samo muslimanske kandidate in ni bila, kolikor sem mogel ugotoviti, povezana niti z radikali niti z demokrati. Vseh drugih pet kandidatnih list, ki jih skupščinska publikacija prišteva »nacionalni turški organizaciji«, je bilo povezanih z radikalno stranko. Na vsaki izmed njih je kandidiralo po nekaj radikalov. To so bili največ kandidati na drugem mestu ali kandidati za kvalificirano poslansko mesto, pa tudi oboje skupaj. Tako je bil v tetovskem okrožju na listi Halima bega Derale drugi kandidat Puniša Račić, poznejši atentator, poleg njega pa tudi še drugi radikali. Prav tako najdemo muslimane kot kandidate na listah v tetovskem in ohridskem okrožju, ki jih skupščinska publikacija označuje za radikalne. V tikveškem in bregalniškem okrožju po skupščinski publikaciji radikalnih list ni bilo, časopisje pa je pisalo tudi za ti dve okrožji o radikalnih listah. To sta bili listi, ki ju je skupščinska publikacija prištela turški organizaciji, ki pa sta imeli razen svojega turškega nosilca za kandidate same radikale. Tudi izvoljena nosilca obeh list so poročila po volitvah prištevala k radikalom. Vseh sedem v zvezi z radikali izvoljenih muslimanskih poslancev v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku je v skupščini pristopilo k radikalnemu klubu; kakor kaže, se jim je pridružil tudi Čenan Zija. Aprila 1921 so vsi ti izstopili iz radikalnega kluba, prav tako so izstopili iz demokratskega kluba štirje od

⁴⁴ Prim. Lazar Koliševski: Politički izveštaj na Centralniot komitet na Komunističkata partija na Makedonija (referat održan na I kongres na KPM), Skopje 1949, str. 34.

šestih v istih pokrajinah na demokratskih kandidatnih listah izvoljeni muslimani ter osnovali nov poseben klub muslimanov iz južnih pokrajin z 12 člani.⁴⁵

Tudi demokratska stranka se je povezovala s turškimi in šiptarskimi veljaki. V tikveškem okrožju je bila poleg uradne demokratske kandidatne liste vložena še »demokratska muslimanska lista«, katere nosilec je bil Ali beg Hadži Kadrbeđović, po svoji sestavi pa je bila mešana muslimansko-demokratska. Demokratski listi v skopskem in tetovskem okrožju ter obe, uradna in ločena v ohridskem, so imele med svojimi kandidati prav tako muslimane. Od teh je bil eden, Čamil Jašarbeđović, drugi kandidat v tetovskem okrožju, tudi izvoljen; pozneje je prestopil v muslimanski klub.

Skupščinska publikacija s svojim poimenovanjem kandidatnih list v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku glede radikalov ne kaže stanja, kakor je bilo ob volitvah, ampak kaže položaj, ki je nastal ob odcepitvi muslimanskih poslancev. Zato so v Makedoniji vse liste z muslimanskimi nosilci označene kot liste turške organizacije, ne glede na to, ali so bile ob volitvah uradne radikalne ali povezane z radikali. Pravilno bi torej rekli takole: v Makedoniji so demokrati in radikali kandidirali v vseh 7 okrožjih. Od 7 sta imeli dve radikalni listi muslimanska nosilca; poleg tega so bile še tri ločene muslimansko-radikalne liste. Demokrati so imeli 2 ločeni listi, od teh je bila ena muslimansko-demokratska, z nosilci muslimani. Izven povezave z radikali ali demokrati je bila postavljena ena muslimanska lista v bitolskem okrožju.

Rezultati volitev v Makedoniji so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 197.689.

Udeležencev: 109.490 ali 55 %.

Sedem volilnih enot, 30 kandidatnih list za 33 poslanskih mest, od teh 8 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Komunistična partija Jugoslavije	7	40.201	20 %	15	(5)
Demokratska stranka: 7 »uradnih« demokratskih kandidatnih list je dobilo 28.866 glasov in vse poslance; 2 ločeni listi 2507 glasov; skupno	9	31.373	16 %	11	(3)
Radikalna stranka: 7 »uradnih« radikalnih kandidatnih list je dobilo 18.661 glasov in 4 poslance; 3 ločene liste 9311 glasov in 2 poslanca; skupno	10	27.972 ⁴⁶	14 %	6	
Republikanska stranka	3	5.785	3 %		
Muslimanska lista Cenana Zije	1	4.158	2 %	1	

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Kakor za vso državo v času pred volitvami ne moremo govoriti o pravem svobodnem volilnem boju, saj je vlada na vse mogoče načine ovirala delo Komunistične partije Jugoslavije, prepovedovala njena zborovanja, zapirala

⁴⁵ »Domovina« (Sarajevo) 28. aprila 1921, »Pravda« (Beograd) 9, 13, 19, 22. aprila 1921, »Politika« 29. junija 1921, Lazar M. Kostić: Statistika izbora narodnih poslanika 1923, Beograd 1924, str. XXXV.

⁴⁶ Skupščinska publikacija navaja za radikale 10.702 glasova in 2 poslance, za nacionalno turško organizacijo pa 21.428 glasov in 5 poslancev (sem šteje vse radikalno-muslimanske liste z muslimanskimi nosilci ter listo Cenana Zije).

njene ljudi,⁴⁷ tako je vladal v Makedoniji še poseben režim. Milan Bogdanović je pisal v beograjski »Republiki«, da je Makedonija polna žandarjev, da državljani v Makedoniji nimajo niti najosnovnejših državljanskih pravic. »Vsaka nepokorščina Makedoncev političnim vladnim strankam se razlaga kot protidržavno dejanje. Kdor je proti radikalom in demokratom, ta je tam proti državi!«⁴⁸

Kljub vsem oviram in pritisku pa je dosegla Komunistična partija Jugoslavije v Makedoniji ogromno zmago: dobila je petino glasov vseh volilnih upravičencev in 37 % vseh oddanih glasov; od 33 izvoljenih poslancev je bilo 15 komunističnih. V petih okrožjih je bila komunistična partija najmočnejša stranka, v štirih je dobila nad petino glasov vseh volilnih upravičencev. V tikveškem okrožju je dosegla celo 30 % in imela absolutno večino v kavadarskem in strumiškem okraju. V bregalniškem okrožju je dobila 23 % glasov vseh volilnih upravičencev z absolutno večino v ovčepoljskem, štipskem in maleškem (pehčevskem) okraju. V kumanovskem okrožju z istim odstotkom (23 %) je imela absolutno večino v kratovskem okraju in v polovici občin krivopalanškega okraja, skoraj absolutno večino pa v žegligovskem (kumanovskem) okraju. V skopskem okrožju je dobila 25 % ter absolutno večino v veleskem okraju in v velikem delu občin skopskega okraja. Za temi rezultati so zastajali tisti v zahodnih okrožjih. V bitolskem okrožju je imela partija 18 % glasov vseh upravičencev in bila še najmočnejša stranka z absolutno večino v prespanskem okraju ter z močno relativno večino v bitolskem in prilepskem okraju. V ohridskem okrožju (15,5 %) je bila KPJ druga najmočnejša stranka; imela je absolutno večino v ohridskem okraju, toda slab uspeh (pod 10 % glasov volilnih upravičencev) v struškem, zlasti pa v debarskem okraju. V tetovskem okrožju je dosegla v celoti manj kot 10 %.

Uspehi komunistične partije na volitvah v ustavodajno skupščino so bili v ozki zvezi z agrarno strukturo Makedonije. Čitluški sistem je bil v času volitev sicer že formalno ukinjen, vendar pa položaj čifčij še daleč ni bil rešen in urejen. Čifčije so morali — sicer ne povsod — plačevati z naredbami določeno začasno rento. Stari fevdalni veleposestniki, lastniki čitlukov, so imeli mnogokje še ogromno moč.⁴⁹ Področja volilnih uspehov komunistične partije se krijejo s področji čitluškega sistema. Nasprotno, kjer ni bilo čitlukov, kjer so bili kmetje svobodni, je bilo malo ali pa nič komunističnih glasov. Za primerjavo imamo na razpolago sicer nepopolno statistiko iz leta 1910, ki daje po turških okrajih (kazah) podatke o tem, koliko vasi je čitluških, koliko brez čitlukov in koliko mešanih.⁵⁰ Primerjava z letom 1920 je sicer otežkočena zaradi drugačne upravne razdelitve, vendar ne onemogočena. Po statistiki se kaže, da so bili povsem brez čitlukov na ozemlju Vardarske Makedonije nekda-

⁴⁷ Prim. Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I. knjiga, Beograd 1921, seja 18. aprila 1921, str. 11—12; Julijana Vrčinac: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa, Beograd 1956, str. 87.

⁴⁸ Citirano po časniku »Obzor« (Zagreb) 3. pros. 1920; prim. tudi Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I. knjiga, seja 20. aprila 1921, str. 6.

⁴⁹ Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 god., Sarajevo 1958, str. 385.

⁵⁰ Po delu Razbojnikov: Čifligarstvoto v Makedonija i Odrinsko, Solun 1913 objavljena v Dimitar pop-Georgiev: Sopstvenosta vrz čiflicite i čifligarskite agrarno-pravni odnosi vo Makedonija do Balkanskata vojna 1912, Skopje 1956, str. 81—82 ter v knjigi Milivoja Erića, str. 102.

nji turški okraji (kaze): debarski, resanski (Galičnik) in gostivarski. Skoraj povsem brez čitlukov je bil tudi kičevski okraj (52 vasi brez čitlukov, ena s čitluki, ena mešana). Ustrezni okraji iz leta 1920 so imeli pri volitvah v konstituantno najmanjši delež komunističnih glasov:⁵¹

Okraj	Upravičenci	Udeleženci	Komun. glasovi
Debar	3.870	1.961	94
Galičnik	3.547	1.351	68
Gostivar	5.840	2.900	104
Kičevo	7.388	4.176	318

Vsi drugi turški okraji Vardarske Makedonije so imeli znatnejši (večji ali manjši) delež čitluških vasi. Primerjajmo tu posebej le podatke o razširjenosti čitluškega sistema leta 1910 in volilne izide za okraje, ki so bili po turški razdelitvi najbližji prej omenjenim:

Okraj	Število vasi	Od tega:		Volilnih uprav.	Udeležencev	Komun. glasov
		čitluških	mešanih			
Tetovo	39	10	—	15.977	6.415	1.877
Prilep	89	19	52	11.442	4.458	2.087
Bitola	192	42	73	13.081	6.571	2.706
Ohrid	76	11	27	6.298	3.554	1.843

Težnja po radikalni rešitvi agrarnega vprašanja je bila eden najvažnejših vzrokov, ki so privedli makedonskega kmeta pri volitvah v konstituantno do množične podpore komunistični stranki.

Takoj po volitvah najdemo v buržoaznem tisku trditev,⁵² ki se potem v pisanju o volitvah v konstituantno nešteto krat ponavlja, sem in tja celo zunaj buržoaznih vrst, trditev, da so za KPJ glasovali predvsem nacionalni nasprotniki jugoslovanskega zedinjenja in države, da se mora Partija za svoj uspeh pri volitvah zahvaliti »mnogoštevilnim manjšinam, nemški, madžarski in albanski, katerih pripadniki so z glasovanjem za komuniste hoteli jasno izraziti svoje globoko negotovanje do nove skupne države.⁵³ Glavni namen take trditve je bil očrniti in na ta način moralno zmanjšati volilni uspeh partije. Resnica je bila povsem drugačna. Madžari in Nemci, kakor vemo, volilne pravice niso imeli. Primerjava volilnih rezultatov v Makedoniji s podatki štetja 1921 o šiptarskem in turškem materinskem jeziku oziroma deležu muslimanskega prebivalstva⁵⁴ pa kaže, da je bilo v muslimanskih občinah na splošno manj glasov za komunistično partijo kakor v pravoslavni. V predelih brez čitlukov ni bilo komunističnih glasov niti v muslimanskih niti v pravoslavni občinah. V čitluških predelih pa so imele muslimanske občine navadno manjši delež komunističnih glasov kakor pravoslavne. Vendar to ni veljalo brez izjem.

⁵¹ Skupščinska publikacija volilnih rezultatov šteje k okraju Galičnik pomotoma tudi mesto Tetovo, podatki za gostivarski okraj pa so pomotoma naslovljeni »Srez Tetovo« in narobe.

⁵² Prim. »Obzor« 1. pros. 1920 in drugje.

⁵³ K. St. Pavlović: Vojislav Marinković i njegovo doba (1876—1935), Knjiga prva, London 1953, str. 92.

⁵⁴ Že citirani Definitivni rezultati dajejo podatke o veroizpovedi in materinskem jeziku prisotnega prebivalstva za vsako občino.

Marsikje je bil tudi med muslimanskim prebivalstvom znaten delež komunističnih glasov. Tako so imele nekatere muslimanske občine absolutno ali relativno komunistično večino kakor n. pr. Gorno Količane (s šiptarskim in turškim prebivalstvom) ali Gradovci (s šiptarskim prebivalstvom) v skopskem okraju, Sirkovo (s turškim prebivalstvom) v kavadarskem okraju, ali Kremenica (Kenali) s pretežno turškim prebivalstvom v morihovskem okraju.

V mestih (v obsegu mestnih občin), ki so štela leta 1921 nad 5000 prebivalcev, so bili volilni izidi naslednji:

Kraj	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	komunisti	Od tega so dobili glasov:			Čenan Zija
					radikali	demokrati	republikanci	
Skopje	40.666	7.287	3.450	1.406	1.783	196	94	
Bitola	28.420	5.729	2.502	723	526	451	—	1002
Prilep	18.508	4.743	1.800	744	178	382	—	496
Tetovo	15.119	3.392	926	245	314	367	—	
Veles	14.155	3.374	2.085	1.536	417	110	22	
Kumanovo	13.400	3.067	1.735	809	655	269	—	
Štip	11.173	3.332	1.355	954	275	104	22	
Ohrid	9.587	2.059	793	373	194	226	—	
Debar	7.125	1.459	900	44	72	781	—	
Strumica	6.733	1.702	725	418	150	131	26	
Kavadarci	5.522	1.427	986	398	340	167	102	
Skupaj	36.571	17.255	7.650	4.704	3.184	266	1.498	
V odstotkih od upravičencev		47 %	21 %	13 %	9 %	1 %	4 %	

Največji uspeh je dosegla komunistična partija v Velesu in Štipu; v obeh krajih je glasovalo zanjo več kot 40 % volilnih upravičencev, v Velesu celo 46 %. Nad 20 % volilnih upravičencev je imela še v Strumici, Kumanovu in Kavadarcih, z absolutno večino v prvem in relativno v drugih dveh mestih. Nekaj pod 20 % in relativno večino je dosegla v Skopju, nad 10 % še v Prilepu, Ohridu in v Bitoli. Le v Bitoli, Tetovem in Debru komunistična lista ni bila na prvem mestu med vsemi kandidatnimi listami (v Skopju so imeli radikali sicer več glasov, toda le na obeh svojih listah skupaj).

Partija je bila v Makedoniji skoraj enako močna v mestih in v vaseh: tu in tam je zbrala petino glasov vseh volilnih upravičencev. Vendar je ta delež na deželi pomenil dobro tretjino (35 %) vseh oddanih glasov, v mestih, kjer je bila volilna udeležba izredno nizka (samo 47 %), pa precej več in sicer 44 % oddanih glasov.

Od obeh vladnih strank je v Makedoniji demokratska presegla radikalno po številu glasov, še bolj pa po številu poslancev. Makedonsko prebivalstvo, kolikor ni glasovalo za komunistične kandidate ali ostalo doma, je volilo večidel demokrate; radikalne kandidature pa so dobile največ glasov med muslimanskimi volilci.

Muslimansko prebivalstvo Makedonije, po jeziku turško, šiptarsko, pa tudi makedonsko, je bilo pod močnim političnim vplivom svojih reakcionarnih vrhov. Ti pa v Makedoniji niso nastopali tako samostojno in enotno kakor v Bosni in Hercegovini. Le kandidatura Čenana Zije v bitolskem okrožju je bila, kot kaže, samostojna. Sicer pa so se muslimanski prvaki vezali z obema

vladnima strankama, z radikali in demokrati, kakor sem že omenil. Večji del muslimanskih vrhov in njihovih volilcev je šel v zavezništvo z radikali. Kakor nam kaže primerjava volilnih rezultatov s statistiko verske strukture prebivalstva, je velika večina muslimanskih volilnih udeležencev glasovala v tikveškem, bregalniškem, skopskem in kumanovskem okrožju za radikalne oziroma ločene radikalne liste z muslimanskimi nosilci. Drugače je bilo v tetovskem in ohridskem okrožju. Tu je velika večina muslimanskih volilcev glasovala za demokratsko stranko. To so splošne ugotovitve, ki seveda niso brez izjem. Tudi v »radikalnih« okrožjih so glasovali muslimani posameznih manjših področij ali občin za demokrate ali narobe. Del muslimanskih množic pa se je že izmaknil pritisku svojega reakcionarnega vodstva in glasoval za komunistično partijo.

V največjem delu Makedonije je bila komunistična stranka edina opozicijska stranka. Le v treh okrožjih je nastopala s svojimi kandidaturami še republikanska stranka. Ta je dobila v celoti na volitvah majhno število glasov (5.785). Večina republikanskih kroglic je bila s področja kočanskega in dela radoviškega okraja v bregalniškem okrožju: v teh predelih je imela republikanska stranka absolutno večino in je zbrala okrog sebe kmečke množice prav tako, kakor komunistična stranka v sosednjih krajih in v večini Makedonije. Do poslanca so manjkali republikancem v bregalniškem okrožju le 3 glasovi.

V

Pokrajine Kosovo, Metohija in Sandžak — drugi del tedanje »Južne Srbije« — so se delile na 5 volilnih okrožij, kakor sem nakazal v začetku prejšnjega poglavja. Najmanjše je volilo 3, največje 6 poslancev. Povprečno so prišla na okrožje 4 poslanska mesta; to je bilo najnižje povprečje v vsej državi.

Kandidatnih list je bilo postavljenih vsega skupaj 20, v vsakem okrožju so bile najmanj 3, največ jih je bilo 5, povprečno torej po štiri. Komunistična partija je postavila svoje liste le v štirih volilnih okrožjih. Prijepoljsko-pljevaljsko-bijelopoljsko-beransko okrožje je bilo edino v vsej Jugoslaviji brez komunističnih kandidatur.

V skupščinski publikaciji so zabeležene 4 radikalne liste v treh volilnih okrožjih ter 2 listi turške nacionalne organizacije v ostalih dveh okrožjih. Napaka je tu podobna kakor v Makedoniji. Vse radikalne in turške liste, kakor jih označuje statistična publikacija, so bile v resnici liste radikalne stranke, povezane z delom muslimanskih veljakov. Vse liste (bilo jih je 6, od teh ena ločena) so bile mešane radikalno-muslimanske. Tako sta bila na listi, ki je v skupščinski publikaciji označena kot radikalna, v kosovskem okrožju izvoljena radikal Živko Popović kot prvi in džemijetovec Bejtula Redžepović kot drugi kandidat. Na listi, ki je v skupščinski publikaciji označena kot turška, so bili v zvečansko-raškem okrožju izvoljeni džemijetovec Mehmed Alija Mahmutović kot prvi kandidat, radikal Spaso Nićiforović kot drugi kandidat in radikal Nastas Petrović kot kvalificirani kandidat. Nosilci list so bili v treh okrožjih (zvečansko-raškem, metohijskem in prizrenskem) muslimani, v drugih dveh pa radikali.

Demokratska stranka je kandidirala v vseh volilnih okrožjih. Imela je tudi več ločenih list. Četrta stranka, ki je nastopala v volilnem boju, je bila republikanska, ki pa je kandidirala v enem samem (metohijskem) volilnem okrožju, pa tudi tu ni dosegla nobenih uspehov.

Izidi volitev so bili takile:

Volilnih upravičencev: 123.211

Udeležencev: 72.586 ali 59%.

Pet volilnih enot, 20 kandidatnih list za 22 poslanskih mest, od teh 5 kvalificiranih.

Demokratska stranka:

5 »uradnih« demokratskih kandidatnih list je dobilo	a	b	c	č	d
32.525 glasov in 10 (2) poslancev; 4 ločene liste.					
11.614 glasov in 3 (1) poslance; skupno	9	44.139	36 %	13	(3)

Radikalna stranka:

5 »uradnih« radikalnih kandidatnih list je dobilo					
18.282 glasov in vse poslance; 1 ločena lista 407					
glasov; skupno	6	18.689 ⁵⁵	15 %	6	(1)

Komunistična partija Jugoslavije	4	9.248	8 %	5	(1)
--	---	-------	-----	---	-----

Republikanska stranka	1	507	0,5 %		
---------------------------------	---	-----	-------	--	--

(a: število kandidatnih list, b:število glasov, c:odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Volilni izidi v mestnih občinah nad 5000 prebivalcev so bili naslednji:

	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	Od tega so dobili glasov:			
				komunisti	demokrati	radikali	republikanci
Prizren	16.414	3535	1413	768	362	285	—
Peć	14.722	2960	1358	490	507	235	126
Priština	14.338	3005	1979	388	591	1000	—
Djakovica	14.293	2947	1399	229	1003	133	34
Novi Pazar	11.185	2303	1161	211	168	782	—
K. Mitrovica	10.045	1784	806	226	211	372	—
Gnjilane	8.870	1921	832	37	411	384	—
Pljevlja	6.356	1139	779	—	314	465	—
Skupno		19592	9730	2349	3567	3654	160
V odstotkih			50 %	12 %	18 %	19 %	1 %

Komunistična partija je dosegla povprečno na Kosovu, v Metohiji in Sandžaku 8 % glasov vseh upravičencev, 13 % glasov vseh udeležencev. V mestih so bili ti rezultati boljši (12 % glasov vseh upravičencev) kakor na podeželju. V podrobnostih so bili rezultati seveda nekoliko drugačni kakor v povprečju. Kar se tiče mest, so glasovi za partijo presegli 10 % volilnih upravičencev v Peći, Prištini in Kosovski Mitrovici, v Prizrenu so segli celo preko 20 % in tvorili absolutno večino. Po posameznih okrajih je dosegla partija večinoma okrog 5 %, ponekod do nekaj nad 10 % glasov upravičencev.

⁵⁵ Skupščinska publikacija navaja za radikale 10.088 glasov in 5 poslance, za nacionalno turško organizacijo 8601 glas in 3 poslance.

Izreden uspeh je dosegla v prizrenskem okrožju. Tu je bila z 22 % od števila volilnih upravičencev najmočnejša stranka. Imela je absolutno večino v mestu Prizrenu, v 14 od 16 občin gorskega (vraniškega) okraja in v 10 občinah šarplaninskega (prizrenskega) in podrimskega (orahovskega) okraja. To so bile muslimanske občine tako s srbskim kot šiptarskim prebivalstvom. Glavno področje teh velikih uspehov partije je bila gosto naseljena živinorejska pokrajina, kjer pa so bile črede ovac skoncentrirane v lasti majhnega števila ljudi. Tu je nekdanj cvetela puškarska obrt, zdaj pa je večina prebivalstva hodila v pečalbo.⁵⁶

Glavni zmagovalec volilnega boja na Kosmetu in v Sandžaku je bila demokratska stranka, ki je dosegla absolutno večino glasov. Skoraj v vseh okrajih je bila močnejša od radikalne stranke. Ta je bila kos demokratom le v mestih ter v nekaterih okrajih zvečansko-raškega okrožja. Kakor radikali so se tudi demokrati vezali z muslimanskimi veljaki. Vse demokratske liste v prizrenskem in metohijskem okrožju so bile mešane in so imele muslimanske nosilce. Med njimi je bil n. pr. Sefejdinbeg Mahmudbegović iz znane šiptarske begovske rodbine. Mešana je bila kandidatna lista v kosovskem okrožju. V zvečansko-raškem in prijepoljskem okrožju sta bili uradni demokratski listi sicer čisti, toda od ločenih list sta bili dve mešani in ena od teh je imela muslimanskega nosilca. Te povezave z muslimani so bile za demokrate uspešnejše kakor za radikale. Večina muslimanskih volilcev je glasovala za demokrate.

VI

Črna gora, zmanjšana na meje pred balkanskimi vojnami, je bila eno samo volilno okrožje. Tu je nastopalo v boju za 10 poslanskih mest sedem kandidatnih list: komunistična, radikalna, republikanska, dve demokratski in še dve posebni. Nosilec »uradne« demokratske liste je bil dr. Pavle Čubrović,⁵⁷ druge pa Andrija Radović, nekdanji predsednik črnogorske vlade.⁵⁸ Skupščinska publikacija navaja tri demokratske liste. Kot tako šteje tudi listo, ki ji je bil na čelu Spasoje Piletić. V volilnem boju se je ta lista pojavljala kot neodvisna⁵⁹ in Piletić v skupščini ni vstopil v demokratski klub, ampak je ostal izven klubov.⁶⁰ Novica Šaulić je bil nosilec liste, ki je v skupščinski publikaciji označena kot neopredeljena, v časopisnih poročilih pa kot »nezavisna omladinska lista«.⁶¹

Komunistična stranka je bila s četrtno glasov vseh volilnih upravičencev in več kot tretjino glasov vseh volilnih udeležencev (38 %) glavni zmagovalec volilnega boja v Črni gori. Njeni glasovi pa so bili precej neenakomerno razporejeni. Absolutno večino je dosegla v nikšiškem okrožju, kjer je imela

⁵⁶ Milisav Lutovac: Gora i Opolje (Naselja i poreklo stanovništva, Knjiga 35, Beograd 1955, zlasti str. 241—258).

⁵⁷ »Demokratija« (Beograd), 26. nov., 4. dec. 1920.

⁵⁸ Po nekaterih časopisnih poročilih je bila to »uradna« demokratska lista (»Politika« 24. nov. 1920).

⁵⁹ »Politika« 24. 30. nov. 1920.

⁶⁰ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, I. Knjiga, seja 23. apr. 1921, str. 26; Politika 29. jun. 1921.

⁶¹ »Politika« 24. nov. 1920.

absolutno, ponekod pa relativno večino na vseh voliščih razen v severozahodnem delu, v goranskem okraju ob Pivi ter na enem volišču šavniškega okraja. Skoraj absolutno večino je dosegla v podgoriškem okrožju, z absolutno ali relativno večino na večini volišč. Malodane brez komunističnih glasov je bil tu le večinoma šiptarski okraj Tuzi ob albanski meji. V teh dveh okrožjih, nikšiškem in podgoriškem, je bilo oddanih 8131 glasov za komunistično partijo. Tretje, toda manjše središče komunističnih glasov je bil virpazarski okraj (1009 glasov).

Volilni izidi so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 43.370

Udeležencev: 28.612 ali 65%.

Ena volilna enota, 7 kandidatnih list za 10 poslanskih mest, od teh 2 kvalificirani.

	a	b	c	č	d
Komunistična partija Jugoslavije	1	10.869	25 %	4	(1)
Demokratska stranka:					
Cubrovičeva »uradna« demokratska kandidatna lista je dobila 4062 glasov in 1 poslanca; ločena Radovičeva lista je dobila 1488 glasov in 1 poslanca; skupno	2	5.550 ⁰²	13 %	2	
Republikanska stranka	1	4.613	11 %	2	(1)
Radikalna stranka	1	3.837	9 %	1	
Neodvisna Piletičeva lista	1	2.405	6 %	1	
Neodvisna mladinska lista (Šaulić)	1	1.338	3 %		

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

V obeh črnogorskih mestnih občinah, ki sta imeli nad 5000 prebivalcev, so imeli komunisti večino, na Cetinju absolutno, v Podgorici (današnjem Titogradu) relativno, s 35 % in 26 % glasov vseh upravičencev. Navajam podatke:

	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	Od tega so dobili glasov:					
				komunisti	republi-kanci	demo-krati	radikalni	Piletić	Šaulić
Podgorica	8212	1831	1071	482	22	106	388	69	4
Cetinje	5492	785	504	272	29	67	111	24	1

Od buržoaznih strank je dosegla lep uspeh opozicijska republikanska stranka, ki jo je v Črni gori vodil Jovan Djonović. Republikanska lista je dobila 4613 glasov, torej skoraj dve tretjini tistega števila, ki ga je stranka dosegla v vsej Srbiji. Vladni stranki, demokratska in radikalna, sta izšli iz volilnega boja poraženi, saj nista v nasprotju z rezultati v Srbiji, Makedoniji, Sandžaku, Kosmetu in Vojvodini dobili obe skupaj niti polovice oddanih glasov. Kar se tiče njunega medsebojnega razmerja je radikalna stranka tudi v Črni gori zaostajala za demokrati.

⁰² Po skupštinski publikaciji 7.955 glasov s 3 poslanci (s Piletičevo listo).

VII

V Banatu, Bački in Baranji je bilo 5 volilnih okrožij; najmanjše z 8, največje z 10 poslanskimi mesti. Povprečno je prišlo na eno volilno okrožje 9 poslancev. Kandidatnih list je bilo v enem volilnem okrožju največ 6, najmanj 4. Vsega skupaj jih je bilo 26, torej povprečno 5 na eno volilno enoto.

V volilnem boju je nastopalo sedem strank: komunistična, socialnodemokratska, radikalna, demokratska, zemljoradniška, bunjevska in hrvatska klerikalna. Izven teh strank sta bili še dve posebni listi: v kikindskem okrožju tako imenovana »vanstranačkog kola lista«, ki jo je vodil Ljubomir Lotić, ter v pančevskem okrožju lista, katere nosilec je bil Lazar Običan. Ta je v skupščinski publikaciji označena kot ločena zemljoradniška lista; v resnici je bil Običan ustanovitelj in voditelj posebne Privredno-seljačke stranke,⁶³ ene mnogih strančic, ki so se pojavljale pred volitvami.

Volilni izidi so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 145.267

Udeležencev: 93.226 ali 64 %.

Pet volilnih enot, 26 kandidatnih list za 44 poslanskih mest, od tega 10 kvalificiranih,

	a	b	c	č	d
Radikalna stranka	5	43.850	30 %	21	(5)
Demokratska stranka	5	18.133	12 %	10	(3)
Komunistična partija Jugoslavije	5	13.955	10 %	5	
Socialdemokratska stranka	4	6.856	5 %	3	(1)
Bunjevačko-šokačka stranka in Hrvatska pučka stranka: 2 kandidatni listi bunjevačko-šokačke stranke sta dobili 5155 glasov in 4 (1) poslance; 1 lista Hrvatske pučke stranke je dobila 556 glasov; skupno	3	5.711	4 %	4	(1)
Zemljoradniška stranka	2	3.016 ⁶⁴	2 %	1	
Vanstranačkog kola lista (Lotić)	1	1.045	1 %		
Privredno-seljačka stranka (Običan)	1	657			

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Glede mest zaradi drugačnega značaja naselij v Vojvodini ni bilo mogoče v spodnji razpredelnici upoštevati istega kriterija (5000 prebivalcev) kot za Srbijo, Makedonijo, Kosmet in Sandžak. Zato navajam podatke le za tista mesta, ki so imela ob štetju leta 1921 nad 10.000 prebivalcev.⁶⁵ Računan je obseg mestnih občin. V tabeli manjkajo mesta Stara Kanjiža, Apatin in Bačka Topola. Ker Nemci in Madžari niso imeli volilne pravice, ta mesta, ki so bila

⁶³ »Selo« (Bgorad) 7. nov. 1920.

⁶⁴ Skupščinska publikacija navaja z Običanovo listo vred 3673 glasov.

⁶⁵ Skoraj povsem isto sliko bi dobili tudi, če bi upoštevali pravni kriterij: mesta, ki so imela naslov svobodnih kraljevskih mest in mest z urejenim senatom. Izpadel bi le Stari Bečej, vključena pa bi bila Bela Crkva.

po ogromni večini madžarska oziroma nemška, sploh niso imela svojih volišč. Tako je n. pr. Stara Kanjiža skupaj z občinama Horgoš in Martonoš volila v Martonošu. Nesorazmerja med številom prebivalcev in številom volilnih upravičencev pri posameznih mestih v tabeli izvirajo iz istega vzroka. Sombor, ki je imel dobri dve tretjini srbskega in hrvatskega prebivalstva, je imel skoraj 5000 volilnih upravičencev, le malo manjša Senta, kjer je bilo Srbov in Hrvatov manj kot 10 %, samo 649.

Volilni izidi po mestih z nad 10.000 prebivalci so bili:

	Prebival- cev	Upravičen- cev	Udeleženi- cev	komunisti	Od tega so dobili glasov:					
					social- demokrati	demokrati	radikali	zemljorad- niki	bunjevačko- šokačka	ostali
Subotica	90.961	13048	6652	2296	—	796	751	—	2264	526 HPS
Novi Sad	59.122	4824	2758	524	241	377	1812	—	—	
Sombor	31.342	4977	3128	150	840	192	1408	—	540	
Senta	30.694	649	439	2	—	89	347	—	—	1 HPS
Vel. Bečkerek	27.522	2646	1343	190	25	454	572	74	—	28 Lotić
Vršac	27.011	2436	1386	23	417	296	606	43	—	—
Vel. Kikinda	25.774	4481	2430	744	253	305	658	60	—	410 Lotić
Stari Bečej	19.663	2004	1206	44	248	109	806	—	—	
Pančevo	19.407	2237	1243	84	20	233	888	8	—	10 Običan
Skupaj		37302	20565	5857	2044	2851	7848	185	2804	
V odstotkih			55 %	10 %	5 %	8 %	21 %		8 %	

V Vojvodini je, kakor v vseh drugih delih Jugoslavije, ki so bili prej pod Avstro-Ogrsko (razen v Dalmaciji), nastopila pri volitvah v konstituanto poleg komunistične stranke tudi socialna demokracija. Oboji skupaj so dobili v Vojvodini dobrih 14 % glasov vseh volilnih upravičencev, 22 % glasov vseh udeležencev. Od tega so imeli komunisti dve tretjini, socialni demokrati eno tretjino. Največ glasov za obe delavski stranki (ogromna večina med njimi je bila za komunistično listo) je bilo v Banatu v okraju Novi (Turski) Bečej v kikindskem volilnem okrožju, kjer sta dobili 38 % (od volilnih upravičencev) ter absolutno večino, in v okraju Veliki Bečkerek (danes Zrenjanin), kjer sta imeli relativno večino. Središče tega področja največjega volilnega uspeha je bilo na prehodu iz oktobra v november 1918 prizorišče »rdeče republike«, velikih revolucionarnih dogodkov, ko je revno kmečko prebivalstvo v vaseh Melenci, Elemir, Kumane, Taraš med Velikim Bečkerekom in Novim Bečejem prevzelo oblast in začelo deliti zemljo, dokler ni vojska na zelo krvav način vzpostavila buržoazni »red in mir«. ⁶⁶ Relativno večino sta imeli delavski stranki tudi v okraju Velika Kikinda. Okrog 15 % glasov vseh volilnih upravičencev sta dosegli v mnogih okrajih v Bački (Novi Sad, Kula, Odžaci, Apatin, Sombor), kjer sta po moči zaostajali le za radikali. Od večjih mest sta

⁶⁶ Arpad Lebl: Sindikalna borba agrarnog proletarijata, Beograd 1954, str. 123—124, 128, 130; Ljubomir Milin: Beli teror, Novi Sad 1959, str. 48.

imeli preko 20 % glasov vseh upravičencev v Veliki Kikindi (z relativno večino) in Somboru, nekaj manj v Subotici, kjer je dobila komunistična lista največ glasov, in v Vršču, nad 10 % še v Novem Sadu in Starem Bečeju. Komunisti so predvsem prevladovali nad socialnimi demokrati v Banatu (razen v Vršču), v subotškem volilnem okrožju, kjer socialni demokrati niso niti kandidirali, pa v novosadskem okraju, medtem ko so bili v drugem delu Bačke in v Baranji socialni demokrati močnejši.

Srbske buržoazne politične stranke in skupine, ki so delovale v Vojvodini pred nastankom Jugoslavije, so se v prvih povojnih letih priključile v glavnem radikalni in demokratski stranki. Tako je radikalna stranka Srbov na Ogrskem ter v Hrvatski in Slavoniji pristopila k srbijanski radikalni stranki, v demokratsko stranko pa je prišla srbska samostalna stranka in razne druge skupine. Radikali so bili v Vojvodini po številu glasov od vseh strank daleč na prvem mestu. Najmočnejši so bili v južnem Banatu, v Bački (z izjemo severovzhodnega dela, subotškega okrožja) in v Baranji. Tu so imeli absolutno ali močno relativno večino. Od srbskih opozicijskih strank so nastopili v Vojvodini le zemljo-radniki, toda le v obeh banatskih volilnih okrožjih in z majhnim uspehom.

V subotškem in somborsko-baranjskem volilnem okrožju je postavila kandidatni listi bunjevačko-šokačka stranka, ki je bila pred prvo svetovno vojno edini buržoazni politični predstavnik Bunjevcev. Njeni poslanci so se v konstituenti povezali s poslanci sebi najbližjih strank, slovenske in hrvatske klerikalne ljudske stranke. Poleg liste bunjevske stranke je bila v subotškem okrožju postavljena še posebna kandidatna lista, ki je bila, kakor sodim, direktno hrvatsko usmerjena in povezana s Hrvatsko pučko stranko.⁶⁷ Imela pa ni uspeha. Kaže, da je del Bunjevcev glasoval za radikalno stranko, ki je postavila na drugo mesto svoje kandidatne liste v subotškem okrožju Bunjevca Ivana Crnkovića, zastopnika posebne Subotičke zemljodelske stranke.⁶⁸

VIII

V Bosni in Hercegovini je bilo vsega skupaj 6 volilnih okrožij; najmanjše je volilo 8 poslancev, največje 14. Povprečno je torej prišlo 10 poslancev na eno volilno enoto. Kandidatnih list je bilo postavljenih v vsej deželi 53. Povprečno je prišlo na eno volilno enoto 9 kandidatnih list; to je bilo najvišje povprečje v Jugoslaviji. Najmanj kandidatur je bilo v bihaškem okrožju (7), največ v tuzlanskem (11).

V volilnem boju je nastopilo 9 strank: komunisti, socialni demokrati, radikalni, demokrati, Savez težaka, Srpska narodna organizacija, Jugoslovanska muslimanska organizacija, Hrvatska težačka stranka in Hrvatska pučka stranka. Rezultati so bili:

⁶⁷ Skupščinska publikacija šteje liste bunjevske stranke k Hrvatski pučki stranki in ima zato v subotškem okrožju dve listi te stranke.

⁶⁸ Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I Knjiga, seja 26. aprila 1921, str. 21.

Volilnih upravičencev: 472.237.

Udeležencev: 330.958 ali 70 %.

Šest volilnih enot, 53 kandidatnih list za 63 poslanskih mest, od tega 14 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Jugoslovanska muslimanska organizacija	6	110.895	23 %	24	(6)
Radikalna stranka:					
6 kandidatnih list radikalne stranke je dobilo 59.443 glasov in 11 (3) poslancev; 2 posebni muslimanski listi 755 glasov; skupno	8	60.198 ⁶⁹	13 %	11	(3)
Savez težaka	6	54.506 ⁷⁰	12 %	12	(3)
Hrvatska težačka stranka (HTS)	6	38.400	8 %	7	(1)
Hrvatska pučka stranka (HPS)	5	20.774	4 %	3	(1)
Demokratska stranka:					
6 kandidatnih list demokratske stranke je dobilo 17.980 glasov in 2 poslanca; 2 posebni muslimanski listi 1122 glasov; skupno	8	19.102 ⁷¹	4 %	2	
Komunistična partija Jugoslavije	6	18.074	4 %	4	
Srpska narodna organizacija (Čokorilo)	3	6.215	1 %		
Socialnodemokratska stranka	5	2.784	1 %		

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Mesta (v obsegu mestnih občin) nad 5000 prebivalcev so volila takole:

Od tega so dobili glasov

	Prebival- cev	Upravičen- cev	Udeleženi- cev	komunisti	social- demokrati	radikali	demokrati	tež.	SNO	musl.	HPS	HTS
Sarajevo	66.317	13333	7745	2013	205	1534	276	71	88	2798	417	343
Mostar	18.176	4567	2973	509	14	639	80	67	—	1351	99	216
Banja Luka	18.001	3797	2772	502	47	518	142	40	—	1215	96	214
Tuzla	13.354	2781	2058	731	10	359	125	18	9	633	18	155
Bijeljina	11.013	2021	1594	115	10	356	143	5	5	894	21	49
Zenica	7.632	1792	1241	462	—	80	29	7	98	457	60	48
Brčko	6.832	1510	1017	81	20	212	102	8	27	453	59	55
Bihać	6.372	1381	1108	47	2	125	49	5	—	669	—	217
Travnik	6.334	1307	1090	137	—	91	11	8	16	550	96	180
Derventa	6.176	1377	1063	164	9	164	16	19	—	521	51	118
Prijedor	5.596	1000	719	107	13	182	28	30	—	315	11	35
Trebinje	5.188	962	784	92	0	201	13	98	—	333	2	45
Skupno	35828	24162	4958	330	4461	1014	372	243	10187	930	1675	
V odstotkih		67 %	14 %	1 %	12 %	3 %	1 %	1 %	28 %	3 %	5 %	

⁶⁹ Skupščinska publikacija daje radikalom 59.443 glasov, ker šteje vsako muslimansko listo posebej kot stranko zase.

⁷⁰ Skupščinska publikacija daje Savezu težaka 55.108 glasov, ker mu napak prišteva muslimansko težaško listo v tuzlanskem okrožju.

⁷¹ Skupščinska publikacija daje demokratom 18.500 glasov, ker šteje zraven le muslimansko težaško listo v mostarskem okrožju, tuzlansko pa napak prišteva Savezu težaka.

Tudi v Bosni so poleg komunistov nastopali s svojimi posebnimi listami socialni demokrati v vseh okrožjih razen v travniškem. Obe stranki skupaj sta dosegli 20.858 glasov — 4,4 % upravičencev, 6,3 % udeležencev. Vsi štirje izvoljeni poslanci so pripadali komunistični stranki, ki je tudi dobila skoraj sedemkrat več glasov kot socialni demokrati. Nad 10 % glasov volilnih upravičencev so dosegli komunisti v tuzlanskem okraju, kjer so imeli na nekaterih voliščih absolutno ali relativno večino, v okraju Žepče, kjer so bili močni zlasti v Zavidovičih (na drugem mestu za muslimani), v zeniškem ter fojniškem in konjiškem okraju. V vseh teh okrajih so bili komunisti za jugoslovansko muslimansko organizacijo najmočnejša stranka.

Komunistični glasovi so bili po veliki večini dobljeni v večjih in manjših mestih, rudarskih in industrijskih središčih, na vasi jih pa ni bilo dosti. V večjih mestih (nad 5000 prebivalcev) so bili komunisti za muslimansko organizacijo najuspešnejša stranka in so dobili v celem 14 % glasov vseh volilnih upravičencev. Največ glasov so dosegli v Tuzli in Zenici (26 %); v obeh mestih so imeli relativno večino. V Sarajevu so dosegli 15 %, s socialnodemokratskimi glasovi vred slabih 17 %, nekaj nad 10 % še v Banji Luki, Mostarju, Derventi, Prijedoru in Travniku. Večji so bili uspehi komunistov še v marsikaterih manjših krajih, n. pr. v industrijskem Varešu ali v Bosanskem Brodu, kjer so imeli močno relativno večino.

O kaki podobni koncentraciji socialnodemokratskih glasov ne moremo govoriti. Socialnodemokratski glasovi so bili v celem tako rekoč raztreseni po posameznih voliščih in so bili prav v mestih in industrijskih krajih neznatni v primerjavi s komunističnimi glasovi.

Volilci buržoaznih strank so se v Bosni in Hercegovini opredeljevali po nacionalni oziroma verski pripadnosti. Obe hrvatski stranki, muslimanska organizacija ter tako imenovana Srbska narodna organizacija so že v svojih nazivih kazale, da se omejujejo na eno narodnost ali vero. Drugače je bilo z demokratsko in radikalno stranko ter Savezom težaka. Demokratska stranka je bila ustanovljena kot stranka Srbov, Hrvatov in Slovencev; radikalna stranka je začela širiti svoje delovanje tudi izven Srbov; Zveza težakov je hotela pritegniti tako Srbe kot Hrvate in muslimane. Primerjava volilnih rezultatov z versko in nacionalno statistiko prebivalcev, tako po velikih enotah kot po posameznih voliščih, kaže, da je za radikale, demokrate in težake glasovalo v glavnem le srbsko prebivalstvo.

V demokratsko stranko so pristopili nekateri, večinoma naprednejši muslimanski politiki kakor Zaim Šarac, Šukrija Kurtović in drugi, ki so tudi kandidirali na demokratskih listah pri volitvah v ustavodajno skupščino. Poleg tega je bila v mostarskem okrožju postavljena posebna, v skupščinski publikaciji kot »demokratska muslimanska težačka lista« označena kandidatna lista z Alijem Kurtovićem kot nosilec; v tuzlanskem okrožju je bil Šefkija Gluhić nosilec kandidatne liste tako imenovane »muslimanske težačke stranke«; na obeh listah so kandidirali nekateri isti ljudje; isti ljudje pa so se pojavljali drugje na listah demokratske stranke. Glasove za ti dve listi torej prav lahko prištejemo glasovom za demokratsko stranko.

Tudi radikalna stranka se je trudila, da bi pritegnila del muslimanskih politikov. Na njeni listi v banjaluškem okraju je bil ing. Sulejman Salihagić, ki je kot edini bosanski musliman izven JMO (ker Pašić ni obdržal tu pridobljenega mandata) tudi prišel v ustavodajno skupščino, toda že čez pol leta

je demisioniral.⁷² V sarajevskem okrožju je bila postavljena lista »muslimanske narodne stranke« (nosilec Mustajbeg Malilbašić), v tuzlanskem »neodvisna muslimanska lista« (nosilec Šerif Arnautović). Za obema je stala radikalna stranka. Vendar ne demokrati ne radikali niso uspeli; vse te štiri liste so dobile le neznatno število glasov (demokratska 520 in 602, radikalna 306 in 449).

Savez težaka je kandidiral na svojih listah tudi Hrvate in muslimane. Hotel je zbrati v svojih vrstah muslimanske kmete, saj je bilo med njimi zelo veliko število beglučarjev.⁷³ Toda poskus ni uspel. Muslimanske množice so se »grupirale pod vodstvom nazadnjaških hodž in begov, ki so zaradi svojih razrednih interesov razpihovali versko mržnjo v neukih in zaostalih muslimanskih množicah«⁷⁴ in glasovale za Jugoslovansko muslimansko organizacijo. Ta je tako zbrala glasove domala vsega muslimanskega prebivalstva Bosne in Hercegovine. Dosegla je 110.895 glasov, tretjino vseh oddanih glasov ter dobila 38 % vseh bosanskih poslanskih mest.

Povezavo med versko in nacionalno strukturo ter glasovanjem ob volitvah v konstituantno kaže naslednja primerjava. Na eni strani navajam podatke o deležu pravoslavnega, katoliškega in muslimanskega prebivalstva leta 1921,⁷⁵ na drugi pa podatke o deležu glasov za posamezne skupine buržoaznih strank. V prvo skupino sem štel glasove za radikalno stranko, demokratsko stranko, Savez težaka in Srbsko narodno organizacijo, v drugo skupino glasove za Hrvatsko pučko in Hrvatsko težačko stranko, v tretjo skupino pa glasove za Jugoslovansko muslimansko organizacijo ter vse štiri z radikali in demokrati povezane muslimanske liste. Delež glasov za vsako teh skupin sem računal od števila volilnih udeležencev, zmanjšanega za število glasov, ki so pripadli komunistični in socialnodemokratski stranki. Dobil sem naslednjo razpredelnico:

Okrožje	Prebivalstvo			Glasovi za stranke		
	prav. %	kat. %	musl. %	srb. %	hrv. %	musl. %
Bihač	57	6	37	53	4	43
Banjaluka	57	26	17	62	18	20
Travnik	34	39	26	35	54	31
Tuzla	43.5	14.5	41	41.5	12	46.5
Sarajevo	34	18	45	35	9	56
Mostar	34	45	23	37	37	26

Delež muslimanske skupine ali bolje rečeno Jugoslovanske muslimanske organizacije je povsod nekaj večji od deleža muslimanskega prebivalstva; delež hrvatskih strank je povsod nekaj manjši od deleža katoliškega prebivalstva, delež srbskih strank je ponekod večji, ponekod pa manjši od deleža pravoslavnega prebivalstva. Te razlike imajo več vzrokov. Med drugim je treba upoštevati, da je bil med muslimani delež ženskega prebivalstva naj-

⁷² Stenografske beleške ustavotvorne skupštine, II knjiga, Beograd 1921, seja 18. jun. 1921, str. 1.

⁷³ Pero Sljajepčević v »Jugoslavenski Njivi« 5. 1921, str. 326.

⁷⁴ Dragoslav Janković: Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka I, Beograd 1959, str. 108.

⁷⁵ Po že citiranih Definitivnih rezultatih popisa stanovništva.

nizji, pri katoliškem pa najvišji,⁷⁶ nadalje da moti primerjavo (sicer ne preveč števil) delež prebivalstva židovske in drugih ver, da volilci delavskih strank in prav tako tisti, ki niso glasovali, niso bili enakomerno porazdeljeni med vse tri konfesije itd. Poročila o volitvah se v glavnem strinjajo v mnenju, da so šli muslimani najbolj strnjeno na volitve. Delež glasov, ki jih je dobila JMO v celotni Bosni, je večji od deleža muslimanskega prebivalstva (31 %) tudi če ga ne računamo le od glasov za buržoazne stranke, ampak od celotnega števila oddanih glasov (33,5 %). Določen, čeprav majhen del hrvatskega prebivalstva je glasoval tudi za radikale, demokrate ali za težaško zvezo. Tako je bilo v okraju Ljubuški 39.477 katolikov (po statistiki leta 1921) in 6874 glasov za obe hrvatski stranki, 2375 muslimanov in 594 glasov za muslimanski listi, 170 pravoslavni in 425 glasov za radikale, demokrate in težake. V okraju Prozor je bilo n. pr. 7955 katolikov in 1424 glasov za hrvatski stranki, 4438 muslimanov in 1023 glasov za JMO, 46 pravoslavni in 61 glasov za radikale, demokrate, težake in čokorilovce.

Glasove srbskega oziroma pravoslavnega prebivalstva Bosne in Hercegovine, kolikor niso pripadli delavskima strankama, so si delili: radikalna in demokratska stranka, Savez težaka in Čokorilova Srpska narodna organizacija. Savez težaka, organizacija, ki je nastala leta 1919 ob zahtevah bosanskih kmetov po radikalni agrarni reformi in se poleti leta 1920 spremenila v politično stranko, je bil med srbskimi strankami v Bosni najbolj napreden. Že pred volitvami je bil povezan s Savezom zemljoradnika iz Srbije, pozneje pa se je z njim združil v enoten klub in stranko.⁷⁷ Srbska narodna organizacija, ki jo je vodil Djordje Čokorilo, je bila izrazito nacionalistična, šovinistična, protihrvatska in protimuslimanska.⁷⁸ Srbske množice so glasovale predvsem za radikalno in težaško stranko. Radikalna je dobila 59.443 glasov, težaška pa 54.506 in celo enega poslanca več kot radikali. Prednost radikalov v številu glasov je bila plod glasovanja v mestih. Tu so imeli radikali ogromno premoč nad vsemi drugimi tremi srbskimi strankami (4300 : 1505). Na vasi pa težaki niso prav nič zaostajali za njimi. V nekaterih krajih je prevladovala ena, v drugih druga stranka; tako so bili težaki izrazito močnejši v bihaškem okrožju, pa tudi v tuzlanskem, medtem ko so imeli radikali več glasov v banja-luškem, travniškem, mostarskem in (z najmanjšo razliko) v sarajevskem okrožju. Demokrati so za radikali in težaki močno zaostajali in so le redkokje dobili večino srbskih glasov; taka njihova trdnjava je bila n. pr. okraj Kotor Varoš. Medtem ko so radikali, demokrati in težaki kandidirali v vseh okrožjih, je Čokorilova skupina postavila svoje liste le v travniškem, sarajevskem in tuzlanskem okrožju, dobila 6215 glasov, toda ostala brez poslanca.

Na hrvatski strani sta nastopali dve stranki: klerikalna Hrvatska pučka stranka in Hrvatska težačka stranka. Dasi se je pojavila z demagoškim imenom kmečke stranke, ni imela Hrvatska težačka stranka ničesar skupnega ali sorodnega z gibanjem istega imena na srbski strani: bila je povezana s Hrvatsko zajednico v banski Hrvatski in Slavoniji; ban Matko Laginja, ki je bil nosilec kandidatne liste Hrvatske zajednice v virovitiški županiji, je bil n. pr.

⁷⁶ Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910, Sarajevo 1912, str. XXVI.

⁷⁷ O nastanku in težnjah Saveza težaka glej Pero Slijepčević: O Savezu Zemljoradnika u Bosni i Hercegovini, »Jugoslovenska Njiva« 5, 1921, str. 325—327.

⁷⁸ Janković: cit. delo, str. 108.

nosilec liste Hrvatske težačke stranke v mostarskem okrožju. Poslanci Zajednice in težačke stranke so bili v skupščini združeni v Narodnem klubu. Od skupnih 59.174 hrvatskih glasov je dobila Hrvatska težačka stranka 38.400 ali slabi dve tretjini. Klerikalna pučka stranka je bila le v mostarskem okrožju močnejša od svoje tekmice.

IX

Na ozemlju zgodovinske enote Hrvatske in Slavonije s priključenim Medjimurjem je bilo 8 volilnih okrožij, razen tega pa je volilo še mesto Zagreb pet poslancev. Najmanjše volilno okrožje je volilo 7 poslancev, največje 17; povprečno je prišlo na eno od devetih volilnih enot 10 poslancev. Najmanj kandidatnih list je imela liško-krbavska županija (5), največ mesto Zagreb (10). Povprečno jih je bilo 8 na eno volilno enoto.

Volilni izidi so bili:

Volilnih upravičencev: 637.028

Udeležencev: 438.799 ali 69 %.

Devet volilnih enot, 72 kandidatnih list za 95 poslanskih mest, od teh 19 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Hrvatska pučka seljačka stranka (Radić)	9	230.590	37 %	50	(12)
Demokratska stranka	9	78.406	12 %	19	(4)
Radikalna stranka	8	39.050	6 %	9	(2)
Komunistična partija Jugoslavije	9	31.281 ⁷⁹	5 %	7	(1)
Hrvatska zajednica	9	22.950	4 %	3	
Hrvatska pučka stranka (klerikalci)	7	11.871	2 %	3	
Hrvatska stranka prava (frankovci)	6	10.880	2 %	2	
Socialnodemokratska stranka	5	7.611	1 %		
Seljački savez	5	2.980			
Savez zemljoradnika	1	1.075			
Češkoslovaška napredna kmečka stranka	1	704			
izvenstrankarska Banjaninova lista	1	553			
izvenstrankarska Potočnjakova lista	1	449			
centrumaška lista (Mijo Radošević)	1	360			

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Na volitvah sta nastopili tako komunistična stranka kot socialnodemokratska stranka. Poleg tega je bila v mestu Zagrebu postavljena še centrumaška kandidatna lista, ki ji je bil nosilec dr. Mijo Radošević, toda zbrala je le majhno število glasov (360). V celem so delavske liste dosegle 39.252 glasov ali 6 % od števila volilnih upravičencev in 9 % od števila oddanih glasov. Delavske stranke so bile razen v mestih, o katerih bomo še govorili, in v okolici Zagreba, kjer so imeli v zagrebškem okoliškem okraju preko 10 % glasov (od števila upravičencev), močne posebej v dveh predelih. Prvi je bil v Primorju, v okrajih Novi, Crikvenica in Sušak,⁸⁰ kjer so imeli komunisti abso-

⁷⁹ Skupščinska publikacija prinaša 31.641 glasov, ker napačno prišteva tudi Radoševićovo listo.

⁸⁰ Sušak sam zaradi italijanske okupacije ni volil.

lutno večino tako v celoti kot tudi skoraj na vseh posameznih voliščih. V vseh teh okrajih (z vštetim mestom Bakar) so dobili 3127 glasov od 5377 udeležencev. Tudi okraja Vrbovsko in Delnice sta imela komunističnih glasov nad 10 % vseh volilnih upravičencev; partija je bila tu po moči prva za radičevci. Socialni demokrati v modruško-reški županiji niso kandidirali. Glavno področje komunističnih uspehov je bil tu rodoviten, gosto naseljen flišni predel, kjer je bilo precej vinogradov, kjer je bil velik del prebivalstva zaposlen v pomorstvu in odkoder je bilo ob kapitalističnem razvoju zelo veliko izseljevanje.

Drugo področje, kjer sta delavski stranki dobili večji delež glasov, sta bili Slavonija in Srem. V požeški županiji so dosegli komunisti, ki so tod edini kandidirali, okrog 10 % glasov vseh volilnih upravičencev v okrajih Požega in Slavonski Brod. V obeh okrajih so bili tudi za radičevci najmočnejša stranka. V virovitiški županiji so dosegli komunisti in socialni demokrati skupaj 14 % vseh volilnih upravičencev. Posebej so bili močni v okrajih Valpovo (37 %), kjer so imeli absolutno večino vseh oddanih glasov, Našice (21 %), Donji Miholjac (18,5 %) in Osijek (15 %). V sremski županiji sta dobili obe delavski stranki skupaj nekaj nad 10 % glasov, največ v okrajih Šid (21 %), Irig (15 %), Vukovar (15 %) in Stara Pazova (10 %). Slavonija in Srem sta imeli, kakor Vojvodina, mnogo poljedelskega delavstva. To se je v začetku stoletja v znatni meri vključilo v sindikalne organizacije, v delavsko gibanje, ki pa je po letu 1907, ob velikem terorju oblasti, doživelo precejšen padec.⁸¹

Z izjemo teh dveh področij je bilo število komunističnih in socialnodemokratskih glasov na podeželju majhno.

Volilni izidi v mestih, ki so bila upravno izločena iz območja županij ali okrajev, torej v Zagrebu in še 18 drugih mestih, so bili (glej tabelo na naslednji strani):

Izven naštetih mest je znašal delež delavskih strank 5 % vseh upravičencev, 7 % vseh oddanih kroglic; po številu glasov je zaostajal za radičevci, demokrati in radikali. V naštetih mestih so dobile delavske stranke 17 % od glasov vseh volilnih upravičencev ali dobro četrtino (26 %) glasov vseh udeležencev, to je več kot katerakoli buržoazna stranka. V mestih je bila komunistična stranka na drugem mestu, tik za Hrvatsko zajednico. Od devetih mest te vrste, ki so na Hrvatskem in v Slavoniji štela leta 1921 nad 10.000 prebivalcev, so dobile delavske stranke v treh nad 20 % glasov vseh volilnih upravičencev: v Slavonskem Brodu (27 %), kjer je imela komunistična partija absolutno večino, v Vukovarju (36 %), kjer je do nje le malo manjkalo, in v Osijeku (22 %). V štirih mestih so imele delavske stranke od 10—20 %: v Zagrebu (18 %), kjer so imeli komunisti (15,5 %) relativno večino, v Karlovcu, Varaždinu in Vinkovcih. V dveh mestih niso dobile niti 10 %: v Zemunu in v Sremski Mitrovici. V 7 mestih, ki so imela 5000—10.000 prebivalcev, je delež delavskih strank le v enem primeru prekašal 20 %, namreč v Sisku (28 %), ki je imel relativno socialnodemokratsko večino, v dveh je bil nekaj pod 20 % (Slav. Požega, Petrovaradin), v enem okrog 10 % (Petrinja), v treh pa precej pod 10 %.

⁸¹ Arpad Lebl: Sindikalna borba agrarnog proletarijata, Beograd 1954, str. 105—112.

Od tega so dobili glasov

	Prebivalcev	Volilnih upravičencev	Udeležencev	komunisti	soc. demokrati	radičevci	HSP	Hrv. zajedn.	HPS	demokrati	radikali	drugi
Zagreb	108.674	24773	15641	3854	304	1060	3321	2902	312	2726	234	465
Osijek	34.485	3322	2843	760	41	15	—	1050	247	193	508	31
Zemun	18.528	2528	1528	145	7	3	—	240	12	222	889	10
Karlovac	16.863	3772	2178	537	87	692	23	387	32	267	122	31
Varaždin	13.647	2645	1642	173	105	122	152	678	75	337	—	—
Sremska Mitrovica	11.843	1961	1230	21	14	192	—	135	11	87	708	62
Sl. Brod	10.623	3240	1620	887	—	41	80	274	83	174	63	18
Vukovar	10.242	2487	1901	902	4	25	—	499	64	74	322	8
Vinkovci	10.160	1528	957	183	29	30	—	358	128	78	137	14
Sisak	8.806	1806	1220	163	347	124	10	308	6	239	15	5
Koprivnica	8.115	2046	1440	69	—	958	29	266	22	60	3	40
Bjelovar	7.873	1744	1054	69	—	401	99	268	6	127	65	18
Sl. Požega	7.040	1148	781	221	—	17	8	277	76	116	41	25
Sr. Karlovci	5.907	1420	1130	24	2	42	—	310	39	155	549	8
Petrinja	5.541	1156	912	112	—	480	3	196	—	108	7	3
Petro- varadin	5.115	867	590	88	68	32	—	304	6	83	6	3
Križevci	4.698	1204	760	208	—	195	162	111	11	61	4	8
Senj	3.036	490	426	77	—	141	—	86	—	120	2	—
Bakar	2.408	695	372	95	—	3	4	66	—	190	5	9
Skupno		59032	39225	8591	1008	4573	3891	8715	1130	5417	3680	1206
V odstotkih			65%	15%	2%	8%	7%	15%	2%	9%	6%	2%

Od glasov za delavske stranke na Hrvatskem in v Slavoniji je dobila komunistična partija skoraj štiri petine glasov (79%), socialna demokracija pa komaj dobro petino. Socialni demokrati v polovici županij (modruško-reški, liško-krbavski, bjelovarsko-križevski, požeški) sploh niso postavili svojih kandidatur. V mestih — z izjemo v Sisku — so prevladovali komunisti. Socialni demokrati so bili številčno enaki komunistom le v vzhodnem Sremu in v varaždinski županiji z Medjimurjem, močnejši od njih pa v zagrebski okolici in v okraju Sisak.

Volitve na Hrvatskem so pomenile v celoti popolno zmago Radičeve Hrvatske pučke seljačke stranke, ki je po volitvah spremenila svoje ime v Hrvatsko republikansko seljačko stranko. Stranka, ki je imela v zadnjem predvojnem saboru ob omejeni volilni pravici le 3 poslance, je postala zdaj ne le prva, ampak tudi gospodujoča hrvatska stranka. Dobila je absolutno večino in 50 od 93 poslancev. S poslušom za revolucionarne težnje hrvatskih kmečkih množic, za njihovo globoko nezadovoljstvo in razočaranje je uspelo Radiću zbrati in organizirati hrvatskega kmeta v veliko politično silo. Dvig Radičeve stranke na Hrvatskem je bil, kakor so to že večkrat poudarjali,⁸²

⁸² N. pr. Jovan Marjanović v zborniku Iz istorije Jugoslavije 1918—1945; Beograd 1958, str. 219.

v marsičem podoben dvigu radikalne stranke v Srbiji štirideset let prej, v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tudi tam je radikalna stranka skoraj čez noč zbrala okrog sebe nezadovoljne in razočarane kmečke množice in prebudila v njih revolucionarne energije. Tudi nadaljnja pot je bila pri obeh strankah v marsičem podobna. Radikalni stranki se je pridružila srbska buržoazija, zaplavala je v vode kompromisov in paktiranja, se pomikala vedno bolj na desno in končala kot najbolj reakcionarna stranka. Hrvatski republikanski seljački stranki se je po volitvah v konstituanto pridružila in približala hrvatska buržoazija in v njej prevladala s svojimi težnjami in koncepcijami in tudi tu ji je uspelo mnogo dlje, kakor je bilo potrebno, zadržati kmečke množice v stranki, sklicujoč se na tradicijo in na nekdanji program.

Leta 1920 je nastopala HPSS samo v okviru zgodovinskih meja banske Hrvatske in Slavonije. Zunaj teh meja svojih kandidatur še ni postavljala. V Hrvatski in Slavoniji je absolutno obvladala hrvatsko vas — s tremi izjemami. Prva izjema je bila vzhodna Slavonija s Sremom. Okraji Donji Miholjac — Našice — Požega — Slavonski Brod — Županja — Vinkovci so bili na vzhodu zadnji, v katerih je HPSS še imela ogromno večino nad drugimi hrvatskimi buržoaznimi strankami. Vzhodno od tod vpliv radičevcev na vasi ni bil prav nič večji od vpliva Hrvatske zajednice in Hrvatske pučke stranke. V Slavoniji in Sremu sta bili tudi na vasi močni obe delavski stranki. Drugo izjemo je tvorilo Primorje od Sušaka do Novega, kjer je gospodovala komunistična partija; tod je bila Hrvatska zajednica dosti močnejša od radičevcev. Na obeh teh področjih se je območje šibkosti radičevske kmečke stranke dokaj dobro ujemalo z območjem močnejšega vpliva delavskih strank na podeželju. Tretja izjema je bil slunjski okraj in del ogulinskega okraja: tu je dominirala Hrvatska stranka prava.

Moč Radičeve stranke je bila leta 1920 še omejena na vas; v mestih je imela le malo vpliva. Medtem ko je dosegla izven zgoraj naštetih 19 mest 39 % glasov vseh volilnih upravičencev, jih je imela v mestih le 8 % in je po moči veliko zaostajala tako za komunistično stranko kot za buržoazno Hrvatsko zajednico in bila le malo močnejša od Hrvatske stranke prava. Delež radičevcev v mestih pa se še zmanjša, če upoštevamo, da so mesta z največjim deležem radičevskih glasov (Bjelovar, Koprivnica, Karlovac itd.) zajemala zelo veliko kmečkega prebivalstva.⁸³

Glavna stranka hrvatske buržoazije je bila leta 1920 Hrvatska zajednica, ki sta jo leta 1919 ustanovili Starčevićeva stranka prava in Hrvatska napredna stranka. Zajednica je bila ob času volitev zastopana v vladi, njen član Matko Laginja pa je bil ban. Na volitvah je doživela strahoten poraz; uspeh radičevcev ji je zadal smrtni udarec. Izgubila je (razen v Slavoniji in Sremu) vpliv na vasi. Kljub kandidaturam v vseh okrožjih je dobila le tri poslance in vsega 22.950 glasov. Vendar je bila v mestih še najmočnejša stranka. V mestih, izvzetih iz območja županij in okrajev, je zbrala 8715 glasov ali 15 % vseh volilnih upravičencev, v drugih središčih okrajev pa 4477 glasov, skupaj torej 13.192, kar sestavlja nad polovico vseh njenih volilcev. Bila je torej stranka mestnega prebivalstva. V virovitiški in sremski županiji (brez

⁸³ Anton Melik: O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije (Geografski vestnik 12-13, 1936-1937, str. 192 in naslednje).

mest in okrajnih središč) je dobila 4154 glasov, na vsem drugem ozemlju Hrvatske in Slavonije pa 5604 glasove.

Frankovska Hrvatska stranka prava je nastopila na volitvah leta 1920 v petih županijah in v mestu Zagrebu, svojih kandidatur pa ni postavila v sremski, virovitiški in liško-krbavski županiji. Stranka ni nastopala povsod pod svojim imenom; tako je nosila njena kandidatna lista v modruško-reški županiji naziv »listina složnih Hrvata«. ^{83a} Dobila je vsega skupaj 10.880 glasov in 2 poslanca. Njeno glavno oporišče je bilo v Zagrebu, kjer je bila najmočnejša buržoazna stranka (pred Hrvatsko zajednico) in kjer je zbrala 3321 glasov ali skoraj tretjino vseh svojih volilcev. Na vasi je imela množično podlago le v slunjskem okraju in v delu ogulinskega okraja, kjer je zbrala skoraj vse hrvatske glasove: v obeh okrajih je glasovalo zanjo 3843 ljudi, torej več kot tretjina vseh njenih volilcev. Na drugem ozemlju, tako v mestih kot na deželi, je dobila 3716 glasov.

Hrvatski klerikalci so nastopili na volitvah v konstituanto samostojno kot Hrvatska pučka stranka. Kandidature so postavili v šestih županijah in v Zagrebu. Z 11.871 glasovi in 3 poslanci so dosegli le neznamenit uspeh. Niti v mestih niti na deželi niso našli večje opore. Večina njihovih glasov je bila iz varaždinske županije z Medjimurjem ter iz Slavonije in Srema; vendar moremo tudi tu govoriti o nekem relativno večjem deležu glasov le v nekaterih občinah sremske in virovitiške županije, zlasti še v djakovskem okraju, kjer so predstavljali s 1768 glasovi najmočnejšo stranko.

V petih županijah je postavil svoje kandidature Seljački savez. Vodil ga je Franjo Poljak, ki je bil malo prej izstopil iz demokratske stranke. Savez se je povezoval z zemljo-radniki iz Srbije, ⁸⁴ bil je pa dokaj konservativnejši. Tudi to je bil poskus buržoazije, da bi pritegnila množice s kmečko ideologijo, toda brezuspešen, ker so se kmečke množice priključile mnogo bolj radikalni Radićevi stranki. Seljački savez ni dosegel večje podpore, razen v nekaj vaseh virovitiške županije.

Februarja 1919 so predstavniki različnih srbskih, hrvatskih in slovenskih političnih strank in skupin z ozemlja nekdanje monarhije na sestanku v Sarajevu napravili prvi formalni korak k organiziranju nove »demokratske državotvorne stranke Srbov, Hrvatov in Slovencev«, ki naj bi družila Srbe, Hrvate in Slovence brez ozira na ime, verske razlike ali pokrajinske meje, kakor je dejal eden njenih glavnih organizatorjev Svetozar Pribičević. ⁸⁵ Malo pozneje je prišlo do združenja te formacije s samostojno radikalno, narodno in napredno stranko iz Srbije in s tem do nastanka Demokratske stranke. ⁸⁶ Na ozemlju Hrvatske in Slavonije je bila Hrvatsko-srbska koalicija glavni sestavni del nove tvorbe. Toda večje ali manjše skupine iz nekdanje koalicije se demokratski stranki niso pridružile ali pa so jo kmalu zapustile. Tako so ob volitvah v konstituanto sestavljali ogromno večino volilcev demokratske stranke v Hrvatski in Slavoniji pristaši nekdanje Srpske samostalne stranke.

^{83a} Obzor 22. stud. 1921

⁸⁴ Prim. »Selo« (Beograd) 31. okt. 1920.

⁸⁵ Citirano po Istorija XX veka, I, Beograd 1959, str. 114.

⁸⁶ Prim. Prodanovičev članek Demokratska stranka v Stanojevićevi Narodni enciklopediji: »Jugoslavenska Njiva« 1919, str. 122; Ivan Ribar: Politički zapisi, Beograd 1948, str. 76 in naslednje.

V Demokratski stranki je bilo sicer nemajhno število hrvatskih politikov različnega strankarskega porekla — da omenimo samo Ivana Ribarja, ki je izšel iz Lorkovićeve napredne stranke,⁸⁷ toda volilci hrvatske narodnosti so predstavljali največ osmino volilcev demokratske stranke v Hrvatski in Slavoniji.

Glavni volilci radikalne stranke v Hrvatski in Slavoniji so bili pristaši nekdanje Srpske radikalne stranke s tega področja, ki je bila pred prvo svetovno vojno nekaj, toda le malo časa članica Hrvatsko-srbske koalicije, leta 1919 pa se je združila prav tako kakor radikalna stranka iz Vojvodine s Pašičevo radikalno stranko. Tudi tu je prišlo do določenih sprememb: tako se je n. pr. pridružila radikalni stranki tudi ena izmed skupin nekdanje Srpske samostalne stranke z Bogdanom Medakovićem na čelu. S hrvatske strani hrvatsko-srbske koalicije se je pridružil radikalom Antun pl. Mihalovich, bivši hrvatski ban v letih 1917—1919. Delež hrvatskih volilcev pa je bil nedvomno v radikalni stranki še mnogo manjši kot v demokratski; lahko rečemo, da je bil neznaten.

Primerjavo med nacionalno pripadnostjo in opredelitvijo za buržoazne politične stranke na volitvah v konstituanto kaže spodnja razpredelnica. V njej navajam odstotke pravoslavnega prebivalstva po popisu leta 1921, ter odstotke glasov, ki so jih dobile demokratska, radikalna in zemljoradniška stranka. Te odstotke sem računal od števila oddanih glasov, zmanjšanega za število glasov delavskih strank. Ker narodnostna statistika (oziroma statistika materinskega jezika) za leto 1921 Srbov in Hrvatov ne loči, sem moral uporabiti statistiko ver. K pravoslavnemu prebivalstvu je spadalo na ozemlju Hrvatske in Slavonije leta 1921 predvsem še nekaj ruskih beguncev ter 2000 Romunov; vendar to pri primerjanju gotovo ne bo motilo. Posebej pri slavonskih županijah nastopa druga težava: ker Nemci in Madžari niso imeli volilne pravice, deleža srbskega (pravoslavnega) prebivalstva seveda ne bi smeli izračunavati od celotnega prebivalstva. Zato sem tam, kjer je živelo več Nemcev in Madžarov, te odštel od celotnega prebivalstva in od tega zmanjšanega števila ponovno izračunani delež pravoslavnega prebivalstva navedel v oklepaju.

Volilno okrožje (županija)	Pravoslavno prebivalstvo		Glasovi za radikale, demokrate in zemljoradnike (v %)
	(v %)	(v %)	
Lika-Krbava	53		57
Modruš-Rijeka	35		45
Zagreb (županija)	25		25
Zagreb (mesto)	8	(9)	27
Varaždin-Medjimurje	1		4
Bjelovar-Križevci	13	(14)	14.5
Požega	26	(28)	28.5
Virovitica	18	(24)	33
Srem	47	(59)	64

Kakor vidimo, je delež glasov za demokratsko, radikalno in zemljoradniško stranko skoraj povsod višji od deleža srbskega prebivalstva. Določen

⁸⁷ Ivan Ribar: Politički zapisi, Beograd 1948, str. 104.

del hrvatskega prebivalstva je glasoval za demokrate in radikale. Tako beležimo n. pr. v varaždinskem okraju (brez mesta) 38 pravoslavnih prebivalcev, hkrati pa 659 glasov za demokratsko stranko, v okraju Čakovec je bilo 1022 pravoslavnih in 819 demokratskih glasov, v okraju Prelog je bilo 105 pravoslavnih in 217 demokratskih glasov. V čabarskem okraju je bilo 77 pravoslavnih prebivalcev, oddanih pa je bilo 124 demokratskih in 6 radikalnih glasov. V okraju Sušak (brez Sušaka) je bilo 522 pravoslavnih, pa je za demokrate glasovalo 512 volilcev in za radikale 13. Demokratska stranka je bila v tem okraju, ki ni imel niti 3% srbskega prebivalstva, najmočnejša od buržoaznih strank, dvakrat močnejša od Hrvatske zajednice. Primerjajmo še nadalje v obmorskem pasu:

	Pravoslavnih prebivalcev	Demokratskih glasov	Radikalnih
mesto Bakar	145	190	5
okraj Crikvenica	328	174	8
okraj Novi	41	57	6
okraj Senj	7	67	5
mesto Senj	73	120	2

V mestu Zagrebu je bilo oddanih za demokrate 2726 kroglic, za radikale 254. Leta 1921 je živelo v Zagrebu 9293 pravoslavnih: če računamo, da je imel volilno pravico v povprečju vsak četrti prebivalec — v Zagrebu je imelo volilno pravico 23% prebivalstva, v vsej Hrvatski in Slavoniji povprečno 24% —, bi moglo biti v Zagrebu največ okrog 2200 srbskih glasov. Treba je seveda upoštevati, da se 37% volilnih upravičencev ni udeležilo volitev in da so med temi na vsak način bili tudi Srbi, in končno, da je bilo oddanih preko 4000 glasov za delavske stranke, in da so med temi glasovi bili tudi srbski. Po tem lahko sklepamo, da je bilo med tistimi, ki so v Zagrebu glasovali za demokratsko in radikalno stranko, največ do 2000 Hrvatov. Seveda je kolikor toliko zanesljiva ugotovitev deleža hrvatskih glasov za demokratsko in radikalno stranko zelo težka in bi mogla biti le plod podrobnih raziskav. Na podlagi nekaterih analiz rezultatov po okrožjih in okrajih bi lahko rekli, da je bilo za demokratsko in radikalno stranko, predvsem pa za demokratsko, oddanih na vsem ozemlju Hrvatske in Slavonije do nekaj preko 10.000 hrvatskih glasov. Seveda je to zelo približna številka; pravilna bi utegnila biti višja, pa tudi manjša.

Demokratska stranka je bila v Hrvatski in Slavoniji enkrat močnejša od radikalne; dobila je 78.406 glasov in 19 poslancev, radikalna pa 39.050 glasov in 9 poslancev. Radikalna stranka je bila od demokratske močnejša v virovitiški županiji (z majhno razliko), predvsem pa v Sremu, kjer je bilo razmerje 25.658 : 3979. Dve tretjini vseh radikalnih glasov v Hrvatski in Slavoniji se je nabralo v Sremu. Izven Slavonije so nabrali radikali le 4856 glasov. V varaždinski županiji niti niso kandidirali. Izven Slavonije je torej pri srbskem prebivalstvu gospodovala demokratska stranka.

Srbski Savez zemljoradnika je postavil svojo edino kandidaturo v Sremu, toda mogel je zbrati le malo glasov.

V požeški županiji je posebno kandidatno listo postavila malo prej v Daruvaru ustanovljena Československa pokrokovna rolnicka strana (Češko-

slovaška napredna kmečka stranka);⁸⁸ vendar zanjo ni glasovala niti večina češkega prebivalstva v tem okrožju.⁸⁹

Prav tako nista uspeli obe »izvenstrankarski« listi, ki sta se pojavili v mestu Zagrebu in v modruško-reški županiji; nosilec prve je bil Jovan Banjanin, druge pa Franko Potočnjak.

X

Dalmacija je volila zaradi italijanske okupacije le v svojem vzhodnem volilnem okrožju. Rezultati boja med sedmimi kandidatnimi listami so bili naslednji:

Volilnih upravičencev: 89.019.

Udeležencev: 49.969 ali 57%.

Ena volilna enota, 7 kandidatnih list za 11 poslanskih mest, od teh 2 kvalificirani.

	a	b	c	č	d
Hrvatska pučka stranka	1	13.947	16 %	3	(1)
Težaška stranka	1	10.636	12 %	3	(1)
Komunistična partija Jugoslavije	1	8.074	9 %	1	
Radikalna stranka	1	6.008	7 %	1	
Demokratska stranka	1	5.189	6 %	1	
Izvenstrankarska lista	1	3.196	4 %	1	
Hrvatska zajednica	1	2.917	3 %	1	

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Klerikalna Hrvatska pučka stranka, ki je dobila največ glasov, je podedovala predvsem volilne množice nekdanje dalmatinske čiste stranke prava in tudi nekaj njenih nekdanjih kandidatov (Ante Dulibić). Dosegla je absolutno večino v sinjskem okraju, kjer pa je bilo precej glasov oddanih tudi za demokrate, imela je močno absolutno večino v imotskem okraju, v omiškem sodnem okraju pa je delila največ glasov s težaško stranko.

Težaška stranka, povezana z zemljoradniki iz Srbije ter s težaki iz Bosne in Hercegovine, je imela največ glasov v trogirskem in splitskem sodnem okraju, absolutno večino na Braču, v okrajih Makarska in Metkovič z večjim, zahodnim delom Pelješca. V zahodnem delu dubrovniškega okraja, od Stona do Rijeke, so bile glavne postojanke Hrvatske zajednice. Od Rijeke do vzhodnih meja dubrovniškega okraja so prevladovali komunistični glasovi. V kotorskem okraju je imela absolutno večino radikalna stranka.

Primerjava z nacionalno strukturo nam pokaže, da je srbsko prebivalstvo v Dalmaciji glasovalo v ogromni večini za radikale, tako v kotorskem okraju kakor tudi v srbskih predelih sinjskega okraja. Glasove za demokratsko stranko so v Dalmaciji oddali predvsem hrvatski volilci.

⁸⁸ »Československe listy« (Zagreb) 19. nov. 1920; »Nova Evropa« 2. dec. 1920, str. 328.

⁸⁹ »Československe listy« (Zagreb) 11. dec. 1920; isto kaže tudi primerjava s statistiko materinskega jezika.

Nosilec liste izven strank je bil Ante Trumbić, nekdanji predsednik Jugoslovanskega odbora in prvi zunanji minister kraljevine SHS. Posebnost volitev v Dalmaciji je bila ta, da so postavili Trumbića za nosilca liste tudi demokrati, težaki in klerikalci. Tako je bil v istem volilnem okrožju na štirih listah izvoljen za poslanca. Sprejel je mandat z izvenstrankarske liste in je tudi v ustavodajni skupščini ostal izven klubov. Poleg Trumbića sta kandidirala na izvenstrankarski listi Josip Smodlaka, pred vojno voditelj napredne demokratične stranke v Splitu, in Melko Čingrija, eden voditeljev predvojne Hrvatske stranke. Lista je dobila največ svojih glasov v Splitu in v drugih mestih in mestecih.

Komunistična stranka je dosegla precejšen uspeh, če pomislimo, da je dobila pri zadnjih državnozborskih volitvah v Avstriji leta 1911 socialno-demokratska stranka v vsej Dalmaciji samo 312 glasov. Zdaj pa je imela komunistična partija 9% glasov vseh volilnih upravičencev in slabo šestino (16%) vseh oddanih glasov. Zbrala je glasove na treh glavnih področjih. Prvo področje je bilo v splitskem okraju, kjer je bila za težaško najmočnejša stranka in imela relativno večino v Splitu, absolutno v Solinu, Trogiru, na Šolti, v Klisu in drugod. Drugo tako področje je bilo v dubrovniškem okraju, kjer je bila partija v celem najmočnejša stranka, zlasti pa je bila močna v predelu od Dubrovačke Rijeke na vzhod, kjer je bila najmočnejša v dubrovniški občini, v Cavtatu in sploh skoraj na vseh voliščih. Tretje področje je bila Boka Kotorska, kjer je bila partija za radikali edina stranka z večjim številom glasov; imela je absolutno večino v Tivtu. V vseh treh okrajih — splitskem, dubrovniškem in kotorskem, — je dosegla 10 do 20% glasov vseh volilnih upravičencev.

Oglejmo si še volilne izide v največjih dveh mestih, Splitu in Dubrovniku, spet v obsegu celotnih občin. Poleg nekaterih drugih naselij je pri Splitu všteti tudi Solin, pri Dubrovniku pa Gruž.

Število glasov:

	Prebivalcev	Upravičencev	Udeležencev	komunisti	Od tega so dobili glasov:					
					radikali	demokrati	težaki	HZ	HPS	Izven strank
Split	31.549	8533	4317	1592	117	725	655	77	163	1002
Dubrovnik	13.340	2615	1770	659	240	139	51	235	219	259

XI

V Sloveniji sta bili le dve volilni okrožji, eno za nekdanjo Kranjsko (z Jezerskim) s 15 poslanskimi mesti, drugo za nekdanjo Štajersko s Prekmurjem in delom Koroške, ki je brez plebiscita pripadel Jugoslaviji, z 21 poslanskimi mesti. Poleg tega je posebej volilo štiri poslance še mesto Ljubljana (s Spodnjo Šiško). Na eno volilno enoto je prišlo povprečno po 13 poslanskih mest in po 6 kandidatnih list: najmanj v mestu Ljubljani (5), največ na Štajerskem (7).

Volitve so dale tele rezultate:

Volilnih upravičencev: 215.272,
 Udeležencev: 158.265 ali 73,5 %.
 Tri volilne enote, 18 kandidatnih list za 40 poslanskih mest, od teh 8 kvalificiranih.

	a	b	c	č	d
Slovenska ljudska stranka: Za izvoljene je bilo razglašenih 14 poslancev namesto 15; v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 14, nato 15; skupno	3	58.971	27 %	14-15	(3)
Samostojna kmetijska stranka: Za izvoljene je bilo razglašenih 9 poslancev namesto 8; v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 9, nato 8; skupno	2	33.010	15 %	9-8	(2)
Jugoslovanska socialnodemokratska stranka: Za izvoljene je bilo razglašenih 7 (2) poslancev namesto 6 (1); v skupščini jih je bilo vseskozi 7 (2); skupno	3	29.541	14 %	7-6	(2-1)
Komunistična stranka Jugoslavije: Za izvoljene je bilo razglašenih 5 (1) poslancev namesto 6 (2); v skupščini jih je bilo vseskozi 5; skupno	3	16.289	8 %	5-6	(1-2)
Demokratska stranka: 3 kandidatne liste demokratske stranke so dobile 12.288 glasov in 3 poslance; lista Prekmurske gospodarske stranke 1960 glasov; skupno	4	14.248 ⁹⁰	7 %	3	
Narodnosocialistična stranka	3	6.186	3 %	2	

(a: število kandidatnih list, b: število glasov, c: odstotek glasov od števila volilnih upravičencev, č: število poslancev, d: od tega kvalificiranih poslancev.)

Izide volitev v Sloveniji ne moremo prikazati brez posebnega komentarja k zgornjim številkam.

Fran Erjavec je v svoji knjigi »Slovinci« (Ljubljana 1923, str. 101) objavil izide volitev v konstituanto takole:

	Glasov	Poslancev
Slovenska ljudska stranka	57.174	14
Samostojna kmetijska stranka	33.577	8
Socialnodemokratska stranka	30.695	6
Komunistična stranka Jugoslavije	16.376	5
Narodno socialistična stranka	6.187	2
Jugoslovanska demokratska stranka	12.328	3
Prekmurska gospodarska stranka	1.960	—
	158.297	38

V bistvu enake podatke so dali vsi, ki so pozneje pisali o volitvah v stari Jugoslaviji na Slovenskem, tako n. pr. Milko Kos v članku »Stranke političke u Slovenačkoj« v Stanojevičevi Narodni enciklopediji SHS, Melita Pivec v delu »Programi političnih strank in statistika volitev« (Zbornik Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 372) in Metod Mikuš v razpravi Razvoj slovenskih političnih strank v stari Jugoslaviji (Zgodovinski časopis 9, 1953, str. 114).

Državni odbor je določil Sloveniji 40 poslanskih mest. Pri izračunavanju prebivalstva (po statistiki 1910) je navedel za mariborsko volilno okrožje

⁹⁰ Skupščinska publikacija šteje Prekmursko gospodarsko stranko posebej.

639.283 prebivalcev, za ljubljansko pa 440.984. Pri tem je štel tudi koroško plebiscitno ozemlje in sicer velikovski politični okraj k mariborskemu, drugo ozemlje pa k ljubljanskemu okrožju, kakor je bilo predvideno v volilnem zakonu (glej 1. pogl.). Po plebiscitu 10. oktobra 1920 je bila Koroška izgubljena in na tem ozemlju volitev v konstituantno kraljevino SHS seveda ni bilo. Dvoje poslanskih mest je bilo zato preveč: Slovenija v mejah stare Jugoslavije (z odračunanim ozemljem pod italijansko okupacijo) bi imela pravico le do 38 poslanskih mest. Vendar državni odbor nove odredbe ni izdal in volitve so potekale za vseh 40 poslanskih mest. Vprašanje pravilnosti tega postopka se je obširno obravnavalo v tisku,⁹¹ v konstituenti pa se, kakor se vidi iz stenografskih zapisnikov, vprašanje zmanjšanja slovenskega zastopstva ni nikdar pojavilo.

Drugo vprašanje je razporeditev poslanskih mest po političnih strankah. Tu so oporekali pravilnosti izvolitve Ivana Kirbiša (samostojnega kmetijca) in Zvonimira Bernota (socialnega demokrata) v mariborskem okrožju: verifikacija je bila odložena, dokler se ne zberejo vsi volilni akti.⁹² Glavni volilni odbor v Mariboru je bil namreč razglasil za izvoljene v tem okrožju 7 klerikalcev, 6 socialnih demokratov, 5 samostojnih kmetijcev, po enega komunista, demokrata in narodnega socialista. Na ta način je bilo v vsej Sloveniji izvoljenih 14 klerikalcev, 9 samostojnih kmetijcev, 7 socialnih demokratov, 5 komunistov, 3 demokrati in 2 narodna socialista. Tako razporejenih 40 poslancev je prišlo v skupščino; taka razporeditev je veljala ob glasovanju za ustavo in z izjemo komunističnih mandatov, ki so bili 4. avgusta 1921 razveljavljeni, še naprej do decembra 1921. Tedaj pa je prišlo — več kot leto dni po volitvah — na dnevni red poročilo verifikacijskega odbora o volitvah v mariborskem okrožju. Ugotovljeno je bilo, da je glavni volilni odbor v Mariboru napak preštel glasove in napak razporedil poslanska mesta. Namesto samostojnega kmetijca Kirbiša bi moral biti razglašen za izvoljenega klerikalec Skoberne; socialni demokrati bi smeli dobiti samo eno kvalificirano poslansko mesto, drugo, to je Bernotovo, bi morale pripasti komunistu dr. Milanu Lemežu (ki je sicer že bil izvoljen za poslanca v Ljubljani). Proti tej ugotovitvi dejanskega stanja ni nihče protestiral. Napaka je bila očitna. Časopisje je bilo že takoj po volitvah objavljalo pravilnejše številke in pravilno razporeditev mandatov,⁹³ glavni volilni odbor v Mariboru pa je štel približno 1800 klerikalnih glasov premalo, 1150 socialnodemokratskih in 570 kmetijskih glasov preveč. Verifikacijski odbor je v svojem poročilu 29. decembra 1921 predlagal razveljavljenje Kirbiševega mandata in razglasitev Skoberneta za poslanca, ni pa se dotaknil druge potrebne zamenjave Bernot-Lemež. To je vzbudilo nezadovoljstvo, vendar je bil predlog istega dne sprejet, Skoberne razglašen za poslanca, verifikacijskemu odboru pa je bilo naročeno, da čimprej reši še vprašanje drugega mandata.⁹⁴ Vendar se to ni nikdar zgodilo — zakaj ne, ni težko uganiti: šlo je za komunističnega poslanca. Tako je ostal socialni demo-

⁹¹ Prim. »Slovenec« 4. dec., »Slovenski Narod« 5. dec., »Politika« 5. dec., »Obzor« 1, 4, 7. pros. 1920.

⁹² Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I. knjiga, seja 22. dec. 1920, str. 14.

⁹³ N. pr. »Slovenec« 30. nov., »Obzor« 1. pros. 1920.

⁹⁴ Stenografske beleške narodne skupštine, Redovan saziv za 1921/22 god., I. knjiga, seja 29. dec. 1921, str. 48, 49.

krat Zvonimir Bernot vse do razpusta skupščine decembra 1922 poslanec, čeprav njegov mandat nikdar ni bil verificiran.⁹⁵

Skupščinska publikacija navaja za mariborsko okrožje številke, ki se le za nekaj glasov razlikujejo od ugotovitev verifikacijskega odbora v poročilu 29. decembra 1921 (njenih številki sem se držal tudi sam), razporeditev mandatorov pa prikazuje tako, kakor jo je razglasil glavni volilni odbor v Mariboru in kakor je veljala prvo leto skupščinskega dela.

Podatki o številu glasov, ki jih daje F. Erjavec, so posneti (z nekaterimi nebitvenimi napakami) po poročilih glavnih volilnih odborov vseh treh volilnih enot, ki so bila objavljena v Uradnem listu.⁹⁶ Med njimi je seveda tudi netočno mariborsko poročilo. Pri prikazovanju razporeditve poslanskih mest na posamezne stranke pa je ubral Erjavec povsem svojo pot. Upošteval ni niti stanja, kakor je nastalo z odločitvijo mariborskega volilnega odbora, niti razporeditve, kakršna bi morala biti in kakor jo je deloma uveljavila skupščina leta 1921, ampak je enostavno oba sporna mandata odštel ter dobil tako za Slovenijo 38 poslanskih mest brez Kirbiša in Bernota, pa tudi brez Skoberneta in Lemeža. Tak postopek seveda ni bil pravilen; v toliko so izidi volitev v konstituantu, kakor jih je prikazal F. Erjavec (in za njim drugi), napačni.

Ob sporu okrog mariborskih mandatov prejmemo odgovor na vprašanje: ali je imela komunistična stranka v konstituenti 58 ali 59 poslancev. V literaturi se navaja ponekod ta, ponekod ona številka. Obe sta tudi pravilni. Prva prikazuje stanje v skupščini (brez mariborskega kvalificiranega mandata), druga stanje, kakršno bi moralo biti ob pravilno ugotovljenem volilnem izidu za mariborsko okrožje. Tako je pravilno, da si brez pojasnila, zapisal F. Čulinović, da je dobila partija »59 mandatov, medtem ko ji je bilo uradno priznано 58 poslanskih mest«.⁹⁷

Obe delavski stranki sta dobili v Sloveniji 45.830 glasov ali 21 % celotnega števila volilnih upravičencev, 29 % oddanih glasov. To je bil ogromen porast v primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno. Tedaj je bil tak odstotek dosežen le v Trstu, edinem velemestu na Slovenskem, pa na Slovenskem Koroškem, kjer je socialna demokracija poleg delavstva pritegnila velik del revnega kmečkega prebivalstva.

Za primerjavo podajam tu število socialističnih glasov ob državnozbornih volitvah leta 1907 in 1911.

	1907			1911		
	upravičencev	social. dem.	%	upravičencev	social. dem.	%
Slovenska Štajerska	101.965	6.994	7	104.455	6.389	6
Slovenska Koroška	39.743	8.530	21	43.177	9.548	22
Kranjska	98.788	5.031	5	99.265	6.979	7
Slovenska Goriška	45.136	2.711	6	47.151	4.258	9
Trst	39.821	9.448	24	45.246	10.236	23
Slovenska Istra	18.992	1.525	8	20.034	1.734	9
Skupno	544.445	34.239	10	559.306	39.144	11

⁹⁵ Primerjaj Stenografske beleške, zlasti zapise poimenskih glasovanj (zadnje 17. nov. 1922).

⁹⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo 4. dec. 1920 (za Ljubljano in ljubljansko okrožje), 17. dec. 1920 (za mariborsko okrožje).

⁹⁷ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, str. 310.

V tej tabeli smo zajeli sodne okraje, ki so v celoti ali deloma segali na slovensko narodnostno ozemlje. Na Štajerskem smo šteli poleg nekdanje tako imenovane Spodnje Štajerske še sodne okraje Arvež, Cmurek in Radgono, na Koroškem sodne okraje Šentpavel, Pliberk, Zeleznko Kaplo, Velikovec, Dobro veš, Borovlje, Celovec, Rožek, Beljak, Podklošter, Trbiž, Šmohor; na Goriškem poleg povsem slovenskih okrajev in mesta Gorice še sodna okraja Krmin in Tržič, v Istri sodne okraje Koper, Piran in Podgrad. Prekmurje in Beneška Slovenija nista zajeta.

Ozemlje, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Jugoslaviji, je bilo seveda mnogo manjše, volitev v konstituantno pa zaradi italijanske okupacije ni bilo tudi v velikem delu logaškega okraja. Če upoštevamo rezultate državnozbornih volitev 1911 na ozemlju nekdanje Spodnje Štajerske in (v mejah avstrijskih sodnih okrajev) na tistem ozemlju Kranjske, ki je volilo v konstituantno leta 1921, rezultate volitev v konstituantno pa brez Prekmurja in brez Jugoslaviji priključenih delov Koroške, dobimo naslednjo primerjavo.⁹⁸

Leto 1911:	Upravič.	Udelež.	klerikalci	Od tega so dobili glasov:		
				liberalci	Nemci	soc. dem.
Štajerska	92.501	59.530	28.426	12.116	11.889	6.303
Kranjska	84.721	74.012	46.432	16.604	3.167	5.153
Skupno	177.222	133.542	74.858	28.720	15.056	11.456
Leto 1921:						
Štajerska	97.242	71.444	22.701	24.170	—	24.553
Kranjska	97.080	76.114	30.030	27.158	—	18.933
Skupno	194.322	147.558	52.731	51.328	—	43.486

Število glasov za delavski stranki se je približno štirikrat povečalo. V slovenjgraškem okraju, kamor so spadali tudi priključeni deli slovenske Koroške, je 37 % volilnih upravičencev glasovalo za socialnodemokratsko ali komunistično stranko. Na 20 voliščih (od 29) sta imeli delavski stranki absolutno ali relativno večino, socialnodemokratska stranka pa je bila sama na prvem mestu med vsemi strankami. V mariborskem okraju je glasovalo za delavski stranki 28 % upravičencev, absolutno ali relativno večino sta imeli na 29 (od 65) voliščih; obe delavski listi skupaj sta dobili več glasov kot najmočnejša buržoazna stranka (klerikalna). Koroška, Mislinjska, Šaleška in Dravska dolina, Pohorje, Maribor s široko okolico, Dravsko polje in področje okrog Poljčan so dali ogromno število kroglic za delavski stranki. Vzhodni del mariborskega okraja, Slovenske gorice (razen Mariboru najbližjega dela), pa je imel manj kot 10 % socialističnih glasov. Isto velja za ljutomerski okraj in za Prekmurje. To sta bila edina okraja na Štajerskem, kjer je bil delež glasov za delavski stranki nižji od 10 %. Tu sta dosegli le na enem volišču (Murska Sobota) absolutno večino, v enem pa relativno. Ptujski in konjiški okraj sta dala za delavski stranki 10 % do 20 % glasov vseh upravičencev. Od 48 volišč

⁹⁸ Podobno primerjavo je objavil Fran Erjavec v »Naših zapiskih« 12, 1920, str. 188—190. Številke, ki jih navaja, pa so precej različne od naših.

je bila na 13 dosežena absolutna ali relativna večina — predvsem okrog Zreč in Konjic, na Dravskem polju, v Ptujju in okolici ter Rogatcu in Rogaški Slatini. V celjskem okraju sta dosegli delavski stranki 32 %, v brežiškem 22 % glasov. V celjskem bi bili socialni demokrati in komunisti skupaj najmočnejša stranka, v brežiškem so zaostajali le za samostojno kmetijsko. V celjskem okraju je 26 volišč (od 53) dalo absolutno ali relativno večino delavskima strankama, v brežiškem 9 od 21. Med njimi je bila večina gornjegrajskega sodnega okraja, vrsta volišč v Savinjski dolini, Celje z obširno okolico, premogovno področje, Sevnica, Senovo-Rajhenburg (danes Brestanica) ter ves vzhodni del brežiškega okraja od Brežic do Dobove in Bizeljskega. Šibkejše število delavskih glasov je dala Dolenjska. Od dolenjskih okrajev je imel novomeški 7 %, kočevski okrog 10 %, krški 17 %, litijski pa 25 % glasov. V zadnjem gre visoki delež pripisati rudarskemu Zagorju na levem bregu Save, del na desnem bregu Save je imel manj kot 10 % komunističnih in socialističnih volilcev. V teh štirih okrajih na Dolenjskem je dalo od 90 le 14 volišč absolutno ali relativno večino za delavski stranki: od teh jih je bilo 5 v premogovnem področju na levem bregu Save, od drugih je imenovati Kočevje, Kresnice, Radeče, Šentjanž-Trzišče ter Spodnje Posavje ob hrvatski meji. Zelo močni sta bili delavski stranki v Beli krajini (27 %). Dragatuš, Gradac in Vinica so imeli absolutno, Črnomelj relativno socialistično večino. Veliko glasov za delavski stranki je dala tudi Notranjska (logaški okraj, ki je imel tedaj sedež v Cerknici): 30 %. Obe stranki skupaj sta imeli tako na Notranjskem kot v Beli krajini relativno večino. Ljubljanski okoliški okraj je imel 22 % komunističnih in socialističnih glasov: od 26 volišč so ti glasovi v sedmih dosegli relativno ali absolutno večino. Ta volišča so bila razen prvega vrhniškega in borovniškega vsa v neposredni okolici Ljubljane (Moste-Selo, Glince-Vič, Zgornja Šiška). Dolenjska stran ljubljanskega okraja je imela podobno nizek delež kot vsa Dolenjska. V mestu Ljubljani je 24 % volilnih upravičencev glasovalo za komunistično stranko ali JSDS. Kamniški in kranjski okraj sta prinesla 17 % glasov delavskima strankama. Od 43 volišč v obeh okrajih jih je imelo 5 relativno ali absolutno večino za obe delavski stranki (Kamnik Dob, Blagovica, Stražišče pri Kranju, Jezersko). Radovljiški okraj je bil spet eno najmočnejših področij delavskih glasov. V vsem okraju je glasovalo za delavski stranki 31 % volilnih upravičencev in je bila SLS le za 11 glasov močnejša od obeh. Na 7 voliščih (od 17) sta dobili absolutno ali relativno večino. Vsa so bila v bližini Jesenic (Breznica, Gorje, Sava-Jesenice, Koroška Bela, Dovje, Kranjska gora).

V posebni razpredelnici dajem rezultate volitev v večjih urbanskih središčih na Slovenskem. Tu sem lahko upošteval primernejše kriterije kakor za druge pokrajine. Upošteval nisem samo mest ali trgov (saj so n. pr. Trbovlje dobile tak naslov šele pozneje), ampak vse tiste občine, katerih glavno naselje je šlo več kot 2000 prebivalcev, in pri večjih centrih tudi njihove glavne že urbanizirane okoliške občine. Ponekod sem moral upoštevati več občin, kakor bi jih hoteli po tem kriteriju, ker so bile združene v enem samem volišču. Posebej je to neprilичno pri Vrhniku, saj je tu poleg že tako ogromne vrhniške občine volila še občina Rovte; zaradi te kmečke okolice je tu tudi nesorazmerno veliko število glasov za samostojno kmetijsko stranko in za SLS.

Od tega so dobili glasov:

	Prebival- cev	Upravičen- cev	Udeleženi- cev	komunisti	JSDS	demokrati	SKS	NSS	SLS	Prek. g. s.
Ljubljana	53.294	10.961	8.796	1499	1158	3196	—	1188	1762	—
Moste	5.439	1.037	847	365	90	53	46	90	205	—
Vič	5.097	601	485	146	77	72	15	23	152	—
Zg. Šiška	2.346	532	434	65	112	22	82	58	95	—
Maribor	30.662	5.856	2.864	402	916	484	28	590	414	29
Studenci	3.630	869	629	397	61	16	8	88	49	10
Pobrezje-Zrkovci	2.777	665	510	94	268	47	15	25	52	11
Tezno-Radvanje	2.649	432	338	223	47	9	7	14	31	7
Trbovlje-Hrastnik	16.077	3.211	2.850	1893	418	123	67	42	290	17
Dol pri Hrastniku	1.074	227	203	77	38	22	4	5	57	0
Celje	7.756	1.051	798	6	336	284	11	101	58	3
Celje okolica	7.310	1.340	1.074	8	611	102	19	48	281	4
Jesenice s Kor. Belo	8.145	1.863	1.714	799	118	135	37	155	470	—
Zagorje	3.987	930	800	487	55	51	16	117	74	—
Aržiše-Kolovrat-										
Bukovica	3.315	549	489	289	40	12	31	15	102	—
Kotredž	1.288	259	243	143	7	2	5	7	79	—
Vrhnika-Rovte	7.783	1.218	1.026	68	253	39	110	19	583	—
Kočevje-Stara cerkev-										
-Sela	6.078	811	371	205	31	24	6	64	41	—
Ptuj	4.449	595	420	11	183	93	13	81	37	3
Tržič-Sv. Ana-Sv. Ka-										
tarina	3.746	773	677	65	164	50	27	19	352	—
D. Lendava	3.027	394	215	9	20	27	6	40	99	14
Murska Sobota	2.950	872	400	1	248	23	7	6	83	32
Kranj	2.905	487	417	26	19	275	3	21	73	—
Novo mesto	2.459	433	348	44	6	117	85	26	70	—
Škofja Loka	2.105	475	416	30	19	99	20	23	225	—
Skupno	34.459	27.364	7352	5295	5431	666	2865	5732	130	
V odstotkih			79%	21%	15%	16%	2%	8%	17%	

Slovenija je bila edina pokrajina v Jugoslaviji, kjer je dobila socialno-demokratska stranka več glasov kakor komunistična. Dobila je celo skoro še enkrat več glasov (29.541 proti 16.289). Vsa ta premoč socialne demokracije je bila na Štajerskem. V mariborskem volilnem okrožju je dobila JSDS 21.249 glasov, KP J pa le 5648. Na Kranjskem, nasprotno, je bila komunistična partija močnejša (9142 : 7134 v ljubljanskem volilnem okrožju, 1499 : 1158 v Ljubljani). Na Štajerskem s Koroško in Prekmurjem je bila socialna demokracija močnejša v vseh okrajih, toda ne v vseh industrijskih krajih. Tako je imela komunistična stranka ogromno večino v glavnem rudarskem središču Slovenije, v Trbovljah, nadalje v Loki pri Zidanem mostu ter na mariborskem področju v Studencih, na Tezmem in v Limbušu (medtem ko sta imela mesto Maribor in Pobrezje socialnodemokratsko premoč). Na Kranjskem je komunistična stranka prevladovala v radovljiškem, ljubljanskem, kamniškem in litijskem

okraju, torej v Ljubljani in okolici, na Gorenjskem (razen v kranjskem okraju) ter v premogovnem Posavju. Notranjska (cerkniški okraj) je bila socialnodemokratska. Na Dolenjskem sta imeli obe stranki približno enako glasov; Bela krajina je bila spet socialnodemokratska. Seveda velja taka razporeditev le na splošno; sredi prevladujočega območja komunistične stranke so bile »enklave« s socialnodemokratsko večino (n. pr. Gorje pri Bledu, Zgornja Šiška pri Ljubljani itd.) in narobe (Vinica v Beli krajini, Jezersko itd.).

Na splošno bi mogli reči naslednje:

Prvič, v pravih delavskih središčih so prevladovali glasovi za komunistično stranko (na Štajerskem tudi to ne drži povsem, saj je v Mežiški dolini in Celju gospodovala JSDS), socialna demokracija pa je dobila veliko glasov na podeželju, med na pol kmečkimi in kmečkimi ljudmi.

Drugič, v večjih urbanskih naseljih, ki smo jih zgoraj navedli, je bilo 7.352 komunističnih in le 5.295 socialnodemokratskih glasov; KPJ, ki je dosegla v vsej Sloveniji 7,6% glasov vseh volilnih upravičencev, jih je imela v urbanskih naseljih 21%; socialna demokracija, ki je imela v celoti 13,7%, je imela v mestih le 15%. Komunistična partija je bila med vsemi strankami v večjih urbanskih naseljih na prvem mestu. Obe delavski stranki sta dosegli v teh naseljih 37% ali več kakor eno tretjino glasov vseh volilnih upravičencev in skoraj polovico (46%) vseh oddanih glasov.

Seveda podatkov glede zajetih naselij zaradi drugačnih kriterijev ne moremo povsem primerjati s tistimi iz drugih pokrajin Jugoslavije. Če bi upoštevali le mesta z nad 5000 prebivalci (Ljubljana, Celje, Maribor brez okolice), bi obe delavski stranki dobili glasove 27% vseh volilnih upravičencev, kar daje še vedno v vsej državi najvišje povprečje. Primerjava šepa tudi zato, ker so bile meje slovenskih mestnih občin izredno ozke in so daleč zaostajale za resničnim razvojem mest. Različni tipi mestnih naselij po posameznih pokrajinah in različni načini teritorialnih omejevanj mestnih občin primerjave močno otežkočajo.

Zelo malo glasov sta dobili delavski stranki v nekaterih starih mestih, ki so stagnirala v razvoju in niso imela industrije: v Kranju (o industrijskem Kranju leta 1920 še ni bilo sledu), Skofji Loki, Novem mestu.

Kakor smo videli, je odpadla na delavski stranki v Sloveniji slaba tretjina oddanih glasov. Drugo in sicer dobro tretjino glasov je dosegla klerikalna Slovenska ljudska stranka (58.971), tretjo tretjino pa vse druge buržoazne stranke, ki bi jih na splošno mogli šteti v liberalni tabor (53.444).

Za Slovensko ljudsko stranko, ki je bila pred vojno absolutni gospodar na podeželju, je izid volitev v konstituanto pomenil velik poraz. Klerikalizem na sploh pri volitvah v konstituanto ni naletel na ugoden odziv pri volilcih; to smo videli tudi iz rezultatov v drugih pokrajinah. SLS je bila tudi glavna vladna stranka na Slovenskem, njen zastopnik Janko Brejc je bil za volitev predsednik deželne vlade v Ljubljani. Ne le, da so silno porasle delavske stranke, ampak je porasel tudi liberalni tabor. V njem je zdaj postala najmočnejša Samostojna kmetijska stranka. Kakor je nastanek te stranke — ustanovni občni zbor je bil 1. junija 1919 — povezan s splošnim nastajanjem kmečkih strank po prvi svetovni vojni, vendarle ne gre za povsem novo gibanje. Že v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno liberalni kandidati na kmetih večinoma niso nastopali kot kandidati Narodnonapredne stranke, ampak kot »samostojni kmetijski kandidati« in niso hoteli veljati ne za liberalce

ne za klerikalce, ampak le za zastopnike kmečkih interesov.⁹⁹ Postavljalo se je geslo »kmet za kmeta«;¹⁰⁰ pripravljala se je ustanovitev samostojne kmečke stranke¹⁰¹ in po posameznih predelih so se take samostojne kmečke organizacije že ustanovljale. Prav isti ljudje so se pojavili leta 1920 v novi SKS. Samostojna kmetijska stranka je bila torej kmečka stranka pod vodstvom liberalnih kmečkih veljakov. Ob volitvah v konstituinto je dosegla svoj najvišji vzpon — 33.010 glasov. Na Dolenjskem (v novomeškem, črnomaljskem in krškem okraju) ter v Spodnjem Posavju (brežiški okraj) je bila celo močnejša od klerikalne stranke. Slab odziv je doživela le na Koroškem in v Prekmurju. SKS se je povezovala z izvenradičevskimi kmečkimi strankami v drugih pokrajinah; poslanci vseh teh strank so ustanovili v skupščini Zemljičaradnički klub, vendar so poslanci SKS marca 1921 iz njega izstopili, stopili v vlado in ustanovili samostojen kmetijski klub, ki se mu je pridružil tudi srbski zemljičaradnik Miloradović.¹⁰²

Demokratska stranka, ki je postala v Sloveniji dedič nekdanje Narodno-napredne stranke za Kranjsko in podobne stranke za Štajersko, združenih junija 1918 v Jugoslovansko demokratsko stranko, je ostala omejena v glavnem na mesta, trge in druga manjša središča. Vsega skupaj je dobila 12.288 glasov, od teh pa je bilo 5.431 oddanih y zgoraj navedenih urbanskih občinah. Pa tudi druge glasove je prejela največ iz manjših mest, trgov, upravnih središč, lokalnih centrov. Od 253 glasov za demokratsko stranko v cerkniškem okraju jih je odpadlo 158 na volišči v Cerknici in v Starem trgu (kjer je volil tudi Lož). Od 461 glasov v kamniškem okraju jih je dobila 275 v Kamniku, Domžalah in Mengšu. Take primere bi lahko naštevati še naprej.

Stranka narodnih socialistov je nastopala kot proletarska stranka, v imenu »narodnega jugoslovanskega proletariata« in govorila zelo glasno proti buržoaznim strankam, pa tudi socialni demokraciji in komunistom kot internacionalistom.¹⁰³ Dobila je vsega 6186 glasov. Širše opore v volilcih torej ni imela. Bila je zastopana predvsem v mestih in nekaterih industrijskih središčih ter drugih manjših centrih: v največjih urbanskih občinah je dobila 2865 glasov ali 8% vseh volilnih upravičencev, torej ne dosti manj kot polovico vseh svojih glasov. V Mariboru samem je bila za socialno demokracijo najmočnejša stranka. Njeni pristaši so bili večinoma iz vrst nižjega uradništva, drobne buržoazije.

V mariborskem okrožju je nastopila na volitvah lokalna Prekmurska gospodarska stranka, v Prekmurju imenovana Domača vérstvena stranka, s Stefanom Kuharjem iz Markiševcev kot nosilcem liste. Profesor Franc Voglar iz Maribora je bil kandidat na tej listi, prav tako pa tudi na listi Demokratske stranke. Zato smo šteli prekmursko listo kot ločeno listo demokratske stranke. Za vérstveno stranko so glasovali liberalno usmerjeni prekmurski volilci tako v mestnih središčih kot na deželi. Zato demokratska in kmetijska stranka nista dobili v Prekmurju skoraj nič glasov. Dasi je bila v Prekmurju

⁹⁹ Glej n. pr. »Slovenski Narod« 6. ali 9. aprila 1904 ali 26. nov. 1913.

¹⁰⁰ »Naš glas« 9. jan. 1914.

¹⁰¹ »Naš glas« št. 1. (pred novim letom 1914), 6. marca 1914 itd.

¹⁰² »Pravda« (Beograd) 15. aprila 1921, »Politika« 29. jun. 1921.

¹⁰³ Prim. Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine, I knjiga, seja 23. aprila 1921, str. 21—25 ali II. knjiga, seja 28. jun. 1921, str. 3—4.

s 1497 glasovi na drugem mestu, je vendarle gospodarska stranka silno zaostajala za SLS, ki je dosegla 5457 glasov. Klerikalna SLS je imela absolutno večino v kranjskem, kočevskem in prekmurskem okraju — v Prekmurju pa je bila ta večina najmočnejša.

XII

Čelotni rezultati volitev v konstituantno so bili naslednji:

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Volilnih upravičencev: 2.480.623.				
Udeležencev: 1.607.265 ali 65 %.				
55 volilnih enot, 336 kandidatnih list, 419 poslanskih mest, med temi 88 kvalificiranih.				
Komunistična partija Jugoslavije	54	198.376 ¹⁰⁴	58/59	(10/11)
Za izvoljene je bilo razglašanih 58 (10) poslancev namesto 59 (11); v skupščini jih je bilo dejansko 58.				
Izidi po pokrajinah:				
Srbija	18	50.385	14	(1)
Makedonija	7	40.201	15	(5)
Kosovo, Metohija in Sandžak	4	9.248	3	(1)
Črna gora	1	10.869	4	(1)
Banat, Bačka, Baranja	5	13.955	5	
Bosna in Hercegovina	6	18.074	4	
Hrvatska in Slavonija	9	31.281	7	(1)
Dalmacija	1	8.074	1	
Slovenija	3	16.289	5/6	(1/2)
Socialnodemokratske stranke	17	46.792	10/9	(3/2)
Za izvoljene je bilo razglašanih 10 (3) poslancev namesto 9 (2); v skupščini jih je bilo dejansko 10. Izidi po pokrajinah:				
Banat, Bačka, Baranja	4	6.856	3	(1)
Bosna in Hercegovina	5	2.784		
Hrvatska in Slavonija	5	7.611		
Slovenija	5	29.541	6/7	(1/2)
Centrumaška lista v mestu Zagrebu	1	360		
Delavske stranke skupaj:	72	245.528	68	(13)
Demokratska stranka	75	317.478 ¹⁰⁵	93	(19)
Srbija	26	101.338	32	(6)
Makedonija	9	31.373	11	(3)
Kosovo, Metohija in Sandžak	9	44.139	13	(3)

¹⁰⁴ Skupščinska publikacija napačno računa zraven tudi Radoševićovo listo.

¹⁰⁵ Skupščinska publikacija ne upošteva muslimanske težaške liste v tuzlanskem okrožju, šteje Prekmursko gospodarsko stranko posebej; na drugi strani pa prišteva k demokratski stranki Srečkovičevo listo v niškem okrožju, zanatlijsko listo v Beogradu ter Piletičovo listo v Črni gori; poleg tega navaja v sumarnem pregledu napačno število poslancev.

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Črna gora	2	5.550	2	
Banat, Bačka, Baranja	5	18.135	10	(3)
Bosna in Hercegovina	8	19.102	2	
Hrvatska in Slavonija	9	78.406	19	(4)
Dalmacija	1	5.189	1	
Slovenija	4	14.248	3	
Radikalna stranka	64	312.944¹⁰⁶	96	(23)
Srbija	25	113.540	41	(12)
Makedonija	10	27.972	6	
Kosovo, Metohija in Sandžak	6	18.689	6	(1)
Črna gora	1	3.837	1	
Banat, Bačka, Baranja	5	43.850	21	(5)
Bosna in Hercegovina	8	60.198	11	(3)
Hrvatska in Slavonija	8	39.050	9	(2)
Dalmacija	1	6.008	1	
Hrvatska pučka seljačka stranka . . . . . (samo v Hrvatski in Slavoniji)	9	230.590	50	(12)
Kmečke stranke, katerih poslanci so se povezali v Zemljoradniški klub	53	150.344¹⁰⁷	39/38	(7)
Za izvoljene je bilo razglašanih 39 (7) poslancev namesto 38 (7); v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 39, nato 38. Izidi posamič:				
Savez zemljoradnika:				
Srbija	16	45.121	14	(1)
Banat, Bačka, Baranja	2	3.016	1	
Hrvatska in Slavonija	1	1.075		
Savez težaka:				
Bosna in Hercegovina	6	54.506	12	(5)
Težačka stranka:				
Dalmacija	1	10.656	5	(1)
Seljački savez:				
Hrvatska in Slavonija	5	2.980		
Samostojna kmetijska stranka:				
Slovenija	2	55.010	8/9	(2)
Klerikalne stranke, katerih poslanci so se povezali v Jugoslovanski klub	19	111.274	27/28	(6)
Za izvoljene je bilo razglašanih 27 poslancev namesto 28; v skupščini jih je bilo do 29. dec. 1921 27, nato 28. Izidi posamič:				

¹⁰⁶ Skupščinska publikacija ne upošteva Srečkovićeve liste v niškem okrožju; šteje posebej nezavisno muslimansko in muslimansko narodno stranko ter nacionalno turško organizacijo; vendar od zadnje mi nimo prišteli radikalom liste Čenana Zaje v bitolskem okrožju.

¹⁰⁷ Skupščinska publikacija šteje zraven tudi muslimansko težaško listo v tuzlanskem okrožju ter Običanovo listo v pančevskem okrožju.

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Bunjevačko-šokačka stranka:				
Banat, Bačka, Baranja	2	5.155	4	(1)
Hrvatska pučka stranka:				
Banat, Bačka, Baranja	1	556		
Bosna in Hercegovina	5	20.774	3	(1)
Hrvatska in Slavonija	7	11.871	3	
Dalmacija	1	13.947	3	(1)
Slovenska ljudska stranka:				
Slovenija	3	58.971	14/15	(5)
Jugoslovanska muslimanska organizacija (samo v Bosni in Hercegovini)	6	110.895	24	(6)
Hrvatska zajednica in Hrvatska težačka stranka (Na- rodni klub)	16	64.267	11	(1)
Hrvatska zajednica:				
Hrvatska in Slavonija	9	22.950	3	
Dalmacija	1	2.917	1	
Hrvatska težačka stranka:				
Bosna in Hercegovina	6	38.400	7	(1)
Hrvatska stranka prava (samo v Hrvatski in Slavoniji)	6	10.880	2	
Republikanska stranka	13	18.156	5	(1)
Srbija	8	7.231	1	
Makedonija	3	5.785		
Kosovo, Metohija in Sandžak	1	507		
Črna gora	1	4.613	2	(1)
Srpska ratnička stranka in Srpska narodna organiza- cija	7	8.477 ¹⁰⁸		
Srpska ratnička stranka:				
Srbija	4	2.262		
Srpska narodna organizacija:				
Bosna in Hercegovina	3	6.215		
Liberalna stranka (samo v Srbiji)	4	5.061	1	
Narodnosocialistična stranka (samo v Sloveniji)	5	6.186	2	
Ostale kandidatne liste skupno	11	15.111 ¹⁰⁹	3	
Od tega: muslimanska lista (Čenan Zija) v bitol- skem okrožju		4.158	1	

¹⁰⁸ Skupščinska publikacija šteje zraven tudi Bogosavljevićevo listo v kragujevskem okrožju.

¹⁰⁹ Skupščinska publikacija šteje v skupino izvenstrankarskih list le Lotičevo, Potočnjakovo, Banjaninovo, Trumbičevo in Sauličevo; češko listo šteje posebej; drugih pet pa k demokratski, turški, ratnički in zemljoradniški stranki.

	Število kandidat- nih list	Število glasov	Število poslancev	Od tega kvalif. poslancev
Češkoslovaška napredna kmečka stranka v pože- škem okrožju		704		
zanatlijsko-demokratska lista v mestu Beogradu		384		
ratniška lista (Milan Bogosavljević) v kragujevskem okrožju		222		
Privredno-seljačka stranka (Lazar Običan) v pančev- skem okrožju		657		
vanstranačkog kola lista (Ljubomir Lotić) v kikind- skem okrožju		1.045		
izvenstrankarska lista (Franko Potočnjak) v modru- ško-reškem okrožju		449		
izvenstrankarska lista (Jovan Banjanin) v mestu Za- grebu		555		
izvenstrankarska lista (Ante Trumbić) v Dalmaciji		3.196	1	
neodvisna lista (Spasoje Piletić) v Črni gori		2.405	1	
nezavisna omladinska lista (Novica Šaulić) v Črni gori		1.538		

Razlike med to preglednico in podatki, ki jih navadno navajajo po skupščinski publikaciji ter sem jih ponovil v II. poglavju, so razvidne iz opomb pod črto, pa tudi iz razpravljanj o volilnih izidih po posameznih pokrajinah. Važnejši razliki pa sta samo dve: drugačno obravnavanje radikalno-muslimanskega volilnega sodelovanja v Makedoniji, Kosmetu in Sandžaku ter drugačno število poslancev radikalne in demokratske stranke. Medtem ko sem o prvem problemu obširneje govoril v IV. poglavju, moram o drugem spregovoriti tu nekaj besed.

Sumarni pregled rezultatov v skupščinski publikaciji navaja 92 demokratskih in 91 radikalnih poslancev. Ti podatki so napačni. Če sami seštejemo podatke posameznih volilnih okrožij ali pregledamo v isti publikaciji abecedni seznam izvoljenih poslancev, ki navaja tudi njihovo pripadnost,¹¹⁰ dobimo 94 demokratov, 89 radikalov. Če nato odštejemo od demokratov Piletića, ki ga skupščinska statistična publikacija šteje k njim, radikalom pa prištejemo 7 na njihovih listah izvoljenih muslimanskih poslancev iz Makedonije, Kosmeta in Sandžaka, dobimo številke, ki jih ima naša preglednica — 93 demokratov in 96 radikalov. Te so podprte tudi s časopisnimi poročili. Na kakšen način je skupščinska publikacija dva demokrata v sumarnem pregledu izpremenila v radikala, je težko ugotoviti. Morebiti gre za napako pri preračunavanju; morebiti je sestavljalce upošteval naknadne spremembe, ki jih moremo domnevati, kajti seznam poslancev v »Politiki« 29. junija 1921 navaja med radikali dva poslanca, ki sta bila prišla v parlament kot demokrata.¹¹¹

¹¹⁰ V seznamu sta dve napaki: Pavle Terzin je naveden kot zemljoradnik namesto kot radikal, Dušan Bošković kot komunist namesto kot demokrat; primerjaj podatke po okrožjih ter seznam vseh poslancev v »Politiki« 29. jun. 1921.

¹¹¹ Milan Milovanović (požarevaško okrožje) in Milan Popović (modruško-reško okrožje).

Komunistična stranka Jugoslavije je na volitvah dosegla velik uspeh: 198.376 glasov ali 8% vseh volilnih upravičencev oziroma 12% udeležencev na volitvah. Po številu glasov je bila četrta stranka, po številu poslancev pa tretja stranka v državi. Socialnodemokratske stranke so zbrale štirikrat manj glasov kakor komunisti. Njihovi rezultati so bili: 46.792 glasov ali 2% vseh volilnih upravičencev oziroma 3% volilnih udeležencev.

Če vzamemo obe delavski stranki skupaj dobimo naslednji izid: 245.528 glasov ali 10% vseh volilnih upravičencev oziroma 15% udeležencev na volitvah. Dobili sta 68 poslancev, 16% vseh članov ustavodajne skupščine. Samo demokratska in radikalna stranka sta imeli večje število glasov in poslancev.

Prav bo, če primerjamo volilne izide s številom delavstva v tedanji Jugoslaviji. Po popisu prebivalstva iz leta 1921 je delalo v industriji in obrti 522.091 oseb ali 8,6% vseh zaposlenih. Če upoštevamo še vzdrževane osebe, je živelo od industrije in obrti 9,9% vsega prebivalstva Jugoslavije brez okupirane Dalmacije, kjer se popis ni mogel izvršiti, torej na skoraj povsem istem področju, kakor so ga zajele volitve v ustavodajno skupščino nekaj mesecev prej. Na obrt odpade v tej rubriki več kot polovico ljudi, saj navaja statistika 228.629 samostojnih (to se pravi predvsem obrtnikov z lastno obrtjo, tovarnarjev in podobnih) in 54.198 vajencev in vajenk. Delavstva v obrti in industriji navaja popis 175.582 moških in žensk, v drugih poklicnih skupinah (promet, trgovina itd.) izven poljedelstva 58.760 (v poljedelstvu in gozdarstvu 35.240).¹¹² Po teh podatkih lahko računamo, da je moglo dati delavstvo (brez kmečkega prebivalstva) na volitvah v konstituanto okrog 4% oddanih glasov ali volilnih udeležencev. Po posameznih pokrajinah pa sta delavski stranki skupaj dosegli naslednji odstotek od števila volilnih upravičencev (a), in od števila volilnih udeležencev (b):

Pokrajina	Glasov	a %	b %
Bosna in Hercegovina	20.858	4	6
Hrvatska in Slavonija	39.252	6	9
Kosmet in Sandžak	9.248	8	12
Dalmacija	8.074	9	16
Srbija	50.385	9	15,5
Vojvodina	20.811	14	22
Makedonija	40.201	20	37
Slovenija	45.830	21	29
Črna gora	10.869	25	38
Skupno	245.528	10	15

Glavni uspeh je pri volitvah dosegla komunistična stranka, ki je dobila dobre štiri petine (81%) vseh glasov za obe delavski stranki. Delavski razred se je odločno opredelil za revolucionarno stranko. Socialna demokracija je nastopila na volitvah le v Sloveniji, Hrvatski in Slavoniji, Vojvodini ter Bosni in Hercegovini. Uspeh je dosegla pri tem le v Sloveniji, kjer je bila celo

¹¹² Statistički godišnjak, knjiga I, 1929, Beograd 1932, str. 86 in naslednje; Mijo Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, str. 332 in naslednje.

močnejša od KPJ, toda tudi tu ne med delavstvom. Slovenija je dala celotni socialni demokraciji skoraj dve tretjini glasov (63%) in 7 od desetih poslancev.

V večjih urbanskih središčih je bila Partija v večini države najmočnejša stranka: v Srbiji, Makedoniji, Črni gori, Dalmaciji, Sloveniji ter skupaj s socialno demokracijo v Hrvatski in Slavoniji. »V teh burnih letih, tik po koncu prve svetovne vojne, ko so valovi Oktobrske revolucije preplavljali Evropo, ko je revolucionarna volja jugoslovanskih množic naraščala kot plima, je bilo mnogo ljudi, ko so bili po povratku iz vojne jezni na vladajoče kroge in ogorčeni zaradi njihove nasilne in roparske politike ter so zato postali komunisti. Toda prav tako je mnogo teh ljudi odpadlo od Komunistične partije, ko je revolucionarni val upadel in ko so vladajoči krogi stare Jugoslavije kolikor toliko utrdili svoje položaje, ko so udarili po delavskem gibanju in z Obznano prepovedali njegove organizacije.«¹¹³ Med takimi ljudmi je bilo zelo mnogo malomeščanov, zelo veliko intelektualcev.¹¹⁴

Ogromen del kmečkega prebivalstva (agrarnega proletariata, malih in srednjih kmetov) je glasoval za komunistično partijo v Črni gori in Makedoniji, kjer je bil nizek delež delavstva, pa visok delež glasov za komunistične kandidate. Večji ali manjši del kmečkega prebivalstva je glasoval za komunistično partijo in v večji meri za socialno demokracijo v Sloveniji, za obe delavski stranki v Vojvodini, za komunistične kandidate v Srbiji, v Kosmetu in Sandžaku in v Dalmaciji. V banski Hrvatski, zlasti pa v Bosni in Hercegovini je za delavski stranki glasoval le neznaten del kmečkega prebivalstva. V posameznih predelih, kjer so kmečko prebivalstvo težili ostanki fevdalnega sistema (čitluštvo v Makedoniji, kmetstvo in begluštvo v Bosni in Hercegovini, kolonat v Dalmaciji, veleposest v Vojvodini in Slavoniji itd.) je bilo glasovanje zelo različno. V Makedoniji so dobili relativno večino komunisti, v Bosni in Hercegovini so glasovali kmetje za svoje buržoazne stranke, od katerih je le srbska težaška zveza branila njihove interese; posebej muslimanski kmet, čeprav ga ni begluški sistem prav nič manj težil, je glasoval za reakcionarno muslimansko organizacijo, katere voditelji so branili interese fevdalcev. V Vojvodini in v Slavoniji je precejšen del kmečkih glasov pripadel komunistični stranki in socialni demokraciji, vendar so prevladovale tu na kmetih buržoazne stranke, med srbskim prebivalstvom radikalna, med hrvatskim pa je bilo prav tu področje, kjer radičevci niso imeli večjega vpliva od Hrvatske zajednice in klerikalne pučke stranke. V Sloveniji je v pokrajini, ki je imela največ veleposesti, v Prekmurju, dominirala klerikalna stranka bolj kot kje drugje. Misliti moramo na to, da je v takih predelih, ki so bili dostikrat tudi najbolj zaostali, vladajoča plast mogla izvajati največji pritisk na prebivalstvo, ga obvladati z ekonomsko in drugo odvisnostjo, mogla najbolj izkoriščati gesla o »veri, ki je v nevarnosti« in podobno. Tako stanje se je moglo bistveno izpremeniti v revolucionarnem razpoloženju, pa se znova vrniti na staro po zmagi reakcije. Veliko je bilo odvisno od razširjenosti in dela delavskih organizacij, njihovega stališča do raznih problemov (n. pr. nacionalnega, agrarnega), njihovih izkušenj v boju, od tradicije itd. Tudi praksa izvedbe agrarne reforme, ki je bila po posameznih področjih zelo različna, je nedvomno vplivala na volilce. V Bosni je bil položaj kmetov mnogo ugodnejši

¹¹³ Rodoljub Čolaković: Spomini in srečanja, Ljubljana 1959, str. 47–48.

¹¹⁴ Prav tam str. 9, 97.

kakor v Makedoniji.¹¹⁵ Tam, kjer so ljudje začasno dobili veleposestniško zemljo, je moglo to dejstvo vplivati na padec njihove revolucionarnosti, negotovost, ali bodo zemljo lahko obdržali, pa na njihovo odvisnost od vladajočih strank.

Na vprašanja, zakaj je bila neka stranka močna v teh ali drugih krajih, je skušal moj članek odgovoriti samo ponekod in tudi tam le deloma. Za marsikatero odgovore bi bile potrebne daljše razvojne primerjave in podrobnejše, na ožje področje omejene študije. Manjkajo tudi podatki o poklicni strukturi jugoslovanskega prebivalstva leta 1921 za manjše ozemeljske enote, prav tako popolnejši podatki o agrarni strukturi itd.

Nezadovoljstvo volilcev s položajem v državi in z vladajočimi strankami je bilo videti na eni strani v glasovanju za delavske stranke in buržoazne opozicijske in nove stranke, v veliki meri pa tudi v abstinenci (zlasti v Srbiji in Makedoniji).

Revolucionarni val po prvi svetovni vojni je ob času volitev v konstituanto že nekoliko prekoračil najvišjo točko in pričel padati. Med drugimi nam o tem priča tudi primerjava z občinskimi volitvami marca 1920 na Hrvaškem ter avgusta v Srbiji in Makedoniji. Razmerje glasov za komunistično partijo (in socialno demokratsko stranko v Zagrebu) proti glasovom za buržoazne stranke, računano od števila volilnih upravičencev, je bilo v Beogradu ob občinskih volitvah 27 % : 50 %, ob volitvah v konstituanto 25 % : 52 %, v Zagrebu ob občinskih volitvah 31 % : 46 %, ob volitvah v konstituanto pa 18 % : 45 %.¹¹⁶ Seveda je bil položaj po posameznih občinah različen. Marsikje je delež komunističnih glasov v tem času narastel. Na splošno pa lahko rečemo, da je moč buržoazije ob času volitev v konstituanto že naraščala.

Po volitvah je buržoazna vlada udarila z vso silo; prišla je doba Obznane in najhujšega terorja.

¹¹⁵ Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941 god., Sarajevo 1958, str. 179, 370 in naslednje.

¹¹⁶ Rezultati za Beograd po razpravi Milivoje Kovačević: Pobeda komunista na opštinskim izborima u Beogradu 1920 godine (Godišnjak grada Beograda VI, 1959; za Zagreb po »Novostih« 22. ožujka 1920.

ИТОГИ ВЫБОРОВ В УЧРЕДИТЕЛЬНОЕ СОБРАНИЕ В 1920 ГОДУ (Краткое содержание)

На основании официальных данных, сообщений периодической печати и прежде всего издания „Статистические данные о выборах депутатов в учредительное собрание Королевства Сербов, Хорватов и Словенцев в день 28 ноября 1920 года“, вышедшего в 1921 году, автор Василий Мелик рассматривает итоги выборов в учредительное собрание Королевства СХС.

Первый раздел поясняет закон о выборах и его конкретные постановления, как и пр. образование избирательных округов и количество депутатских мест, способ выдвижения кандидатов, особенности голосования и проч. Рассматриваются также недостатки урезанного пропорционального распределения депутатов, элементы национальной предпочтительности с одной стороны и дискриминации с другой и под.

Второй раздел перечисляет источники. Здесь же приведена таблица с итогами выборов в конститuantу, которой обычно до сих пор пользовались и которую автор находит ошибочной и в последующих исследованиях исправляет, чтобы в разделе XII обосновать исправленные и уточненные итоги.

Исследования охватывают одну область (или историческую провинцию) за другой: Сербию (разд. III), Македонию (разд. IV), области Косово, Метохия и Санджак (разд. V), Черногорию (разд. VI), области Банат, Бачка и Баранья (разд. VII) Боснию и Герцеговину (разд. VIII), Хорватию и Славонию (разд. IX), Далмацию (разд. X) и Словению (разд. XI).

В каждом разделе даются развернутые итоги по области в целом. Затем выделяются итоги выборов по городам и промышленным центрам. Таким образом выявлено участие городского населения и в частности рабочего класса. Кроме анализа голосования за кандидатов отдельных политических партий статья за каждую область или провинцию отмечает ей присущую обстановку, учитывая наиразличнейшие влияния, как то революционные тенденции в рядах рабочего класса и крестьянства, национальные противоречия, религиозные различия, действительные феодальные остатки, реакционность национальных буржуазий и т. п.

Особое внимание уделено результатам, которых добился рабочий класс, в частности Коммунистическая партия Югославии. По количеству собранных голосов 198.376 коммунисты заняли четвертое, а по количеству избранных депутатов 58 третье место между политическими партиями всей страны. Коммунистическая партия Югославии была единственной партией, охватившей в действительности все нации, населявшие югославское государство. Она собрала абсолютное или относительное большинство голосов в городах и промышленных центрах Сербии, Македонии, Черногории, Далмации и Словении а в большой мере также в Хорватии и Славонии. Она пустила глубокие корни в ряде крестьянских районов. В Македонии и в Черногории она стала первой партией и собрала наибольшее число мандатов. Эти успехи вывели КПЮ в ряды крупнейших и массовых коммунистических партий Европы. Они были тем значительнее, что были достигнуты в обстановке политической реакции и местами террора буржуазных властей против деятельности коммунистической партии.

Далее имеются данные о социалдемократических партиях. Не в состоянии выставить свои избирательные списки в Сербии, Македонии, Косову, Метохии и Санджаку, Черногории и Далмации, они собрали всего 46.792 голоса — четырежды меньше коммунистов — и то преимущественно в Словении, где процесс дифференциации в рядах рабочего класса по сравнению с подобным процессом в других областях несколько отстал.

Автор выяснил также, почему в исторической литературе встречаются различные данные о количестве коммунистических депутатов в учредительном собрании — 58 либо 59. Выборные комиссии утвердили избрание 58 коммунистических депутатов, которые и заняли свои места в учредительном собрании. Однако, в конце 1921 года комиссия собрания, проверявшая данные голосования по отдельным округам, установила, что коммунистическая партия имеет право на еще один мандат в Словении, который ошибочно был присужден социалдемократам. Это был 59-й мандат. КПЮ этим мандатом не могла воспользоваться, поскольку в августе 1921 года законом об охране государства были аннулированы все коммунистические мандаты в собрании. Поэтому мандат остался за социалдемократами.

Выборы в учредительное собрание выявили, что старые буржуазные партии, за исключением хорватской крестьянской партии (радикалцы), по сравнению с периодом до первой мировой войны, потерпели урон или поражение. Все же им удалось наскрести большинство, принявшее 28 июня 1921 года конституцию, утвердившую реакционный монархический строй и обеспечившую гегемонию сербской буржуазии.

Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943

1. Okupacija Ljubljane

Mussolinija so dogodki v Jugoslaviji prehiteli. 27. marca 1941, ko so jugoslovanski narodi, — kar je KPJ že nekaj let pripravljala — z manifestiranjem po vseh glavnih mestih odklonili trojni pakt, ki ga je podpisala Cvetkovičeva vlada, je bila na meji proti Sloveniji le II. italijanska armada pod poveljstvom generala Ambrosija s sedežem v Gorici. Sestavljali so jo grupa alpinov, 14 divizij in grupa graničarjev, ki so bili porazdeljeni v tri armadne zборе XI., VI. in V. V zaledju sta bila še dva pomožna zbora. Sam načelnik glavnega štaba suhozemske vojske general Mario Roatta je prišel v Vilo Vicentino pri Červinjanu, da bi vodil obrambo meje. Italijanska vojska je tedaj pričakovala jugoslovanski napad, ki pa ga ni bilo.

Šele 11. aprila, ko so Italijani izvedeli za nemške prodore v Srbijo in za prodor, ki je vodil čez Maribor proti Zagrebu, je II. armada prešla v ofenzivo proti Vrhniki, ki naj bi jo zasedle enote XI. armadnega zbora. General Zanussi pripoveduje, da je bil sam Roatta, ki je mimo poveljujočega generala Ambrosija in Robottija, poveljnika XI. armadega zbora, našel na cesti polk bersaljerov, ki je bil deloma motoriziran; tega je nagnal v »polet proti Ljubljani«, tako da so Italijani prišli v glavno mesto Slovenije nekaj ur prej, preden bi Nemci mogli priti vanj.¹

To je bil 11. bersaljerski polk, ki je z oklopnim bataljonom »Celere« 11. aprila 1941 ob pol šestih zvečer prišel v Ljubljano. Pred cerkvijo na Viču ga je sprejel ljubljanski župan dr. Adlešič in poveljniku poklonil mestne ključce. Italijanski vojaki so se zbrali okrog Magistrata, nato pa so razvili italijansko zastavo na gradu.²

Italijanski generali so bili nad jugoslovanskim sovražnikom razočarani. »Nekaj več bi lahko napravila jugoslovanska armada, morala bi napraviti ali vsaj poskušati in to tem bolj, ker sta bila dobra grižljaja Reka in Zadar v neposrednem dosegu. Namesto tega smo, kjer smo pričakovali, da najdemo vojsko, našli praznino.«³ Tako izraža Zanussi, vodilni italijanski oficir iz štaba II. armade svoje razočaranje nad vojno in zmago.

Vojna se je končala 17. aprila 1941 s podpisom premirja, ki je stopilo v veljavo naslednji dan. V Sloveniji pa še prej, z zavzetjem Ljubljane. Bitk ni

¹ Zanussi, *Guerra e catastrofe d'Italia*, Rim 1946, str. 85 in naslednje, str. 96.

² J. J., *Vdor italijanske vojske v aprilu*, »Tovariš« 1948, str. 22, 23, 28—32.

³ Zanussi, prav tam, str. 97.

bilo, če izvzamemo nekaj patroljnih bojev in italijanskega nenadnega bega iz Cerknega v noči od 8. na 9. april, kjer so zažgali celo nekatere vojašnice, da ne bi prišle v roke prodirajočim Jugoslovanom. Pojavila se je namreč jugoslovanska patrolja, ki je vdrla čez mejo, in prišle so živali, ki so sprožile italijanska minska polja. Beg Italijanov s poveljniki vred na tem mestu je bil splošen.⁴

Fašistična Italija je pozdravila razsul Jugoslavije, ki ga je zakrivil v resnici jugoslovanski režim sam, kot svojo veliko zmago. Po porazih v Grčiji, Albaniji, Libiji v zimi 1940/41 in v Etiopiji — prav 6. aprila 1941 so Italijani izgubili Adis-Abebo, glavno mesto Etiopije, — je fašistično časopisje našlo v zmagi nad Jugoslavijo »moralno zadoščenje«, začelo pisati ne le o »odrešeni« Dalmaciji, po kateri je italijanski iredentizem že v prvi svetovni vojni stegoval svoje roke, temveč tudi o »odrešeni« Sloveniji.

V vrsto neresničnih zgodb o takratnem dogajanju moramo šteti tudi pisanje fašistov o bojih za Ljubljano, o »zavzetju« trdnjave Vič itd.

2. Doba vojaške okupacije

Civilni komisariat

Drugi dan italijanske okupacije v Ljubljani je potekel v znamenju dveh razglasov. General Federico Romero, poveljnik divizije »Isonzo«, je razglasil, da prevzame »poveljstvo mesta z vso vojaško in civilno oblastjo«. Odredil je oddajo orožja in predpisal policijsko uro od 21^h do 5^h. Ban Marko Natlačen pa je v dnevnem časopisju razglasil, da sta »ban in Narodni svet prevzela... izvrševanje vrhovne oblasti«, ker so z nastankom samostojne države Hrvatske pretrgane zveze z jugoslovansko vlado. V Narodnem svetu, ki je zbral predstavnike vseh političnih strank, komunistični partiji niso priznali zastopnika, češ da ni državno priznana. Glavna skrb bana in NS pa je bil javni red, ki ga sploh nihče ni kalil ali skušal kaliti, zato so ustanovili še pomožno policijo, »Slovensko legijo«, v katero so vabili oficirje in vojake.⁵ Te italijanski okupator ni priznal, zahteva po policiji pa se je vlekla kot rdeča nit v vsem obdobju italijanske okupacije: glavna skrb meščanskih vodij je bila zahteva po slovenski policiji. Ves čas od 1941 do 1942 so Italijanom postavljali to zahtevo in to toliko časa, dokler niso dobili svoje MVAC,⁶ s katero so ob strani Italijanov in pod njihovim vodstvom napadali našo NOB.⁷

Šele 15. aprila 1941 je izšel razglas Maria Robottija, poveljnika videmskega XI. armadnega zbora, ki je zasedel Slovenijo, v katerem je med drugim odredil, da prideta orožništvo in civilna policija pod poveljstvo italijanske

⁴ Zanussi, prav tam, str. 85; arhiv XI. a. z., fasc. 655; arhiv Genio XI. a. z., fasc. 924; hrani IZDG.

V nadaljnjem naj upoštevajo bravci, da vse arhivsko gradivo, ki bo tu navedeno in ki ne bo imelo izrecno oznako hranilišča, hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG).

⁵ Službeni list (v nadaljnjem citiram SL) 16. aprila 1941, leto 12/30.

⁶ MVAC = Milizia volontaria anticomunista ali Prostovoljna antikomunistična milica — izrazita belogardistična organizacija.

⁷ Fr. Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952, str. 221, 230, 242—243, 246; spomenice Ehrlicha, Rožmana, Rupnika.

vojske (točka 4), da se morajo vsi moški javiti najbližji vojaški oblasti (točka 5), da je poleg policijske ure od 21^h zvečer do 5^h zjutraj (točka 6) potrebna dovolilnica za gibanje iz kraja v kraj (točka 7). Denarju je določil tečaj 30 lir za 100 din. Prenizko vrednotenje denarja je povzročilo naraščanje cen, katere so prekupčevalci še sami dvigali v lastno korist, obogatili so se pa predvsem fašisti.

18. aprila je civilno oblast na zasedenem ozemlju prevzel kot civilni komisar tajnik fašistične stranke v Trstu Emilio Grazioli in sicer iz Natlačenovih rok, kateremu se je za sodelovanje z italijansko vojsko zahvalil.⁸ Ta dokument kolaboracionizma je imel za Graziolija še poseben pomen, ker je bil Natlačen ne samo ban, marveč tudi predsednik Narodnega sveta, ki si je prilastil vrhovno oblast.⁹ Grazioli je kot fašist res lahko smatral, da je vrhovno oblast prevzel in ne zavzel. Že dan nato je v bivšem policijskem poslopju na Bleiweisovi cesti št. 22 (danes Prešernova) prevzel poveljstvo nad novo ustanovljeno skupino civilnih karabinjerjev v Ljubljani major Raffaele Lombardi. V kratkem je izpeljal organizacijo civilnih karabinjerjev v vsej Sloveniji tako, da je bilo l. 1941 v Sloveniji 1.465 karabinjerjev s 500 bivšimi jugoslovanskimi orožniki porazdeljenih na 72 postaj na podeželju in 34 postaj ob meji. Postaje so bile podrejene 8 poročniškim postajam in te 4 četnim v Ljubljani, Novem mestu, Kočevju in Logatcu.¹⁰

Ljubljana sama je imela junija 1941 deset karabinjerskih postaj in sicer v Tomanovi ulici, na Dolenjski cesti, Bregu, Tržaški cesti, Celovski cesti, v Masarykovi ulici, na Zaloški cesti, Poljanski cesti, Tyrševi cesti in v Šubičevi ulici. Karabinjerjem je bilo dodeljeno nekaj agentov, ki so bili Slovenci, prevzeli pa so jih od jugoslovanske uprave. Postaje so v tem času šteje vsaka po 11–13 karabinjerjev.¹¹

Visoki komisar je svojo dejavnost začel s tem, da je nadel Sloveniji zunanje poteze italijanstva. 21. aprila je ukazal, naj karabinjerji iz uradov odstranijo slike bivše kraljevske hiše. Kmalu nato je prišel ukaz generala Ambrosija (24. aprila 1941), ki pravi, da je na okupacijskem ozemlju dovoljena le italijanska zastava; obljublja, da je na poti pošiljka zastav, katere bodo razdelili zastonj.¹² Ostrejšje zahteve je postavil civilni komisar 30. aprila 1941, ko je predpisal dvojezičnost vseh javnih napisov od 5. maja dalje; 2. maja 1941 pa je z naredbo št. 15¹³ vpeljal cenzuro listov in ustanovil Tiskovni urad, ki je bil nato vsa leta italijanske okupacije tudi center njegove propagande. Istočasno je proglasil vrsto sekvestrov nad bankami in zavarovalnicami, ki so imele svoje centrale izven Slovenije, dobile so italijanske komisarje; tako tudi ljubljanska radijska postaja, ki je imela svoj oddajnik v Domžalah, a so ga Nemci razbili. Italijani so postavili svoj šibkejši oddajnik.

Ves april je potekal za italijanske gospodarje kot da je vse v redu, saj so sprejeli poklon slovenske buržoazije. Edina skrb so bili komunisti.

⁸ »Slovenec«, 21. aprila 1941.

⁹ SL, 16. aprila 1941, leto 12/30.

¹⁰ Arhiv visokega komisarja, fasc. 1 a, mapa I (citiram v nadaljnjem VK, f. 1 a (I)).

¹¹ Arhiv karabinjerjev, fasc. 176, poročilo notranje karab. čete 25. junija 1941, št. 1–2.

¹² VK, f. 5/I, dopis 2. armade 24. aprila 1941, št. 339.

¹³ SL, 23. aprila 1941, št. 33, naredba 14; dne 2. 5. 1941, naredba 15.

3. Najnevarnejši fašistični sovražnik: komunisti

Vojaška poveljstva in enote so prve tedne po okupaciji skrbele za to, da poberejo orožje in opremo bivše jugoslovanske vojske. Vsa vojaška poročila govore sicer o tem, da je ljudstvo ravnodušno ali mirno, saj so mu pobrali zaradi varnosti tudi lovske puške.¹⁴

Prve dni vojne in prve dni okupacije so se Italijani bali četnikov, posebnih oddelkov kraljeve vojske, ki jih pa ni bilo. Zato lahko trdimo, da je italijanska vojska smatrala Slovenijo za popolnoma nenevarno deželo, če izvzameo strah pred komunisti; nekaj pozornosti pa so posvetili tudi primorskim emigrantom.

Že 30. aprila 1941 je poveljstvo vojaških karabinjerjev 2. armade¹⁵ zahtevalo, da je »treba komuniste aktivno zasledovati... , vodilne pa je treba takoj ugotoviti... in jih ob prvih pojavih komunistične dejavnosti aretirati«. »Nočemo presenečenj... zato odprite oči in ušesa...« Omenili so še, da je pri iskanju komunistov pomoč bivših žandarjev dragocena. Lahko si predstavljamo, da je zasledovanje in pomoč žandarjev takoj rodilo uspeh: sestavljeni so bili prvi sezname vodilnih in drugih komunistov, kajti arhivi bivših jugoslovanskih policijskih organov so bili deloma uničeni (nekateri so zgoreli v opekarni na Brdu).

Civilni komisar Grazioli tega ukaza vojske ni niti čakal. Prišel je iz Trsta še s svežimi vtisi, ker je 1940 in 1941 pomagal pripravljati proces proti »slavokomunistom«, to je slovenskim komunistom, ki jih je vodil narodni heroj Pinko Tomažič, in meščanskim slovenskim antifašistom. Dobro je vedel, kdo je najhujši in najnevarnejši sovražnik fašistov. Že 28. aprila je kvestor (policijski ravnatelj) podpisal ukaz, da naj aretirajo 32 vodilnih slovenskih komunistov. Seznam je dobil od bivšega vodje ljubljanske policije Hacina.¹⁶ Ob odsotnosti Edvarda Kardelja policija ni našla ne Toneta Tomšiča, ne Borisa Kidriča, ne Franca Leskoška, zato je izpustila tudi druge aretirance. Kvestor je hotel na ta način komuniste uspavati, ali KPS je po teh aretacijah prešla v strogo ilegalo.

Po aneksiji Ljubljanske pokrajine, ko je italijanska civilna oblast dobila vse pravice nad pomirjeno pokrajino, se je zasledovanje komunistov še poostriilo, kajti opazili so, da se je povečala njih dejavnost tako po partijski liniji kot po liniji OF. 5. junija 1941 je sporočila kraljeva kvestura (policijsko ravnateljstvo) v Ljubljani vsem podrejenim naslednje: »Znano nam je, da razvijajo v glavnem mestu in drugih krajih... združeni in osamljeni elementi komunistično agitacijo, jo stvarno izvajajo s sklicevanjem sestankov, sestavljanjem in razširjanjem prevratnih letakov«. Nato je zahtevala, da je treba tako »delovanje zatreti z največjo odločnostjo«. Zaradi tega naj »ugotove obstoj morebitnih komunističnih skupin, identificirajo posamezne propagandiste, zlasti pa voditelje, in zasledujejo njihovo kretanje..., doženejo naj, s kakšnimi sredstvi razpolagajo in v kakšni obliki delajo propagando«. Za sedaj naj se »omeje na zbiranje koristnih podatkov...«, izvzete so le javne

¹⁴ Arhiv karabinjerske grupe — 154, št. 10, 17 (4—45).

¹⁵ VK, f. 3/I, št. 27/65, 50. 4. 1941.

¹⁶ Arhiv kvesture, fasc. 3/I s.

manifestacije, da bo »urad mogel dati potrebna navodila, poslužujoč se dejstev, s katerimi že razpolaga«. ¹⁷

Ljubljanska kvestura je torej v dobrem mesecu zbrala že marsikaj, hotela pa je imeti še več podatkov. Že 9. junija sporoča kvestura dodatno, da je treba komunistične elemente iskati v krogu železničarjev, delavcev in študentov. Tudi nekateri profesorji naj bi sodelovali pri komunističnem gibanju. Dva dni nato obvesti, da so v Tivoliju aretirali dva študenta, ki sta vrezovala v klop znak srp in kladivo. Pohvale karabinjerju in policijskemu agentu, ki sta ju prijela, dežujejo nato z vseh strani. ¹⁸

Delu komunistov ni sledila samo civilna policija; nekaj dni nato, 12. junija, je vojaški špijonažni center ugotovil, da se »v vsej Sloveniji, zlasti pa v Ljubljani in okolici, z dneva v dan bolj širi delovanje razsežne komunistične organizacije, ki razpolaga s tiskanim ali ciklostilnim periodičnim tiskom... ‚Slovenskim poročevalcem‘, ki ga razširjajo tudi po Gorenjski«. »Po obvestilih, ki jih imam, se komunisti ukvarjajo tudi z zbiranjem orožja in streliva za skrivna skladišča, ki jih nameravajo ustvariti«. ¹⁹

Priznati je treba, da je italijanski špijonaži kljub konspiraciji, ki je vladala v vrstah KPS, res uspelo marsikaj izvedeti, vendar le premalo; najvažnejšega, namreč da skrivna skladišča orožja že obstajajo, da je orožje že zbrano, tega niso izvedeli. Šele 7. julija 1941 omenja »Obveščevalni vestnik« XI. armadnega zbora, da »komunistični študenti skrivajo... ponoči orožje in strelivo v gozdovih okrog Tivolija, Rožnika in Golovca«. ²⁰ Toda tudi če so Italijani vzeli to poročilo kot objektivno, resnično, je gotovo, da je v tem primeru šlo le za posameznike in posamezne kose orožja. Velikih skladišč orožja v Ljubljani Italijani niso nikdar odkrili.

Razumljivo je, da so civilne policijske oblasti in vojaški karabinjerji glede na okrožnico kvesture 5. in 9. junija začeli takoj iskati komuniste.

Divizija »Granatieri di Sardegna«, katere enote so bile razmeščene v Ljubljani, je 5. julija opozorila civilne karabinjerje, da so Moste center komunistične propagande, ki razširja tisk in letake. Notranja karabinjerska postaja v Ljubljani ji je 22. julija odgovorila, da so bile tam že »večkratne sovražne manifestacije, ki so se končale z aretacijami, kar potrjuje zgornje opozorilo. Zlasti intenzivno pa delajo komunisti v Saturnusu«. Dodala je, da nima ljudi, ki bi znali slovensko, med delavstvo bi morali vrniti civiliste-konfidente. Šele 31. avgusta so v tovarni »Saturnus« ugotovili nekatere komuniste, vendar niso imeli stvarnih dokazov, da bi jih lahko prijeli. ²¹

Tudi poveljstvo II. armade je 18. julija sporočilo, da je največje število delavcev s komunističnimi idejami v Šiški, komunistični sestanki pa so bili na Krimu, v gozdnih predelih Grosuplja; v Ljubljani omenja Florijansko ulico. V Šiški so karabinjerji sami po natančnih preiskavah ugotovili, da je gostilna »Keršič« na Celovski cesti gnezdo komunističnih elementov; ²² gostilno je imel

¹⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovan-skih narodov, del VI, knjiga 1, Beograd 1952 (v nadaljnjem citiram Zbornik dokumentov NOV VI/1), dokument št. 83, str. 243.

¹⁸ Arhiv karab. grupe, fasc. 154, akt 5 (Seg. 4—5) in 6 (Seg. 4—5).

¹⁹ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 85, str. 245.

²⁰ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 94, str. 258.

²¹ Grupa fasc. 154, akti št. 55, 109, 105, oznaka 4—10.

²² Prav, tam, akt št. 106 (4—10) in 102 (4—10).

v najemu Milan Majcen, pri katerem je bil tudi njegov brat. Postali so pozorni na Ježico; Nemci so namreč opozorili črnosrajčnike 55. legije, da se v neki kleti zbira kar 30 komunistov. Nato so ugotovili, da je šlo za sestanke iz leta 1940. Poročilo je zanimivo toliko, kolikor zvemo za sodelovanje nemškega in italijanskega okupatorja pri zasledovanju komunistov.²³

Vsa ta poizvedovanja italijanskih policijskih oblasti, kolikor jim ni pomagal bivši vodja ljubljanske policije Hacin, so Italijane pripeljala do sklepa, da je nujno potrebno zapreti vsaj vodilne komuniste. Reš je, da okupator za funkcije vodilnih komunistov ni zvedel, vendar najdemo v arhivu glavne karabinjerske postaje v Ljubljani od 8. do 23. julija 1941 tiralice za Vladom Krivicem, Cvetom Močnikom, Edom Kardeljem in Borisom Kraigherjem. 13. avgusta so ponovno iskali Eda Kardelja, Borisa Kidriča, Franca Leskoška, Toneta Tomšiča, 14. avgusta pa Jožeta Moškriča.²⁴

Med znanimi tiralicami iz te dobe najdemo le eno tiralico za primorskim emigrantom, za prof. dr. Lavom Čermeljem, ki so ga iskali v zvezi z aretacijami v Slovenskem Primorju leta 1940/41 in ki so končale z II. tržaškim procesom decembra 1941, ne najdemo pa niti ene tiralice za katerikoli vodilnim meščanskim politikom. Ob tem dejstvu nam postane jasno, kdo je bil okupatorju najbolj nevaren.

4. Italija anektira »Ljubljansko pokrajino«

3. maja 1941 je izšel zakon — ukaz št. 1, ki je po fašistični zakonodaji, ko ga je sprejel senat ter fašistična korporacijska zbornica 27. aprila 1943, postal zakon,²⁵ s katerim je slovensko ozemlje postalo »sestavni del kraljevine Italije« kot »Ljubljanska pokrajina« (1. člen). »Ureditev se določi s kraljevimi ukazi«, »imela bo glede na strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj« (2. člen). Visokemu komisarju, ki bo izvrševal vladno oblast (3. člen) bo »v pomoč 14 predstavnikov, izbranih iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva«, tako imenovani sosvet (4. člen). Prebivalci pokrajine bodo uživali to prednost, da vojaška služba zanje ne bo obvezna (5. člen). V šestem členu predpisuje slovenščino kot obvezni predmet za osnovni pouk, italijanščina pa je fakultativni predmet v srednjih in višjih šolah. Glede uradnega jezika ni določil, le »uradne uredbe bodo izdajali v obeh jezikih«.

Tako je nameraval okupator osrečiti slovensko »prebivalstvo«, kot ga uradno naziva tu in večinoma tudi pozneje. To naj bi bila »široka upravna, kulturna, finančna avtonomija v duhu liberalnega postopanja«, o kateri je govoril italijanski minister za zunanje zadeve Ciano v svoji beležki 26. aprila 1941, ko je o tem razpravljal z Ducejem, to je z Mussolinijem. »Liberalna načela« naj bi »pridobila simpatije po Nemcih okupirane Slovenije« (zapisek 29. marca 1941).²⁶ V resnici je okupator uvedel v upravo stroga fašistična načela, kar pove 3. člen, saj je imel vso vladno oblast visoki komisar, ki je tako

²³ Prav tam, akt št. 157 in 178 (4—10).

²⁴ Arhiv glavne karabinjerske postaje, fasc. 177, akt št. 61, 71, 77, 78, 104, 106, oddelka 4—38.

²⁵ SL, 7. maja 1941/37 in SL, 5. junija 1943/45.

²⁶ Ciano, Diario — Rizzoli 1946.

postal v provinci mali duče. Bil je kljub naslovu enakopraven prefektom 1. razreda drugih italijanskih provinc, kar kaže na tendenco: Ljubljansko provinco izenačiti z drugimi italijanskimi provincami.²⁷

Italijanski viri povedo, da so zastopniki slovenskih meščanskih strank na prigovarjanje Graziolija zaprosili za ustanovitev pokrajine²⁸ in se nato zahvalili; zahvalili celo za aneksijo.²⁹

Fašisti sicer niso imeli pomislekov glede mednarodnega prava, kateremu je aneksija bila v obraz. To so pokazali že v primeru Abesinije in Albanije, na neki način pa so se le hoteli zavarovati s tem, da so pridobili za svoj načrt zastopnike slovenskih meščanskih strank in so po fašističnem načelu smatrali, da imajo za seboj tudi »prebivalstvo«. Položaj pa ni bil tako preprost. Če karabinjerska poročila iz te dobe govore, da je slovensko ljudstvo, zlasti prebivalstvo Ljubljane, sprejelo aneksijo kot »da bi se nič ne zgodilo«,³⁰ povedo s tem, da Slovenci za aneksijo niso bili navdušeni, dasi je »Slovenec«, glasilo klerikalne stranke, glasilo bana Marka Natlačena in škofa Gregorija Rožmana, pisaril o hvaležnosti ljudstva do dučaja.³¹ V resnici pa je ljudstvo po okupaciji prav ob aneksiji otipljivo spoznalo, kam so ga pripeljali meščanski politiki: fašizmu so ga izročili na milost in nemilost.

Slovenski meščanski politiki niso imeli niti toliko poguma, da bi zahtevali vsaj nekaj pravice za zatirane primorske Slovence, s katerimi so prišli tedaj pod isto državo. Kaj šele, da bi si upali postaviti kak slovenski program z zahtevo po združenju vseh Slovencev. Sprejeli so odcepitev Gorenjske in Štajerske, dasi vemo, da je Mussolini razmejitev sam imenoval »diktat«: »Nemci so nam sporočili neko mejo«, se je izrazil v Gorici 31. julija 1942.³²

Aneksijo po Italijanih zasedene Slovenije in ustanovitev Ljubljanske pokrajine je kakor namišljeno zmago nad Jugoslavijo fašistično javno mnenje pozdravljalo z velikim hrupom. Tudi ohranjeni italijanski dokumenti XI. armadnega zbora in dokumenti fašistične stranke v Ljubljani ne zabeležujejo nikake kritike glede aneksije. Fašizem je bil z okupacijo naše zemlje zopet enkrat v vzponu, dosegel je uspeh in zapeljane italijanske množice so mu ploskale. Negodovanje se je začelo šele potem, ko se je položaj zaradi vstaje v Sloveniji spremenil in dosegel največjo stopnjo napetosti v letu 1942/43.³³

Aneksijski dekret pravi, da se ureditev pokrajine določi s kraljevimi ukazi (člen 2). Edini primer tega je kraljeva naredba 15. aprila 1942, s katero so na Ljubljansko pokrajino razširili osnovne določbe italijanske ustave in najvažnejše ustavne fašistične zakone.³⁴ Nikdar ni bilo priznано Slovincem n. pr. italijansko državljanstvo, zato so bili Slovenci le »državljeni po aneksiji — cittadino d'annessione«. Zasluga za to pa gre le narodnoosvobodilnemu gibanju.

²⁷ VK, I/5 (dopis notr. min. 21. 10. 1941, št. I/15000).

²⁸ »O Ljubljanski pokrajini« 1. julija 1942, v arhivu Tiskov. urada, f. 30.

²⁹ Več o tem glej Fr. Saje: Belogardizem, 1952, str. 35—37, 39.

³⁰ »Slovenski poročevalec« 1941, ponatis, Ljubljana 1951, opomba 26.

³¹ »Slovenec«, 4. maja 1941.

³² Cavallero, Comando Supremo 1940—1943, Capelli Editore 1948; zapisek pod 31. julija 1942.

³³ Tiskovni urad, f. 30, vrsta poročil iz leta 1942/43.

³⁴ SL, 26. 12. 1941, št. 1853.

Izenačenje z Italijo se je začelo in nadaljevalo po upravni liniji. Že 4. maja 1941 je bil vpeljan italijanski monopol za tobak, vžigalice, sol itd.³⁵ 2. junija 1941 je bila odrejena zamenjava dinarjev, vrednost dinarja je bila dvignjena na 38 lir, kar je prizadelo banke, ki so doslej zamenjavale po 30 lir.³⁶

Grazioli je sedaj kot visoki komisar poskrbel, da je uprava dobila italijansko, fašistično lice. Vsa važnejša mesta v uradih so zasedli Italijani, če ne kot načelniki pa vsaj kot »strokovnjaki«; v resnici so bili komisarji, mimo katerih načelnik ni mogel iti. Okrajni glavarji, ki so nadomestili bivše srezke načelnike, so bili Italijani. Šele 24. januarja 1942 je bilo urejeno vprašanje županov; imenoval jih je visoki komisar, v pomoč so dobili od zgoraj imenovani sosvet (člen 8). Župan je moral priseči zvestobo kralju (člen 10).³⁷

»Službeni list« bivše Dravske banovine je postal Graziolijev uradni list. Z naredbo št. 23 je 14. maja 1941 predpisal italijansko državno zastavo in posredno prepovedal slovensko.³⁸ Ponovil je kot visoki komisar to, kar je že zapovedal kot civilni. 4. junija je zopet poudaril, da morajo biti italijanski napisi enako veliki kot slovenski in stoje naj na prvem mestu.³⁹ Postopoma je uveljavil racionirano prehrano in sicer 18. junija in 5. julija 1941.⁴⁰ Skoraj istočasno pa je izvedel popis prebivalstva Ljubljanske pokrajine po stanju dne 31. julija 1941,⁴¹ katerega podatki pa niso bili nikdar priobčeni. Racioniranje tekstila in obutve je bilo vpeljano 7. oktobra 1941.⁴²

V tem času, 3. junija 1941, je imel svojo prvo sejo tudi novi sosvet (po členu 4). Poročilo o prvi seji⁴³ nam daje sliko zelo žalostne vloge tistih slovenskih ljudi, ki naj bi predstavljali slovensko »prebivalstvo« kot svetovalci visokega komisarja. Rekli so jim, da se bodo 8. junija poklonili duceju v Rimu, kar so tudi storili. Skupno so šli tudi v avdijenco k papežu, dasi so bili med svetovalci ljudje meščanskoliberalnega in socialnodemokratskega prepričanja; po italijanskem konkordatu je bila fašistična navada, da so obiske v palači Venezia združevali z obiski v Vatikanu.

Na prvi seji je visoki komisar poročal o dobrotah fašistične Italije, ki je dala meseca maja novi provinci 10.000 stotov moke, junija 22.000 stotov itd. Načel je racioniranje prehrane, ki je bila nato uvedena. Svetovalci mu niso oporekali.

Ko je Grazioli povedal, da je provinci za leto 1941 nakazano 70.000.000 lir za javna dela, se mu je bivši ban celo lepo zahvalil.

Javna dela so bila fašistična praksa, planirana od zgoraj, dostikrat v korist vojaških načrtov, zlasti v obmejnih krajih. Za fašistično državo je bila to nujnost, saj je s tem dajala zaslužek in dobiček industriji in podjetjem, obenem pa preprečavala brezposelnost.

³⁵ SL, 10. 5. 1941/38 in 17. 9. 1941/75.

³⁶ SL, 18. 6. 1941/49.

³⁷ SL, 31. 1. 1942/9, naredba 12.

³⁸ SL, 14. 5. 1941/39.

³⁹ SL, 7. 6. 1941/46.

⁴⁰ SL, 18. 6. 1941/44, naredba 45 in 15. 7. 1941/57.

⁴¹ SL, 5. 7. 1941/54, naredba št. 59.

⁴² SL, 11. 10. 1941/82.

⁴³ VK 1/11.

5. Pofašizenje Ljubljanske pokrajine

Arhivi nam v pravi luči kažejo, kakšni so bili cilji italijanskega okupatorja in kakšnih metod se je posluževal za doseg svojega cilja.

Že meseca maja 1941 se je Grazioli v Ljubljani pogajal z generalom Paganijem, poveljnikom 16. grupe legij črnih srajc, da bi ustanovil v Ljubljani miličniško legijo 300 mož. Najraje bi dobil 59. legijo, ki je imela svoj sedež v Sežani na Krasu, v coni, ki je »eminentno slovenska po krvnem pokolenju«. Po njegovem mnenju je legija od leta 1927 dalje v »političnem, patriotičnem in fašističnem pogledu dosegla na Krasu precej uspehov« — to se pravi, da je bila pri zatiranju slovenskih Kraševcev zaslužna. V Ljubljani naj bi za sedaj mobilizirala le italijanske elemente, pozneje pa bi dobila ves teritorij od Postojne sem, saj ta gravitira na Ljubljano. Njena naloga bi bila, da pripravi slovensko ljudstvo na vojaško službo.⁴⁴

Naloga nove legije je bila očitno v popolnem nasprotju z »zakonom — ukazom« o aneksiji, z njegovim 5. členom, po katerem vojaška služba za slovensko ljudstvo ni obvezna. Toda fašist Grazioli se za to ni menil. To je bil šele njegov prvi korak v nasprotju z »liberalnim postopanjem s Slovenci«, ki ga je obljubljal Ciano.

8. julija 1941 je začel s pofašizenjem pokrajine in Ljubljane kot njenega sedeža,⁴⁵ ko je »Delavsko zbornico« preimenoval v »Pokrajinsko delavsko zvezo«, ki je dobila italijanskega »strokovnjaka«. V resnici je bil to opolnomočeni komisar, ki naj bi delavsko strokovno organizacijo vključil v fašistični korporativni sistem. 14. januarja 1942 so bila nova pravila Pokrajinske delavske zveze potrjena.⁴⁶

15. novembra 1941 je bila ustanovljena še pokrajinska zveza, delodajalcev,⁴⁷ ki je zajela vsa združenja industrijcev, obrtnikov, trgovcev, kmetov, denarnih in zavarovalnih zavodov. Po teh organizacijah naj bi bili delodajalci in delavci drug drugemu enakovredni partnerji. Fašizem je glasno pridigal, da je korporativna država odstranila razredni boj. V resnici je delavce uvrstila v fašistične sindikate in jih na milost in nemilost izročila kapitalistom. Toda med jagnjetom in volkom ne more biti sožitja.

19. februarja 1942 je bila ustanovljena še Zveza svobodnih poklicev in umetnikov,⁴⁸ sledila je 2. maja 1942 ustanovitev Društva železničarjev⁴⁹ in Združenja javnih uslužbencev poštne in telefonske stroke.⁵⁰ Grazioli je nova fašistična združenja pripravil že preje, dne 18. novembra 1941⁵¹ s tem, da je postavil komisarja vsem številnim strokovnim društvom železničarjev raznih političnih smeri.

Kot dokončna dopolnitev novega fašističnega reda je bil 2. maja 1942 ustanovljen Pokrajinski korporacijski svet,⁵² ki naj bi vsklajal delo deloda-

⁴⁴ Prepis dopisa 59. legije 21. maja 1941, št. 153, v arhivu XI. a. z., fasc. 656/II.

⁴⁵ SL, 9. 7. 1941/55, naredba št. 61.

⁴⁶ SL, 21. 1. 1942/6.

⁴⁷ SL, 17. 11. 1941, naredba 151, navodilo 152.

⁴⁸ SL, 21. 2. 1942/15, naredba št. 29.

⁴⁹ SL, 17. 6. 1942/48, naredba št. 116.

⁵⁰ SL, 22. 8. 1942/67, naredba 162.

⁵¹ SL, 22. 11. 1941/94, naredba 157.

⁵² SL, 24. 6. 1942/50, naredba 125.

jalcev in delavcev v poljedelsko-gozdni, industrijski in trgovinski sekciji za blagor fašistične Italije.

Na kulturno-prosvetnem področju je poleg ustanovitve Združenja šolnikov, ki je zajelo vse profesorje in učitelje, pofašizenje zadelo študentsko mladino, ki se je visokemu komisarju zaradi svojega naprednega in slovenskega mišljenja zdela zlasti nevarna. Že 30. oktobra 1941 so bila razpuščena vsa študentska društva, predvidena pa je bila ustanovitev društva za fašistično univerzitetno mladino.

19. februarja 1942 je CONI (Comitato olimpico nazionale — Italijanski državni olimpijski odbor) prevzel vsa športna društva.

Grazioli, ki je bil do 12. februarja 1942 tudi tajnik fašistične stranke v Ljubljanski pokrajini, je organiziral fašistično stranko in njene organizacije. V stranki PNF — Partito nazionale fascista — so bili le italijanski državljani, Slovenci niso imeli dostopa, ker niso bili italijanski državljani. Po poročilu z dne 3. novembra 1941 je imel ljubljanski fašio le 87 članov v mestu, v provinci pa 174, medtem ko je ženski fašio štel 40 članic.⁵³ Že septembra 1941 je imela fašistična stranka centralo v Ljubljani in 8 sedežev v različnih centrih pokrajine.

Kmalu so ustanovili pomožne organizacije fašistične stranke. Tako so bili med prvimi pomožnimi organizacijami v Ljubljani oziroma v Ljubljanski pokrajini tako imenovani »Centri di assistenza«, to je centri pomoči; 18. septembra 1941 jih je bilo v Ljubljanski pokrajini 44. Po predhodni reorganizaciji so maja 1942 dobili ime »Centro del PNF« — Centri fašistične stranke. Njihova naloga je bila pripraviti temelje za fašistično dejavnost med Slovenci. Začeli so z nekakšnim socialnim skrbstvom, ki se je zaradi narodnoosvobodilne borbe spremenilo v skrb za narodne izdajalce in italijanske hlapce. Istočasno so upostavili na podeželju obveščevalno službo in italijansko propagando.⁵⁴

V novi provinci je bila za Slovenke ustanovljena Zveza kmečkih žena (massaie rurali), ki je štela novembra 1941 1051 članic in še organizacija hišnih pomočnic s 85 članicami. Kmalu nato je začela svoje delo fašistična prosvetna organizacija Dopolavoro (»Po delu«) in dijaška organizacija GILL za srednješolsko mladino (Gioventù italiana del littorio Lubianese ali Ljubljanska italijanska litorska mladina).

19. februarja 1942⁵⁵ je bila telovadba v šolah podrejena na novo ustanovljeni organizaciji GILL. Ker je bila telovadba obvezna, je nujno sledil pritisk za vpis v GILL. Zato razmeroma visoko število članstva nad 6500.

Univerzitetna organizacija, Organizzazione universitaria Lubianese, je bila ustanovljena 30. oktobra 1941.⁵⁶ Postala naj bi priprava za pravo GUF (Gioventù universitaria fascista — Fašistična univerzitetna mladina), katere Grazioli ni mogel ustanoviti, ker so člani GUF, kot člani PNF, lahko postali samo italijanski državljani. V Dopolavoro in GILL pa so sprejemali tudi tiste, ki niso bili italijanski državljani.

Kljub vsemu se Italijani niso mogli pohvaliti z uspehi svojega dela; 28. junija 1943 je organizacija fašistične stranke štela 1461 članov Italijanov

⁵³ Arhiv PNF, fasc. 32, poročila.

⁵⁴ Arhiv VK 1a/12, poročila notranjemu ministrstvu in arhiv PNF, fasc. 32.

⁵⁵ SL, 21. 2. 1942/15, naredba 30.

⁵⁶ Glej še »Slovenec«, 18. 1. 1942, št. 14.

(med temi 236 vojakov in 392 policijskih agentov) in 180 članic ženskega fašija.

Pri fašistični stranki je obstajal poseben urad (Ufficio cappilare). Ustanovljen je bil oktobra 1942 z nalogo, da zbira obveščevalne podatke o slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju. Junija 1943 so se fašisti tolažili s tem, da bo »zaslužnim« Slovincem naklonjeno italijansko državljanstvo in bo tako mogoče povečati število članov fašistične stranke in univerzitetne mladine, kar se pa ni nikdar zgodilo.

Število »Kmečkih žena« je zaradi NOB v Sloveniji padlo od 1051 novembra 1941 na 302 v letu 1943, medtem ko je organizacija hišnih pomočnic, ki je zajela le Ljubljano, narasla od 85 na 150 članic, kar je zelo nizko število.

Univerzitetna organizacija je štela 28. junija 1943 460 članov; večino članstva so dali klerikalni elementi, ki so prispevali tudi mnogo oficirjev za MVAC (Milizia volontaria anticomunista — prostovoljna protikomunistična milica). V Dopolavoru je bilo leta 1943 včlanjenih 2019 Italijanov in le 232 Slovencev, GILL pa je imel 175 Italijanov in 6470 Slovencev.⁵⁷

Fašistična stranka je od leta 1942 dalje izdajala v Ljubljani tudi svoj list »Prima linea« — Prva črta; ime je prevzela iz Mussolinijevega pisma ljubljanskemu fašiju, kjer je zapisal, da so »ljubljski fašisti v prvi črti«, mislil je pač na bojno črto. List je imel naklado 5000 izvodov, polovico teh so zastonj razdelili vojakom.

Ker je že general Ambrosio, poveljnik II. armade, 13. aprila 1941 zapovedal, da je treba onemogočiti in prepovedati vse organizacije in združenja, ki imajo političen ali iredentističen značaj,⁵⁸ je uradna Ljubljana z odredbami, ki jih je izdal Grazioli, že leta 1941 skoraj izgubila slovensko lice; razen prosvetnih in kulturnih ustanov, kjer je imela slovenščina še svojo besedo, je v vseh višjih uradih in ustanovah zavladal fašistični Italijan. O tem so govorili tudi uradni napisi. Za to, po njenem zunanjem videzu, uradno Ljubljano, se je pa skrivala druga, v kateri je tlelo in gorelo na vseh koncih in krajih.

6. Odpor Ljubljane se začne

V času, ko je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, se je ustanovilo Glavno poveljstvo partizanskih čet. Tedaj sta Partija in OF začeli s končnimi pripravami na oboroženi upor, ki je izbruhnil konec julija 1941. Ljubljana z vso okolico se je razgibala že 22. junija 1941; nevidni, zaprti v strogo konspiracijo pa so ostali Centralni komite KPS, Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo, ki so imeli svoj sedež v mestu.

Tudi italijanski okupator je opazil razpoloženje meščanov, ki so ga razgibale revolucionarne sile komunistov. Opazil je delovanje, vedel je tudi, da je to delo komunistične partije. Toda ne prvega ne drugega ni pravilno ocenil.

Visoki komisar je samemu sebi pripisoval precej zaslug za »pomirjenje« province; to vsaj razberemo iz številnih očitkov s strani vojaškega poveljstva in fašistične stranke v kasnejši dobi, v letu 1942. Smatral je, da so mu zaradi tega, ker ima slovenske meščanske predstavnike na svoji strani, maloštevilni

⁵⁷ Vsi podatki v poročilih arhiva PNF, fasc. 52.

⁵⁸ Fasc. 178: II. armada 13. 4. 1941, št. 7 (4—45).

komunisti nenevarni. To je razvidno tudi iz poročil kvesture in civilnih karabinjerjev. Visoki komisar je bil septembra 1941 še precej v zablodi glede dejanskega stanja, saj je notranjemu ministrstvu v Rimu, ki je prejelo preko italijanskega konzula v Gradcu pritožbo Nemcev, češ da je v Ljubljani vodstvo upora, trdil, »da ni mogoče reči, da je vodstvo protinemškega upora v Ljubljani«.⁵⁹ Na drugi seji sosveta, 25. junija, je vojno držav osi proti Sovjetski zvezi pozdravil kot pohod civilizacije proti boljševikom, na tretji seji, 3. julija 1941, pa je priznal, da je »konflikt z Rusijo imel pri prebivalstvu precejšen odmev. Izrabili so ga komunisti... da lahko pričnejo s podtalnim delom...«. Povedal je, da imajo oblasti nalog, da vsak primer napisnih akcij »najstrože« zasledujejo in zabranijo, če ne gre drugače, tudi z orožjem«. »Nekaterim krogom prebivalstva, ki simpatizirajo z Rusijo... matjuško vsega Slovanstva« avtoritativno pove, da »boj ni usmerjen proti Slovanstvu... ampak proti komunizmu«. Tako naivno prikazovanje razlik med Rusi-komunisti in Rusi-Slovani, v času, ko so peli mitraljezi, gmeli tanki in letala proti vsem, gotovo ni bilo prepričljivo. V isti sapi se je branil tudi zaradi odstranitve spomenikov kralja Aleksandra in Petra I., ki je meščanske kroge prizadela, češ »da srbska kultura nima nič opraviti s slovensko«.⁶⁰

Iz Graziolijevega poročila je razvidno, da se še od daleč ni zavedal, kaj se dogaja v ljudskih množicah, zlasti še v Ljubljani sami; upal je, da bo s »slučaji« lahko opravil, one »nekatero kroge« pa prepričal. Medtem pa je OF razpletala svoje omrežje po Ljubljani, po pokrajini. Ljudstvo se je dramilo kot iz težkega sna, vzgibavalo vedno bolj pod vplivom OF in KPS.

O pomirjenju pokrajine in Ljubljane je bil Grazioli prepričan, zlasti še, ker je vedel, da ima za seboj vodilne meščane in da je 14. julija 1941 dosegel, da se je poveljstvo XI. armadnega zbora umaknilo iz Ljubljane v Planino in deloma na Vrhniko, kar so pa poveljnik zbora general Mario Robotti in vsi njegovi divizijski poveljniki imeli za udarec. Planino so občutili kot »karanteno« poveljstva XI. armadnega zbora. Če smemo verjeti vojaškim karabinjerjem, je ta selitev tudi pri vojakih naletela na slab odmev.⁶¹

Ker je Robotti predvideval, da bo napad na Sovjetsko zvezo vplival na razpoloženje ljudi, je ukazal, naj izzivače takoj aretirajo in izročijo civilnim karabinjerjem, »vsako manifestacijo ali akcijo pa naj energično zatrejo«.⁶² Že isti dan, 23. junija je poročal, da »so bile med 22. in 24. uro prevratne demonstracije v krajih Šmartno, Devica Marija (danes Polje), Kašelj in Sostro, v zahodnem in severozahodnem delu Ljubljane« — najbrž Moste in Šiška. »Poročajo,« pravi dalje, »o naslednjih incidentih: v kraju Vevče je centurij Častino z moštvom črnih srajc in kraljevih karabinjerjev aretiral dve osebi, od katerih ga je ena ugriznila v roko... v kraju Sneberje, vzhodno od Šmartnega, je skupina demonstrantov na ukaz »stoj« trikrat ustrelila brez posledic, vojaki so odgovorili z ognjem in ubili dvajsetletnega delavca Slavka Novaka, stanujočega v Sneberjih, ter nato aretirali tri druge Slovence...«⁶³

⁵⁹ Poročilo notranjemu ministrstvu 19. 9. (48) z Bis v VK, fasc. 1a.

⁶⁰ Seja sosveta 25. junija in 3. julija 1941, VK fasc. 1/II.

⁶¹ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 105, str. 282.

⁶² Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 86, str. 246.

⁶³ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 87, str. 247—248.

Že 24. junija je poveljstvo XI. armadnega zbora izdalo vojski navodila,⁶⁴ kako naj se vede glede na »uporniške manifestacije, žalitve vojakov, zasme-hovanje vojske in nacionalne manifestacije«; v vseh teh primerih je »takojšen poseg in protiudar upravičen in celo dolžnost«. Še bolj konkretno je osvetlila položaj okrožnica 1. julija,⁶⁴ ki pravi, da »ni dvoma, da se vedenje prebival-stva... počasi, toda z gotovostjo spreminja... Morda ne toliko na deželi kot v Ljubljani, toda stvarno stanje je tako in ni težko ugotoviti

a) vedno večjo hladnost večine prebivalstva v odnosu do nas, pogosto namerno poudarjeno;

b) vedno številnejše in izrazitejše izbruhe nestrpnosti do naših črt s strani nižjih slojev«.

Nato je naštel konkretne primere... Golo... Polje, pa tudi »prevratne vzklike in strele na patrolje fašistične milice, vedno številnejše napise proti fašistom, proti Italijanom in za boljševice, jasno zaznavne sramotilne besede ali tudi zmedeno mrmranje slovenskih besed, posmehljive kretnje itd...«.

Zato je zahteval, da se »na podlagi tega izdajo točna in jasna navodila častnikom... Četam se zaukaže in jih prepričljivo opomni, da morajo biti nezaupljive do ljudi, ki so proti nam sovražno razpoloženi. Izognejo naj se vsaki obliki bratenja in zaupanja ter naj vsakršno grobost in nasilje zavr-nejo...«. 14. julija se je skliceval na okrožnico 1. julija in je bil še ostrejši: vojaki naj bodo samo »korektni« do tistega, »ki zasluži«, a »brez zaupljivosti«; previdni naj bodo pri sprejemanju vabil na obiske, izogibajo naj se javnih razprav o kočljivih vprašanjih in sodb o nemškem zavezniku, ker 90 % Slo-vencev razume italijansko.⁶⁴

Iz vsega tega je sledilo, da je Robotti ostreje presojal položaj kot Gra-zioli, ki je videl le nekatere prijeme in »nekatero kroge«; Robotti je čutil, da je vse ljudstvo proti okupaciji, zlasti še ljubljanski meščani, ki so se hladno vedli, kolikor niso postali že ostro sovražni.

Civilni karabinjerji so v tem času, od 22. do 27. junija, poročali o posa-meznih aretacijah ljudi, ki so vzklikali Stalinu in Rusiji, omenjali so tudi napisno akcijo srpa in kladiva v Šiški.⁶⁵ Ko je visoki komisar 17. julija 1941 sporočil, da bo vrnil vse lovske puške,⁶⁶ mu je vojaško poveljstvo to zelo zamerilo.⁶⁷

Italijanske oblastnike, bolj vojaške kot civilne, so prve dni julija 1941 živo zadele manifestacije Ljubljančanov, ki jih je organizirala partijska organi-zacija ob sprejemu izseljenskih vlakov iz Gorenjske v Srbijo; izseljevanje je Hitler odredil že 22. maja 1941.⁶⁸ Transporti so se vrstili mimo Ljubljane do 10. julija. Vestnik obveščevalnega urada XI. armadnega zbora je o tem 17. ju-lijia sporočal:

»Manifestacije proti Nemcem in proti državam osi pri vlakih s koroškimi (prav: gorenjskimi — I. J.) izseljenci, ki so se skozi Ljubljano vozili v Srbijo, so se nadaljevale; z naše strani smo morali izdati ostre ukrepe za vzdrževanje javnega reda.«

⁶⁴ Arhiv XI. a. z., fasc. 655/II 16; arhiv XI. a. z., 24. 7. 1941, št. 02/5795; 1. 7. 1941, št. 06/650 in 14. 7. 1941, št. 06/866.

⁶⁵ Arhiv VK 5/I-1.

⁶⁶ Arhiv VK 5/I 4.

⁶⁷ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 105, str. 284.

⁶⁸ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 104, str. 278.

»Zadnja pomembna manifestacija je bila 5. t. m., ob prihodu vlaka ob 0.12 minut.

Množica civilnega prebivalstva se je zbrala 8. t. m. ob 23. uri na postaji in vzdolž železniške proge. V tem času je privozil na postajo mešan vlak; v enem vozu so bile članice »Rdečega križa«, druga dva zaprta vozova sta bila polna paketov za izseljence. Ta vlak je naročil in plačal odvetnik Feticch v Ljubljani in dovolil slovenski železniški direktor Golob.

Ob prihodu nemškega vlaka se je množica zgrnila ob ograjah s sovražnimi vzkliki proti Nemčiji in Italiji in s poveličevanjem Rusije. Medtem ko so naše sile skušale obvladati množice, se je okrog petdeset oseb približalo vlaku, ponujajoč jedi in cigarete in šele po odhodu vlaka in po številnih aretacijah se je množica razšla.«

Poveljstvo ljubljanske garnizije, divizije Granatieri di Sardegna, je takoj povečalo vojaške straže v Ljubljani, Polju in Zalogu, ukazalo je, da morajo vsi civilisti zapustiti postajo.⁶⁹ Predzadnji dan, 9. julija, je visoki komisar zahteval še 100 mož za postajo v Šiški in 150 za glavni kolodvor v Ljubljani, da bi preprečili nadaljnje izbruhe upravičenega ogorčenja.⁷⁰

V to razpoloženje italijanske vojaške in civilne oblasti je udarila novica, da se za 14. julij, za obletnico francoske revolucije, pripravljajo v Ljubljani velike stvari. Dokumenti italijanskega poveljstva govore le o oboroženem uporu, medtem ko civilna oblast pričakuje »komunistične javne manifestacije z napisi, izobešanjem zastav«, doda pa, da imajo po mnenju nekaterih namen, »po ukazu« »poizkusiti z nekako oboroženo vstajo«.

Italijanski okupator najbrž ni zvedel za upor v Srbiji (7. julija 1941). Verjetno je, da je ujel kakšne novice o pripravah v Sloveniji, kjer je organizirani oboroženi upor bil v zadnjih pripravah. Dokumenti kažejo, da je italijansko vojaško poveljstvo zaupalo prvemu sporočilu, ki ga je prinesel italijanski podporočnik Emiliano Brajda, katerega naj bi bila neka slovenska študentka opozorila, da naj se v noči 14. julija varuje.⁷¹ Vznemirljive vesti o komunistični vstaji, ki naj bi izbruhnila 13. in 14. julija 1941 na vseh industrijskih področjih nekdanje Slovenije in ki jo organizirajo komunisti s pomočjo klerikalcev, bivših Sokolov in drugih nezadovoljnih elementov, najdemo tudi v nemških poročilih.⁷² Priprave proti uporu so stekle po obeh linijah: civilni in vojaški.

V diviziji Granatieri so začeli ukrepati že 10. julija in o tem sporočili poveljstvu XI. armadnega zbora, ki jih je že isti dan, 10. julija, sporočila tudi diviziji Isonzo v Novem mestu.⁷³ Drugi ukrepi, ki jih je vojska podvzela v Ljubljani, so naslednji: od 12. julija so ukinili prost izhod vojakom. Kdor je šel iz vojašnice po službeni dolžnosti, je moral biti v spremstvu dveh vojakov, vsi trije so morali biti oboroženi. Obhodne patrolje so okrepili in njih število se je povečalo, zavarovati je bilo treba radijske zveze, v vojašnicah je moralo biti avtomatsko orožje pripravljeno na avtomobilih, prevozi z avti in

⁶⁹ Arhiv, fasc. 845/I 2; dopis garnizije 28. 6., 1941, št. 751/31, dopis VK, 9. 7. 1941/08641.

⁷⁰ Arhiv kvesture, fasc. 8/I/3; okrožnica 12. 7. 1941, št. 01247.

⁷¹ VK, fasc. 51/1. Dopis Granatieri di Sardegna 11. 7. 1941, št. 4075.

⁷² Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 98, str. 266.

⁷³ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 97, str. 265.

kamioni so morali biti zastraženi. Podobne ukrepe je podvzela tudi divizija Isonzo v Novem mestu.⁷⁴

Obveščevalna služba XI. armadnega zbora je v svojem sporočilu 12. julija 1941⁷⁵ ugotovila, da so se v »vsej Sloveniji razširile vesti, da bo 14. julija ... izbruhnila komunistična revolucija v vseh deželah pod gospodstvom osi. Akcija naj bi bila naperjena predvsem proti častnikom. Komunisti naj bi se pozdravljali z dvema razširjenima prstoma ... v obliki črke V ... prebivalstvo je vznemirjeno, navedenega dne se bo zaprlo v svoje hiše, mnogi bi pa radi odpotovali v Italijo«. Dodali so: »Zdi se, da prihajajo te govornice iz centrale, ki ima svoj sedež v hotelu Miklič v Ljubljani«, to se pravi od Nemcev, kulturbundovcev.

Poveljnik XI. armadnega zbora general Robotti je 11. julija sporočil Graziolijevo obvestilo, da so predvideni nemiri odloženi na 16. julija 1941.⁷⁶ V zvezi s tem je visoki komisar 12. julija prepovedal gibanje privatnim avtomobilom ob delavnikih ponoči od 23. do 5. ure; ukazal je tudi, da se restavracije in kavarne v Ljubljani od 14. julija zapro ob 24. uri, ostali gostinski obrati pa ob 23. uri.⁷⁷ Kvestura pa je isti dan za čas od 13. do 15. julija odredila poostrene policijske ukrepe, okrepila je straže pri javnih zgradbah, ofircirskih stanovanjih, pomnožila patrolje na konjih, kolesih in motorjih in zato prosila za pomoč 1000 vojakov divizije Granatieri.⁷⁸ Vojaki so zastražili tudi zapore, kolodvor in celo karabinjerske vojašnice in vojašnico policijskih agentov.

14. julij je prišel in prešel, ne da bi se bilo zgodilo kaj posebnega in to zato, »ker so bili zaradi tega storjeni vsi potrebni ukrepi, da obvladajo položaj«, kot so se samozadovoljno pobahali vojni karabinjerji.⁷⁹ Obveščevalna služba XI. armadnega zbora pa je že 17. julija ponovno sporočila, da je upor odložen na 20. julij. Govorila je še o tem, da so bili vojaki opozorjeni, naj med 14. in 20. julijem ponoči ne zapuščajo vojašnic.⁸⁰ S tem se je končal ves »oboroženi upor« v Ljubljani. Pravi upor pa se je v resnici že začel, se poglobljal in širil, vendar drugače, kot je pričakoval italijanski okupator.

7. Partizani v ljubljanski okolici

Policija uporablja vojaštvo

Z aneksijo Ljubljanske pokrajine 3. maja 1941 je prenehalo v Sloveniji vojno stanje. Vsa oblast je prešla v civilne roke. Visoki komisar Grazioli je postal popolni gospodar, samo njemu so bile podrejene policijske sile, karabinjerji in kvestura za obrambo javnega reda in javne varnosti. Ne vemo, kako je to dosegel in kakšne namene je imel pri tem, ko je celo poveljstvo XI. armadnega zbora izrinil v Planino, saj so bili sedeži poveljstev armadnih zborov v Italiji vedno v pokrajinskih centrih.

⁷⁴ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 100, str. 269—271.

⁷⁵ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 101, str. 271—272.

⁷⁶ Fasc. 8, dopis kvesture 15. 7. 1941, št. 5450.

⁷⁷ SL, 12. 7. 1941/56.

⁷⁸ Fasc. 845 I/2, okrožnica kvesture 17. 7. 1941, št. 4096 in dopis 12. 7. 1941, št. 4106.

⁷⁹ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 105, str. 295.

⁸⁰ Zbornik dokumentov NOV VI/1, dok. št. 104, str. 276—277.

Ko so se pojavile prve partizanske čete, ki so se zbirale na Molniku in Mokrcu, nato pa še na Krimu, jih je italijanska civilna oblast smatrala za prevratneže in upornike, ne pa za vojake sovražne sile. Prve akcije proti partizanom je tako na ukaz visokega komisarja vodil kvestor, oziroma njegov namestnik s policijo in karabinjerji. Ta je lahko neomejeno uporabljal tudi fašistično milico, toda le tisto, ki ni bila v sestavu vojske. Pač pa je imel visoki komisar po kraljevem dekretu pravico, da v težjih primerih za varstvo javnega in moralnega reda zahteva tudi pomoč vojske, vojaških oddelkov, ki pa so v tem primeru prišli pod vodstvo policijske oblasti,⁸¹ to je kvestorja ali njegovega namestnika.

Taki zahtevnejši primeri so v Ljubljani in okolici nastopili že zelo kmalu. O prvem takem nastopu govori poročilo 30. julija 1941,⁸² ko sta nastopili 2 četi grenadirjev 80. bataljona s karabinjerji in črnimi srajčami pod vodstvom kvestorjevega namestnika na odseku med Savo in Podlipoglavom ob nemški meji; akcija je bila v sporazumu z nemško policijo, ker je 19. julija padel v Zalogu (pri Pečarju) nemški carinik. Bila pa je brez uspeha.

V noči od 1. na 2. avgust je visoki komisar zaukazal policijsko operacijo s tisoč vojaki divizije Granatieri »v nekem mestnem rajonu« — šlo je za Moste. Te policijske akcije so bile še nadaljnje dni, kje, dokumenti ne povedo. Od 3. do 7. avgusta je visoki komisar zahteval po 300 vojakov dnevno, od tega dne do nadaljnjega pa po 150. To je razburilo poveljstvo XI. armadnega zbora, ki je 17. avgusta ugovarjalo, češ da vojska ne more dajati po 300 mož. Visoki komisar mu je odgovoril šele 27. avgusta, da je po 7. avgustu zahteval vendar samo po 150 mož.⁸³

30. avgusta je visoki komisar potreboval za hajko okoli Turjaka zopet 60 mož. Akcijo, ki je bila odgovor na partizanski napad Mokrske čete na karabinjersko postajo 30. avgusta,⁸⁴ je vodil funkcionar kvesture.

Statistika nam pove, da je samo za izredne policijske akcije kvestura razpolagala od 13. do 31. julija s 1443 vojaki; od 1. do 19. avgusta pa s 6175.⁸⁵

Do ponovne napetosti med civilno in vojaško italijansko oblastjo je prišlo v septembru 1941 zaradi straž za ljubljanske zapore. Visoki komisar je 3. septembra zaprosil za 30 vojakov za pomoč brigadirju karabinjerjev. Pomoč je nekaj časa trajala, potem pa jo je poveljstvo divizije grenadirjev 17. septembra odpoklicalo proti volji visokega komisarja, ki je protestiral, nakar je prejel odgovor, da so vojake uporabljali tudi v notranjosti zaporov in to celo pod poveljstvom karabinjerskega podoficirja, kar je žaljivo za vojsko. Kljub temu, da se je vojska upirala, je morala popustiti. Novembra so po raznih pobegih iz zaporov določili vojaške straže tudi za notranjost prostorov.⁸⁶

Grazioli se je po daljšem razmišljanju odločil za široko zasnovano akcijo v osrčju Krima in Mokrcu. 8. septembra je za naslednji dan zahteval kot zelo nujno 1000 mož. Divizija sardinskih grenadirjev mu je dala bataljon 1. polka in še skupino 500 mož 13. artilerijskega polka.⁸⁶ O poteku te hajke ne najdemo poročil. Najbrž je bila odložena, saj je visoki komisar za ta odsek odredil

⁸¹ Kraljevi dekret 8. julija 1938, št. 1415.

⁸² Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 114, str. 298—299.

⁸³ Ljubljanska garnizija, fasc. 858/I, kjer so vsi dopisi.

⁸⁴ Vojaško sodišče 1942/10.

⁸⁵ Zbornik dokumentov NOV VI/1, str. 355.

⁸⁶ VK, 8. 9. 1941, št. 04738.

hajko ob pomoči vojske šele od 14. do 16. septembra, ko so požgali nekaj partizanskih barak, partizani pa so se preveliki moči umaknili.⁸⁷

General Robotti je to hajko v poročilu II. armadi zelo ostro napadel.⁸⁸ »Čiščenje Iške vasi, ki ga je pripravil kvestor, ni rodilo nobenega uspeha. Slaba organizacija, nezadostno vojaško znanje, površnost in netočnost informacij, nezadostna telesna izvežbanost za vojne napore raznih komisarjev, ki so s kvestorjem na čelu prevzeli neposredno poveljstvo operacij, so povzročili popoln neuspeh, čeprav je 50 agentom s 4 policijskimi psi prišlo na pomoč okrog 2000 grenadirjev.« Robottijeva sodba je razumljiva, saj je imela policijska hajka v resnici že vojaški značaj, pri policiji pa niso poznali vojaške taktike.

8. Policijski ukrepi proti NOB

Na 4. seji sosveta 9. avgusta 1941 je moral tudi Grazioli priznati, da so se »dogajale ne samo razne manifestacije, temveč so bila izvršena tudi teroristična dejanja; komunistična propaganda se je okrepila. Razen demonstracij z letaki, napisi po hišah itd., je prišlo do sabotažnih dejanj, do streljanja iz zased na vojaške patrulje, do uničenja železniških prog; prišlo je celo tako daleč, da je bil sredi Ljubljane umorjen podnarednik nemške vojske... Dobrohotnosti italijanskih oblasti oziroma italijanske vojske... ne smemo imeti za znamenje slabosti. Če bodo oblasti videle, da je potrebno, bodo nastopile tudi z vso odločnostjo... Med prebivalstvom Ljubljane je opaziti neko negotovost, ki je nastala predvsem zaradi komunistične propagande.

Prvi ukrepi so bili že storjeni, omejili smo močni promet na ulicah in skrajšali policijsko uro. Če bo potrebno, bodo sledili še nadaljnji ukrepi. Ljudi, ki širijo komunistično propagando, ali tiste, ki jih zalotijo z orožjem v roki, bomo kar najstrožje kaznovali, če ne bo drugače, tudi s smrtjo... Nekateri poslušajo na svojih domovih londonsko in moskovsko radijsko postajo. Če se bo to nadaljevalo, bom dal nalog, da se odzamejo vsi radijski sprejemniki...«

Visoki komisar je posebej poudaril, da bo »storil vse, da se komunistična propaganda na ljubljansko univerzi zatre. Če se bo še nadaljevala, ... bom ukazal, da univerzo zapro.«⁸⁹ Poročilo dokazuje, da je bila študentska mladina že od začetka v vrstah revolucije.

Do tedaj je ostalo vse le še pri grožnjah, avgusta 1941 pa se je položaj bolj zaostрил. Propaganda OF je po italijanskih poročilih rasla iz dneva v dan. Širili so »Slovenski poročevalec«, »Delo« in letake; trosilne in napisne akcije so se množile, prav tako napadi partizanov na vojsko. Visoki komisar je zato 11. septembra izdal naredbo št. 97,⁹⁰ s katero je še poostрил nekatere prejšnje ukrepe, ki jih je izdalo že vojaško poveljstvo. Pri nedovoljenem prekoračenju meje naj streljajo (čl. 1); kdor hrani orožje, bo kaznovan s smrtno kaznijo, za to je odgovoren tudi družinski poglavar. Dodal je še nove, ki mejijo na izredno stanje. S smrtjo bo kaznovan, kdor ogroža vojsko in organe

⁸⁷ Zbornik dokumentov NOV VII/1, št. 162, str. 396. Ponatis Slovenskega poročevalca 1938—1941, Ljubljana 1951, opomba 169.

⁸⁸ XI. a. z., fasc. 656/III. Poročilo 30. 11. 1941, št. 1/5926.

⁸⁹ VK, fasc. 1/II. Seja 9. avgusta 1941 — italijanski zapisnik.

⁹⁰ SL, 13. 9. 1941/74, št. 97.

civilne in policijske uprave, kdor opravlja sabotažna dejanja, kdor ima prevratni propagandni material, kdor daje zavetje prevratnikom (čl. 3). V ta namen je visoki komisar ustanovil posebno sodišče treh članov, ki sodi vse navedene prekrške (čl. 1—3) po naglem postopku (čl. 4); smrtna kazen se izvrši v 24 urah (čl. 5). Ponovno je utemeljil policijsko uro za Ljubljano od 22. do 5. ure (čl. 6—7). Kazensko je odobril obveznost prijave vsakega priseljenca v teku enega dne (čl. 8).

8. oktobra so bili pred tem novim sodiščem obsojeni na smrt prvi trije Ljubljančani: Slavko Cestnik, Marjan Vode in Arpad Balasa, ki so jih 6. oktobra zalotili pri prenašanju orožja za partizansko četo v Dolomitih; bili pa so pomiloščeni na 25 let ječe.⁹¹

Kmalu po naredbi o izrednih ukrepih je Grazioli 20. septembra uvedel »proti nevarnim osebam« fašistično prakso konfinacije, ki jo je določala v Italiji na predlog kvestorja komisija podprefekta, uradnika državnega tožilstva, kvestorja, poveljnika civilnih karabinjerjev in poveljnika črnih srajc.⁹² Senca taborišč na otokih Lipari, Tremiti, je padla tudi na Ljubljano. O delu konfinacijske komisije nimamo podatkov. Da pa je bila precej delovna, je videti v arhivu civilnih karabinjerjev, kjer v oktobru 1941 najdemo 367 predlogov za konfinacijo. Med temi je tudi predlog za bivšega jugoslovanskega poročnika Sretana Ivanoševića, ki je avgusta 1941 na vojaškem uradu visokega komisarja rekel, da »Jugoslavija še obstaja, še obstaja njena vojska«. To je povedal vpriči Leona Rupnika in mornariškega kapitana K. Klinarja, ki sta ga pač izdala Italijanom.⁹³

V svojem poročilu notranjemu ministrstvu je visoki komisar (18. septembra) položaj ocenil takole: Ljudstvo je italijansko upravo sprejelo kot manjše zlo (v primeri z nemškim), za italijanske ukrepe pa ne kaže hvaležnosti. Manjšina komunistov in nacionalistov izvršuje atentate in sabotažne akcije, večina ljudi pa pozdravlja ostre ukrepe proti prevratnežem. »Kler nam je naklonjen in sodeluje.«⁹⁴ Da večina ljudi ni pozdravljala njegovih ukrepov, kot tu poroča, o tem se je visoki komisar sam prepričal in to že čez dober mesec.

Naredba visokega komisarja dne 11. septembra pa ni bila dolgo v veljavi; razveljavljena je bila z naredbo št. 154,⁹⁵ razen členov 6—8, ki zadevajo policijsko uro in prijavo priseljencev. V položaj je posegel sam Mussolini, najbrž na zahtevo poveljstva II. armade na Sušaku, saj se je upor širil ne le v Sloveniji, temveč tudi v Dalmaciji in na ozemlju Hrvaške, ki so ga okupirale italijanske čete. Oktobra 1941 sta izšla dva Ducejeva razglasa — 3. oktobra in 24. oktobra,⁹⁶ ki sta postala fašistična pravna osnova za borbo proti narodnoosvobodilnemu gibanju za vso dobo italijanske okupacije v letih 1941—1943. S prvim razglasom je vojno sodišče postalo pristojno (člen 18), da sodi »zarotnikom« (člen 14, 15), članom »oboroženih tolp« (člen 16) in vsem, ki jim pomagajo (čl. 17). Drugi razglas, 24. oktobra, je dodal kazenske določbe, razširil prvi razglas tudi na propagandno delovanje in na javne manifestacije. Oba

⁹¹ Zbornik dokumentov NOV VI/1, str. 509, opomba.

⁹² SL, 20. 9. 1941/76, naredba št. 107.

⁹³ Kar. grupa f. 156/III, oznaka 13-16-1.

⁹⁴ VK, fasc. 1a/I 12.

⁹⁵ SL, 19. 11. 1941/93, št. 154.

⁹⁶ SL, 11. 10. 1941/82 in 8. 11. 1941/90. Zbornik dokumentov NOV VI/I jih žal nima.

Ducejeva razglasa sta utemeljena s kraljevo odredbo s 4. aprila 1941 o razglasitvi vojnega stanja, dasi tega Mussolini odkrito ni razglasil niti tedaj niti pozneje.

7. novembra 1941 je Mussolini osnoval v Ljubljani vojaško sodišče; bilo je izjemoma odsek armadnega vojaškega sodišča na Sušaku,⁹⁷ toda le v vprašanju pomilostitev je odločal poveljnik II. armade na Sušaku. Smrtne obsodbe, izrečene po vojaškem sodišču na Mussolinijev ukaz, je izvrševala fašistična milica, če je šlo za politične delikte, sicer pa agenti javne varnosti.⁹⁸ Vojaško poveljstvo je s tem doseglo sicer delni uspeh, ni pa še bilo zadovoljno.

Vojaško sodišče je do 8. septembra 1943 obravnavalo 8737 primerov proti 13.186 Slovcem. Izreklo je 83 smrtnih obsodb, 412 obsodb na dosmrtno ječo, 3082 obsojencev pa je dobilo ječo do 30 let.⁹⁹ V tem času je sodilo tudi 1150 italijanskim vojakom. Ko so Italijani zapustili Ljubljano, je bilo 1369 procesov proti 4428 ljudem še vedno v teku.¹⁰⁰

9. Italijanska vojska od avgusta do oktobra 1941

Po pričakovanem uporu 14. julija 1941 vojska ni umaknila nobenega ukrepa, ki ga je takrat izdala. Vesti o uporu, ki naj bi izbruhnil, so se v italijanskih poročilih od časa do časa še ponavljale.¹⁰¹ V resnici pa začno oborožene partizanske akcije in sabotaže in v drugi polovici julija italijanski vojaški dokumenti skoraj vsak dan zaznamujejo vrsto akcij. Navedimo le najvažnejše v Ljubljani in ljubljanski okolici po italijanskih virih:

23. julija je bila pretrgana telefonska linija pri Dravljah, zveza Ljubljana—Šentvid;

24. julija je bila minirana proga Brezovica—Vič in pretrgan telefon Ljubljana—Ježica;

26. julija je bil napad na vojaško kolono črnih srajc pri Brezjah nad Sostrim;

28. julija je bila minirana proga Škofljica—Šmarje, pretrgan telefon med Ljubljano in Rudnikom, odviti vijaki na progi Ljubljana—Zalog;

29. julija je bila pretrgana zveza Ljubljana—Kamnik, pri Ježici pa pretrganih 24 žic; v Ljubljani je padel nemški vojak;

30. julija je bilo med Ljubljano in Šiško porezanih 16 žic in pretrgana telefonska povezava z nemško mejo. Propagandni letaki na Viču, v Ljubljani (Kamniška ulica). Med Poljem in Fužinami pretrgana telefonska zveza;

1. avgusta je bila pretrgana telefonska linija na Ježici, letaki po hišah okoli vojašnice 13. artilerijskega polka;

2. avgusta sta bila požagana dva telefonska drogova na Ježici in pretrgani 2 žici;

⁹⁷ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 188, str. 451.

⁹⁸ Ministrstvo vojske 6. 12. 1941, št. 600/780, v arhivu Genio XI, a. z. 1941.

⁹⁹ Podatki, zbrani po arhivu vojaškega sodišča. Glej tudi Letopis Mujeza NO v Ljubljani, št. 1, leto 1957, str. 149.

¹⁰⁰ G. Piemontese, Ventinove mesi di occupazione italiana nella Provincia di Lubiana, 1946, str. 23.

¹⁰¹ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 115/299, 31. julija 1941, št. 123, str. 313; 9. avgusta 1941, št. 124, str. 316.

3. avgusta je bil pri Škofljici ranjen italijanski vojak;

4. avgusta je bilo med Šiško in Šentvidom potrغانih 7 električnih žic. Kolesarji so v Ljubljani opravljali kurirsko službo in propagando;

5. avgusta je pri Ježici eksplodirala mala mina ob telefonski liniji.¹⁰²

Taki so bili podatki samo iz Ljubljane in okolice, ki jih je prebiral poveljnik XI. armadnega zbora. Njegova obveščevalna služba je morala ugotoviti, da je bila Ljubljana junija 1941 glede psovanja italijanske vojske, julija glede napadov na vojake in napadov na zveze, na železniško progo, v napisnih akcijah, v širjenju letakov, pri protiiitalijanski propagandi, pri skrivanju orožja daleč pred ostalim ozemljem pokrajine.

Obveščevalna služba XI. armadnega zbora je še ugotovila, da »letaki enake vsebine, ki so se pojavili v med seboj zelo oddaljenih krajih in sicer istočasno, dokazujejo, da obstajajo centri, ki razpolagajo s številnimi emisarji.«¹⁰³

V položaju, ko general Mario Robotti ni mogel voditi vojaških operacij proti partizanom, katere je preganjala le civilna oblast kot politične upornike, je poveljnik XI. armadnega zbora 9. avgusta 1941 dal poveljnikom vojaških posadk naslednja navodila, ki pa so bila vsa obrambnega pomena: »Napadalci na tuja življenja morajo takoj, ko se jih zaloti pri dejanju, na mestu plačati z življenjem svoj zločinski poskus.« »Dogovorite se s policijsko oblastjo glede njenega kar se da hitrega legalnega posega v trenutku potrebe. Za vsako ceno preprečite vsakršno presenečenje: patrolje in obhodne straže naj bodo v primeru napada vedno pripravljene, da podpro druga drugo... v primeru žalitev vojakov ali naše države... reagirajte bliskovito in odločno. Takojšnje nagrade ali kazni naj podpro ta naša navodila.«¹⁰⁴

V tej okrožnici zahteva Robotti, naj posvetijo večjo pozornost obveščevalni službi in »poglobe delo konfidentov«. Iz nekaterih italijanskih dopisov je videti, da vojaška poveljstva, tako npr. celo karabinjerji XI. armadnega zbora, niso mogli dobiti konfidentov¹⁰⁵ vse do oktobra 1941, kar je vsekakor lep dokaz politične zavednosti ljudstva. Šele ob italijanski vojaški hajki oktobra 1941 je italijanski vojski — in to diviziji sardinskih grenadirjev — uspelo pridobiti znane izdajalce partizanov — Rozmana, Minjina in Gorenjca, ki so začeli izdajati aktiviste OF po vaseh v coni Krima, žalostno pa so se proslavili tudi ob italijanskih racijah naslednje leto v Ljubljani.¹⁰⁶

Robotti ni dolgo ostal v obrambi. Ker pa ni imel pravice začeti ofenzivnih pohodov, je ubral drugo pot. Že 18. avgusta 1941¹⁰⁷ je zaukazal vsak dan pešadijske in artilerijske vaje po gozdovih na odseku Studenec—Ig, da »malopridnežem pokaže, da nobena cona ne uide naši budnosti«, kot je zabeležil v lastnoročno pripisani opombi. Kdo so ti malopridneži, je dvoumno; lahko so partizani, lahko pa tudi civilni oblastniki, o katerih je menil, da proti

¹⁰² Poročila, zbrana iz podatkov v Zborniku dokumentov NOV VI/1, št. 106, št. 185, št. 112 in iz italijanskega arhiva, fasc. 154, oznaka Leg 4—10, št. 54/13-6-6.

¹⁰³ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 123, str. 310 in naslednje.

¹⁰⁴ Prav tam, št. 124, str. 317.

¹⁰⁵ Prav tam, št. 169, str. 408.

¹⁰⁶ Prav tam, št. 184, str. 444, št. 191, str. 458, str. 449 in opomba na str. 272 ponatista iz leta 1951 Slovenskega Poročevalca za leto 1941.

partizanom ne nastopajo dovolj odločno. Istočasno je ukazal vaje tudi na odseku Velike gore (Ribnica—Loški potok), kjer je zaslutil Ribniško četo, saj pravi, da izvaja »vaje« »zaradi obvestil, ki jih je prejelo poveljstvo, češ da se v teh conah zbirajo uporni elementi, ki jih vodijo bivši jugoslovanski oficirji; v resnici pa oficirjev, če izvzamemo heroja Šerčerja, ni bilo. Divizija grenadirjev je začela z »vajami« 25. avgusta v območju Krima s 1. grenadirskim polkom, s 13. artilerijskim polkom in XXI. bataljonom minometov 81,¹⁰⁷ istočasno pa tudi na Veliki gori. Ker so se partizani preveliki moči, ki je prihajala z vseh strani, raje umaknili, večjih spopadov ni bilo.

Do ponovnega ostrejšega spora med Robottijem in Graziolijem je prišlo septembra 1941, ko je poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev dalo na ukaz Robottija svojim karabinjerjem povelje, da poskušajo odkriti dve tiskarni, ki tiskata protiitalijansko propagando. Podatke za preiskavo naj bi dobili od aretiranih trosilcev; istočasno naj kontrolirajo delo v vseh legalnih tiskarnah, da bi tako odkrili, kje tiskajo protiitalijanske letake.

Proti temu je kvestor protestiral,¹⁰⁸ češ da po dučejevih ukazih vodi anti-komunistično borbo kvestura (policija), njej je treba predati sporočila in material, ki bi ga dobili drugi organi. Vojska pa naj izven Ljubljane čuva zlasti prometne zveze in preprečuje sabotaže. Vojaški karabinjerji bi se morali po mnenju visokega komisarja omejiti na stvari, ki zadevajo le vojake. Robottiju očita, da je njegova okrožnica poseg v delo kvesture, zato naj vojska gleda, kako bo zagovarjala svoje delovanje, ker je prisiljen obvestiti o vsem tem notranje ministrstvo v Rimu. Od vojske je nato zahteval, da se takoj omeji na obveščevalno službo o komunistični dejavnosti.

Robotti pa kvestorju ni ostal dolžan. Vztrajal je pri tem, da imajo vojaški karabinjerji pravico nastopiti proti komunističnim dejavnostmi, ki ruši ugled države;¹⁰⁹ zagotavljal je, da ni hotel posegati v delo kvesture, vendar, »kjer so velike vojaške enote«, to je divizije, »ki imajo tudi vojaško policijo, sem hotel te usmeriti k aktivnemu sodelovanju, da s tem zadenejo sovražnike javnega reda in saboterje naše zmage«. O tem sodelovanju in o uspehih pa pravi, da je civilno oblast vedno obveščal.

Da se je položaj tedaj najbrž poslabšal, kaže dejstvo, da so vojaški karabinjerji na Robottijev ukaz začeli »ob najmanjšem dvomu preiskovati prtljago civilistov-potnikov na kolodvorih in avtobusnih postajah.¹¹⁰

Odnosi med civilno in vojaško oblastjo so postali precej ostri. O tem priča naslednja zadeva. Ko je 13. oktobra 1941 italijansko vojaško letalo trosilo slovenske letake, seveda brez dovoljenja visokega komisarja, je dal Grazioli ta »slovenski« letak jezikovno preveriti; ugotovili so kar 25 napak. Visoki komisar je zato nanj napisal: »Škandal neznanja! Sram vas bodi!« Grazioli ki se je v tem primeru hotel pokazati za »zagovornika« slovenskega jezika, je s takim početjem hotel dvigniti svoj ugled in pritegniti nase slovenske kolaboracioniste, vendar je bil to le pesek v oči. Vsa zadeva se je končala pri poveljstvu II. armade, kamor se je Robotti pritožil.

¹⁰⁷ XI. a. z., f. 656/II 18. 8. 1941, št. 027363

¹⁰⁸ XI. a. z., f. 656/II Visoki komisar 5. 9. 1941, št. 04481.

¹⁰⁹ XI. a. z., f. 656/II 5. 9. 1941, št. 02/7768.

¹¹⁰ XI. a. z., f. 656/IV 72 — 9. 10. 1941, št. 02/2598.

Šele 14. oktobra 1941 se je oglasil poveljnik II. armade general Ambrosio, ki je s svojo okrožnico¹¹¹ v bistvu potrdil Graziolijevo stališče. Glede zatiranja zločinov je odločil:

1. vojska sme in mora odgovoriti le v primeru, če je napadena (per i casi di flagranza);

2. sicer pa mora vojska izročiti aretirance v nadaljnjo preiskavo najbližji postaji civilnih karabinjerjev.

Robotti je ta ukrep sporočil visokemu komisarju¹¹² s pripombo, da je vedno nastopal le v nenadnih primerih, drugače da se je držal točke 2. Visoki komisar pa se je, svest svoje zmage, obrnil naravnost na II. armado in zahteval, naj podrejena poveljstva opozorijo, da se drže 2. točke, ki je niso vedno upoštevali.¹¹³

Medsebojne obtožbe s tem niso prenehale. Vojaško poveljstvo in kvestura sta hodili svoja pota. Prvo se je pritoževalo preko II. armade na Vrhovni štab, druga na notranje ministrstvo, vse pa je končalo pri Mussoliniju, hkrati predsedniku vlade, notranjemu ministru in poveljniku vseh oboroženih sil. O tem govori v svoji že omenjeni knjigi general Zanussi, ki je bil dodeljen poveljstvu II. armade.

Sodbo vojaškega poveljstva o tej napetosti nam daje tudi poročilo vojnih karabinjerjev XI. armadnega zbora 7. septembra, ki tako političnim kot policijskim oblastem očita »nesposobnost in šibkost«. Sklicujejo se, z jasnim namenom, na nemške oficirje, ki imajo »malo laskave sodbe o ljubljanskih oblasteh«. Poudarjajo, da bo v primeru, če stanja ne popravijo, »trpel ugled oboroženih sil in naše vlade«. »Le s tem, da se v Ljubljanski pokrajini uveljavi vojno stanje in določila čl. 217 zakona o javni varnosti ter zaupa vzdrževanje javnega reda vojaški oblasti«, se bo položaj razčistil.¹¹⁴ Vojska je na vsak način hotela postati gospodar položaja in ofenzivno nastopati proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

General Robotti je že 4. septembra predlagal poveljstvu II. armade na Sušaku, da je potrebno, »če hočemo obvladati izjemni položaj, ki je nastal v tej pokrajini«, izdati izjemne ukrepe. Predlagal je uvedbo talcev in »smrtne obsodbe na samem kraju zločina, brez dolgotrajnega sodnega postopka«. »Samo tako... bo mogoče vplivati na prebivalstvo«. ¹¹⁵ Vendar pa je smel o tem odločati le Rim. Za sedaj je prišlo do izrednih ukrepov visokega komisarja in nato do dučejevih razglasov oktobra, o katerih smo že govorili.

Ker je medtem prišlo do napadov na italijanske vojake pri Šentvidu (2. septembra) in pri Gribljah (Črnomelj, 6. septembra — napad belokranjske čete), je Robotti 8. septembra poostril varnostne ukrepe, v katerih se zrcali višek njegovega sovražnega besa: »Reagirajte s skrajno odločnostjo na vsak poskus napada. Naj raje plača z življenjem komunistični element, četudi ni naravnost in popolnoma kriv, kot da bi naši vojaki morali še dalje nositi posledice njihove sovražne akcije.« Podrejeno moštvo je treba prepričati, »da

¹¹¹ XI. a. z., f. 656/IV-72 — II. armada 14. 10. 1941, št. 9241 S.

¹¹² XI. a. z., f. 656/IV-72, XI. a. z. 19. 10. 1941, št. I/3082.

¹¹³ XI. a. z., f. 656/IV-72 — 30. 10. 1941, št. 2050.

¹¹⁴ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 155, str. 576.

¹¹⁵ Prav tam, št. 149, str. 368.

smo še vedno v vojni ter da položaj v Sloveniji ni izvzet, kljub temu, da tu ni prave vojne ter ogorčenih in nasilnih oblik boja.«¹¹⁶

Taddeo Orlando, poveljnik divizije Granatieri di Sardegna, mu je takoj sledil in po napadu 25. septembra na tri podčastnike v Ljubljani 26. septembra ukazal svojim enotam, da se ne sme več zgoditi, da bi »napadalec ne obležal na tleh s kroglo v trebuhu«. Moštvo naj bo vedno združeno in oboroženo, tudi v prostem času.¹¹⁷

Oba dokumenta, zlasti Robottijev, nam povesta še nekaj: vojaški poveljniki so se izognili vsem pravnim obzirom in padli v popolno zločinstvo. »Streljaj, četudi niso krivi!« Poveljnik II. armade general Ambrosio je vse to na fašistični način legaliziral in zločinske postopke še razširil. Poleg taktičnih navodil je zahteval še naslednje: »Ujete upornike je treba takoj ustreliti, umestno je, da se istočasno, če je mogoče, zažgo njihove hiše. Če imajo uporniki oporišče v določenem kraju, ga je treba uničiti, prebivalstvo evakuirati in kraj zažgati.« (Podčrtano v originalu.)¹¹⁸

Ta ukrep poveljstva II. armade, ki je 1942 služil generalu Roatti kot osnova za zloglasno okrožnico C 3, je posledica položaja, ki je nastal v Sloveniji in na Hrvaškem oktobra 1941. General Robotti je uspel, da je od 6. do 29. oktobra 1941 izvršil prvo italijansko ofenzivo proti partizanskim četam, ki so jo ugodno komentirali tudi Nemci.¹¹⁹ Zajela je ozemlje od Krima do Debelega vrha. Med ofenzivo sta se partizanom posrečila napada na Bezuljak in na Lož 19. oktobra. Italijanom pa je pomagala zgodnja zima, padlo je nad meter snega in v teh okolnostih so se krimski partizani, zaradi sovražne ofenzive in zime razkropili in zatekli v Ljubljano, odkoder jih je prišla večina. Tu so našli varno zatočišče, vendar ne za dolgo. Že v novembru so se začeli vračati nazaj na Krim, kjer je v začetku leta 1942 nastal novi Šercerjev bataljon.

10. Položaj okupatorja ob koncu leta 1941

Pri napadu na Lož, 19. oktobra, so partizani zajeli italijanskega oficirja in nekaj vojakov. Kvestura je v tem času po svoji liniji, kljub temu, da je vojska vodila svojo ofenzivo, ukazala, da naj »vse policijske sile v širokem obsegu preiščejo hiše po vaseh in samotnih krajih«, da bi izsledili ujetnike. Zahtevala je, da se poslužujejo pri tem konfidentov, »Slovencev preizkušenega zaupanja« in duhovnikov. Zatrjevala je, da je oblast odločena zatreti »očitno podpiranje tolpe«, ki bi se ne mogle obdržati, »če ne bi računale z ustrežljivostjo posedujočih in vodilnih krogov na vasi«. O položaju so še vedno domnevali, da so le redki ljudje, ki podpirajo partizane. Zahtevala pa je, da »lokalne (civilne) oblasti sodelujejo z vojaškimi oddelki in njihovo pomočjo«. Kvestura je tako hotela še vedno obdržati položaj v svojih rokah, vojska naj bi le pomagala.¹²⁰

¹¹⁶ Prav tam, št. 156, str. 378.

¹¹⁷ Prav tam, št. 165, str. 401.

¹¹⁸ Arhiv XI, a. z., f. 656/IV-36, II. armada 23. 10. 1941, št. 4-10947.

¹¹⁹ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 189, str. 453.

¹²⁰ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 173, str. 413.

29. oktobra 1941 je bila v Ljubljani po nalogu OF množična manifestacija Ljubljčanov, ki so med 19. in 20. uro izpraznili ulice, da so na njih ostali samo Italijani.

Kvestura je bila že 26. oktobra opozorjena, da kroži letak s pozivom, naj Ljubljčanani 29. oktobra ne zapuščajo hiš od 7. do 8. ure zvečer, vendar je v tem primeru bila brez moči, da bi kaj ukrenila.¹²¹ 29. oktobra so lahko prišli le nekaj študentov, ki so potresali letake.¹²²

Naključje je preprečilo, da v Ljubljani ob manifestaciji in bengaličnih ognjih ni bilo tudi kresu na gradu. Otroci so namreč opozorili čuvaja gradu, da v hišici podobnem zaboju, ki ga je 5 oseb, preoblečenih v uslužbenca električne napeljave, po peti uri zvečer pripeljalo na grad, gori luč. Preiskava italijanskih karabinjerjev je ugotovila, da je pred z bencinom prepojenimi oblanci gorela sveča; v zaboju je bilo 5 raket in 20 nabojev, ki bi se vžgali, ko bi sveča dogorela.¹²³ V Linhartovi ulici pa je, sicer pozno, ob desetih zvečer, zagorela baraka 13. artilerijskega polka.¹²⁴

Italijani so 29. oktobra doživeli velik moralni poraz. To so priznali tudi sami. »Manifestacija, ki jo je napovedala OF za 29. oktober t. l. v proslavo 23-letnice osvoboditve izpod avstrijskega jarma, je popolnoma uspela. Prebivalstvo je v celoti sledilo pozivu, naj med 19. in 20. uro zapusti javne lokale in ceste. Ob 20. uri so mnogi spet v skupinah zapustili svoje domove in dobesedno vdrli v javne lokale in na ulice. Ta uspeh je močno opogumil najbojeviteljske elemente, ki pravijo, da v določenem trenutku lahko računajo na solidarnost vseh Slovencev.« Tako poroča poveljstvo vojaških karabinjerjev XI. armadnega zbora.¹²⁵

Sodba vojaških krogov o manifestaciji 29. oktobra je bila torej zelo jasna. Kaj je o sami manifestaciji menila civilna oblast, pa ne vemo. Visoki komisar se je o splošnem položaju v oktobru 1941 izrekel na 5. seji sosveta, 5. novembra 1941.¹²⁶ Govor je ohranjen le posredno, kot ga je podal v slovenščini njegov tajnik. Visoki komisar je dejal: »Skupine ljudi, ki so v zadnjem času na delu, razdeljeni na manjše podskupine, in ki imajo na svojih pokrivalih komunistične znake, so v zadnjem času pričele napadati italijansko vojaštvo in groziti osebam, ki so pokazale dobro voljo sodelovati z italijanskimi oblastmi.« »Te razdiralne skupine imajo tudi zaslonbo nekaterih krogov prebivalstva. Ti sloji prebivalstva grede tem temnim elementom na roko bodisi iz strahu, bodisi iz simpatije. Naravno je prišlo do tega, da morajo italijanske oblasti nastopiti mnogo ostreje.« Tu je omenil premik policijske ure na bolj zgodnji čas, od 10. na 9. uro zvečer.

Posebno pozornost je posvetil Ljubljani: »Gospod visoki komisar pravi, da je središče vsega prevratnega delovanja v Ljubljani. Iz Ljubljane grede vsa navodila, vsa propaganda, vsa podpora za to delovanje. Gospod visoki komisar poudarja, da bi se to nikakor ne smelo dogajati, kajti prav Ljubljana bi morala najbolje vedeti, da italijanske oblasti v vsakem pogledu spoštujejo

¹²¹ F. 257, oznaka 13-6-6, št. 248.

¹²² F. 257, oznaka 13-6-6, št. 258 in 11-6-6, št. 266.

¹²³ F. 257, oznaka 11-6-6, št. 264.

¹²⁴ F. 257, oznaka 11-6-6, št. 267.

¹²⁵ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 189, str. 454.

¹²⁶ VK, fasc. 1/II, V. seja sosveta 5. 11. 1941.

in upoštevajo navade in potrebe tukajšnjega prebivalstva«. »G. visoki komisar pravi, da za tisti del prebivalstva, ki simpatizira s komunisti, ki podpira tolpe, ki streljajo na našo vojsko, ni mesta v Ljubljanski pokrajini. Ljudje, ki se tukaj ne počutijo dobro, ki mislijo, da se jim godi krivica, naj pač gredo tja, kjer mislijo, da se jim bo bolje godilo.«

To naj bi bil njegov zadnji opomin. V nadaljnjem je povedal še, da »bodo italijanske oblasti postopale zelo oprezno in da bodo podelile italijansko državljanstvo samo tistim Slovencem, ki bodo tega vredni.«

»Drugo vprašanje je Ljubljanska univerza. Splošno znano je, da je mladina pristopna raznim elementom, ki delajo in rujejo proti obstoječim razmeram. G. visoki komisar je o tem že obvestil rektorja univerze in vse dekane raznih fakultet. Vsakdo mora priznati, da je fašistična vlada ne samo zagotovila sedanje delo univerze, ampak je dala na razpolago vsa potrebna sredstva za njeno izpopolnitev. G. visoki komisar pravi, da bi mu bilo zelo žal, če bi moral zaradi nadaljnega delovanja nekaterih elementov podvzeti druge korake in Ljubljansko univerzo zapreti.«

Za sedaj je ostalo le pri grožnjah. Analiza njegovega govora nam v primerjavi s prejšnjimi pove, da je za podeželje še vedno govoril le o »krogih«, pri Ljubljani pa je omenil že »del prebivalstva, ki simpatizira s komunisti«.

18. novembra 1941 je vdrla na Tehnično fakulteto kvestura in zaplenila v neki avli protitalijanski propagandni material. Sledile so aretacije 29 študentov, a visoki komisar je fakulteto zaprl za nedoločen čas, dekana, prof. Alojza Hrovata pa odstavil.¹²⁷ Iz univerze so izključili tudi vse hrvatske in bolgarske študente, izgnali 189 študentov, ki niso bili pristojni v Ljubljanski pokrajini; oni, ki so pripadali pokrajini, so morali oditi na svoje domove, kjer so bili pod policijskim nadzorstvom. Sporočilo v januarju 1942, ki zadeva tudi še leto 1941, pravi, da je »množica študentov zelo sovražna in le majhen del se je prijavil za novo študentsko organizacijo« (56 vpisanih). V zvezi s tem je izšla naredba št. 169, 30. novembra 1941, o odgoditvi popolne Medicinske fakultete (odgodeni so bili 7. do 10. semester).¹²⁸

O poostitvi ukrepov s strani civilne oblasti govore številni dokazi. Tako je civilna oblast v novembru izročila Nemcem 48 bivših jugoslovanskih oficirjev, ki so bili kot vojni ujetniki v Italiji, spadali pa so v kraje na nemškem zasedenem ozemlju.

Z 29. oktobrom sta kvestura in poveljstvo civilnih karabinjerjev ljubljanske grupe začela izdajati dnevna poročila o policijskih preiskavah in policijskih racijah. To so bila poročila o hišnih preiskava, o kontroli javnih lokalov in o osebnih preiskavah (sem spada tudi legitimiranje), ki še niso bile vsak dan, kot se je to dogajalo od januarja 1942 dalje. Vendar pa je že v decembru 1941, po statistiki, v primeri z novembrom precejšen porast. Novembra je bilo 55 preiskav javnih lokalov, 155 hišnih in 2309 osebnih; decembra pa je bilo 330 preiskav javnih lokalov, 158 hišnih in 3742 osebnih. Zanimivi so še posamezni dnevi: 29. oktobra je bilo 257 osebnih preiskav, 2. decembra pa 607

¹²⁷ VK, fasc. 1a/I 12 Poročilo notranjemu ministrstvu 20. 11. 1941, dopis 14. 1. 1942, št. 215/2R.

¹²⁸ SL, 6. 12. 1941, št. 98.

(zaradi ponovne plebiscitne manifestacije dne 1. decembra). Te številke najmanj šestkrat ali sedemkrat presegajo povprečje ostalih dni v mesecu.¹²⁹

V novembru in decembru se je visokemu komisarju in kvesturi posrečilo, da so imeli vsaj površno sliko organizacije slovenskega uporniškega gibanja. O tem nam govori zaključni dokument preiskave in ovadba kvesture,¹³⁰ ki je služila kot osnova obtožnice s procesa pred vojaškim sodiščem proti skupini zajetih partizanov in aktivistov OF.¹³¹ Po ovadbi naj bi bil Stanko Petejan partizan, ki ga je aretirala kvestura 5. novembra in ki je pod pritiskom neprestanih zasliševanj omogočil prva odkritja. 13. novembra so nove aretacije in nova odkritja pokazala še več.

V navedeni obtožnici je kvestura podala svoje ugotovitve na podlagi zasliševanj. »Uspelo nam je zvedeti, da je gibanje organizirala Osvobodilna fronta, ki teži za neodvisnostjo Slovenije in vodi boj proti fašizmu, ki ga ima za nasilnega napadalca. Organizacija ima osrednje vodstvo, kateremu je dodeljeno tajno sodišče, ki sodi o naslednjih prekrških, ki se morajo kaznovati s smrtno kaznijo:

- a) propaganda proti svobodi,
- b) podpiranje zasedbene oblasti,
- c) ovajanje oseb, ki vodijo gibanje,
- č) izročitev dokumentov, ki se nanašajo na osvobodilno gibanje, zasedbeni oblasti.

Osrednje vodstvo se deli na tri velike veje:

- a) vojaški odsek, ki ima nalogo, da novači, oboroži in izvežba partizane,
- b) propagandni odsek, ki skrbi za ustno in tiskovno propagando,
- c) intendantni odsek, ki zbira in kupuje oblačila in živila in jih pošilja partizanom, ki pripadajo tolпам, in tistim, ki se skrivajo v mestu.

Osvobodilna fronta ima nadalje svojo lokalno civilno organizacijo, ki se deli v razne odseke...«

Tu je kvestura mislila na rajonske, terenske in celične odbore OF, o katerih govori še pozneje: »V Ljubljani ... se organizacija, ... deli v dvanajst rajonov, med katerimi naj bi bili: Ljubljana-Center, Ljubljana-Trnovo, Vič z Rožno dolino, Ljubljana-Moste, Ljubljana-Šiška, Zalog, Dobrunje in Dravljice.« »Glavni organizatorji ter inspiratorji navedenih organizacij naj bi bili Aleksander Bebler in Boris Kidrič, za njima pa Roman Golob, ki ima predvsem nalogo voditi intendantčno službo...«¹³⁰

Če bi gospodje s kvesture malo bolje pobrskali po svojih arhivih, bi našli še marsikaj o OF. Že 18. septembra je karabinjerska četa, ko je govorila o kontroli »Sokolov«, tudi sporočila, da OF — »movimento di liberazione«, gibanje za osvoboditev — vodijo komunisti, da jih podpirajo poleg Sokolov celo levo usmerjeni klerikalni elementi, ki tvorijo skupino krščanskih socialistov z njihovo strokovno zvezo.¹³¹

Kvestura je hotela to svoje odkritje kot velik uspeh izrabiti proti vojaški oblasti. General Robotti pa je 2. januarja 1942 na dokument pripisal omalo-

¹²⁹ VK, fasc. 1a.

¹³⁰ Kvestura f. 8/1, dopis 27. 12. 1941, št. 011095.

¹³¹ Arhiv karabinjerjev, fasc. 177; Poročilo 18. 9. 1941, št. 150/4-21.

važevalno pripombo: »Dolgo naštevanje, dolga razlaga — daleč smo od uspehov.«

V decembru je kvestura¹³² za uspešnejši boj proti partizanom ustanovila na podeželju (Št. Vid pri Stični, Stari trg, Št. Jernej, Borovnica, Šmarje-Sap) posebne protipartizanske oddelke, sestavljene iz civilnih karabinjerjev in policijskih agentov, ki so imeli na razpolago precej avtomobilov; toda o kakšnih posebnih uspehih v dokumentih ni nikakega sledu. Opravljali so le policijsko službo.

11. Razpoka v okupacijskem režimu

Vojaške akcije proti krimskim partizanom oktobra 1941 so vojaškemu poveljstvu pokazale, kot so ugotovili vojaški karabinjerji XI. armadnega zbora 7. novembra 1941:¹³³ »da je Ljubljana središče protiitalijanskega in protifašističnega gibanja... Ponovni dokaz tega je dejstvo, da je med zaprtimi in ubitimi mnogo univerzitetnih študentov. Zato se ponovno postavlja potreba, da se univerza začasno zapre, ker je brlog prevratne organizacije«. Nadalje so ugotovili še pomembnost italijanske hajke: »Energični zalet v izvrševanju raznih operacij, ki naj uničijo oborožene tolpe, je našel živahen odmev pri prebivalstvu, ki je v skladu s svojo politično usmerjenostjo različno reagiralo. Med mladino veje veter patriotičnega mučeništva, konservativni sloj pa gleda zaskrbljeno v prihodnost. V glavnem prevladuje nasprotniška propaganda, tudi zaradi popolnega molka na naši strani. Naše odgovore zato tolmačijo kot obupno propagando, ne pa kot zakonito akcijo, ki naj pomiri to ozemlje.« »Prav zaradi naše popolne nedejavnosti na področju politične propagande je lahko verjeti vestem o neprestanih uspehih partizanov, o osvojitvi močno zasedenih krajev...« »Te vesti še krepijo poročila s sosednjih ozemelj bivše Jugoslavije, ki pravijo, da so prevratniki osnovali svojo državo, ki obsega večji del Srbije in Bosne.«

Sovražna tiskovna propaganda proti OF je bila leta 1941 res še precej nedejavna. Tako Italijani sami kot slovenska reakcija niso vedeli, kako bi nastopili proti množičnemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Vesti »o svoji državi, ki so jo prevratniki osnovali«, so bile resnične, Italijani pa tega niso hoteli verjeti, dasi vemo, da so imele Titove enote veliko osvobojeno ozemlje v zahodni Srbiji in ob meji Bosne.

Poročilo istih karabinjerjev je 23. novembra 1941 položaj očrtalo že bolj črno.

Poročilo pravi, »da centrala v Ljubljani pogloblja svojo organizacijsko aktivnost ter se intenzivno bavi z novačenjem novih elementov«. Potem nadaljuje:

»Strahovanje oseb, ki so v lojalnih odnosih z italijansko oblastjo, je še vedno občutno. Širjenje prevratnih pamfletov in letakov pojema«, kar pa ni res, saj so sardinski grenadirji isti dan, za praznik oktobrske revolucije, našli letake v Vevčah in v Zadvoru, na predvečer 6. novembra na sodišču v Ljub-

¹³² Vojaško sodišče, proces 1942, št. 10 in XI. a. z., f. 656/10-69, dopis 10. 12. 1942, št. 06307.

¹³³ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 189, str. 455.

ljani, v Kašlju pa rdeče zastavice,¹³⁴ »trdi se pa, da se pripravlja neka druga manifestacija za 1. december t. l. . . ., ko bi prebivalstvo ob določeni uri znova v celoti zapustilo javne lokale in ulice . . .«.

»Studentovski krogi so še vedno najbolj dovzetni za organizacijo in za prevratno nacionalistično dejavnost v raznih oblikah. Najbolj vneti agitatorji so v vrstah mladine; zatrjujejo, da se bodo študentje, če bi univerzo zaprli, množično pridružili tolpam ter s tem še aktivneje sodelovali v vstaji. Zato je potrebno, da se vodje tega gibanja konfinirajo.«¹³⁵ Poročevalec je nato ugotovil, da je zelo težko zasledovati gibanje oseb, »ki so aktivni člani protitalijanske organizacije«. Zato so predlagali obvezno uvedbo osebnih izkaznic in prepustnic za premikanje iz kraja v kraj. V tem času tega predloga niso uresničili.

30. novembra 1941 je poveljnik XI. armadnega zbora Mario Robotti napisal spomenico, ki je bila namenjena II. armadi, skoraj gotovo pa je bila poslana tudi v Rim. V njej je prikazal vojaški in politični položaj Slovenije in Ljubljane. Istočasno pa je predlagal, kaj bi morali napraviti, da bi se stanje izboljšalo. Spomenica je imela več prilog, ki žal niso znane.¹³⁶ Glavni namen spomenice, katerega potrjujejo tudi drugi viri, pa je bil, da bi vojska dobila svobodo udejstvovanja, da bi lahko brez pristanka civilnih oblasti prosto nastopala ne le proti oboroženim četam, marveč tudi proti KPS in OF.

Spomenica obsega štiri poglavja. Že v prvem, takoj v začetku obtožuje civilno oblast: »Energični vojaški akciji, ki je zatrla oborožene komunistične tolpe, ki so se bile vgnezdile v gorskem predelu na jugu Ljubljane, ni sledila enaka takojšnja legalna akcija, ki bi se morala . . . izraziti v naslednjih ukrepih:

a) Poiskati pripadnike tolp, ki so se najprej razpršili, nato pa skoraj vsi vrnili v Ljubljano po redni poti . . . z vlakom iz Ribnice.

b) Nadzorovati sumljiva vozila, ki so namenjena v Ljubljano. Nekateri banditi, ki so bili pri napadu na Lož ranjeni . . . so bili pripeljani v Ljubljano na kmečkih vozovih in oddani v privatne klinike, kjer se še sedaj zdravijo.

c) Pripreti številne pomagače, ki jih mrgoli v Ljubljani in zunaj nje in stalno dobavljajo oboroženim tolpam na tovornih avtomobilih, kmečkih vozovih, po železnici itd. orožje, strelivo in živila, obveščajo tolpe o premikih zasedbenih čet po telefonu in s posebnimi kurirji ter celo z raketami, ki jih izstreljujejo sredi Ljubljane. Skupina 20 ubežnikov pri hajki na Debelem vrhu je dobivala po svojem povratku v Ljubljano dalj časa brezplačno hrano v prostorih gostilne Košak v strogem centru Ljubljane (pod hotelom Slon) . . .

d) Dezorganizirati in zatreti vodilni center v Ljubljani. Mnogi člani tega središča so že poznani po svojem udejstvovanju na zborovanjih.«

Tu omenja celico »starejših ljudi«, članov KP J, ki naj bi se sestajala v gostilni »Železničarskega doma« na sedanjem Novem trgu. Toda ta celica je bila le eno od stoterih žarišč upora v Ljubljani.

V drugem poglavju je orisal dejavnost narodnoosvobodilnega gibanja in zopet ostro kritiziral civilne oblasti:

¹³⁴ Kar. f. 154, oznaka 3-35. Dopis Granat. di. Sard. 10. 11. 1941.

¹³⁵ Zbornik dokumentov NOV VI/1, št. 196, str. 473—474.

¹³⁶ Prav tam, št. 197, str. 474.

»Nobene politične akcije niso sprožili proti zelo aktivni in srditi komunistični propagandi, ki jo pripravljajo v ilegalnih tiskarnah in jo pogosto in v velikem številu razširjajo. Ta propaganda silno bega javno mnenje, ker se sklicuje na patriotično zavest, češ da pomeni brezbržnost do prevratnega gibanja izdajstvo domovine, po drugi strani pa strahuje javnost s stalnim objavljanjem hudih groženj proti vsem tistim, ki ne sodelujejo ali celo nasprotujejo komunistični aktivnosti. Gornjemu dajejo poudarek s pogostimi uboji, ki jih povečujejo kot pravična dejanja. Komunisti so se povzpeli do take nesramnosti, da so javno razglasili obstoj tajnega sodišča . . ., ki naj bi po namenih komunistov stalno ležalo kot môra nad meščanskim razredom in katoliškimi krogi, da bi tako s terorjem ohromili vsako možnost nasprotnega delovanja. (Do danes je bilo izvršenih okrog 20 atentatov, v veliki večini s smrtnim izidom.)«

Robotti je nato omenil še grozilna pisma z izsiljevanjem denarja, ki naj bi jih tudi on sam prejel. Iz »Slovenskega poročevalca« 1941 pa vemo, da je OF javno ostro nasprotovala grozilnim pismom, dasi je često uporabljala opomine, ki so jih dobili omahljivci, še več pa tisti, ki so sodelovali z okupatorji.

Robotti nadaljuje, da »zasedbena oblast do danes ni ničesar ukrenila, da bi omejila to ustrahovalno delovanje, nikjer ni skušala onemogočiti številnih napadov na ljudi in nasilja nad stvarmi, če izvzamemo nekaj zelo zmernih, prav nič protiofenzivnih člankov v listih«.

»Tukajšnji konservativni krogi so rahlo reagirali na politična dejanja komunistov.« Vzrok je iskati po Robottijevem mnenju v tem, da bi nekatere zakonske omejitve morali ukiniti in pa v tem, ker »zasedbena oblast ni pomagala ali pa vsaj opogumila« teh krogov.

Iz drugega italijanskega poročila¹³⁷ vidimo, da so vojaški krogi z odobravanjem sprejeli prve letake, ki so jih izdali belogardistični in sredinski elementi. Prav tako so odobraval pastirsko pismo škofa Rožmana. Menili so, da bi bilo dobro ponatisniti vsaj v izvlečku še članke »opozicijskega tiska« proti OF. Tudi v dnevnem časopisju, v »Jutru«, je najti . . . »nekaj protiboljševiških in protiterorističnih migljajev«. Italijanski vojaški krogi so tako že v tem času začeli misliti na politično mobilizacijo slovenske reakcije, kateri je sledila njena vojaška mobilizacija proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

V nadaljevanju spomenice je Robotti omenil, da so se razbite partizanske čete zopet deloma organizirale. Tudi tega je bila kriva civilna oblast. »To okrepljeno prevratno dejavnost so omogočili nezadostni zaščitni ukrepi zasedbene oblasti, njena neodločnost pri izbiri časa, ko naj bi nastopila, in sredstev, ki naj bi jih uporabila ter neka njena, vsaj glede kvesture izrazita oblika, poklicne ljubosumnosti.«

Dodal je še, da kvestura ne more delovati v tej smeri, ker nima ne moči ne vojaškega znanja ne informacij. Očital ji je, da zaprtega Šercerja, ki je vodil napad na Lož in Bezuljak, še do danes ni zaslišala.

Tretje poglavje je posvečeno Ljubljani. Ko je ponovil že znana dejstva o napadih na vojake in o protitalijanski propagandi, je omenil še svoj ukrep, da morajo biti vojaki oboroženi in nadaljeval: »Ker smo hkrati dognali, da je v Ljubljani organizacijski center tolp, ki skrbi za njihovo formiranje in

¹³⁷ Prav tam, št. 198, str. 485.

prehrano in jim daje navodila . . . , je bilo poveljstvo grenadirske divizije primorano osredotočiti vso svojo pozornost na to centralno organizacijo, težeč za tem, da jo odkrije, računajoč . . . da bodo policijski organi sodelovali . . . Žal zahteva po sodelovanju ni bila upoštevana v taki meri in s tako pripravljenostjo, kot jo je položaj zahteval.« Grenadirji pa so svoje zasledovanje nadaljevali.

K Robottijevim dosedanjim izvajanjem moramo kritično pripomniti, ne da bi omenjali pretiravanja glede zaslug vojske in podcenjevanja civilne oblasti, da je Robotti o Ljubljani kot o centru narodnoosvobodilnega gibanja pravilno sodil, ni pa si jasno predstavljal niti organizacije KPS, katere vlogo v gibanju je poznal, ne organizacije OF in tudi ne Glavnega poveljstva, ki je imelo svoj sedež v mestu.

Četrto poglavje spomenice zaključuje ugotovitev, da »nič ne kaže, da bi se mogel položaj popraviti« . . . , »da bi civilne oblasti nameravale izboljšati možnosti sodelovanja«.

V dodatku je ugotovil, da so civilne oblasti odbile izredne ukrepe, ki jih jim je predlagal, in sicer omejitve uporabe radijskih sprejemnikov, dvokoles in ustvaritev aktivnega tiska proti sramotilnim listom, ki divje napadajo fašizem in Italijane. Visoki komisar je odgovoril, da nasprotno propadajo v listih že imajo.

S spomenico generala Robottija se v bistvu strinja priloga k vojnogodovinskemu dnevniku XI. armadnega zbora, ki je bila napisana 23. decembra 1941.¹³⁸ Decembrski dogodki leta 1941, ponovna manifestacija OF 1. decembra, napad na Preserski most 5. decembra, poročila o partizanskih zmagah na Gorenjskem in nova poročila italijanske obveščevalne službe, vse to je vplivalo, da je general fašistične milice Renzo Montagna, pisec te priloge, dosti jasnejši v presoji položaja in tudi ostrejši zagovornik vojaškega poveljstva in njegovega ugleda, v nasprotju z visokim komisarjem.

Kdor je že leta 1941 poznal razmah narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, bo pač zanikal trditev generala Montagne, da je »v Ljubljani to gibanje, ki bi se lahko zadušilo v kali, našlo v neodločnosti visokega komisarja in nepripravljenosti organov kvesture najboljšo oporo«. Pravilno pa je ugotovil, da »se je razvilo tako, da danes upravičeno smatramo to mesto za center celotne komunistične propagande tudi izven Slovenije«. Krivdo je nadalje videl tudi v tem, da se je Italijanom »preveč mudilo upostaviti v takih izrednih časih civilno oblast«, ker »preveč svobode škoduje vedno tistemu, ki ni zrel zanjo«.

V nadaljnjem je položaj prikazan tako, kot ga je italijanska vojska zaznala v tistem času:

»Uporniške tolpe ali partizani so sestavljeni po komunističnem vzorcu. Poleg poveljnika imajo političnega komisarja in kot znak nosijo komunistično

¹³⁸ Prav tam, št. 214, str. 506 in naslednje. Dodajam naslednje podatke: Renzo Montagna je v italijanskem tedniku »Oggi« (št. 25, dne 19. junija 1958) priobčlil svoje spomine. Iz njih izvemo, da je bil Montagna med tistimi udarnimi fašisti, ki so po fašističnem umoru socialista Matteotija leta 1924 vplivali na Mussolinija, da je začel januarja 1925 svojo izrazito diktatorsko pot. Montagna je vodil italijanske operacije v Jelenovem žlebu leta 1943. Po tem nesrečnem porazu je »zaradi bolezni« zapustil Ljubljano.

zvezdo. K njim pristopajo in tvorijo pravzaprav njihov pretežni del iredentistični nacionalisti, panslavisti, jugoslovanofili, katoličani itd.«

»Železničarji, delavci, bivši jugoslovanski oficirji, uradniki raznih mestnih uprav, profesionalisti vseh mogočih kategorij itd. sestavljajo, ne glede na pripadnost tej ali oni politični smeri, celotno protiitalijansko gibanje in dajejo novih moči upornikom. Toda center in vodilna glava organizacije je ljubljanska univerza, kjer pripadajo profesorji in študenti skoraj v celoti temu gibanju.«

Priznati moramo, da je tu kar dobro podana širina in enotnost uporniškega gibanja. Način izražanja pa nosi poteze fašističnega stila, ki je imel svoje predhodnike v izrazoslovju nacionalistov in iredentistov; zlasti zadnji so radi govorili o panslavizmu in slovanski nevarnosti. Prevelika vloga je tu dana univerzi, ki gotovo ni imela vodilne vloge, mogoče se je to zgodilo pod vplivom italijanskega risorgimenta, v katerem so profesorji in študentje res bili zelo delavni. — Nadalujmo s poročilom!

»Na podeželju je drugače in kmetje se omejujejo na to, da nudijo zavetje in hrano upornikom... Tudi večji del meščanov je navadno pokoren ukazom OF bolj zaradi tega, ker se boje maščevanja, kakor iz prepričanja. (Za proslavo... jugoslovanskih obletnic je OF ukazala, da prebivalstvo Ljubljane v določenih urah ne sme na cesto in ljudje so jo skoraj v celoti ubogali.)« Sodba o delu meščanstva Ljubljane, češ da je iz strahu pred maščevanjem sledila OF, je bila za Italijane res ugodna, stvarnosti pa ni ustrezala. Ljubljana je leta 1941 skoraj v celoti sledila OF.

Nadalje govori o tisku: »To gibanje je še pred dnevi skrivaj tiskalo v Ljubljani dva lističa »Slovenski poročevalec« in »Osvobodilno fronto«... Sedaj izhajata še druga dva: »Slovenska mladina« in »Borba.« Tu moramo dodati, da je pod »Slovensko mladino« mislil najbrže na »Mlado Slovenijo«. »Borbo«, centralno glasilo KP J, so pa ilegalne tehnike prav one dni ponatisnile in razširile.

»Ti listi,« nadaljuje Montagna, »propagirajo, dajejo navodila in izdajajo ukaze. Neredko beremo v katerem od teh listov, da je bil kdo obsojen na smrt, ker je bil prijatelj Italijanov, in v naslednji številki naznanilo, da je bila obsodba izvršena.« Fašistični general je pretiraval, kajti samo prijateljstvo do Italijanov, če ni bilo aktivno, ni zadostovalo za obsodbo.

Čeprav poročilo ni dojelo prave medsebojne povezave, je v naslednjem podal že bolj točen pregled organizacij narodnoosvobodilnega gibanja. »Osvobodilna fronta, katere voditelji stanujejo v Ljubljani, ima svoje vojaško sodišče. Za izdrževanje tolpa in za kritje stroškov za propagando je razpisala posojilo svobode in predpisala prebivalcem zneske v sorazmerju z njihovimi dohodki.«

»V Ljubljani stoluje tudi Centralni komite Komunistične partije in poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Poveljstvo novači borce s pozivnicami, zbira orožje in živila in skrbi za organizacijo odredov; preden pošljejo rekrute k tolпам, jih izvežbajo v šolskih taboriščih, kjer jih nauče uporabljati orožje v vojnih operacijah. Ranjence zdravijo v mestnih klinikah.«

»Zdravniki, študentje medicine in bolničarji delajo v času akcij v obo-roženih tolpah, nato pa se, kot sicer tudi mnogo upornikov, vrnejo v mesto, kjer žive kot svobodni državljani...« To je veljalo le za oktober 1941, ko so

se krimski partizani pred zgodnjo zimo umaknili v mesto. Sicer naša narodno-osvobodilna vojska ni poznala sezonskih partizanov.

»Navadno daje ukaze za akcije,« nadaljuje poročilo, »centrala v Ljubljani, ki razpolaga z dobro obveščevalno službo, tako da je odkrila in ubila že mnogo naših informatorjev.« To dragoceno priznanje dokazuje, da so Vovsovske justifikacije zadevale ljudi, ki so res jih zaslužili.

O dobri obveščevalni službi in o organizaciji narodnoosvobodilnega gibanja je posredoval še te podatke:

»Nekega dne se je ustavil pred Mestnim domom tovorni avtomobil in prevzel živila, odeje in obleke za upornike.«

»Med orožniki, kaznilniškim in občinskim osebjem in še celo med osebjem visokega komisarja je očitno mnogo takih, ki podpirajo upornike.«

Za zaključek poročila je predlagal naslednje:

»Da bi obvladali položaj, ki grozi, da se bo vedno bolj slabšal, je potrebno, da s svoje strani posežemo po krepkejših sredstvih kot doslej.«

»Najbližji cilj bi moralo biti uničenje osrednje organizacije vsega protitalijanskega gibanja, ki ima svoj sedež v Ljubljani. Uporniške tolpe bodo nujno prenehale obstajati, brž ko bodo izgubile vodilne organe in sredstva.« S tem je upal, da bo pridobil podporo dela prebivalstva; pri tem je upravičeno računal na klerofašistične elemente.

Da bi ta cilj dosegli, bi morala nastopiti vojska. Če že nočejo dati polnočja vojaški oblasti, naj se vsaj postavijo na čelo Ljubljanske pokrajine sposobni ljudje, ki bodo znali združiti s političnimi lastnostmi tudi potrebno mero stanovitosti in energije, da bodo mogli uspešno podpreti vojaško oblast pri njeni važni nalogi. Ljubljanska pokrajina je v prav posebnem položaju in policijske operacije imajo značaj pravih vojaških akcij. »Vojaki se pa v najmilejšem primeru osmešijo, če še naprej puste, da stotine in tisoče vojakov opravlja svojo nalogo pod neposrednim poveljstvom kakega kvestorja«, ki vodi policijske hajke.

General Renzo Montagna je v primerjavi z generalom Robottijem dosti jasneje povedal, da mora vojska prevzeti oblast, da bo lahko počistila z uponiškimi gibanji in partizani. »Najbližji cilj«, ki ga je treba zadeti, pa je »sedež protitalijanskega gibanja« v Ljubljani. Prevzem oblasti po vojaških poveljstvih pa jasno pomeni proglasiti izredno stanje, s čimer civilna oblast deloma izgubi svoje pravice; te preidejo v roke vojaškega poveljstva. Vojska je to tudi dosegla.

12. Mussolini zaupa vojski obrambo javne varnosti v Ljubljani in pokrajini

(Dučevev razglas 19. januarja 1942)

3. januarja 1942 so na poziv OF Ljubljančani v spomin padlih žrtev zopet izpraznili ulice ob določeni uri. »Manifestacija je bila skoraj popolna,« ugotavlja visoki komisar.¹³⁹ Dan prej je prišlo skoraj do spopada med kapetanom policije, ki so ga vojaki ob policijski uri ustavili in ni hotel povedati gesla, češ da ni obvezno. Robotti je trdil — kar je rodilo nove dopise, nova

¹³⁹ VK, fasc. 1a, dopis 3. 1. 1942, št. 109-3.

prerekanja¹⁴⁰ —, da je prav 3. januarja divizija grenadirjev na lastno pobudo 19 vojakom pri varstvu zaporov poslala še nov oddelek z dvema mitraljezoma, ki je zahteval zase dve sobi. Grazioli se je uprl in zahteval, da takoj odidejo, češ da jih ni zahteval, saj »javni red je odvisen od mene«. ¹⁴¹

Napetost med italijansko vojaško in civilno oblastjo se je začela, kot smo videli, že leta 1941. Iz povojne italijanske literature (npr. Zanussija itd.) vemo, da so podobne razmere vladale v okupirani Dalmaciji, v fašistični Italiji sami so bila na dnevnem redu trenja med vojsko in fašistično oblastjo, ki so se ob porazih vedno bolj zaostrovala. V Ljubljanski pokrajini je bila skratka posledica razmer notranjih bojov. V okupirani Sloveniji in v Dalmaciji pa ni šlo pri tem, da bi bila ena ali druga stran npr. civilna oblast do revolucionarnega gibanja bolj blagohotna, ne! Šlo je za tekmovanje med Graziolijem in vojsko, kdo naj vodi akcije proti partizanom, kdo naj si pribori čast zmagovalca, da je pomiril novo pokrajino. Obema se je vsaj v začetku zdelo, da bo to kar lahko delo, ki se spleča. — Ne pozabimo, da je bila vojska zelo razočarana, ker se ob napadu na Jugoslavijo ni mogla nikjer »proslaviti«. Sedaj je pa priložnost tu, so mislili generali in fašistični oficirčki.

Uspeh naše Partije je bil v tem, da je znala za narodnoosvobodilno gibanje pridobiti široke ljudske množice, ki so prej pripadale raznim političnim strankam in celo različnim življenjskim nazorom. Ta uspeh je vnašal razdor v okupatorjeve vrste in pospeševal s tem notranji razkroj italijanskega fašizma.

Okupator si o resničnem stanju ni bil na jasnem in temu primerno tudi nastopal. Vojaško poveljstvo je sicer slutilo, da za komunisti stoji ljudstvo. Kolikšen obseg je zavzemala pomoč in sodelovanje ljudstva, ali je to veljalo za večino ali le za najbolj aktivne in revolucionarne, o tem so bila mnenja deljena. Tudi če je sledil KP in OF le aktivnejši del prebivalstva Ljubljane in Slovenije, je bila nevarnost dovolj velika in je okupator moral udariti z vojaško silo. Civilna oblast je bila drugačnega mnenja, namreč da NOB in OF predstavljata le majhno skupino komunistov, nekaj maloštevilnih zanešenjakov in zapeljancev s katerimi bi lahko opravile policijske sile ali brez vojske ali ob njeni pomoči, vedno pa pod vodstvom kvestorja.

Razdvojenost sovražnega tabora je bila toliko bolj zanimiva, ker se je pokazalo, čeprav šele leta 1943, da je tudi fašistična stranka zagovarjala svoje stališče, o čemer bomo še govorili. Fašistična stranka je bila mnenja, da bi Italijani morali že leta 1941 posnemati nemško metodo in začeti zavedne Slovence takoj preseljevati, ostale pa zapisati takojšnjemu poitalijančevanju. V teh razprtijah sovražnega tabora sta poskušala uveljaviti svoj osebni prestiž, tako Grazioli kakor Robotti.

V razprtije med vojsko in civilno oblastjo je posegel dučejev razglas, izdan 19. januarja 1942, ki naj bi ne uredil samo odnosov med vojaško in civilno oblastjo v Dalmaciji in Ljubljanski pokrajini — v Dalmaciji so se fašistični vojaški in civilni oblastveniki prav tako prepirali za oblast kot v Sloveniji, o čemer nam govori Cavallerov¹⁴² dnevnik (glej zapisek 25. julija 1941) —, marveč tudi rešil položaj, ki je nastal zaradi vedno hujšega odpora (Cavallero, 13. januarja 1942).

¹⁴⁰ XI. a. z., fasc. 658/II 5 dopis XI. a. z.

¹⁴¹ VK, fasc. 1a/1/9.

¹⁴² Cavallero, Comando Supremo 1940—1943, Capeeli 1948.

Razglas je imel tri člene: za Ljubljansko pokrajino je 1. člen odločal, da je »Obramba javnega reda poverjena vojaški oblasti, ki intervenira«, »na zahtevo visokega komisarja«, »ali pa tudi na lastno pobudo, če sodi, da je to potrebno, v vsakem primeru pa naj o tem obvesti« visokega komisarja. Člen 2 dodaja: »Način uporabe vojaške sile pri obrambi javnega reda spada v izključno pristojnost vojaške oblasti.« Na ta dva člena se je odslej sklicevala vojaška oblast, na 3. člen pa civilna: »Sodna in upravna policija, kakor tudi varstvo javnega (in ne političnega, kot prevaja zbornik dokumentov NOV VI/1 — I. J.)¹⁴³ in moralnega reda pripada še nadalje rednim policijskim organom.«

Natančen pregled kaže, da je duce ločil med »obrambo« javnega reda in »varstvom« javnega reda; prvo je poveril vojski, drugo pa civilni policiji. Pravna ločitev je jasna, v stvarnem položaju Ljubljanske pokrajine pa je spor ostal in se je celo, kot bomo videli, poostiril. Ducejev odlok, ki naj bi prinesel rešitev, je spor poglobil tudi zato, ker je vojska, ki je mislila, da bo dobila proste roke, začela vsepovsod ofenzivno nastopati, opirajoč se na trditev: v Ljubljanski pokrajini ne gre več za »varstvo«, marveč za »obrambo« javnega reda, ki zahteva poseg vojske.

Kakšno stanje je po ducejevem razglasu nastopilo v Ljubljanski pokrajini? Dokument sam nam tega ne pove. Komisija za ugotavljanje zločinov je leta 1946 izdala knjigo »Internacije«, v kateri razlaga (str. 11), da je »duce 19. januarja 1942 proglasil ozemlje Ljubljanske pokrajine za operacijsko ozemlje, zaradi česar je pravica izdajanja varnostnih ukrepov prešla na vojaško oblast, kateri je postala podrejena vsa policija«. Ta trditev, ki jo navajajo tudi naše publikacije, npr. Franček Saje, Belogardizem (str. 225) in drugi članki, pa ne drži.

V nekaterih dokumentih podrejenih enot XI. armadnega zbora res naletimo na izraz »operacijsko ozemlje« v zvezi z novim stanjem v Ljubljanski pokrajini, toda dokumenti nadrejenih oblasti, tako civilnih kot vojaških, dokazujejo nasprotno. Ze samo dejstvo, da je bila Ljubljanska pokrajina izrecno proglašena za »operacijsko ozemlje« in je s tem tu nastopilo vojno stanje šele 6. avgusta 1943, z veljavnostjo od 6. julija 1943 dalje, izključuje tako mnenje.¹⁴⁴

Člen 3 dekreta 19. januarja, ki pravi, da »varstvo javnega in moralnega reda pripada še nadalje rednim policijskim organom«, nasprotuje trditvi, da bi pokrajina postala operacijsko ozemlje, v katerem je »vrhovni poveljnik prevzel tudi civilno oblast« (člen 16 kraljevega dekreta 8. julija 1938, št. 1415) in s tem dobil pravico izdajati razglase, ki imajo vrednost zakonov.¹⁴⁵ Resnica je drugačna. V okupatorjevi upravi Ljubljanske pokrajine je nastal neki dualizem, tako da sta nekatere razglase in naredbe podpisovala tako predstavnik civilne kot predstavnik vojaške oblasti (npr. Razglas o talcih, Razglas pred III. sovražno ofenzivo itd.), druge pa je izdajal in podpisoval še vedno samo visoki komisar, res večkrat le na zahtevo vojaške oblasti. Niti enega primera ni, da bi vrhovni poveljnik, to je general Robotti, poveljnik

¹⁴³ Zbornik dokumentov NOV VI/2, št. 154, str. 537.

¹⁴⁴ XI. a. z., fasc. 892/1/12, brzojav Vrhovnega poveljnika, 26. 7. 1943, št. 15159 in SL 18, 8. 1943/66, Razglas 26, 7. 1945.

¹⁴⁵ XI. a. z., fasc. 660/IV., kraljevi dekret 8. 7. 1938, št. 1415 in Macisove pripombe.

XI. armadnega zbora, sam podpisal le en razglas, ki bi posegal v civilno področje, kar bi bilo značilno in nujno za operacijsko ozemlje.

Primerjava členov ducejevega razglasa z 217. in 218. členom kraljevega dekreta 18. junija 1931 (št. 773, poglavje 11) nam zadevo pojasni. Člen 217 pravi: »Kadar je potrebno zaupati vojaški oblasti varstvo javnega reda, morajo notranji minister s pristankom predsednika vlade ali prefekt po delegaciji, z dekretom razglasiti vojno stanje, to je proglašiti neko ozemlje za operacijsko.« Člen 218 določa, da »civilne oblasti... nadaljujejo svoje delo v vsem, razen kar zadeva javni red«. Ker v Ljubljanski pokrajini varstvo javnega reda ni bilo poverjeno vojaški oblasti, ki je izrecno (po členu 3 dekreta 19. januarja 1942) ostalo v kompetenci visokega komisarja, marveč le obramba javnega reda, ne moremo govoriti o vojnem stanju in ne o operacijskem ozemlju.

Formulacija razglasa 19. januarja 1942 je gotovo imela pred očmi 217. in 218. člen kraljevega dekreta 18. junija 1931. Za to govori že medsebojna primerjava členov razglasa in dekreta; tudi vojaški javni tožilec Macis pri XI. armadnemu zboru se je tega zavedal, in si jih je zabeležil, vendar zaključka, da je Ljubljanski pokrajini proglašeno vojno stanje, ni napravil, ker ga ni mogel napraviti.¹⁴⁵

Zakaj Mussolini ni odkrito objavil vojnega stanja, si moramo odgovoriti sami: ni mogel priznati, da je bil v pokrajini, katere aneksijo je pred 8 meseci razglasil kot posledico svoje državniške modrosti in politike fašizma, prisiljen razglasiti vojno stanje. Zato je našel abstraktno pravno ločitev med »obrambo« in med »varstvom« javnega reda, poveril prvo vojski, drugo civilni oblasti, najbrž tudi zaradi tega, ker se ni bilo mogoče odločiti le za eno. Tako je prišlo do izrednega stanja, v katerem pa je vojska dobila nadoblast.

Pri vsem tem mojem razmotrivanju gre za pravno gledanje, ki ni brez vsake zanimivosti, ker nam pove, kako je gledal okupator na položaj. Ta ni mogel drugače postopati iz prestižnih razlogov. Ni mogel priznati, da je nova pokrajina dejansko v uporabi, v takem uporabi, da mora nastopiti vojska in to kar cel armadni zbor z vsemi vrstami orožja, vključno z artilerijo, tanki in letalstvom. Kmalu je v Slovenskem Primorju dobil navodila, da nastopi tržaški armadni zbor na podoben način.

Da je civilna oblast še vedno skrbela za varstvo javnega reda, nam jasno povedo (proti trditvi v »Internacijah«, zgoraj) norme generala Roatte za izvedbo ducejevega razglasa,¹⁴⁶ saj pravi, da »izvršitev ukrepov« glede »obrambe poslopij, naprav, prepovedi kretanja, čistke, preiskav, aretacij, prepovedi zbiranja« (točka 1) izvršuje »v normalnem položaju, če zadostujejo policijske sile... civilna oblast«, kar pač sledi iz 3. člena razglasa. »Če pa sile ne zadostujejo, postane na zahtevo civilne oblasti pristojna vojaška oblast«, »v izrednih primerih, če grozi neposredna in nenadna nevarnost, ima pravico posega vojaška oblast, ki obvesti civilno« (točka 2).

Po razlagi generala Roatte, ducejev razglas glede 1. točke ni prinesel prav nič novega. Popolnoma nov položaj pa je ustvarila 2. točka, iz katere sledita točka 3. in 4.: »za naprej je izključeno, da bi civilna oblast še zahtevala vojake, da bi ona vodila operativne čistke proti upornikom« (4. točka). Odslej jih je vodila vojska, njej je bila poverjena obramba javnega reda in v teh

¹⁴⁶ VK, fasc. 1a/II/2, dopis XI. a. z., 12. 2. 1942.

primerih je bila tudi policija odvisna od vojaških oblasti (3. točka). V 6. točki je posebej poudarjeno, da je »varstvo javne varnosti še vedno v kompetenci civilne oblasti«. Ker pa sta varstvo in obramba javne varnosti v danem primeru prepletena, zato je »potrebno sporazumno delo v duhu tovarištva« (7. točka). S tem je bil dejansko potrjen dualizem, o katerem smo že govorili. To točko je sporočil kvestorju in podrejenim okrajnim glavarjem še bolj gostobesedno tudi visoki komisar, ko jim je sporočil (28. februarja 1942) ducejev razglas. Poudaril je, da so civilni karabinjerji, finančna straža, obmejna milica in policija odvisni še vedno samo od njega.¹⁴⁷

Kljub lepim besedam se Grazioli le ni vdal tako hitro. Na sestanku z Robottijem je še vedno branil pravico zahtevati vojsko za potrebe javne varnosti, češ da mu to dovoljuje zakon o javni varnosti. Študija javnega tožilca vojaškega sodišča Macisa (21. februarja), na katero se je Robotti najbrž opiral, pa pravi, da se visoki komisar sklicuje na predpis zakona, razglas 19. januarja pa mu je kot izjema tega zakona to pravico vzel.¹⁴⁸

Fašistični režim v Ljubljani najlepše označuje dejstvo, da visoki komisar Mussolinijevega razgлася 19. januarja 1942 ni objavil niti v »Službenem listu« niti v dnevnem časopisju. In vendar gre za »bando«, to je razglas, ki ni bil razglašen. On in Robotti sta ga vzela kot vodilo, ki naj bi prineslo nove odnose med vojaško in civilno oblast, ljudstvo pa ni smelo uradno izvedeti, da je v njegovi zemlji, ki je pred osmimi meseci postala nova pomirjena italijanska pokrajina, razglašeno izredno stanje. (Tako lahko imenujemo položaj, v katerem mora vojska braniti javni red.) Italijanski okupator se je sramoval priznati svoj poraz, zato razgлася ni objavil.

Sledili so prvi ukrepi: vojska je prevzela obrambo raznih poslopij in postavila svoje straže. 8. marca 1942 je visoki komisar sam prosil, da bi vojska prevzela obrambo zaporov, »za notranjo varnost, pa naj še nadalje skrbi policija« (prav tam). Meseca marca so vojaki zastražili tovarno »Saturnus« in Kemično tovarno v Mostah, tovarno »Zmaj« in Kemično tovarno na Šmartinski cesti, Mestno plinarno, elektrarno in vodovod.¹⁴⁹

O zadržanju civilnih oblasti nudijo zanimive podatke »Jutranja poročila« — mattinale ljubljanske kvesture, ki so vsak dan objavljala, koliko osebnih in hišnih preiskav so izvršili civilni karabinjerji in agenti javne varnosti v Ljubljani. Statistika, napravljena po teh podatkih, da naslednji pregled (leto 1942):

Mesec	Osebnih preiskav	Hišnih preiskav	Preiskav. javnih lokalov
januar	11.286	128	544
februar	10.982	166	1396
marec	6.493	258	481
april	3.477	280	374
maj	2.306	121	342
junij	2.871	134	375
julij	2.442	104	243

¹⁴⁷ VK, fasc. 1a/II/2, dopis VK 28. 2. 1942.

¹⁴⁸ XI. a. z., fasc. 660/IV, Macisova študija 21. 2. 1942 in dopis XI. a. z., 16. 2. 1942, št. 1116.

¹⁴⁹ VK, fasc. 1a/III/9, dopis 8. 3. 1942.

Iz teh podatkov vidimo, da je civilna policija po dučejevem razglasu januarja in februarja hotela pokazati svojo razgibanost, saj je v primeri z decembrom 1941 (3742 osebnih, 158 hišnih in 330 preiskav javnih lokalov) osebne preiskave potrojila. Po 19. januarju pa še posebej, ker imamo do 19. januarja 3883 osebnih preiskav, 7503 pa v naslednjih dnevih do kraja meseca.

Med prvimi ljubljanskimi racijami (februar, marec 1942) je delo civilne policije še zelo močno; ob teh je sodelovala tudi še sama, vendar pod vodstvom vojske. Navedena februarska in marčna statistika je dajala pregled o akcijah, ki jih je civilna policija samostojno izvršila, niso pa vštete vojaške racije, ki so bile splošne. Racije poleti so opravljali že večinoma vojaški karabinjerji, preiskave civilne policije so upadale; menili so, da ni potrebno, da še oni preiskujejo, ko to dela že vojska. Za naslednje obdobje avgust-december 1942 ni ohranjenih nikakih poročil.

Aktivnost civilne policije, kvesture in karabinjerjev se ni izčrpala samo v tej dejavnosti. Kmalu po dučejevem razglasu je policija 22. januarja 1942 ponovno začela iskati vodilne komuniste in ostale, ki so ji bili znani. Ta dan je izšla tiralica za Vladom Krivicem, Pepco Kardelj, Marijo Draksler, Sergejem Kraigherjem, Borisom Kraigherjem, Leonom Kovačičem, Edom Kardeljem in drugimi. Marca 1942 je bil na vrsti Vito Kraigher, za Borisom Kidričem pa je izšla tedaj ponovno tiralica.¹⁵⁰

13. Ljubljano obkrožijo z obrambnim pasom

Prvi udarec generala Robottija je bil namenjen Ljubljani, središču uporniškega gibanja. Že konec januarja 1942 je Ljubljano s pomočjo vojske začel obdajati s splošnim pasom iz bodeče žice, da bi preprečil vsak stik mesta s podeželjem.¹⁵¹

Za pospešitev gradnje ljubljanskega pasu so 18. februarja poklicali artilerijsko četo z Vrhnike.¹⁵² Pomoč pa je prišla celo iz Vidma. Zamreževanje v bodečo žico je bilo končano 23. februarja, ko so ponoči in zjutraj postavili žične ovire tudi čez ceste. Pred zoro so nove čete z novim orožjem izpopolnile obkrožitev mesta. Ob 14. uri je bil pas končan v vseh podrobnostih. Ob 15. uri je bila izdana odredba, s katero so bili razglašeni ukrepi, od katerih so nekateri takoj stopili v veljavo, drugi pa pozneje. Tako ljudstvo ni moglo zapustiti mesta ali odnesti kakršnegakoli materiala.¹⁵³ Dan nato so se v Ljubljani začele racije, ki so jim sledile internacije.

Zamreževanje Ljubljanec, ki jo je general Robotti zaključil 23. februarja, v resnici še daleč ni bilo končano. Že 13. marca 1942 sporoča, da so »nadaljevali delo pri napeljavi električne razsvetljave, ojačevanju položajev za orožje in dovršitev žične ovire«.¹⁵⁴ Ko je bila 10. maja¹⁵⁵ imenovana komisija treh članov (zastopnik ljubljanskega garnizona, visokega komisarja in poveljstva

¹⁵⁰ Kar. fasc. 183, oznaka 4-38, št. 33, št. 123.

¹⁵¹ XI. a. z., fasc. 661/IV, II. armada, 27. 2. 1942, št. 3065.

¹⁵² Genio fasc. 947, dopis XI. a. z., dne 18. 2. 1942, št. 02/1100.

¹⁵³ XI. a. z., fasc. 661/IV. Poročilo o razorožitvi. Glej tudi »Internacije«, Ljubljana 1946, str. 110, dok. št. 8.

¹⁵⁴ Zbornik dokumentov NOV VI/2, št. 148, str. 398.

¹⁵⁵ Genio, fasc. 947, dopis XI. a. z., dne 10. 5. 1942.

inženirskih čet), ki naj preštudira obrambo mesta v primeru napada partizanov na Ljubljano in istočasnega upora komunističnih elementov v notranjosti mesta, so najbrž spoznali, da tak obrambni pas ne zadošča. Iz junija 1942 imamo poročilo, ki obsoja blok Vič, kjer so »obrambni zidovi neenakomerno zgrajeni, debela samo naložena skupaj, brez estetskega čuta«¹⁵⁶ Dokončno sodbo o utrdbah pa sta izrekla general Robotti in poveljnik II. armade Mario Roatta, ko sta 19. julija zjutraj pregledala ves obrambni pas: »Nobena obrambna priprava ne doseže trdnosti in silovitosti, ki bi jo želeli. Nobena ni zgrajena s tisto širino kriterijev, ki premaga vsako oviro, ki sem jo večkrat priporočal,« je rekel poveljnik XI. armadnega zbora.¹⁵⁷ Še isti dan je dal nova, zelo obširna navodila za zgradnjo obrambnega pasu, iz katerih naj navedemo le najvažnejša: »Blokli morajo biti utrdba«, ki »mora dominirati nad mestom in okolico«; »artilerija mora imeti natančno določen domet ognja.« »Poveljniška mesta sektorjev morajo biti zgrajena prav v ta namen.« General Roatta je zahteval, da mu predložijo vojni načrt za obrambo Ljubljane in dokončno izgradijo obrambni pas do 15. septembra 1942.

Da bi dokončali dela na utrdbenem pasu, ki naj bi obsegala poleg gradnje utrjenih blokov pri vходу v mestu še utrjene postojanke za artilerijo, v pasu samem pa vrsto utrjenih strojničnih gnezd, postavitve reflektorjev, zgradnjo utrdb za sektorske poveljnike, krožno patroljno stezo in celo izgradnjo novih cest na Golovec, je bila nujno potrebna tudi pomoč civilnih podjetij in slovenskih delavcev. 29. julija¹⁵⁸ je tožil general Robotti, da je pri slovenskih podjetjih naletel na težave. »Obrnili smo se na vrsto slovenskih podjetij, ki so pa v svojih odgovorih iz razumljivih razlogov precejnjevali težave in jih označili kot nepremagljive glede na delovno silo, transportna sredstva in možnost kretanja.« Italijanska podjetja s sedežem v Ljubljani pa so bila pripravljena sprejeti delo. Visoki komisar je pristal, da v primeru potrebe odredi prisilno civilno mobilizacijo delavcev. Da bi se pa temu izognili, je Robotti svetoval, naj prenehajo z manj potrebnimi civilnimi deli v mestu (z gradnjami civilnih stanovanj, ureditvijo Tivolija), če bi bilo nujno pa tudi s cestnimi deli izven Ljubljane in »to tudi zato, da se ne daje zaslužka elementom, ki se bolj ali manj odkrito izmikajo delom utrjevanja«. Tako je hotel prizadeti slovenske podjetnike, ki bi dela pač najbrž vsi radi sprejeli, pa si tega niso upali, ker so dobro vedeli za moč OF, ki je zajela zavedne Slovence.

Dela niso potekala tako, kot je računal Robotti. Šele 10. avgusta 1942 je vojno ministrstvo odobrilo gradnjo stalne patroljne poti, dolge 26 km, in določilo znesek 4,5 milijonov lir. Za izgradnjo in ureditev stalnih postojank, cestnih zapor in za nastanitev stražnega osebja so tudi predvideli 4 milijone lir.¹⁵⁹ Že prej, 29. junija 1942, so za pet utrdb na Rožniku predvideli 9 milijonov.¹⁶⁰ Tako se je gradnja obrambnega pasu začela šele konec avgusta 1942. Vojska je pod vodstvom inženirskega oddelka XI. armadnega zbora postavljala nove žične ovire (dolge 20 km), popravljala postojanke, nameščala napisne table, napeljevala električno razsvetljavo in ponekod celo električni tok v žične ovire; civilna italijanska podjetja pa so prevzela že omenjene nove grad-

¹⁵⁶ Genio, fasc. 947, dopis brez datuma, junij 1942.

¹⁵⁷ Arhiv artilerije XI. a. z., fasc. 830, B 1-9, dopis X. a. z., dne 19. 7. 1942.

¹⁵⁸ Genio, fasc. 947, dopis XI. a. z., dne 29. 7. 1942 Visokemu komisarju.

¹⁵⁹ Genio, fasc. 947, Vojno ministrstvo, dne 10. 8. 1942.

¹⁶⁰ Genio, fasc. 947/IV; Por. Genio XI. a. z., 29. 6. 1942.

nje. Sredi septembra je tu delalo 450 italijanskih delavcev.¹⁶¹ Število je kmalu naraslo na 660 delavcev, ki so delali pri treh podjetjih. Podjetje Marconi je gradilo severovzhodni del pasu, Marin zahodni, Rizzi-Marconi jugovzhodni. Četrto podjetje S. A. Zambellitti, ki se je organiziralo šele konec septembra 1942,¹⁶² se je lotilo jugozahodnega dela; koliko delavcev je imelo, ne vemo.

Nedatirano poročilo vojaškega inženirskega oddelka¹⁶³ XI. armadnega zbora (Genio XI. C. A.) iz druge polovice decembra 1942 pravi, da so štiri italijanska podjetja 15. decembra 1942 dokončala skoraj vsa dela, ali pa jih še izpopolnjujejo. Dela za preureditev pasu, ki jih je zaukazalo poveljstvo II. armade, so se začela poleti, ker je bilo treba provizoričnim utrdbam, ki jih je prve mesece leta 1942 gradila divizija sardijskih grenadirjev, dati »značaj stalnih del, ki morajo ustrezati zahtevam ugleda«.

Iz poročila je videti, da so bile v 30 km dolgem utrdbenem pasu naslednje zgradbe:

- a) prostori za stanovanja vojakov;
- b) utrjene postojanke, v katerih vojaki tudi stanujejo;
- c) utrjene postojanke brez stanovanj;
- č) utrjene postojanke za kontrolo, t. j. bloki ob cestah in
- d) stražarnice.

Njih posamično število je bilo naslednje:

a) 8 velikih prostorov za nastanitev vojske, 6 barak na Golovcu in 16 prostorov, ki so jih preuredili (gre za stanovanjske hiše, ki so jih pripravili za vojake). V vseh je bilo prostora za 100 mož;

b) 11 postojank za nastanitev 132 mož, 2 postojanki za reflektorski odelek — 36 mož;

c) 22 novih in 15 starih popravljenih postojank; v njih ni bilo prostora za namestitvev;

č) postojank za kontrolo ali blokov je bilo 12: 4 novi, 3 večji prostori in 5 starih, adaptiranih manjših prostorov. Eno postojanko za kontrolo so decembra 1942 še delali;

d) 22 stražarnic je bilo vključenih v sam pas, 23 zidanih stražarnic pa je stalo posamič, nekoliko izven pasu.

Za potrebe obrambnega pasu so napravili 4340 metrov novih cest in popravili 1100 metrov starih. Krožna steza za patrolje je bila dolga 28.900 m (od teh le 700 m starih poti). Zgradili so tudi 2 mosta in 2 mostička.

Žične ovire so bile dolge 41 km. Napeljava luči nizke napetosti je zahtevala 30 km žice nizke napetosti, 2400 metrov žice visoke napetosti in 3 nove transformatorske postaje.

Za gradnjo so porabili naslednji material:

1.770.000 zidakov, 120.000 opeke, 1100 m³ lesa, 15.000 q cementa, 500 q apna, 10.000 kg železa, 151.000 kg žice za žične ovire, 15.000 dolgih kolov za žične ovire, 45.000 kratkih kolov za žične ovire, 800 žarnic po 100 watt, 9100 kg bakra in 1000 kolov za napeljavo elektrike.

¹⁶¹ Genio, fasc. 947/IV; Por. Genio XI, a. z., 12. 9. 1942.

¹⁶² Genio, fasc. 947/IV; Por. Genio XI, a. z., 24. 9. 1942.

¹⁶³ Genio, fasc. 947/IV; nedatirano poročilo o pasu za l. 1942.

Vojaki so pri gradnji žičnih ovir in pri drugih popravilih opravili 84.000 ur; pri ostalih gradnjah so italijanski delavci delali 420.000 ur, slovenski delavci pa 60.000 ur. Stroški za gradnjo pasu so znašali:

ceste in krožna steza	4,250.000 lir,
gradnja postaj	7,000.000 lir,
napeljava elektrike	950.000 lir.

Iz teh vsot je razvidno, da tu niso všteti stroški za utrjene artilerijske postojanke na Rožniku, za katere so predvideli 9,000.000 lir in na Ljubljanskem gradu, Viču in Studencu, za katere pa do sedaj nismo našli podatkov v italijanskih virih.

Z letom 1942 dela še niso bila zaključena. Vlekla so se skozi leto 1943 in septembra 1943 so Italijani odšli prenaplo, da bi napravili zaključne obračune. Še avgusta leta 1943¹⁶⁴ je komisija XI. armadnega zbora odobrila za zgraditev ceste z Golovca na Škofljico znesek 290.817 lir. Julija in avgusta 1943 so utrjevali še letališče pri Ljubljani, zgradili 3 utrdbe z bloki in 3500 m novih žičnih ovir. Na Ljubljanskem gradu in na Rožniku so v istem času gradili nove utrdbe.

V mestu samem je italijanska vojska kmalu po postavitvi začasnega obrambnega pasu začela postavljati preko ulic cestne pregrade. Te so z zaporo ulic ločile notranje mesto od predmestij (Vič, Šiška, Moste), ki so se jim zdela bolj nevarna kot samo središče mesta. Ob teh preprekah so postavili posebne stražarnice. Pregrade so včasih premikali, vendar vzroka za to italijanski viri ne pojasnijo popolnoma. Prvi ohranjeni seznam stražarnic nosi datum 24. avgusta 1942.¹⁶⁵ Stražarnice so bile takrat naslednje (naštevam ulice po vrstnem redu):

1. Ziljska ulica (železniški prelaz), 2. Tržaška cesta (v drugem seznamu Levstikova ulica), 3. Groharjeva, 4. Snežniška, 5. Murnova, 6. Gorupova, 7. Emonska, 8. Krakovski nasip, 9. Šentjakovski most, 10. Gallusovo nabrežje, 11. Mestni trg-Stari trg, 12. Studentovska, 13. Streliška, 14. Poljanska cesta, 15. Poljanski nasip, 16. Sv. Petra nasip, 17. Znameniška, 18. Usnjarska, 19. Škofija, 20. Sv. Petra cesta, 21. Ilirska, 22. Vrhovčeva, 23. Prisojna, 24. Friškovec, 25. Masarykova, 26. železniški prelaz na Bleiweissovi cesti, 27. železniški prelaz pri kolodvoru Šiška, 28. železniški prelaz na Celovski cesti, 29. Puharjeva ulica, 30. železniški prelaz Tivoli — Aleksandrova cesta, 31. Knafljeva, 32. Šubičeva ulica (stražnica pozneje ukinjena), 33. Nunska ulica in 34. Erjavčeva cesta.

K seznamu teh stražarnic je treba dodati, da so v njihovi okolici stala razna poslopja, v katerih so bile italijanske civilne oblasti, postojanke karabinjerjev in vojašnice, ki so bile vsaka zase zopet ožičene in utrjene.

Oktober 1942 je bila notranja utrditev Ljubljane zaključena. Po poročilu 20. februarja 1943¹⁶⁶ so za zaporo ulic uporabili 225 španskih jezdecev, velikosti od 1.25 m do 3.00 m in sicer 48 trimetrskih, 24 pa dvometrskih itd.

¹⁶⁴ Genio, fasc. 947/IV; Poročilo XI. a. z., 13. 8. 1943.

¹⁶⁵ Genio, fasc. 947/IV; Cestne prepreke v Ljubljani, 24. 8. 1942.

¹⁶⁶ Genio, fasc. 947/IV; Dopis 20. 2. 1943.

Premikanje italijanskih vojakov v Ljubljani je bilo že od septembra 1941 omejeno na oborožene skupine,¹⁶⁷ kar so po izgradnji notranjih obrambnih naprav omilili. Ljubljano so razdelili v tri cone. V notranji coni (med Gospo-svetsko — Prešernovo — Erjavčevo — Trubarjevo ulico do Kopitarjeve) so vojaki lahko od jutra do večera hodili tudi posamič, v drugi coni (ostali del mesta, razen Šiške, Most in Viča) tudi posamič, toda le do 17. ure. V tretji coni, na periferiji, je bilo dovoljeno gibanje le v skupinah po tri.¹⁶⁸ Še vedno je veljalo pravilo, da mora biti vsak vojak oborožen.

Da preprečijo vsak partizanski napad na Ljubljano, ki jih je poveljstvo XI. armadnega zbora pričakovalo od časa do časa obenem z uporom v mestu, so italijanske vojaške oblasti obdržale v mestu precejšnje sile vojaštva: leta 1942 vojake divizije sardinskih grenadirjev, nato pa divizije alpskih lovcev (Cacciatori delle Alpi). Okoli Ljubljane, v samem pasu in v mestu, so razmestili velik del artilerije lahkega in težkega kalibra.

Razmestitev artilerije se je večkrat spreminjala, ker se je morala artilerija udeleževati akcij proti partizanom. Za prikaz vsaj približne slike o topovskih žrelih, ki so gledala na mesto samo in okolico, le nekaj podatkov:

22. julija 1942¹⁶⁹ je poveljstvo artilerije XI. armadnega zbora predlagalo naslednjo razmestitev, ki je bila še isti dan odobrena in naslednji dan za-ukazana:

Na Rožniku ena baterija topov kalibra 75/27;¹⁷⁰

med Šiško in Studencem ena baterija enakih topov;

na Ljubljanskem gradu ena baterija kot manevrska enota s topovi kalibra 100/17 in ena baterija s topovi kalibra 152/13.

Topove kalibra 47/32 na letališču so zamenjali s topovi kalibra 75/27 in jih postavili med Šiško in Vič. Število ni znano.

V cono Vič so 23. julija 1942 pripeljali baterijo težkih topov kalibra 149/35 iz Škofljice in jih namerili proti Bičevju in Brezniku. Škofljico pa so hoteli braniti z Ljubljanskega gradu.¹⁷¹ V tem času se jim je zdel severozahodni del Ljubljane bolj ogrožen, saj je bil v neposredni bližini Dolomitski odred.

22. avgusta 1942 sta se v Ljubljano vrnili dve težki bateriji kalibra 152/13 in ostali tu za njeno obrambo;¹⁷² prišlo je do nove razmestitve sil. Grad je dobil tri baterije težke artilerije: eno s topovi kalibra 100/17, usmerjeno v sektor Kleče-Sv. Lenart; drugo s topovi kalibra 152/13, usmerjeno na Iško Loko-Zalog; in tretjo baterijo s topovi kalibra 152/13, uprto na Grmez-Pod-smreko.

¹⁶⁷ Zbornik dokumentov NOV VI/2, št. 165, str. 401.

¹⁶⁸ Arhiv Artilerije, fasc. 884, oznaka 1/4. Poveljstvo garnizona dne 13. 2. 1942.

¹⁶⁹ Arhiv Artilerije, fasc. 884 5-1-9, št. 5 in 6, Poročilo artilerije XI. a. z. 22. 7. 1942.

¹⁷⁰ Pri oznakah italijanskih baterij pomeni prva številka topovski kaliber, to je notranji prerez cevi v milimetrih; druga številka pa količnik, ki pomnožen s prvo številko daje dolžino topovske cevi. N. pr. iz oznake 75/27 zvedo, da ima topovska cev odprtino s premerom 75 milimetrov, to je za 75-milimetrske granate, in dolžino 75 × 27 ali 2 metra 25 milimetrov. Topovi z žrelom nad 100 milimetrov se štejejo k težki artileriji; tisti od 75 milimetrov pa k lahki ali gorsko-brdski. Vsaka baterija je imela po štiri topove. Artilerijska grupa, o kateri je govora pozneje, je štela tri baterije.

¹⁷¹ Arhiv Artilerije, fasc. 884/B-1-9, št. 7 in 8.

¹⁷² Arhiv Artilerije, fasc. 884/B 5/2. Poročilo artilerije 23. 8. 1942.

Na Rožniku je bila v tem času (med koto 393—428) ena baterija kalibra 75/27, usmerjena na Hribce — koto 439 — Stražni vrh; druga baterija istega kalibra (razen 1 topa, ki je bil v obrambnem pasu pri Šiški), usmerjena na Razore-Ježica; in tretja baterija težkih topov kalibra 152/13, ki je merila na Debeli hrib-Črnuče.

Že 26. avgusta so razmestitev toliko spremenili, da sta ostali na Gradu le dve bateriji (kalibra 152/13), Vič pa je dobil baterijo topov z žreli 149/85. Rožnik je svoje topove obdržal.

Lahko trdimo, da so imeli Italijani v mestu in okoli mesta poleg dveh baterij lahkih topov še 3 do 4 baterije težkih topov.

15. novembra 1942 je bil v Ljubljani sestanek komisije za obrambo Ljubljane, ki je delala že od maja 1942. Na tem sestanku so izdelali načrt in glavne smernice za obrambo proti možnemu uporu v mestu in napadu od zunaj. Zanimivo je, da so bili prisotni le zastopniki vojske, zastopnikov visokega komisarja in civilnih karabinjerjev pa ni bilo; sestanek je bil torej strogo vojaškega pomena.¹⁷³

V zvezi s tem je poveljstvo artilerije 24. novembra izdelalo nov načrt razporeda artilerijskih sil, ki je začel veljati 26. novembra. Mesto so razdelili v tri sektorje, vsak sektor je dobil po eno artilerijsko grupo ali 12 topov, skupno je torej Ljubljano »varovalo« 36 topov različnega kalibra.

Ti sektorji so bili:

I. sektor, poveljniško mesto Rožnik, je imel artilerijo 162/LXV kalibra 152/13 in artilerijo 7/1 kalibra 75/18;

II. sektor, poveljniško mesto Studenec, je imel artilerijo 4/6 kalibra 75/27, artilerijo 4/153 kalibra 75/27, artilerijo 161/LXV kalibra 152/13 in artilerijo 9/1 kalibra 75/18;

III. sektor, poveljniško mesto na Gradu, je imel artilerijo 163/LXV kalibra 152/13 in artilerijo 3/1 kalibra 75/18.

Poleg obrambnega pasu so zaradi nevarnosti, da bi upor izbruhnil izven centra, periferijo razdelili v štiri žarišča predvidenega upora (imenovali so jih »ovuli« — jajčka). I. žarišče je bilo jugovzhodni del ljubljanske periferije, II. jugozahodni, III. severozahodni in IV. severovzhodni. Artilerija I. sektorja z Rožnika naj bi v primeru upora tolkla II. in IV. žarišče, artilerija II. sektorja iz Studenca naj bi tolkla IV. in III. žarišče, artilerija III. sektorja z Gradu pa I. in II.

17. decembra 1942¹⁷⁴ so dodatno razmestili v samem mestu, v »notranjosti obrambnega pasu,« kot pravi uradni dokument, še pet baterij (tri kalibra 75/18 in dve kalibra 75/27, torej 20 topov.

Tako je decembra 1942 na uporno Ljubljano in okolico grozeče štrlelo 56 topovskih žrel italijanskega okupatorja. To je bil dokaz slabosti fašizma in moči upornega naroda, hkrati pa spričevalo slavne preteklosti slovenske prestolnice.

Nekaj dni prej, 10. decembra, je komisija pregledala vso vsebino razglasa, ki naj bi bil objavljen v trenutku upora. Razglas (dne 12. decembra 1942)¹⁷⁵ so poslali v odobritev poveljstvu II. armade; obsegal je 10 točk, ki

¹⁷³ Arhiv Artilerije, fasc. 884 B 1/12, Poročilo artilerije 24. 11. 1942, oznaka B 1/12.

¹⁷⁴ Arhiv artilerije, fasc. 884 B-1-9, Poročilo artilerije 17. 12. 1942.

¹⁷⁵ Arhiv XI. a. z., fasc. 665/1, razglas 12. 12. 1942, št. 02/13014.

določajo vedenje Ljubljančanov; ob ukinitvi vsega prometa in vsakega javnega dela bi meščani morali ostati za zaprtimi okni v hišah, italijanske družine bi se pa preselile v vojašnice. Skoraj vsaki točki sledi grožnja: sicer streljamo!

General Robotti je isti dan, ko so pretresali ta razglas,¹⁷⁶ zaukazal poveljniku garnizona: »Imejte pripravljene oborožene vode v vojašnicah in oklopna vozila... Navidezni mir voditeljev in množic, zlasti onih v Ljubljani, me ne prepričuje. Poskrbite od danes zvečer za zavarovanje javnih zgradb, zlasti zaporov... kakor tudi obrambnega pasu.«

Tak je bil položaj Italijanov v Ljubljani po vseh racijah in odgonih v internacijo ter po III. sovražni ofenzivi. Vznemirljiv, negotov, poln nevarnosti.

14. Vojska začne z »normalizacijo« v Ljubljani Prvi odgon v internacije od 23. februarja do 25. marca 1942

Kmalu po dučejevem razglasu 19. januarja 1942 je poveljstvo II. armade zaukazalo generalu Robottiju, da začne z »normalizacijo« Slovenije, da uniči »središča uporniškega gibanja, zlasti glavnega«, ki ima svoj sedež v Ljubljani.¹⁷⁷

V Ljubljani je začel general Robotti »normalizacijo« že 24. februarja 1942 s hišnimi in osebnimi preiskavami in z internacijami. Vodilo jih je poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev. Iz odredbe te divizije 23. februarja 1942¹⁷⁸ izvemo, da so Ljubljano »obkročili z neprehodnim pasom vojakov in žične mreže«. Isti dan je visoki komisar izdal odlok, s katerim je prepovedal zapuščati mesto; vstop v mesto je bil dovoljen le ljudem iz najbližje okolice, ki so dobavljali mestu živila, predložiti pa so morali osebno izkaznico s fotografijo.

Splošne racije so se v Ljubljani začele po odrejeni zapori mesta, 24. februarja zjutraj. 2. in 3. bataljon prvega polka grenadirjev in en bataljon graničarjev so prevzeli nalogo policijske vojaške čistke skupno s civilnimi karabinjerji, finančno stražo in »majhnim številom agentov javne varnosti«, »ki smo jih mogli dobiti od kvesture«, pravi Robotti, saj ta »ni rada videla energičnega podviga, kot ga še ni bilo«. Očita jim občutljivost, pač zato, ker je akcijo vodila vojska.

Iz poročila vojaških karabinjerjev XI. armadnega zbora¹⁷⁹ izvemo, da so pri »razorožitvi ljubljanskega prebivalstva« sodelovali tudi vojni karabinjerji (61. in 62. odseka) divizije grenadirjev in vojni karabinjerji XI. armadnega zbora, z 20 karabinjerji divizije Isonzo. Njih naloga je bila, da so prevzeli straže v vojašnicah, kjer so bili zaprti osumljenci. Komandant karabinjerjev divizije grenadirjev Vito Guariglia pa je s pomočjo konfidentov — oblečenih v vojaške uniforme — odkrival »tiste Slovence, ki so kakorkoli sodelovali pri prevratnem delu«.

Mesto so razdelili v trinajst odsekov (glej faksimile načrta v »Internaciji«, str. 117), v resnici jih ima 14 od »A—P«. Vojska je obkoljevala odsek za odse-

¹⁷⁶ Arhiv visokega komisarja 1a IV/1, dopis XI. a. z. 10. 12. 1942.

¹⁷⁷ XI. a. z., fasc. 661/IV, 27. 2. 1942, št. 3065.

¹⁷⁸ Zbornik dokumentov NOV VI/2, št. 143, str. 365.

¹⁷⁹ Prav tam, str. 405 — 28. 3. 1942/18/15.

kom, skupine grenadirjev s karabinjerji in policisti so nato vdirali v posamezne hiše in stanovanja in »aretirale vse, ki so imeli vojaški ali uporniški material, prijala mlade moške za nadaljnjo identifikacijo, za aretacijo ali za izpust«, pravi Robotti v poročilu. Grenadirski ukaz pravi pravilneje: »Vse zdrave moške med 20. in 30. letom naj aretirajo.« Vozili so jih na kamionih v vojašnico, kjer so jih natančneje preiskali. Tako so šle splošne preiskave iz odseka v odsek in se zopet povračale. Poleg teh so opravljali še posebne preiskave na »podlagi določenih indicijev«. Že 23. februarja zvečer so na primer zaprli 50 ljudi, ki so bili na seznamu justificiranega industrialca Praprotnika; označeni so bili kot vodje gibanja, kar pa ni bilo res.

Robottijevo poročilo navaja, da so od 23. februarja do 25. marca zaprli 878 oseb. Preko vmesnih postaj Čiginja in Tribuše (Tolmin), ki nista bili pripravni za taborišča, ker sta se nahajali na slovenski zemlji, so aretirance odpeljali zaradi varnosti v taborišče Gonars v Furlaniji.¹⁸⁰ Robotti je število 878 — seveda po svojih informacijah — razčlenil takole: 57 vodij, 23 političnih komisarjev, 199 članov kominterne itd., kar je lepo zvenelo zanj in za njegove nadrejene. Resnica pa je bila drugačna, saj so bili vmes mnogi taki, ki so z OF komaj simpatizirali. Priznal pa je, da so »mnogi vodje... še skriti«, zato je sklenil, da bo v Ljubljani s preiskavami ponovno začel, ko bo zaključil racije v podeželju, ki so se začele 23. marca 1942 (Trebneje, Št. Vid, Semič, Mokronog) in zajele po več krajev hkrati.¹⁸¹ Trajale so do 22. maja 1942, ko so se v istih krajih spet ponovile. Število interniranih v tem času nam ni znano. Poročilo karabinjerjev XI. armadnega zbora 28. marca¹⁸² govori o seznamu okrog 2000 oseb.

Ko so se končale prve čistke v Ljubljani, je poveljstvo II. armade¹⁸³ brzojavno odredilo aretacijo vseh oficirjev in podoficirjev bivše jugoslovanske vojske. Prijeli so vse do 60. leta starosti in jih proti predpisom mednarodnega prava (3. člen pravilnika IV. haaške konvencije) poslali v Gonars ne kot vojne ujetnike, marveč kot civilne internirance.

Temu je sledil nov val internacij. Presegel je vse dosedanje. Začel se je junija in je trajal do avgusta 1942. V času prvih racij je prišlo med kvesturo in vojsko do spora zaradi slovenske policije. 4. marca se je namreč kvestor pritožil, da vojska ovira slovenske policaje v službi kvesture, ker jih ne pusti v blokirane ulice. 10. marca pa je poveljstvo divizije grenadirjev odgovorilo, da sta dva policista, A. Demšar in Jože Zavodnik aretirana, ker sta delala za OF. Poveljstvo je trdilo, da so skoraj vsi slovenski policisti za OF; izjeme so redke (le trije naj bi bili za Italijane in trije za belo gardo). Zato pač niso hoteli puščati policajev v blokirane ulice, čeprav so bili v spremstvu italijanskih agentov, ker bi lahko obveščali slovenske upornike.

Iz dopisa je razvidno, da je poveljstvo divizije že zahtevalo razorožitev slovenskih policijskih agentov, da pa kvestura na poziv sploh ni odgovorila, nakar so vojaki nekatere policiste razorožili.¹⁸⁴

¹⁸⁰ XI. a. z., fasc. 661/IV, brzojav II. armade 15. 3. 1942, št. 5176.

¹⁸¹ VK, fasc. 1a/II/15.

¹⁸² Zbornik dokumentov NOV VI/2, št. 403—404.

¹⁸³ XI. a. z., fasc. 661/IV — 14. 5. 1942/5157.

¹⁸⁴ VK, fasc. 1a/I/5 in 7.

15. Vedno hujše prepovedi in omejitve za prebivavstvo

Internacije so bile samo eden izmed ukrepov, ki naj bi zadeli najbolj uporne Slovence, prebivalce nove italijanske pokrajine. Vzporedno z internacijami so tekli številni ukrepi visokega komisarja, izdani na zahtevo in v sporazumu s poveljstvom XI. armadnega zbora. Življenje vseh Slovencev, zlasti še Ljubljancev, strpanih ob novi nemški meji za vedno večje in vedno gostejše žične ovire obrambnega pasu, je tako postajalo bolj in bolj podobno življenju velikega taborišča.

Omejitve za prebivalstvo so se začele še pred izrednim stanjem, ki je nastalo zaradi dučejevega razglasa 19. januarja 1942. Že 11. januarja je Robotti zahteval zamenjavo osebnih izkaznic, ker so bile mnoge dotedanje ponarejene.¹⁸⁵ 14. januarja mu je Grazioli jasno odgovoril: »Ustno sem že povedal, da je zamenjava v teku. Za to je seveda potreben čas.« Naredba o osebnih izkaznicah je izšla 24. januarja.¹⁸⁶ 10. marca se je Robotti pritoževal, da je ljubljanska občina izdala osebne legitimacije tistim, ki so v mestu le rojeni, sedaj pa so pri partizanih. Grazioli je 31. marca odgovoril, da popolna kontrola ni mogoča, da pri anagrafskem uradu ni zanesljivih ljudi in da so italijanski funkcionarji njihovo delo že kontrolirali. 2. aprila se je Robotti ponovno pritožil, da so mnogi ujeti neidentificirani partizani, ki so imeli le delavske knjižice, dobili po priporočilu kvesture nove osebne izkaznice. Kvestura je to 8. aprila zaničala, visoki komisar pa je zahteval 10. aprila dokaze. Če jih je Robotti našel, arhiv ne pove. Vemo, da so bile nove izkaznice vpeljane in da jih je partizanska dokumentna tehnika v Ljubljani uspešno ponarejevala. To so spoznali tudi italijanski oblastniki. 22. julija je poveljnik XI. armadnega zbora zahteval zamenjavo osebnih izkaznic z novim obrazcem, ki naj bi bil tiskan v tiskarni vrednostnih papirjev. Visoki komisar mu je 10. avgusta odgovoril, da so v tiskarni kar najstrožje pazili in da iz tiskarne ni izginil niti en izvod. Priznati pa je moral, da ponarejene izkaznice vendarle spet krožijo. Zato je sklenil tiskati nove z vodnim tiskom v tiskarni vrednostnih papirjev; občine pa bi dobile nove suhe žige. Stvar se je zelo zavlekla.¹⁸⁷ Nove izkaznice so prišle v veljavo šele 15. maja 1943;¹⁸⁸ kmalu so partizani še prazne obrazce na nekaterih občinskih uradih zaplenili.

Poleg osebnih izkaznic so uvedli novo omejitev 2. februarja 1942, ko so za prihod in odhod iz Ljubljane predpisali posebno prepustnico.¹⁸⁹ Pregledovanje pri vstopu se je 23. februarja poostrilo, ko je bil prihod v Ljubljano dovoljen le kmetom, ki so dobavljali živila. V zvezi s tem so začeli poslovati bloki, ki so jih uradno imenovali nadzorne postaje.¹⁹⁰ Ti ukrepi so bili v zvezi z začetkom racij v Ljubljani.

¹⁸⁵ Ta dopis in naslednji so v arhivu VK, fasc. 1a/II/5.

¹⁸⁶ SL, 28. 1. 1942/8.

¹⁸⁷ VK, fasc. 5/5.

¹⁸⁸ SL, 2. 6. 1943/44, naredba 59.

¹⁸⁹ SL, 7. 2. 1942/11, SL 25. 2. 1942/16.

¹⁹⁰ SL, 14. 3. 1942/21, naredba 41.

Policijska ura, ki je veljala že iz leta 1941, se je občutno razširila in se je v teku leta spreminjala po trenutnem položaju. 6. februarja je bila določena že za čas od pol 18. do pol 7. ure, 13. oktobra pa od 20. do 5. ure.¹⁹¹

Vprašanje prepovedi smuči je vzbudilo svojevrstna trenja, o čemer so govorili celo v notranjem ministrstvu v Rimu. Prepoved uporabe smučk je visoki komisar izdal 12. februarja, kot dokazuje njegov dopis.¹⁹² Zaplemba smuči pa ni bila lahka, ker se je vmešala športna zveza CONI, ki je imela pri tem svoje namene. Robotti je predlagal 15. februarja konfiskacijo smuči za potrebe vojske. Visoki komisar je 18. februarja predlog odklonil, pisal je celo notranjemu ministrstvu, češ da bi to zadelo »številno prebivalstvo, ki je navdušeno za šport«, povedal pa je, da je uporabo smuči prepovedal zaradi partizanov; konfiscirati smuči ni mogoče. Ministrstvo se je v tem sporu postavilo na stran vojske (dopis 28. februarja 1942). Visoki komisar se je nato pismeno obrnil ne k Robottiju, marveč k njegovemu nadrejenemu generalu Roatti, poveljniku II. armade. Pisal je, da bi pristal na rekvizicijo smuči izven Ljubljane, ne pa v mestu samem. Pisarjenje sem in tja je teklo toliko časa, da je sneg skopnel in visoki komisar je zadevo hotel odložiti na jesen (dopis notranjemu ministrstvu 30. marca 1942). Ker je vojska vztrajala, je moral 19. julija 1942 odrediti tudi zaplembo smuči.¹⁹³

V Robottijevi odsotnosti je Graziolija doletelo majhno zadovoljstvo, ko je lahko Tadeu Orlandu, poveljniku divizije grenadirjev ljubljanskega garnizona, na njegovo zahtevo (3. aprila 1942), da naj bodo hišni stanovalci soodgovorni za uporniške napise na hišah, odgovoril, da je že 8. februarja izdal naredbo, po kateri za taka dejanja odgovarjajo lastniki hiš.¹⁹⁴

Še bolj zamotano je bilo vprašanje radijskih sprejemnikov pri prebivalstvu. Že 23. februarja 1942 je zaplembo zahtevalo notranje ministrstvo in sicer brzojavno. 28. februarja je na isti način sporočilo, da pošilja radijski oddajnik za motnje tujih postaj.¹⁹⁵ Visoki komisar je zadevo zavlačeval in šele 26. marca je s svojo naredbo ukazal oddajo — ne rekvizicijo! — sprejemnikov občini proti potrdilu,¹⁹⁶ z izjemo, da je radio lojalnim prebivalcem in sodelavcem dovoljen. Zato se je oddaja radijskih sprejemnikov zavlekla do 1. aprila.¹⁹⁷ To svojo naredbo je poslal v vednost poveljstvu II. armade, ki mu je 30. aprila sporočilo, da je določilo le prijavo radijskih aparatov pri poveljstvih garnizonov in prepoved poslušanja tujih postaj. V resnici je v brzojavu 14. marca XI. armadnemu zboru isto poveljstvo zahtevalo zaplembo radijskih sprejemnikov.¹⁹⁸ Italijanski civilni in vojni organi oblasti so glede tega postopali na različne načine in tudi menjavali svoj postopek. V Ljubljanski pokrajini je prišlo do spora in protestov tudi z Graziolijeve strani, ker so vojaki kočevskega garnizona v Raščici in v Ribnici zaplenili nekatere radijske sprejemnike. Zadeva se je vlekla nekaj mesecev.

¹⁹¹ SL, 14. 10. 1942/82, naredba 188.

¹⁹² VK, fasc. 1a/II/6, kjer so vsi naslednji dopisi.

¹⁹³ SL, 25. 7. 1942/59, naredba 151.

¹⁹⁴ VK, fasc. 1a/II/8.

¹⁹⁵ VK, fasc. 1a/II/4.

¹⁹⁶ SL, 1. 4. 1942/26, naredba 56.

¹⁹⁷ VK, fasc. 1a/II/16.

¹⁹⁸ VK, fasc. 1a/III/7, 14. 3. 1942/5257.

Nov povod za nesporazum so bile jugoslovanske uniforme. Robotti se je skliceval na vojaški časopis XI. armadnega zbora »Picchiasodo«, ki se je pritoževal, češ da te uniforme nosijo civilisti, in zahteval, da jih prebarvajo, saj bi se v primeru upora ne mogli spoznati.¹⁹⁹ Visoki komisar mu je šele 31. marca kratko odgovoril, da jih bo zaplenil za vojno industrijo. Odredbe o tem predmetu ni.

Januarja 1942 je general Robotti zahteval,²⁰⁰ da se Ljubljancanom prepove uporaba koles. Kdor ve, kako važno in množično prometno sredstvo je bilo in je še danes kolo za Ljubljance, si lahko misli, kako bi bilo prebivalstvo s tako prepovedjo prizadeto in kako nepopularen bi pri njem bil takšen ukrep visokega komisarja. Toda general je dneвно prebiral poročila karabinjerjev in obveščevalne službe in iz njih zvedel, da kolo (bicikel) uporabljajo terenski aktivisti, kurirji, raznašalci ilegalne literature, sabotažne skupine itd. Za borce OF je kolo pomenilo gibčno sredstvo napada in umika, transportiranja in obveščanja. Grazioliju in njegovemu prestižu seveda ni prijala prepoved koles, zato se je rešitvi izmikal. Robotti je sprva pristal, da se prepoved odloži na poznejši čas. Marca se je visoki komisar²⁰¹ obrnil na poveljstvo II. armade in razložil, da kolesa uporabljajo kmetje, ki oskrbujejo mesto z blagom. Da bi utemeljil svoje mnenje, je 11. marca vprašal o tem inspektorat za delo, ki se je iz gospodarskih razlogov postavil proti prepovedi koles; istega mnenja je bil tudi fašistični komisar Crnomlja (23. marca 1942). Medtem pa je 14. marca 1942 II. armada že brzojavno zahtevala od XI. armadnega zbora, da se prepove uporaba koles, »z izjemo tistih, ki gredo v urade ali na delo«. Ti naj bi dobili posebna dovoljenja; prepoved naj bi zajela Ljubljano in vso pokrajino. 25. marca je visoki komisar sporočil notranjemu ministrstvu, da je prepoved koles v Ljubljani popolna, drugod v pokrajini pa so dopustili izjeme s posebnim dovoljenjem. Prepoved je izdal prav ta dan; 24. junija je prepovedal še tricikle.²⁰²

Ko je bila prepoved uporabe koles že izvedena, vojaško poveljstvo še vedno ni mirovalo. Na Vrhniki je vojska zaplenila vsa kolesa, tudi tistim, ki so imeli dovoljenja. Ob tem sta bila okrajni glavar Ljubljane in visoki komisar močno prizadeta v svoji avtoriteti. Pritoževala sta se Robottiju, ki pa ni popustil. Vztrajal je pri trditvi, da gre le za eno cono, za izreden ukrep; kolesa bodo vrnili, toda ne sedaj, ker so lastniki koles, ki so imeli posebna dovoljenja, jih uporabljali, da pomagajo partizanom.²⁰¹

Naslednja nova naredba,²⁰³ ki naj bi omogočila večji nadzor nad prebivalstvom, je zahtevala, da naj v vsaki hišni veži visi seznam stanovalcev, kar bi olajšalo policijske preglede. Robotti je to zahteval že 28. februarja, visoki komisar pa mu je 8. marca odgovoril, da naredbo pripravljajo.²⁰⁴ Rešen je bil ta problem šele na zahtevo II. armade v povezavi z drugim, težjim problemom. Šlo je za problem partizanskih svojcev. Poveljstvo II. armade je 25. marca 1942 zahtevalo internacijo vseh domačinov, to je tistih, »ki imajo družinskega člana v partizanih« in »tistih, ki so v ozkem sorodstvu z vodji

¹⁹⁹ VK, fasc. 1a/II/13, 12. 5. 1942.

²⁰⁰ VK, fasc. 1a/II/6 — XI, a. z. 7. 2. 1942/02/895.

²⁰¹ VK, fasc. 1a/II/7; tam so tudi naslednji dopisi.

²⁰² SL, 23. 5. 1942/24, naredba 51 in SL, 24. 6. 1942/50.

²⁰³ SL, 18. 4. 1942/51, naredba 67.

²⁰⁴ VK, fasc. 1a/II/11.

in eksponenti upora«. Drugim družinam, ki so v sorodstvu z uporniki, bi morali zmanjšati prehrano in tekstil, tako da bi dobili le »nujno potrebno«, prepovedati bi jim morali tudi vsako gibanje.

Visoki komisar se je še vedno vdajal utvaram in verjel v nekakšno pomirjenje dežele in je zato predlagal, da bi razglasili amnestijo »vsem tistim, ki bi v določenem času prenehali s sodelovanjem v četah«, seveda le takim, ki se »niso udeležili kriminalnih dejanj«. Prav tako naj bi prizanesli najbližjim partizanskim sorodnikom, če so svoje ljudi, partizane, podpirali. Ker pa je ta zadeva v zvezi z dučejevim razglasom dne 3. oktobra 1941, ki smo ga omenili v 8. poglavju, bi se morali obrniti na Vrhovno poveljstvo, da bi dovolilo to amnestijo.

Sam je predlagal nov ukrep, ki ga je lahko izdal sam, da namreč zagrozijo z zaporom in konfiskacijo imetja vsakomur, ki bi se brez motiva oddaljil od stanovanja in se ne bi vrnil v določenem roku. V zvezi s tem naj bi vpeljali izobešanje seznama stanovalcev po hišah in prepoved sprejemanja začasnih sostanovalcev pod streho. Predlagano internacijo domačinov bi lahko sprejeli le za najtežje primere. Glede zmanjšanja obrokov prehrane pa ni bil soglasen, ker je menil, da bi dosegli prav nasprotno: uporniške elemente bi to še bolj povežalo.

Njegove predloge je potrdilo notranje ministrstvo že 24. marca. Poveljstvo II. armade pa je v postopku opazilo neko zavlačevanje in je zato 6. aprila 1942 zahtevalo od visokega komisarja, da izda vsaj tiste ukrepe, s katerimi je soglasen: prepoved sprejemanja sostanovalcev na prenočevanje, dolžnost izobešanja seznama stanovalcev in omejitev gibanja svojcev partizanov, kar je visoki komisar napravil 14. aprila 1942.²⁰⁵ Poveljnik II. armade pa ni omenil predloga visokega komisarja, namreč naredbe o zaplembi premoženja tistim, ki so šli v gozd in se niso vrnili v 5 dneh. Odredba je izšla šele 7. novembra 1942.²⁰⁶

Urad za konfiskacijo je začel delovati, kot je razvidno iz dopisov,²⁰⁷ najbrž že septembra 1942. Nova odredba januarja 1943 je določala postopek zaplembe: predloge daje vojska, vojaška in civilna policija (člen 1), odločbe pa izdaja visoki komisar.

V omenjenem uradu je vladala prava fašistična nezakonitost in samovolja, saj nam je arhiv ohranil pritožbe proti nekaterim uradnikom in fašistom, ki so si vrednostne papirje prilaščali, a slike prodajali v Italijo; prekupčevali so tudi na debelo z lesom. Kaj je visoki komisar ukrenil, dokumenti ne povedo.

Po mnogih navedenih primerih vidimo, da je Grazioli najtežje probleme reševal v posvetovanju s poveljnikom II. armade Mariom Roatto in ne z Robottijem, poveljnikom XI. armadnega zbora. Z njim je zaradi napetosti, ki je vladala med njima, obravnaval le manjše zadeve. Tako je na zahtevo Robottija vpeljal kontrolo pri oddajanju brzojavov po poštni milici; vsakdo se je moral legitimirati in brzojav podpisati.²⁰⁸ Na nekatere njegove zahteve je pristal, kako naj bi jih in kako jih je izvajal, ne vemo. Taka je npr. problema-

²⁰⁵ SL, 18. 4. 1942/31, naredba 67.

²⁰⁶ VK, fasc. 1a/II/4. SL, 7. 11. 1942/89, naredba št. 201.

²⁰⁷ VK, fasc. 1/V/2. SL, 9. 1. 1943/3, št. 2.

²⁰⁸ VK, fasc. 1a/II/31.

tična zahteva, naj se umaknejo iz prometa kovanci, ki imajo vgraviran znak »OF«,²⁰⁹

Posebno poglavje je vprašanje usnja in moških čevljev. Pregled nad tem je imela civilna oblast že zaradi racioniranja obutve. Temu se je pridružila za italijansko oblast nujna potreba, da prepreči oskrbo partizanov s čevlji oziroma usnjem. Obutev je bila za partizanske borce, zlasti v snežni zimi, v težkem gorskem terenu in na neprestanih pohodih, izredno važna. Okupator je to spoznal in hotel narodnoosvobodilno vojsko zadeti tudi s kontrolo nad obutvijo v mestu Ljubljana in nad zalogami usnja. Tudi v tem primeru je vojaško poveljstvo prišlo na dan z zahtevami, ki se jim visoki komisar ni mogel izmakniti. Tako je poveljstvo XI. armadnega zbora dne 22. junija 1942, na ukaz poveljstva II. armade, zahtevalo konfiskacijo usnja in moških čevljev. Visoki komisar je takoj 26. junija sporočil, da jo je izvedel, zaplenil vse usnje v trgovinah in usnjarnah in ga vskladiščil v »Indusu« v Ljubljani. Prepo-vedal je izdelavo moških čevljev, moškim so dovolili le popravljanje nizkih in lahkih čevljev. Vojski to ni zadostovalo. Iz dopisa visokega komisarja notranjemu ministrstvu (29. junija 1942) izvemo, da je vojska zaplenila 23. in 24. junija v trgovinah in skladiščih vse moške čevlje, tudi nizke in lahke. Zaplenila je vso težko obutev, najdeno v privatnih stanovanjih med poletnimi raci-jami. Notranje ministrstvo je na vse to molčalo, molčal je tudi visoki komisar. Z zadovoljstvom je ta poročal notranjemu ministrstvu in posebno očital 8. julija poveljstvu XI. armadnega zbora, ko so partizani v Mokronogu odpeljali iz usnjarne vse zaloge, kjer so »našli vse pripravljeno na enem mestu,« brez vsake straže, češ da »podobni primeri uničijo vse ukrepe, ki smo jih podvzeli na Vašo zahtevo«. Vrednost odnesenega usnja v Mokronogu, skupno z že prej zaplenjenim v vagonu na železnici, je znašala po njegovi ocenitvi 1,490.062 lir.²¹⁰

Bolj ko se je približeval čas III. italijanske ofenzive zoper partizansko vojsko, bolj je postalo pereče vprašanje cestnega prometa. Že 12. marca 1942 je naredba²¹¹ omejila uporabo taksijev. Robotti je 8. junija sporočil, da mu je bivši župan Adlešič potrdil, da se uporniki poslužujejo avtomobilov. Zato je zahteval omejitev avtobusov in kamionov, razen tistih, ki so bili potrebni za javno službo in preskrbo.

Naredba visokega komisarja je izšla 20. junija 1942 in obsega 7 členov. Uvedel je 23. junija izdajo novih avtomobilskih tablic in s tem popolno uki-nitev javnih avtomobilov, taksijev; ostala motorna vozila je omenjena uredba doletela 1. julija. Da bi stvar še bolj stekla, je že naslednji dan zaplenil vsa avtomobilska kolesa in zračnice vseh vozil, ki niso imela dovoljenja. Kolesa so shranili, gumo pa odplačali.

27. junija je z veljavnostjo od 1. julija ukinitel vseh 12 avtobusnih linij v Sloveniji, ostali sta le zvezi s Trstom in Gorico in avtobusna zveza s Stadi-onom v Ljubljani, ker je bil še znotraj obrambnega pasu. Seznam navaja 25 avtobusov izven prometa. Ko je notranje ministrstvo 3. avgusta sporočilo Grazioliju, da hoče vojska zapleniti vse avtomobile, se je ta uprl zaplembi vseh, češ da jih je že itak premalo, »če naj pokrajina zopet gospodarsko zaživi«. ²¹²

²⁰⁹ VK, fasc. 1a/II/34.

²¹⁰ VK, fasc. 1a/II/36.

²¹¹ SL, 18. 3. 1942/22, naredba 47.

²¹² VK, fasc. 1a/II/33.

Težko rešljivo je bilo za okupatorja vprašanje, komu naj se izjemoma dovoli uporaba motornih vozil in potovanje po železnici. To je živo zadelo zdravniško osebje in industrijo, ki je delala tudi za vojsko. Prizadeta je bila preskrba Ljubljane, a tudi uprava, ki je bila deloma še v slovenskih rokah, da ne omenimo pošte in brzojava. O tem so tekli pogovori z visokim komisarjem in komisijo oficirjev. Kako so to vprašanje reševali v podrobnostih, iz dostopnih arhivov ni mogoče ugotoviti.²¹³

Le v dveh primerih se je zgodilo, da je visoki komisar Grazioli generala Robottija energično odbil. Robotti je zahteval pregled nad vsemi čolni, česar Grazioli ni sprejel. Zakaj ne, ne vemo. Ko je nadalje 2. junija zahteval, da bi morali zbrati vso živino v vojaških garnizijah, mu je 6. junija tudi to odbil zaradi težkih gospodarskih posledic. »To bi bilo na mestu le tedaj,« pravi Grazioli, »če bi hoteli dokončno zapustiti ozemlje province.« Ta pripomba je Robottija tako razkačila, da je na Graziolijev odgovor napisal z rdečilom: »é matto« — (neumen je). Uradno pa je vztrajal pri predlogu in zapisal, da bo o tem še govoril in dodal, da bo med vojaškimi operacijami rekviriral živino za potrebe vojske, kot to delajo partizani.²¹⁴

Ob številnih prepovedih in omejitvah, za katere najdemo podatke v arhivu visokega komisarja, nam ta arhiv ne omenja prepovedi slovenskih knjig. Le iz poročila karabinjerske notranje čete, ki je poveljevala ljubljanskim karabinjerskim postajam, izvemo nekaj podatkov in sicer, da so 4. februarja 1942 prepovedali dela Andreja Gabrščka, goriškega emigranta (najbrž knjigo »Goriški Slovenci«), dela Ivana Matičiča, pač zaradi knjige »Na krvavih poljanah«, spominov na prvo svetovno vojno na soški fronti; knjigo so Italijani preganjali že v Slovenskem Primorju. Nevaren se jim je zdel koledar družbe sv. Cirila in Metoda za vsa leta nazaj, Koroško vprašanje Fr. Zwittera, Svetovna vojna Etbina Kristana, dalje Zgodovina ljubljanske univerze — ki jo je izdal rektorat leta 1929. Od revij je omenjena le prepoved progresivne »Sodobnosti« za leta 1939 in 1940 in nekaterih letnikov »Časa« in »Ljubljanskega zvona«. Med nemškimi knjigami so prepovedana dela Engelsa, Marxa in Kautskega.²¹⁵

Ti podatki niso ne popolni ne izčrpní in ne vsebujejo vseh prepovedi, ki so se množile in zajemale eno področje življenja za drugim.

16. Vojaški položaj okupatorja pred III. sovražno ofenzivo

V prvi polovici januarja 1942 je general Robotti izdelal svoj načrt A (Piano A 15. I. 1942), katerega osnova je bila, da bi obdržal vojaške garnizone po deželi, vendarle pa zbral neko manevrsko enoto pod svojim poveljstvom, katero bi lahko uporabljal za boj proti partizanom, kjer bi bilo potrebno. Preko tega načrta je neka roka v njegovem uradu zapisala besede: »Ostal je mrtva točka.«²¹⁶

²¹³ VK, fasc. 1a/II/7.

²¹⁴ XI, a. z., fasc. 658/IV.

²¹⁵ Arhiv karab., fasc. 184, oznaka 107/4-45, dopis 4, 2. 1942.

²¹⁶ XI, a. z., fasc. 661/III.

Kmalu je zrasel nov načrt »Pomlad« (Primavera), ki pa v dokončni obliki ni znan. Poznamo le osnutek,²¹⁷ ki ga je Robotti 6. februarja poslal v pretrse divizijam, kar je razvidno tudi iz zapiska točk za razgovore, ki so bili 18. februarja 1942.²¹⁸ Načrt »Pomlad« je bil defenzivnega značaja, v prvem obdobju je predvideval umik manjših garnizonov v večje, ob opustitvi nadzorstva nad drugovrstnimi železniškimi progami. Ob poslabšanju stanja ali ob morebitni nenadni vstaji, ki bi je prej ne zaznali, kar smatra za manj verjetno, pa bi združili vse italijanske oborožene sile v manj grup.

Prvi del tega načrta so v resnici začeli izvajati in izvajali so ga do meseca junija 1942.²¹⁹ Prav tiste dni, 7. februarja, ko je nastal osnutek načrta »Pomlad«, je poveljstvo karabinjerjev XI. armadnega zbora poročalo: »Položaj v pokrajini se je znatno poslabšal in se še slabša. Partizanska centrala novači nove sile za oborožene bande in razvija aktivno propagando tudi s tajnimi radijskimi oddajniki«; tu misli oddaje »kričača«, ki je začel s svojimi oddajami že 7. novembra 1941.²²⁰ Vstaja je zajemala tudi Slovensko Primorje, čete v Sloveniji so naglo prerasle v bataljone in odrede, tako da je Glavno poveljstvo partizanskih čet aprila prešlo na formacijo grupe odredov.²²¹

Robotti si je delal utvare, da bo položaj rešil s preventivnimi ukrepi, z vojaško-policijskimi čistkami, z internacijami, z zaporo Ljubljane.²²² 11. marca je začel seliti poveljstvo XI. armadnega zbora v Ljubljano,²²³ kar je hočeš nočeš pozdravil tudi Grazioli v svojem brzojavu II. armadi. Doživel pa je kmalu boje v neposredni bližini Ljubljane (23. marca v območju Polje—Sostro—Podlipoglav, boj je trajal ves popoldan, pozno v noč, kot so poročali karabinjerji, da ne govorimo o Dolomitih, o Krimu in Mokrcu.²²⁴

24. aprila 1942 je izšel skupen proglas Graziolija in Robottija, s katerim odrejata streljanje talcev.²²⁵ Segla sta po najskrajnejšem sredstvu, ki bije v obraz vsakemu pravnemu čutu. V arhivu visokega komisarja ne najdemo niti črke o kakšnem pomisleku proti temu. Obratno, visoki komisar je ukrep še zagovarjal, kot izvemo iz takratnih časopisov, ob justifikaciji profesorja Lamberta Ehrlicha.

Ko je Robotti zvedel, da naj bi se na Pugledu zbralo kar 14.000 partizanov (kar je bilo za partizansko stvarnost očitno nemogoče), je 10. maja ustanovil komisijo, ki so jo sestavljali poveljnik ljubljanskega garnizona, član visokega komisariata in poveljnik inženirskih čet XI. armadnega zbora, ki naj pregleda obrambo Ljubljane s predpostavko, da bo napadena od zunanaj ob vstaji v mestu samem. »Pri izvrševanju načrta in del se je treba zavedati, da ne sme biti ovir, ki bi komisijo ustavljale pri izvedbi njenih sklepov«. Tudi visoki komisar se je ustrašil, imenoval je kar dva zastopnika v komisijo, vicekvestorja in poveljnika civilnih karabinjerjev.²²⁶

²¹⁷ Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 139, str. 547.

²¹⁸ XI. a. z., fasc. 660/II.

²¹⁹ XI. a. z., fasc. 660/II, ukaz divizije Isonzo, 8. 5. 1942 102/5601. XI. a. z., fasc. 661/III, poročilo Robottija 12. 5. 1942.

²²⁰ Slov. poročevalec 1941, ponatis, opomba 222, stran 522.

²²¹ Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 42-44, str. 91—100.

²²² XI. a. z., fasc. 661/III, poročilo II. armadi 8. 3. 1942.

²²³ XI. a. z., fasc. 663/I.

²²⁴ VK 3/II, 1. poročilo karab. 24. 3. 1942.

²²⁵ Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 163, str. 426.

²²⁶ VK, fasc. 3/1/5.

V zvezi s tem je Robotti presodil položaj²²⁷ z besedami: »Progresiven dvig uporniške dejavnosti... zmanjšanje naših zmožnosti, da bi jo zatrl...« »Od zased nekaterih maloštevilnih ob robu gozda..., smo postopoma doživljali akcije, ki so med gverilo in pravo resnično vojno, kot so nočni napadi na kolone, tudi številčno močne kolone, obkolitve manjših garnizonov...« Partizani so kontrolirali avtobuse, izdajali razglase, ob napadu na kolono divizijskih grenadirjev 7. maja pri Dobrovi, ki je bil celo podnevi, so imeli Italijani 33 mrtvih, 68 ranjenih, 14 laže ranjenih in 3 pogrešane. Napad je Robottija še posebej zadel, ker je bil izvršen v neposredni bližini Ljubljane.²²⁸ S 14. majem so začeli partizani pritiskati pri Igu, kar se je končalo s tem, da se je italijanska vojska umaknila v Ljubljano. Partizanske enote so prišle v ljubljansko predmestje, z ljubljanskega gradu so se oglasili topovi. Zaradi tega je Robotti predvidel ponovno zmanjšanje števila garnizonov v pokrajini, če ne bi dobili »okrepitev sil, saj aktivnost upornikov počasi, ali nezadržno poplavlja vso civilno in državno ogrodje, ki ga je civilna oblast začela ustvarjati«. »Karabinjerske in finančne postaje se umikajo, celo službo ob meji smo opustili.« Zato je Robotti zahteval od II. armade vsaj osem bataljonov TM (gre za teritorialne enote) za straženje železniških prog in za zasedbo meje proti Hrvatski ter še 6 do 7 bataljonov za obrambo postojank. Da bi izpopolnil operativne akcije in obvladal glavne komunikacije je potreboval še en bataljon tankov »M« in oddelek oklopnih avtomobilov.²²⁷

Na svojo prošnjo je dobil zagotovilo, da pride v Slovenijo divizija »Macerata«. ²²⁹ Ko je kmalu nato zvedel, da bodo julija prišle nove sile, poleg treh bataljonov pešcev in eventualno ene legije črnih sracj še ena celotna divizija²³⁰ — pripravljala se je tretja sovražna ofenziva —, je Robotti začel pripravljati nove internacije in celo postopno izselitev prebivalstva iz Slovenije.

17. Visoki komisar in njegov načrt za zaščito javne varnosti

Visoki komisar je sodeloval pri vseh ukrepih, ki jih je vojska zahtevala od njega. Nasprotja med njim in generalom Robottijem so bila deloma osebnega, deloma taktičnega pomena. Imel pa je še svoje posebne skrbi in načrte za novo »italijansko« pokrajino.

Mučilo ga je vprašanje nove italijanske meje, prehoda partizanov in orožja iz Hrvatske, čemur je, kot Robotti, dajal prevelik poudarek, in vprašanje priseljencev z Gorenjske in Štajerske. 2. marca 1942 je zahteval od kvesture, naj pazi zlasti na hrvatsko mejo, od koder naj bi po njegovem mnenju prihajalo orožje in municija. V tem se je zelo motil; potrebno je bilo poostriiti straže na vsej meji, saj je od avgusta 1941 do 31. januarja 1942 prišlo na nedovoljen način v ljubljansko pokrajino kar 12.903 in odšlo 2990 oseb. Statistika za čas od 1. aprila do 31. julija 1941 pa pravi, da je prišlo 8643 in

²²⁷ XI. a. z., fasc. 661/III, 12. 5. 1942.

²²⁸ Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 171, str. 438—440 in št. 175, str. 444—447.

²²⁹ XI. a. z., fasc. 658/II, 21. 5. 1942.

²³⁰ XI. a. z., fasc. 661/III, 25. 5. 1942.

odšlo 822 oseb. Tako je bilo v pokrajini 17.734 prišlekov, med njimi samo v Ljubljani 11.177. To so bili zlasti Štajerci in Gorenjci.²³¹

Grazioli je šel še dalje: 3. marca 1942 je prosil notranje ministrstvo, da bi dobil dodatno tri kohorte obmejne milice in nekaj finančne straže, ker je bilo nemogoče braniti 280 km meje (160 km proti Nemčiji in 120 proti NDH) z dvema bataljonoma finančne straže (1195 oficirjev in mož), z dvema kohortama obmejnih miličnikov (735 črnih sraje) in 348 karabinjerji, saj gre meja večinoma preko gozdov, ki zahtevajo večje moči, vojska pa je zatrjevala, da jih nima. — In vendar nam številke pokažejo, da je prišlo na 1 km meje kar 8 oboroženih mož policije. Nastane vprašanje, kje je bila ostala vojska.

Verjetno so mu v Rimu prošnja odbili, ker je 26. aprila ponovno prosil (sklicuje se še na en svoj dopis 14. 4. 1942, št. 643/2, ki ga pa v arhivu ni). Iz tega izvemo, da je vojska dobila ukaz, naj mejo bolje zastraži, česar ni izvršila. Zato je prosil vsaj še za 400 mož obmejne milice in finančnih stražnikov. Ne vemo, če jih je dobil.

Kam je Grazioli meril s svojimi prošnjami, nam povedo njegove obsežne pripombe, pravzaprav pritožbe zaradi okrožnice 3 C. Ta okrožnica je cela knjiga z več poglavji, izdal jo je Mario Roatta, poveljnik II. armade, 1. marca 1942, kot razlago za izvedbo dučejevega dekreta od 19. januarja.²³² Bila je vodnica podrejenim poveljnikom korpusov in divizij, kako naj postopajo v boju proti upornikom (streljanje ujetnikov, požigi hiš in vasi), kako naj ravnajo s civilnim prebivalstvom (internacije, izselitve itd.).

Najvažnejši sta dve Graziolijevi opombi. Prva oporeka formulaciji 3 C v I. poglavju, ki trdi, da zadostuje za nenormalno situacijo v nekem kraju le grupa upornikov, s čimer dobi vojska vse pravice, da brani javni red. Tedaj pa izgubi oblast visoki komisar, ki samo varuje javni red. Razumljivo je, da je Grazioli branil tu samo svoj ugled in ne interesov prebivalstva.

Druga pripomba je v zvezi s prvo in zaradi stvarnih Graziolijevih dokazov izdaja njegov načrt. Gre za pripombo d) (k poglavju IX/D okrožnice C 3), ki pravi:

»Pripominjam na splošno: 1. pred uporniškimi skupinami... (italijanska vojaška poveljstva, I. J.) umikajo manjše garnizone, vse se opravlja v imenu obrambe, obsežne cone prepuščajo upornikom... Ljudstvo bo prisiljeno se prepustiti volji upornikov; 2. po mojem mnenju bi bilo potrebno:

a) zapreti mejo in poostriiti obrambo,

b) obdržati vodstvo nad ozemljem,

c) bojevati se proti upornikom z njihovo taktiko, z brezobzirno gverilo. Naše sile in sredstva so toliko večja, da ne dopuščajo dvoma v uspeh.«

Po teh ostrih očitkih, češ da vojska zapušča ozemlje, ki bi ga lahko branila, je podal svoj načrt v točki 3: »S svoje strani bom poskrbel, da obdržim v rokah ozemlje s silami karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice, dokler bo situacija dovolila relativno varnost teh malih garnizij (40 dobro oboroženih mož v za obrambo pripravljenih vojašnicah).«

Vsi Graziolijevi naporu streme za tem, da dobi nove sile za obrambo meja in okupiranega ozemlja. Proti Robottijevemu načrtu »Pomlad«, ki je predvideval pred napadi partizanskih sil postopen umik malih garnizonov v večje,

²³¹ VK, fasc. 1a/III/12.

²³² Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 145, str. 370—387.

je Grazioli postavil svoj načrt, braniti vse ozemlje z malimi garnizoni 40 mož policijskih sil.

Nadalje kritizira Grazioli (točka 4) »posebno stroge ukrepe« okrožnice 3 C, ki posnemajo nemško vedenje, a »izzovejo nasprotno sunke«, medtem ko Nemcev, ki imajo garnizone in jih ojačujejo, ne posnemajo. To je za Graziolijevo vedenje razumljivo, ni pa nikak izraz humanosti, saj je 24. aprila tudi on podpisal naredbo o streljanju talcev. Graziolijevi argumenti in vsa njegova linija so le na videz izraz nekake naklonjenosti Slovincem, v resnici se za njimi skriva skrb za osebni in oblastni ugled, kar nam prav tu sam odkrito pokaže (točka 5), ko pravi, da je »treba uporabljati močno roko, vendar pametno«. Pameten je bil najbolj on sam, Grazioli, ki pa, kar mu je bilo žal, ni imel dovolj močne roke. Posredno je s tem obsodil tudi Robottija, ki svoje močne roke ni znal pravilno uporabiti.²³³

Štiri dni nato, 24. marca,²³⁴ je s tem v zvezi poslal ponovno pritožbo proti vojski. Vojaki so v hajki od 16. do 18. marca požgali Škrilje, Golo, Kurešček, Zapotok, Visoko in Ustje; 24. marca je zgorel Lipoglav, 25. marca Ravnik. Srezki glavarji, ki so bili na strani visokega komisarja, so ogorčeno pisali proti vojski. Kočevski je še pristavil, da tako ne bodo dosegli tega, kar je piemonteški princ, prestolonaslednik, želel ob svojem obisku, namreč, da »nas bodo ljudje vzljubili, ko nas bodo spoznali«.²³⁵

»Požiganje vasi,« je tožil Grazioli, »sili mlade može v gozd, prebivalstvo nam postaja sovražno« itd. Njegova volja, da sodeluje z vojaško oblastjo, je bila popolna, vendar pa »mora omeniti, da poveljstvo II. armade daje odredbe, kot da bi bilo ono generalni guverner, in pozablja, da je 3. maja 1941 nastala provinca, da dučejev proglas 19. januarja 1942 zahteva sodelovanje«. »Položaj se je zaradi njenih metod poslabšal in se še bo.« Ponovno je nasprotoval zapuščanju garnizonov, zahteval je gverilo proti partizanskim grupam, »ki jih ni nad 500 v provinci«. Odgovora ni dobil, ali pa ni ohranjen. Grazioli je nadaljeval še aprila. 15. aprila je poslal notranjemu ministrstvu v Rim pritožbe družbe »Emona« iz Kočevja, ki je upravljala imetje preseljenih Kočevarjev in tudi prosila obdržati garnizone, da »bi obvladali teritorij«.²³⁶ Tudi o tem nimamo nikakega odgovora od ministrstva.

Grazioli je v podkrepitev svojih pritožb uporabljal vse argumente, ki jih je le mogel najti. 30. marca 1942²³⁷ je tožil zaradi zasedb šolskih poslopij v Ljubljani, kjer je bil pouk le 3 do 4 dni tedensko, saj so imele srednje šole klasične smeri od osmih poslopij na razpolago le dve, šole tehnične smeri tudi le dve. Od štirinajstih osnovnih šol jih je 5 zasedla vojska, od štirih meščanskih tudi dve. Ali morda ne tiči za to pritožbo njegov namen spraviti vojsko iz Ljubljane, da bi šla braniti ozemlje proti partizanskim napadom?

Trenja med Graziolijem in Robottijem o metodah borbe proti upornemu slovenskemu ljudstvu so zajela vsa področja uprave. 12. aprila 1942 je Grazioli prosil, naj ne aretirajo županov, župnikov in občinskih tajnikov, če niso zasačeni prav pri zločinskih dejanjih. Odgovora ni dobil. 24. junija je zahteval, da bi ga o aretacijah vsaj obvestili. To se je zgodilo najbrž zato, ker mu

²³³ VK, fasc. 1a/III/3. Pismo notranjemu ministrstvu 20. 3. 1942.

²³⁴ VK, fasc. 3/III/20, 24. 3. 1942/501/2 R. VK, fasc. 1a/II/4.

²³⁵ VK, fasc. 1a/IV-6.

²³⁶ VK, fasc. 1a/III-23.

²³⁷ VK, fasc. 1a/II-17, dopis 30. 3. 1942/552/29.

je župan Rupnik sporočil, da so vojaki 13. junija odpeljali uradnike pri izdajanju osebnih izkaznic; to sporočilo je poslal Grazioli v vednost vsem poveljstvom divizij in se je hotel tako znesti nad vojsko. Do nekakšnega sporazuma glede teh vprašanj je najbrž prišlo, držal pa ni, saj je še 31. oktobra tožil, da se je »kljub dogovoru o preiskavi uradov in o aretacijah« zgodilo, da je vojska izvršila preiskavo uradov brez predhodnega obvestila.²³⁸ V vrsto pritožb spada tudi Graziolijeva pritožba na poveljstvo II. armade 6. maja 1942, v kateri je kritiziral »Delo za Slovence«, propagandni list XI. armadnega zbora. Pravi, da so poročila iz agencije »Stefani«, ki jih tiskajo že lokalni listi; jezik je slab, stilizacija italijanska. Svetuje, naj list opuste, propagando pa bodo opravljali njegovi organi.

Potem se je v splošnem Graziolijevem vedenju začel delni umik, kar opazamo v njegovem sporočilu notranjemu ministrstvu dne 3. maja 1942.²³⁹ Tu ni več ostrih kritik, ni več upiranja, ni zahtev. Svoj pogled na položaj pa je še obdržal. V zagovor svoje smeri je sporočil, da bi v splošnem zadostovala »zaščita javne varnosti«, ki bi jo izvrševal on s svojo policijo, če bi bila močnejša, da vojska pretirava s svojo »obrambo javne varnosti,« omenja, da »je reakcija zdravega dela prebivalstva proti komunistom« precejšnja, da so represalije zaradi atentatov na vojaške sile (streljanje talcev) »rodile dobre uspehe«.

Da je streljanje talcev »rodilo uspehe,« je za Graziolija, ki tu in tam daje videz branilca prebivalstva, razumljivo, ker je tudi on obenem z generalom Robottijem podpisal ukaz o streljanju. Resnica pa je bila drugačna, saj se je nad tem zgražalo vse ljudstvo, kot so se zgražala nad podobnim postopanjem nacistov vsa ljudstva Evrope. Pri nas je pa to še bolj podžigalo splošni upor, bodrilo partizane k maščevanju nedolžnih žrtev.

Vztrajal pa je Grazioli v mnenju, da je umik garnizonov pomenil polom, da se je zgodilo, kar je predvideval in da »so partizani postali gospodarji mnogih ozemelj«. Priznal je, da se je število partizanov dvignilo, sodil je pa, da njih »število ne presega 1000 mož«, dasi »vojaški krogi govore o tisočih«. Utvara je bila tudi njegovo prepričanje, da je večina prebivalstva proti NOB. Vojaško poveljstvo je sodilo pravilneje, ko je smatralo, da je slovensko ljudstvo v večini uporniško, dasi je precenjevalo število oboroženih enot, ki so, po številu manjše, zaradi svoje partizanske taktike tolkle številčno in po oborožitvi močnejše italijanske sile, tako da so bile te prisiljene opuščati manjše garnizone. Osvobojeno ozemlje se je širilo na Dolenjskem, Notranjskem, v sami bližini Ljubljane.

Položaj za Italijane ni bil rožnat. To pove tudi poročilo fašistične stranke,²⁴⁰ ki ob zaključku obupno kliče na pomoč Rim: »... kako bo mogla centralna oblast ostati še v barki, ne da bi nas potegnili na breg?« Živčni so bili tako fašisti kot Grazioli sam.

Že 8. maja je visoki komisar poslal notranjemu ministrstvu novo poročilo, kjer je povzel vse dotedanje argumente glede načrta »Pomladi« in umika garnizonov,²⁴¹ glede »precenjevanja nasprotnika« s strani vojske, glede meje

²³⁸ Vsi dopisi v VK, fasc. 5/IV.

²³⁹ VK, fasc. 1a/III-3, 3. 5. 1942.

²⁴⁰ Tiskovni urad, fasc. 30/1a, maj 1942.

²⁴¹ VK, fasc. 3/III/20. — Glej tudi Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 167, str. 430–432.

proti NDH, ki je vojska ne brani. Zahteval je spremembe, češ da je sistem zgrešen, ker je »povzročil znatne izgube«. Kakšna naj bi bila ta sprememba vojaške taktike? Partizanski taktiki je treba postaviti nasproti gverilo. Povečati je treba posadke, obrambo meje pa okrepiti. Vendar naj bi to delala vojska. V tem je bistvo Graziolijevega umika in popuščanja: da pusti vodstvo vojski. »Čeprav zmanjšane na okrog 40.000 mož, bi zadostovale sile XI. armadnega zbora, zlasti še poleg policijskih sil in okrepitev, ki so, kakor je bilo sporočeno, na poti. Potrebna je odločnost pri njihovi uporabi in svoboda akcije.« V tem, da je listino začel z besedami: »ne zaradi nepotrebne in neumestnega obtoževanja, temveč zgolj zaradi natančne ugotovitve dejstev...«, slutimo, da so Graziolijū očitali »nepotrebno in neumestno obtoževanje«. Da pa je bil njegov prvotni načrt v Rimu odklonjen — po njem bi on vodil boj proti partizanom —, je razumljivo, saj Mussolini ni mogel umakniti svojega dekreta dne 19. januarja 1942, s katerim je dal vso oblast vojski.

Grazioli svojega načrta, dasi ni dobil odobritve in pomoči iz Rima, le ni popolnoma opustil. Celo izvajal ga je. Spomladi je skušal obdržati in kontrolirati položaj s karabinjerskimi in miličniškimi postojankami po deželi, ob pomoči finančne straže. Vendar ni uspel, ker je morala, ko je prišlo do partizanskih napadov na te postojanke, »pritti vojska in jih reševati«, kakor pravi nepodpisano poročilo fašistične stranke.²⁴²

Prav tako ni uspel s predlogom, da bi vojska začela uporabljati gverilsko taktiko v boju proti partizanom. Prvotno je imel Grazioli, ko je zahteval gverilsko taktiko, še drugačne namene. Hotel jo je voditi sam, kot dober fašist, z miličniki in je prav zato zahteval, da mu pošljejo v okrepitev tudi črne srajce. O tem je osebno govoril v Rimu pri načelniku Vrhovnega štaba maršalu Cavalleru. Ta mu je odgovoril, da »ne bo uspelo izbrisati razlike med vojakom in upornikom. Vojaka vedno lahko primeš, upornika ne, proti gverili se ni mogoče bojevati z vojaško gverilo.«²⁴³

V Ljubljani so tekli dogodki svojo pot. 8. maja se je Robotti pritožil, da so se »v nekaterih krajih province železničarji namenili«, da bodo stavkali. Grozil jim je s streljanjem. Več o tem italijanski viri ne poročajo. 29. junija pa se je urad Delegacije za vzhodne železnice pritoževal, da je vojska ukinila veljavnost dovoljenj za policijsko uro, kar bo zadelo lepo število železničarjev, »ki prevažajo vojsko, premog in nafto za vso Italijo«. Želeli so dobiti v pomoč železničarje iz Italije, toda »zaradi jezika bi bile težave, drugič pa jih je težko dobiti in jim priskrbeti sto postelj« v Ljubljani.²⁴⁴ Problem je bil rešen, ko so ustavili promet na stranskih progah.

Posebno poglavje, ki označuje položaj od maja 1942 dalje, je vprašanje belogardističnih beguncev, to je ljudi, ki so bežali pred partizani, za katere se je zavzela fašistična stranka in jih na lastno pobudo pošiljala v Italijo, »večinoma v centre provinc« (do 25. junija jih je bilo 155). Julija je to preprečil centralistični Rim in zahteval, da naj o tem, kam pošiljajo begunce, odloča pristojno notranje ministrstvo.²⁴⁵

O neredih in nasiljih, ki jih je povzročala vojska in o čemer so okrajni glavarji pridno poročali, so v arhivu visokega komisarja ohranjeni le drobci;

²⁴² Tiskovni urad, fasc. 50/1b. — Leto komisarske politike 1. 6. 1942, str. 11.

²⁴³ Cavallero, Diario I. c., zapis pod 14. 5. 1942.

²⁴⁴ VK, fasc. 1a/IV/1-2.

²⁴⁵ VK, fasc. 3/I 59. VK, fasc. 3/III 26.

tako na primer 28. maja o tatvini vojakov v Vidmu-Dobrepoljah, zaradi česar je odstopil župan, o požigu Brusnic 3. in 4. junija 1942 itd.²⁴⁶

Visoki komisar Emilio Grazioli občuti sedaj, kako zginjajo vedno bolj njegove iluzije. Njegovo poročilo notranjemu ministrstvu 9. junija 1942²⁴⁷ je bilo močno črnogledo. Morda namerno, zaradi užaljenosti, ker je s svojim načrtom propadel, ali pa zato, kar je še verjetneje, ker je spoznal, da je položaj napačno presojal.

Grazioli je poročal, da tudi kmetje odhajajo v partizane, ker so »ti spremenili taktiko, pomagajo kmetom, zaplenjeno živino ‚Emone‘ so npr. vso razdelili revnim kmetom«. Gospodarski položaj je postajal težak; »ker ninamo pregleda nad velikim delom ozemlja, je gospodarska dejavnost zmanjšana za dve tretjini«.

Vojaški položaj je postajal vedno slabši — piše Grazioli. Od »95 občinskih sedežev jih naše sile nadzorujejo le 39 in še te le delno, le centre, vojska brani celo le vojašnice in pusti upornike v naselja«. »Od 1936 naselij jih je 1900 (!) pod partizanskim nadzorstvom. Naša kontrola zajema le tretjino prebivalstva, vštevši precejšnje število prebivalcev v glavnem mestu Ljubljani, ki ga trdno držimo.« Po vsej provinci pa naše nadzorstvo ne doseže 10 % vsega ozemlja.

Pomanjkljiv je bil tudi pregled nad železnicami. Pripomnil je, da je promet na progi Ljubljana—Postojna skoraj reden, da je skoraj popolnoma prenehal na progi Ljubljana—Metlika in Grosuplje—Kočevje; popolnoma pa se je ustavil na relaciji Trebnje—Sentjanž.

Tolažil se je s tem, da prideta kmalu dve novi diviziji »Macerata« in »Cacciatori«, da bo nato ofenziva in nova postavitvev garnizonov; partizani so narasli v Ljubljanski pokrajini na 5000, od teh sta dve tretjini dobro oboroženi z lahkim avtomatskim orožjem in tudi z nekaterimi strojnicami; drugi so neoboroženi. Sporočal je, da vojaška oblast sicer ve za dislokacijo partizanov in celo za njihovo Glavno poveljstvo, ne ukrene pa nič, ker čaka na ofenzivo, ki naj bi rešila situacijo.

Tako se je Grazioli znašel na strani vojske, ob strani Roatte in Robottija, od katerih je bila odvisna rešitev položaja. Že 20. junija je sporočil notranjemu ministrstvu v Rim, da je vojska (poveljstvo II. armade) zahtevala nekatere politične in gospodarske ukrepe, ki naj bi jih izdala sporazumno. (Dokumentacije o tem v arhivu ni.)²⁴⁸ Omenil je le ukinitvev vlakov. Robottijevo zahtevo, ki jo je postavil le ustno, da bi zažgal gozdove ob železniških progah, je Grazioli odbil, ker bi lesa ne mogli uporabiti in bi bila škoda neizmerna. Pripomnil je, da intendant II. armade z njim soglaša. Naredbo o poseki gozdov ob železnici in ob cestah, ki je veljala nato ves čas italijanske okupacije, pa je izdal že 8. maja 1942.²⁴⁹

Visoki komisar je dobival od županov in srezkih glavarjev pred III. sovrážno ofenzivo še več pritožb o požigih in nasiljih (v arhivu VK so ohranjene naslednje: kraji Zavrh-Pokojišče 29. junija, Padež 2. julija, Ligojna 8. julija

²⁴⁶ VK, fasc. 1a/IV/6-3.

²⁴⁷ VK, fasc. 1a/III/5. V poročilu navaja Grazioli, kakor je videti iz citata dalje, da so partizani nadzorovali 1900 naselij od skupno 1936. Ker podatek ne ustreza resničnosti, gre bodisi za pretiravanje ali za napako v dokumentu.

²⁴⁸ VK, fasc. 1a/II/3.

²⁴⁹ SL, 13. 5. 1942/38, naredba št. 87. SL, 17. 2. 1943/14 in 7. 4. 1943/82.

požgani; vojska je oplenila v Padežu 62 goved in 15 svinj, ljudstvo je prepadeno.²⁵⁰ Visoki komisar se ni menil zanje, čakal je na III. sovražno ofenzivo, ki bo potekala po načelih okrožnice 3 C, s katero nekoč ni soglašal, sedaj pa ni imel več pripomb. Za njegov položaj je bilo preveč nevarno nastopiti proti vojaški sili, ki jo je pognal v tek sam duče.

18. Načrt o množični izselitvi Slovencev

Poveljstvo italijanske II. armade je maja 1942 dobilo ukaz za III. ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski in osvobojenemu ozemlju, za katero je general M. Roatta izdelal znano načelno zapoved 8. junija 1942, akt št. 12.600, vojaško izvedbo pa prepustil poveljstvu XI. armadnega zbora, to je generalu M. Robottiju. Tretja ofenziva naj bi »italijansko Slovenijo« rešila oboroženih tolp.²⁵¹

Istočasno so se začeli pri poveljstvu II. armade ukvarjati z drugim problemom, z izselitvijo in z internacijo Slovencev. Najodločnejši osnutek načrta, ki je bil v pretresu, je vseboval misel, da bi izselili skoraj celotno prebivalstvo Ljubljanske pokrajine. Pri drugem, ki je bil deloma že sprejet in je šlo le za njegovo izvedbo, je bila določena izselitev le nekaterih vrst prebivalstva; problematična je bila izselitev prebivalstva ob nekaterih železniških progah, še bolj problematična je postajala izselitev ob stari italijansko-jugoslovanski meji in ob hrvaški meji. Pri izvedbi tega načrta so imeli neprestano pred očmi prvi, najostrejši načrt. Mussolini, Roatta in Robotti so se zavzemali za najodločnejši načrt, saj je Robotti o sebi napisal: »hočem«, a »ne morem.«²⁵² Fašistična Italija in njeno notranje ministrstvo nista mogla izvesti tega načrta.

Ponovno policijsko čistko v Ljubljani je Robotti predvideval, kot smo videli, že marca, prav tako kot policijsko čistko na podeželju. Pobudo zanjo so dali dogodki, ki so se odvijali brez njegovega posredovanja. Listina 26. maja²⁵³ dokazuje, da so bila poročila o zbiranju partizanov v Dravljah, ki naj bi prišli iz Dolenjske, spet dvignile strah pred uporom v Ljubljani, kar se je zgodilo že nekajkrat v maju. Zato so takoj začeli s pripravami za novo čistko v Ljubljani.

26. maja zjutraj je že imel Robotti sestanek s svojimi divizijskimi poveljniki in s poveljnikom skupine graničarjev. Naslednjega dne sta izšla dva Robottijeva akta: ukaz poveljstvu divizije Granatieri,²⁵⁴ ki zadeva le Ljubljano, in strogo zaupna osebna spomenica poveljnikom divizij »Granatieri di Sardegna«, »Isonzo« in poveljstvu skupine graničarjev. Po spomenici je bil prvi odgovoren za ozemlje Ljubljane, Ljubljano-okolico, Kočevje-Ribnico, drugi za Dolenjsko, graničarji pa so bili ob stari italijansko-jugoslovanski meji.

Ukaz divizije Granatieri 27. maja je predvideval v Ljubljani internacijo raznih vrst prebivalstva: te so naštevali večkrat, nikdar pa ne enotno; šlo je zlasti za brezposelne delavce, študente, intelektualce in za vse emigrante

²⁵⁰ VK, fasc. 1a/IV/a.

²⁵¹ Glej faksimile v knjigi C. Pianese, Ventinove mesi di occupazione italiana nella provincia di Lubiana, Lubiana 1946, Allegato VIII in Zbornik dokumentov NOV, VI/3, Ljubljana 1956, dok. št. 144, str. 415 in nasl.

²⁵² »Internacije«, Ljubljana 1946, str. 134, dok. št. 39, 11. 9. 1942.

²⁵³ XI. a. z., fasc. 666/IV-18, 26. 5. 1942.

²⁵⁴ XI. a. z., fasc. 665/I-1, 27. 5. 1942, št. 02/4450; glej še Zbornik dokumentov NOV, VI/3, dok. št. 189, str. 480 in dok. št. 188, str. 477 in še »Internacije«, str. 27.

iz Slovenskega Primorja. Istočasno je zahteval, naj izpraznijo zapore in prepeljejo aretirance v Italijo. Med vojaškimi ukrepi je bila blokacija tajnih izhodov iz Ljubljane, zavarovanje Gradu in Rožnika z artilerijo, poostrene straže v mestu in oskrba rezervne električne napeljave za primer upora. Izvedbo naj bi poveljstvo divizije grenadirjev še preučilo.

Spomenica poveljnikom je najbrž zajela bistvene točke razgovora dne 26. maja in je zahtevala, da poveljniki preuče internacije prebivalstva v naslednjih pogledih: popolna izselitev nekaterih področij, izselitev določenih naselij in izselitev nekaterih vrst prebivalstva na drugih področjih. To navdilo je dal Robottiju ustno sam poveljnik II. armade Mario Roatta in internacije naj bi po njegovi sodbi zajele 20 do 30.000 Slovencev. Roatta je 2. junija 1942²⁵⁵ brzojavil vrhovnemu poveljstvu v Rim, naj pripravi taborišča, vendar le za 20.000 ljudi. Pozneje pa je v zapovedi za III. ofenzivo 8. junija 1942 določil, da je potrebno izseliti prebivalstvo nekaj kilometrov ob železnici (točka II), premislijo pa naj še o vprašanju izselitve ob meji (točka III). Tako je že načrt izselitve nejasen, glede števila in glede krajev.

V arhivu visokega komisarja so dokumenti, ki razjasnijo ozadje in nadaljnji potek zadeve. Visoki komisar je pisal 6. junija notranjemu ministrstvu, da mu je Roatta sporočil, da je dobil »dučejev ukaz za izselitev dela civilnega prebivalstva pokrajine in sicer do 30.000, ki naj jih pošlje v taborišča«. Grazioli je bil prizadet, ker o tem ni bil obveščen iz Rima, prosil je za pojasnila; pristavil je, da bi bil to hud udarec za gospodarstvo pokrajine.

Notranje ministrstvo je Vrhovno poveljstvo prosilo za pojasnilo (11. junija 1942): 30.000 ljudi ni mogoče internirati, ker je dotok iz Julijske Benečije, to je Slovenskega Primorja in iz zasedenih krajev, v polna taborišča prevelik. Novih internirancev iz Ljubljanske pokrajine pa tudi ni mogoče namestiti v občinah starih provinc, ker so politično sumljivi. Grazioli je dobil prepis tega dopisa in kmalu nato (13. junija) še odgovor notranjega ministrstva, da po dučejevi odredbi civilistov ne internirajo.

Taborišča za politično sumljive, ki so bila odvisna od notranjega ministrstva, so bila res polna, toda vojska je zato ustvarila svoja taborišča, Rab, Gonars itd. Ta so, polna ali ne, morala sprejeti vse, kar sta Roatta in Robotti poslala tja. Duče je kot notranji minister internacije ustavil, kot vrhovni poveljnik pa je odredil njihovo nadaljevanje. Dokumenta o tem ni, vendar iz navedenih dokumentov lahko o tem sklepamo. V tem nas prepriča tudi nadaljnji potek.

Pri vprašanju 20.000 do 30.000 preseljenih je šlo še vedno le za delno izselitev. Kaj pa vprašanje množičnega izseljevanja? Kdo ga je prvi zasnoval? Knjiga »Internacije« (str. 28) pravi, da Roatta, in se sklicuje na njegovo brzojavko od 2. junija 1942, št. 5071.²⁵⁶ Toda, to ni res, saj brzojavka govori le o pripravi taborišča za 20.000 oseb in o tem, da se zemljiška posest upornikov podeli družinam padlih Italijanov. Tu torej ne gre še za množično preselitev. Toda Roatta ni nameraval izseliti le 20.000 do 30.000 Slovencev. Njegovi načrti so bili hujši. O tem ni dvoma in »Internacije« imajo prav, ko ga smatrajo za pobudnika obsežnejše preselitve. O tem izvemo iz poročil, ki govorijo o sestanku

²⁵⁵ »Internacije« I. c., str. 128, dok. št. 35a.

²⁵⁶ VK, fasc. 1a/II/50 tu in vsi nadaljnji dokumenti.

z Mussolinijem v Gorici 31. julija 1942, kjer je Roatta poročal o položaju in o poteku III. italijanske ofenzive v Sloveniji.²⁵⁷ Tri poročila govore o tem sestanku. Prvo je poročilo Vrhovnega poveljstva, ki o množični preselitvi Slovencev molči. Maršal Cavallero, načelnik Vrhovnega štaba, drugi vir, pa je v svojem dnevniku 31. julija 1942 napisal, da je Mussolini na Roattovo sporočilo o operacijah v Sloveniji izrekel tudi besede: »Ne bi nasprotoval množični preselitvi prebivalstva.« V isti zvezi stoje v Cavallerovem dnevniku še besede: »Ne brigajte se za gospodarsko nesrečo ljudstva. Sami so jo hoteli.« Cavallerov zapis se ujema s tretjim sporočilom generala Robottija, o teh Mussolinijevih izjavah. Iz teh besed nujno sledi, da je Roatta govoril tudi o množični preselitvi. Robotti, ki je prav tako poslušal Mussolinija, je tudi napravil svoj zaključek, ki ga je svojim oficirjem javno povedal v Kočevju 2. avgusta 1942: »Nadrejena oblast ne nasprotuje internaciji vseh Slovencev in naselitvi Italijanov na njihovo mesto... Z drugimi besedami — narodnostne meje je treba izenačiti s političnimi.«

Naš komentar je tu odveč. Ta poročila in vsa naslednja izvajanja nam pokažejo, da je Mussolini v načelu sledil Hitlerju. Načrti množične izselitve Slovencev iz svojih rodnih krajev so pomenili genocid nad narodom. Mračni nameni fašizma so ogrožali obstoj naroda. Genocid je bilo orožje italijanskega fašističnega osvajalca in prav Slovenci smó bili določeni, da ga okusimo. Samo narodnoosvobodilna vojna je to preprečila. Če bi v poznem poletju in zgodnji jeseni 1942 naše partizanske enote sovražnika ne tolkle, kot so ga, bi najbrž fašistični okupator začel preselitev že izvajati. O tem govore vsa naslednja dejstva.

Fašistični načrti o množični izselitvi Slovencev so prodrli tudi v javnost. Ravnatelj »Emone« v Kočevju je že 7. avgusta predlagal, naj bi preučil posledice splošne preselitve Slovencev glede na delovanje »Emone«.²⁵⁸

Mussolinijev pristanek na množično izselitev Slovencev je bil sicer res pristanek, ni bil pa še ukaz, da se ga uresniči. To je M. Roatta čutil. Manj je to razumel manj bistri Robotti, ki je medtem že izvajal preselitve precej na široko. O tem govore njegova ustna navodila v Kočevju: »Torej popolna izselitev... kamor boste prišli, si spravite izpod nog vse prebivalstvo...«²⁵⁷ Ker pa dokončne odločitve ni bilo, se je Roatta 9. septembra 1942 obrnil na Vrhovno poveljstvo in poročal, da ukrep o izseljevanju izvajajo v omejenem krogu in nadaljuje: »Ker je treba iz razumljivih razlogov pri tem ukrepu ostati in lahko predvidevamo celo njegovo razširitev, se mi zdi potrebno, da osrednje oblasti to vprašanje preuče in o tem enotno odločijo. Interniranje se lahko razširi tudi ne glede na vojaške potrebe, na izpraznitev celih pokrajin (npr. Slovenije) ali njihovih delov (npr. vzdolž železniških prog). V tem primeru bi popolnoma preмести znatno število prebivalstva, jih naselili v notranjosti kraljestva in jih zamenjali z italijanskim prebivalstvom. Obširen in zamotan ukrep v celoti presega pristojnost tega poveljstva. Dokler tega ukrepa

²⁵⁷ Zbornik dokumentov NOV, VI/5, poročilo o sestanku v Gorici, dok. št. 188, str. 559 in naslednje ter prav tam poročilo generala Robottija 2. 8. 1942 v Kočevju, dok. št. 190, str. 567 in naslednje. Prav tako glej Cavallero, Diario I. c., pod 31. 7. 1942; glej še »Internacije«, dok. št. 37, str. 150 in str. 35—35.

²⁵⁸ »Internacije«, Ljubljana 1946, str. 36—37.

ne izvedemo, ostanemo pri dosedanjem načelu, to je pri internaciji posameznih vrst prebivalstva.« Na koncu je povzel: »Potrebna so enotna navodila o interniranju...«²⁵⁹

To svojo peticijo, naslovljeno v Rim, je Roatta 9. septembra poslal v vednost Robottiju, ki je 11. septembra svojemu načelniku zapisal pripombo, da je »sad običajnega: hočemo, a ne moremo«. II. armadi je pa Robotti sporočil 14. septembra, da »množičnih internacij na ozemlju ni izvajal in da jih bo težko tudi v bodoče, zaradi splošne zmede, ki bi nastala v deželi, še bolj pa zaradi težav nastanitve v Italiji in preselitve italijanskega prebivalstva. Ostane torej sedanje načelo, misli pa ga razširiti na ljudi, ki stanujejo v bližini krajev, kjer so se dogajale železniške sabotaže«. Robotti je tu očitno potvarjal dejstva, vsaj toliko, kolikor se je v svojih ustnih — ne pa v pisмениh navodilih — navduševal za širšo preselitev. Priznal je, da bi »hotel«, pa »ne more«. Ni seveda priznal, da je NOB preprečila načrte.

Visoki komisar je to peticijo generala Roatte poslal notranjemu ministru brez komentarja (24. septembra 1942). On sam se s temi načrti ni ukvarjal, pobudo zanje je dalo vojaško poveljstvo. S tem se je vprašanje množične preselitve za tedaj zaključilo, oziroma odložilo za čas po vojni, o čemer bo še govora. Na to je računal tudi Grazioli.

19. Nov odgon v internacije od 27. junija do 1. julija 1942

Medtem ko so pretresali te načrte, so začeli že izvajati internacije po vrstah prebivalstva. V Ljubljani so italijanski gospodarji na seji 20. junija 1942 sicer sami predvidevali, da bodo čistke zajele »malo krivih, dosti nedolžnih, dosti deloma sumljivih«, kljub temu pa so jih začeli izvajati, saj je poveljnik divizije »Macerata« dal navodilo: »čepprav ni mogoče ugotoviti ali so krivi ali ne, predlagam: internirajte!«²⁶⁰

V Ljubljani se je začela čistka 27. junija. Poveljnik divizije Granatieri je 25. junija izdal svoj ukaz,²⁶¹ v katerem ukazuje internacijo šestih vrst: 1. brezposelnih, 2. beguncev, brezdomcev, bivših vojakov... 3. brezposelnih študentov, študentov brez družine, študentov sploh, množično, 4. in 5. vrsta zajemata emigrante iz Slovenskega Primorja, 6. pa vse izven teh vrst, ki so pristaši uporniškega gibanja.

Prijeli naj bi vse moške od 16 do 50 let in jih odvedli v vojašnice, kjer je komisija divizijskih karabinjerjev s konfidenti (česar pa ne pove), prepoznava posamezne vrste internirancev. Mesto so razdelili na 5 območij;²⁶² vsak dan so morali prečistiti eno; pregledana področja so ostala izolirana do konca — tako so hoteli preprečiti, da bi se kdorkoli zatekel v že preglédana stanovanja.

²⁵⁹ VK, fasc. 1a/II/50. Tu so vsi naslednji dokumenti, ki jih navajam.

²⁶⁰ »Internacije«, Ljubljana 1946, str. 117, dok. št. 19. 20a.

²⁶¹ Prav tam, dok. št. 18, str. 116.

²⁶² Prav tam, načrt glej str. 15.

Iz Robottijevega fonograma visokemu komisarju²⁶³ zvemo še, da je treba moškim pri hišnih preiskavah zapleniti čevlje, razen enega para. To navodilo je dal Robotti sam, najbrž le ustno.

Zanimivo je vprašanje starostne meje. Tu je določena od 16 do 50 let, dan prej, 24. junija, je ob uličnih racijah isto poveljstvo grenadirjev določilo mejo od 16 do 60 let. Za podeželje pa je Robotti 21. julija določil starost od 18 do 55 let.²⁶⁴

V podeželju so se pričele racije istočasno kot v Ljubljani, trajale so v presledkih do konca septembra. V manjšem obsegu pa so potekale še ves čas do februarja 1943. leta. Ponovno so se vračali v iste kraje, vse ozemlje Ljubljanske pokrajine so hoteli res temeljito očistiti.

Koliko ljudi so zajele čistke v Ljubljani od 27. junija do 1. julija 1942? Taddeo Orlando, poveljnik divizije »Granatieri di Sardegna«, je 4. julija poročal, da so prečistili 34 letnikov (od 16 do 50 let), nad 20.000 moških, in aretirali 2858 oseb, potem ko »je bilo že pred tem interniranih 3000 moških«. Tako so odpeljali več kot eno četrtino odraslih moških iz Ljubljane. Pri tem so se poslužili 20 konfidentov.²⁶⁵

Poročilo je precej površno, iz njega ne moremo razbrati, na katero obdobje se nanaša število 3000 prej interniranih; najbrž gre za internacije marca 1942. Še slabše je z vprašanjem internirancev iz ostalega dela pokrajine. 16. januarja 1943 je Grazioli poročal notranjemu ministrstvu,²⁶⁶ da vojska pri internacijah ni postopala enotno. Ni bilo mogoče izvedeti niti za približno število internirancev. »Samo v največjih taboriščih je bilo konec oktobra 1942 26.000 Slovencev; v Gonarsu 4000, v Monigu-Trevisu 3500, v Chiesanuovi-Padovi 3500 in na Rabu — zares taborišče smrti —, celo 15.000.«²⁶⁷

Robotti, ki so mu očitali pomanjkljivost pri organizaciji, je zato 10. novembra 1942 ustanovil za vprašanja internacij »Centralni urad — Ufficio centrale«, v katerega je poleg poveljnika ljubljanske garnizije in poveljnika vojaških karabinjerjev pritegnil tudi kvestorja in poveljnika civilnih karabinjerjev.²⁶⁸ S tem ni rešil problema, ker so bili vsi njegovi ukazi nejasni, preširoki. Saj sam pravi o izpraznitvi naselij: »Program bo upošteval kraje, ki jih je treba izprazniti, število prebivalcev, ki jih bomo poslali v Italijo, koliko stvari bodo lahko vzeli s seboj... in potrebno število transportov.« Tak je bil načrt, ki pa ni bil nikoli izdelan. V resnici je vojska delala »od primera do primera, kakor se bo vedla večina prebivalstva v vedno ostrejši borbi«.²⁶⁹ Sodba o »vedenju prebivalstva« je bila brez predhodnih navodil prepuščena posameznim enotam; odločali so nižji oficirji in celo ne preveč bistri podoficirji, kot govore naša poročila. Zato na podlagi italijanskih dokumentov ni mogoče ugotoviti števila interniranih. Vsaka velika italijanska enota, dvizija, je po svoje odpošljala ljudi v internacijo, ne da bi o tem obveščala skupni center, ki bi moral biti pri poveljstvu XI. armadnega zbora.

²⁶³ VK, fasc. 1a/II/37, 26. 6. 1942.

²⁶⁴ »Internacije«, Ljubljana 1946, dok. št. 20, str. 117; dok. št. 24, str. 120.

²⁶⁵ Prav tam, dok. št. 22, str. 119.

²⁶⁶ Prav tam, dok. št. 21, str. 119.

²⁶⁷ Prav tam, str. 22.

²⁶⁸ Prav tam, dok. št. 25, str. 121.

²⁶⁹ Zbornik dokumentov NOV, VI/2, dok. št. 187, str. 475.

20. Grazioli odvrže krinko

Fašistična avtonomija Ljubljanske pokrajine je bila, kot lahko vidimo po dosedanjih podatkih, le past za naivneže in rešilna deska slovenskih meščanskih voditeljev, ki so hoteli ohraniti svojo vlogo z lojalnim sodelovanjem z okupatorsko oblastjo.

Prvo leto okupacije je hotel visoki komisar vsaj na zunaj pokazati, da jemlje fašistično avtonomijo resno, kot lahko sklepamo po njegovih izjavah slovenskim kolaboracionistom npr. v Pokrajinskem sosvetu. Takšno stališče je zahtevala fašistična taktika in njegov ugled. Toda fašistična stranka je imela za leto 1941 drugačne namene: 11. decembra 1941, ob napovedi vojne ZDA, je Grazioli med drugim dejal: »priključili smo te pokrajine Italiji, napravili bomo, da bodo Italijani čimprej tudi njeni prebivalci.« Fašistični poročevalec je dostavil še: »Res pa je, da je ob drugi priložnosti izrekel: Slovinci ostanejo Slovinci!«²⁷⁰ Iz fašistične prakse v Slovenskem Primorju vemo, da bi fašisti kvečjemu dovolili Slovincem uporabo svojega jezika v družinskem krogu.

Pri tem razkritju, ki je prišlo iz vrst fašistov, je treba povedati še naslednje: visoki komisar je bil leta 1941 tajnik fašistične stranke v Ljubljanski pokrajini (do 12. februarja 1942),²⁷¹ vendar pa so člani stranke hodili pod novim tajnikom Orlandom Orlandijem svoja pota (do 28. junija 1943). Kritizirali so podelitev avtonomije Ljubljanski pokrajini in v različnih dobah različno kritizirali visokega komisarja in njegovo taktiko. V začetku so bili mnenja, da bi morala biti avtonomija tudi upravna, pritegniti bi morala Slovence, da bi se »dобршен del umazal z izvedbo neke nemogoče samovlade,« nato pa bi »izvršili čistko.«²⁷² Zato so celo Grazioliju očitali pofašizenje pokrajine, češ da je začel uvajati organizacijo fašistične stranke in pofašizil upravo. Pozneje so bili mnenja, da bi bilo bolje, da bi takoj ob začetku posnemali Nemce na Gorenjskem: »Slovincem vzeti vse in jih kratko in malo preseliti.«²⁷³

V tej kritiki Grazioliju niso prizanesli niti pri njegovih »zaslugah« na Krasu (bil je tajnik fašija v Sežani, nato tržaški federale), saj so, sicer šele leta 1942, zapisali, da ni uspel, da »problem kraških Slovencev ni rešen«, ker se je tudi tam pojavilo partizanstvo.²⁷⁴ In to vse zaradi tega, ker je imela fašistična stranka 1942 svojo smer, »vlogo posredovalca med obema silama«, to je med civilno in vojaško oblastjo, med Graziolijem in Robottijem.²⁷⁵ Po načelu »duobus certantibus, tertius gaudet« (kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima) je hotela uveljaviti svoj precej slabotni ugled.

V tem stanju je ob dogodkih leta 1942, ko je vojska prevzela obrambo javnega reda, Grazioli v avgustu 1942 odvrigel krinko, kolikor jo je sploh še imel. Nanj so vplivali predvsem Robottijevi načrti, ki jih je Mussolini, kot smo videli, odobril, ko je rekel, da ne nasprotuje množični preselitvi Slovencev, zato je visoki komisar izdelal svoj novi načrt nove politike do Slovencev,²⁷⁶

²⁷⁰ Tiskovni urad, fasc. 30/1b. Leto komisarjeve politike 1. 6. 1942.

²⁷¹ Arhiv fašistične stranke, fasc. 32.

²⁷² Tiskovni urad, fasc. 30/1a, 1. 5. 1942.

²⁷³ Tiskovni urad, fasc. 30/1a; O Ljubljanski provinci, julij 1942; O Slovincih, 1. 8. 1942.

²⁷⁴ Tiskovni urad, fasc. 30/1b.

²⁷⁵ Arhiv fašistične stranke, fasc. 32; poročilo 21. 5. 1942.

²⁷⁶ VK, fasc. 1a/III/2. Poročilo notranjemu ministrstvu 24. 8. 1942.

ki ga je skromno imenoval »program svojega dela« in ga poslal notranjemu ministrstvu 24. avgusta 1942. Kakšen je ta program?

Glede politične dejavnosti je zahteval smer zadržanja, ki naj bo kar najbolj trda, dokler ne bodo Slovenci »otipljivo dokazali svojega spreobrnjenja in zelo trda tudi potem«. Prepričan je bil, da je problem slovenskega ljudstva mogoče rešiti na tri načine: ali »ga uničiti« ali »premestiti« ali pa »izločiti nasprotno elemente s trdo politiko... ki bo delovala na temelju zблиžanja, da izpostavimo najprej sodelovanje, nato pa asimilacijo...«.

Ko je predlagal kot prehodni ukrep množične internacije za vse slovensko ozemlje, za kar bi bilo treba misliti na taboriščna dela in ne na internacijska taborišča, je omenil še »zamenjavo slovenskega prebivalstva z italijanskim«.

Ob tem se je spraševal, kam naj preselijo Slovence in od kod naj pridejo italijanski priseljenci (prednost je dajal Italijanom iz zgornje in srednje Italije). »Če mislimo italijanizirati, pride predvsem v poštev 20- do 30-kilometrski obmejni pas; če pa bomo premestili vse Slovence, je tudi v tem primeru prav začetni ob stari meji.« Vendar je dodal, da je »delna ali celotna preselitev prebivalstva v času vojne zelo težko izvedljiva«. Grazioli je pač upošteval, kako je njihova III. ofenziva julija in avgusta naletela na močan odpor. V II. poglavju je načel vprašanje organizacije fašistične stranke in od nje odvisnih organizacij. Vse bi bilo potrebno poživiti; edini stvarni predlog je bil, da za telovadbo v šolah postavijo samo italijanske učitelje.

V zvezi s propagando in tiskom (III. in IV. pogl.) ugotavlja, da bi morala cenzura, kot do sedaj, vedno bolj izločati slovenske publikacije; pridobiti bi bilo potrebno enega izmed obeh dnevnikov, ki naj bi izhajal dvojezično, a urejevali naj bi ga v popolnoma fašistični smeri. V tej točki so soglašali z njim fašisti, ki so nasvetovali nakup »Jutra«.²⁷⁷

Kulturno dejavnost bi morali zavreti (V. pogl.) ne samo z razširjanjem dejavnosti Instituta za italijansko kulturo, tečajev italijanskega jezika in italijanskih knjig, ampak tudi z nadzorovanjem in s »postopnim zmanjševanjem vseh slovenskih kulturnih institucij, istočasno pa bi jih morali preusmerjati v italijansko kolaboracijo«. Univerzo in šole (VI. pogl.) je obravnaval še posebej. Število univerzitetnih študentov se je že tako zmanjšalo za eno tretjino, ko so omejili vpis na univerzo le za pristojne v Ljubljansko pokrajino. Ta naredba je izšla 18. avgusta 1942.²⁷⁸ Ker pa so bile takse še povečane in je bila večina študentov internirana, nezaželenim pa se vpis prepove, je univerza le »životarila«, dokler ne bi ob zmagi določili, kakšno naj bi bilo italijansko poslanstvo na Balkanu. Ustanovitev »Inspektorata za univerzitetni študij« naj bi predvidela, da bi inspektor postal dejanski rektor.

Pri podajanju teh Graziolijevih misli moramo pa le reči, da večina študentov ni bila internirana; spregledal je tiste, ki so odšli v partizane, in teh ni bilo malo.

Za srednje šole je predlagal izenačenje raznih tipov šol in njihovo prilagoditev fašističnemu tipu srednje šole; zvišali naj bi število učnih ur italijanščine. Na osnovnih šolah pa bi nastavili kot upravitelje Italijane in vedno bolj razvili neobvezni pouk italijanščine.

²⁷⁷ Tiskovni urad, fasc. 30/1c, »Propaganda«, avgust 1942.

²⁷⁸ SI., 22. 8. 1942/67, naredba št. 160.

Na gospodarskem področju je predvidel zlitje bank, ki naj jih zavzamejo italijanske banke, glavna naloga pa bo izkoriščati gozdove. Upravo naj bi popolnoma izenačili z italijansko; strogo naj bi nadzorovali bivše jugoslovanske ustanove, tako javne kot privatne. Vse osebe naj bi se obvezalo, da se v »kratkem času nauči italijanščine«, vse, ki niso lojalni, »bomo zamenjali z italijanskim osebjem«.

Na Graziolija je tedaj, ko je izdeloval ta program, vplival potek III. ofenzive, ki je s požigi, z ropanjem in z odganjanjem ljudi v internacije preplavila slovensko ozemlje na način, kot ga ni videlo od turških bojev dalje. Grazioli, ki je z Robottijem sodeloval v pripravah, se je med ofenzivo z njim sestel.²⁷⁹ On in njegovi belogardistični somišljeniki so bili prepričani, da bo italijanska vojska obračunala s partizanstvom.

V vrstah okupatorjev pa se je le našlo drugačno mnenje. Bili so to fašisti, ki se niso strinjali z Graziolijem. O tem govori poročilo fašistične stranke²⁸⁰ (o Slovencih, 1. avgusta 1942); ki italijansko ofenzivo naravnost ironizira: »Veliko kolo se je razgibalo in vzgibalo manjša kolesa... intendantca, operativni oddelki, vojne bolnice... delajo kot v pravi vojni. Dnevna poročila poveljstva armadnega zbora razglašajo dnevne zmage po terminologiji, ki jo je podala vojna akademija. Vojska skratka opravlja svoj posel po svojih pravilih. Vojaki so v svoji izvežbanosti čudoviti... So tu ponosni komandanti, ki vodijo svoje oddelke, kot da bi jih vodili v najbolj krvave vojne.«

»Čistke služijo temu, da razkrojijo mnoge naprave upornikov... Ljudske množice so padle v najbolj temno tragedijo, ki je periodično prihajala na Slovence... Po višjem ukazu mora to ljudstvo plačati davek maščevalnosti, ljudi in prebivališča uničujemo ob vsaki priložnosti...« »... uporniki pa kljub vsemu ostajajo pri svoji taktiki umikanja, znajdejo se v zaledju, razbiti v male skupine, ki ponoči napadajo garnizone in improvizirane utrdbe in kjer morejo, delajo s premišljenimi udarci... ki prizadenejo neskončno več izgub in škode, kot jih sami utrpe. Njih vrste so se zadnje mesece zelo pomnožile...«

Prav med III. sovražno ofenzivo so kljub težkim udarcem, ki jih je ta prizadela partizanstvu, nastale prve štiri brigade in je tako partizanstvo preostalo v pravo vojsko. Neznani poročevalec fašistične stranke tega morda še ni vedel, zabeležil pa je o Slovencih svojo sodbo, ki je bila v diametralnem nasprotju s sodbo belogardistov in Graziolija, ki je pričakoval najprej »sodelovanje«, nato »asimilacijo«, končno pa popolno italijanizacijo. »Slovenci sprejemajo nasilje, ki jih obdaja, s fatalizmom, kot neizogibne naravne nesreče... kot nujnost, ki podžiga sovražstvo do okupatorja«. (Točka 3—4.)

Pripombe k temu poročilu niso potrebne. Izrazoslovje je res iz fašističnega slovarja, zadene pa bistvo, ki je izraženo v grenkem razočaranju nad italijanskimi-fašističnimi silami, ki so bile pred partizani brez moči. Zato lahko razumemo vse nadaljnje.

Zaključek tega poročila fašistične stranke obsega rešitev slovenskega problema. Fašist jo je videl le v izselitvi Slovencev, ki naj bi jo uresničili po vojni. Značilna za fašistično moralno in politiko je podkrepitev izselitve z naslednjimi besedami: »V stoletju velikih narodov morajo male grupe... izgi-

²⁷⁹ Fasc. III, sovražna ofenziva, arhiv XI. a. z., 29. 7. 1942.

²⁸⁰ Tiskovni urad, fasc. 30/1a.

nití ... razpršitev se izvrši ali po sistemu, kot jih danes poznamo zaradi vojne, na nasilen in drastičen način ali pa jutri po bolj racionalnem sistemu« (str. 9, točka 10) »... preselitve in asimilacije, ki zahtevajo cikel 50 let mednarodnega miru ...« (str. 8, točka 5).

Tako je od avgusta dalje celotno okupatorjevo omrežje: vojska, civilna oblast in fašistična stranka po različnih poteh prišla do zaključka, da je treba Slovence množično preseliti po fašistični zmagi.

21. Polom III. sovražne ofenzive

(Položaj novembra-decembra 1942)

5. novembra 1942 je general Mario Robotti izdal dnevno povelje, s katerim je oznanil konec III. ofenzive. »Z akcijo na ostre hrbte Gorjancev, eno izmed glavnih gnezd slovenske komunistične drhali ... je za sedaj končano.« »Dokazali smo svetu, da smo v naši Sloveniji mi gospodarji, prosti, da jo prehodimo, kadar, kakor in kamor hočemo.« Nato je govoril o uničenju partizanskih taborišč, našteval partizanske izgube in prišel, »če dodamo mrtve in ranjene«, ki so jih partizani odnesli, do pravljične številke 7000. Če bi bilo število resnično, ne bi bilo skoraj nobenega partizana več. 22. novembra je sporočil, da bo dnevno povelje objavil, da dokaže, da »vse čenče raznih Slovenskih poročevalcev, vsi tajni letaki ... ne morejo prav nič spremeniti teh resnic ...«. ²⁸¹ Res čudna logika, če je Robotti mislil, da bo z objavo potvorjenih dejstev uničil narodnoosvobodilno gibanje.

Po teh Robottijevih besedah bi pričakovali, da je bil položaj za Italijane kar rožnat, saj so med samo ofenzivo začeli takoj izpostavljati svoje garnizone, visoki komisar je zopet zbiral svoje župane in tajnike, »italijanska Slovenija« se je »normalizirala«. Skupno z italijansko vojsko so začeli nastopati pod vodstvom italijanskih zveznih oficirjev oddelki MVAC (Milizia volontaria anti-comunista — prostovoljni protikomunistični oddelki), ki so jih sestavljali slovenski belogardisti. Toda resnica je bila drugačna. In zvemo jo iz italijanskih ust generala Robottija, kmalu po njegovem »zmagovitem« povelju z dne 5. novembra 1942.

V arhivu visokega komisarja ²⁸² najdemo poročilo, ki sicer ni podpisano, iz vsebine pa razberemo, da ga je napisal Robotti (glej točko 3 — »Io ho« — »jaz sem« ...). V prvi točki je ugotovil, da se je »situacija v Sloveniji v dveh, treh tednih občutno poslabšala«, zlasti na Dolenjskem, na področju divizije »Isonzo«, kjer je živahno delovanje partizanov pripisoval hrvatskim komunistom, ki so prišli čez mejo, kar je pa pretirano, četudi je XIII. proletarska brigada iz Hrvatske sodelovala z našimi brigadami. Marsikdo izmed nas se bo vprašal, koliko časa je bila »italijanska Slovenija« sploh pomirjena, če se je položaj v času med 3. novembrom in 2. decembrom 1942 poslabšal »zadnja dva«, celo »zadnje tri tedne«. Iz teh italijanskih poročil je razvidno, da je bil uspeh III. sovražne ofenzive zelo klavern za italijansko vojsko.

Vzroke za poslabšanje je Robotti videl še v porastu partizanstva, v reorganizaciji OF, zlasti pa v »dejavnosti teh ljudi, ki se je v resnici okrepila in

²⁸¹ Arhiv XI. a. z., glej fasc. Tretja sovražna ofenziva.

²⁸² VK, fasc. 1a/IV/1; Položaj 3. 12. 1942.

ima dobro vodstvo«, kar dokazuje napad na Suhor, kjer so imeli Italijani z belogardisti vred več kot 70 mrtvih, medtem ko je partizanski oddelek zadrževal italijansko pomoč pri vasi Jugorje in ob izhodu iz Metlike. Kot drugi vzrok je Robotti omenil pomanjkanje italijanskih sil. »Res imam tri divizije in dve grupi«, toda ko je septembra odšla v domovino divizija sardinskih grenadirjev, — ki jo je spremljalo prekletstvo ljubljanskih internirancev²⁸³ — se je divizija »Macerata« skrčila na en polk artilerije in dve grupi. »Isonzo« ima čete po 50 mož in bataljone po 250; obe diviziji sta po moštvu minimalne. Za poseg v kritičnem položaju je imel v rezervi le en bataljon divizije »Cacciatori«, ki je šel po Suhorju v Metliko; imel je še nekaj topov z maloštevilnimi oklopnimi sredstvi, ki jih ni mogoče uporabiti proti partizanom. Pomnoženi garnizoni tudi niso dopuščali razpolagati z vojsko, vsaka divizija je razpolagala le s po enim bataljonom rezerve, grupa »21. aprile« je celo brez njega, ker je odšel za posadko na Velike Bloke.

»Pred nastalo močno udarnostjo sovražnika... stoji zmanjšana zmogljivost naših čet zaradi zmanjšanja enot.« Poleg tega so vse enote »utrjene od zimske službe« — kot da bi partizani ne bili — ali pa zaradi službe po garnizionih. Stražarjenje ob železnici je izgubilo na udarnosti in morali. (General Robotti seveda molči o demoralizaciji svoje vojske zaradi porazov.)

MVAC je zaradi partizanskih napadov demoralizirana, piše Robotti, zlasti zaradi množičnosti in oborožitve partizanov. Partizani naj bi imeli na stotine mitraljezov, bogastvo bomb — (kar se je pa rodilo v fantaziji njegovih obveščevalcev, zlasti preplašenih članov MVAC), medtem ko so BEGA oddelki — belogardisti — imeli le puške.

»Nisem hotel prikazati položaja,« pravi Robotti »kot obupnega«; XI. armadni zbor bo delal z zaupanjem, s požrtvovalnostjo, toda če hočemo »obdržati položaj«, »ozemlje z varnostjo železnic«, »častno zagotoviti italijanski obstoj«, bi morali imeti v rezervi še novo divizijo, dopolniti bi bilo treba druge divizije in grupo graničarjev, vrniti »Macerati« njene čete in prav tako črnim srjajcem. In kar je najvažnejše, »ukiniti bi bilo treba administrativne omejitve glede oborožitve in opreme MVAC«. Zato se je odločil, da za »čas bojev oboroži MVAC z lahkim in težkim avtomatskim orožjem«. S tem bi sicer tvegali, toda MVAC »je prelila svojo kri... saj je vsa usmerjena v to, da ob naklonjenosti ljudstva pobije komunizem«. Tisti Robotti, ki je iz italijanskega šovinizma in vojaške nadutosti imel še 25. maja 1942 pomisleke proti BEGA-oddelkom,²⁸⁴ tako da so se mu ti tako rekoč sami vsilili na pritisk klerikalnih slovenskih veljakov — o tem zve bralec več iz Sajetove knjige »Belogardizem« —, je po 6 mesecih, po tej »zmagoviti ofenzivi« videl edino stvarno rešitev položaja v boljši oborožitvi MVAC-oddelkov. Na to odločitev Robottija, ki ni bil preveč samostojen, je gotovo vplival tudi Roatta, poveljnik II. armade, ki je v svojih operativnih napotkih za jesen in zimo (24. 8. 1942) poudaril, da je treba MVAC dati večji razmah, ker so pokazali precejšnje uspehe.²⁸⁵ Roatta je hotel imeti nekaj podobnega, kar so predstavljale četniške enote v Bosni in Dalmaciji.

²⁸³ Arhiv XI. a. z., fasc. 665/2.

²⁸⁴ Zbornik dokumentov NOV, VI/2, št. 187, str. 476, dopis 25. 5. 1942.

²⁸⁵ XI. a. z., fasc. 665/I; II. armada 24. 8. 1942.

Robotti je sprejel še drugo odločitev, »dostojno« prvi. Ko namreč piše, da se partizani gibljejo v conah, ki so precej »obljudene in bogate, niso pa nadzorovane« po italijanskih četah (omenja cono Metlike, Novega mesta in zahodne predele od Črnomlja), pravi, da »ne bo okleval požgati vasi, kjer ljudstvo soglaša« s partizani.

Na protislovje Robotti ni preveč pazil: zgoraj je govoril o ljudstvu, ki je naklonjeno MVAC, tu pa o ljudstvu, ki je vzajemno s partizani. V tem času Robotti spet pretresa možnost partizanskega upora v Ljubljani in njeno obrambo. Nikjer se ni čutil več varnega ne v Ljubljani ne v Novem mestu ne v Metliki ne v Črnomlju.

Zaključna sodba o italijanskem okupatorju in njegovih načrtih se nam sama ponudi. S proglasitvijo dučejevega dekreta 19. januarja 1942 je zavladalo v Sloveniji izredno stanje, ko je vojska prevzela obrambo javnega reda ob upiranju visokega komisarja, ki je hotel sam obvarovati javni red s policijskimi silami. Narodnoosvobodilna vojna je zmešala načrte enega in drugega, prišlo je do III sovražne ofenzive, s katero je Grazioli sprejel mnenje vojske, da je treba partizane iztrebiti, Slovence internirati, in če ne takoj, vsaj po vojni množično preseliti. Grazioli in Robotti sta se tako znašla z roko v roki, oba zelo svesta si svojega položaja, vendar le za kratek čas. Ko je moral Robotti priznati, da njegova ofenziva ni niti od daleč zatrla partizanstva, marveč da se je še okrepilo in naraslo, sta stala on in Grazioli ob izgubi lastnega ugleda med fašisti samimi pred novim, težjim položajem.

V tem položaju je bil Robotti imenovan za poveljnika II. armade na Sušaku. General M. Roatta je moral na pritisk Nemcev zapustiti svoje mesto, češ da je preveč ščitil četnike in sodeloval z njimi.

O tem govore mnoge povojne publikacije. Roatta je sodeloval pri organizaciji četnikov, skrbel za njihovo oborožitev in prehrano, se jih posluževal pri akcijah v Dalmaciji in v Bosni. Zmagovitim Nemcem leta 1942, ko so še prodirali proti Stalingradu in Egiptu, to ni šlo v račun. Toda po porazih leta 1942 in v zimi 1942-43, še bolj pa po izločenju Italije iz vojne, so sami iskali sodelovanje s četniki.

M. Robottija, zagrizenega sovražnika slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in vsega, kar je slovensko, kot vojaka niti njegovi sovrstniki niso preveč cenili. General Zanussi iz štaba II. armade pravi,²⁸⁶ da bi bil »dober, morda celo zelo dober poveljnik divizij«, nikakor pa ne korpusa, kaj šele armade. Zato so pa moža, ki je bil odgovoren za toliko požigov, internacij in aretacij, za toliko nedolžne slovenske krvi, ob slovesu pozdravljali in poveličevali škof Rožman in ljubljanski župan general Rupnik. Ta se mu je 14. decembra zahvalil za »njegovo požrtvovalno delo in delo njegovih čet za pomiritev province, za odrešitev slovenskega ljudstva iz krempljev komunizma«.²⁸⁷

Prav ta dan in še naslednji (14. in 15. decembra 1942) so partizani pred vrati Ljubljane dvakrat napadli Grosuplje.²⁸⁸ To je bila »pomiritev« province!

²⁸⁶ Zanussi, *La catastrofe d'Italia I. c.*, str. 285.

²⁸⁷ XI. a. z., fasc. 658/V, 14. decembra 1942.

²⁸⁸ VK, fasc. 1a/IV/4.

22. Gastone Gambara, novi poveljnik XI. armadnega zbora in njegovi načrti

Naslednik generala Robottija je bil general Gastone Gambara, kateremu je fašizem štel v dobro marsikatero misijo izrazito političnega pomena. Ko je fašistična Italija uspela uveljaviti svoj vpliv v Albaniji, je bil Gambara kot svetovalec kralja Zoguja organizator njegove vojske. Bil je tesno povezan z zunanjim ministrom Cianom, zato ga za časa španske revolucije najdemo kot poveljnika italijanskih fašističnih sil »prostovoljcev«, ki so se borili za Francovo zmago. Po tej zmagi je postal Gambara velik fašistični junak, ki je imel v italijanski armadi vplivna mesta. V afriških operacijah 1941 in 1942 je bil ob strani maršala Rommela, od koder pa je bil v začetku aprila 1942 odpoklican, češ da proti nemškemu maršalu ni dovolj branil navodil in ukazov italijanskega vrhovnega poveljstva. Zato so mu naprtili preiskavo. Ciano je bil mnenja, da je bil žrtev Cavallerovih intrig.²⁸⁹ Španski junak Gambara se v preiskavi najbrže ni preveč dobro odrezal, moral bi postati poveljnik korpusa na Južnem Tirolskem. S fašistično ponižnostjo je sprejel udarec in Mussoliniju izjavil, da »je bil in mu ostane vedno kar najbolj vdan«. ²⁹⁰ Nove spremembe na položajih so ga pripeljale v Ljubljano za komandanta XI. armadnega zbora, na izrazito politično mesto.

Gambara je prinesel s seboj nadutost pristnega fašističnega generala, vendar tudi izkušnje španske državljanske vojne, kjer je spoznal španske partizane in njihovo taktiko, za katero general Robotti ni imel pravega razumevanja.

Dokaz nadutosti je njegova okrožnica 1. januarja 1943, v kateri pravi: »Pred štirinajstimi dnevi sem prevzel poveljstvo ... Naloga, ki mi jo je poveril Rim in poudarjal Sušak (poveljstvo II. armade, I. J.), je: uničiti korenine partizanstva, pomiriti Slovenijo.« V nadaljevanju je navedel, da ima vojska v Sloveniji 167 garnizonov. »Kam naj se zateče ubogi partizan? Umljivo, samo v nebesa. Dobro, naloga dobrega boga je torej, da mu osreči dušo, naša pa. da ga pošljemo v nebo.«

Nato je povedal vojski še, da bo radodaren z nagradami, z dopusti in z denarjem, da se bodo lahko razveselili, če bodo junaški. Besede so bile namenjene predvsem oficirjem.²⁹¹

Zelo hitro je hotel rešiti drugo nalogo, ustanoviti v XI. armadnem zboru nekatere protipartizanske oddelke, ki naj bi se borili po načelih gverile. Računal je kar s štirimi bataljoni, zdi se pa, da sta bila v formaciji le dva, 2. in 3. bataljon pri diviziji alpskih lovcev.²⁹² Kolika je bila njihova udeležba pri raznih bojih in s kakšnim uspehom so vanje posegali, bi pokazale šele posebne raziskave.

Da v splošnem Gambara ni bil zadovoljen, nam pove njegova okrožnica oficirjem 20. januarja 1943. Priznal je aktivnost XI. armadnega zbora, toda »kakšni so uspehi? Gospodje ... majhni. Kljub našim pohodom in naši živčni dejavnosti partizan nadaljuje s svojim korakanjem po mili volji naravnost

²⁸⁹ Cavallero, Diario l. c., zapisek pod 9. 4. 1942. Ciano, Diario l. c., zapisek pod 8. 4. 1942.

²⁹⁰ Cavallero, Diario l. c. Tu je pismo Gambare Mussoliniju z dne 9. 10. 1942.

²⁹¹ XI. a. z., fasc. 680/60 XI. a. z., 1. 1. 1943 Precitazioni varie 1.

²⁹² XI. a. z., fasc. 682/1/7-8; dopis 19. 1. 1943, št. 02/106.

in okrog; mobilizira, zbira blago, napada, kadar in kakor ga trkne in... se umakne, kadar spozna, bolje zasluti, da bi v rednem spopadu odnesel kratko. Zalostno...».²⁹³

To so bili komaj začetki spoznanja, najhujše je šele prihajalo. Konec januarja in v začetku februarja 1943 je italijansko vojsko zadel močan udarec, ko so naše narodnoosvobodilne brigade udarile v Vivodino, v hrbet IV. sovražni ofenzivi: med Metliko in Krašiči so razbile italijansko kolono divizije Isonzo; sredi februarja je padla postojanka Pleterje, sredi marca se je začela naša ofenziva v Suho krajino. Sledili so boji pri Ribnici in velika zmaga v Jelevnem žlebu (26. marca 1943), kjer je bil popolnoma uničen bataljon divizije Macerata. Vsi ti italijanski porazi so Gambari vzeli upanje na izkoreninjenje partizanstva v Sloveniji, zlasti še, ko je po nastanku novih primorskih brigad in prve gorenjske brigade naša vojska prerasla v dve diviziji (XIV. in XV. divizija).

Pri vsem tem pa italijanska vojaška oblast svojega postopanja v boju proti partizanom ni prav nič spremenila. Nekatere spremembe so bile znak italijanske previdnosti glede na novi svetovni in slovenski položaj. Tako je npr. izšlo navodilo divizije Isonzo vojaškim enotam, ki je bilo najbrž dano na migljaj od zgoraj, naj ne poročajo več o ujetih partizanih, da so bili ustreljeni (passato per le armi), marveč, da so padli. Poveljstvo XI. armadnega zbora pa je še 27. maja²⁹⁴ poudarjalo, da je treba v Sloveniji vse ujetnike ustreliti in sicer po zaslišanju v teku 24 ur. Le za tiste, ki bi se predali izven boja, če niso bili dalj časa partizani, je poveljstvo II. armade 2. maja 1943 dovolilo, da jim poklonijo življenje. Zamenjavo partizanskih z italijanskimi ujetniki je Robotti označil še 23. avgusta 1942 kot izjemo tega pravila.²⁹⁵ Gambarara pa je tudi še po padcu fašizma 3. avgusta 1943 poudaril, »da hišo, iz katere so streljali, lahko uničijo«. Vendar pa v splošnem boju ne smejo uničevati, »če ni z gotovostjo ugotovljeno, da gre za premoženje partizanov«.²⁹⁶

Italijanske vojaške sile XI. armadnega zbora so 1. maja 1943 štejele 4 divizije (Isonzo, Cacciatori, Macerata in Lombardia, ki je imela večino svojih enot na Hrvaškem) in dve grupi (grupa graničarjev XI. armadnega zbora in grupa črnih srajc »XXI. aprile«); v celoti je bilo navzočih 53.038 vojakov in 2396 oficirjev; poleg tega je bilo 10.725 vojakov in 925 oficirjev na dopustu. Ko je bila 8. maja 1943 odpoklicana divizija Macerata, je še vedno ostalo 47.733 mož in 2224 oficirjev ter 7873 mož in 297 oficirjev na dopustu.²⁹⁷ To so bile ogromne sile, pri čemer niso še bile vštete policijske enote. Te ogromne sile so vezala narodnoosvobodilna borba v Sloveniji in jih odtegovala frontam ter s tem lajšala položaj zaveznikov in pomenila velik delež v skupnem anti-fašističnem boju. Te ogromne sile so bile namenjene le Ljubljanski pokrajini (Ljubljani, Dolenjski in Notranjski), to je delu Slovenije. In vendar italijanski okupator položaja ni obvladal.

8. avgusta je Gambarara tožil II. armadi, da je moral oddati nekatere oddelke, ker je položaj težak in sta dva bataljona divizije Lombardia in eden divizije Isonzo zaposleni s čuvanjem hrvaške meje, ki so jo zadnje mesece

²⁹³ XI. a. z., fasc. 680/60, 20. 1. 1943.

²⁹⁴ XI. a. z., fasc. 681/1/4, dopis 27. 5. 1943/02/2493.

²⁹⁵ XI. a. z., fasc. 680.

²⁹⁶ XI. a. z., fasc. 681/1/4, 5. 8. 1943.

²⁹⁷ XI. a. z., fasc. 680/IV.

utrjevali. Tožil je nad dotokom hrvatskih enot v Slovenijo, ki ga v resnici v tem času ni bilo; omenil je, da »zboljšanje oborožitve in napadalnega duha partizanskih čet v splošnem« zahteva trajno operativno dejavnost.²⁹⁸ Enote NOV in POS so bile v stalni ofenzivi.

Končno je fašizem doživel polom. Dne 25. julija 1943 je duce Mussolini v Rimu izgubil oblast. Italija je pospešeno šla k porazu. Predsednik nove rimske vlade je postal maršal Badoglio.

Prav ob Mussolinijevem padcu so naše sile napadle belogardistično postojanko Žužemberk (24. do 28. julija 1943). Položaj pa se z italijanske strani po padcu fašizma ni še nič spremenil in nič izboljšal, nasprotno, za Slovence se je celo poostril, vsaj glede vojaških in policijskih ukrepov. Ljubljanska pokrajina je bila od 26. julija 1943 retroaktivno razglášena za operacijsko cono, nastopilo je vojno stanje.²⁹⁹ Tako je general Gambara prevzel ne samo obrambo javnega reda, temveč tudi varstvo. Vojska je postala absolutni gospodar. 27. julija 1943 je izšla naredba generala Gambare, tokrat že v »Službenem listu« Ljubljanske pokrajine,³⁰⁰ s katero je prepovedal zbiranje več kot treh oseb in zborovanja in manifestacije celo v zaprtih prostorih (št. 2 naredb). Policijska ura se je zopet podaljšala od 21.30 do 5. ure s poostritvijo, da so vsa dovoljenja za gibanje razveljavljena (št. 1). Vsa poslopja so morala imeti vhode odprte (št. 6). Delno je naredbo omilil 10. avgusta³⁰¹ s tem, da je bilo dovoljeno zbiranje vsaj treh oseb in so hiše morale ostati odprte le čez dan. Kljub tem policijskim odlokom, kljub vojski, ki je korakala po ljubljanskih ulicah, je prišlo do množičnih demonstracij v Ljubljani, ki so zahtevale izpust aretirancev in internirancev.

Medtem ko je maršal Badoglio pripravljala in nato začel pogajanja z zavezniki, je na ukaz italijanskega Vrhovnega poveljstva (načelnik je postal general Ambrosio, ki je bil leta 1941 in 1942 poveljnik II. armade s sedežem na Sušaku), razposlal poveljnik II. armade general Robotti 31. avgusta 1943 (št. 13.000 tajno s priloženim zemljevidom) svojim enotam načrt o umiku na staro italijansko-jugoslovansko mejo. Načrt je predvideval bodisi pritisk partizanov ali pritisk »kakšnega sovražnika« (to je Nemcev — I. J.). V vsakem primeru bi bil umik postopen (točka II/2). Načrt je predvideval štiri zaporedne črte: prvo Zdenščina—Karlovac—Ogulin—Brod—Reka, drugo na Gornjih in na Kolpi, tretjo vzhodno od Ljubljane—Ribnica—Kočevje, četrto pa na stari meji (točka III), ki so jo pričeli ponovno utrjevati, zlasti na Hrušici. Dela so bila poverjena XXIV. armadnemu zboru v Vidmu; zato pa je bil ustanovljen že 1. julija 1943 v Logatcu poseben urad, ki je poleg drugega materiala v Ljubljanski pokrajini iskal zlasti les.³⁰²

Iz Churchillovih spominov vzemo, da je Mussolini spomladi 1943 odbil predlog načelnika Glavnega štaba Ambrosia, da bi odpoklical italijanske divizije z Balkana,³⁰³ kar potrjujejo povojne italijanske publikacije. Kot je razvidno iz citiranih dokumentov, je še Mussolini dovolil utrjevanje stare

²⁹⁸ XI. a. z., fasc. 680/IV, 8. 8. 1943.

²⁹⁹ Fasc. Genio 892/1/2, brzojav Vrhovnega poveljstva 6. 8. 1943, št. 1359; SL, 18. 8. 1943/60.

³⁰⁰ SL, 28. 7. 1943/60, naredba 27. 7. 1943.

³⁰¹ SL, 11. 8. 1943/64, naredba 10. 8. 1943.

³⁰² XI. a. z., fasc. 680.

³⁰³ W. Churchill, L'Élan se referme, tom V/1, Paris 1952, str. 40.

italijansko-jugoslovanske meje. Umik italijanskih divizij z Balkana je Ambrosio po padcu fašizma predlagal tudi Nemcem na sestanku v Trbižu, česar pa ti niso sprejeli.³⁰⁴

Položaj je postal kritičen v drugi polovici avgusta 1943. Maršal Rommel, poveljnik armadne grupe C s sedežem v Münchenu, je po Hitlerjevem ukazu začel podvzemanj varnostne mere proti Italiji. Tako je iz Gorenjske vkorakala, kljub protestom iz Rima, 71. nemška divizija in začela počasi zasedati železniške proge Ljubljana—Postojna—Trst in Podbrdo—Gorica—Trst.³⁰⁵

General Gambara, kot poveljnik XI. armadnega zbora, se sploh ni upiral. Poveljnik XXXV. armadnega zbora na Južnem Tirolskem je vsaj protestiral.³⁰⁶ Iz ohranjenih dokumentov XI. armadnega zbora je razvidno, da je Gambara v vsem popuščal: 27. avgusta je neki nemški oddelek, vojna pošta 56709 A, zahteval posebno telefonsko zvezo Ljubljana—Vrhnika, zaklonišče za nemško tehniško centralo na pošti v Ljubljani, zvezo te centrale z italijansko centralo in je vse dobil. 29. avgusta je načelnik štaba XI. armadnega zbora sporočil Nemcem dnevna gesla za dobo od 29. avgusta do 10. septembra 1943, tako da so se Nemci lahko mirno gibali vsepovsod.³⁰⁷ Kakšen pomen je še imel načrt o oboroženem umiku na staro mejo? Morda obrambo stare meje?

Rim in vojaške oblasti z maršalom Badogliom so imele zelo velik strah pred ljudskimi množicami, pred komunizmom. General Roatta, ki je med tem postal načelnik Glavnega štaba suhozemne vojske, je pokazal svojo krvočno dušo tudi proti italijanskemu ljudstvu z brzozjavom 27. julija,³⁰⁸ s katerim je ukazal četam streljati, streljati »tudi z minometi«, »brez obvestila« na množice ob vsakem njenem premikanju: »Ne v zrak, temveč tako, kakor proti sovražnim četam«. 4. avgusta je bilo razglašeno vojno stanje za vso Italijo.³⁰⁹

V italijanski vojski sami so postrili kontrolo in preganjanje komunistov od 4. junija 1943 dalje. O tem govori nekaj okrožnic.³¹⁰ Njihovo veliko število v arhivih pa nam priča, da so nekatere pošiljali tudi v bataljone in celo v čete. V resnici je bila komunistična dejavnost med vojaki šibka, komunisti niso imeli organizacij v vojski, vsaj v Sloveniji ne. Poročila vojnih karabinjerjev govore, da se je tu in tam pojavil kakšen glas o Stalinu, da so tu in tam zapeli »Bandiera rossa«, kar naj bi bili znaki nezadovoljstva vojakov, ki so se še do zadnjega borili proti komunistom-partizanom. Da bi vojake preusmerjali, da bi bili pripravljeni v primeru spopada z Nemci, o tem ni bilo sledu. Nasprotno, karabinjerska poročila XI. armadnemu zboru nam odkrito povedo, da bi bilo to nemogoče. Italijanskim vojakom so do leta 1943 vse preveč govorili o »zmagovitem zavezniku«, ki ga ni mogoče poraziti, zato so jim vzeli vsako voljo do odpora.³¹¹

Stanje v italijanski armadi je treba kritično presojsati. Povojna literatura italijanske rezistence in italijanskega partizanstva krivi predvsem oficirski

³⁰⁴ Prav tam, str. 97.

³⁰⁵ Zanussi, l. c., II, str. 79.

³⁰⁶ Zanussi, l. c., II, str. 47.

³⁰⁷ XI. a. z., fasc. 680/I/9.

³⁰⁸ Arhiv karabinjerjev Grahovo, fasc. 1008, okrožnica Roatte 27. 7. 1945, št. 15978.

³⁰⁹ SL, 28. 8. 1943/69. Zakon — ukaz 4. 8. 1943.

³¹⁰ XI. a. z., fasc. 680/1, okrožnica 4. 6., 16. 7., 3. 9. 1945.

³¹¹ Arhiv karab., fasc. 224, Seg. 7-6; poročilo o morali čet.

kader, da je v veliki večini podlegel fašizmu, mu zvesto služil in po padcu tega popolnoma odpovedal. Oficirji-antifašisti so bili izjeme.

Preprosti italijanski vojak, ki v preteklosti ni Italiji na bojnih poljih prinašal zmag, je fašizmu podlegel, dokler je bil na površju in podjarmljen s svojim redom. Po 1942. letu se začne med vojaki prelom. Tudi politično nerazgledan italijanski vojak zgubi vero v svoje komandante. Ob razsulu vojske leta 1943 mu gre le za to, da čimprej zapusti »tujco« zemljo, da pride »domov«: Tam so se pa mnogi znašli in vstopili v antifašistične vrste, za obrambo svojega doma in domovine pred prejšnjim zaveznikom in novim sovražnikom — nemškim nacizmom.

Načelnik vrhovnega poveljstva, general Ambrosio, in načelnik Glavnega štaba suhozemne vojske general Roatta, ki sta se oba proslavila kot poveljnika II. armade v Sloveniji in Dalmaciji: prvi po svoji krvavi okrožnici proti partizanom leta 1941, drugi pa po še bolj krvavi okrožnici 3.C in kot pobudnik množične izselitve Slovencev, sta pričakovala, da bo špoad z Nemci neizbežen in izdelovala temu primerne načrte. Ni šlo le za načrt o umiku na staro mejo, menili so, da bi se morale v Slovenskem Primorju postaviti v bran proti Nemcem nekatere divizije VIII. armade, ki so bile na Goriškem, Tržaškem in v Vidmu (tri divizije: Torino, Sforzesca in Julia), obenem z enotami II. armade. Poveljnik naj bi ne bil Mario Robotti, poveljnik II. armade, temveč »pogumni, odločni mož, brez vseh pomislekov«, to je Gambara, ki je bil klican v Rim (5. do 8. septembra 1943). To nalogo je Gambara tudi sprejel, a se ni pravočasno vrnil v Ljubljansko pokrajino. Dogodki so ga prehiteli, prišel je le do Sušaka, ugotovil splošen propad, se predal Nemcem in sprejel mesto v novi Mussolinijevi republikanski armadi.

Kot poseben razlog, da so Gambari poverili to nalogo, omenja že večkrat imenovani general Zanussi v svoji knjigi dejstvo, ki je prešlo v mnoge italijanske povojne vire, da je imel Gambara zvezo s »partizani«. ³¹² V resnici je šlo za četnike majorja Novaka (o tem več Saje, Belogardizem); preko Novaka je bil povezan še s padalsko ekipo angleške obveščevalne službe, ki je prišla iz Egipta. Tako naj bi Gambara imel celo zvezo z zahodnimi zavezniki. Toda zahod je vedel, da je Gastone Gambara kot politični, fašistični general vodil črne srajce ob strani Franca proti rdeči Španiji.

Kratkovidnost višjih rimskih vojaških krogov se je tu pokazala še posebno v vsem svojem protislovju. Gambara, ki je bil oktobra 1942 naklonjen Nemcem, naj bi ustavil Nemce, da ne vdero v Italijo. Povezal naj bi se s partizani, katere je hotel z Novakovimi belogardisti izkoreniniti in poklati. S slovenskimi partizani naj bi branil staro mejo, to se pravi tudi Slovensko Primorje, da bi ostalo še nadalje v krempljih italijanskega imperializma, kar je bil očiten nesmisel. Italijanskih generalov Badoglio in Ambrosia zaradi njihove politične »globokoumnosti« res ni mogoče občudovati.

V tem primeru je bila Wellsova ugotovitev v njegovem delu »Svetovna zgodovina«, da so generali slabi politiki, pravilna.

General Roatta je ostal na svojem mestu še potem, ko so zahodni zavezniki zasedli Južno Italijo. Šele na pritisk nove Jugoslavije, ki ga je zahtevala kot vojnega zločinca, je bil odstavljen in zaprt. Posrečilo pa se mu je pobeigniti in je »izginil«. Po vojni je mogel kljub obtožnici izdati v Italiji svojo že ome-

³¹² Zanussi, I. c., II., str. 142—146, 235—237.

njeno knjigo »Osem milijonov bajonetov«. Najbrž sta tako on kot Robotti prejela isto »plačilo« kot general Gambaro, o katerem je znano, da uživa generalsko pokojnino italijanske republikanske vlade.

Gambaro, ki je v bojih v Španiji proti mednarodnim brigadam bolj spoznal partizansko taktiko, kot katerikoli drugi italijanski general, je moral priznati borbenost in pogum slovenskih partizanov. V zgled jih je postavljajal celo svojim oficirjem. Tako pravi v strogo tajni okrožnici, ki je njegova zadnja, dne 3. septembra 1943 (treba je upoštevati kot vedno njegov nabuhli fašistični stil, ki nima čuta za malega človeka): »Tako se partizan, sveto tepen pri Ribnici, zbere pri Novem mestu, zopet napada pri Metliki in tako se zgodi, da mi, močnejši po silah, bolje oboroženi in vedno tudi modrejši po dozdevni modrosti, končamo poraženi po svojih lastnih zmagovitih akcijah, kar je jasno kot beli dan.« Nato sledi ostra kritika, polna ironije do italijanskega oficirskega zbora: »Sprašujem se, sprašujem vas, ali je vredno, da proti vulgarnemu Dakiju, Rajku, Klanjščku in kateremukoli nesrečnemu Toniju, ki je še včeraj kopal in tolkel s kladivom po nakovalu, pošiljamo toliko oficirjev, ki so trgali hlače po šolskih klopeh vojnih šol in številnih vojnih tečajih...« »Ne! Bolje, da sledimo partizanskemu zgledu in na čelo bataljonov postavimo kateregakoli korajžnega kaplarja...«

S tem je pač najlepše priznal svoj poraz v »italijanski Sloveniji«.

23. Okupatorska civilna oblast v letu 1943

Visoki komisar Grazioli je moral potem, ko se je znašel z roko v roki z vojaško oblastjo v vprašanju preselitve Slovencev po fašistični zmagi, kmalu spoznati, da je ta načrt zidan na pesku. Dogodki na svetovnih bojiščih, težki udarci slovenske narodnoosvobodilne vojske po belogardističnih postojankah pozimi 1942/43 so njemu, kot vsakemu Italijanu, omajali vero v fašistično zmago.

Nič čudnega, da je zopet obnovil pokrajinski sosvet,³¹³ ki ga ni sklical od novembra 1941; poleg strogo belega župana Rupnika in predstavnikov novih fašističnih korporativnih in sindikalnih organizacij, je imenoval vsaj dva člana, ki nista popolnoma spadala v družbo kolaboracionistov. V načrtu je imel tako zopet širše sodelovanje Slovencev, do katerega pa ni več prišlo: novi pokrajinski sosvet se sploh ni sestal. Tudi ne vemo, kaj mu je nameraval predložiti v razpravo. Asimilacije Slovencev najbrž ne.³¹⁴

2. maja 1943, ob drugi obletnici aneksije Ljubljanske pokrajine, je Grazioli podal nekak obračun svojega dela v govoru, ki ga je imel ob tej priložnosti. Mož, ki je avgusta 1942 izdelal nov program svojega dela o italijanizaciji in izselitvi, je hinavsko ugotovil, da je »ustanovitev Ljubljanske pokrajine... prinesla slovenskemu prebivalstvu možnost širokega življenjskega razmaha ter plodonosno bodočnost, spoštujoč pri tem njegovo kulturo, jezik, navade, običaje...«.

V nadaljnjem je povedal, kaj vse je »slovensko prebivalstvo« sprejelo v prehrani iz Italije do 30. aprila 1943: 511.234 stotov razne moke, testenin in

³¹³ VK, fasc. 1a/II/26, glej dopisa 29. 4. 1945 in 5. 5. 1945.

³¹⁴ SL, 12. 6. 1943/47.

riža, 34.025 stotov krompirja itd., da omenimo le najvažnejše. »Pri prehrani niso delali razlike med slovenskimi in italijanskimi državljani«.

Govoril je o tem, da so potrošili v korist pokrajine 114,650.000 lir, od tega za ceste 19,877.914 in za železnice 51,600.000 lir; da so ceste in železnice služile predvsem vojski, tega ni povedal. 6,423.000 lir je ostalo za vodovode, kopališča in vodne naprave, kolikor ni bilo to napravljeno prav zaradi vojske. 4,900.000 lir so dobile univerza, bolnišnica, Moderna in Umetnostna (to je Narodna galerija).³¹⁵

Je potrebna razlaga k temu Graziolijevemu poročilu? Da ni delal iz ljubezni do našega ljudstva, katerega je že obsodil na izselitev z njegove zemlje po zmagoviti vojni, je jasno! Če je trošil denar v okupirani Ljubljanski pokrajini, je trosil denar ljudstva, ki je plačevalo davke tudi italijanskemu okupatorju. Toda to še ni vse: važna je Graziolijeva taktika, ki jo zasledimo odkrito in prikrito v vseh njegovih poročilih in ta je tipično fašistična, pri njem pa tudi osebna: Hotel je pridobiti slovenske meščanske vodilne kroge, pridobiti si slovensko inteligenco, češ, poglejte, koliko sem vam dal.

Poročila fašistične stranke so večkrat očitala veliko radodarnost visokemu komisarju,³¹⁶ »ki je hotel preko trebuha priti do vesti Slovencev« (1. junija 1942). Površna analiza — temeljitejša ni mogoča zaradi pomanjkanja dokumentov — pokaže, kako je ta očitek, deloma rojen iz strankarskih in osebnih italijanskih trenj, neutemeljen. Nastal je iz fašistične miselnosti, ki je sodila, da bi morali takoj po okupaciji začeti s preseljevanjem in zatiranjem Slovencev, kot so to delali Nemci.

Še bolje pa spoznamo italijansko »radodarnost«, ko iz obračuna italijanske vojske³¹⁷ spoznamo, da je prezimovanje za italijansko vojsko — nove barake, popravilo starih vojašnic, adaptacija poslopij za vojašnice — samo za zimo 1941/42 stalo skoraj 82 milijonov lir (točno: 81,813.000). Do kolikšnih vsot bi šele prišli, če bi Italijani utegnili dati obračun za leto 1942/43, ko so gradili utrdbe ob mejah, železnicah in cestah; utrjevali so vse svoje garnizone in gradili obrambni pas Ljubljane. Koliko sto in sto milijonov je požrla okupacijska politika? Vse osnovne surovine: les, opeka, cement, apno in vse zaloge železa so šle na račun našega narodnega dohodka, pobrali so jih na naši zemlji, da sploh ne govorimo o škodi, ki jo je fašistična okrutnost napravila nad slovenskim ljudstvom in njegovimi mesti, trgi in vasicami.

O ostalem se Grazioli v svoji slavnostni govoranci ni mogel pohvaliti. Od fašističnih organizacij omenja le GILL, ki je imela 7000 članov, prisiljeno včlanjenih zaradi telovadbe, in organizacijo univerzitetnih študentov s 400 člani. O Dopolavoru in o organizaciji kmečkih žena ni dajal podatkov, ker sta bili maloštevilni.

15. junija 1943 je Grazioli zapustil mesto visokega komisarja Ljubljanske province; 28. junija ga je zamenjal Giuseppe Lombrossa, upokojeni general, ki je dotlej vodil v Mussolinijevi vladi podtajništvo za notranje preseljevanje.³¹⁸ Mogoče je smrtno ranjeni fašizem še vedno sanjal o preselitvi Slo-

³¹⁵ »Slovenec«, 5. maja 1943; »Jutro«, 5. maja 1943; glej še Posebno poročilo v arhivu VK, fasc. 1a/II.

³¹⁶ Tiskovni urad, fasc. 30. Poročila: maj 1942; 1. junij 1942; Ljubljanska pokrajina, julija 1942.

³¹⁷ XI. a. z., fasc. 934. Poročilo 30. 9. 1942 in 30. 3. 1942.

³¹⁸ »Internacije«, Ljubljana 1946, str. 51.

vencev in zato poslal tega moža, specialista preseljevanj, za poglavarja Ljubljanske pokrajine. Lombrassa je prevzel tudi posle pokrajinskega tajnika fašistične stranke, s čimer je hotel preprečiti prejšnja trenja med komisarjem in stranko; Rim pa je najbrž pričakoval, da bo kot bivši general laže shajal s poveljnikom XI. armadnega zbora generalom Gambaro.

Iz poročila 7. julija 1943³¹⁹ je razvidno, da je bil Gambaro zelo oprezen; poveljstvu II. armade je sporočil, da nima namena visokemu komisarju popolnoma prepustiti civilne policije, s katero je imel pravico razpolagati, dokler ne bo »začetno sodelovanje postalo stalno«. Civilne karabinjerje, finančno stražo in obmejno milico pa je vnaprej izključil, da ne bi prišla pod civilno oblast, ker so »njih oddelki edini garnizoni malih krajev, ki jih zaseda le še MVAC« (prav tam). Po proglačitvi vojnega stanja je ta problem odpadel, Gambaro je tako ostal absolutni gospodar položaja, skrbeti je moral za javno varnost sploh.

Položaja pa nista imela več v rokah ne general Gambaro ne visoki komisar. Padeč fašizma je pokazal, kako šibka je bila moč italijanskih vojaških in civilnih oblasti na slovenski zemlji po številnih porazih in po odporu vsega zdravega slovenskega ljudstva. V tem času je Badoglijeva vlada zamenjala Lombrasso; njegovega naslednika pa so Nemci kot badoglijevca pognali iz Ljubljane.

Italijanska kvestura v Ljubljani je množične manifestacije ljubljanskih žena 1. avgusta 1943, kljub vsem vojaškim prepovedim zbiranja, beležila še precej objektivno; mislila pa je, da so italijanske oblasti dokazale, da »so zmožne obvladati položaj«, saj je poročala za 3. avgust o »ljubljskih OF odborih«, ki so v pripravljenosti, 12. avgusta o številnih pozivih angleškega majorja Jonesa, zveznega oficirja pri Glavnem štabu Slovenije, italijanskim oficirjem in vojakom, da prenehajo z bojem; o proglašenju CK KPS beli in plavi gardi (16. avgusta) in zopet o OF letakih (22. avgusta), ki so se pojavljali na številnih mestnih ulicah.

Omenjala je tudi nove množične manifestacije v Ljubljani 25. avgusta, ko je sovjetska vojska osvobodila Harkov in 29. avgusta na pokopališču naših žrtev: pri prvi so aretirali 60 oseb, pri drugi 22.³²⁰

Zdi se pa, da vsi ti dogodki italijanskim oblastem niso dali slutiti, da se njihov konec naglo bliža. Kapitulacija Italije, pri kateri je imela naša NOV in POJ veliko zaslug, ker je nad dve leti tolkla italijanske sile, je prišla tako naglo, kakor napad na Jugoslavijo in z njim okupacija naše zemlje. Kakor so italijanski okupatorji naglo prišli, tako so naglo odšli, le s to razliko, da so odhajali brez vihrajočih zastav, brez godbe, brez orožja.

EPILOG

Ta kratek pregled, napisan že pred petimi leti in sedaj ponovno pregledan po dokumentih italijanskih okupatorskih arhivov in izpopolnjen, hoče ob italijanskih dokumentih pokazati, *kakšne cilje je zasledoval italijanski okupator in kakšnih sredstev se je posluževal pri okupaciji ob pojavu narodno-osvobodilnega gibanja*. Dalo bi se še marsikaj zapisati, vendar šodim, da je

³¹⁹ XI. a. z., fasc. 680/VIII. Poročilo 7. 7. 1943.

³²⁰ Glej arhive kvesture.

glavna smer s tem podana. Pripominjam, da sem namenoma le malo pripovedoval o domačih kvizlingih-belogardistih, ker govori o tem knjiga Fr. Sajeta »Belogardizem«.

Slovenski pregovor pravi, da čas ozdravi vse rane. Ali so rane italijanske okupacije že popolnoma ozdravljene? Tega si ne bi upal trditi.

Podatki, ki so tu zbrani, omogočajo spoznavanje politike imperialističnih okupatorjev in kolonizatorjev. Menim, da zaključki pričujočega članka nimajo pomena samo za nas, Slovence. Grenke izkušnje opozarjajo vse svobodoljubne narode.

Zaključki in opozorila veljajo tudi za italijanski narod, našega soseda, in sicer tembolj, ker je Italija po kapitulaciji leta 1943 sama prišla pod okupacijo nemških nacistov. Italija je sama poskusila, kaj je sovražna okupacija in se je sama dvignila v boj proti nemškemu nasilju, zlasti v zgornji Italiji. Borci italijanske rezistence, kot so se imenovali italijanski partizani, so postali sobojevniki narodnoosvobodilne vojne narodov Jugoslavije. Naša NOB je postala zgled italijanski rezistenci, kar sta priznala tudi člana italijanskega glavnega poveljstva Ferruccio Parri in Luigi Longo.³²¹ Italijanska rezistenca se je svoje partizanske taktike učila celo ob študijah, ki jih je Glavni štab italijanske vojske napravil ob svojih izkušnjah, ko se je boril proti NOB.³²²

V Dalmaciji in Bosni so ostanki italijanskih divizij Taurinense in Venezia prešli kot divizija Garibaldi med naše zaveznike, borili so se ob naši strani proti skupnemu sovražniku. Težko je reči, koliko je italijanskih vojakov, ki so se umaknili iz Slovenije, prešlo v vrste italijanskih partizanov. Vemo pa vsaj za nekatere višje oficirje, ki so postali voditelji odpora; pri tem so koristno uporabili izkušnje z našimi partizani. General Cerutti, poveljnik infanterije divizije Isonzo, nahajajoče se ves čas od leta 1941 do 1943 na Dolenjskem, se je konec septembra 1943 skupno s člani primorskega narodnoosvobodilnega sveta umikal pred Nemci na Trnovsko planoto, kot poroča pisatelj France Bevk.³²³ S partizansko prepustnico je nato prešel Gorico in postal komandant italijanskih partizanov nekje v Karniji.

Važnejšo vlogo je imel Achille Marazza, ki je služil kot polkovnik v diviziji Isonzo v Novem mestu, nekaj časa v regimentu Como. Postal je član CLN (comitato di liberazione nazionale — komiteja narodne osvoboditve) za zgornjo Italijo, ki je bil vrhovni politični organ italijanske rezistence ali začasna italijanska vlada. Po letu 1945 je bil večkrat minister. General Masini, poveljnik alpinske brigade v zgornjem Posočju, je potem, ko je v zahodni Beneški Sloveniji ustanovil prve italijanske partizanske enote, prešel v Piemont, kjer je prevzel poveljstvo partizanske cone.³²⁴

Po nekaterih podatkih, ki mi sedaj niso znani, je le malo manjkalo, da ni prišel v glavni partizanski štab (CVL — Corpo di volontari della liberazione) namesto generala Cadorna.

³²¹ Glej revijo Movimento di liberazione italiana (MLI) 1955, št. 23, str. 49; 1955, št. 34-35, str. 25. L. Longo, Un popolo alla Macchia, Mondadori 1947. B. Bagaglia, Storia della resistenza italiana, Einaudi 1952, str. 184.

³²² L. Longo prinaša ob koncu omenjene knjige študijo SMRE — italijanskega glavnega štaba.

³²³ France Bevk, Pot v svobodo, Ljubljana 1953, str. 90.

³²⁴ Fermo Solari, Origini della resistenza Friulana v reviji MLI 1955, št. 34-35, str. 135.

Tu so navedena samo nekatera imena; bilo jih je gotovo več, ni pa mogoče pregledati vseh povojnih publikacij italijanskega odpora, ki tudi ne podajajo seznamov borcev in oficirskega kadra svojih enot. Vse te publikacije italijanskega odpora govore o nemških okupatorskih načrtih za uničenje, o ječah in taboriščih, o hajkah in preganjanjih in predvsem o uporu in odporu zdravih italijanskih sil. Tako so Italijani prišli v enak položaj kot Slovenci. Upamo, da je marsikateri Italijan, ki je doživel »Ljubljansko pokrajino« v letih 1941 do 1943, kasneje bodisi kot borec odporniškega gibanja ali samo kot opazovalec spoznal, kaj pomeni svoboda in boj zanjo.

THE ITALIAN OCCUPIER IN LJUBLJANA (1941—1945)

Summary

This study written from Italian sources does not aim at giving a critical review of all events that occurred in the years 1941—1945 and is unable to do that; it will only present an account of the chief occupiers' activities, from occupation and annexation of the country to turning it into a fascist land, and above all the fight against the Liberation struggle such as it was led by military as well as civil authorities.

The time between April 11th, when Italian troops marched into Ljubljana, and May 3rd is the time of military occupation and of the Civil Commissary's authority. Even then, the occupier begins to chase first and foremost the communists.

On May 3rd 1941 was proclaimed the annexation of the Slovene territory to Italy, and the Ljubljana Province, as a composing part of Italy, came into being. The State authority was entrusted to a High Commissary; there was a Council composed of the productive groups amongst the population, but it was only thought of as an advising body. Though a law declared that the men of the province were freed from military service, the High Commissary started, as far back as May 1941, a legion or militia in order to prepare people for further conscription. The country was at once managed on fascist principles: communal autonomy was cancelled; political associations and bourgeois political parties disappeared of themselves, and fascist organizations (such as Dopolavoro, Gill and Guff) were introduced. The Slovene bourgeois classes did not make the least opposition, but on the contrary were ready to give their co-operation. Emilio Grazioli, High Commissary, was convinced he had succeeded in pacifying the province. But the people's rebellion was already being prepared.

As far back as April 27th 1941, the Communist Party of Slovenia, the only strong and efficaciously active — though illegal — politic party gave the first impulse towards the creation of Liberation Front; it was followed by several progressive groups such as Sokols, Christian socialists, representatives of Slovene culture. After the attack of Soviet Union by Nazi Germany, the armed struggle was directly started and began in July 1941. The first fighting units were to be found in the very vicinity of Ljubljana, and further in Upper and in Low Carniola as well as in Styria. Till the Spring of 1942, the Chief Commandment of Partisan troops was in Ljubljana. Liberation Front spread out everywhere (from street to sub-district and district committees), in factories and offices. The first clandestine printing works published leaflets, and during the whole time of Italian occupation, papers such as »Slovenski Poročevalec«, »Delo«, organ of Communist Party, as well

as magazines for the young were issued. The National Security was organized as well as a revolutionary Court of justice.

In the first period of 1941, the first steps against the partisans were taken by civil authorities, i. e. the police headed by the Questor and backed by military authorities. General Mario Robotti, Commander of XIth Army Corps, criticized the police for being unable to lead such a fight.

On September 11th 1941, the High Commissary brought out a decree creating a special Tribunal and pronouncing death sentences on the rebels. A little later he began with the usual fascist method of internment.

Nevertheless, the resistance was getting stronger and stronger, so that Musso-
lini himself was compelled to interfere. His edicts («Bando») of October 3rd and 24th appointed a Military Court to judge rebels; any propaganda activity, any public antifascist demonstration was enough to bring people before that Court. Both edicts were to be in force in Slovenia and Dalmatia, i. e. the area given over to the IInd Italian Army. Only in Ljubljana, up to the date of September 8th 1943, there were 8737 cases against 13.186 Slovenes brought before Military Court; 83 death sentences and 412 perpetual imprisonment sentences were pronounced.

On October 29th 1941, anniversary day of the liberation of Slovenes from Austrian yoke, the population of Ljubljana commemorated that date by leaving the streets empty between 7 and 8 p. m.; on October 19th there was a partisan attack on Italian forces at Lož; thus, the occupier was compelled to take further steps in order to check the rebellion. An Italian war offensive was started in the region between Ljubljana and Ribnica; the police chased the students within the very precincts of the University; public places were more strictly controlled, domiciliary and individual searches were very frequent, special anti-partisan detachments were created. And now, there arose a dissension between civil and military authorities, as to who was to lead the fight against the rebels and how it was to be led. In Rome, the military command was rather aggressive against civil authorities, and reached what it aimed at.

A Duce's edict of January 1942 entrusted the army with the defence of public security in the Ljubljana Province. The army was given the right to take any steps it thought fit against the partisans. As to the civil population, military authorities were to act hand in hand with the civil ones. The Ljubljana Province was then put under a very special rule.

A period of hard trial began for the Slovene nation and specially for Ljubljana. The present study deals in several short chapters with all the severe measures taken by the occupier to stifle the national Liberation movement. In 1942, the Army began to build a defence zone by encircling Ljubljana with barbed wire, thus preventing every coming into the town. That defence zone was worked at by the Italian till September 1943. And, in order to repress a possible rebellion in the town itself, artillery forces were posted over and around the town, and the streets were blocked with bunkers and chevaux de frise; public buildings and barracks were being fortified.

Between February 25th and March 25th 1942, great razias took place in Ljubljana, and then in the country; thousands of people were sent to internment camps in Gonars and the island of Rab. Soon, identity cards had to be backed by special permits if one wanted to go from one place to another. In every house, there had to be a list of all its inmates; bicycles, motor cars, even skis were confiscated, all that to enable the occupier to have a severe control over the population. Then, all radio receivers had to be given over, as well as uniforms and boots in order to prevent their being sent to the Partisans. Partisans' property was pilfered, partisans' families were more and more being exposed to hard reprisals.

Ljubljana, encircled with barbed wire, had become a vast jail where the curfew hour was at twilight.

But the population of Ljubljana obeyed the orders of Liberation Front, that had become a State within the State. In Slovenia, the partisans army had succeeded in freeing a large liberated area; its units had advanced almost to the very town of Ljubljana and Italian guns thundered from the Ljubljana castle.

Till July 1942, the military Command had undertaken several war operations, specially according to the plan »Primavera« (Spring), that was more or less of a defensive character. On his side, the High Commissary had worked out a plan for public security, the backbone of it was the fascist milizia, the organization of anti-partisans guerillas. A mass deportation of the Slovenes was thought of, and some upper military authorities partially carried it out. Mussolini approved of the plan at a meeting held in Gorizia in 1942. However, that mass deportation was for a time postponed. That plan meant a genocide crime against the Slovenes.

Between June 27th and July 1st 1942, the military authorities carried out new razias in Ljubljana; every street, every house was searched, and many people were arrested and sent to internment camps. Throughout the country, there were a great many arrestations. It is impossible to know exactly how many people were interned; in October 1942, there were 26.000 Slovenes interned in large camps — without mentioning the smaller ones and 15.000 of them were in the island of Rab — the camp of Death.

In the Summer of 1942, the Italian occupier started a strong offensive against the liberated area and the partisans' army. During that third offensive, — such as it is termed at the Yugoslav scale — over 50.000 Italian officers and soldiers were engaged in the several thrusts at Slovene territory; villages were burnt down, innocent people were killed or sent to internment camps.

But, in about a month's time, the Italian met with a great disappointment. General Mario Robotti, who had hardly put an end to the offensive in November 1942, was bound to recognize that it had utterly failed. In vain, did he set up in »liberated« villages an anti-communist milizia composed of quissling elements. The Slovene Liberation army formed into brigades and began its counter-offensive. At the attack on the Suhor positions, the occupier had 70 casualties, and that was but the beginning. »Hold positions«, »ensure and honourable existence to Italians«, such were the words written by General Robotti in December 1942.

A little later he was replaced by General Gastone Gambara, who had made himself known in Spain where he had led the fascist forces helping Franco. General Gambara tried to introduce new tactics by setting up anti-partisan military sections. But he did not meet with any success.

In July 1943, the Rome government ordered to fortify the former italo-yugoslav frontier. General Ambrosio had planned the retreat of Italian troops from the Balkans and the defence of the former italo-yugoslav frontier line, under Gambara's command.

With the downfall of fascism in 1943 Gambara became master of the Ljubljana province civil authorities, for the High Commissary Grazioli had already left the steering wheel in June 1943. But, though he proclaimed the Ljubljana province territory to be a war zone, he was no longer master of the situation. The partisans' army was getting stronger and stronger and advanced. Even the streets of Ljubljana were now quite alive: in August 1943, women held several manifestations for the releasing of those in jails, for the Allies victories, and on the whole against the occupier's rule.

The collapse of Italy in September 1943 put an end to the plan of defence on the former italo-yugoslav frontier. The Italian army collapsed while the partisan

brigades disarmed whole Italian units. The occupier retreated without fluttering flags, without music, deprived of arms. The Liberation Front and the Liberation Army were the only authorities in large areas of Slovenia. The rebellion sprang up in the Slovene Littoral, in that region forcibly taken by Italy in 1918, thus enlarging the liberated territory and wiping out the frontier that had divided the Slovenes between two States.

Thus pitiously ended the period of the Italian occupation in Slovenia.

Tone Ferenc, Dare Jeršek, Ivan Križnar,
Miroslav Luštek

Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1942

Januar:

1. V Washingtonu je 26 držav podpisalo deklaracijo o brezkompromisni borbi proti državam fašističnega bloka, s katero sprejemajo načela in cilje Atlantske karte.

Izvršni odbor OF, Politični odbor OF in Slovenski narodnoosvobodilni odbor so izdali 9 temeljnih točk OF.

Borci Cankarjevega bataljona so napravili prehranjevalno akcijo v konsumu na Zgornji Dobravi in zaplenili okrog 3000 kg živil in večjo količino špecerijskega blaga.

Po hudih bojih v Poljanski dolini je Cankarjev bataljon preko Mohorja prišel v Dražgoše. Tu se je ustavil in pripravljal za nove vojaške in politične akcije.

2. Japonske pomorske in kopenske sile, ki so se usmerile na jug, da obvladajo številne dežele jugovzhodne Azije, so zavzele glavno mesto Filipinov Manilo.

V begunjskih zaporih je bila ena oseba ustreljena »zaradi špijonaže«.

3. Izvršni odbor OF je razglasil ta dan kot dan spominov na žrtve, ki so padle leta 1941 v boju za svobodo slovenskega naroda.

Med 19. in 20. uro so bile ceste, zabavišča in javni lokali povsem prazni. Ljubljanske ulice so bile posute s slovenskimi zastavicami s črnim žalnim robom, črno obrobljenimi listki z imeni Šlander, Šercer in z raznimi gesli. Pozivu so se odzvali tudi prebivalci Kranja in Škofje Loke.

V Dragi pri Begunjah so Nemci ustrelili 36 talcev.

5. V drevoredu Tivoli v Ljubljani so člani VOS justificirali gestapovskega agenta, policijskega pristava Ivana Polaka.

Patrulja Cankarjevega bataljona, ki je odšla iz Dražgoš v neko partizansko skladišče po strelivo, je napadla pred mostom čez Savo pri Ribnem patroljo 1. čete 510. bataljona deželnih strelcev. Trije Nemci so bili ranjeni.

Nemški okupator je ustrelil v Dragi pri Begunjah enega talca.

Miniran železniški most pri Javorniku.

Nemški okupatorji so po izdaji uničili skupino borcev Revirske čete pri Francu Jagru na Sv. Katarini pri Trbovljah. V boju je padlo in zgorelo 7 borcev, trem pa se je posrečilo zbežati. Nemci so imeli enega mrtvega.

6. Cankarjev bataljon je v sokolskem domu v Dražgošah priredil velik partizanski miting. Borcem in prebivalcem Dražgoš, pa tudi aktivistom iz Kroke, Železnikov in Kranja je spregovoril Stane Žagar.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 10 talcev kot represalijo za nemškega policista, ki je bil 5. januarja 1942 ranjen na Sv. Katarini pri Trbovljah in je med prevozom umrl.

7. Ustanovljen je bil bataljon »Ljubo Šercer«. Komandant je bil narodni heroj Miloš Zidanšek, politkomisar pa Janez Hribar.

Borci II. štajerskega bataljona so napadli karabinjersko postajo na Turjaku. Pri napadu je bil smrtno ranjen komandir Grosupeljske čete Adolf Jakhel.

V Ljubljani je bil ustreljen Feliks Pečar iz Polja pri Ljubljani, ki ga je obsodilo vojaško vojno sodišče zaradi udeležbe v oboroženih enotah.

8. Ponoči so gorenjski partizani minirali električni daljnovod visoke napetosti med Jesenicami in Javornikom.

9. Nemški okupatorji so po izdaji uničili skupino borcev pri posestniku Prašnikarju na Sv. Planini. V boju so padli 3 borci, enega so ujeli ranjenega, a je med prevozom v dolino umrl, eden pa je ranjen ušel.

- 9.—11. Veliki boji v Dražgošah, kjer so 9. januarja Nemci napadli Cankarjev bataljon, ki je na zelo ugodnem področju nudil silovit odpor in dva dni in pol branil vas in položaje. Nemci so z vasi Rudno napadali s topništvom. Od tam, kakor tudi iz Češnjice, Kališ, Selc, Sv. Križa in iz jamniške strani so partizane napadali Nemci s številnim avtomatskim orožjem in smučarskimi enotami.

11. januarja opoldne so Nemci z veliko premočjo predrli partizanske obrambne položaje na Jelenščah in vdrli v vas, kjer so se boji nadaljevali do večera, ko so se partizani morali umakniti na Jelovico — na planino Kališnik in na Mošenjsko planino. V bojih je padlo 7 partizanov in mnogo več Nemcev. Ker se Nemci za svoje velike izgube niso mogli maščevati nad partizani, so še istega dne v Dražgošah zaprli vse prebivalce, ki se niso umaknili s partizani in ustrelili 18 domačinov, od katerih je bil najmlajši star 12 let, naslednjega dne pa so v prosvetnem domu usmrtili še 23 domačih mož in fantov. Vas Dražgoše z zaselki Pri cerkvi, Na pečeh in Jelenščice, ki so šteje okoli 100 hiš, so Nemci izropali in kasneje pogorišča zravnali z zemljo. Cankarjev bataljon sta vodila Stane Žagar in Jože Gregorčič. Dražgoška bitka je bila dotlej največja partizanska bitka na Slovenskem.

11. Ne da bi naletela na pomemben odpor angleških in ameriških vojaških sil in odpor samih vzhodnoazijskih dežel, je japonska vojska prodrla v Malajo in vkorakala v Kualu Lumpur, glavno mesto Federacije malajskih držav. Konec januarja je zasedla ves polotok Malajo.

Centralni komite KPJ je sprejel sklep o ustanovitvi »dobrovoljačke vojske«. Odredbo o ustanovitvi prostovoljnih odredov in spremembi naziva Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije v Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske je objavil Bilten Vrhovnega štaba št. 12-13, za december 1941 — januar 1942.

V prostovoljsko vojsko naj bi vključevali ljudi, ki še niso bili dovolj politično zavedni, da bi se vključili v partizanske odrede, so pa bili prepričani o izdajalski vlogi četnikov. Prvi tak odred so ustanovili 21. januarja 1942 na Jahorini.

12. V racijah v Trstu in okolici so Italijani aretirali Leva Kovačiča, organizatorja narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju.
13. V Londonu je 9 držav podpisalo deklaracijo o kaznovanju vojnih zločincev. Skupina 50 nemških vojakov smučarskega oddelka je ob 14. uri obkolila 2. četo Cankarjevega bataljona v leseni planinski koči na Mošenjski planini, kamor se je umaknila po dražgoški bitki. Partizani so se umaknili šele po 12-urnem boju. Padlo je 12 partizanov, 5 pa jih je bilo ranjenih.
14. Cankarjev bataljon se je razdelil na Dražgoški gori v Selško, Poljansko in Jeseniško četo, ki so prezimovale razdeljene še na manjše skupine, da bi onemogočili močno koncentracijo nemških sil.
15. Sovražnik je začel z ofenzivo v Vzhodni Bosni, ki je znana kot druga sovražna ofenziva. V ofenzivi sta sodelovali dve okrepljeni nemški diviziji in ena italijanska divizija. Zajela je osvobojeno ozemlje med Višegradom, Zvornikom, Tuzlo, Kladnjem in Sarajevom, kjer je bilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, 1. proletarska brigada in trije partizanski odredi. Po hudih bojih v Pjenovcu (21. I.), Crvenih stijenah in Bijelih vodah so se naše sile v dveh kolonah prebile iz obroča. Ena kolona z Vrhovnim štabom je odšla po krajši poti v Fočo, druga s štabom 1. proletarske brigade pa 27. I. po daljši poti (približno 100 km) čez zasneženi Igman (»igmanski pohod») v Fočo.
- 15.—28. V Riu de Janeiru je bila konferenca ameriških držav. Vse prisotne države, razen Čila in Argentine, so se odločile, da prekinajo stike z državami osi in dajo na razpolago svoje gospodarske izvore protifašistični koaliciji.
16. Patrulja Šercerjevega bataljona je pri Bezuljaku napadla italijansko patruljo.
Nemški okupatorji so ustrelili v Šmartnem pod Šmarno goro enega talca. Pivška četa je napadla v Premu na Primorskem opazovalnico MVSN, razbila protiletalske naprave in ubila nekaj fašistov.

18. Japonci so začeli z invazijo na Burmo.

V Berlinu so Nemčija, Italija in Japonska podpisale vojno konvencijo, ki opredeljuje njihovo strategijo.

V Ljubljani so člani VOS ustrelili Svojeta Rouerja in težko ranili Jožeta Špicerja, ker sta izsiljevala denar v imenu OF.

Člani VOS so v Ljubljani justificirali denuncianta Antona Jezerška.

Patrulja Šercerjevega bataljona je pri Otavah na Notranjskem napadla italijansko patroljo.

19. Mussolini je izdal odlok, s katerim je vojaška oblast dobila vse pravice za izdajanje varnostnih ukrepov. Štab XI. armadnega zbora se je vrnil iz Planine v Ljubljano.

Nemški policijski smučarski oddelek je iznenadil skupino partizanov na Lipanci na Pokljuki. Padlo je 20 partizanov, med njimi Stane Bokal, organizator gorjansko-bohinjske vstaje, 1 partizan pa je bil ujet.

20. Enote sovjetske zahodne fronte so osvobodile Možajsk, okrog 100 km zahodno od Moskve.

Deli Durmitorskega odreda so osvobodili Fočo.

Selska četa se je na Ostrem vrhu spopadla z nemškim policijskim izvidniškim vodom. Nemci so poročali, da sta padla 2 partizana.

21. V Libiji v severni Afriki so začeli Nemci in Italijani z ofenzivo proti 8. britanski armadi, ki je trajala do 7. februarja 1942, ko se je fronta ustavila na višini Gazalle 200 km zahodno od meje Egipta. Po tem je prišlo do večmesečnega zastoja v operacijah.

Poljanska četa se je pri Vinharjih in Kremeniku spopadla z nemškimi policijskimi enotami. Po nemških poročilih je padlo 12 partizanov, 3 pa so bili ujeti.

Nemški okupator je aretiral večje število mladincev na Jesenicah in na Javorniku, da bi zatrl množični polet mladinskega odporniškega gibanja. Med aretiranci so izbrali 15 talcev in jih v Dragi pri Begunjah ustrelili.

22. Rdeča armada je uspešno zaključila osvobajanje moskovske oblasti (trikotnik Velikije Luki—Bologoje—Moskva) in s tem odstranila nevarnost pred sovjetsko prestolnico.

23. Rdeča armada je uspešno končala osvobajanje tulske oblasti.

- 23.—27. Peru, Urugvaj, Bolivija in Brazilija so prekinile diplomatske odnose s silami osi.

24. Japonci so se izkrcali na indonezijskih otokih Novi Gvineji, Borneu in Celebesu.

Slovenski poročevalec št. 4 dne 24. januarja je objavil pravilnik Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o organizaciji in nalogah Narodne zaščite.

25. Siam (Tajska) je napovedal vojno Veliki Britaniji in Združenim državam Amerike.

Člani VOS so v Ljubljani izsledili plavogardistično ilegalno tiskarno v Wolfovi ul. 12. Stroj, papir in črke so odpeljali v ilegalno tehniko »Tunel« na Emonsko cesto.

26. V severno Irsko so prispele prve enote ameriških ekspedicijskih sil.

Nasprotniki OF so na ta dan hoteli organizirati akcijo »v počastitev žrtev komunističnih razbojnikov«. Podobno kot za akcijo OF 29. oktobra 1941, 1. decembra 1941 in 3. januarja 1942 naj bi ljudje ne hodili med 19. in 20. uro na ceste in v zabavišča. Akcija ni uspela.

V Mali vasi pri Ormožu so Nemci izsledili in ubili narodnega heroja Vinka Meglo.

27. Plevalski bataljon je osvobodil Čajniče. Z osvoboditvijo Foče in Čajniča je nastalo osvobojeno ozemlje na »tromeji« Bosne, Hercegovine in Črne gore.
28. V Ljubljani je bil na poti na Grad ustreljen civilni policaj in italijanski konfident Janez Lenič.
29. V Teheranu so podpisali dogovor o zvezi med Sovjetsko zvezo, Veliko Britanijo in Iranom.

Februar:

Po izdaji Ivana Urbanca-Kumerdelja so v začetku februarja nemške okupacijske oblasti na Gorenjskem odkrile partijske in frontne organizacije v Kranju, Medvodah, Škofji Loki, Tržiču in na Jesenicah. Zaprli so okrog 250 aktivistov, med njimi tudi sekretarja PK KPS za Gorenjsko Toneta Dolinška. Mnoge so ustrelili kot talce, ostale pa poslali v koncentracijsko taborišče.

1. Člani VOS so v Ljubljani justificirali konfidenta Zvonka Pliveriča.
2. Bataljon »Ljuba Šercerja« je napadel italijansko posadko in železniško postajo Verd.
3. Po izdaji so Nemci obkolili Kokrško četo v koči nad Sv. Lovrecom. V boju sta padla 2 partizana, 1 pa so Nemci ujeli in ustrelili kot talca.

Pivška četa je napadla bunker pri železniškem predoru pri Štanjelu na progi Gorica—Trst in razorožila italijanske vojake ter med drugim od-

nesla strojnico. Poveljnik videmske teritorialne obrambe general Bergonzi je nato ukazal ustanoviti močne opazovalne in manevrske skupine in sicer 5 na goriškem in 5 na tržaškem področju.

4. Člani NZ so odnesli iz prostorov finančne kontrole na Bregu 6 v Ljubljani 45 pušk, 2170 nabojev in 2 pištoli.
V Ljubljani je bil justificiran partizanski dezertar in italijanski konfident Alfonz Jageman.
6. V Washingtonu so ustanovili »Mešani komite načelnikov generalštabov« (»Combined Chiefs of Staff«) Združenih držav Amerike in Velike Britanije.
Poveljstvo italijanskega XI. armadnega zbora je izdalo načrt »Primavera« o obrambi italijanskih okupacijskih sil v Sloveniji pred spomladansko ofenzivo partizanskih enot.
7. Izvršni odbor OF je razglasil ta dan za praznik vseslovenske vzajemnosti in odločil, da ne sme biti nobeden zaveden Slovenec med 19. in 20. uro na ulici ali v javnem lokalu. Da bi Italijani preprečili manifestacijo, so uvedli od 7. do 16. februarja policijsko uro že od 17.30 zvečer. Dijaki so v šolah okrasili Prešernove slike, peli narodne pesmi in imeli priložnostne govore. Proslave so bile v vseh večjih krajih Ljubljanske pokrajine.
V Gramozni jami v Ljubljani so Italijani ustrelili mladinskega aktivista Milana Šušteršiča, ki ga je 2. februarja 1942 vojaško vojno sodišče obsodilo na smrt.
8. Skupina okrog 100 mladincev je položila vence in šopke na Prešernov spomenik v Ljubljani. Pri manifestaciji so jih napadli Italijani, jih razgnali, nekaj aretirali, vence in šopke pa zmetali v Ljubljanico.
V bojih z Italijani v vasi Hribarjevo je padel narodni heroj Miloš Zidanšek, komandant bataljona »Ljubo Šercer«.
12. Nemci so ustrelili v Dragi pri Begunjah 16 talcev za represalijo za justifikacijo nemškega župana občine Javorje.
13. Japonci so zavzeli Singapur, največjo in najpomembnejšo vojaško bazo Velike Britanije na Daljnem vzhodu.
16. V Stirpniku pri Škofji Loki sta padla komandir Loške čete narodni heroj Jaka Bernard in intendant Tone Demšar.
Jeseniška četa je minirala progo med Žirovnico in Lescami.
Poveljnik videmske teritorialne obrambe general Bergonzi je napravil hajko za partizani v Vipavski dolini in na Krasu.
17. Člani NZ iz Most v Ljubljani so izvedli v Kemični tovarni v Mostah diverzantsko akcijo, pri kateri je bilo škode za okrog 250.000 lir.

18. Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 10 talcev kot represalijo za izdajalca v Trbovljah, ki ga je dan prej justificirala patrolja Revirske čete.
20. Člani VOS so v Tavčarjevi ulici v Ljubljani justificirali znanega bančnika in industrialca, pobudnika kolaboracije z okupatorjem ter člana vodstva bele garde Avgusta Praprotnika.
Smučarska patrolja zaščitne policije je napadla Jeseniško četo pri Finžgarjevi koči pod Stolom. Kmalu so Nemci požgali vse senike v Karavankah.
23. Italijanske vojaške oblasti so ogradile Ljubljano z bodečo žico, civilni komisar pa je izdal odlok o prepovedi odhajanja Ljubljančanov iz mesta. Vzpostavljenih je bilo 11 prehodov na žični meji.
24. Italijanske vojaške oblasti so začele z »akcijo za razorožitev prebivalcev Ljubljane«. V teku treh tednov so dnevno pregledovali določen predel mesta in pri tem zaprli 878 Ljubljančanov, ki so jih odpeljali v internacijsko taborišče.
28. Japonci so se začeli izkrcavati na indonezijski otok Javo, ki so jo v glavnem zasedli do 7. marca 1942.
Februarja je član politbiroja CK KPS Moša Pijade v Foči sestavil predpise o ustroju in delu narodnoosvobodilnih odborov, tako imenovane »fočanske predpise«. Ti so jasno določali značaj narodnoosvobodilnih odborov kot organov ljudske oblasti, njihov ustroj, dolžnosti in pravice.

M a r e c :

1. Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske je ustanovil v Čajniču 2. proletarsko brigado.
Sestanek nemških, italijanskih in ustaških generalov v Opatiji za vsklajevanje akcij proti Narodnoosvobodilni partizanski in prostovoljski vojski Jugoslavije. Napravili so načrt za operacije v Vzhodni Bosni, ki sta ga nato potrdila Hitler in Mussolini.
Poveljstvo II. italijanske armade na Sušaku je izdalo »Okrožnico — 3 C«, ki daje navodila podrejenim vojaškim štabom in poveljnikom o oblikah boja in represalij za zadušitev narodnoosvobodilnega gibanja.
2. Avstralija je napovedala vojno Siamu.
Nemški akupatorji so ustrelili v Dragi pri Begunjah 10 talcev.
4. V Ljubljani sta bila ustreljena Edvard Legart in Jože Koprivnik, ki ju je obsodilo italijansko vojaško sodišče zaradi sodelovanja v partizanih.
6. Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 10 talcev, kot represalijo za dva nemška vojaka, ki sta bila ubita 28. februarja in 4. marca 1942.

8. Japonci so zavzeli Rangun, glavno mesto Burme.
Zaradi izdaje je okrog 100 nemških policistov in gestapovcev zajelo in pobilo v Šenčurju pri Kranju več prostovoljcev, ki so se pripravljali za odhod v partizane.
9. V Ljubljani so člani VOS justificirali italijanskega konfidenta Franca Peco.
10. V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili 16 oseb, ki so jih obsodili udeležbe pri partizanski akciji na preserski most v noči od 4. na 5. december 1941.
11. Na Jelenici je bil ustanovljen V. ali Dolenjski bataljon (komandant Žan More, politkomisar Dušan Pirjevec).
12. Sovjetske čete so zapustile Harkov, po velikosti drugo mesto v Ukrajini.
13. Patrulja II. štajerskega bataljona je napadla na cesti Grosuplje—Višnja gora italijansko avtomobilsko kolono ter uničila en kamion in ubila dva oficirja.
14. V Ljubljano sta prišla iz vzhodne Bosne Edvard Kardelj in Ivan Maček. Poveljnik II. italijanske armade general Mario Roatta je izdal odlok za internacijo bivših jugoslovanskih oficirjev in podoficirjev.
Nemški okupatorji so aretirali v Mojstrani in Dovjem okrog 100 ljudi, od katerih so jih 9 ustrelili.
16. Visoki komisar Emilio Grazioli je izdal odlok o oddaji radijskih sprejemnikov na ozemlju Ljubljanske pokrajine.
Člani VOS so v Ljubljani justificirali vodilnega člana klerofašistične »Straže« in direktorija GUF, študenta Franca Župca.
- 16.—22. Enote italijanske divizije »Granatieri di Sardegna« so opravljale očiščevalne akcije na Mokrecu.
18. Člani VOS so v Ljubljani justificirali predsednika katoliške akcije na ljubljanski univerzi in vodilnega člana GUF, študenta Jaroslava Kiklja in italijanskega konfidenta Vincenca Trampuža.
19. Italijanske vojaške oblasti so aretirale v Ljubljanski pokrajini bivše aktivne oficirje in podoficirje stare jugoslovanske vojske in jih internirale v taborišče Gonars.
21. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo dnevno povelje o pripravah na splošno vstajo v Sloveniji.
Borci II. štajerskega bataljona so napadli na cesti Šmarje Sap—Lipoglav italijansko patruljo. Za represalijo so Italijani zažgali nekaj kmetij v Zgornji Slivnici, v Lipoglavu, v Paradišču in v Repčah.

Združena slovenska reakcija je osnovala kontrarevolucionarno »Slovensko zavezo«.

23. V bližini Lipoglava so močni italijanski oddelki napadli del II. štajerskega bataljona. V šesturni borbi je padlo okrog 40 Italijanov in 2 partizana.

V Slovensko Primorje je odšla četica 25 partizanov iz Šercerjevega bataljona, ki sta jo vodila Mile Špacapan-Igor in Franc Platiša.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 10 talcev.

24. Člani VOS so v Ljubljani justificirali italijanskega konfidenta Antona Brajnika.

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither je izdal odredbi o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence, to je osebe, ki niso imele nemškega državljanstva.

25. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither je izdal odredbo o uvedbi nürnberških rasnih zakonov na Spodnjem Štajerskem.

26. Borci Dolenjskega bataljona so napadli karabinjersko postajo v Žužemberku.

27. Nemški okupatorji so po izdaji obkolili v Rovtu pri Crngrobu Selško četo, pri kateri je bil tudi štab Cankarjevega bataljona. Četa, ki je štela 32 borcev, je bila obkoljena na ozkem prostoru. Po dvournem boju se je 17 partizanom posrečilo preboj iz obroča, v boju pa je padlo 15 partizanov, med njimi tudi komandir Selške čete Matija Udvarc-Vajs in član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, narodni heroj Stane Žagar.

28. Na atlantski obali pri St. Nazaireju v Franciji se je izkrcal odred zavezniških komandosov, poškodoval pristaniške naprave ter se umaknil.

Skupina borcev I. štajerskega bataljona, ki je prezimovala na Paških vrhovih, je napadla in uničila rudnik boksita v Ložnici v Šaleški dolini.

Skupina domačinov iz Rogatca je napadla skladišče vermanšafta in odnesla 22 pušk, strelivo in opremo.

30. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odlok o ustanovitvi štirih grup odredov. Postopoma, hkrati s porastom partizanskih čet naj bi se ustanovili naslednji odredi: Gorenjski, Kokrški in Koroški, ki bi sestavljali I. grupo odredov, Savinjski, Pohorski in Dravski, ki bi sestavljali II. grupo odredov, Dolenjski, Belokranjski, Notranjski odred, ki bi sestavljali III. grupo odredov, Ptujski, Haloški in Kozjanski odred, ki bi sestavljali IV. grupo odredov. Po ustanovitvi grup odredov so prenehali obstajati pokrajinski štabi za Štajersko, Gorenjsko in Ljubljansko

pokrajino, ki so nastali v začetku leta 1942. Omenjene odrede so ustanovili do junija 1942. Nekaj odredov, naštetih v odredbi in celo IV. grupo odredov, niso ustanovili.

V Ljubljani so bili ustreljeni Benedikt Frakelj, Ivan Zadnikar in Karel Franzez, ki jih je obsodilo italijansko vojaško vojno sodišče.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 10 talcev kot represalijo za partizanska napada na rudnik boksita v Ložnici v Šaleški dolini in skladišče vermanšafta v Rogatcu.

31. Nemški in italijanski okupatorji so s pomočjo domačih izdajalcev četnikov in ustašev začeli z ofenzivo na osvobojeno ozemlje v Vzhodni Bosni. Nemci in ustaši so 27. aprila zavzeli Rogatico, Italijani in četniki pa 24. aprila Čajniče, 30. pa Goražde. Partizanske enote (1. in 2. proletarska brigada) so se umaknile najprej južno od ceste Sarajevo—Ustiprača in še obdržale osvobojeno ozemlje okoli Foče. Zato je sovražnik 4. maja začel koncentrično prodirati proti Foči, kamor je po hudih bojih prispel 10. maja 1942. Partizanske enote so se umaknile južno od črte Foča—Kalinovik.

Uspešen umik glavnine partizanskih sil s prostora Goražde—Foča—Kalinovik, močan odpor črnogorskih partizanov in ofenzivna aktivnost hercegovskih partizanov v južnem delu Hercegovine so prisilili Italijane, da so sredi maja 1942 začeli z operacijami proti Sinjajevini in Šavniku ter proti reki Tari. Po hudih bojih so se partizanske enote umaknile. 23. maja pa je italijanska vojska začela z operacijami v Hercegovini, od koder so se partizanske enote v hudih bojih prebile proti severu.

V Slovenskem poročevalcu (leto III, št. 13) je IOOF izdal odlok, da »se bo posojilo svobode pobiralo in porabljal za pomoč pogorelcem in drugim žrtvam fašističnega nasilja«.

Nemški okupatorji so ustrelili v Dragi pri Begunjah 29 talcev.

April:

2. Borci Kamniške čete so minirali stolp visoke napetosti pri Lukovici in demolirali občinski urad Krašnja.
3. Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 30 talcev kot represalijo za tri justificirane izdajalce.
4. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odlok o imenovanju poveljniškega kadra v odredih in grupah odredov, ki jih je ustanovilo 30. marca 1942.

Člani VOS so rešili iz Leonišča v Ljubljani Zdenko Kidrič, ki so jo italijanske oblasti zaprle 20. marca 1942.

Četa NZ s Kodeljevega je minirala ob Hradeckega cesti dolensko progo. Pivška četa je napadla šestčlansko skupino karabinjerjev pri Ambrožiču pri Košani ter ubila dva karabinjerja, medtem ko so drugi pobegnili.

5. V Moskvi je bil Vseslovanski kongres, ki so se ga udeležili zastopniki Sovjetske zveze, Poljske, Čehoslovaške, Jugoslavije, in Bolgarije. Sklicali so ga z namenom, da združijo akcije proti fašistični Nemčiji in Italiji.
Člani VOS so v Ljubljani justificirali italijansko konfidentko Bredo Hvala.
6. Japonci so končali okupacijo Sumatre.
V Slovenskem poročevalcu (leto III, št. 14) je IOOF izdal odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorjih.
Revirska četa je napadla nemško postojanko pri Sv. Ožboltu pod Trojanami. Zaplenila je orožje, strelivo in opremo.
Člani Narodne zaščite so minirali železniško progo pri Zagorju.
Konferenca aktivistov OF za Slovensko Primorje na Sv. Gori (Skalnici).
7. Revirska četa je minirala železniško progo pri Zidanem mostu.
Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 10 talcev.
Italijanski okupatorji so požgali 7 hiš na Ostrožnem brdu pri Ilirski Bistrici za represalijo za akcijo Pivške čete dne 7. aprila 1942.
10. V gozdu nad Mahovnikom so oddelki italijanske divizije »Granatieri di Sardegna« napadli patroljo 11 partizanov Šercerjevega bataljona. Padli so 3 partizani in nekaj italijanskih vojakov.
Člani VOS so v Ljubljani justificirali izdajalca Ivana Trilarja.
Revirska četa je minirala železniško progo Celje—Laško.
Revirska četa je napadla pri Trojanah tovorni avtomobil in ubila tri osebe.
11. V Zabukovju pri Blatnem klancu so enote italijanske vojske iznenada napadle del II. bataljona II. grupe odredov. Po dveurni borbi je borcem uspelo prebiti italijanski obroč.
Nemški okupatorji so ustrelili v Dragi pri Begunjah 10 talcev.
Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 30 talcev kot represalijo za tri justificirane izdajalce.
12. Karabinjerska patrolja je na Erjavčevi cesti v Ljubljani ustrelila dijaka Ivana Vurnika.
13. Nemški okupatorji so požgali vas Kostanj v kamniškem okrožju.
Partizani I. štajerskega bataljona, ki so prezimovali v raznih krajih na Štajerskem, so se zbrali na Plešah pri Zagorju. Bataljon je v začetku imel dve četi, v začetku maja že tri, sredi junija 1942 pa celo štiri čete.
14. Kamniška četa je napadla orožniško postajo na Vačah pri Litiji.

Borci Kokrške čete so napadli nemško patroljo v Zgornjem Brniku pri Cerkljah. Padli so trije Nemci in dva domača izdajalca.

Nemški okupatorji so ustanovili Wehrmannschaftsbatallion »Süd«, da bi branil nemško-italijansko mejo pred partizanskimi vdori na Štajersko. Ob ustanovitvi je štel 6, poleti in jeseni pa čez 10 čet.

15. Člani VOS so v Ljubljani justificirali italijanskega konfidenta Viktorja Gabiča.
16. Ustanovljen je bil Južnodolenjski bataljon (komandant Bojan Polak, politkomisar Ante Novak).

3. četa Šerčerjevega bataljona je pri Prezidu napadla karabinjersko patroljo.

Nemški okupatorji so napadli v Udenborštu Kokrško četo. Četa se je razdelila na skupine, ki so se ločeno prebijale skozi obroč. Eno skupino so Nemci še istega dne uničili pri Latencah, druga se je prebila v Ljubensko gmajno, tretja pa se je umaknila v jamo na Okroglem pri Naklem.
18. 16 ameriških srednjih bombnikov je bombardiralo Tokio. To je bil prvi neposredni udarec ZDA, zadan sovražniku.

Približno 2000 italijanskih vojakov in karabinjerjev je napadlo na Nanosu Pivško četo in četico novodošlih partizanov iz Šerčerjevega bataljona. Pri neposrednem napadu na 53 partizanov je sodelovalo 600 vojakov in 100 karabinjerjev. Padlo je 5 partizanov, 11 pa so jih ujeli. Sovražniki so imeli 4 mrtve in 4 ranjene.
19. V hrvaški vasi Grbajel so se sestali hrvaški in slovenski partizani ter se pogovorili o nadaljnjem skupnem sodelovanju. Od tu so predstavniki slovenskih partizanov dr. Aleš Bebler, Ante Novak in Ivan Jakič prinesli prvo partizansko pokrivalo, ki so jo slovenski partizani imenovali tri-glavko.

3. četa Šerčerjevega bataljona je napadla italijansko kolono pri Prezidu in uničila 4 vojaške kamione, polne vojakov.

Nemci so ustrelili v Mauthausenu 49 talcev za represalijo za jeseniškega župana Karla Luckmana in volksdojčerja Andreja Jakelija iz Koroške Bele, ki sta bila justificirana 17. aprila 1942 ter za napad Kokrške čete 14. aprila 1942 na nemško patroljo v Zgornjem Brniku. Zaradi teh partizanskih akcij so nemški okupatorji vzeli za talce tudi 50 družin z Jesenic, Javornika in iz Koroške Bele.
20. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odlok o ustanovitvi Dolenjskega odreda.
21. Italijanski zakoni so začeli veljati tudi za Ljubljansko pokrajino.

Borci Kamniške čete so v Selah zažgali avto nemškega zvočnega filma in v Podhruški zažgali cestni most.

Po izdaji so nemški okupatorji obkolili skupino 13 partizanov Kokrške čete, ki se je po boju v Udenborštu utaborila v skalni duplini nad Savo pri Okroglem. Obkoljeni partizani so 2 dni nudili odpor. Šele s topništvo, razstreljevanjem pečine in s plinom so Nemci 22. aprila zlomili odpor. Iz obroča se je prebil le Vlado Peraič. Med padlimi partizani je bil tudi Stane Žagar, član Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo in organizator gorenjske mladine.

22. Borci Belokranjskega bataljona so blizu vasi Hrast pri Metliki napadli italijansko patroljo in ubili 1 vojaka. Za represalijo so italijanski okupatorji zažgali v Mačkovcu 4 hiše.

Štajerski partizani so minirali betonski most pri Motniku.

24. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti sta objavila razglas o streljanju talcev v Ljubljanski pokrajini.

Z odlokom štaba III. grupe odredov je bil ustanovljen Notranjski odred.

25. Na Stružnici nad Kolpo so močni italijanski oddelki napadli 2. bataljon Notranjskega odreda.

26. Med Radohovo vasjo in Stično so enote II. grupe odredov napadle vojaški vlak.

27. Nemški okupatorji so ustrelili v Begunjah enega talca.

Nemški okupatorji so v Mariboru ustrelili 10 talcev.

28. Za represalijo zaradi napada II. grupe odredov na vojaški vlak med Radohovo vasjo in Stično so italijanski okupatorji ustrelili pri Radohovi vasi prvih šest talcev v Ljubljanski pokrajini.

Napad I. štajerskega bataljona na Trbovlje. Ena skupina je napadla kamnolom Retje, ubila stražarja in zažgala nakladalno postajo trboveljske cementarne. Druga skupina je zažgala izogibalno postajo in zasipalne naprave na Pleskem. Tretja skupina je minirala nosilec žičnice za dnevni kop Neža—Plesko. Četrta skupina je razstrelila tri stebre električnega daljnovožada na Bukovi gori. Peti skupina pa je napadla stanovanje trboveljskega župana, ki ga pa ni bilo doma.

2. četa je napadla postojanko vermanov na Sveti planini. Padel je en verman.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 20 talcev kot represalijo za napad I. štajerskega bataljona na Trbovlje in justifikacijo dveh izdajalcev.

29. Japonci so v Burmi zavzeli Lashio, skrajno točko na jugu »burmanske ceste«, glavne arterije za preskrbovanje Kitajske.

- 29.—30. Sestanek Hitlerja in Mussolinija v Salzburgu.

Konec aprila je bil na Štatenbergu pri Trebelnem ustanovljen I. bataljon Narodne zaščite. Razformiran je bil ob italijanski ofenzivi.

Aprila je I. štajerski bataljon poslal na Kozjansko tričlansko skupino pod vodstvom Janka Skvarče-Modrasa, da bi v sodelovanju s sekretarko Okrožnega komiteja KPS Kozje Tončko Čečevo-Pavlo po nesrečnem koncu Celjske in Brežiške čete in neuspelem brežiškem pohodu pripravljala prebivalstvo k uporabi. Za njimi je 5. maja 1942 odšla šestčlanska skupina, ki jo je vodil Anton Vratinar-Antonesko. Obe skupini sta se na Bohorju združili v Kozjansko četo.

Aprila je Centralni komite KPS imenoval novi Pokrajinski komite KPS za Primorsko, ki so ga sestavljali sekretar Tomo Brejc-Lojze (aretiran 28. novembra 1942), Jože Lemut-Saša (padel 17. avgusta 1942) in Anton Velušček. Novembra 1942 je postal član tudi Darko Marušič-Blaž, decembra 1942 pa še Dušan Pirjevec-Ahac.

Maj:

1. Patulja II. bataljona Notranjskega odreda je zavzela Brod na Kolpi. S to akcijo se je začela partizanska ofenziva, ki je v kratkem času osvobodila velik del Kočevske, Notranjske in Suhe krajine. Maja so enote Dolenjskega odreda osvobodile del Dolenjske. Tako je nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, ki je segalo od Kolpe do predmestja Ljubljane, razen železnic in večjih krajev.

Na vojaškem strelišču ob Dolenjski cesti v Ljubljani sta bila ustreljena prva dva ljubljanska talca: narodni heroj Ernest Eypper in Mirko Gašperlin.

3. Člani VOS so poskušali rešiti iz sodnijskih zaporov v Ljubljani Toneta Tomšiča, kar jim pa ni uspelo. Dne 7. maja so akcijo ponovili, vendar jim tudi tokrat ni uspela.
- 4.—8. Bitka v Koralnem morju, ki pomeni japonski zračno-pomorski neuspeh. To je bila istočasno tudi prva pomorska bitka novega tipa, v kateri so imele glavno vlogo letalonosilke.
6. Japonci so dokončno okupirali Filipine.
7. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odlok o ukrepih proti italijanskemu odloku o streljanju talcev.
Člani NZ iz vasi Hrušev v Dolomitih so napadli kolono divizije »Granatieri di Sardegna«. Mrtvih je bilo 33 in ranjenih 68 italijanskih oficirjev (med njimi polkovnik Latini) in vojakov. NZ je imela 1 težko ranjenega.
9. Napad 1. (Revirske) čete I. štajerskega bataljona na rudniške naprave in železnico v Zagorju. Prva skupina je razstrelila železniško progo nad

Zagorjem in Savo, druga skupina je zaminirala tri nosilce zagorske rudniške žičnice v bližini iztovorne postaje Cilence. Tretja skupina bi morala razstreliti električni daljnovod pri Trojanah, a so jo pregnali vermani.

10. Zaradi partizanske aktivnosti v okolici Ljubljane je komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti ukazal ustanoviti posebno komisijo, ki bi proučevala ukrepe za obrambo Ljubljane.

Brkinska četa je razorožila italijansko posadko (2 oficirja in 7 vojakov) v Bukovici pri Ilirski Bistrici.

11. Na vojaškem strelišču ob Dolenjski cesti v Ljubljani so ustrelili italijanski okupatorji 10 talcev, med njimi narodnega heroja prof. Josipa Šeška.

12. Enote Jugozahodne fronte pod poveljstvom maršala Timošenka so začele preventivno ofenzivo na Harkov, ki je trajala do 14. junija 1942. Glavni uspeh ofenzive je bil v tem, da so morali Nemci najmanj za mesec dni preložiti začetek druge poletne ofenzive.

Na vojaškem strelišču ob Dolenjski cesti v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 9 talcev.

- 12.—13. Borci Dolenjskega odreda so v bližini železniške postaje Mirna napadli vlak in poškodovali 4 lokomotive.

13. III. bataljon Notranjskega odreda je osvobodil Stari trg pri Ložu.

V Gramozni jami v Ljubljani so ustrelili Italijani 2 talca.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 18 talcev kot represalijo za justificiranega izdajalca.

14. 2. četa 2. bataljona I. grupe odredov je napadla na cesti Brode—Šofer avto gestapa. 1 gestapovec je bil ubit, 3 pa ranjeni.

15. Nemci so zavzeli Kerč na Krimu. Branil se je še vedno Sevastopolj.

V Moskvi je bil objavljen sovjetsko-japonski sporazum o Mandžuriji in Mongoliji.

Japonci so začeli ofenzivo na primorsko provinco Čakjang, južno od ustja Jangcekianga na Kitajskem. Ofenziva je trajala do 1. julija.

Izvršni odbor OF je objavil v posebni izdaji Slovenskega poročevalca (leto III, dne 20. maja) Izjavo o londonski jugoslovanski vladi »glede na protiljudsko in osvobodilni fronti narodov Jugoslavije škodljivo in sovražno politiko londonske vlade«.

V Gramozni jami v Ljubljani so ustrelili italijanski okupatorji 2 talca.

Šercerjev bataljon je napadel na Igu pri Ljubljani karabinjersko postajo, pri Želimpljah pa ujel 8 karabinjerjev.

Nemški okupatorji so na Gorenjskem ustrelili 20 talcev.

16. Italijansko vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt Toneta Tomšiča, Miho Marinko na 30 let, Vido Tomšičevo na 25 let in Pepco Kardeljevo na 18 let zapora.

V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 6 talcev.

Italijanske enote so nenadno vdrle v osvobojeni Stari trg pri Ložu, ustrelile 11 članov Narodne zaščite in zažgale nekaj hiš.

I. bataljon Notranjskega odreda je osvobodil Ig pri Ljubljani.

17. Izvršni odbor OF je izdal odlok o postavitvi ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju, ki jo predstavljajo terenski odbori OF. Ti nato na ljudskem zborovanju po demokratičnem večinskem načelu izvedejo volitve v krajevne narodne osovobodilne odbore.

V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 5 talcev.

18. Iz Ljubljane je odšlo na osvobojeno ozemlje vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Najprej se je naselilo v Tisovcu v Suhi krajini sredi junija pa je odšlo na Kočevski Rog.

- 18.—22. Na svojem pohodu na Štajersko se je II. grupa odredov spopadla pri Jančah in Besnici z močnimi oddelki nemške vojske. Nemci so imeli po partizanskih podatkih nad 200 mrtvih, partizani pa 6 mrtvih, 4 ranjene in 6 pogrešanih. Po končanem boju so se enote II. grupe odredov vrnile na stare položaje pri Stični.

19. Napad 2. in 3. čete I. štajerskega bataljona na orožniško postajo Ljubno v Savinjski dolini. Četi sta v boju ubili dva sovražnika in zaplenili orožje, strelivo in opremo.

21. Ustanovljena je bila 1. krajiška udarna brigada.

V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili organizacijskega sekretarja Centralnega komiteja KPS, narodnega heroja Toneta Tomšiča.

Šerčerjev bataljon se je bojeval z Italijani na Ljubljanskem barju, v neposredni bližini Ljubljane.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 25 talcev kot represalijo za dva padla v Ljubnem in justificirano žensko v Velenju.

22. Močne italijanske enote so napadle I. bataljon Notranjskega odreda na položajih Podkraj—Tomišelj—Brest—Matena—Iška—Loka—Ig—Kremenice. Po peturni borbi je po partizanskih podatkih padlo okrog 200 Italijanov.

Italijansko topništvo je z Ljubljanskega gradu obstreljevalo položaje Šerčerjevega bataljona na pobočjih Krima in Mokreca.

23. II. bataljon Dolenjskega odreda je iz Škocjana pri Novem mestu pregnal karabinjersko posadko in prevzel oblast v tem kraju.

24. Nemški okupatorji so na Gorenjskem ustrelili 10 talcev.
25. Slovenjgoriška četa je napadla občinsko poslopje v Vitomercih v Slovenskih goricah in demolirala dvorano Štajerske domovinske zveze.
V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili Marjana Ambroža in Antona Trento, ki ju je obsodilo vojaško vojno sodišče.
26. Japonci so dokončno okupirali Burmo.
V Londonu so podpisali dogovor med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo o zavezništvu v vojni proti Nemčiji in njenim zaveznikom v Evropi ter o sodelovanju in vzajemni pomoči po vojni.
Člani VOS so v Ljubljani justificirali dr. Lamberta Ehrlicha, voditelja klerofašističnih »Stražarjev«, in študenta Viktorja Rojica.
Člani VOS so v Ljubljani streljali na organizatorja bele garde Ivana Peršuha ter ga težko ranili. Pri akciji je padel član VOS Dušan Turk.
27. Začetek nemško-italijanske ofenzive v vzhodni Cirenajki in Egiptu, ki je trajala do 3. julija. 8. britanska armada se je morala po padcu Tobruka (21. junija) umakniti na položaje pri El Alameinu, 75 km od Kaira.
Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je objavilo v Slovenskem poročevalcu, leto III, št. 22, dne 2. junija 1942 Izjavo, v kateri ugotavlja, »da nekateri mihailovičevsko-belogardistični elementi vodijo pogajanja z Italijani s ciljem, da bi z italijansko pomočjo in italijanskim orožjem organizirali in oborožili svoje bande«. Nadalje pravi, da »bo ustreljen vsakdo, ki bo delal priprave za formiranje kakršnih koli oboroženih grup izven partizanov«.
- Borci III. bataljona Notranjskega odreda so napadli okupatorsko posadko v Čušperku. V triurni borbi je padlo po partizanskih podatkih okrog 70 Italijanov, poškodovana je bila železniška postaja, porušena proga in cestni most ter s tem prekinjen promet z Ribniško dolino.
29. V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 6 talcev.
Borci I. štajerskega bataljona so minirali železniško progno pri Skornem.
30. Mehika je napovedala vojno silam Osi.
31. Nemški okupatorji so ranili sekretarja Okrožnega komiteja KPS Litija, narodnega heroja Lojzeta Hohkrauta, ko je s sekretarjem Pokrajinskega komiteja KPS za Severno Slovenijo šel na sestanek v vasico Cvetež pod Sv. Goro. Težko ranjen se je drugi dan sam končal, da ne bi padel v sovražnikove roke.

Junij:

1. Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sta izdala v Slovenskem poročevalcu, leto III, št. 23, dne 1. junija 1942 Uredbo o izkoriščanju razlaščenih veleposesniških gozdov.

Izvršni odbor OF je izdal v Slovenskem poročevalcu, leto III. št. 23, dne 1. junija 1942 Odlok o poslovanju šolstva na slovenskem osvobojenem ozemlju.

Z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je bil ustanovljen prvi proletarski bataljion Toneta Tomšiča.

Borci Notranjskega odreda in Belokranjskega bataljona so napadli italijansko postojanko Stari trg ob Kolpi. Padlo je 10, ranjenih pa je bilo 11 italijanskih vojakov.

Napad nemških okupatorjev na tabor šaleške partizanske skupine pri Ravnah, ki je imela enega mrtvega in dva ranjena. Sovražniki so imeli dva teže ranjena, od katerih je eden takoj umrl.

2. Visoki komisar Emilio Grazioli je imenoval generala Leona Rupnika za ljubljanskega župana.

V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 6 talcev.

V Ljubljani je član VOS justificiral fašista Nicola Zito.

Italijanske vojaške sile so začele z ofenzivnimi akcijami proti osvobojenemu ozemlju na področju Preserja, Kamnika ter Dolenje in Gorenje Brezovice. Po celodnevni borbi so se italijanski okupatorji z velikimi izgubami umaknili. I. bataljion Notranjskega odreda, ki je vodil borbo, je zaplenil nekaj orožja in municije.

Kozjanska četa je minirala železniško progo pri Blanci in napadla Zabukovje, kjer je požgala šolo in v spopadu ubila nadučitelja SA-Sturmführerja. Ko so Nemci četo zasledovali, je na Bohorju padel en orožnik.

3. Nemški okupatorji so po izdaji izsledili in ubili komandirja šaleške partizanske skupine narodnega heroja Miha Pintarja-Toleda.

4. Neuspel poskus japonske mornarice in letalstva, da bi osvojila važen strateški otok Midway. Boji so trajali do 6. junija. Premoč na Srednjem Pacifiku je začela prehajati v roke zaveznikov.

Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije je ustanovil 3. sandžaško udarno brigado.

Enote Narodne zaščite iz Višnje gore so pod zaščito čete II. grupe odredov zaplenile 20.000 kg moke in drugih živil za potrebe partizanske vojske.

II. bataljion II. grupe odredov je porušil železniško progo med Radohovo vasjo in Šent Lovrencem.

Brkinska četa (5. četa III. bataljona Notranjskega odreda) je napadla postojanko Nereče ob železniški progi Pivka—Reka ter razorožila in nato izpustila tamošnje italijanske vojake.

5. Boj na Čemšeniški planini, v katerem je padel 1 borec Revirske čete.

Italijanske sile so na ukaz reškega prefekta Themistocla Tecle požgale yasi Nereče, Podstenje, Pristava, Gornja in Dolnja Bitnja, Kilovče in Ratečevo brdo ter pobile 70 ljudi, 462 oseb pa odvedle v internacijo.

6. Združene države Amerike so napovedale vojno Bolgariji, Madžarski in Romuniji.

Enote II. grupe odredov so napadle belogardistično posadko na Primskovem, ujele komandirja posadke in zaplenile nekaj orožja in municije.

Močne italijanske vojaške enote so začele s pomočjo tankov napadati iz Stične, Dobropolja in obkoljenega Žužemberka osvobojeno področje II. grupe odredov. Po hudih bojih so se italijanski okupatorji v noči od 11. na 12. junij umaknili. Imeli so po partizanskih podatkih nad 400 mrtvih in mnogo ranjenih, medtem ko so padli le štirje borci II. grupe, 16 pa je bilo ranjenih.

Italijanski okupatorji so obesili pet moških iz okolice Ilirske Bistrice.

7. V Gramozni jami v Ljubljani je bil ustreljen Vinko Dovč, ki ga je obsodilo vojaško vojno sodišče.

Slovenjgoriška četa je napadla orožniško postajo Vintarovci v Slovenskih goricah, da bi osvobodila zaprte člane OF. V boju sta padla dva orožnika.

8. Poveljstvo italijanskih oboroženih sil »Slovenija—Dalmacija« je izdalo tajen načrt za operacije proti narodnoosvobodilni vojski v Sloveniji.

Nemški okupatorji so v Mariboru ustrelili 44 talcev.

10. Nemci so začeli protiofenzivo pri Harkovu.

Začetek sovražne ofenzive proti 2. krajiškemu odredu na Kozari (okoli 3500 borcev), ki je trajala do 16. julija 1942. V ofenzivi sta sodelovali dve nemški in ena hrvaška domobranska divizija ter druge manjše enote. Odred se je boril ogorčeno in se z enim delom moštva prebil skozi sovražni obroč na osvobojeno ozemlje na Podgrmeču, medtem ko se je drugi del moštva razdelil na manjše skupine. Sovražnik je besnel zlasti proti civilnemu prebivalstvu,

V restavracijo »Italia« (danes Lev na Gosposvetski cesti 16) so vrgli bombo. Ubita je bila zaupnica fašistične federacije Ariella Rea, ranjene pa 4 osebe. Ob dnevu pogreba so fašisti razbili knjigarno v Šiški.

11. V Washingtonu so podpisali pogodbo med ZDA in SZ, ki je znana pod imenom »Pogodba o posojilu in najemu« (»Lend-Lease«), ki zagotavlja ameriško pomoč Sovjetski zvezi.

V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji kot represalijo za ubitega fašista Nikolo Žito ustrelili 7 talcev, med njimi narodna heroja Antona Trtnika in Toneta Žerjala.

Italijansko letalstvo je bombardiralo osvobojeno Sodražico.

12. Objavljen je bil angleško-sovjetski in sovjetsko-ameriški komunike o podpisu dogovora med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo (o zvezi v vojni proti Nemčiji in njenim zaveznikom v Evropi in o sodelovanju

in vzajemni pomoči po vojni in sporazum o sodelovanju med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami Amerike. Komunike govori tudi o skupnem sklepu, da bo leta 1942 odprta druga fronta v Evropi.

II. bataljon Notranjskega odreda je s pomočjo hrvaških partizanov napadel močno utrjeno italijansko okupacijsko postojanko v Osilnici. Zaradi pomoči, ki so jo dobile italijanske enote iz Gerova, napad ni uspel. V bitki je padlo 12 italijanskih vojakov in 1 partizan.

13. V Gramozni jami v Ljubljani so ustrelili italijanski okupatorji 15 talcev, med njimi narodnega heroja inž. Ranka Velebita.
14. Izvršni odbor OF je objavil v Slovenskem poročevalcu, leto III, št. 24, dne 16. junija 1942 Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju.
Izvršni odbor OF je objavil v Slovenskem poročevalcu, leto III, št. 24, dne 16. junija 1942 Odlok o odlikovanjih. Ustanovljena so bila naslednja odlikovanja: Znak hrabrosti, Red slovenske osvobodilne zastave in Red partizanske zvezde.
15. Ustanovitev XXIII. armadnega zbora v Trstu pod poveljstvom generala Ferrera. Njegova naloga je bila v najkrajšem času uničiti partizane v Slovenskem Primorju in zapreti mejo proti osrednji Sloveniji, da bi partizani ne mogli v Slovensko Primorje.
16. 1. četa Kamniškega bataljona je uničila postojanko vermanshafta na Črnicu. Padla sta 2 vermana in policist. Četa je zaplenila mnogo orožja in opreme.
17. Ustanovitev 4. proletarske (črnogorske) brigade.
Napad nemških okupatorjev na tabor I. štajerskega bataljona v gozdu Vrhe pri Rovišah. V boju so padli 4 sovražniki in 2 partizana. Bataljon se je umaknil na razpotje Roviše—Sv. Gora—Vače, kjer so ga ponovno napadli. V boju so padli trije vermani.
18. Na Kališah je bil ustanovljen Kokrški bataljon in obenem tudi Kokrški odred, v katerega je spadal tudi Kamniški bataljon.
19. Borci Belokranjskega bataljona so napadli in uničili italijansko postojanko v Rožnem dolu ter zaplenili vse orožje in opremo.
Nemški okupatorji so po izdaji napadli 2. četo Kamniškega bataljona na Veliki planini. V boju je padlo 18 partizanov.
1. četa 72. rezervnega policijskega bataljona je napadla Kozjansko četo na Rudnici pri Žusmu. V boju je padlo 5 partizanov, 5 pa je bilo ujetih. Nemci so zaplenili 13 pušk.
21. Kočevski bataljon je v skupni akciji s hrvaškimi partizani napadel italijansko postojanko v Banji Loki in jo naslednji dan zavzel.

Gorenjski partizani so minirali železniško progo pri Kranju, zaradi česar je iztiril osebni vlak.

22. Vrhovni komandant Narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije Josip Broz-Tito je izdal povelje za začetek pohoda udarne skupine brigad (1. in 2. proletarske, 3. sandžaške in 4. črnogorske brigade) od tromeje Bosne, Hercegovine in Črne gore v Zahodno Bosno, kjer so bile partizanske sile zelo močne. Okrepljene z udarno skupino brigad bi naj posredovale v tistih predelih, kjer se je narodnoosvobodilno gibanje razvijalo počasneje. Za pohod udarne skupine brigad je Josip Broz-Tito ukazal smer: Zelengora—Konjic—Prozor—Kupreško polje. Udarne skupine brigad je odšla na pot 24. junija zvečer pri Kalinoviku.
23. V Horjulu so ustrelili italijanski okupatorji 8 talcev.
Partizani 2. čete 2. bataljona I. grupe odredov so napadli 2. četo 10. gradbenega bataljona, ki je odstranjevala cestne ovire pri Trati. Padel je 1 policist, 5 pa je bilo ranjenih.
Partizani so zažgali v Spodnjih Gorjah pri Bledu sokolski dom, da ne bi služil okupatorju za oporišče.
Nemški okupatorji so ustrelili v Celju 62 talcev, med njimi 6 žensk.
24. Ustanovitev 5. proletarske (črnogorske) brigade.
Zvečer so partizani napadli v Lescah pri Bledu nemško policijsko patruljo. 1 policaj je bil mrtev, 1 pa ranjen.
25. Himmler je izdal navodila za protipartizanske ukrepe na Štajerskem in Gorenjskem: vse moške prebivalce, ki so podpirali partizane, je treba pobiti, ženske odpeljati v koncentracijska taborišča, rasno primerne otroke pa spraviti v posebna taborišča »Lebensborn«, da bi jih potujčili.
Posebno sodišče v Rimu je sodilo 10 partizanom, ki so jih 18. aprila 1942 ujeli na Nanosu (eden je pred sojenjem umrl) in dvema partizanskima šodelavcema. Devet obtožencev so obsodili na smrt in drugi dan ustrelili nekje v bližini Rima. Drugi so dobili po 30 let ječe. V odsotnosti so obsodili na smrt tudi Janka Premrla-Vojka in Karla Masla-Draga.
V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 4 talce.
Zvečer je 2. četa 2. bataljona I. grupe odredov postavila številne ovire v Poljanski dolini, prekinila telefonske zveze in pri Zmincu razstrelila most. Onemogočen je bil vsak promet v Poljanski dolini.
26. 3. četa II. bataljona I. grupe odredov je napadla in dopoldne oblegala nemško postojanko v Črnem vrhu. Šele ko je prišla večja pomoč nemški posadki, so se partizani umaknili. Italijansko poročilo navaja, da so Nemci imeli 27 mrtvih in 9 ranjenih.
27. Izvršni odbor OF je izdal v Slovenskem poročevalcu, leto III, št. 28, dne 14. julija 1942, Odlok o ustanovitvi narodnoosvobodilnega sveta in

Odlok o imenovanju poverjenikov v narodnoosvobodilni svet. Narodnoosvobodilni svet je imel naslednja poverjeništva in poverjenike: za občo upravo Boris Kidrič, za zvezo z južnoslovanskimi narodi Edvard Kardelj, za finance Zoran Polič, za sodstvo Jože Rus, za prosveto Franjo Lubej, za propagando Edvard Kocbek, za kmetijstvo Ivan Nemeč in za prehrano Tone Fajfar.

Italijanske vojaške oblasti so začele v Ljubljani z velikimi racijami. Pregledale so vse moške v starosti od 16. do 50. leta, skupno 17.076 ter jih 2663 poslale v internacijo. Racije so bile končane 1. julija.

Cankarjev bataljon je zažgal lesen železniški most v Mostah pri Žirovnici.

28. Začetek velike nemške ofenzive na 300 km široki fronti od Voroneža do Vorošilovgrada v smeri na Stalingrad ob Volgi.

II. bataljon Pohorskega odreda in 3. četa I. bataljona Notranjskega odreda sta ponoči napadla vlak, ki je peljal 598 internirancev v Italijo. Okrog 300 je bilo rešenih.

Partizani 2. čete 2. bataljona I. grupe odredov so napadli na cesti Poljane—Škofja Loka 2 policijska avtobusa. 4 policisti so padli, 8 je bilo ranjenih, 1 pa pogrešan. Istočasno so bile tudi pretrgane telefonske zveze.

29. Slovenjgoriška četa je porušila železniško progo pri Ptujju.

30. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je imenovalo svojega komandanta Franca Leskoška za zastopnika slovenske narodnoosvobodilne vojske v Narodnoosvobodilni svet.

Ponoči so partizani Kamniškega bataljona požgali 11 telefonskih drogov in pretrgali vojaški kabel med Kompoljem in Krašnjo pri Domžalah.

II. bataljon Kokrškega odreda je zasekal Jezersko cesto in jo na več mestih zatrpal s kamenjem tako, da je bil promet ustavljen za nekaj dni.

V Kamniku so nemški okupatorji obesili 8 ujetih partizanov.

II. grupa odredov se je s 4 bataljoni proti večeru poskušala premakniti mimo Št. Jošta proti italijansko-nemški meji pri Črnem vrhu. Prehod čez mejo je uspel le I. bataljonu pod vodstvom komandanta Janka Starihe, ostali bataljoni so padli v nemško zasedo in so se morali umakniti nazaj čez mejo.

Borci Kokrškega odreda so pri Sv. Ani pri Trziču zažgali 3 barake organizacije TODT.

V drugi polovici junija se je III. grupa odredov razdelila na III. (Notranjsko) in V. (Dolenjsko) grupo odredov. V III. grupi odredov so se iz Notranjskega odreda razvili Krimski, Kočevski in Dolomitski odred, v V. grupi pa iz Dolenjskega odreda Zahodnodolenjski, Krški in Belokranjski odred.

Junija je iz Ljubljane Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslalo okrog 100 partizanov na Gorenjsko, da bi okrepili tamkajšnje partizanske enote.

Julij:

1. Krški odred je napadel ter zažgal usnjarno v Mokronogu in izpraznil skladišče.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mostah pri Žirovnici 29 talcev za represalijo za akcijo Cankarjevega bataljona na železniški most v Mostah 27. junija 1942. Tridesetemu talcu je uspelo pobegniti k partizanom na Jelovico.

Patrulja Kamniškega bataljona je na sedlu Kozjak, vzhodno od Kamnika ustavila poštni avtobus, prisilila potnike, da izstopijo in ga zažgala, porušila je cestni most in pretrgala telefonske zveze.

Patrulja Kamniškega bataljona je pri Kompolju pri Domžalah obstreljevala graničarski avto. 1 graničar je bil mrtev, 1 pa ranjen.

2. Iz Ljubljane je odšel na osvobojeno ozemlje Edvard Kardelj.

Nemški okupator je na Gorenjskem izdal najstrožje policijske ukrepe proti Slovincem. Uvedel je policijsko uro od 20. do 6. ure zjutraj, prepovedal vožnjo s kolesi in obisk gostiln.

Borci Kamniškega bataljona so pri Potoku pri Kamniku obstreljevali orožniško motorno kolo in težko ranili orožnika v prikolici.

Borci II. bataljona Kokrškega odreda so v Kokri uničili Bornovo žago in skladišče lesa, razrušili 2 mostova in požgali 20 telefonskih drogov.

Ponoči je prišlo pri koti 840 zahodno od Polhovega Gradca do prvih spopadov med II. grupo odredov in nemškimi policijskimi silami. Nemci so poročali, da so imeli partizani 7 mrtvih in enega ujetega.

2. in 3. V Celovcu je bil sestanek med visokim komisarjem Ljubljanske pokrajine Emilijem Grazilijem in šefom civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrichom Rainerjem zaradi skupne ofenzive na osvobojeno ozemlje.

3. Po 250-dnevni junaški obrambi je padel Sevastopolj v nemške roke.

Udarna skupina brigad je napadla sovražne postojanke ob železniški progi med Blažujem in Konjicem. Uničila je nekaj postojank, železniških postaj, vlakov in približno 70 km proge.

Nemci so v Gobovcah na Gorenjskem ustrelili 5 talcev.

2. in 4. bataljon II. grupe odredov sta pod vodstvom komandanta Janka Sekirnika-Simona in Zvonka Trpina-Zdravka skupno s štabom II. grupe ponoči prekoračila italijansko-nemško mejo in prišla na Gorenjsko. Na Pasji ravni sta se združila s I. bataljonom in se utaborila na Gabrški gori.

Napad 1. in 3. čete I. štajerskega bataljona na premogovnik Huda jama pri Laškem. Poleg drugega sta uničili dva kompresorja in dva električna motorja. Zaplenili sta 18 pušk, lahko strojnico in tri pištole. Pri napadu je padel en partizan.

4. Borci 2. čete III. bataljona Kokrškega odreda so med Zgornjo in Spodnjo Kokro napadli policijski in vojaški avtomobil. Sovražnik je imel 1 ranjenega in 1 pogrešanega.
Borci II. grupe odredov so uničili nemški avtomobil na cesti Selca—Železniki.
5. Na Cinku na Kočevskem Rogu je začela delo partijska konferenca partijskih aktivistov iz vojske in s terena, ki je začrtala nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja.
Nemški okupatorji so v Spodnji Kokri za represalijo za napad borcev Kokrškega odreda na vojaški in policijski avtomobil ustrelili 5 talcev.
1. četa Kamniškega bataljona je pri Gozdu nad Kamnikom napadla dva orožniška avtomobila in ubila 2 oficirja, od katerih je bil eden okrožni poveljnik kamniške žandarmerije, 1 podoficirja in 1 pomožnega policista ter 1 oficirja težko, 3 orožnike pa laže ranila. Akcija 3. čete 510. bataljona deželnih strelcev, ki je sledila partizanskemu napadu, se je brezuspešno končala.
6. Partizani so napadli in zažgali postajo gozdne žičnice v Kolnici pri Radovljici.
4. četa I. štajerskega bataljona je zažgala kočje na Mrzlici, da se ne bi vanje naselili nemški oddelki.
7. 1. četa Kamniškega bataljona je pri Kovranu v Tuhinjski dolini napadla in zažgala policijski avtomobil. Padel je 1 oficir in 2 podoficirja.
Nemški okupatorji so ustrelili v Begunjah 1 talca.
Nemški okupatorji so ustrelili v Celju 37 talcev.
8. Ustanovitev 1. ličke udarne brigade.
1. proletarska brigada je osvobodila Konjic.
Dolomitski odred je začel z ofenzivo, da bi razbremenili sovražni pritisk na II. grupo odredov, ki je prve dni julija prekoračila italijansko-nemško mejo na svoji poti na Štajersko.
Borci I. bataljona Kokrškega odreda so napadli nemško postojanko v Stranjah.
Nemški okupatorji so požgali in zravnali z zemljo vas Koreno ter vrgli v ogenj 16 moških in 1 žensko.
Nemški okupatorji so požgali in zravnali z zemljo vas Hom in Gradišče v Tuhinjski dolini ter vrgli v ogenj 13 ljudi.
Nemški okupatorji so v Črni ustrelili 51 talcev.
9. V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili 6 oseb, ki jih je vojaško sodišče obsodilo na smrt.

10. 2. četa Kamniškega bataljona je v dolžini 1 km z drveši zatrpala cesto med Lukovico in Krašnjo ter porušila telefonske drogove.

Nemški okupatorji so ustrelili na Golniku 5 talcev.

Nemški okupatorji so ustrelili v Goričah 5 talcev.

Poveljnik XXIII. armadnega zboru v Trstu general Ferrero je izdal navodila za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ki predvidevajo streljanje ujetnikov in talcev, požiganje vasi, interniranje in konfiniranje prebivalcev itd.

11. Nemški okupatorji so ustrelili v Begunjah 1 talca.

12. V Ljubljani sta se sestala poveljnik XI. italijanskega armadnega zboru general Mario Robotti ter višji vodja SS in policije general Ervin Rösener in se dogovorila o sodelovanju italijanskih in nemških vojaških sil v ofenzivi.

Nemški okupatorji so ustrelili v Vodicach 3 talce.

13. 3. sandžaška in 1. proletarska brigada sta osvobodili Prozor.

Italijanska posadka se je umaknila iz Žužemberka, edine doslej zasedene točke na osvobojenem ozemlju med železnicama Kočevje—Ribnica—Grosuplje in Grosuplje—Trebnje—Novo mesto. V osvobojenem Žužemberku je bila ustanovljena prva partizanska komanda mesta.

Nemci so obkolili dva bataljona II. grupe odredov in 2. bataljon I. grupe na Gabrški gori. V noči od 14. na 15. julija so se obkoljene enote prebile skozi nemški obroč. Enote II. grupe so se ponovno zbrale pod Mladim vrhom na Blegošu.

Na štabnih razgovorih v Gradcu so nemški okupatorji poročali, da so v prvi polovici julija 1942 aretirali na Spodnjem Štajerskem okoli 400 prištašev narodnoosvobodilnega gibanja.

14. Enote I. bataljona Savinjskega odreda II. grupe odredov in Poljanskega bataljona so napadle nemško postojanko v Lučinah. Ko so Nemci dobili pomoč, so se partizani umaknili.

15. Komandant XI. armadnega zboru general Mario Robotti in visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli sta izdala razglas v zvezi z ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski Slovenije. V razglasu sporočata o ukinitvi vseh prometnih zvez in o represalijah proti tistim, ki bodo imeli orožje ali pa podpirali pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja.

Člani VOS so v Ljubljani justificirali gestapovskega agenta Petra in Alojzijo Bizjak.

Štab I. grupe odredov je izdal ukaz, da se Cankarjev bataljon reorganizira v Gorenjski odred, ki bo imel dva bataljona.

Začetek velike nemške vojaške in policijske akcije v Poljanski dolini, ki je trajala do 17. julija. Nemci so poročali, da so imeli partizani 45 mrtvih in 7 ujetih, policija pa je imela 4 ranjene.

Brkinska četa je napadla italijanski vojaški avtomobil na Milonji. Padli so 4 vojaki, 11 pa je bilo ranjenih.

16. Tega dne je začela velika italijanska ofenziva proti osvobojenemu ozemlju v Sloveniji. Trajala je do 4. novembra. V njej je sodelovalo čez 70.000 italijanskih vojakov in oficirjev. Ofenziva je imela 11 faz. Prva faza je trajala od 16. do 19. julija, namen pa je bil, obkoliti področje Krima in Mokrea.

V zapuščeni kočevski vasi Cesta nad Starim logom je bila ustanovljena prva slovenska narodnoosvobodilna brigada »Tone Tomšič«.

Zapadnodolenjski odred je napadel 105. jurišno legijo črnih srajc med Marinčo vasjo in Lesami. V borbi so padli 4 oficirji in podoficirji ter 15 vojakov, ranjena pa sta bila 2 oficirja in 12 vojakov. Zahodnodolenjski odred je imel 1 mrtvega in 2 ranjena.

V Borovnici so italijanski okupatorji ustrelili 6 talcev.

Na Pasji ravni so Nemci obkolili 1. četo I. bataljona Savinjskega odreda in jo razbili.

Za justificiranega občinskega komisarja v Kovorju so Nemci ustrelili sredi vasi 10 talcev. Istega dne so ustrelili 10 talcev za justificiranega nemškega župana v Železnikih.

18. Borci Kamniškega bataljona so pri Kovranu pri Kamniku napadli mle-karski avtomobil in ubili voznika. Policija, ki se je spopadla s partizani, je imela 3 mrtve in 7 ranjenih.

19. Nemški okupatorji so požgali vas Hrastnik na Gorenjskem in vrgli v ogenj 9 ljudi.

20. Enote Rdeče armade so zavrnilo Nemce pri Voronežu preko Dona.

Začetek II. faze italijanske ofenzive, ki je trajala do 24. julija. Njen namen je bil očistiti področje Krima in Mokrea, ki so ga Italijani obkolili v prvi fazi ofenzive.

Nemški okupatorji so v Kokri ustrelili 13 talcev.

21. V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 8 talcev.

Začetek velike policijske in vojaške akcije v prostoru Kamnik—Županje njive—Črnivec—Šmartno v Tuhinjski dolini—Lukovica. Sodelovale so velike nemške sile: 316. in 322. policijski bataljon, 93. rezervni policijski bataljon, policijski smučarski bataljon, orožniška rezervna motorizirana četa Alpenland, vod tankovskih izvidnikov, vodi minometalcev 93. in 171. rezervnega policijskega bataljona ter vod protitankovskih topov 10. rezervnega policijskega bataljona.

Vipavska četa je napadla italijanski vojaški avtomobil na Nanosu. V boju je padlo 8 vojakov.

Italijanski okupatorji so požgali Podgrič-Lozice na Primorskem in do smrti mučili 6 moških.

22. Narodnoosvobodilni svet je izdal v Slovenskem poročevalcu, leto III, ljubljanska izdaja, št. 32, dne 10. avgusta 1942, razglas z naslovom »Slovenci!«, v katerem poziva zavedne Slovence, da »vsa sredstva, ki niso nujno potrebna za življenje civilnega prebivalstva, dajo na razpolago za skupno borbo«.

Borci Belokranjskega odreda so napadli in uničili italijansko posadko v vasi Hrast pri Jugorju ter zaplenili večjo količino orožja.

V dolini Bistrice pri Trziču so borci Kokrškega odreda zažgali lesnoindustrijski obrat.

V Komarjih, južno od Litije so nemški okupatorji požgali dve kmetiji, 2 kmeta ustrelili, družini pa izselili.

Pri Podnartu na Gorenjskem je zaradi partizanske diverzije iztiril tovorni vlak. 16 vagonov se je prevrnilo.

Nemški okupatorji so ustrelili v Celju 100 talcev, med njimi 16 žensk.

Devetčlanska patrolja Vipavske čete je napadla vojaški tovorni avtomobil pri Št. Vidu v Vipavski dolini in ubila 2 oficirja, podoficirja in 3 vojake ter zaplenila lahko strojnico, 7 pušk, 3 pištole itd. Četa je imela enega mrtvega in enega ranjenega.

23. Italijanska vojska je na Brdu pri Ljubljani porušila 22 hiš in pobila 14 oseb, ker sta bila 22. julija ubita na Vrhovcih 2 grenadirja.

Borci V. grupe odredov so minirali železniško progo med Veliko Loko in Trebnjem, zaradi česar je iztiril vlak.

24. Nemška vojska je zavzela Rostov na Donu in si s tem odprla pot v severni Kavkaz.

Začela je tretja faza italijanske ofenzive, ki je trajala do 23. avgusta in bila razdeljena v dva dela. Prvi del »A« od 24. julija do 13. avgusta je imel cilj očistiti ozemlje zahodno in južno od Kočevja in potisniti partizanske enote s tega ozemlja do položajev na stari jugoslovanski meji.

Dolomitski odred je napadel belogardistično postojanko v Sv. Joštu.

Štab Kokrškega odreda je poslal manjšo partizansko enoto na Koroško, potem ko se je 17. julija 1942 vrnila s Koroške patrolja s poročilom, da so tam ugodni pogoji za partizanstvo.

Brkinska četa je napadla italijanski vojaški avtomobil, ki je peljal po drva na Snežnik. V boju je padlo 12 vojakov, 6 pa jih je bilo ranjenih, avtomobil je zgorel.

25. Začetek bitke za Kavkaz. Nemcem se ni posrečilo polastiti naftnih polj v Groznm in Bakuju, ker jih je avgusta in septembra zaustavila Kavkaška armada na reki Terek.

Ponoči so začeli Nemci veliko vojaško in policijsko akcijo v prostoru Kranj—Škofja Loka—Selca—Kropa. Severno podnožje Jelovice so obdali

s strnjeno utrjeno črto zased. Nemci so poročali, da so imeli partizani v akciji, ki je trajala do 27. julija zvečer, 1 mrtvega in 2 ali 3 ujete.

Patrulja II. bataljona Kokrškega odreda je v klancu nad Bistrico pri Kranju napadla nemški osebni avtomobil in ubila 2 policista, med njima kapetana, komandirja čete smučarskega policijskega oddelka. Pri njem je poleg orožja zaplenila tudi načrte za nemško ofenzivo proti partizanom na Gorenjskem. Avtomobil so partizani uničili.

Nemci so v noči med 25. in 26. julijem postrelili 9 moških iz dela Bistrice in hiše požgali.

Nemški okupatorji so ustrelili v Kokri 11, v Podbrezjah 9 in v Križah 21 talcev.

26. Nemški okupatorji so v Begunjah ustrelili 9 talcev.

Nemški okupatorji so v Brodeh pri Škofji Loki ustrelili 7 talcev.

Pri Hrušici na cesti Jesenice—Podkore so partizani napadli gestapovski avtomobil.

Pri policijski akciji jugovzhodno od Kamnika in severno od Poljan so Nemci našli partizanski tabor in se spopadli s partizani. Po nemških poročilih je padlo nekaj partizanov, 2 oficirja, 2 podoficirja in nekaj vermanov pa je bilo ranjenih.

Partizani so napadli stanovanje radijske posadke v Poljanah. Padel je 1 policist.

27. Narodnoosvobodilne svet je izdal v Slovenskem poročevalcu, leto III, št. 27, dne 27. julija 1942 naslednje odloke: Odlok o prepovedi izvoza življenjskih potrebščin z osvobojenega ozemlja, Odlok o postavitvi premičnih vrednosti na razpolago za narodnoosvobodilno borbo in Odlok o zagotovitvi prehrane slovenski narodnoosvobodilni vojski.

Nemški okupatorji so pri Hrušici na Gorenjskem ustrelili 46 talcev.

28. 1. krajiška brigada je osvobodila Ključ v Bosni. Sovražnik ga je spet zavel 28. septembra 1942. 7. oktobra ga je osvobodila 1. proletarska brigada.

Nemški okupatorji so v Bistrici pri Kranju ustrelili 50, v Begunjah pa 2 talca.

Kozjanska četa je minirala železniško progo pri Gračnici.

29. Sestanek šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko s funkcionarji Štajerske domovinske zveze in varnostne policije in varnostne službe o načinu akcije proti svojcem ustreljenih talcev in padlih partizanov in aktivistov iz Spodnje Štajerske.

Pri Preložah so italijanski vojaki napadli Primorski bataljon, ki se je nameraval prebiti v Slovensko Primorje, da bi okrepil tamkajšnje partizanstvo. V boju je padel komandant bataljona Stane Kovač-Smeli, borci pa so se po skupinah vrnili nazaj čez mejo.

30. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odredbo o sodni pristojnosti odrednih in bataljonskih štabov.

Kozjanska četa je napadla občinsko poslopje v Loki pri Zidanem mostu. Zaplenila je mnogo materiala.

Nemški okupatorji so ustrelili v Celju 70 talcev, med njimi 13 žensk.

31. 1. proletarska brigada je osvobodila Duvno.

Izvršni odbor OF je izdal v Slovenskem poročevalcu III, št. 28, dne 15. avgusta 1942 Odlok o postavitvi izredne sodne komisije pri IOOF.

Mussolini se je v Gorici sestal z načelnikom glavnega generalštaba maršalom Ugom Cavallerom, načelnikom štaba suhozemne vojske generalom Ambrosijem, komandantom II. armade generalom Roatto, komandantom XI. armadnega zbora generalom Robottijem, komandantom V. armadnega zbora generalom Cotturijem, komandantom letalstva II. armade generalom Picciniem in načelnikom štaba II. armade generalom De Blasio.

Po poročilu generala Roatte je Mussolini govoril o italijanski politiki v Sloveniji. Izjavil je tudi: »To ljudstvo nas ne bo nikdar ljubilo! ... Nisem proti množični preselitvi prebivalstva.«

A v g u s t :

2. 1. proletarska in 3. sandžaška brigada sta osvobodili Livno. Sovražnik ga je spet zavzel 23. oktobra 1942, a ga je 15. decembra 1942 2. proletarska divizija ponovno osvobodila.

Ustanovitev 6. vzhodnobosanske udarne brigade. Ustanovitev 2. krajiške udarne brigade.

Nemški okupatorji so požgali vasi Zlato polje, Brezovico, Obrše, Malo Lašno, Podgoro in Trnovče na Gorenjskem, skupno preko 70 hiš in 50 gospodarskih poslopij, ter izselili več kot 220 ljudi, medtem ko jih je 70 odšlo v partizane.

Ponoči se je začela velika nemška policijska in vojaška akcija proti Poljanskemu bataljonu in II. bataljonu Savinjskega odreda II. grupe odredov na Blegošu, ki je trajala do 5. avgusta. Medtem ko se je drugim enotam posrečilo prebiti preko bivše jugoslovansko-italijanske meje na Primorsko, je Poljanska četa ostala v obroču in imela hude izgube. Po nemških poročilih so imeli partizani 22 mrtvih in 10 ranjenih, Nemci pa 5 ranjenih.

3. Nemške enote so zasedle Stavropolj na severnem Kavkazu.

3.—5. Nemški okupatorji so aretirali svojce ustreljenih talcev in padlih partizanov in aktivistov na Spodnjem Štajerskem. Takih akcij je bilo do 12. junija 1943 na Spodnjem Štajerskem šest.

4. Partizani so napadli Ljubno pri Trziču. Orožništvo je napad odbilo. Padel je 1 partizan.

5. Partizani so v bližini Selške Sore napadli policijski tovorni avtomobil.
7. Začetek ameriškega izkrcavanja na Salomonskih otokih.
Slovenjgoriška četa je justificirala tri izdajalce iz Janežovcev, Levanjcev in Kicarja.
8. V gozdčku Laze pri Mostju so Nemci napadli Slovenjgoriško četo. Padli so štirje borci, eden je bil težko ranjen in je v bolnišnici umrl, dva so ujeli, dva (Jože Lacko in Franc Osojnik) sta bila laže ranjena in sta ušla. Nemci so imeli dva mrtva in dva ranjena.
Italijanski okupatorji so požgali vas Ustje pri Vipavi.
10. Ustanovitev 10. hercegovske udarne brigade.
Tomšičeva brigada je v noči na 10. avgust napadla utrjeno italijansko posadko Ratež na cesti Novo mesto—Šentjernej. Sovražnik je napad odbil. Italijanske enote so prišle v vas Cvišlarje in jo požgale.
Partizani so na cesti Litija—Domžale obstreljevali poštni avtobus, osebni avtomobil in motorno kolo. 1 policist je bil ranjen.
Štab II. grupe odredov je skupno z II. bataljonom Savinjskega odreda vzhodno od Podnarta prešel Savo in se tako izognil ofenzivi na Jelovici.
Napad 4. čete I. štajerskega bataljona na premogovnik Liboje pri Petrovčah. Četa je zažgala in uničila rudniški rov.
Okoli 10. avgusta 1942 je bil nad Vitovljami v Vipavski dolini ustanovljen prvi primorski bataljon »Simona Gregorčiča«. Sestavljale so ga Vipavska, Tolminska, Kraška in Brkinska četa.
V noči med 10. in 11. avgustom so Nemci začeli z ofenzivo proti partizanom na Jelovici. Prišlo je do hudih bojov z enotami I. grupe odredov in I. bataljonom Savinjskega odreda II. grupe odredov, ki so ga Nemci obkolili in se je 12. avgusta zjutraj na Radovljiški planini prebil iz obroča in pri padlem nemškem oficirju zaplenil načrt akcije in nato počakal tri dni, da je hajka prenehala. Imel je 3 mrtve, 2 ranjena in 14 pogrešanih.
11. Josip Broz-Tito je poslal v Moskvo protestno brzojavko, ker je vlada ZSSR poslaništvo begunske jugoslovanske vlade povzdignila v veleposlaništvo.
12. Med Birčno vasjo in Uršnimi selami je partizanska enota napadla tovorni vlak. Pri tem je bil 1 mrtev, 4 ranjeni in 7 ujetih Italijanov.
Druga četa III. bataljona Krškega odreda je napadla nemško patroljo, jo uničila in zaplenila orožje.
Partizani so minirali progo pri Bohinjski Beli.
- 12.—17. V Moskvi je bila konferenca Churchill-Stalin o drugi fronti.
- 12.—14. Drugi polbataljon I. bataljona Kočevskega odreda se je spopadel z Italijani na Cvišlerjih.

13. Tomšičeva brigada je ponovno napadla italijansko posadko v Ratežu in taborišče »Legije smrti« (tako imenovani belogardistični »Stajerski bataljon«) pri Sv. Ani pri Novem mestu.

Kozjanska četa je napadla in porušila električno centralo pri Kozjem. V boju sta padla dva orožnika, med njima poročnik, eden pa je bil težko ranjen.

Nemški okupatorji so napadli del Kozjanske čete na Boču.

14. Začela je tretja faza »B« italijanske ofenzive s ciljem očistiti ozemlje Kočevskega Roga. Tu je bilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je zateklo v kraško vrtačo in se po končani ofenzivi 23. avgusta razdelilo v dva dela, sredi oktobra pa sestalo na Podlipoglavu pri Ljubljani.

15. Nemške enote so zaključile policijsko in vojaško akcijo pri Stahovici v kamniškem okrožju. Poročali so, da so aretirali okrog 200 sumljivih prebivalcev.

Nemški okupatorji so ustrelili v Celju 95 talcev, med njimi 14 žensk.

16. Druga četa III. bataljona Krškega odreda je napadla pri Gornji Sevnici močno kolono Italijanov, jo pognala v beg in zaplenila nekaj orožja.

Patrulja Kamniškega bataljona je v mengeški opekarni razstrelila parni stroj.

II. bataljon Savinjskega odreda II. grupe odredov se je pri Kamniški Bistrici spopadel z Nemci.

17. Pri Kromberku pri Gorici je padel komandant prvega primorskega bataljona »Simona Gregorčiča« in član Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Jože Lemut-Saša.

18. Zaradi mučenja v ptujskih zaporih je umrl narodni heroj Jože Lacko, sekretar Okrožnega komiteja KPS Ptuj in član CK KPS. Ujeli so ga po izdaji 10. avgusta 1942 v Spodnjem Velovlaku.

19. Neuspelo izkrcanje kanadsko-angleškega odreda, ki je štel 6000 mož in ki so ga sestavljale pehota, inženjerija in tanki pri Dieppu v Rokavskem prelivu.

I. bataljon Savinjskega odreda II. grupe odredov je ponoči med Otočami in Podnartom prešel Savo in 20. avgusta prispel na Begunjščico.

20. Ustanovitev 1. kordunaške udarne brigade.

Člani VOS so hoteli justificirati šefa četniške obveščevalne službe za Slovenijo Marjana Sternišo. Justifikacija ni uspela, pri akciji pa so ujeli Italijani Franca Copicja in ga naslednji dan ustrelili na Tomačevski cesti.

Tomšičeva brigada je napadla nemško obmejno postojanko Drušče. Padla sta dva graničarja. Nemci so ujeli ranjenega partizana, 2 pa našli mrtva.

Napad II. bataljona Savinjskega odreda na avtomobil z vermani vzhodno od Črničva. Padli so 4 vermani, 2 pa sta bila ranjena, od katerih je eden kmalu umrl.

Kozjanska četa je napadla veleposestvo Luisenhof pri Rogaški Slatini. Nemci so jo zasledovali in napadli na Boču.

Goriški prefekt Cavani je izdal tiralico za komandirjem Vipavske čete Jankom Premrlom-Vojkom in obljubil 50.000 lir tistemu, ki bi ga ubil ali ujel.

21. Komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti je razpisal visoke nagrade tistim, ki bi ujeli ali ubili voditelje osvobodilnega gibanja.

Borci Krškega odreda so napadli italijansko posadko v Zameškem pri Novem mestu. Italijani so imeli 6 mrtvih in več ranjenih.

Nemške enote so zaključile veliko akcijo na Krvavcu, kjer je padlo 8 partizanov, 9 pa je bilo ujetih.

22. Brazilija je napovedala vojno Nemčiji in Italiji.

I. bataljon Savinjskega odreda pod poveljstvom Franca Poglajena je na svojem pohodu na Štajersko na Škrbini prekoračil Karavanke in prišel na Koroško. Nemški okupatorji so proti njemu uporabili enote zaščitne policije (četo III. bataljona 1. pol. polka, 2. četo policijskega smučarskega oddelka), orožništvo, oddelke SS in SA.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je poročal Centralnemu komiteju KPS, da je na Primorskem 53 članov Partije na terenu in 11 članov ter 8 kandidatov v vojski, približno sto terenskih odborov OF ter približno 30 odborov Mlade OF.

23. 1. krajiška in 2. proletarska brigada sta osvobodili Mrkonjičgrad. Sovražnik ga je spet zavzel 2. oktobra 1942, a so ga naše sile spet osvobodile v noči od 12. na 13. oktober 1942. Sovražnik ga je spet zavzel 26. oktobra 1942.

V bližini Vodnikove kočice pod Triglavom so se borci Gorenjskega odreda spopadli z nemško graničarsko patroljo. Nemci so poročali, da so bili 3 partizani ranjeni in ujeti. Nato je sledila akcija policijskega smučarskega oddelka, okrepljena z orožniki in graničarji ter vodom protitankovskih lovcev. Po nemških poročilih sta padla 2 partizana, 1 pa je bil ranjen. Na nemški strani je padel 1 policist.

Patrulja orožnikov in oddelka SS se je spopadla s partizani na južnem pobočju Košute pri koti 926, severno od Tržiča. Po nemških poročilih so padli 3 partizani.

24. Visoki komisar Emilio Grazioli je poslal notranjemu ministrstvu v Rim načrt za ureditev Ljubljanske pokrajine, za izselitev slovenskega prebivalstva, naselitev Italijanov ter predloge na področju gospodarstva, šolstva in kulture.

Začela je četrta faza italijanske ofenzive z namenom očistiti ozemlje Suhe krajine. Končala je 30. avgusta.

Med Kovranom in Virom v Tuhinjski dolini so partizani napadli avtomobil 10. čete 1. policijskega polka. 1 policist je bil ubit, 4 pa ranjeni.

25. Člani VOS so v Ljubljani justificirali komandanta kontrarevolucionarne Slovenske legije Fortunata Majdiča.

Patrulja Kamniškega bataljona je v trzijskem kamnolomu minirala drobilec in zažgala barako.

I. bataljon Savinjskega odreda se je v vasi Robež pod Obirjem na Koroškem spopadel z nemškimi silami in izgubil dva borca.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo v Slovenskem poročevalcu III, št. 36, dne 14. septembra 1942 odredbo, v kateri pravi, da je »zaradi ostrine boja slovenske narodnoosvobodilne partizanske vojske z okupatorjevimi silami postalo nujno, da se brez oklevanja zatroskusi bele garde, da bi izrabila sovražnikovo ofenzivo za udarec v hrbet narodni vojski« ter postavlja »vse oborožene pripadnike bele garde izven zakona«.

27. V delavnici Frica Hribernika na Celovski cesti 50 v Ljubljani, kjer so delali za potrebe VOS, NZ in partizane, so italijanski okupatorji po triurnem zaslíšenju ustrelili lastnika delavnice in tri njegove pomočnike.

Borci Gorenjskega odreda so zasedli Kropo. V tovarni »Plamen« so uničili nekaj strojev in odnesli uporabne pisalne stroje in drugo orodje. Demolirali so poštni in občinski urad ter v več trgovinah z živili izvedli rekvizicijo.

Dvodnevna akcija dveh čet policije in čete vermanšafta v Topolovem na Kozjanskem. Nemci so ubili enega partizana, dva ranjena pa ujeli. Eden je med prevozom umrl, drugi ranjenec pa je bila narodna herojka Tončka Čeč-Pavla, ki so jo nato poslali v koncentracijsko taborišče Oswiecim, kjer je 3. novembra 1943 umrla.

28. V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili Rudolfa Medveščka.

Ponoči sta začela policijski smučarski oddelek in II. bataljon 19. policijskega polka očiščevalno akcijo na Jelovico.

29. Popoldne so začele nemške enote (18. policijski polk planinskih lovcev s podrejeno težko četo Alpenland in 2. in 3. rezervno motorizirano četo Alpenland) akcijo v prostoru Zgornji Tuhinj—Laze—Gabrovica—Trnovče—Černivec—Tomianova planina—Javoršek. Pri Novi Štifti so se spopadli z borci II. bataljona Savinjskega odreda II. grupe odredov.

- 29.—30. I. bataljon Tomšičeve brigade je s pomočjo sprejemnega taborišča na Podlipoglavu in dveh čet II. grupe odredov napadel karabinjersko postajo v Vevčah, železniško postajo Zalog in papirnico Vevče. Akcijo na postajo Zalog in papirnico Vevče so naslednjo noč ponovili.

30. Začela je peta faza italijanske ofenzive z namenom očistiti ozemlje med zgornjim tokom Krke in nemško mejo. Končala je 5. septembra.

Partizani so napadli in zažgali orožniški avtomobil na Črnicu. 2 orožnika sta padla, 3 pa so bili ranjeni.

V Podnartu so v neposredni bližini orožniške postaje partizani ponoči požgali most čez Savo, razbili telefonske in brzopjavne naprave na pošti in železniški postaji ter poškodovali dve lokomotivi.

30.—31. Iz koncentracijskega taborišča v Gonarsu je pobegnilo 8 internirancev, ki jih je vodil član Centralnega komiteja KPS Boris Kraigher. Vsi so prišli na partizansko ozemlje.

31. V tovarni Saturnus v Ljubljani so ustrelili italijanski okupatorji Vido Pregarc.

Avgusta sta začeli delati ilegalni tiskarni Tone Tomšič v Šubičevi ulici 3 in Cinkografija v Adamič-Lundrovi (danes Goče Delčeva) ulici na Kodeljevem v Ljubljani.

Avgusta je na Jelovici v bližini Jamnika začela delovati tehnika I. grupe odredov. Decembra 1942 se je preselila na Mišače pri Otočah.

September:

1. I. bataljon Dolomitskega odreda je zažgal grad Bokalce pri Ljubljani, da se ne bi v njem ustanovila belogardistična postojanka.

2. V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 9 oseb iz okolice Drenovega griča zaradi sodelovanja s partizani.

Ponoči so partizani razbili notranje prostore in opremo na železniški postaji Nomenj, justificirali 4 izdajalce in zažgali žago v Soteski.

Patrulja Kamniškega bataljona je vdrla v občinski urad v Dobu in zaplenila železno blagajno, 2 pisalna stroja in radio.

3. Patrulja Kamniškega bataljona je vdrla v tovarno sanitetnega materiala v Viru pri Domžalah in odnesla obveze.

3.—4. Borci Loškega odreda so napadli italijansko in belogardistično postojanko v Starem trgu in še nekaj belogardističnih vasi v Loški dolini. Padlo je 14 belogardistov, zaplenjeno pa je bilo nekaj orožja in drugega materiala.

4. Ustanovljena je bila v gozdu pri Trebelnem Gubčeva brigada v zvezi z odlokom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, dne 26. avgusta 1942.

Izvidnica gorskega oporišča v Šnajderjevi koči na Košuti (I. bataljon 4. policijskega polka) se je spopadla s partizani. V boju sta padla 2 policista.

Patrulja Kamniškega bataljona je preiskala šolsko poslopje v Ihanu pri Domžalah in odnesla nadučitelju puško in strelivo. V otroškem vrtcu je uničila železno blagajno. V občini je patrolja vdrla v železno blagajno, razbila opremo in zaplenila 2 pisalna stroja.

5. Sovjetsko letalstvo je bombardiralo Königsberg in Budimpešto.

Partizani so požgali lesen most na Selški Sori med Jesenovcem in Zalim logom.

I. štajerski bataljon se je pod Kalom na Smrekovcu spopadel z vermani. Padli so 3 vermani in en partizan.

6. Zvečer se je začela nemška udarna akcija na Pokljuko, ki je trajala do 8. septembra zjutraj. V akciji so sodelovali policijski smučarski oddelek, orožniki in graničarji. Do spopada s partizani ni prišlo.

V Podplánini pri Ljubnem je padel sekretar OK KPS za Savinjsko dolino Jože Letonja-Kmet.

7. Belogardisti so napadli taborišče II. bataljona Gubčeve brigade na Blečjem vrhu. Pri belogardistih so bili 4 mrtvi in 2 težko ranjena, pri partizanih 1 ranjen.

8. V Kamniški ulici v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili Franca Obrana.

Nemški ofenzivni sunek s silami 18. policijskega polka planinskih lovcev proti partizanom na Ratitovcu in Jelovici. Selška četa se je s štabom I. grupe odredov izpod Ratitovca prebila na Jelovico in 9. septembra v bližini Lipniške planine padla v nemško zasedo. V boju je padlo 25 partizanov, 8 partizanov pa so Nemci ujeli. Med padlimi je bil tudi komandant I. grupe odredov narodni heroj Jože Gregorčič.

Partizani so med postajama Lesce-Bled in Radovljico zrahljali tračnice, zaradi česar je iztiril tovorni vlak (lokomotiva in 10 vagonov).

Nemška akcija s silami 19. policijskega polka, okrepljenega z orožništvom, policijskim smučarskim oddelkom in težko četo Alpenland v prostoru okrog Ihana, južno od Domžal.

9. Spopada med partizani in policijskimi silami pri Lazah-Vače.

10. Pri bloku na Viču so italijanski okupatorji ustrelili Antona Žirovnika, ker so našli pri njem klišeje za »Delos«.

Dva bataljona Loškega odreda sta se spopadla med Babno polico z Italijani in belogardisti. V borbi, ki je trajala 3 ure in pol, sta padla 2 italijanska oficirja in okrog 30 vojakov, na partizanski strani pa mitraljezec, teže ranjena pa sta bila komandant I. bat. in komandir 3. čete I. bat.

Partizani so napadli občinsko poslopje v Breznici na Gorenjskem in uničili notranjo opremo.

Štab II. grupe odredov je na Dobrovljah reorganiziral svoje enote in ustanovil Savinjski, Pohorski, Moravški in Kozjanski odred.

11. Partizani so na poključski cesti pri Zatrniku zažgali 3 tovarne avtomobile, ki so vozili les s Pokljuke.
12. Začela je šesta faza italijanske ofenzive z namenom očistiti ozemlje med cesto Velika Loka—Moravče—dolina Krke in Mirne do Novega mesta in ozemlje zahodno in južno od Ljubljane. Končala je 22. septembra.
V Poštni hranilnici je član VOS dvignil s ponarejenim čekom 1.000.000 lir za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja.
Poključka četa je pri Nomenju zrahljala tračnice, zaradi česar je iztiril tovorni vlak. Prevrnila se je lokomotiva in 3 vagoni. Ranjene so bile 3 osebe.
13. Nemška vojska je prodrla do predmestij Stalingrada. S tem se je začela junaška obramba mesta, ki je trajala do 18. novembra.
Cankarjev bataljon je zažgal železniško postajo v Žirovnici.
- 13.—14. Močne nemške enote so pri Dupljah v Uden borštu po izdaji obkolile II. bataljon Kokrškega odreda. Boj je trajal 2 dni. Vsi poskusi, da bi se prebili iz obroča, so bili brez uspeha. Padlo je 28 partizanov, 33 pa je bilo ujetih. Rešila sta se le 2 partizana.
14. Ustaške enote so napadle partizansko bolnišnico v Prisjeki na Gorjancih in poklali 24 ranjencev.
Partizani so požgali žago in skladišče lesa v Belici pri Dovjem.
15. Nemški okupatorji so pri Vodicaх ustrelili 5 talcev.
Ponoči so partizani napadli železnico pri Koroški Beli. Nemci so napad odbili z oklopnim vlakom.
16. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odlok o ustanovitvi Cankarjeve in Šercerjeve brigade ter Zapadnodolenjskega, Vzhodnodolenjskega in Notranjskega odreda.
Borci Loškega odreda so napadli belogardistično postojanko v Kozarščah. Ujeli so štiri belogardiste, jih razorožili in nato izpustili.
17. V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili Antona Finka, ki ga je vojaško vojno sodišče obsodilo na smrt zaradi sodelovanja pri justifikacijah nemških in italijanskih konfidentov.
18. Ruška četa je zažgala žago pri Sv. Lovrencu na Pohorju.
20. Savinjski bataljon se je na Čreti spopadel z vermani, ki so imeli dva mrtva.

21. Enote IV. hrvaške partizanske brigade so napadle italijansko posadko v rudniku Kanižarica pri Črnomlju.

Na Dolenjski cesti v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili Janeza Bolho.

Na Jelovici nad Jamnikom je bila pokrajinska partijska konferenca za Gorenjsko, na kateri je Lojze Kebe poročal, da je na Gorenjskem 80 članov KPS, 16 kandidatov in 26 članov SKOJ. Gorenjsko so razdelili na 3 okraje in določili, da bo 12 partizanov iz vojaških enot odšlo na terensko delo na Gorenjskem, 1 pa bo odšel na Koroško.

22. IV. Kordunaška hrvaška brigada je iz Tanče gore napadla italijansko kolono v bližini vasi Kvasica. Padli so 4 italijanski oficirji ter 54 podoficirjev in vojakov, 32 je bilo ranjenih, 24 pa ujetih. Partizani so uničili vseh 7 kamionov in zasegli precej orožja, imeli pa so 2 mrtva in 5 ranjenih.

23. Začela je sedma faza italijanske ofenzive z namenom ponovno očistiti Kočevski Rog. Končala se je 26. septembra.

V Lapinjah na Kočevskem je bila ustanovljena Cankarjeva brigada.

Italijanski vojaki so vdrl v ilegalno tiskarno »Tehnika« na Jernejevi cesti 47 (danes ulica Milana Majcna) v Ljubljani, ustrelili Alojza Ajdiška ter aretirali Rudolfa Babnika in Janeza Turka, ki so ju kasneje ustrelili kot talca.

Partizani so med Jesenicami in Blejsko Dobravo poškodovali železniško progo. Nemški patrolni policijski oklopni vlak je iztiril. 2 policista sta bila ranjena.

24. Patrulja Kamniškega bataljona je napadla nemški občinski urad v Podgorici.

25. 1. in 2. proletarska ter 3. krajiška brigada so osvobodile Jajce v Bosni. Sovražnik ga je spet zavzel 4. oktobra 1942, a sta ga 1. proletarska in 3. udarna divizija 26. novembra 1942 ponovno osvobodili.

Četa Savinjskega bataljona je pri Sv. Marku nad Hrastnikom napadla tri avtomobile in jih zažgala.

Italijani so začeli internirati sorodnike partizanov na Primorskem. Moške so spravljali v Zdravščino, ženske pa v samostan Kostanjevico pri Gorici. Zaplenili so jim vse premoženje, ki ga je nato upravljala posebna komisija, ki jo je imenoval goriški prefekt Cavani.

- 25.—27. Kongres zdravnikov partizanov v Bosanskem Petrovcu.

26. Člani VOS so v Ljubljani justificirali agenta javne varnosti Josipa Habjana.

27. Italijanska vojska je blokirala vas Bizovik pri Ljubljani, aretirala 29 oseb, 5 pa so jih na mestu ustrelili.

Šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer je v Kranju razglasil, da bodo dobili Gorenjci nemško državljanstvo na preklic, s čimer je bila povezana tudi vojaška obveznost.

28. Začela je osma faza italijanske ofenzive z namenom očistiti Belo krajino. Končala je 2. oktobra.

28.—29. Na Podlipoglavu pri Ljubljani je bila skupna konferenca Centralnega komiteja KPS, Izvršnega odbora OF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Analizirali so dogodke v avgustu in septembru za časa italijanske ofenzive in sprejeli nekaj zelo pomembnih zaključkov: o reorganizaciji Glavnega poveljstva, o odhodu E. Kardelja in B. Kidriča v Ljubljano zaradi sklicanja V. zasedanja Vrhovnega plenuma OF in konference Delavske enotnosti itd.

29. V Gramozni jami v Ljubljani so italijanski okupatorji ustrelili 4 talce.

Spopad med silami 10. čete 1. policijskega polka in partizani pri koti 1324 na Menini planini. Po nemških poročilih je padlo 8 partizanov in 1 policist.

Septembra je izdal Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljne vojske Jugoslavije odredbo o volitvah v narodnoosvobodilne odbore in odredbo o ustanovitvi zalednih vojaških oblasti.

O k t o b e r :

1. Z odlokom Izvršnega odbora OF je bilo reorganizirano Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Za komandanta je bil postavljen Ivan Maček-Jernej Posavec, za politkomisarja Boris Kidrič-Peter Kalan, za namestnika komandanta Jaka Avšič-Branko Hrast, za organizatorja strokovne vojaške izgradnje čet in poveljniškega kadra ing. Edo Mihevc-Dore Trdina, za pomočnike politkomisarja pa dr. Jože Brilej-Bolko Brezar, Štefan Pavšič-Jurij Dobravec in Lojze Vrhovec-Slavko Grum.

V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili brez sodnega postopka slikarja Hinka Smrekarja.

2. Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 144 talcev.

3. Vod 1. čete I. bataljona 4. policijskega polka je napadel partizansko taborišče s 7 partizani pri Predosljah na Gorenjskem. Po nemškem poročilu so 3 partizani padli.

Nemški okupatorji so aretirali sorodnike ustreljenih talcev in partizanov v okrožjih Trbovlje, Brežice in Ptuj.

4. Dolomitski odred je napadel belogardistično postojanko v vasi Log. Padlo je okrog 20 belogardistov, precej je bilo ranjenih, pri partizanih sta bila 2 mrtva in 8 ranjenih.

Italijanska vojska in belogardisti so obkolili vas Dobrunje pri Ljubljani, aretirali več oseb, 6 pa so jih naslednji dan ustrelili na Urhu.

Dopoldne so orožniški postaji Sv. Jurij sporočili, da je v gozdu, južno od kraja Mile, več partizanov Kokrškega odreda. Angažirana je bila orožniška patrolja, ki je ubila 3 partizane, 1 pa ranila in ujela. Zaplenila je 3 puške, strelivo in arhiv.

Nemški okupatorji so v Begunjah ustrelili 1 talca.

Centralni komite KPS je naročil dr. Alešu Beblerju, naj gre v Slovensko Primorje kot instruktor Centralnega komiteja KPS in politični ter vojaški poverjenik Izvršnega odbora OF. Dr. Aleš Bebler je 25. oktobra 1942 odšel na pot s Podlipoglava in sredi novembra 1942 prispel na Vogrsko, kjer je bil sedež Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko.

6. Na Mokercu je bila ustanovljena Šerčerjeva brigada.

I. in II. bataljon Šerčerjeve brigade sta napadla italijansko kolono nad vasjo Sekirišče. V borbi je padlo 5 Italijanov, zaplenjenega je bilo nekaj orožja, na partizanski strani je bil eden ranjen.

V Hrašah pri Lescah je prišlo do spopada med partizani in zasedo Selbstschutza. Padla sta 2 partizana, eden od njiju je bil komandant I. bataljona Gorenjskega odreda Albin Žemva-Izidor. Nemci so imeli 3 lahko ranjene.

Izvršni odbor OF je ustanovil Poverjeništvo IOOF za Notranjsko.

8. Člani VOS so v Ljubljani justificirali policijskega komisarja Kazimirja Kukoviča.

Briška četa je obstreljevala karabinjersko postajo v Podreski v Beneški Sloveniji in zažgala poštni avto z garažo vred.

9. Pohorski bataljon je požgal 9 planinskih koč na Pohorju.

10. Začela je deseta faza italijanske ofenzive z namenom očistiti ozemlje ob Kolpi v smeri železniške proge Fužine—Zdenčina. Končala je 23. oktobra.

Sile II. bataljona 19. policijskega polka so začele akcijo na Blegaš.

Zaupniki oporišča varnostne službe v Moravčah so se na Murovici (kota 740) spopadli s partizani, ki so imeli 3 mrtve. Policijska postojanka Murovica je takoj angažirala lovske odrede, ki so se pri Zgornjem polju (kota 642) spopadli s partizani.

Šest prostovoljcev Pohorskega bataljona je napadlo oddelek vermanov, ki je imel enega mrtvega.

12. 1. četa I. bataljona Dolomitskega odreda je napadla belogardistično patroljo v Gaberju. Padlo je 6 belogardistov.

13. V Ljubljano je prišel ilegalno Edvard Kardelj, kjer je ostal dva meseca.

Član VOS je v Ljubljani justificiral voditelja bele garde dr. Marka Natlačena. V represalijo so italijanski okupatorji še istega dne pred njegovo hišo ustrelili 24 talcev, med njimi narodnega heroja Valentina Rožanca.

14. V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili 8 talcev za represalijo za ubitega Kazimirja Kukoviča.

III. bataljon Gubčeve brigade je napadel na Pristavi italijansko kolono. Partizani so napadli šestčlansko patroljo policijskega oporišča Brezovica na Gorenjskem (III. bataljon 1. policijskega polka). Padel je 1 policist, 1 težko ranjen pa je v bolnišnici umrl. Partizani so zaplenili orožje, strelivo in opremo.

15. Pohorski bataljon je na progi med Račami in Pragerskim iztiril in prevrnil lokomotivo in štiri vagona.

16. I. in II. bataljon Šercerjeve brigade sta napadla italijansko-belogardistično kolono pri vasi Padež. Padlo je 20 Italijanov in 4 belogardisti, 3 Italijani pa so bili ujeti. Na partizanski strani sta bila 2 mrtva, 1 težko in 4 laže ranjeni.

Nemške enote (policijska rezervna planinska četa Alpenland, težka planinska četa Alpenland, I. bataljon 4. policijskega polka, 2. in 3. rezervna motorizirana četa Alpenland, dva voda III. bataljona 19. policijskega polka) so napravile akcijo na jugovzhodni del Jelovice. V boju je bil težko ranjen sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko in politikomisar I. grupe odredov narodni heroj Lojze Kebe, ki je 20. oktobra na Jamniku podlegel ranam.

Partizani so blizu Nomnja razrahljali železniške tire, zaradi česar je iztiril tovorni vlak.

17. 1. četa Gregorčičevega bataljona je napadla in razorožila italijansko posadko v Kromberku pri Gorici.

18. Borci Gubčeve brigade so napadli belogardiste na Spodnjem Brezovem, na Blečjem vrhu in v Dednem dolu.

Nemška orožniška patrolja se je na cesti Lukovica—Videm in v Vidmu spopadla s partizani. Nemci so poročali o dveh ranjenih in eni mrtvi ženski, ki je bila zadeta po nesreči.

19. Borci Vzhodnodolenjskega odreda so zažgali grad Klevevž pri Šmarjeti, ker je pretila nevarnost, da se bodo v njem utrdili belogardisti.

Pri Žabnici pri Kranju je zaradi diverzije na progi iztirila lokomotiva.

Četa Pohorskega bataljona je uničila občinsko poslopje v Razborju pri Slovenjem Gradcu.

Četa Pohorskega bataljona je napadla oddelek vermanov pri Sv. Arehu. Vermani so imeli dva mrtva in ranjenega.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 174 talcev.

20. Policijska in orožniška patrolja je v bližini Trnovč v Tuhinjski dolini naletela na partizanski tabor. Padel je 1 partizan, 2 pa sta bila ujeta. Nemci so zaplenili strelivo, obleko, 2 pisalna stroja in arhiv.

Loški odred z dvema bataljonoma (70 mož) je po povelju Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet odšel v Slovensko Primorje in 25. oktobra prišel v tabor Gregorčičevega bataljona v Branici.

4. četa Gregorčičevega bataljona je napadla italijansko patroljo in ubila enega ter ranila štiri sovražnike.

22. Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije je ustanovil Začasni upravni odsek, ki je skrbel za organizacijo oblasti na osvobojenem ozemlju. Vodil ga je Moša Pijade.

Zvečer začetek hajke na Pokljuko (II. bataljon 19. policijskega polka, 2 četi I. bataljona 4. policijskega polka, 2. in 3. rezervna orožniška motorizirana četa Alpenland, težka planinska četa Alpenland, policijska četa planinskih lovcev Alpenland, orožništvo in vojska). Zaključili so jo 23. zvečer brez uspeha.

25. Začetek ofenzive 8. britanske armade pri El Alameinu, ki se je 2. novembra zmagovito končala. Sledilo je hitro napredovanje 8. armade, ki je 11. novembra že prekoračil mejo Egipta, sredi februarja 1943 pa prišla do libijsko-tuniške meje.

I. bataljon Vzhodnodolenjskega odreda se je pri Šmarjeti spopadel z belogardistično patroljo in ubil 3 nasprotnike.

Šercerjeva brigada je napadla na poti Dobec—Pokojišče italijansko kolono, ki je štela okrog 200 vojakov. Padlo je okrog 10 Italijanov.

Enote Šercerjeve brigade so napadle na Korenu nad Horjulom močno italijansko-belogardistično kolono, ki je imela v ves dan trajajoči borbi 38 mrtvih in mnogo ranjenih. Brigada je imela 1 mrtvega in 6 ranjenih.

Pohorski bataljon je napadel nemško postojanko Oplotnico. Obstreljeval je orožniško postajo in postojanko vermanšafta, zažgal občinsko poslopje, izpraznil skladišče kamnoloma ter uničil kamnolom.

Kozjanska četa je napadla in razorožila posadko vermanšafta v Zdolah. Zaplenila je 5 pušk.

24. 2. četa II. bataljona Zapadnodolenjskega odreda je v bližini Kandije pri Novem mestu napadla italijansko kolono. Padlo je 5 italijanskih vojakov, 1 se je predal, zaplenjenega je bilo nekaj orožja. Od partizanov je padel komandir čete.

Šercerjeva brigada je napadla belogardiste v vasi Dobec.

25. Ustanovljena tehnika Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko. Delovala je podzemnem bunkerju nad Srednjo vasjo v Poljanski dolini vse do osvoboditve.

26. Močni italijanski in belogardistični oddelki so napadli III. bataljon Dolomitskega odreda. Borba je trajala ves dan. Na sovražni strani je bilo okrog 30 mrtvih in večje število ranjenih, na partizanski pa eden težko ranjen, ki je kmalu zatem umrl, in 8 laže ranjenih.

Borci Vzhodnodolenjskega odreda so zažgali grad Hmeljnik, ker je pretila nevarnost, da ga bo bela garda utrdila za svojo postojanko.

27. Napad Savinjskega bataljona na poštni avtobus in osebni policijski avtomobil za zaščito na cesti Zagorje—Trojane. Padlo je 5 oseb, 10 pa je bilo ranjenih.
28. Dvodnevna nemška akcija v prostoru Sv. Barbara, južno od Škofje Loke s silami 19. policijskega polka, I. bataljona 4. policijskega polka, policijsko četo planinskih lovcev Alpenland, štabno četo, vojsko in orožništvom. Nemci so v tej akciji napadli tabor Loške čete, kjer so 4 partizani padli, 3 (od teh 2 ženski) pa so ujeli.
Partizani so v bližini Lučin na Gorenjskem obstreljevali graničarsko motorno kolo. Ranjena sta bila graničar in šolski tajnik.
29. Začela je enajsta faza italijanske ofenzive z namenom očistiti Gorjance. Končala je 4. novembra.
Partizani so med Logom in Poljanami pri Moravčah požagali 17 telefonskih drogov. Nato so obstreljevali 4 orožnike, ki so ščitili skupino telefonistov, ki je popravljala škodo. 1 telegrafist je bil ranjen, 2 pa pogrešana. Avto so partizani zažgali.
30. Policijska hajka proti Savinjskemu bataljonu v prostoru Gomilsko—Brašlovče—Letuš—Čreta. Drugi dan je 3 km južno od cerkve Marija na Čreti prišlo do hudega boja med Savinjskim bataljonom in četo vermanov iz Gornjega grada in Gomilskega, ki je imela 4 mrtve in 6 ranjenih.
Diverzantska skupina iz Pohorskega bataljona je napadla železnico Velenje—Slovenj Gradec pri predoru Huda luknja. Po eksploziji mine je bilo uničenih 25 m tračnic, zaradi česar je iztiril vlak, 3 osebe pa so bile poškodovane.
31. Vzhodnodolenjski odred je požgal grad Stari grad pri Novem mestu, da ne bi služil za belogardistično postojanko.

November:

V začetku novembra je odšla na Koroško skupina aktivistov pod vodstvom Pavla Žaucerja. Po 7. novembru ji je sledila še skupina enajstih partizanov, ki so bili jedro Vzhodnokoroške čete.

1. Do novembra 1942 je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije imela že 32 brigad. Zato je vrhovni komandant Narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije Josip Broz-Tito ustanovil 1. proleter-sko (1. proleter-ska, 3. sandžaška in 3. krajiška brigada) in 2. proleter-sko divizijo (2. proleter-ska, 2. dalmatinska in 4. črnogorska brigada). 1. in 2. proleter-ska in 3. udarna divizija so tvorile operativno skupino Vrhov-

nega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo v Slovenskem poročevalcu III, št. 4, dne 5. februarja 1943 Naredbo o zasegi premičnega premoženja tistim, ki prostovoljno sodelujejo v beli gardi ali jo prostovoljno podpirajo.

V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili Valentina Bokala, ki ga je vojaško vojno sodišče obsodilo na smrt, in Franca Ločniškarja, pri katerem so našli Slovenskega poročevalca in Radijske vesti.

Partizani so na cesti Škofja Loka—Selca pri Praprotnem napadli tovorni avto neke privatne družbe in ranili sovoznika.

2. I. bataljon Vzhodnodolenjskega odreda je s pomočjo bataljona Zapadnodolenjskega odreda napadel vlak med postajama Trébnje—Mirna. Več Italijanov je bilo mrtvih, stroj in prva dva vagona sta bila uničena.

III. bataljon Gubčeve brigade je napadel vlak pri Mirni peči. Vlak je bil uničen, promet pa ustavljen za 60 ur.

Velika nemška akcija proti II. grupi odredov in Kamniškemu bataljonu v prostoru Blagovica—Vače—Kresnice—Lukovica s silami 19. policijskega polka, I. bataljona 4. policijskega polka, policijsko planinsko četo Alpenland, 1., 2. in 3. rezervno orožniško četo Alpenland, orožništvom in vojsko. Akcija je bila še istega dne zaključena. Po nemških poročilih je padel 1 partizan.

3. Seja Izvršnega odbora OF v Dolomitih. Analizirali so poročilo E. Kardelja in B. Kidriča, ki sta ga poslala iz Ljubljane dne 29. oktobra.

Del III. bataljona Zapadnodolenjskega odreda je napadel belogardistično kolono v Dolah pri Polici. Padlo je 5 belogardistov.

Partizani so napadli in uničili železniško postajališče Gorenjo vas—Reteče.

4. 1. in 2. proleterska, 3. sandžaška, 5. in 6. krajiška ter 2., 4. in 8. hrvaška brigada so po dvodnevni bojih osvobodile Bihać.

Napad Savinjskega bataljona na poštni avtobus in osebni avto za zaščito pri Sp. Krašnji. Padlo je 6 esesovcev, 2 sta bila pogrešana, 7 oseb ranjenih, oba avtomobila pa zažgana. Bataljon je po napadu odbil napad čete vermanov iz Gornjega grada, ki je imela enega mrtvega.

Nemški okupatorji so ustrelili v Mariboru 97 talcev.

5. Pohorski bataljon je napadel in zažgal tovarno lepenke in skladišče lesa v Mislinji in justificiral 2 sovražnika. Nato je na Komisiji (k. 1447) zavrnil patrolje, ki so ga zasledovale.

6. V Parmovi ulici 38 (danes št. 47) je bilo V. zasedanje Vrhovnega plenuma OF. Na zasedanju, ki so se ga udeležili dr. Fran Šturm, dr. Mlakso Šnuderl, dr. Anton Breclj, inž. Dušan Serbec, Zoran Polič, Mira Tomšič in drugi,

je Boris Kidrič poročal o delu na osvobojenem ozemlju spomladi 1942, o italijanski ofenzivi, zahrbtnem napadu bele garde in pojasnil ukrepe, ki sta jih sprejela IOOF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet za ponovno politično in vojaško ofenzivno akcijo. Vrhovni plenum OF je soglasno sprejel razglas na slovenski narod, v katerem je povsem sprejel in potrdil oktobrski poziv IOOF, s katerim je ta pozval »sredino«, da se jasno izjavi. Izvršnemu odboru OF je poslal posebno poslanico, v kateri mu je izrekel popolno zaupanje in ga pooblastil, da izvede sklepe njegove plenarne seje. Posebno poslanico je poslal tudi Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet, v kateri mu je izrekel svoje zaupanje in mu naročil, naj dosledno izvede svojo ofenzivno akcijo proti okupatorjem in beli gardi.

Patrulja I. bataljona Šercerjeve brigade je razbila pod Turjakom električno centralo in zasekala pot na Turjak.

I. bataljon Gubčeve brigade je napadel italijansko-belogardistično kolono v dolini Mirne. Sovražnik je imel 4 mrtve in 1 ranjenega.

Desetčlanska orožniška patrolja se je na Kovskem vrhu pri Poljanah spopadla s partizani. Nemci so poročali, da so zaplenili 10 pušk, 25 ročnih bomb, strelivo, obleko in opremo.

Akcija policijske planinske čete Alpenland in 2. rezervne orožniške motorizirane čete Alpenland na Pokljuko. Našli so zapuščeno partizansko tabo-rišče.

3. četa Gregorčičevega bataljona Soškega odreda je pod vodstvom komandirja Janka Premrla-Vojka uničila italijanski bunker med Malo pečjo in Špikom ob cesti Črni vrh—Col. Del posadke je bil ujet, drugi del pa je zbežal. Četa je zaplenila težko strojnico, 5 pušk, 12 bomb itd.

7. V Topniški ulici 9 v Ljubljani je bila konferenca Delavske enotnosti. Udeležili so se je predstavniki KPS (Boris Kidrič), svobodnih strokovnih organizacij (France Svetek) in krščanskih socialistov (Tone Toman in Stane Kovač). Konferenca je sprejela teze, ki so jih že v prvi polovici oktobra 1942 sprejeli in podpisali na Podlipoglavu predstavniki CK KPS (Boris Kidrič in Ivan Maček) in krščanskih socialistov (Tone Fajfar in Edvard Kocbek), ugotovila, da je vzpostavljena enotnost delavskega razreda, pozvala delavske množice, naj svojo enotnost organizacijsko in politično še utrjujejo in razvijajo, izrazila neomajno pripadnost delavskega razreda k Osvobodilni fronti in se konstituirala v Odbor Delavske enotnosti.

III. bataljon Gubčeve brigade je napadel tovorni vlak pri Mirni peči. Dve lokomotivi in vagoni s cisternami so bili uničeni. Promet je bil ustavljen za nekaj dni.

Pohorski bataljon se je na Mislinjskem sedlu (k. 1447) spopadel z vodom vermanšafta iz Ribnice na Pohorju. Bataljon je imel mrtvega in ranjenega, vermani pa dva mrtva in štiri ranjene.

Nemški okupatorji so z velikimi silami (I. bataljon 19. policijskega polka, 1. in 3. rezervna orožniška motorizirana četa Alpenland, Wehrmannschafts-bataillon Süd, III. bataljon 24. policijskega polka, III. bataljon 1. policij-

skega polka, 922. bataljon deželnih strelcev) obkolili Savinjski bataljon na Dobrovljah. Bataljon se je z naskoki prebijal iz obroča, pri čemer je imel 12 mrtvih (med njimi je bil tudi narodni heroj Janko Stariha) in 5 ujetih, ki so jih nato Nemci in domači izdajalci 15. novembra 1942 razkazovali in sramotili po celjskih ulicah.

Patrulja 3. čete II. bataljona Soškega odreda je na cesti Zatolmin—Polog napadla šestčlansko italijansko patroljo. V spopadu je padel en sovražnik, trije pa so bili ranjeni.

8. Amerikanci in Angleži so se izkrkali v francoski severni Afriki.

Cankarjeva brigada je v bližini Metlike iz zasede napadla italijansko kolono. Padlo je po partizanskih podatkih 7 oficirjev in podoficirjev, okrog 40 vojakov, mnogo pa je bilo ranjenih. Zaplenjenega je bilo nekaj orožja.

Zvečer spopad med partizani in orožniško patroljo v Slatenku pri Blagovici.

9. Vrhovni komandant Narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije Josip Broz-Tito je ustanovil 3. udarno (1. dalmatinska, 5. črnogorska in 10. hercegovska brigada) ter 4. in 5. udarno krajiško divizijo.

Iz 4. in 5. udarne krajiške divizije je istega dne ustanovil I. bosanski udarni korpus.

Zjutraj so se orožniška patrolja in sile 10. čete 1. policijskega polka pri Pšajnovici spopadli s partizani. Padla sta 2 partizana.

Borci Gorenjskega odreda so zvečer pri Selcah napadli 8 članov deželne straže iz Češnjice in jim zaplenili 16 pušk in 320 nabojev.

10. Seja Izvršnega odbora OF v Dolomitih. Razpravljali so o V. zasedanju Vrhovnega plenuma OF in sprejeli komunikate IOOF »Slovenska narodna enotnost utrjena«.

Francoski admiral François Darlan, vrhovni poveljnik sil vichyjske Francije v severni Afriki, je z zavezniki podpisal splošno premirje za Alžir in Maroko ter v sporazumu z njimi prevzel upravo nad severno Afriko.

11. V odgovor na zavezniško izkrcanje v severni Afriki so Nemci okupirali še nezasedeni del Francije, Italijani pa Korziko.

III. bataljon Zapadnodolenjskega odreda je napadel belogardistično kolono v Sostrem pri Ljubljani. Padli so 4 belogardisti, 6 pa je bilo ranjenih.

Del III. bataljona Šercerjeve brigade je napadel vojaški transport na cesti Rakitna—Preserje. Pri akciji so padli 3 Italijani. Istega dne je drugi del III. bataljona napadel kolono oklopnih avtomobilov pri Zgornjem Igu.

Borci Poljanskega bataljona so pri mostu v Praprotnem na cesti Selca—Železniki napadli zaščitna vozila, ki so spremljala poštni avtobus. 1 zaščitnik je bil mrtev, 2 pa sta bila ranjena. Vozila so bila zelo poškodovana.

12. V bitki pri Salomonskih otokih, ki je trajala do 15. novembra, so Japonci doživeli težak pomorski poraz.

III. bataljon Gubčeve brigade se je pri Škocjanu spopadel z belogardistično patroljo, ki je imela 4 mrtve.

Del II. bataljona Šercerjeve brigade je napadel močno belogardistično patroljo, ki je peljala dve aretirani terenski delavki. Pri napadu je bila ena od obeh rešena, 4 belogardisti so padli, 7 je bilo težko, 5 pa lahko ranjenih.

Partizani so pri Zgornjem Tuhinju napadli vozilo kamniškega orožniškega okrožja. Padel je orožniški podporočnik.

Italijanska vojaška hajka pod vodstvom generala Del Ponte na Banjški planoti, kjer je bil štab Soškega odreda, štab Tolminskega bataljona in njegova 4. četa. Padla sta 2 borca, dva pa sta bila laže ranjena.

13. Seja Izvršnega odbora OF v Dolomitih, na kateri je Boris Kidrič poročal o svojem delu in o razmerah v Ljubljani. Sejo so nadaljevali 18. novembra.

Partizani so na cesti med Železniki in Studencem napadli tovorni avto in ga na Ratitovcu zažgali.

Nemška policijska hajka proti Pohorskemu bataljonu, ki ni uspela.

14. 1., 2., 4. in 8. hrvaška brigada so osvobodile Slunj.

Člani VOS so na Davčni upravi na Vodnikovem trgu v Ljubljani dvignili za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja 401.000 lir.

15. Nemška policijska hajka proti Pohorskemu bataljonu v prostoru Mislinja—Črni vrh—Ribnica—Sv. Anton—Slovenj Gradec, ki ni uspela.

16. I. bataljon Šercerjeve brigade je napadel brzovlak na postaji Verd in samo postajo.

17. II. bataljon Notranjskega odreda je napadel belogardiste v Malem logu v Loškem potoku. Padla sta 2 belogardista.

19. Začetek velike sovjetske ofenzive pod Stalingradom, ki se je končala 23. novembra z obkolutvijo nemške 6. armade, vsega 330.000 mož. Bitka za Stalingrad se je končala 2. februarja 1943 s popolnim nemškim porazom.

Partizani so pri Kokri napadli gestapovski avto.

Zvečer so partizani obstreljevali orožniško postajo Zminec—Gaberk v Poljanski dolini. Napadli so tudi oklopni izvidniški avto, ki je vozil iz Poljan posadki na pomoč, obstreljevali orožniško postojanko Poljane in pretrgali telefonske zveze.

V akciji, ki je trajala do 24. novembra, so nemški provokatorji, ki so se izdajali za partizane in katerim so ljudje rekli raztrganci, ujeli 2 kurirja in 2 partizana ter ustrelili komandirja Poljanske čete. Padel je 1 raztrganec.

20. Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije se je preimenoval v Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.

Okoli 20. novembra je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije poslal v Slovenijo 11 tovarišev, partizanskih funkcionarjev, ki naj bi prenesli slovenskim partizanom bogate vojaške izkušnje partizanov iz ostalih jugoslovanskih pokrajin.

Zjutraj so partizani na Stirpniku pri Selcah napadli patroljo 11. čete 19. policijskega polka. 3 policisti so bili ranjeni.

Zvečer so partizani pri Ihanu napadli nemško graničarsko patroljo. Padel je 1 graničar.

21. 3. četa I. bataljona Notranjskega odreda je v Podkraju napadla italijansko vojsko. Padlo je 5 vojakov, 7 je bilo ranjenih, zaplenjeno je bilo nekaj orožja, obleke in denarja.

Pohorski bataljon je zaplenil vermanšaftu v Podgorju 12 pušk.

22. Vrhovni komandant Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije Josip Broz-Tito je ustanovil 6. ličko, 7. banijsko in 8. kordunaško divizijo. Iz teh treh divizij je istega dne ustanovil I. hrvaški udarni korpus.

Oddelek II. bataljona Soškega odreda je med Ljubinjem in planino Lom napadel devetčlansko italijansko patroljo. V spopadu, ki je trajal četrte ure, je imel sovražnik 2 mrtva in tri ranjene.

Na sestanku na Kovačevem rovtu so ustanovili Mestni odbor OF Idrija.

25. 2. četa Gregorčičevega bataljona Soškega odreda je napadla in zažgala italijanski vojaški avtomobil z vojak, ki so imeli enega mrtvega in dva ranjena.

24. Enote Cankarjeve brigade in Vzhodnodolenjskega odreda so napadle belogardistično posadko v Sv. Križu pri Kostanjevici. Ujetih je bilo 5 belogardistov in zaplenjena težka strojnica s strelivom.

25. Akcija III. bataljona 1. policijskega polka in 3. rezervne orožniške motorizirane čete Alpenland na Krvavec. Do spopada s partizani ni prišlo. Patrolja 1. čete I. bataljona Soškega odreda je napadla vojaški avtomobil pri Črničah na cesti Gorica—Postojna, na katerem je bilo 12 vojakov. V boju so trije padli, eden pa je bil ranjen.

Nemški okupatorji so začeli z ofenzivno akcijo proti Pohorskemu bataljonu, ki je trajala do 28. novembra. Bataljon je imel boje na Črnem vrhu, vendar brez izgub.

26. Enote Cankarjeve in XIII. hrvaške brigade ter Vzhodnodolenjskega odreda so napadle italijansko-belogardistično postojanko v Suhorju. Od posadke, ki je štela 174 moških, je bilo 99 ujetih, ostali so se predali ali padli. Od ujetih je bilo 8 belogardističnih organizatorjev ustreljenih, ostali pa so bili izpuščeni domov oziroma so pristopili k partizanom.

V Ravnah pri Bohinju so se spopadli partizani in graničarska patrolja. 1 graničar je padel, 1 pa je bil ranjen.

- 26.—27. Prvo zasedanje Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) v Bihaću. Od 71 povabljenih delegatov se je udeležilo zasedanja 54 delegatov, ker delegati iz Slovenije in Makedonije zaradi pretrganih zvez niso prišli. AVNOJ je postal politični predstavnik jugoslovanskih narodov v njihovem narodnoosvobodilnem boju. Imel je svoje predsedstvo in svoj izvršni odbor z odseki.
27. Francoski mornarji so potopili 73 bojnih ladij v Toulonu, da ne bi prišle v roke Nemcem, ki so zasedli južno Francijo.
- Postojanki v Suhorju, ki so jo napadli partizani 26. novembra, so prišli na pomoč Italijani. V borbah je bilo po partizanskih podatkih mrtvih 70 Italijanov, 9 pa ujetih. Cankarjeva brigada je imela 2 mrtva.
- Partizani so napadli postojanko Wehrmannschafta na Motniku, ki je napad odbila.
28. Italijanska vojaška hajka pri Vogrskem, kjer je bil štab Soškega odreda, štab Gregorčičevega bataljona in njegova prva četa. Padla sta dva partizana, med njima nekdanji politkomisar Gregorčičevega bataljona Mile Špacapan.
- Italijanska vojska je napravila hajko v Brdih. Oddelek iz Šmartnega se je med vrhom Ušmark in vasjo Brdo spopadel s partizani in imel dva mrtva. Popoldne se je oddelek iz Klane spopadel s partizani in imel dva mrtva.
29. Čez italijansko-nemško mejo je iz Dolomitov v Poljansko dolino prišel za nekaj dni Boris Kidrič, politkomisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Za sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS na Gorenjskem je izbral Maksa Krmelja-Matijo in dal smernice za razširitev političnega dela na Gorenjskem. Postavil je tudi nov štab I. grupe odredov.
- Partizani so se na Murovici nad Moravčami spopadli z raztrganci (protibanda »Štefan«). Padla sta 1 policist in 1 raztrganec, ranjeni pa so bili 4 policisti in 1 raztrganec.
- Partizani so zažgali postajo žičnice Blatnica na Jelovici.
30. Začetek ofenzive enot sovjetske Zakavkaške fronte, ki je trajala do 2. januarja 1943.
- Partizani so zažgali državno žago Fortuna pri Gorjah.
- Patrolja 3. čete Kraškega bataljona Soškega odreda je napadla italijanski oddelek na cesti Pivka—Ilirska Bistrica. Padla sta dva fašista, štirje pa so bili ranjeni.

Novembra so ustanovili Okrožni odbor OF Trst.

December:

2. V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili Ivana Jermana, ki ga je obsodilo vojaško vojno sodišče.
Partizani so v bližini Škofje Loke napadli in ubili 2 orožnika.
Akcija III. bataljona 1. policijskega polka in III. bataljona 24. policijskega polka na Menini planini, ki se je 3. januarja 1943 zaključila brez spopada.
3. Pohorski bataljon se je na Planinki spopadel z rezervno policijsko četo »Wiesbaden«, ki je imela 4 mrtve in 9 ranjenih. Bataljon je izgubil dva borca.
4. Izšla je posebna ciklostirana številka Slovenskega poročevalca, ki je prinesla gradivo V. zasedanja Vrhovnega plenuma OF dne 6. novembra 1942. Pri Železnikih je prišlo do spopada med partizani ter orožniki in graničarji. 1 graničar je bil ranjen.
- 4.—5. V majhni opuščeni cerkvi na Vrhu pri Rihemberku je bila pokrajinska konferenca KPS za Primorsko, ki jo je vodil inštruktor CK KPS dr. Aleš Bebler. Udeležilo se je 16 tovarišev s terena in iz vojske. Konferenca je napovedala odločni boj sektaštvu in drobnjakarstvu, postavila je nalogo množičneje rekrutirati v partizansko vojsko, zgraditi Narodno zaščito, pridobivati novo orožje, delati med italijansko narodno manjšino itd. Vse Slovensko Primorje je razdelila na okrožja, v katerih so začeli ustanavljati okrožne in rajonske komiteje KPS in odbore OF.
5. Seja Izvršnega odbora OF v Dolomitih.
Izšla je posebna ciklostirana številka »Delavske enotnosti«, ki je priobčila gradivo konference Delavske enotnosti 7. novembra 1942.
Akcija v prostoru Sv. Lampret—Sv. Gora—Jablana planina s silami 19. policijskega polka (trije bataljoni), III. bataljona 1. policijskega polka, III. bataljona 24. policijskega polka, 1. in 2. rezervne motorizirane orožniške čete Alpenland, 4. čete policijskega stražarskega bataljona Wien, 2. čete policijskega stražarskega bataljona Wiesbaden in dvema četama vojske. Nemci so našli samo 3 lastne mrtve, ki so pripadali patrolji varnostne policije, ki je 1. decembra 1942 izginila na področju Vočice—Jablana gora.
6. V Gramozni jami so italijanski okupatorji ustrelili Avgusta Erjavca, ki ga je obsodilo vojaško vojno sodišče.
- 6.—8. Prvi kongres Antifašistične fronte žena Jugoslavije v Bosanskem Petrovcu.
7. Ustanovljena je bila I. (dolenjska) operativna cona. Obsegala je ozemlje Dolenjske in Bele krajine.

9. Nemški okupatorji so ustrelili v Begunjah 1 talca.
10. Okrog 10. decembra je bila vzpostavljena ilegalna tiskarna »Jama« ali »Truga« Pod ježami v Zeleni jami.
11. Ustanovljena je biha II. operativna cona (notranjska), ki je obsegala Notranjsko.
Borci Gubčeve brigade so zvečer napadli utrjeno belogardistično postojanko na Ajdovcu. Likvidirana je bila naslednjega dne celotna posadka, ki je štela 75 mož.
12. V Moskvi so podpisali pogodbo o sodelovanju med Sovjetsko zvezo in Čehoslovaško.
Edvard Kardelj je po dvomesečnem bivanju v Ljubljani odšel v Dolomite.
Seja Izvršnega odbora v Dolomitih. Edvard Kardelj je poročal o svojem delu v Ljubljani, o zunanjepolitičnem položaju in o ustanovitvi AVNOJ v Bihaću. Na seji so razpravljali o slovenskem zastopstvu v AVNOJ. Edvard Kardelj je predlagal za tretjega podpredsednika AVNOJ Edvarda Kocbeka, v plenum zбора pa Jožeta Rusa, Borisa Kidriča, Franca Leskoška, Toneta Fajfarja, Franja Lubeja, Josipa Vidmarja in sebe.
Nemški okupatorji so v Logu na Gorenjskem ustrelili 9 talcev.
Nemški okupatorji so v Gorenji vasi pri Škofji Loki ustrelili 9 talcev.
Zaseda 3. čete Gregorčičevega bataljona Soškega odreda je napadla italijanski oddelek na cesti Godovič—Novi svet in ubila 6 Italijanov.
13. II. bataljon Gubčeve brigade se je pri Dobravi na cesti Trebnje—Žužemberk spopadel z italijansko-belogardistično kolono. Padlo je 6 sovražnikov, 5 pa je bilo ranjenih.
14. Diverzantska akcija na progi Št. Vid—Medno. Iztiril je transportni vlak III. bataljona 1. policijskega polka.
15. General Gastone Gambaro je postal namesto Maria Robottija novi komandant XI. armadnega zboru.
Enote II. operativne cone so v noči od 15. na 16. decembra napadle italijansko-belogardistično postojanko na Turjaku in v Škocjanu. Mrtvih je bilo 22 sovražnikov, od partizanov pa 2 ter 4 težko in 3 lahko ranjeni.
Partizani so med Domžalami in Črnučami napadli graničarsko patroljo. 1 graničar je bil smrtno ranjen.
- 15.—17. Nemška policijska hajka proti Pohorskemu bataljonu, ki ni uspela.
16. Enote sovjetske Voroneške jugozahodne fronte so začele veliko ofenzivo na srednjem Donu. Sledil je splošen umik nemških sil iz krivine Dona.
Partizani so na Mežaklji podrli 18 drogov visoke napetosti.

17. Seja Izvršnega odbora v Dolomitih: Na seji so sprejeli resolucijo za AVNOJ in sestavili poverjenišтво IOOF za Dolenjsko.
18. V Hitlerjevskem glavnem stanu so sprejeli sklép o veliki ofenzivi proti Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.
20. Cankarjeva brigada je v noči na 21. december skupno s XIII. hrvaško udarno brigado napadla ustaško posadko v Krašičih.
Spopad med partizani in 13-člansko graničarsko patroljo na Trnovcu. Graničarji so se morali umakniti. Ko so dobili pomoč, so na bojišču našli težko ranjenega partizana, 1 pa so ujeli.
Partizani so se na Jamniku spopadli s 5. četo 19. policijskega polka. 1 policist je padel, 1 pa je bil ranjen.
21. Nemški okupatorji so v Begunjah ustrelili 2 talca.
Po hudem mučenju je umrl sekretar OK KPS Revirji Fric Keršič-Gal, ki so ga nemški okupatorji ranjenega ujeli.
- 21.—23. Belogardisti so izvedli v Ljubljani s pomočjo Italijanov tako imenovane »božične racije«, pri katerih so aretirali okrog 1500 Ljubljančanov ter jih zaprli v poseben trakt belgijske vojašnice, ki so ga upravljali belogardisti.
22. Italijanom je uspelo odkriti ilegalno tiskarno »Jama« ali »Truga« v Ljubljani.
Gubčeva brigada je v noči na 23. december napadla italijansko posadko v Žužemberku. Zaplenila je nekaj orožja in materiala.
Partijsko posvetovanje za Severno Primorsko v Žefovem seniku v Kanal-skem lomu, ki se ga je udeležilo devet partijskih voditeljev. Posvetovanje, ki je obravnavalo ista vprašanja kot prva pokrajinska konferenca KPS za Primorsko, je vodil član PK KPS za Primorsko in politkomisar Soškega odreda Dušan Pirjevec-Ahac.
V tolminskem okrožju so bili 4 člani in 12 kandidatov KPS ter 18 terenskih odborov OF.
V idrijskem okrožju je bilo 6 članov in 7 kandidatov KPS ter 10 terenskih odborov OF.
23. Šercerjeva brigada je napadla belogardistično posadko v Runarskem. Ubit je bil komandant bele garde in 3 belogardisti, 12 pa je bilo težje ranjenih. Šercerjeva brigada je imela 2 mrtva in 6 ranjenih. Postojanka ni padla, ker so prišli na pomoč Italijani iz Velikih Lašč.
24. 6. četa 19. policijskega polka in 2. in 3. orožniška rezervna motorizirana četa Alpenland so na Kostanjški planini (na Slevcu, kota 1070) napadle Kamniški bataljon. Po nemških poročilih je padlo 18 partizanov, med njimi tudi komandant Kokrškega odreda narodni heroj Matija Blejc. Nemci pa so imeli 2 mrtva in 6 lahko ranjenih.

Partizanska zaseda je na stari poključki cesti med Krnico in Pokljuko napadla raztrgance (protibanda »Ludvik«). Padla sta 2 raztrganca, 1 policist, 1 tolmač in 1 zaupnik pa so bili ranjeni.

Italijanski okupatorji so napadli šestčlansko patroljo Tolminskega bataljona Soškega odreda pri Bukovem. Patrolja je imela 4 mrtve in dva ranjena.

26. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je izdalo odredbo o sestavi štabov con, brigad in odredov.

V Gramozni jami so Italijani ustrelili Stanislava Zakrajška, ki ga je obsodilo vojaško vojno sodišče.

Gubčeva brigada je v noči na 27. december napadla in uničila močno utrjeno fašistično posadko v gradu Dob v Mirnski dolini. Vzporedno z akcijo Gubčeve brigade na fašistično postojanko Dob sta Cankarjeva in del Tomšičeve brigade rušila železniško progo Mirna—Št. Janž.

Nemška akcija okoli Slevca na Kostanjški planini, da bi našli padle in ranjene partizane v bitki 24. decembra. Opoldne je prišlo do spopada s partizani, ki se je končal brez izgub.

27. Prvi kongres Zedinjene zveze protifašistične mladine Jugoslavije (USAO J) v Bihaću, ki se ga je udeležilo 325 predstavnikov mladine. Kongres je potrdil odločnost jugoslovanske mladine, da do kraja vzdrži v boju za lepšo bodočnost mladega pokolenja in se zahvalil Zvezi komunistične mladine Jugoslavije (SKO J) kot organizatorju jugoslovanske mladine.

Seja IOOF v Dolomitih. Arso Jovanović, ki je prišel v Slovenijo s skupino dvanajstih vojaških in političnih funkcionarjev, je poročal o narodnoosvobodilnem gibanju v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Na seji so proučevali resolucije z ustanovnega zasedanja AVNOJ v Bihaću.

28. Ustanovitev prve baze vojne mornarice v Podgori.

29. Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije je izdal odredbo o ustanovitvi vojaških sodišč.

Patrolja varnostne policije iz Ptuja je v Krčevini pri Vurbergu ubila terenskega aktivista Franca Osojnika.

31. Spopad med Kamniškim bataljonom in 3. rezervno orožniško motorizirano četo Alpenland ter orožniki s kamniške orožniške postaje pri Dupeljnah, 1 policist je bil ubit, 1 pa ranjen, padel je 1 partizan.

Decembra je izšla 1. številka »Narod v ječi«, glasilo Slovenske narodne pomoči.

Decembra so ustanovili Okrožni odbor OF Gorica.

K zatonu socialnodemokratske stranke 1919—1920

K razpravi o zatonu slovenske socialnodemokratske stranke v letih 1919—1920, ki so jo priobčili »Prispevki za zgodovino delavskega gibanja« v prvi številki za leto 1960, smo prejeli sestavek Rudolfa Golouha iz Ljubljane, iz katerega povzemamo nekatere nove podatke o delavskem gibanju v letih 1919—1920. Objavljamo jih kot gradivo za nadaljnja raziskovanja.

Tako n. pr. piše Rudolf Golouh o diskusiji na XI. zboru slovenske socialnodemokratske stranke 1. in 2. novembra 1919 v Ljubljani:

»Razprave na kongresu so bile pogosto zelo burne. Desno krilo je bilo v manjšini. Zelo odlični so bili zlasti govori delegatov iz rudarskih revirjev in železničarjev. Tudi zastopniki ljubljanskega delavstva so bili večidel levo usmerjeni. Častni predsednik zbora je bil Karel Kordelič — zadnji tedaj živeči propagator socializma na slovenskih tleh še iz l. 1870. Zastopnik Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) Dragiša Lapčević je v svojem govoru med drugim poudarjal, da je potrebno postaviti proti združeni jugoslovanski buržoaziji združeno jugoslovansko delavsko fronto. Ministerializem je edina ovira zedinjenju. Socialistični ministri ne vladajo v imenu proletariata, temveč v imenu buržoazije in so zato buržoazni ministri. Ko bomo dovolj močni, da iztrgamo oblast buržoaziji, pojdemo lahko v vlado, prej pa ne! Zbor naj bi osvojil načelo stalne razredne borbe in odklonil ministerializem...

V debati o vseh vprašanjih so delegati in gosti lahko govorili vsak le po deset minut. Gostom iz Srbije in Hrvatske, ki jih je bilo 6 (4 levičarji, 2 desničarja), je bilo dovoljeno, da govori eden od vsake struje. Za levo skupino gostov sta govorila Jakšič in Lapčević. Od slovenskih delegatov so govorili proti ministerializmu in za takojšnje zedinjenje vsega slovenskega delavstva z ostalimi političnimi in sindikalnimi organizacijami v državi: Rudolf Golouh, ki je predlagal, naj slovensko delavstvo proglasi v celoti že na tem kongresu svojo združitev s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov), ter Lemež, Bajt, Leskovšek, Marcel Žorga, Gabrijel, Kovač, Ada Kristan in drugi.«

Drugi dan kongresa so bili sprejeti sklepi v obliki resolucije.

»Omenjena resolucija — nadaljuje Rudolf Golouh — je bila delo posebne komisije, v katero je staro strankino vodstvo preneslo diskusijo in v ta ožji krog delegiralo svoje najbolj izrazite desničarske zastopnike, ker so se v ožjem krogu laže uveljavili. Zastopniki levičarske smeri v komisiji pa so še vedno težili za tem, da se slovensko delavstvo pridruži v celoti Socialistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov) in so se hoteli izogniti odkritemu razcepu. To situacijo je desničarsko vodstvo spretno izkoristilo. Vztrajalo je pri tem,

da je ministerializem le taktično vprašanje in zahtevalo, da se to v resoluciji pribije. Opozicija je pristala na to pod pogojem, da se hkrati pribije v resoluciji, da je slovenska socialnodemokratska stranka pripravljena se takoj spojiti s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Resolucija je bila protislovná, ker je bilo v naših razmerah vprašanje ministerializma načelnega pomena. Šlo je za pojmovanje nalog, ciljev in metode borbe za socializem. Skratka, na dnevnem redu je bilo vprašanje oblike razrednega boja: ali direktne akcije z jasnim končnim ciljem, ali reformistično taktiziranje z omejenimi preobrazbenimi perspektivami. Pristaši leve struje so pričakovali, da bodo s pritegnitvijo delavstva v skupno partijo dali lažje revolucionarni značaj slovenskemu delavskemu gibanju, pristaši desne struje pa so se hoteli prav temu izogniti. Notranji boj se je po kongresu nadaljeval.«

Nadalje piše Rudolf Golouh o usodi resolucij XI. strankinega zbora, ki jih je desničarsko vodstvo kmalu pričelo sabotirati:

»Nekaj mesecev za tem je [desničarsko vodstvo] v strankinem glasilu »Naprej« napovedalo boj levemu krilu, nato pa na seji izvršnega odbora z dne 22. februarja 1920 spremenilo sklepe XI. kongresa. V resoluciji, sprejeti na tej seji, poudarjajo, da imajo »vstop v vlado za primeren le tedaj, kadar dobi proletariat odločilno moč v državi, ali pa takrat, kadar je konstruktivno-organizatorično delo začasno za delavstvo odločilnega pomena.« To je pomenilo, da se desničarsko vodstvo noče odpovedati ministerializmu. V pogledu zedinjenja jugoslovanskega delavstva pa so izjavili, da ga želijo in da bodo zastavili vse sile, »da ustvarijo predpogoje za programatično enotnost«. To se pravi, da težijo za zedinjenjem le s tistim delom jugoslovanskega delavstva, ki bi osvajalo načela ministerializma in reformističnega socializma sploh. Desno krilo je s tem v nekaj mesecih postavilo na glávo vse sklepe XI. strankinega kongresa.

To ni ostalo brez reakcije. Delegati, ki so zastopali na kongresu zedinjevalno smér, so na skupnem sestanku v Ljubljani (v Mahrovi hiši na Vodnikovem trgu) soglasno sprejeli predlog podpisanega Rudolfa Golouha in inž. Antona Štebija, da izstopajo iz stranke, osnujejo Delavsko socialistično stranko Slovenije kot del skupne Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), začnejo izdajati svoje glasilo ter na javnih delavskih zborih izvolijo širši osrednji odbor, ki naj nato iz svoje sredine izvoli izvršni odbor stranke. Sklicali so nato v vseh večjih in manjših industrijskih središčih, od Jesenic do Maribora, javna zborovanja delavskih zaupnikov, ki so odobrili zgoraj navedene sklepe in izvolili svoje zastopnike v širši osrednji odbor. Ti zastopniki so se nato 11. aprila 1920 zbrali v Ljubljani (v Švicariji) na ustanovnem zboru Delavske socialistične stranke Slovenije, na katerem je bilo sklenjeno, da se slovensko delavstvo v celoti pridružuje Socialistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov). Na tem ustanovnem zboru je bil hkrati izvoljen izvršni odbor stranke, kateremu so pripadali Rudolf Golouh, inž. Dragotin Gustinčič, dr. Milan Lemež, tajnik železničarske organizacije Josip Petrič, inž. Anton Štebi in drugi.«

»Težnja po zedinjenju« — piše R. Golouh — »se je torej v Sloveniji dejansko končala z razcepom. Slovensko delavstvo pa se je takoj skoraj v celoti pridružilo slovenski socialistični stranki, ki se je povezala s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) in njenim osrednjim vodstvom v Beogradu.«

Beležimo zgornje pričevanje Rudolfa Golouha kot aktivnega udeleženca in očividca dogodkov iz leta 1919—1920.

Tako na primer pomenijo podatki Rudolfa Golouha o prvem vodstvu komunistične stranke v Sloveniji, izvoljenem na ljubljanskem kongresu 11. aprila 1920, enega izmed virov, ki naj prispeva k nadaljnjim raziskovanjem sestava vodstva. Natančnih in zanesljivih podatkov o tem prvem vodstvu namreč doslej nimamo. Takratni tisk — drugi dostopni vir — ni priobčil sestava prvega vodstva. Le v »Novi istini« iz Zagreba, listu komunistične stranke, zasledimo delne podatke o vodilnih osebah v partiji. List sporoča, da je ljubljanski kongres komunistov, za pogajanja z delegacijo mariborskega kongresa socialnih demokratov izvolil delegacijo iz naslednjih sodrugov: Josip Petrič, železničar, Viktor Koleša, kovinar, Marcel Žorga, železničar, Ivan Kitek, železniški uslužbenec, vsi iz Ljubljane, in Albert Hlebec, rudniški nastavljenec iz Trbovelj. Ta sestav priča, če ne o celotnem strankinem vodstvu, pa vsaj o delu tega vodstva in o njegovem značaju.

Naš dopisnik našteva med vodilnimi člani tudi inženirja Antona Štebija. Kakor vemo, se je Anton Štebi iz protesta proti nepoštenim metodam desničarskega vodstva odstranil iz političnega življenja še pred XI. strankinim zborom leta 1919 in je vanj stopil spet leta 1924—1925. Zato navedba imena Antona Štebija ne prepričuje. Prav tako moramo biti kritični glede navedbe imen intelektualcev v takratnem vodstvu komunistične stranke. V partijskih vrstah, zlasti v vrstah prekaljenih delavskih zaupnikov, tako imenovanega srednjega kadra, katerega odločnosti se imamo zahvaliti za nastanek komunistične partije v Sloveniji, je bilo izredno močno nezaupanje do intelektualcev. Nezaupanje je nastalo zaradi tega, ker so v tistih izrednih revolucionarnih časih, ko bi delavski razred lahko zavzel oblast, mnogi intelektualci iz socialnodemokratske stranke zagovarjali oportunistična ali celo izdajalska stališča. Tako n. pr. je na zaupniški konferenci Delavske socialistične stranke za Slovenijo dne 14. marca 1920 prišla do izraza zahteva, naj »stranko vodijo delavci sami« — kakor je o tem poročal list »Železničar« v št. 7 dne 28. marca 1920. Po podatkih Dušana Kermaunerja sta na ustanovnem kongresu komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920 predlagala delegata Ivan Baznik in Ivan Makuc, da se nasproti intelektualcem-članom Partije, ki izdajo delavske interese, izreče smrtna obsodba. Delegata sta svoj predlog sicer umaknila, imel pa je določen odmev. Takšnih hudih tendenc Partija v kasnejši dobi ne pozna.

Bralce, ki bi hoteli podrobneje proučiti ustanovni kongres KP v Sloveniji, navajamo na »Prispevke za zgodovino delavskega gibanja«, št. 1 za leto 1960, str. 89—95.

Dokumenti, ki se nanašajo na XI. zbor JSDS novembra 1919 in na ustanovni kongres KP aprila 1920, bodo priobčeni v posebnem zborniku dokumentov, nadaljevanju zbornika »Zgodovinski arhiv KPJ«.

Ivan Regent

Odlomki iz spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri

II.

Iz prvega dela mojega zapisa, ki je pod enakim naslovom izšel v »Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja«, 2. zvezek za leto 1960, je — se mi zdi — dovolj jasno pokazano, da se je Komunistična partija Italije razvila iz Socialistične stranke Italije, ki se je imenovala — kakor se še sedaj imenuje — Italijanska socialistična stranka. Vendar je treba prvemu delu zapisa dodati še to in ono, da bi bilo nastajanje komunističnega gibanja v Italiji sploh, posebej še v Italijanski socialistični stranki, bolj nazorno prikazano in zato bolj razumljivo. Pisati o nastajanju in o nastanku Komunistične partije Italije pa pomeni pisati tudi o nastajanju in o nastanku komunističnega gibanja v Julijski krajini z Istro vred in na Reki.

Ne bom segal pregloboko v zgodovino. Ni določenega dne ali datuma, o katerem bi mogli reči, da se z njim komunistično gibanje začinja. Morda se začinja z objavo Komunističnega manifesta 1848, morda s spisi utopističnih socialistov; morda še daleč poprej, kar je najbolj verjetno. Za naše potrebe, za potrebe tega zapisa bo dovolj, če rečemo, da preokret evropskega proletariata v revolucionarno smer, ki pa še zdaleč ni imel jasnih kontur, se je začel za časa Druge internacionale in se je nadaljeval v prvih letih prve svetovne vojne. V tem času imamo opraviti le s posameznimi radikalnimi elementi brez jasne perspektive. Med njimi so bili tudi taki, ki so s svojim radikalizmom hoteli le ohraniti za vedno zgubljeni prestiž II. internacionale. Tajno, konspirativno se je v prvih dveh letih prve svetovne vojne že razpravljalo med delavci v vojaški in v civilni obleki o nekaterih novih smereh delavskega gibanja. Tako razpravljanje je začelo postajati bolj jasno in bolj konkretno po oktobrski revoluciji 1917.

V mislih imam samo to, kar se je bolj ali manj konspirativno govorilo med proletarci. Če izvzamemo stranko in voditelje boljševikov v Rusiji in morda posameznike v nekaterih socialističnih strankah Evrope, je bila ogromna večina vodstev socialističnih strank odločno antirevolucionarno usmerjena: deloma, pravzaprav največ iz oportunistizma; deloma zaradi nesposobnih voditeljev; deloma zato, ker se je vanje vrnilo preveč malomeščanskih elementov, ki so ustvarjali in jačili oportunistem socialističnih strank; deloma zato, »ker ni bilo mogoče drugače« — tako se je splošno govorilo. Tega protirevolucio-

narnega odpora večine voditeljev socialističnih strank, ki je obstajal — pa naj ga opravičujejo kakorkoli —, ni mogla premagati nobena mednarodna socialistična konferenca, ki jih ni bilo malo in ki so bile tudi med vojno, o čemer sem pisal v prvem delu spominov.

Med slovenskimi in hrvatskimi socialisti v Trstu, Julijski krajini, v številni Istri, je javno prišlo do takega preokreta v drugi polovici 1918, dasi so bili slovenski in hrvatski socialisti na Primorskem in v Istri že prej bolj levo orientirani. Preokret, za katerega so bili zreli že vsi pogoji, sva pospešila s pokojnim dr. Henrikom Tumo, ko sem se nekaj mesecev pred koncem vojne vrnil od vojakov. Seveda je ta preokret nosil na sebi vse znake začetnega obeležja. Njegova temeljna poteza je bil proletarski internacionalizem s podarkom proti tedanjemu tržaškemu strankinemu vodstvu, ki je koketiralo s slovenskimi narodnjaki tako, da je sililo stranko v tedaj snujoče se Narodne svete. Nasprotovanje dr. Tume in moje Narodnim svetom ni bilo niti protinacionalno niti protijugoslovansko. Prepričana pa sva bila, da so vse slovenske in hrvatske meščanske stranke premočne in preveč trdne na nogah, zaradi česar bi tedaj relativno šibka jugoslovanska socialnodemokratska stranka v Narodnih svetih igrala le peto kolo in delala, kar bi hoteli slovenski liberalci in klerikalci. Poleg tega sva kljub vsemu še vedno mislila, in to je bilo poglavito, da je treba poskusiti, kar je mogoče in kolikor je morda še mogoče, da bi združili proletariat Avstrije vseh narodnosti in ga protipostavili buržoaziji. Med voditelji sva ostala skoraj sama. Nekateri so bili še pri vojaki, drugi pa, ki so bili doma, so gledali na dozorevajoče dogodke bolj od strani, agnostično. Pridružili so se nama delavci in deloma tudi kmetje. Razumeli so prav kmalu, da je najino stališče pravilno. Preokret pa se ni mogel ustaviti pri tem, zato je šel in je še moral iti svojo pot dalje, do komunističnega gibanja. Dr. Henrik Tumi, Antonu Jernejčiču in drugim se je zdel tak nadaljnji razvoj preokreta nevaren, zaradi česar so se v odločilnem trenutku kasneje umaknili. Ostali so na pol pota, na stališču maksimalizma ali celo reformizma, se pravi na dveh smereh, ki sta igrali glavno vlogo med italijanskimi socialisti, katerim smo se 1919 pridružili. Imel sem vtis, da je bilo komunistično gibanje Jernejčiču, Kermolju, Milostu in drugim starim voditeljem, ki so se bili nama z dr. Tumo postopoma pridružili, tuje, da je bil zanje skok iz socialističnega gibanja v komunistično kvalitativno prehod in ga niso nikdar odobraval. Tudi niso bili za tak korak pripravljeni in nobenega od imenovanih ne moremo primerjati z dr. Tumo.

Socialistična stranka Italije ni bila nikdar monolitna in ni stremela po monolitnosti. Italijanski socialisti so smatrali, da v monolitni stranki ima le vodstvo vedno prav. Zato so bili tihega mnenja, da je prav, če je v stranki poleg politične večine tudi politična manjšina, ki je navadno bila tudi ideološko po svoje usmerjena. To sicer ni bila prerogativa Italijanske socialistične stranke. Druge socialistične stranke so bile in so še vedno enake. Poleg večine je bilo včasih v stranki tudi več raznih politično in ideološko razlikujočih se manjšin. V stranki se je javno bil boj med političnimi in ideološkimi mnenji. Kongresi Italijanske socialistične stranke so značilni zaradi viharjih, ognjevitih in drznih političnih in ideoloških diskusij. Sklepi na kongresih so bili rezultat takih diskusij in skoraj nikdar niso bili sprejeti soglasno. Če so posamezniki, kakor npr. kasnejši ministri Bonomi, Bissolati in drugi skrenili preveč iz programskih okvirov v malomeščanski oportunitizem, so jih izključili iz

stranke, če niso prej sami demisionirali. Mussolinija so izključili, ker je bil začel zagovarjati, naj se Italija med prvo svetovno vojno pridruži Antanti, medtem ko je vodstvo stranke bilo za to, da bi Italija ostala nevtralna. Tudi to ni bila prerogativa Italijanske socialistične stranke, toda sproščenost v diskusiji je bila na njenih sestankih, na njenih konferencah in na njenih kongresih temperamentnejša in svoboda notranje diskusije širša in prizanesljivejša.

S strankinim kongresom take vrste so se socialisti Julijske krajine in Istre prvič kot delegati seznanili oktobra 1919 v Bologni.¹ Na tem kongresu so nastopili maksimalisti, reformisti in antiparlamentarci. Prve je zastopal Nicolo Bombacci, druge Filippo Turati, tretje pa Amadeo Bordiga. Ne glede na tri različne ideološke in politične smeri, je kongres skoraj soglasno sklenil prijaviti stranko kot članico Komunistične internacionale. To je bila menda kategorična zahteva strankinih članov vseh treh struj.

Drugi dan kongresa mi je pokojni Giacinto Menotti Serrati, ki je bil ravnatelj in glavni urednik dnevnika »Avanti«, prišel povedat, da želijo izvoliti v strankino vodstvo dva delegata iz Julijske krajine, všteti Istri, med katerimi naj bi bil eden slovenski. Prosil me je, naj mu povem, katera dva bi jaz predlagal. Predlagal sem dr. Henrika Tumo in Giuseppea Tuntarja. Poslednjega sem predlagal, čeprav sem vedel, da je na to mesto zelo resno reflektiral tedanji glavni urednik in ravnatelj tržaškega dnevnika »Il Lavoratore« Giuseppe Passigli, ki mi mojega predloga ni mogel nikdar odpustiti. Uro kasneje mi je Serrati prišel povedat, da sprejmejo Tuntarja kot najboljšega levo orientiranega primorskega italijanskega tovariša, ne sprejmejo pa dr. Tumo, ker bi z njim samo povečali utež reformistov v strankinem vodstvu. Prosil me je, naj to mesto prevzamem jaz. Sprejel sem, ker mi je povedal, da poleg njegove želje je to tudi želja vseh slovenskih in italijanskih delegatov Julijske krajine, Istre in Reke. Pri volitvah sem bil tudi izvoljen.

Tako sem postal član vodstva Italijanske socialistične stranke. V Trstu pa sem vodil slovensko-hrvatsko strankino tajništvo za Julijsko krajino z Istro in Reko vred ter sodeloval pri dnevniku »Il Lavoratore«, v katerem sem precej časa objavljaj tudi članke o zunanji politiki. V februarju 1920 sem sprejel še uredništvo slovenskega komunističnega časopisa »Delo«, katerega sem dejansko in javno urejeval do jeseni 1926, konspirativno pa do leta 1927 v Trstu in na Goriškem, potem v Ljubljani in v Parizu do konca 1930.²

V vodstvu Italijanske socialistične stranke so se začele po kongresu homatiije že na prvi seji, ki je bila v Imoli. Pri glasovanju na kongresu je dobil največ glasov Nicolo Bombacci. Razlika med glasovi za posamezne člane vodstva je bila minimalna, toda Bombacci, ki je bil nekak glasnik maksimalizma, je na prvi seji zahteval zase tajništvo stranke. Serrati, ki je bil vseskozi resen človek in dober tovariš, ni maral Bombaccija, glede katerega je bil upravičenega mnenja, da je le revolucionarni frazer in demagog, kar se je čez leta izkazalo (glej I. del mojih spominov). Predlagal je, naj bi začasno ohranil mesto novega tajnika dotedanji tajnik ali sekretar Constantino Lazzari. Pokojni Serrati se sicer ni povsem strinjal z Lazzarijem; predlagal ga je kot

¹ V prvem delu mojih spominov je napačno rečeno, da je bil kongres septembra meseca (str. 312 »Prispevkov«, št. 2 za 1960).

² Tržaško in goriško »Delo« od l. 1927 dalje nisem več urejeval, pač pa »Delo« v Ljubljani in Parizu. Med kasnejšimi uredniki »Dela« v Parizu je bil Stane Vilhár.

tedaj edino mogočo alternativo proti Bombacciju. Verjetno tudi zato, ker se je dalo s Constantinom Lazzarijem lažje delati in nanj bolj vplivati. Toda Lazzari je predlog odločno odklonil. Tako je proti volji Serrátija in nekaterih drugih, ki sem se jim pridružil tudi jaz, postal sekretar stranke Nicolo Bombacci in sicer do volitev 1919, ko je moral zapustiti mesto sekretarja, ker je bil izvoljen za parlamentarnega poslanca. Novi sekretar je postal prof. Egidio Gennari, ki je ostal na svojem mestu do ustanovitve Komunistične partije Italije. Bombacci ni mogel biti več tajnik, ker je bilo strankino vodstvo že prej sklenilo, da poslanec ne sme biti strankin tajnik.

Na tej prvi seji vodstva Italijanske socialistične stranke je bil zastopnik Komunistične internacionale. Predlagal je, naj stranka izključi iz svojih vrst vse vodilne reformiste in naj bo njena politika bolj radikalno usmerjena. Dobrih sedem let kasneje mi je ta tovariš v Moskvi zaupal, da se s svojim predlogom v Imoli ni strinjal, da pa je taka bila njegova naloga. Njegov predlog je vznemiril reformistične člane vodstva, ki so sicer glasovali za Komunistično internacionalo, vendar miselno pod pogojem, da se pusti vprašanje radikalizma pri miru. Začel se je boj med pristaši revolucionarne in mirne poti v socializem. Boj je stranko, ki se ni hotela ločiti od reformistov, onespособil za prvo in drugo alternativo in storil nesposobno tudi za boj proti fašizmu.

V tej dobi, se pravi, v dveh letih 1919—1920, je bilo delavsko gibanje v Italiji izredno razgibano. V tej relativno kratki dobi, ko je tedanja Italijanska socialistična stranka, dasi politično in ideološko neenotna, dosegla svoj vrhunec in nato pričela upadati, se je razvilo delavsko gibanje v Italiji, združeno z gibanjem poljedelskih delavcev in brezzemeljskih kmetov, do takega razmaha, da je bila Italija nekajkrat na pragu revolucije. Katera gibanja so bila najbližje revoluciji, je težko reči. Glede tega vprašanja ni bilo v strankinem vodstvu nikdar enotnosti. Stranka je zamudila vse. Zamudila je zato, ker so reformistični elementi v njej vsak poskus revolucije sabotirali; zamudila je tudi zato, ker se ni bila na revolucijo nikdar resno pripravljala, dasi je o njej mnogo govorila. Ni bila za revolucijo organizirana. Zato je bila potrebna nova stranka, novega tipa, stranka leninistične koncepcije in organizacije.

V tem času je vodstvo stranke naredilo nekaj grobih napak. Predvsem ni pravilno analiziralo stvarnosti Italije. Namesto da bi bilo analiziralo situacijo v Italiji, se je zadovoljilo s tem, da je enostavno vzelo Leninove napotke, ki so nastali za situacijo v Rusiji, in jo avtomatski preneslo v Italijo, kjer pa niso več ustrezali danim pogojem. Ta napaka je skupaj z mnogimi drugimi po sili inercije prešla tudi v Komunistično partijo, v kateri je nekaj let šarila kot dogma. Ta napaka se ni avtomatski uveljavila samo v Komunistični partiji Italije, marveč tudi v drugih komunističnih partijah.

Razume se, da je danes v zgodovinski perspektivi o vsem tem lažje govoriti, kakor v tistih časih, ko je proletariat Italije preživel svojo najmočnejšo in hkrati najmučnejšo dobo.

Druga velika napaka je bila pogodba, ki jo je vodstvo Socialistične stranke Italije takoj po kongresu v Bologni sklenilo s Konfederacijo dela, to je s sindikati. S to pogodbo se je bila stranka obvezala podpirati vsa delavska sindikalna gibanja v Italiji, katerih vodstvo si je Konfederacija dela obvezno pridržala zase. Politična gibanja naj bi po tej pogodbi vodila stranka, Kon-

federacija dela pa bi taka gibanja podpirala. Ta stroga delitev gibanj med politično in sindikalno vodstvo, ki je v Trstu prej nismo nikdar poznali in ki nam nikdar ni delala skrbi, je imela za italijansko delavstvo težke posledice. Tem bolj, ker je bila Konfederacija dela v rokah reformistov (njen tajnik je bil ultrareformist D'Aragona) in je skoraj vsa gibanja razglašala za sindikalna. Zaradi te pogodbe se strankino vodstvo ni moglo zediniti z vodstvom Konfederacije dela za časa zasedbe fabrik 1920, kajti poslednje je vztrajalo na trditvi, da je zasedba fabrik sindikalnega pomena.

Ta pogodba je bila nedvomno posledica reformističnega pritiska v strankinem vodstvu, pa tudi posledica stalnega omahovanja maksimalistov v reformizem, pomanjkanja njihovega treznega poznanja tedanje italijanske situacije in pomanjkanja marksistične revolucionarne miselnosti. Vse to je prišlo do izraza večkrat, tudi za časa zasedbe fabrik leta 1920.

Seje socialističnega vodstva z vodstvom Konfederacije dela v dobi zasedbe fabrik leta 1920, so trajale nekaj dni in so bile zelo dramatične. D'Aragona in drugi člani Konfederacije dela so vztrajali, da ni mogoče spremeniti zasedbe fabrik v politično gibanje, kar je zahtevala večina strankinega vodstva, še manj pa v revolucionarno gibanje. Pri tem so na moje začudenje nekateri člani vodstva Konfederacije dela na takih sejah glasno jokali. Nazadnje se je sklenilo sklicati državno-konferenco sindikatov in Delavskih zbornic. Konferenca naj bi odločila, ali se gre v revolucijo ali v paktiranje s posredovanjem tedanjega ministrskega predsednika Giolittija. Tudi ta konferenca, glede katere se je že vnaprej vedelo, da bo za paktiranje, kajti v njej so imeli večino reformisti, je bila izredno mučna in dramatična. Spominjam se, da mi je pokojni Ruggero Grieco v prvem opoldanskem odmoru konference dejal: »Dokler smemo javno razpravljati o revoluciji, razpravljati, ali naj se revolucija začne ali ne, pomeni, da se je buržoazija ne boji, da ve, da je ne bo.«

Na tej konferenci se je tedanji sekretar Socialistične stranke, sedaj že pokojni Egidio Gennari, trudil na vse pretege, da bi dokazal — kar je bilo vendarle res —, da je zasedba fabrik že zgubila svoj sindikalni pomen in da se je spremenila v politično revolucionarno gibanje. Bil je trdno prepričan, da je napočil skrajni čas za revolucijo. V strankinem vodstvu je imel formalno večino (sedem glasov za, proti šest), ki ga je podpirala. Bili smo prepričani, da je ta formalna večina, ki je prej mnogokrat prišla do izraza pri glasovanjih na sejah, tudi stvarna. Po glasovanju na konferenci, ki je izpadlo v korist reformistov, sem pa začuden zvedel, da je bila večina zares le formalna. Nekdo od sedmorice mi je priznal, da mu je izid glasovanja všeč, da se mu je zvalil — prav tako je rekel — kamen od srca; da je vedno glasoval za levo radikalne predloge samo zato, da bi si ohranil zaupanje svojih strankinih volivcev.

To se pravi, da je vodstvo Socialistične stranke Italije imelo le formalno maksimalistično večino, nikakor ne tudi stvarne. Namesto, da bi izražalo strankino večino, je bilo to strankino vodstvo v resnici izraz večine v vodstvu Konfederacije dela. Verjetno spada tudi to med razloge, da strankino vodstvo, ki sicer ni dovolilo reformistom, da bi prevzeli mesto v kaki buržoazni vladi, ni bilo sposobno, da bi vodilo proletariat v revoluciji.

Zasedba fabrik ni bila nič novega ne za Italijo in ne za nekatere druge dežele. Pri tem bo morda le zanimivo dejstvo, da so se za zasedbo fabrik povsod navduševali sindikati in njihovi reformistični voditelji. Tudi veliko zasedbo fabrik v Italiji leta 1920, o kateri gre beseda, so sklenili reformistični

voditelji sindikatov. Ta zasedba fabrik je imela po sklepu Konfederacije dela povsem sindikalne namene. Postala pa je izredno važna in se razvijala čedalje bolj v revolucionarno obeležje, kajti hkrati z zasedbo fabrik so začeli poljedelski delavci in brezzemeljski kmetje na jugu Italije in v padski nižini zasedati veleposestniška zemljišča, na drugi strani pa se je bila že začela fašistična ofenziva, ki je bila zadala delavcem že nekatere udarce. Ta dva činitelja sta dala zasedbi fabrik značaj, ki so ji ga reformisti odrekli, ki so se ji ga bali priznati.

Dnevi zasedbe fabrik v Italiji leta 1920 so bili, ponavljam, izredno napeti in dramatični. V zraku je dišalo po revoluciji. Novinarji mnogih italijanskih listov in razni politični delavci so prihajali k nam in prigovarjali, naj pospešimo revolucijo mi, sicer bodo drugi pospešili kontrarevolucijo. Proletariat Italije je v tistih mučnih in srditih dneh napisal nekaj izredno lepih in poučnih strani svoje slavne zgodovine. V fabrikah, katere so zapustili vsi ravnatelji, skoraj vsi inženirji in tehniki, se je delo normalno odvijalo. Povsod sta vladala red in disciplina. Delavci so se bili v vseh fabrikah dobro zabarikadirali, obdali poslopja z bodečo žico in se na razne načine oborožili. Tu in tam so bili tudi mitraljezi. Na najvišjih stavbah so plapolale rdeče zastave. Delavci so bili v podjetjih dan in noč. Opoldne in zvečer so matere, žene, sestre in neveste prinašale delavcem hrano. Delavci niso nikjer vdrli v blagajne, nikjer se ni pripetila nobena tatvina. Pač pa so našli delavci v fabrikah mnogo skritega fašističnega orožja: bodala z napisom »Reka ali smrt«, puške, pištole itd.

Natančno opisati revolucionarne in težke dneve zasedbe fabrik v Italiji leta 1920 ni lahko. Osebn sem obiskal mnogo zasedenih fabrik, se tam razgovarjal z delavci in organiziral v podjetjih več letočih shodov. Do mojih obiskov je prišlo večinoma na željo delavcev in na željo zastopnikov milanske socialistične mladinske organizacije. Serratija ni bilo v Italiji. Bil je v Moskvi. Po skupnem sklepu vodstev stranke in Konfederacije, da bo čez nekaj dni sklicana državna konferenca sindikatov in Delavskih zbornic, so vsi člani strankinega vodstva zapustili Milan, trdeč, da morajo v svojih krajih pogledati, kako gre z zasedbo fabrik. Tega nisem mogel odobriti. Zdelo se mi je, da zapustiti strankino vodstvo v tako revolucionarnem trenutku ni bilo razsodno, ni bilo na mestu. Pomenilo je, da se člani strankinega vodstva niso zavedali resnega položaja, da jim je bil navedeni sklep všeč. V Milanu sva ostala strankin sekretar in pisec tega zapisa. Gennari je bil iz sebe. Razumel sem ga in mu pritrjeval, kajti iz Turina, od koder smo mnogo pričakovali, ni prišla za večino strankinega vodstva najmanjša spodbuda. Govor Palmira Togliattija, ki je na neki skupni seji strankinega vodstva in Konfederacije dela obrazložil položaj v Turinu in v Piemontu, od koder je bil poslan, je bil bolj teoretski, dasi tudi politični, izzvenel pa je bolj agnostično, bolj proti poskusu revolucije kakor za poskus revolucije. S tem govorom so bili reformistični člani Konfederacije dela izredno zadovoljni. Vem, da je Gennarija skrajno razburil — saj mi je bil to tudi osebno povedal — in bil morda razlog, da mi je Gennari po govoru P. Togliattija kmalu po končani seji povedal, da mora tudi sam za nekoliko dni v Florenco. Ob tej priliki mi je dejal, da vsaj nekdo mora ostati v Milanu. »Ostani ti,« je dejal. »Imaš pooblastilo, stori kar bi zahtevale razmere.« Gennariju sem odkrito povedal, da se mi ne zdi resno, ko ni zbrano strankino vodstvo in se s tem prepušča takšno gibanje in tako

situacijo v rokah reformistov in da se ne more ravnati, kakor bi zahtevale razmere, en sam tovariš. Za to mora biti navzoča vsaj zavedna in energična večina strankinega vodstva. Še tega ne bi bilo zadosti. Socialistični voditelji, teoretiki in praktiki v Turinu, Florenci, Milanu in drugih velikih industrijskih centrih, ki so imeli možnost močno vplivati na razvoj dogodkov v levo radikalno smer, so se vedli relativno zadržano, niso pokazali potrebne odločnosti, razen nekaterih. Zato so pa reformisti bili vedno odločno usmerjeni proti revoluciji. In v teh razmerah naj bi jaz tedaj sam odločal, »kakor bodo pač zahtevale razmere«, imajoč proti sebi ves sindikalni reformistični štab, razen morda nekaj sindikalnih voditeljev, ki niso imeli potrebnega vpliva in zadostnega ugleda. Vendar je Egidio Gennari odpotoval in me pustil samega v Milanu s tako oporoko.

Ko sem ostal sam, so ves čas name pritiskali tedanji voditelji socialistične mladinske organizacije. Hoteli so vsekakor sprožiti revolucijo, povzročiti gotovo dejstvo in so zato silili vame, da bi jim to dovolil. Sprožiti pa so hoteli revolucijo na način, ki ga nisem mogel odobriti. Dišal je — namreč način — po avanturizmu in je proti volji mladih voditeljev mogel postati tudi provokacija.

Voditeljem socialistične mladinske organizacije sem skušal dopovedati, da revolucija ni šala, da se je treba za revolucijo resno in dobro pripraviti, da mora biti zanjo večina delovnega ljudstva, da je treba imeti na svoji strani dovolj vojaštva in da ji mora načelovati odločno in strnjeno vodstvo, sicer pride do avanturizma, ki ga ne moremo odobravati. Mladi voditelji pa so mi pozno zvečer na nekem tajnem sestanku pokazali, da imajo na razpolago tri aktivne višje oficirje in štiri srednje rezervne. »Drugi — katerih da je mnogo — niso prišli,« so rekli. Na vprašanje, če še mi to ne zdi dovolj, sem odgovoril, da za revolucijo v državi, kakršna je bila Italija, se mi tega zdi nekako premalo in da naj nikakor ne uresničijo svojega konkretnega namena, ki naj bi sprožil revolucionarne dogodke. Njihova akcija sama na sebi itak ne bi bila nič pomagala. Ustvarila bi nam samo še več sovražnikov, kakor smo jih že imeli. Priporočal sem jim delati z vsemi silami na to, da bi čimprej dobili na svojo stran večino delovnega ljudstva.

Povedal sem nekaj o obnašanju sindikalnih in reformističnih voditeljev, ki so vedno zavestno sabotirali vsak revolucionarni poskus in o nekaterih napakah Italijanske socialistične stranke pred zasedbo fabrik leta 1920 in med zasedbo. Bilo bi pa napačno misliti ali trditi, da je zavoljo takih napak Italijanske socialistične stranke prišlo do ločitve komunistov od socialistov. Take napake in še druge komunisti seveda niso mogli spregledati, tem manj, ker so take napake na komuniste v določeni meri tudi učinkovale. S časom in z veliko mujo pa bi se bile dale take napake morda celo odpraviti. Tem bolj, ker se komunisti niso hoteli odcepiti od maksimalistov, marveč le od reformistov. Toda poglobitvi razlog za odcepitev komunistov od socialistov je bilo dejstvo, da socialistična stranka, kakršna je bila v kleščah reformistov, ki so vedno sabotirali vsak poskus tudi najmanjše revolucionarne geste, in v kleščah demagoškega frazerskega maksimalizma, ki se ni nikdar resno pripravljal na revolucijo, ni bila sposobna, ni mogla biti voditeljica proletariata v boju proti buržoaziji, in da so komunisti hoteli dati proletariatu in vsemu delovnemu ljudstvu Italije stranko novega tipa, stranko, ki naj bi bila idejno in organi-

zacijsko sposobna voditi proletariat v revolucionarnem boju do zmage. Na žalost je prišlo do razcepa, ko je proletarsko gibanje v Italiji že začelo upadati, ko je kljub vsemu že zgubilo svoj prvotni elan in ko je fašistična ofenziva, katero so spčetka vzdrževali veleagrarci, že dosegla določene uspehe. Poleg tega je postal prvi sekretar komaj ustanovljene komunistične partije Amadeo Bordiga, ki je s svojim centralistično-birokratskim načinom vodenja stranke prav kmalu dokazal, da je sicer priden dogmatik, da pa ne zna voditi komunističnega, revolucionarnega gibanja v pogojih Italije.

Politična situacija v Italiji v septembru leta 1920 je bila naslednja: Po vsej Italiji — razen v Julijski krajini z Istro in Reko³ — so delavci po sklepu sindikatov zasedli fabrike. Voditelji sindikatov so segli po revolucionarnem sredstvu za doseg relativno dobrih, vendar le sindikalnih uspehov. Na jugu Italije in v Padski nižini so poljedelski delavci in brezzemeljski kmetje zasedali veleposestniška zemljišča. Ti dve dejstvi sta bili izraz objektivne revolucionarne situacije in sta prestrašili industrijsko in agrarno buržoazijo še bolj, kot je že bila prestrašena. Voditelji sindikatov so hoteli obdržati vodstvo gibanja v svojih rokah, trdeč, da so ga sindikati sklenili in začeli in da je sindikalnega značaja. Del vodstva Socialistične stranke, in sicer formalna večina tega vodstva, je zahteval vodstvo vsega gibanja zase in hotel usmeriti gibanje na pot revolucije. Najvplivnejša osebnost Italijanske socialistične stranke G. M. Serrati, se je v tistih pomembnih dneh nahajal v Sovjetski Rusiji, odtrgan od dogodkov doma. Radikalno, levo orientirani voditelji delavstva v posameznih industrijskih centrih so kljub objektivno revolucionarnemu položaju ohranili nekako čudno določeno vzdržnost. Ministrski predsednik Giolitti, zastopnik italijanske liberalne buržoazije in italijanskega velekapitala, je skoraj tik pred okupacijo fabrik zapustil Rim in se odpeljal v Vichy (Francijo) na zdravljenje in počitek. Hkrati se je pripravljala velika fašistična ofenziva. V taki situaciji je državna konferenca sindikatov in Delavskih zborovnic zborovala in po viharni diskusiji sklenila, naj vodstvo gibanja ostane v rokah Konfederacije dela, ki naj s posredovanjem Giolittija doseže sporazum z delodajalci. Tako se je klavrno zaključilo revolucionarno gibanje v Italiji v septembru leta 1920. Objektivno revolucionarni položaj je splahnel.

Objektivno revolucionarni položaj v Italiji ni bil le v septembru 1920. Tak položaj je trajal dve leti in sicer leta 1919 in 1920. V tem času je bilo prav mnogo velikih stavk in gibanj. Ta čas je proletariat skupaj s poljedelskimi delavci ter malimi in brezzemeljskimi kmeti Italije bil ogromna sila, ki se je je italijanska industrijska in agrarna buržoazija upravičeno bala. V tem času, v teh dveh letih so se zgodile v Italiji stvari, ki so zaradi svojega objektivno revolucionarnega obeležja presegale revolucionarni značaj zasedbe fabrik. Nedopovedljiva škoda je pri tem bila žalostna resnica, da vodstvo Socialistične stranke ni tega dojelo, da se za primer revolucije ni pripravljalo, da je na svojih sejah — ki so bile zelo pogostoma sklicane — izgubilo, zaradi relativno brezpomembnih osebnih zadev, vse polno časa in da je bilo to vodstvo politično in ideološko razklano, kar je zaneslo razkol tudi med delovno ljudstvo. Razklanost med voditelji je pogajala razkol med delovnim ljudstvom. Raz-

³ V Julijski krajini in Istri delavci niso zasedli fabrik, ker je tako sklenila Konfederacija dela in sicer zaradi izjemnega stanja. Okupirano ozemlje je bilo namreč pod vojaško upravo in torej pod izrednim vojaškim sodiščem.

cepljenost je bila taka, da so nekateri levičarji agitirali, naj bi se delavci sploh ne udeležili volitev, medtem ko so reformisti silili v buržoazne vlade, kamor so jih liberalne stranke z raznimi obljubami tudi vabile in kamor so hoteli le z odobrenjem in s podporo stranke, kar pa jim ta ni dovoljevala; maksimalisti na drugi strani so demagoško silili v revolucijo, za katero se niso niti najmanj pripravljali. Zato se ni uveljavila ne prva ne druga alternativa, dasi so bili dani pogoji za obe. Kaj storiti? Da: kaj storiti?

Revolucija ni bila vsak trenutek mogoča, to je res, dasi je bilo vedno kakšno gibanje na dnevnem redu. Nekatera gibanja med njimi so bila tako mogočna, da bi bila na revolucijo zares pripravljena in za revolucijo organizirana stranka lahko take trenutke brez kolebanj izkoristila s precejšnjo možnostjo zmage. Navedel bom samo en primer, ki se mi zdi tipičen, katerega pa je potisnilo današnje zgodovino-pisje italijanskega delavskega gibanja v pozabo. O njem se več ne govori, dasi se govori o mnogih manjših gibanjih. Ta primer je sestavljen iz več delov, ki pa tvorijo med seboj celoto.

Dogodki v Ankoni spomladi leta 1920 in drugi z njimi v zvezi po svoji udarni sili, po svoji učinkovitosti in objektivni revolucionarnosti presegajo dogodke v zvezi z zasedbo fabrik septembra leta 1920. Presegajo te poslednje že zaradi tega, ker ni prišlo do njih kot posledice reformističnega sindikalnega sklepa, marveč so izbruhnili kot spontani upor proti razmeram v vojski in proti posebnemu vojaškemu povelju.

Spomladi 1920 je najprej prišlo do upora italijanskih udarnih čet »Arditi«. Upor teh čet se je pričel v Julijski krajini in v Istri in sicer v Pulju, Trstu, Pordenonu, Cervignanu in drugod, od koder se je razširil na nekatere druge province Italije. Temu uporu je vsaj v Julijski krajini deloma kumovala socialistična mladina, ki se je med Arditi že dolgo časa prej skrbno gibala. Objektivni vzrok upora pa je bil verjetno v vojašnicah, kjer so mlade vojake zadrževali več kot dve leti po vojni v pogojih, ki so bili vse prej kot ugodni za mlade ljudi.

Dne 24. maja 1920 so nemiri zajeli bersagliere (strelce) v Ankoni. Te čete so se uprle, ker niso hotele v Valono (Albanija), kjer so se že nahajali drugi italijanski vojaki. Ankonski bersaglieri so se podredili kampanji lista »Avanti!«, ki je zahteval, naj Italija odpokliče svoje vojake iz Valone in vse Albanije. Velešile se namreč niso mogle dogovoriti, katerega in kakšnega človeka naj darujejo albanskemu ljudstvu kot princa ali kralja. Vojaki so razorožili nekoliko častnikov in se zabarikadirali v vojašnici. Prišlo je do spopada med bersaglieri in karabinjerji. V spopadu je bilo na obeh straneh nekoliko mrtvih in ranjenih. Upor je postal resna stvar. V znamenje solidarnosti z vojaki so ankonski delavci stopili v stavko. Drugi dan se je začel upor vojakov širiti na druga mesta in prav tako se je začelo širiti stavkovno gibanje. Uprli so se bili vojaki v vsej ankonski provinci. V znak solidarnosti so razglasili stavko delavci srednje Italije. Silni boji, v katerih so nastopali tudi vojaki, so bili v mestih Jesi, Senegallia, Forli, Terni, Perugia, Imola itd., se pravi v pokrajinah Marche, Ancona, Romagna, Emilia in Umbria, skratka, v vsej srednji Italiji do gornje doline reke Tiber (Tevere). Uprlo se je tudi nekaj trdnjav. Uporno gibanje se je dan za dnem širilo na druga mesta in druge kraje. V Ankoni je prišlo do spopada, v katerem so grmeli topovi. Na Ancono so streljale torpedovke z morja. Povsod se je razširila parola socialističnega tiska: »Ven iz Albanije!«. Neslana bajka, ki si jo je bila izmislila menda oblast

in so jo širili fašisti in reakcionarji sploh, češ da je upor organizirala monarhistična Jugoslavija, kar so otroško dokazovali s tem, da je bil v Ankoni aretiran tudi slovenski delavec Snajdar, ni nič zalegla. Upori so čedalje silneje trajali več kot mesec dni.

Nazadnje se je zdramilo tudi vodstvo Italijanske socialistične stranke, ki je v pozni drugi polovici junija 1920 sklicalo sejo. Kakor pozneje za časa zasedbe fabrik, tako tedaj ni bilo v Italiji Serratija. Seja vodstva, na kateri ni bilo nobenega člana vodstva ne iz Turina (Terracini je bil v Moskvi) ne iz Milana in tudi ne Tuntarja — vsi so bili vsak po svoje levo orientirani —, je trajala vsaj dva dni v klubskih prostorih socialističnih poslancev rimskega parlamenta. Vse čas pa so bili navzoči reformistični poslanci Turati, Treves in Modigliani. Predsednik vlade Giolitti je čakal na sklep naše seje. Drugi dan seje sta čakala na sklep našega vodstva vlada in parlament. Modigliani je igral vlogo kurirja med Giolittijem in našo sejo, na kateri je skupaj z drugimi reformističnimi poslanci skušal učinkovati v reformističnem duhu. O uporu so se raznašale vsemogoče vesti: da so ga organizirali anarhisti; da je le delo brezvestnih obupancev in podobno. Gennari pa, strankin sekretar, se je boril kakor lev, da bi gibanje nadaljevali, razširili in ga razvili v smer revolucije. Drugi dan sta prišla dva zastopnika italijanske republikanske stranke in povedala, da je njuna stranka za razširjenje gibanja in da je pripravljena iti vštric s socialistično stranko do zmage. Po dveh dneh srditih diskusij, ko so ob pomanjkanju argumentov padale pesti po mizi, smo glasovali. Gennarijeva resolucija v prilog razširitve upora in gibanja je dobila poleg njegovega še dva glasova. Vsega torej tri, to je manjšino. Reformisti so še enkrat zmagali. Le nekaj so delavci in vojaki dosegli: Italijanska vlada je morala odpoklicati svoje vojake iz Valone, potem pa iz vse Albanije.

Konec koncev ni kar si bodi, prisiliti vlado zmagovite države, kakršna je tedaj bila Italija, naj odpokliče svoje čete iz dežele, v kateri se je nahajala kot okupacijska sila. In tudi ni bilo kar si bodi, da so dogodki prisilili tako energičnega ministrskega predsednika, kakršen je bil Giolitti, naj s svojim parlamentom čaka na sklep vodstva Italijanske socialistične stranke glede vseh navedenih dogodkov. Vse to je bilo nedvomno velik uspeh italijanskih delavcev, vojakov in kmetov. Bil je tudi uspeh in znamenje ugleda Italijanske socialistične stranke, njenega vodstva in njenega glasila »Avanti«, ki je dnevno pozivalo ljudstvo na take akcije. Bil pa je tudi čas, ko je bilo mogoče gibanje razširiti v socialistično revolucijo. Italijanska buržoazija je bila v krizi in politično razcepljena. Poleg tega je čutila, da je spričo delavskega gibanja, spričo gibanja brezzemeljskih in revnih kmetov, ki so vsi zahtevali prostor na soncu, ter spričo viharnih ljudskih idej, ki so prihajale od Sovjetske Rusije, da je spričo vsega tega neobgljena, brez moči in zaenkrat nesposobna stopiti v boj proti delovnemu ljudstvu, v boj, za katerega se je pripravljala. V takih razmerah bi lahko in bi morala seja strankinega vodstva iti dalje v navedeno smer, tembolj, ker so bile poleg italijanske republikanske stranke še druge napredne stranke, ki so bile pripravljene korakati z nami vsaj do strmoglavljenja monarhije, dasi se iz previdnosti za to niso ponudile. To niso bili le mučni in dramatični dnevi, marveč je sklep vodstva Italijanske socialistične stranke bil za italijanske delavce, vojake in kmete pravcata tragedija.

Med navedeno sejo in po njej sem imel priložnost pogovarjati se na dolgo s strankinim sekretarjem Gennarijem in opozoriti ga na nekatere zanimive

stvari, ki so bile zame nerazumljive. Bil sem mu vedno ob strani, hotel je celo, da bi bil njegov namestnik, kar sem odklonil zaradi preobremenjenosti v Trstu. Zato sem mu lahko povedal svoje misli. Nisem se namreč strinjal, da je povabil nekoliko reformističnih poslancev, in sicer najhujše, najdoslednejše. Saj so bili bolj na desni kot republikanci in nekatere druge napredne stranke. Nerazumljivo me je nerviralo dejstvo, da na seji ni bilo ne turinskega ne milanskega člana vodstva ne tržaškega Tuntarja; to se pravi, v tako velevažnem trenutku so manjkali trije najradikalnejši tovariši, na katere smo vedno računali. Zakaj? Nisem se strinjal z Gennarijem, da je vključil v dnevni red seje točko z nedoločnim vprašanjem »kaj sedaj«, ko bi bili morali že na sejo priti z odločnimi predlogi, kako in do katere meje razširiti gibanje in kakšen naj bi bil cilj gibanja. Nisem se strinjal z njim, da je sklical sejo v klubskih prostorih socialističnih poslancev rimskega parlamenta.

Gibanje je bilo doseglo že višek svoje udarne moči in uporne zanesenosti. Delavci in kmetje so že dolgo pred sejo pošiljali na sedež vodstva Socialistične stranke misije, ki so zahtevale v imenu delavcev, kmetov in vojakov, naj se začne in konča. Osebnost me je najbolj vznemirjalo, da iz Turina, kjer še živeli Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, Umberto Terracini in drugi, ni bilo nobenega glasu in prav tako ne iz Neaplja, kjer je bil začasni sedež komunistične frakcije južne Italije. Reformisti pa so bili na delu kot mravlje. To pomeni, da ni bilo samo vodstvo Socialistične stranke krivo, če se dogodki niso razvili drugače.

Seja je tudi zame osebno imela določene posledice, ki spominjajo na anekdoto. Na seji smo sklenili, da mora ostati glasovanje tajno. Za ta sklep ni bilo merodajno vprašanje osebne varnosti, marveč vprašanje strankine varnosti. Ko pa sem se drugi dan po zaključku seje vrnil iz Rima v Trst, sem v tržaškem socialističnem dnevniku »Il Lavoratore« čital poročilo o seji. Tam je list objavil, da so samo trije člani vodstva glasovali za revolucijo, da pa smejo biti tržaški socialisti ponosni, ker sem bil med trojico tudi jaz. (Za Gennarijevo resolucijo je glasoval poleg Gennarija in mene še sicilijanski član tedanjega vodstva.) Socialistična stranka ni imela moči, da bi bila zamašila usta dopisnikom svojih listov. Ni znala uveljaviti svoje avtoritete pri svojih novinarjih, med katere ni znala uvesti stroge strankine discipline. Zame je imela vest v tržaškem socialističnem dnevniku neprijetne posledice. Vsebovala je proti volji dopisnika tudi dober nauk. Buržoazni časopisi in nacionalisti so dobili priliko znesti se nad socialisti. »Tako torej,« so pisali, »izvolili so v strankino vodstvo radikalnega slovenskega socialista, da bi pospeševal v Italiji revolucijo v korist Jugoslavije.« Kasneje januarja leta 1921, ko je bila ustanovljena Komunistična partija Italije, za kar sem zopet glasoval, so se nad menoj znesli tržaški nekomunisti, tj. socialisti — zlasti pokojni prof. Aldo Oberdorfer —, ki so še huje kot buržuji trdili, da hočem revolucijo v Italiji v korist tedanje reakcionarne Jugoslavije. S takšno taktiko so hoteli zaježiti komunistični vpliv. Sveda sta bili obe trditvi iz trte zviti. Jugoslavija Karadjordjevičev mi ni bila pri srcu nič bolj kot Italija Savojevcev.

Prišel sem do prepričanja, da je internacionalizem zaenkrat le zelo lepa ideja, ki pa ni še prišla v kri in meso vsega delovnega ljudstva in tudi ne vsega proletariata. Potrebno bo, sem si mislil, še mnogo let za ta velepomembni kvalitativni skok ali prehod. Potreba je, da se razvijejo taki družbeni procesi in realizirajo tiste vrste razlogi, ki so svojčas nujno prisilili rodove, potem

bratovstva, dalje plemena in zveze plemen, da so se nehali sovražiti, da so se nehali bojevati med seboj in se zedinjevati, spajati v narode. Subjektivni faktor more ta proces seveda zelo pospešiti. Sicer mu že davno pripravlja tla in ga že dnevno pospešuje; treba bo pa še zelo mnogo delati. Ta subjektivni faktor je predvsem proletariat. Njemu je zaupana vodilna vloga tudi v tem procesu, čeprav ne zanikujem drugih sil, ki mu pri tem bolj ali manj zavestno pomagajo.

Opirajoč se na spomin in na dokumentacijo — ki na žalost ni popolna — sem skušal opisati v najbolj skrajšani obliki dogodke, ki so se mesec ali dva odvijali v Italiji spomladi leta 1920 ob uporabi Arditov in ob ankonskem vojaškem uporu. V letih 1919 in 1920 so se gibanja v Italiji tako naglo in vsebinsko razvijala in stopnjevala, da so delovni ljudje vsakokrat nestrpno pričakovali revolucionarno rešitev tega ali drugega gibanja. Ko je resen in odgovorni furlanski tovariš Tonet iz Monfalcona zvedel v Trstu, da so kovinarji v Italiji sklenili zasesti fabrike in da sem bil brzojavno poklican na sejo v Milan, mi je rekel: »No, to pot, se nadejam, pojde pa zares.« Pa zopet ni šlo.

Leta 1919—1920, gledana s stališča delavskega gibanja in ciljev, po katerih so hrepeneli italijanski delavci in kmetje, so bleščeč primer, kako in koliko je Italijanska socialistična stranka zaostala za izredno močnim gibanjem delavcev, kmetov in vojakov, katerim gibanjem ni bila kos. Kar sem napisal, je seveda le mrvice, vzeta iz velikega skladišča. Ti dve leti — 1919 in 1920 — bosta ostali v zgodovini delavskega in kmetskega gibanja Italije kot leti velikega vzpona in velike tragedije. V delavskem in kmetskem gibanju 1919 in 1920 ter v nesposobnosti Italijanske socialistične stranke, da bi pogumno prevzela tako ali drugačno odgovornost, moramo iskati odgovor, zakaj je italijanska industrijska in agrarna buržoazija mogla organizirati in oborožiti fašizem in zakaj se je najzavednejši proletariat moral ločiti od reformistov in ustanoviti Komunistično partijo, čeprav s precejšnjo zamudo in čeprav je to terjalo cepitev proletarskih vrst.

V taki atmosferi, v takih okoliščinah in pod takim vplivom in učinkovanjem iz dneva v dan se je razvijalo tudi delavsko in kmetsko gibanje v Julijski krajini in v Istri. V takih okoliščinah je tu nastala Komunistična stranka Italije. Spominsko ali zgodovinsko opisati vsa dogajanja v Julijski krajini je in bo vsakemu težko, celo težaško delo. Morda bi spočetka bilo bolje, če bi posamezniki pisali o posameznih političnih dogodkih in ideoloških bojih, ki se jih ni manjkalo. Kasneje se bo našel človek, ki bo take zapise združil v zgodovinski epos.

Vodilno delo po prvi svetovni vojni med Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, v številni Istri, ki je bilo med nami in italijanskimi socialisti skupno, je slonelo predvsem na dr. Henrikumu Tumi in na meni. S tem nimam namena zanikati dela drugih tovarišev. Nasprotno. Ampak res je, da drugih v pokrajinskem merilu aktivnih vodilnih tovarišev ni bilo. Prejšnji iz socialno-demokratske dobe so tako rekoč zginili. Srebrnič Jože se je relativno kasno vrnil iz Sovjetske zveze. V tistih dveh letih sva z dr. Henrikom Tumo v Julijski krajini in Istri, to se pravi v deželi od Reke do Furlanije preko Goriške in Trente, od Trsta do Postojne in Pivke z Idrijo vred, dobesedno razpredla socialistične politične sindikalne in kulturne organizacije. Sicer sem vedel, da se dr. Tuma nagiba bolj na desno, čeprav je ob vsaki priložnosti zahteval,

naj bi se stranka imenovala komunistična. Vendar ni delal slabše od posameznih italijanskih maksimalistov. Predvsem pa ni bil maksimalistični demagog. Bil je vsako nedeljo in vsak praznik na deželi, kjer je prirejal predavanja in shode. Mnogo je pisal v »Delo«. Oba sva bila člana skupnega socialističnega pokrajinskega odbora.

Omrežje političnih organizacij socialistične stranke v Julijski krajini in v Istri — ki so leta 1921 skoraj vse pristopile h Komunistični partiji Italije — ima svoja imena. To so zlata imena tovarišev, ki jih mi vsi, slovenski, italijanski, jugoslovanski komunisti ne smemo pozabiti. To so imena tovarišev, ki se jim bo treba prej ali slej, tako ali drugače oddolžiti. To so imena izredno nadarjenih delavcev in kmetov Julijske krajine in Istre, ki so kot izredno inteligentni, aktivni, organizacijsko sposobni in pogumni tovariši bili nezamenljivi srednji kader, ki je uresničeval potrebno vez med strankinim vodstvom in množicami. Bilo jih je na desetine, vsega nekaj sto. To so tovariši, ki so v najtežjih trenutkih prenašali direktive strankinega vodstva med množice in tam te direktive uresničevali. Misel na te tovariše mi vzbuja tudi spomin na nek večer iz leta 1927, ko me je v tedanjem ljubljanskem hotelu Tratnik, kjer sem stanoval, voditelj goriških krščanskih socialistov Besednjak vprašal, kako neki smo komunisti pri političnih volitvah 1924 dobili tako mnogo glasov in dva poslanca, ko nam niso dovolili ne shodov ne letakov ne lista. Prepričan je bil, kakor vsi protikomunistični voditelji, da smo svoj uspeh dosegli z znamenitimi trojkami. Naši glasovi pa so bili delo in uspeh našega srednjega kadra. Le, da je v resnici glasovalo za naše kandidate še več volivcev kot so nam fašisti priznali glasov. Ta srednji kader je leta 1920 na sestankih dnevno ustvarjal okolje v prilog ustanovitve Komunistične partije.

Naj tu povem, da smo v Julijski krajini in Istri — edinih dveh provincah Italije — imeli partijsko enotno organizacijo, da so njene sekcije januarja 1921 na socialističnem kongresu v Livornu oddale večino glasov za komunistično resolucijo. V nobeni drugi provinci Italije ni imela Komunistična partija Italije večine. Socialisti so trdili, da se ima Komunistična partija Italije za ta uspeh zahvaliti tedanjim slovenskim socialistom Julijske krajine in Istre.

Socialistično gibanje v starih provincah Italije je vedno krepko odjeknilo v Julijski krajini in v Istri. Stavk, bojev in gibanj je bilo nič koliko. V septembru leta 1920 je Konfederacija dela sicer sklenila, naj v Julijski krajini delavci ne zasédejo fabrik. Tak sklep je bil verjetno posledica dejstva, da sta bili Julijska krajina in Istra še vedno pod vojaško upravo. Delavci so se tega sklepa držali, toda prav v dneh zasedbe fabrik je bila v vsej Julijski krajini in Istri splošna politična stavka, naperjena proti fašizmu. Prišlo je do množičnih bojov, a pri Sv. Jakobu, v tem delavskem predmestju Trsta, je prišlo do barikad. Nastopila je brigada Sassari s topovi in generali.⁴ Med delavci in ljudstvom je bilo nekaj mrtvih. Za to stavko so se zelo ogrevali reformisti in maksimalisti, dasi je bilo jasno, da jo provocira policija. Javno sem nastopil proti stavki sam, popolnoma sam. Tudi drugi tovariši so bili proti, saj so mi povedali, toda nihče ni imel poguma govoriti javno proti stavki. Ljudstvo je sililo v stavko. Hkrati jo je policija po svojih agentih tajno in skrbno provo-

⁴ Ko so pozneje to brigado prevedli v Turin, je Antonio Gramsci zahajal med vojake te brigade in dosegel, da brigada ni hotela nastopiti proti turinskim delavcem.

cirala. Delavci so imeli nekaj mrtvih, to je bil »uspeh« stavke. Zato pa se je bil teror še povečal.

Za časa te stavke sem bil v Milanu in tam sem doživel v zvezi s to stavko žalostno-smešno anekdoto. Del ali kvart Trsta, ki mu pravimo Sv. Jakob, se po italijanskem imenuje »Monte San Giacomo« (Hrib sv. Jakoba) pač zato, ker je ta del mesta nekoliko vzpet, na griču, približno tako visoko kakor Ljubljanski grad, le da je grič precej večji. Ko so v Milanu zvedeli, da je proti Sv. Jakobu, tj. proti »Monte San Giacomo«, nastopila vsa brigada Sassari z generali in topovi, so prihajali milanski in drugi novinarji k meni, da bi zvedeli, kako visok je ta hrib in kaj naj bi bilo vzrok, da ga italijanska vojska do tedaj še ni mogla zavzeti. Ko sem jim povedal, da ne gre za hrib, marveč za majhno višino v mestu, kakor npr. za Pincio v Rimu, mi niso hoteli verjeti. Menda jim je bilo bolj pri srcu verjeti, da je »Monte San Giacomo« visok vsaj kakor hrib Gran Sasso v Apeninih.

Napak, kakršna je bila stavka v septembru 1920 v Trstu, smo v Julijski krajini in Istri zagrešili precej, najprej kot socialisti in kasneje kot komunisti. Težko je prepričati ekstremiste za vsako ceno, da mora politična stavka po treh dneh preiti v oboroženo vstajo ali pa se mora končati. Politična stavka je tako ali drugače vedno naperjena proti državi in njeni vojski. Za tako stavko se je treba dobro pripraviti in biti pripravljen na vse.

Če je bila mogoča revolucija v starih provincah Italije, — a takšen je bil položaj! — je bila še bolj mogoča v Julijski krajini in Istri. Tu bi bila verjetno bolj krvava in bi bili imeli proti sebi tudi reakcionarno Jugoslavijo Karadjordjevičev, ki bi bila izkoristila zmedo v Italiji v svoje nacionalistične namene. Toda revolucija v Italiji bi bila pospešila revolucijo v Nemčiji, preprečila kontrarevolucijo na Madžarskem in pospešila tudi v drugih deželah komunistične revolucionarne priprave. Revolucija v Italiji bi bila verjetno pomenila revolucijo v vsej Evropi. Namesto tega je prišlo do upada revolucionarnega gibanja. In še to zelo rano.

Po ustanovitvi Komunistične partije je začel fašistični teror proti delavcem nenehno naraščati. Manj pogumni so se začeli umikati. Kljub temu je ostalo v Julijski krajini in v Istri čvrsto jedro, ki je za časa osvobodilnega boja narodov Jugoslavije pokazalo svojo žilavost in svojo, tudi narodno, vendar — si mislim — predvsem razredno zavest.

Delo nekdanjih socialistov in poznejših komunistov ni bilo zaman. V pravem trenutku je pokazalo svoje sadove.

N. B. V prvem delu svojih spominov, ki so izšli v »Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja«, št. 2 za leto 1960, stran 299—316, sem zapisal na strani 305, da je resolucijo na izredni konferenci Jugoslovanske socialnodemokratske stranke dne 25. decembra 1916 predlagal dr. Henrik Tuma. Moram pojasniti, da je resolucija plod dveh sestavljalcev: dr. Henrika Tume in Rudolfa Golouha. Tisti del resolucije, ki sem ga citiral v svojih spominih, pripada Rudolfu Golouhu.

Tako trdi Rudolf Golouh in tako je zapisal tudi dr. Henrik Tuma v knjigi »Iz mojega življenja«, ki je izšla leta 1938, kjer na strani 354 beremo: »Del oklica (resolucije — I. R.), ki govori o odnosu socialnodemokratske stranke do meščanskih strank, je napisal Golouh«.

V toliko popravljam svoje pripovedovanje.

Pavle Baloh-Peter¹

Spomini na Kozjansko v letu 1942

Ustanovitev Kozjanske čete aprila 1942

Z nalogo, da razvname vseljudski upor proti okupatorju v sleherni zakotni vasi širom po Sloveniji, je korakala 10. aprila 1942 zvečer tričlanska patrola I. štajerskega bataljona na Kozjansko. Tako smo imenovali partizani ozemlje med Savinjo, Šentjurjem, Rogaško Slatino, Sotlo in Savo. Patrolo smo sestavljali: Janko Skvarča-Modras,² Pavle Baloh-Peter in Martin Fajfar-Črtomir. Pot nas je vodila s Pleš, kjer je taboril bataljon, preko Toplic pri Zagorju čez Gamberk in preko Kotredeža v Planinsko vas nad Trbovljami. Tu smo v gozdu predanili. Iz bližnje hiše so nam prinašali hrano. Prebivalce hiše je Modras dobro poznal, ker se je vedno ustavljal pri njih, kadar je imel kakšen opravsek v bližini Trbovelj. Iz gozda sem opazoval Trbovlje, kjer sem preživel dvajset let svojega življenja, od tega sedem let v revolucionarnem delu. Občutek sem imel, da imajo rudniški stroji sedaj, ko delajo za okupatorja, čisto drug, nekako otožen glas. Spomnil sem se težkih dni, ki sem jih preživel v tem kraju do odhoda v partizane in ponovno zaključil, da je pogoj za ustvarjanje boljšega življenja le naš zmagoviti boj. Še bolj sem stisnil k sebi puško in spoznal, da mi je le-ta do izgona okupatorja najbližja prijateljica.

11. aprila 1942 proti večeru smo nadaljevali pot skozi Knezdol, preko Lize na Malo Reko in v Št. Pavel pri Preboldu. Tu smo se oprezno ustavili pred Turkovo domačijo. Modras, ki je poznal to družino, je narahlo potrkal na okno. Oglasila se je starejša hčerka. Na nje vprašanje: »Kdo je?« je odgovoril: »Jaz sem, Janko.« In že so se odprla vrata. Potiho smo zlezli v hišo, se razgovarjali o razmerah tam in drugod, med tem časom pa se pridno zalagali z jedačo. Turkova hčerka nam je povedala, da jih zagrizenci opazujejo in da so njenega brata Nemci ustrelili pri grobelskem mostu.³ Modrasa je

¹ Pavle Baloh je iz trboveljske rudarske družine. V napredno delavsko gibanje se je vključil kot cestni delavec leta 1934 kot devetnajstletni mladenc. Že pred vojno je postal funkcionar SKOJ in Partije. Od leta 1939 je vodil okrožni komite SKOJ za Revirje, dokler ni poleti 1941 vstopil v Revirsko četo.

Za Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je napisal obsežne spomine na svoje delo od leta 1934 do 1945. Objavljamo odlomek iz teh spominov. Opombe sta napisala Tone Ferenc in Lojze Požun.

² Janko Skvarča-Modras, mehanik, član KPS izpred vojne, se je poleti 1941 vključil v Celjsko četo, nato v Savinjsko in se končno z Revirsko četo udeležil brežiškega pohoda. Spomladi 1942 je postal politkomisar II. Revirske čete, nakar so ga poslali na Kozjansko. 20. decembra 1943 je padel pri Sv. Petru pod Sv. Gorami kot komandir Kozjanske čete. Po vojni so ga proglasili za narodnega heroja.

³ Jože Turk, ključavničarski pomočnik, član KPS izpred vojne, borec Celjske čete, ki ga je vodstvo čete poslalo v Savinjsko dolino, da bi dobil stik s Savinjsko četo. Padel je 2. septembra 1941 na mostu čez Savinjo pri Latkovi vasi.

novica močno potrla, ker sta bila z ubitim zelo dobra prijatelja. Na našo željo so dovolili, da lahko čez dan prespimo na njihovem kozolcu. Hrano so nam prinašali v košu, s katerim so navidezno prihajali po krmo. Zvečer smo se zahvalili za gostoljubnost in nadaljevali pot mimo Šešč, Migojnic, Kasez in pod Homom v Košnico pri Celju. V Košnici smo se oglasili 12. aprila zjutraj pri Majerjevih. Tudi ta hiša je bila Modrasu že poznana. Poklical je domačega fanta, ki je bil zaposlen v Celju kot krojaški pomočnik. Fant se je takoj dvignil in nas že pri izhodu iz hiše opozoril, da je teren dokaj nevaren in da je v Celju izdajal nek funkcionar OF Gorenjak.⁴ Peljal nas je v gozd, kjer smo prebili dan. Čeravno nekoliko prestrašen, je bil vseeno zadovoljen, da smo prišli. Že nekaj dni je imel skritega mladega delavca iz Celja, ki je moral zaradi izdaje bežati. Želel mu je pomagati v partizane. Ubežnik iz Celja se je zelo razveselil srečanja z nami. Dali smo mu ime Vid⁵ in je postal četrti član naše patrole. Zvečer smo nameravali nadaljevati pot. Po nalogu Tončke Čečeve-Roze, ki je bila sekretarka okrožnega odbora OF za Celje, smo odhod odložili na večer drugega dne. Z Rozo smo se sešli v Majerjevem mlinu. Po analizi celjskih razmer nam je naročila, naj vzdržujemo stalno zvezo s Celjem, da bi mogla pošiljati k nam ljudi, ki morajo v partizane.

13. aprila zvečer smo se odpravili dalje. Zaradi varnosti smo hodili preko Tremarskega hribovja. Pri vasi Tremarje smo prekoračili cesto in že smo bili pri Savinji. Poiskali smo najugodnejši kraj za prehod. Reka je bila še precej hladna, vendar nismo pomišljali. Slekli smo obleke, si jih navezali za vrat, da se ne bi zmočile, in zabredli v vodo. Bila je precej globoka in deroča, da nas je kar zanašalo. Ko smo jo prekoračili, smo se oblekli in se kar dobro počutili. Nato smo hodili ob njej do Laškega. Ker je bil Črtomir pred prihodom v partizane zaposlen v Gori pri Št. Lenartu, je izjavil, da mu je ta teren dobro poznan. Zato mu je Modras zaupal vodstvo čez Laško do Št. Lenarta. Kmalu smo ugotovili, da nas je vodil skozi sam trg. Ker ni bilo drugega izhoda, smo morali naprej. Ko smo prišli izven trga, smo Črtomira ošteli, saj bi nas v Laškem lahko Nemci dobili v roke. Sreča je bila v tem, da je bilo vse prazno in tiho. Iz mesta smo krenili po cesti, ki vodi v Št. Lenart. V naselju Gora pri Št. Lenartu smo se oglasili na kmetiji Šoperjeve mame.⁶ Tudi tukaj je bil Modras že star znanec, Črtomir pa je pred odhodom v partizane pri tej hiši služil za hlapca. Šoperjeva mama nas je res po materinsko postregla. Spet smo se počutili kot doma. Hčerka Micka nam je po materinem ukazu prinašala jedi in pijače. Če ne bi bilo nujno, da se odpravimo dalje, bi se kar odločili, da ostanemo pri Šoperjevih čez dan. Sina Anzeka smo nagovorili, da je šel klicat naše simpatizerje na sestanek. Naročili smo mu tudi, naj prinesejo s seboj orožje in municijo, če so kaj zbrali od zadnjega obiska. Čeprav je bilo že pozno, so domačini hitro prišli. Spominjam se, da so bili na sestanku vsi

⁴ Mirko Gorenjak je bil spomladi 1942 sekretar okrožnega komiteja KPS Celje. Po aretaciji v začetku maja 1942 je izdajal. 7. julija 1942 so ga Nemci ustrelili v Celju.

⁵ Stanko Pungaršek.

⁶ Pri Šoperjevih na Gori pri Št. Lenartu je bila že poleti 1941 javka med Kozjanskim in Revirji. Šoperjeve so nacisti 25. junija 1942 zaprli. Gospodinjo Marijo Šoper so ustrelili 30. julija 1942, njuna otroka Jožeta in Marijo Šoper pa 15. avgusta 1942. Sina Franca so odpeljali v Oswiecim, kjer so ga pokončali.

Pavle Baloh-Peter,
borec Kozjanske čete
in poznejši politični
delavec
na Kozjanskem
(Fototeka
Muzeja revolucije LRS,
Ljubljana)

domači, dva od sosednje hiše, iz Št. Lenarta sin in hčerka trgovca Gračnerja⁷ in še nekaj drugih. Na sestanek so prinesli nekaj municije in eno puško. Puško je dobil četrti član patrole Vid, ki je bil neoborožen. Na sestanku smo razpravljali o nadaljnjih nalogah. Zmenili smo se, da bomo z njimi v tesnejših stikih, ker bomo ostali v teh krajih. Dogovorili smo se tudi za javko in zvezo z Revirji. Okrog 24. ure smo odšli v spremstvu domačinov, ki so bili na sestanku in so se spotoma poslovili od nas. Kasneje smo slišali, da je bila Šoperjeva domačija uničena zaradi izdaje.

Iz naselja Gora nas je vodila pot skozi Velike Gorelce. Že od daleč nas je sprejel močan pasji lajež in nas spremljal še od vasi naprej. Spustili smo se

---

⁷ Stanko in Štefka Gračner. Stanka so nacisti ustrelili 15. avgusta 1942 v Starem piskru v Celju. Štefko in starše Jožeta in Ano so poslali v Oswiecim, kjer so do januarja 1943 vsi trije pomrli.

na cesto, ki vodi iz Mišjega dola v Globoko, jo prečkali in zavili proti Volušu. Bila je trda tema in začelo je deževati. Odločili smo se, da neke prevedrino, saj v takem vremenu nismo mogli naprej. Toda v tej okolici nismo poznali ne ljudi ne terena, pa smo se odločili, da zlezemo v bližnje gospodarsko poslopje in se zarinemo v krmo. Ker smo se nastanili brez vednosti lastnika, smo menili, da ni nujno postavljati straže. Mokni in utrujeni smo v senu prav sladko zaspali. Dež je padal tudi naslednji dan. Prebudili so nas ljudje, ki so pod poslopjem opravljali razna dela. Pričakovali smo, da bo kdo prišel gor in nas odkril. In res je prišla sredi popoldneva gospodinja po krmo. Mislili smo, da se bo prestrašila, čim nas bo ugledala, vendar ni bilo tako. Nič se nas ni bala, le vprašala je, kaj da tam delamo. Ko smo ji pojasnili, da smo partizani, da se borimo za svobodo Slovencev in vseh Jugoslovanov ter da se borimo proti okupatorju z orožjem, je čutila z nami in se glasno razjokala. Pomilovala nas je in nam zatrjevala, da smo ubogi. Sama je omenila, da o nas ne bo nikomur pripovedovala in da lahko ostanemo tam brez skrbi. Odleglo nam je, saj nismo želeli, da nas Nemci odkrijejo, še preden bi prišli do našega pravega cilja — Lesičnega. Čez dobro uro je prišla po nas, češ naj gremo k večerji. Ugovarjali smo, da ne bi bilo dobro, da nas vidijo ljudje. Na njeno zagotovilo, da sta sami s sestro in da nas ne bo nihče drug opazil, smo se podali v hišo. Bolj ko zase, smo se bali za ženici, kolikor bi nas kdo opazil in prijavil. Po večerji smo se poslovili kot dobri prijatelji in zavezniki. Zagotavljali sta nam, da se lahko vedno oglasimo, kadar bomo hodili mimo; do slej nista vedeli, da smo tako »fejst« fantje.

14. aprila zvečer smo se napotili mimo Marofa, Podpeči, Golobinjaka na Žago in že smo bili pod okriljem mogočnega Bohorja. Ker je bilo deževno pomladansko jutro z gosto meglo, smo sklenili, da bomo hodili tudi podnevi. Naseljem smo se izogibali, prav tako tudi ljudem, da jih ne bi srečevali.

15. aprila smo se okrog 11. ure utaborili pod Lesičnim v hribu tako, da smo imeli pregled nad bližnjo okolico. Dogovorjeno je bilo, da se zglasimo v tej vasi pri kmetu, gostilničarju in trgovcu Kolarju. Ob nastopu mraka smo se previdno približali gospodarskemu poslopju. Modras, ki je že bil v tej hiši, je odšel iskat domačega sina Slavka. Kmalu ga je našel in vrnila sta se oba. Slavko nas je vodil na skedenj v malo sobico. Na naš predlog je sklical bližnje simpatizerje na sestanek in za nas naročil v kuhinji večerjo. Tega prvega sestanka so se udeležili: mlinar Černak, bivši rudar in star revolucionar, brata Ferliča, Jože in Henrik, Maček in Gaberc Jože. Pogovor o našem delu je že tekkel v polnem razmahu, ko je prinesla Slavkova starejša sestra Dana večerjo. Nekateri so nas gledali s ponosom, ker dotlej niso še videli partizanov. Končni zaključek sestanka je bil, da se še ta večer premaknemo na Marof nad Pilštanjem, se tam povežemo z našimi simpatizerji in da ostanemo pri njih. Vsi smo se strinjali s tem. Z nami sta šla Slavko in Gaberc. Krenili smo okrog 21. ure kar čez travnike, da ne bi srečevali ljudi, ker smo hoteli ostati nezapaženi vsaj nekaj dni, da bi utrdili organizacijo med simpatizerji. V naselju smo se ustavili pri malem kmetu Mihaelu Belini. Družina nas je bila kar vesela in že naslednji dan smo postali dobri prijatelji z vsemi. Na razpolago smo imeli vse dobrine in tudi pristnega domačega vina ni manjkalo. Čez dan smo domovali na skednju, zvečer pa smo prihajali v hišo na večerjo in razgovor z našimi ljudmi od blizu in daleč. Kmalu smo spoznali, da je žena Marija dobra agitatorica in sposobna kurirka. Velika zasluga Marije Belina je bila,

da smo lahko v kratkem času povezali naše somišljenike in jih seznanili z nalogami OF. Tudi njen mož Miha v aktivnosti ni zaostajal. V treh dneh bivanja na Marofu smo spoznali vse bližnje sosede in jih tudi obiskali. Že takoj drugi večer smo na njegovo željo obiskali premožnejšega kmeta Kovačiča, naslednji dan pa kmeta Tacarja iz Gubnega, ki je bil v stari Jugoslaviji župan tamkajšnje občine. Z delom in življenjem v teh krajih smo bili kar zadovoljni, saj smo dosegali vsak dan boljše uspehe. Kmalu smo nabrali nekaj vojaške opreme in pušk, najbolj pa smo bili veseli puškomitraljeza, ki so ga izročili člani odbora OF Lesično. Prvih deset dni smo domovali pri Mihi; nato smo vse premaknili k drugim simpatizerjem. Zelo dobro smo se počutili tudi pri Tacarju, saj nas je gostil kot svoje najboljše prijatelje. Imel je zelo dobro vzgojeno družino. Čeravno je bila številčna — menda okrog deset članov — so nas smeli videti vsi otroci od dveh do šestnajstih let starosti. Večerali smo večkrat skupno v hiši. Seveda smo v takem primeru postavili stražo, večkrat pa so stražili otroci sami. Ti ljudje so nam služili za odskočno desko za naše nadaljnje delo v bližnji in daljnji okolici.

V nekaj dneh smo ugotovili, da bo KO OF na Gubnem eden izmed najboljših. Pri delu so se najbolj odlikovali: Marija in Miha Belina, Tacar, Hernalaus iz Oslešice, kjer smo večkrat ostali. Od tod smo navezali stike tudi s Kozjim, Lesičnim, Zagorjem, Sv. Vidom in Planino. Nekatere od teh krajev smo sami obiskali, z drugimi pa smo s kurirsko zvezo vzdrževali stike. Dobili smo zvezo tudi s Svetozarjem Čopordo-Mihom, ki je bil v finančni službi

Tacarjev hram na Gubnem, kjer se je zadrževala Kozjanska četa v aprilu in maju 1942

(Foto Pavle Baloh)

v Kozjem in tam vodil odbor OF. Delal je na terenu Lesično in Planina, hkrati pa je bil član okrožnega odbora OF Celje.

Ob našem prihodu je obstajal v Kozjem odbor OF, ki so ga sestavljali Ivan Kunej, Franc Jevšnikar, Franc Vahčič, Janez in Martin Centrih ter živinozdravnik dr. Franc Mozer. Kolikor se spominjam, je odbor vodil Čoporda do vstopa v ilegalo sredi maja 1942. To potrjuje Vahčič. Odbor je bil aktiven tudi po odhodu Čoporde. Iz Kozjega smo dobili precej vojaške opreme, predvsem šotorskih kril, municije, dve puški in vojaški kotel. Večkrat so nam dostavljali živila. Živilske karte je oskrbel Vili Sotošek, ki je bil v službi na občini.

V Lesičnem je bil vodja odbora OF Jože Gaberc, bivši učitelj. Po okupaciji je poučeval v Zagorju. Središče vsega dogajanja in razprav v zvezi z OF je bila Kolarjeva hiša. Kolar je bil premožen kmet, gostilničar in trgovec. V odboru je bil njegov sin Slavko, Černak, mlinar v Lesičnem, brata Jože in Henrik Ferlič, Maček (po domače Slatinski), Jože Kovačič in gospodar Kolar. Odbor je bil zelo podjeten v zbiranju hrane in vojaškega materiala. Kolarjeva hiša, ki je vsa delala za OF, je bila tudi center obveščevalne službe ter zbirališče vseh važnejših poročil.

Z našim prihodom v te kraje se je precej slišalo o OF, o partizanih pa nič. Ljudje so govorili samo o četnikih. Tudi nas so imenovali četnike. V razgovoru z aktivisti in z drugimi ljudmi smo vedno pojasnjevali, kdo so četniki, in da smo mi partizani. Trajalo je precej časa, da so ljudje začeli govoriti o partizanih in razumeli razliko.

1. maja 1942 je prišel v partizane prvi novinec iz Celja, Slavko Rabuza, delavec iz tovarne Westen. Ker ga je zaradi aktivnega dela za OF iskal gestapo, je moral oditi iz Celja. Zvezo za nas mu je dal Franc Sorčan, ki je bil član okrožnega odbora OF Celje in je imel zvezo z nami. Po sporočilu Slavka Kolarja je šel ponj Modras kar podnevi, seveda s pištolo v žepu in v civilni obleki. Slavko je bil močan fant, star okrog 19 let. Ker je bil v bivši Jugoslaviji zelo vnet skavt, si je izbral za partizansko ime »Utaha«, kar ga je spominjalo na »prijetne čase.« To ime je imel vse do osvoboditve.

Po prvem maju smo sprejeli v naše vrste še enega tovariša, toda ne novinca. Bil je Peter Šprajc-Slavc, doma iz Zabukovice. Prej je bil v sestavu Stanetovega bataljona, ki je odšel konec oktobra 1941 proti Brežicam z namerom, da prepreči selitev ljudi iz okolice Brežic. Bataljon pa se je zapletel v borbo z Nemci v bližini Lesičnega in tam je bil Slavc ranjen v nogo.⁸ K sreči je našel dobre ljudi, pri katerih se je zdravil. Ko je ozdravel, ni imel s partizani nobenih stikov, zato je moral čakati na ugodno priložnost, da se jim zopet pridruži. Tudi z njim smo dobili zvezo preko članov odbora OF Lesično. Iskat ga je šel Modras, z njim pa je bil Črtomir. Ker sta se z Modrasom že prej poznala, je bil Slavc srečanja zelo vesel. Zaradi pogojev, v katerih je živel, je bil zelo plah; skrivati se je moral namreč pred vsemi, razen pred domačimi.

---

⁸ Peter Šprajc-Slavc, borec Savinjske čete ni bil ranjen v bližini Lesičnega, ampak v boju pri Sv. Leni pri Slivnici 1. novembra 1941, kjer je med drugimi padel tudi njegov oče Peter Šprajc-Jur. Drugi dan zjutraj ga je skupaj z dvema drugima borcema v hiši Ivana Kostevca na Veterniku 9 iznenadila orožniška patrolja iz Kozjega. Vsi trije so se srečno umaknili iz hiše.

Prihod Pavle na Kozjansko

Kmalu po 1. maju je prišla na Kozjansko Tončka Čeč-Pavla, prva sekretarka kozjanskega okrožja. Prej je bila sekretarka celjskega okrožja. Po veliki izdaji v aprilu ji je bilo delo v Celju onemogočeno. Z njenim prihodom se je aktivnost in razgibanost večala z vsakim dnevom. Ker je že prej imela zveze s Šentjurjem, Rogaško Slatino, Sevnico, Rajhenburgom, Planino, Brežicami in Virštanjem, je z delom na teh področjih nadaljevala. Pavla je bila ženska, ki se ni bala ne gestapa ne druge nemške zalege in ne domačih izdajalcev. Znala je navdušiti za borbo proti okupatorju in domačim izdajalcem. V razgovoru je prepričala vsakogar, ga utrdila, izgnala bojazljivost in opogumila. Bila je odločna in politično razgledana ženska, saj je politično delovala že od leta 1920. Povsod so jo radi sprejemali. Pojavljala se je v različnih oblekah, primernih kraju, času in lastni varnosti. Včasih je bila oblečena kot delovna kmetica, včasih kot gospodinja, ki prihaja nakupovat v mesto. S Pavlinim prihodom smo začeli teren sistematično politično obdelovati. Na teren so bili dodeljeni politični delavci — ilegalci, kolikor je to le bilo mogoče. V centrih so delali legalni aktivisti.

V Rogaško Slatino po orožje

Sredi maja je Pavla sporočila, da čakata na zvezo z nami dva fanta v neki vasi pri Rogaški Slatini in da je tam skrito tudi orožje, ki so ga slatinski aktivisti zaplenili nekje v Rogatcu.⁹ Ker smo pričakovali prihod novincev v partizane, smo rabili orožje. Zato smo se napotili ponj. Na pot smo odšli Modras, Slavc, Vid, Utaha in jaz. Javili smo se po naročilu v vasi Sv. Katarina pri kmetu Kamenšku, kot se spominjam. Tu smo dobili zvezo z njegovo hčerko,¹⁰ poročeno s Platinovškom, steklarjem iz Rogaške Slatine, ki je bil na terenu kot politični delavec.¹¹ To je bil človek manjše, šibke postave in zelo hrabrega govornenja. Ponosen je bil na svoj »gazar«¹² z devetimi naboji in često je govoril, kako bo pobijal Nemce. Čez dan smo se zadržali pri kmetu Kamenšku na skednju v senu. Hčerka nas je oskrbovala s hrano in pijačo, tako da se nismo slabo počutili. Preskrbela nam je tudi zvezo z možem in aktivistom Ivanušem, ki nas je zvečer peljal do mesta, kjer je bilo orožje. Sprejeli smo

⁹ V noči na 29. marec 1942 so domačini iz Rogatca (Ivan Ivanuš-Vid, Franc in Slavko Košak, Roza Kamenšek-Platinovšek, Anton Toplišek, Franc in Marija Kodrič, Franc Vek in Karel Drofenik) na pobudo PK KPS za Severno Slovenijo, ki je bil v tem času pri Kamenškovih v vasi Sv. Katarina pri Rogaški Slatini, napadli skladišče vermansafta v Rogatcu. O tem napadu je orožniška postaja Rogatec poročala: »29. 3. 1942 približno ob eni uri je okrog 10 banditov vdrla v prostore vermansafta v Rogatcu in odneslo 24 pušk. Na občinskega nočnega čuvaja Simona Koresa so trikrat ustrelili s pištolo. Kores je bil ranjen. Banditi so bili deloma v vermanskih uniformah in so po napadu zbežali v bližnji gozd. Obvestili smo gestapo in kriminalno policijo.« (Izvirnik je v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.) Nacisti so za ta napad in za napad na rudnik boksita v Ložnici pri Velenju ustrelili 30. marca 1942 v Mariboru deset talcev.

¹⁰ Roza Kamienshek, por. Platinovšek, stekloslikarka, kurirka PK KPS za Severno Slovenijo, aretirana julija 1942, zaprta na Borlu in spomladi 1943 izpuščena zaradi bolezni.

¹¹ Alojz Platinovšek, stekloslikar v Rogaški Slatini, je po reorganizaciji okrožij februarja ali marca 1942 postal sekretar Okrožnega komiteja KPS Rogaška Slatina. Nacisti so ga aretirali 22. maja 1942 in 2. oktobra 1942 v Mariboru ustrelili.

tudi najavljena novinca in sicer Jožeta Kobilška in Branka Pekarja. Bila sta močna in pogumna fanta, ki sta medtem, ko sta čakala na nas, kovala načrte, kako bosta pobijala Švabe.¹² Imela sta vsak svojo karabinko in po 150 komadov municije. Krogle v nabojih sta na koncu opilila, da bi sovražnika bolj učinkovito onesposobile. Oba sta si tudi že nadela partizansko ime: prvi je bil Hus, drugi pa Don. Bila sta dobra fanta in oba smo imeli zelo radi. Ta večer smo si naprtili vsak po dve puški in po 200 komadov municije ter krenili nazaj na naše izhodišče na Marof h kmetu Tacarju, kjer smo taborili. Rezervno orožje smo vskladiščili v neki senik, da nas ne bi pri premiku oviralo in da ne bi slučajno padlo Švabom v roke.

Četa raste

Naša skupina je tedaj štela že osem članov. Po obvestilih iz Revirjev smo pričakovali še eno skupino partizanov, da bi tako okrepili naše sile in čimprej začeli z akcijami. Ker bi se večja skupina težje obdržala okrog kmetov,

¹² Po podatkih iz okupatorjevih dokumentov sta Jože Kobilšek in Branko Pekar izginila iz Rogaške Slatine 17. aprila 1942. Nacisti so domnevali, da sta se priključila partizanom.

Narodni heroj Janko Skvarča-Modras,
politkomisar Kozjanske čete
(Fototeka Muzeja revolucije LRS,
Ljubljana)

Narodni heroj Tone
Vratinar-Antonesko,
prvi komandir
Kozjanske čete
(Fototeka
Muzeja revolucije LRS,
Ljubljana)

smo začeli razmišljati na posebno taborišče v gozdu. Računali smo tudi na novince iz Celja in Rajhenburga. Modras, ki je imel največ izkušenj v partizanstvu, se je odločil v začetku maja, da gre z dvema tovarišema na Bohor iskat primerno mesto za tabor. Po dveh dneh se je vrnil in sporočil, da je našel idealen prostor.

Okrog 10. maja je prišla pričakovana skupina partizanov iz Revirjev pod vodstvom Toneta Vratinarja-Antoneska.¹³ V skupini so bili še Mirko Košenina-

---

¹³ I. štajerski partizanski bataljon, ki se je 13. aprila 1942 zbral na Plešah nad Zagorjem, je 28. aprila 1942 napadel Trbovlje. Po napadu se je premaknil na šmiklavške hribe, kjer se je razdelil v tri čete, ki so odšle vsaka na svoje področje. Iz bataljona sta tedaj odšli tudi dve skupini: prva, ki jo je vodil Miha Pintar-Toledo, v Šaleško dolino, druga pa, ki jo je vodil dotedanji komandir 2. Revirske čete Tone Vratinar-Antonesko, na Kozjansko. Ta skupina je odšla na pot 5. maja zvečer preko Zgornje Rečice in Smarjete pri Rimskih Toplicah in je čez nekaj dni prišla na Bohor.

Tomo, Franc Mirnik-Marko, Ivan Kopriva-Gad, Franc Godler-Blisk in Žuti. Antonesko, partizan že od leta 1941, je bil doma iz Trbovelj. Tomo, Marko, Gad in Blisk so bili doma iz Petrovč pri Celju in so prišli v partizane v začetku aprila 1942 v Revirski bataljon. Žuti je bil delavec iz Celja. Njegovega pravega imena ne poznam.

S prihodom Antoneskove skupine nas je bilo 14, zato smo se odločili, da se takoj odselimo na Bohor. Za komandanta čete je bil imenovan Antonesko, komisar pa je bil Modras.

Naše prvo taborišče na Bohorju

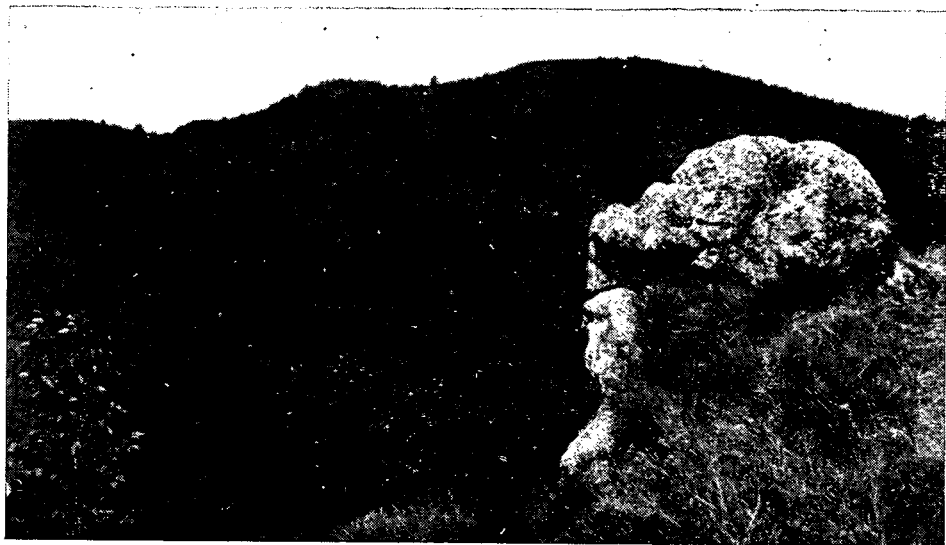
Ker smo zbrali nekaj šotorskih kril in posode, smo si naše novo bivališče kar prijetno uredili. V gozdu smo se počutili bolj varne pred sovražnikom kot prej po hišah. Imeli smo že izkušnje, da niso bili redki primeri izdaj, kjer je običajno izgubila življenje največkrat vsa skupina. Ko smo bivali po hišah, se iz previdnosti nikoli nismo sezuli. Sedaj smo lahko zvečer sezuli en čevljev. To je bilo nujno, saj smo ugotovili, da imamo del noge, ki je v čevlju, tanjši od tistega zunaj. Zato smo si sezuvali vsak večer drugega. Tudi druge higijenske razmere so se izboljšale. Mogli smo prati perilo in se kopati. Kopali smo se tako, da se je eden slekel, drugi pa ga je polival z vodo. Ko je bil prvi gotov, sta vlogi zamenjala. Ker je bilo precej deževno, smo večkrat legli spat mokri. Kmalu se je pojavila kožna bolezen — srbečica. To smo zdravili z rednim umivanjem in z nekim zdravilom, ki smo ga dobili iz Planine.

S preselitvijo v taborišče se je pojavilo vprašanje prehrane, ki ga prej nismo poznali. Aktivisti iz Lesičnega so zbrali nekaj živeža. Prav tako so storili tudi aktivisti iz Sv. Vida in Planine, vendar je bilo vsega premalo. Zato smo se odločili, da bo šla vsak večer po ena patrola na teren zaradi hrane, obenem pa bo politično obdelovala teren, da bi tako spoznali ljudi. Hodili smo v Lesično in okolico, v Zagorje, Sv. Vid in Planino. Ker smo se često pojavljali v teh krajih in ker so nas nekateri naznanili Nemcem, da smo bili pri njih, so začeli stikati za nami. Često so nam policijske skupine postavljale zasede po vaseh ali na križiščih. Ker tu niso imeli uspeha, so začeli z močnejšimi skupinami policije in vermanšafta patrolirati po Bohorju. Zasede so postavljali tudi tod. Pozneje so se Nemci zadrževali po gozdarskih in lovskih kočah in prežali na nas podnevi in ponoči. Zandarmerijske postaje v Pilštanju, Zagorju in Planini so številčno pojačili, ker naši obiski pri prebivalstvu niso prenehali.

Glede prehrane so nam pomagali tudi terenski aktivisti iz Rajhenburga in Sevnice. Zbirali so živilske karte in nanje nabavljali hrano. Več primerov je bilo, da so živilske karte skrivaj dobili na občini in tako smo prejemale večje količine živeža iz teh središč.

Toda tudi mi smo začeli postavljati zasede Nemcem in sicer na Federmavsu in v spodnjem delu dostopa na Bohor. Tako je prišlo nekajkrat do spopadov.

Sredi junija so pričeli prihajati novinci iz Rajhenburga in Brežic. Številčno stanje čete je naglo rastlo. Na teren smo odhajali v več skupinah zaradi boljše povezave z ljudmi, da smo dobili razna poročila ter zbirali orožje in municijo za neoborožene, pa tudi hrano.

Pogled s »Petrove skale« na najvišji vrh Bohorja Javornik (1023 m) (PD »Bohor« Senovo)

V tem času so bili naši najožji sodelavci in postojanke, kot smo imenovali kmetije, kjer smo se zadrževali tudi preko dne, naslednji: na Marofu Belina, Kovačič, Potočnik in Tacar, Hernaus iz Oslešice, Bah iz Virštanja, Maček po domače Slatinski iz Lesičnega, Kovačičeva in Kolarjeva družina iz Lesičnega, Tovornik na Topolovem nad Zagorjem, Tovornik na Bohorju, Ferličevi in Černak iz Lesičnega ter Tovornikova in Kovačeva družina iz Sv. Vida, na Dobrem polju pa Dobrškova in Kovačeva družina.

Strog nalog smo imeli, da se ne smemo pojavljati okrog Planine; nekaj časa nismo vedeli za vzrok. Končno smo le ugotovili, da tja ne smemo zaradi PK KPS za Štajersko, ki je bil v Golobinjaku pri Dobrškovich. Kasneje, po dveh ali treh mesecih se je PK KPS za Štajersko preselil v Grabne h Grabenski mami.¹⁴ Najtesnejše zveze s Planino in pokrajinskim komitejem je imel Ivan Luskar s Planine, ki je bil mali trgovec in je PK zalagal s hrano in z drugimi potrebščinami. Hrano je pošiljal tudi nam. Ker se je Luskar že precej kompromitiral, je moral oditi julija v partizane. Družino je s pomočjo Ivana Dobrška spravil k nekim znancem preko meje na Hrvaško. Ostal je kot kurir in ekonom pri pokrajinskem komiteju. Nadel si je partizansko ime Dušan.

Javka za zvezo med našo četo in pokrajinskim komitejem je bila v gostilni Kovač v Sv. Vidu. V to hišo so prihajali na zvezo kurirji tudi od drugod.

Čim se je pokrajinski komite preselil v Grabne, smo lahko zahajali na Planino in okolico, izogibati pa smo se morali okolice Graben, kjer se je naselil pokrajinski komite.

Na Planini oziroma v bližnji okolici so bili naši najboljši sodelavci: Dobrškovi iz Golobinjaka — Ivanovi starši, Ivan Dobršek, ki je imel svojo kme-

¹⁴ Marija Senica iz Sv. Vida pri Planini.

tijo v Dobrem polju, Kovačevi, ki so postali kasneje izdajalci, Mačkovi in drugi. Po izjavi Ivana Dobrška so obstajale zveze med Planino in Lesičnim že pred našim prihodom v te kraje. To zvezo sta vzpostavila tovariša Vrunč¹⁵ in Gaberc, ki sta bila učitelja, prvi v Dobju, drugi pa v Zagorju. Povezan je bil tudi Sv. Vid preko Tovornikove, Kovačeve in Jazbinškove družine. Ta povezava je vodila tudi v Kozje in Pilštanj. V Kozjem so delovali Čoporda, Vahčič, Sotošek in drugi. V Pilštanju sta bila takrat najbolj aktivna Branko Regvart in Zakušek, ki je imel za ženo Tacarjevo hčerko. Zakušek je imel trgovino v Pilštanju ter je skrbel za nas. V Bistrici smo zahajali k Tržanu.

Krog naših znancev se je širil z vsakim dnem. Tesne stike smo vzpostavili tudi z Rajhenburgom. Na ta teren je večkrat odšel Marko-Franc Mirnik iz Petrovč (kasneje je bil izdajalec). Iz rajhenburškega terena smo sprejemali precej hrané in perila za četo. Iz tega kraja je prišla tudi prva skupina novincev proti sredini junija.¹⁶ Na tem terenu je bila najbolj aktivna Zidaričeva družina, kot se spominjam. Edi Zidarič¹⁷ je prišel v partizane s prvo skupino. Ker je najbolj poznal terenske okoliščine, sta z Markom večkrat odhajala na teren Rajhenburg—Senovo.

Teren je bil v glavnem neobdelan, zato smo šli na linijo zaupništva. Na tem področju, predvsem v okolici Sv. Vida, Zagorja in Lesičnega je bilo odbore OF težko formirati, ker so ljudje razseljeni in ni pravih vasi.

S prihodom novincev v četo sem bil zadolžen za prehrano, za delo na terenu in za zbiranje orožja, municije in druge vojaške opreme. Novinci so namreč prihajali brez vsega. S štiri ali veččlansko patrolo sem odhajal vsak večer na teren med ljudi. Zato sem tudi sorazmerno najbolj poznal terenske razmere.

Zaradi aktivnosti Nemcev, ki so nas hoteli za vsako ceno uničiti, smo morali posvetiti čimveč pozornosti obveščevalni službi. Zato smo povabili politične delavce s terena v taborišče, da bi vedeli za kraj našega bivanja. Tako bi nas lahko v važnejših primerih obveščali o morebitni nevarnosti.

¹⁵ Franc Vrunč-Buzdo, rojen 1910 v Slovenjem Gradcu, pred vojno učitelj v Dobju, Rušah in Račah, član KPS izpred vojne. Po prestani triletni robiji se je zaposlil kot tekstilec v Joštovem mlinu pri Celju. Kot sekretar Okrožnega komiteja KPS Celje je bil med prvimi organizatorji upora proti okupatorju. Ob ustanovitvi Celjske čete je postal njen prvi komandir. 11. avgusta 1941 so ga nemški orožniki ranjenega ujeli v Slivnici pri Celju. 25. avgusta 1941 je bil ustreljen v Mariboru. Po osvoboditvi so ga proglasili za narodnega heroja.

¹⁶ To so bili: Edi Zidarič, Milan Salmič, Milan Blažević, Vladimir Strman, bratje Rudolf, Viktor in Alojz Zorko, Pavel Bizjak in Roman Fabjančič (ki se je kmalu vrnil domov) iz Rajhenburga in Senovega.

Iz Lesičnega pa so prišli: Jože Gaberc, Alojz Kolar, Marijan Kožuh, Anton Krofelj, Karel in Roman Kralj. Poslednji so se kmalu vrnili domov.

¹⁷ Edi Zidarič je bil jeseni 1941 skupaj z Milko Kerinovo in Francem Packom v Novomeški četi. 22. oktobra 1941 so vsi trije prekoračili mejo pri Raki. 26. oktobra 1941 so prišli v Ravni log k posestniku Antonu Fridlu in tam prenočili. Fridl in njegov svak Alojz Klavžer z Veternika sta se dogovorila, da jih bosta prijavila. Orožniki iz Kozjega so jih ponoči azenadili, razorožili in ujeli. Ko so jih gnali v Kozje, sta se Pacek in Zidarič pognala s poti, se osvobodila verig in pobegnili. (Glej »Prispevke za zgodovino delavskega gibanja«, 1961, štev. 1-2, str. 360—362.) Pacek je odšel na Dolenjsko, kjer je postal borec Dolenjskega bataljona. 16. junija 1942 so ga zaklali belogardisti pri Sv. Roku pri Novem mestu. Kerinovo so zaprli v Brežicah in pozneje na Borlu, od koder je pobegnila k partizanom na Pohorje. Padla je 31. julija 1944 pri napadu na Ljubno v Savinjski dolini. Proglasili so jo za narodnega heroja.

Od političnih delavcev sta prišla prva v naše taborišče Tončka Čeč-Pavla in Franc Sorčan-Tomaž. Kasneje je prišel še Otmar Kovač iz Dobrega polja kot legalec. V tabor smo pripeljali tudi Ivana Ivanuša, aktivista iz Rogaške Slatine.

Zaradi pogostih premikov nemških sil po Bohorju smo postavili za zaščito tri stražarska mesta. Najprej smo imeli samo dve, in sicer prvo v smeri križišča proti Federmausu in drugo na hribu nad taborom, da nas ne bi mogli iznenaditi od zgoraj. Kasneje smo postavili stražarsko mesto še v smeri lovske kočice proti jugozahodu. Zaradi resnejših razmer smo uspeli uvesti več discipline v samem taborišču. Prenehali smo z glasnim govorjenjem in s smehom, kar je bilo težko doseči posebno pri novincih.

Po izjavi Ivana Dobrška sta v začetku maja prišla na Planino v naselje Golobinjak člana PK KPS za Štajersko Sergej Kraigher in Tone Znidarič ter kurirka Cvetka Praprotnik-Štefka. Nastanili so se pri Florjanu Dobršku v Golobinjaku. Njihovo preselitev na Planino je uredil v glavnem Franc Sorčan, poštni uslužbenec iz Celja; pomagal mu je Ivan. Zaradi izdaje v Celju je prišel Sorčan sredi maja v ilegalo in je deloval na terenu Planine in okolice, obenem je skrbel za stike med četo, političnim vodstvom kozjanskega okrožja in pokrajinskim komitejem. Sorčan je delal pod imenom Tomaž.

Naše akcije

Sovražna aktivnost je tudi nas prisilila, da smo začeli z odločnejšimi akcijami. Napadali smo žandarmerijske patrole. Uspeh naših napadov je bil, da žandarji niso hodili naokrog ponoči, če niso dobili okrepitve. Zato smo morali računati s srečanjem z močnejšimi silami. Ker smo se često pojavljali na določenih terenih, so začeli postavljati zasede tudi na samem Bohorju. Prej smo običajno prišli s terena na Bohor proti jutru in podnevi nadaljevali pot po njem. S to navado smo morali prenehati, ker so Nemci prežali v zasedah na križiščih tudi preko dne, dnevno pa so prihajale preko Bohorja močnejše policijske patrole. Zaradi takega stánja je bil premik otežkočen. Večkrat smo v kočah na Federmausu opazili, da so v njih prebivali Nemci in nas čakali. Kadar smo odslej odhajali na teren, smo se izogibali križišč in prometnejših poti. Aktivisti s Planine in Kozjega so nas opozarjali na budnost, ker so Nemci izjavljali, da že poznajo naša pota in da nas bodo kmalu polovili. Takšno stanje nas je prisililo, da smo tudi mi začeli postavljati zasede. Enkrat se je vnel boj na samem Federmausu, drugič pa na vrhu Bohorja na križišču poti, ki vodijo na Federmaus, k lovski koči in v Bistriški graben. Nemci so imeli navado, da so po več dni ostajali v drvarskih bajtah na Federmausu in tudi v lovski koči. Zato smo sklenili, da jim bomo to onemogočili.

Dve akciji

Konec maja 1942 so navečer krenili borci Modras, Tomo, Žuti, Gad in Blisk pod vodstvom komandirja Antoneska v akcijo z nalogo, da razstrelijo železniško progo med Sevnico in Blanco. Akcija je še isto noč dobro

uspela.¹⁸ V navdušenju nad uspehom so se borci vračali naslednjega dne kar podnevi na Bohor. Ustavili so se blizu Zabukovja pri neki hiši in vprašali domačo ženico, če lahko dobijo kaj za piti, ker so žejni. Ženica jim je ponudila mleka. Ko so si pogasili žejo, jo je Modras vprašal, če ve, kdo so. Nasmejala se je in rekla, da so menda četniki, ker Nemci niso tako oblečeni. Modras ji je natanko pojasnil, da niso četniki, ampak partizani. Ko jo je v nadaljnjem razgovoru vpraševal po razmerah, se je pritožila zaradi nemškega učitelja,¹⁹ ki pretepa in zmerja otroke, da so slovenski osli in da otroci zaradi tega ne hodijo radi v šolo. Povedala je še, da je ta učitelj glavni pri vermanšaftu in da sili vse moške na vojaške vaje ob nedeljah. Borci so se ženici zahvalili za mleko in odšli. Modras in Antonesko sta se takoj odločila, da bodo nemškega učitelja izgnali iz Zabukovja. Ko so prišli pred šolo, so sprožili nekaj strelav, Modras in še eden od borcev sta odšla v poslopje. Ko sta prišla v prvo nadstropje, je Modras zagledal učitelja, kako hiti v neko sobo. Skočil je za njim. Ko je učitelj hotel zapreti vrata, je Modras vtaknil med vrata puško. Učitelj je hipoma vrata odprl in ustrelil s pištolo. Modrasa je zadel v roko. Ta je skočil nazaj, učitelj pa je zaklenil vrata. Ranjenca so na hitro obvezali, na učitelja pa so streljali kar skozi vrata. Odgovarjal je s strelji iz pištole. Končno so se odločili, da ga napadejo z bombami skozi okno. Po eksplozijah dveh bomb je stretjanje iz sobe prenehalo. Sledil je še en strel iz puške in učitelj se je poslovil od življenja. Nato so pregledali vse prostore in vzeli nekaj perila ter novo uniformo šturmfirerja, zaplenili nekaj municije in pištolo Walter 0,65. Na podstrešju so našli dve preplašeni nemški učiteljici, ki sta mislili, da tudi njima bije zadnja ura. Začeli sta prositi za življenje in govoriti, da nista radi prišli v Slovenijo, da sta morali iti in da nista nikomur storili nič žalega. Antonesko jima je v kratkih besedah povedal, da nimata kaj iskati na slovenskih tleh in da morata še isti dan zapustiti Zabukovje. Obe sta to radi obljubili. In res sta zapustili kraj še istega dne. Od tedaj ni bilo nemške šole v Zabukovju. Prebivalci so bili zelo hvaležni, da smo jih rešili učitelja in nemške šole.

Prva likvidacija

V juniju 1962, kmalu potem, ko smo si uredili tabor na Bohorju, smo na predlog tovariša Modrasa odšli na Veternik z namenom, da kaznujemo v tem kraju izdajalca Antona Fridla zaradi izdaje rajhenburške čete v letu 1941.²⁰ V skupini smo bili, kolikor se spominjam, Modras, Antonesko, Utaha, Tomaž

¹⁸ Po spominih udeleženca akcije Franca Godlerja-Bliska in okupatorskih dokumentih je napad potekal približno takole:

31. maja 1942 zvečer se je odpravila skupina, ki so jo sestavljali Antonesko, Modras, Blisk, Utaha, Žuti in Gad z Bohorja razstreliti železniško porogo pod Žigrskim vrhom med Sevnico in Blanco. V deževni noči so se približali železnici in nato čez dan opazovali tamkajšnje razmere. Zvečer sta Antonesko in Modras zaminirala železnico z razstrelivom, ki so ga prinesli s seboj iz Revirjev, drugi štirje pa so bili na straži. Na vlak so čakali od enajstih zvečer do štirih zjutraj 2. junija. Toda mina je eksplodirala šele takrat, ko je peljal čez njo zadnji vagon. Tako so razstrelili le tračnico.

¹⁹ Nadučitelj in šolski upravitelj Martin Buhrbanck je bil član NSDAP, vodja celice Štajerske domovinske zveze v Sevnici in SA-Obersturmführer.

²⁰ Glej opombo števil 17!

in jaz. Modras je sicer približno poznal teren, vendar nismo vedeli, če smo prišli k pravemu človeku, ko smo odprli vrata njegove hiše. Sicer smo se že prej informirali o njem pri sosedih. Likvidacija pa je zamotana in odgovorna zadeva, zato smo morali biti previdni. Lotili smo se zadeve od začetka, čim smo vstopili v hišo. Zunaj sta stražarila dva partizana z nalogo, da takoj streljata, če bi mož hotel pobegniti. No, in začeli smo z vprašanji: kako se imenuje kraj, kjer smo, kako se piše, kdo so njegovi sosedje in drugo. Mož je bil videti zelo prestrašen. Takoj nam je ponudil jestvine, ki pa smo jih odklonili. Potem smo ga vprašali, če ve, kdo smo. Počasi je le odgovoril, da smo četniki. Poučili smo ga, da nismo četniki, temveč partizani in mu povedali, v čem je razlika. Končno smo načeli vprašanje, zaradi katerega smo prišli. Tomaž mu je povedal, da vemo, da je izdal oziroma prijavil partizane v bližnji zidnici, ki so potem zaradi njegove izdaje padli kot žrtve.²¹ Na ponovno vprašanje, če je to bilo tako, ni dal odgovora, ampak nas je samo pogledoval vse po vrsti. Otroci so se stiskali v kotu, kot da bi slutili, za kaj gre. Žena je začela prosjati in jokati. Odločili smo se, da se z njim umaknemo v sosednji prostor. Tam smo ga zasliševali naprej. Priznal je, da je šel prijaviti partizane, da pa mu je zanje nekdo drug povedal. Na vprašanje, če se je zavedal, kaj dela, ni odgovoril. Nato smo mu zvezali roke na hrbtu. Po še nekaj vprašanjih smo zaključili z zasliševanjem. Dva sta ga nato stražila, Modras, Tomaž in jaz pa smo odšli na posvetovanje. Na kratko smo ugotovili, da je pravi falot in sklenili, da ga likvidiramo v hlevu. Potrebno je bilo določiti človeka, ki bo to storil. Vsakdo je našel izgovor, da ne bo. Res je bila to naša prva likvidacija. Zanj smo bili vsi, vendar se nismo mogli odločiti, kdo naj jo izvede. Končno smo prepričali Tomaža. Možja smo odvedli v hlev. Obrnil se je k zidu in strel je počil. Kroglja ga je zadela v tilnik in izdajalec je padel. Tomaž je ugotovil, da mu je zadosti. Nato smo odšli v prepričanju, da je na svetu lopov manj. Čez teden dni smo doživeli presenečenje. V tabor je prišel Tarzan, aktivist iz Rajhenburga, in nam povedal, da je izdajalec Fridl še istega večera, ko smo ga obiskali, prišel na žandarmerijo v Rajhenburg in prijavil, da smo ga napadli. Po prijavi je odšel v bolnišnico, družino pa preselil v bližino žandarmerije.

Nemci hajkajo po Bohorju

Po naših zadnjih akcijah so Nemci večkrat povsem nepričakovano hajkali po Bohorju z željo, da nas odkrijejo in uničijo. V taboru smo uvedli strožjo disciplino, manj govorjenja in ropota ter večjo budnost. Borci so dali iniciativo, da naj bi šla četa v akcijo, kjer bi lahko prišli tudi do tobaka. Ljudje okrog nas so bili zelo revno oblečeni, zato smo menili, da bi ob tej priložnosti odnesli tudi nekaj tekstilnih izdelkov ter jih podarili ljudem. S tem bi se jim še bolj približali in tako ustvarili boljše pogoje za prehrano.

V začetku junija se je odpravila četa na akcijo v Loko pri Žusmu v Gajškovo trgovino. Po podatkih s terena je bil lastnik nasprotnik Nemcev. Zato

²¹ Avtor je v spominu zamešal dve izdaji. Brežiške čete, ki so jo Nemci uničili 28. novembra 1941 v Kunejevem hramu v Gorjanah pri Podsredi, ni izdal Anton Fridl, temveč Grzina iz Gorjan pri Podsredi. Anton Fridl in Alojz Klavžer sta izdala Edija Zidariča, Franca Packa in Milko Kerinovo. Glej opombo 17!

smo še posebej računali na uspeh. Takšne akcije doslej še nismo imeli, bila je prva. Po kosilu smo se začeli pripravljati za večerni pohod. Borci so v bližnji okolici poskrili perilo in drugo opremo, da so imeli za obisk v trgovini prazne nahrbtnike. Skupino je vodil na akcijo Antoneško. Borci so prvi večer odšli samo do Gubnega, naslednji večer pa v Loko. Enak načrt je bil tudi za vrnitev.²²

Naslednji dan smo ostali v taboru samo trije: Modras, ki je bil ranjen v roko, Utaha, ki je болоval na želodec, in jaz. Prvi je stražil južno od tabora, drugi na hribu severno nad taboriščem, jaz pa sem opravljal delo kuharja in raznašal hrano. Dogovorili smo se, da bo večerja bolj zgodaj predvsem zato, ker sem moral oditi v Sv. Vid na sestanek z okrajno sekretarko Pavlo. Tako me je ob 17. uri poklical s stražarskega mesta Modras, da bi šel pripravljat koruzne žgance in prežgano juho za večerjo. Najprej sem pripravil žgance, nato pa sem pristavil ponvico z mastjo za prežganje. Bil sem ves zavzet s pripravo večerje, ko nenadoma za menoj zašumi. Ozrem se in opazim Modrasa, kako hiti proti meni. Na vprašanje, kaj se je zgodilo, je kratko odgovoril: »Švabi!« Hitro sva pobrala vsak svojo opremo ter krenila v hrib nad taborom, kjer je stražaril Utaha. Med potjo sva nekoliko postala in opazovala, kako so se vermani previdno približevali. Modras ni mogel oditi brez boja in je odvil bombo. Počakala sva, da so se približali. Ko so vermani prišli v dosegljivo razdaljo, je odvrnil bombo. Takoj so zaregljali mitraljezi in drugo orožje; midva sva kar čakala, da bi dobila še koga na muho, saj sva imela za skalami dobro kritje. Streljanje je potihnilo. Vermani so še previdneje prodirali proti taboru. Nenadoma sem opazil, da gredo tudi po robu. Ker bi nama lahko tako prišli za hrbet, sva morala pohiteti z umikom. Utaha na svojem stražarskem mestu ni vedel, kaj se dogaja. Čepel je za nekim štorom s puško, pripravljeno na strel. Hitro sva pojasnila, kakšno je stanje. Skupno smo se umaknili proti Javorniku. Na kolovozu, ki vodi s Federmausa proti Javorniku, smo iz sledov spoznali, da so na Bohorju večje nemške sile.²³ Zato smo se odločili, da se umaknemo proti Federmausu, ker je bila ta smer najvarnejša. Samega Federmausa smo se izognili, ker so bile tam običajno zasede, nato pa smo krenili proti Sv. Vidu.

Do Sv. Vida smo prišli še podnevi. Polegli smo za grm in opazovali promet na cesti Sv. Vid—Kozje. Čim se je zmračilo, smo odšli proti Dobremu polju na obisk k znanцу Ivanu Dobršku. Zanimale so nas novice, Ivan pa je poskrbel tudi za našo lakoto. Vedno je vedel, kaj partizani potrebujemo in zmeraj nas je postregel s pijačo in jedačo. Pripovedovali smo mu, kako smo morali v naglici prepustiti svoj tabor Švabom. Povedal nam je, da že ves dan

²² Preskrbovalna akcija v trgovini izseljenega Gajška v Žusmu je bila v noči od 6. na 7. junij 1942. Pred akcijo je skupina prekinila telefonsko zvezo. Vračala se je preko Rudnice, kjer je skrnila pisalni stroj in mast. Orožniška postaja Podčetrtek je skupaj z vermani 7. junija ves dan zamen preiskovala področje proti Rudnici. (Poročilo župana iz Podčetrtka 8. junija 1942 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

²³ Orožniška postaja Kozje je 6. junija 1942 poročala, da je patrolja rezervne policijske čete »Wiesbaden« iz Krškega skupaj z vermani, skupno 50 mož, 6. junija 1942 popoldne brez uspeha preiskovala težko prehodno področje Bohor-Bistriški graben. (Poročilo je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

cdhajajo močne sile vojaštva, vermanov in policije na Bohor in da je videti, da imajo točne podatke o tem, kje smo. Rekel je, da se je zelo bal za nas. Med razgovorom smo opazovali odsev raket po Bohorju ter poslušali odmeve posameznih strellov.

Pozneje so nam ljudje povedali, da so se vermani hvalili, da so nas likvidirali. Trdili so, da so nas sedem ujeli in tri ustrelili ter zaplenili sprejemno in oddajno radijsko postajo. Nekateri so le priznali, da je bil ves uspeh le zaplemba lonca koruznih žgancev, ki so jih kljub prepovedi pojedli, ker so bili lačni.

V Oslešici

Predvidevali smo, da bodo Nemci nekaj dni držali zasede okrog tabora, kot je bil običaj. Zato smo morali prestreči četo, ki je odšla v akcijo, da se ne bi vrnila na Bohor. Še isti večer, ko smo se oglasili pri Dobršku, smo odšli na Gubno. Pri Belini, kjer je bila vedno naša javka, smo zvedeli, da se bo vrnila četa iz akcije k njihovi zidanci. Naročili smo mu, naj jim pove, da naj ne gredo na Bohor, ker smo pri Šuštarju v Oslešici. Naslednji večer smo se sešli. Nemci so bili zelo presenečeni, da smo še istega večera, ko so nas napadli, izpraznili v Loki trgovino. Akcija je popolnoma uspela. Borci so bili dobro razpoloženi. Bilo je mnogo tobaka, nogavic in nekaj ženskih rut. Drugega tekstila nismo dobili. Na terenu smo delili nogavice, cigarete, ženske rute in vezalke. Obdarovali smo vse ožje znanke.

Ko so nas Nemci pregnali z Bohorja, smo tam pustili vso posodo. Tako si nismo mogli sami kuhati in smo bili odvisni od pomoči Šuštarjeve družine. Sin Lojzek je vedno pred hišo zažvižgal napev »Na planincih...« kot znak, naj pošljemo na dogovorjeno mesto dva borca po hrano, ki so jo pripravili. Vprašanje prehrane smo želeli čimprej rešiti tako, da bi si zopet sami kuhali. Aktivizirali smo odbor OF Kozje in od aktivistov dobili nekaj šotorskih kril, posode in vojaški kotel. Nekaj dni je bilo težko, ker je ves čas deževalo, nismo pa imeli nobene strehe nad seboj. Pralo nas je po ves dan, na večer pa smo se šli sušit k Hernausu-Suštarju. Tu smo običajno tudi večerjali. Ko smo bili vsaj delno suhi, smo odšli spet na skedenj. Ker je bila hiša na samem in družina zanesljiva, smo se počutili kar varne, vendar smo redno postavljali stražo. Vsa čevljarjeva družina je bila brez strahu in zadovoljni so bili, če so nam le mogli ustreči. Takšne družine so bile tedaj zelo redke.

Edino skrb je povzročal Hernausovim sosed, ki je bil oddaljen kakih 200 metrov. Večkrat je namreč izjavljal, da sliši ponoči korake več ljudi in da misli, da so v gozdu četniki. Bil je invalid iz prve svetovne vojne in kajžar, zato so Hernausovi dvomili v njegovo poštenost, ker je imel precejšnje ugodnosti pod novo oblastjo. Zato sta dva od naše skupine odšla nekega jutra, ko smo bili tako pozni, da nismo mogli več skriti svojega prihoda, k njemu na obisk. Na kratko sta mu povedala, kdo smo in da prihajamo zato, da ga opozorimo na dolžnost in zavest vsakega poštenega Slovenca. Opozorila sta ga, da ga bomo v primeru izdaje kaznovali. Opravičeval se je in zagotavljal, da nikoli ni mislil na izdajo, čeprav nas je slišal in sledil našim stopinjam. Od tega dne smo bili tudi z invalidom prijatelji. Sam je povedal Šuštarju, da smo se oglasili pri njem in da se o tem ne sme nič govoriti.

Polagoma smo uredili lastni tabor v Javoršici, v gozdu, ki meji na Oslešico. Hrano smo nabrali pri bližnjih kmetih in pri Kolarjevih v Lesičnem, meso pa smo si preskrbeli pri trdnem kmetu Romihu v Zagorju. Ker zopet ni hotel odpreti našim ljudem, so mu odpeljali dve ovci iz hleva. Kasneje je izjavil svojim prijateljem, da je bolje, če mu odpeljemo vse, kot da ima kakšne zveze z nami. Šele kasneje smo zvedeli za to izjavo.

Aktivistom iz Lesičnega smo dopovedovali, da morajo v partizane, ker bi bilo zelo dobro, da se med nami pojavijo tudi domačini. Končno smo uspeli. Sredi junija sta prišla med nas Jože Gaberc, učitelj iz Zagorja in sekretar odbora OF Lesično, ter Kolarjev Slavko. Z njim je prišel tudi eden njegovih sorodnikov.²⁴ Ker so bili iz malomeščanske družine, so se težko privadili na naše življenje, na spanje pod šotorom in na hrano, ki smo jo kuhali. Zato so večkrat želeli obiskati dom. Imeli smo zadosti bogate izkušnje, da smo vedeli, da ni dobro pogosto obiskovati domače. Zato jim tega največkrat nismo dovolili. Če pa je le preveč primanjkovalo hrane, smo jih pustili domov z opozorilom, naj bodo previdni. Takrat so nas preskrbeli z vsem, česar nismo mogli dobiti drugod. Slavka je vezala ostala družina, Gaberca pa Slavkova sestra Dana.

S prihodom novih partizanov se je prvič pojavil problem v razpravi na politični uri. Gaberc je imel razne ideje v duhu četništva. Pravil nam je, da bi morali imeti jugoslovanske zastave z mrtvaško glavo in da se moramo imenovati četniki in ne partizani. Proti takim nazorom sva prepričevalno nastopala z Modrasom. Končno sva ugotovila, da Gaberc ni v zmoti, temveč da nas hoče prepričati o ideji četništva. Zato sva ga opozorila, da se moti, če misli prodreti s to idejo v našo enoto. Po nekem resnem razgovoru se je potegnul nazaj, češ da ne misli tako. Od takrat je postal zamišljen in tih. Po nekaj dneh smo dobili obvestilo, da so zaprli Slavkovega očeta in mater. Slavko in njegov sorodnik sta zaprosila, naj ju pustimo domov, da vidita, kakšno je dejansko stanje. Dali smo jima dovoljenje in odšla sta ter se nista več vrnila. Slavko je sporočil, naj se ne bojimo, da bi nas izdal, mora pa ostati doma, da bi rešil očeta in mater iz zapora. Takrat smo bili prepričani, da je nanj in na njegovega sorodnika vplival Gaberc. Vsi trije so se večkrat sami sestajali. Po nekaj dneh so aretirali tudi oba ubežnika.²⁵ Tedaj je začel še Gaberc jadikovati, da ga boli želodec in kdove kaj še vse. Prepričal je Modrasa

²⁴ Slavko Kolar in Jože Gaberc sta se dogovorila s četo, da organizira navidezno nasilno mobilizacijo pri Kolarjevih v Lesičnem, kjer so poleg njiju stanovali še Kolarjev bratranec Marjan Kožuh, mesarski pomočnik Anton Krofel ter brata Karel in Roman Kralj, ki sta bila pri Kolarjevih poljedelska delavca. Večino teh mladeničev so Nemci ob zadnjih naborih v Kozjem potrdili v nemško vojsko. Nekaj minut po polnoči 19. junija je približno 20 borcev Kozjanske čete obkloplilo Kolarjevo domačijo in vzelo fante s seboj. Medtem ko sta Slavko Kolar in Jože Gaberc s šestimi borci krenila proti Bohorju, so drugi odšli proti Olimju. Toda že dopoldne istega dne se je vrnil domov prvi, 22. junija pa še drugi trije. Nekoliko dlje sta ostala v četi le Slavko Kolar in Jože Gaberc.

²⁵ Ko so se mobilizirani mladeniči iz Lesičnega po nekaj dneh vrnilo domov, so se prijavili nemškimi oblastem in izjavili, da sta bila napad na Kolarjevo domačijo in mobilizacija v partizane že vnaprej dogovorjena. Pri tem so močno obremenili gospodarja Andreja Kolarja, njegovega sina Slavka in Jožeta Gaberca. Fante so Nemci do odhoda v nemško vojsko primerno zaposlili v Brežicah in Krškem; Kolarjevo družino pa so aretirali. 4. novembra 1942 so v Mariboru ustrelili Slavka Kolarja, njegove starše Andreja in Mašto Kolar.

in Tomaža, da se mora iti zdraviti v Zagorje. Obljubil je, da se bo vrnil takoj, čim ozdravi. Po nekaj dneh za njim ni bilo ne duha ne sluha. Kasneje smo zvedeli, da je odšel na Hrvaško.

Naše prve žrtve

Ker nam je primanjkovalo orožja za novince, ki so pričeli prihajati predvsem iz Senovega, Rajhenburga in Brežic, smo morali zanj poskrbeti. Najlaže bi prišli do orožja, če bi ga vzeli iz obstoječe zaloge v Rogaški Slatini. Zato smo sredi junija sestavili patrolo, v kateri so bili Tomo, Blisk, Hus, Don, Nace in Slavec. Imeli so nalogo, da prinesejo vse orožje, ki je še vskladiščeno pri aktivistih v Rogaški Slatini. Tovariša Hus in Don sta bila dodeljena kot domačina, da bi lahko patrola svojo nalogo čimprej in tudi lažje opravila. Pri Sv. Katarini so se oglasili pri kmetu Kamenšku in tam dobili zvezo s političnim delavcem-ilegalcem iz Rogaške Slatine. Ivanuš je imel shranjeno orožje, ker je akcijo za zaplembo v Rogatcu sam vodil. Naslednji večer je patrola sprejela vso količino orožja in se vračala nazaj proti Bohorju. Po takratni izjavi Dona so se med potjo oglasili pri nekih kmetijah v Zibiki in na Tinskem. Kmetje so njihov obisk prijavili vermanšaftu, ki je bil v teh krajih zelo zagrižen. Vermani so jih takoj zasledovali. Že proti jutru se je naša patrola ustavila pri gozdarju na Rudnici in povprašala za novinci. Gozdarja smo imeli za našega človeka, zato smo se pri njem vedno ustavljali, kadar nas je pot vodila mimo. Ker je bil že skoraj dan, je patrola odšla nazaj v gozd pod tako imenovano Orlo peč. Postavili so dve straži, drugi pa so zaspali. Vermani iz Pristave in Tinskega so patrolo sledili na Rudnico v prepričanju, da se bo tam nekje ustavila in da podnevi ne bo šla naprej. Spotoma so vpraševali kmete za sled in tako so prišli za partizani na Rudnico. Tam so stikali za njimi. Po našem mnenju je bila vmes verjetno izdaja, res pa je, da so patrolo iznenadili pod pečino in da morda straža ni bila dovolj pazljiva. Na tem mestu so padle naše prve žrtve: Žuti, Hus in Nace. S težkim srcem so se drugi vrnili v tabor ter nam sporočili žalostno vest. Vermani so zaplenili tudi orožje, ki ga je nosila patrola.²⁶

²⁶ Po spominih Franca Godlerja-Bliska in okupatorskih dokumentih je dogodek potekal drugače, kot ga opisuje avtor.

17. in 18. junija 1942 sta iz čete odšli dve skupini: štirinajstčlanska, ki jo je vodil Franc Godler-Blisk, je odšla po orožje v Rogaško Slatino, druga pa je šla mobilizirati v Lesično.

Godlerjeva skupina je 17. predanila na Rudnici, zvečer je odšla dalje proti Rogaški Slatini. Na javko sta prišla dva vermana, ki sta povedala, da bo od polnoči do dveh na straži njihov človek, ki bo odprl okno v skladišču in da bodo lahko odnesli orožje. To se je tudi zgodilo in skupina je odnesla proti Rudnici 15 pušk in 14 šotorskih kril. Zjutraj so prišli na Rudnico v bližino skrivališča, v katerega so po oskrbovalni akciji v Žusmu v noči na 7. junij 1942 vskladiščili pisalni stroj in mast. Na Rudnici so bili popoldne napadeni.

Druga skupina je v noči na 19. junij 1942 v dogovoru z domačini mobilizirala v Lesičnem šest moških (glej opombo števil. 24.) Odšli so proti Podčetrtku in se zjutraj ustavili na Olimju. Tu je pobegnil Roman Kralj in se takoj prijavil orožniški postaji Kozje. Komandant 72. rezervnega policijskega bataljona v Krškem je na osnovi njegovih izjav takoj organiziral veliko zasledovalno akcijo zaščitne policije, orožništva s postaj Kozje, Zusem in Podčetrtek in vermanšafta iz Kozjega, Podčetrтка in Pristave. Sovražnik pa ni naletel na skupino z mobiliziranci iz Le-

Uspeli napad vermanov na našo patrolo so sami razglašali kot zelo velik uspeh. O tem je pisal tudi »Štajerski gospodar«. Naše borce so pokopali v Žibiki. Po izgubi tovarišev smo postali na terenu in v taboru opreznejši.

Požig koč na Bohorju

V noči od 23. na 24. junij se je naša četa razdelila v dve skupini z nalogo, da krene prva na Federmaus, druga pa k lovski koči. Če bi se Nemci zadrževali v kočah, bi jih morali napasti in pregnati, kočice pa požgati. Tak načrt smo napravili zato, da jim v bodoče onemogočimo bivanje v kočah, odkoder bi nas zasledovali. Za akcijo na obeh mestih smo določili 22. uro.

Skupino, ki je krenila na Federmaus, je vodil Antonesko, drugo k lovski koči pa Modras. Nemcev to noč ni bilo na Bohorju in smo lahko mirno na obeh krajih opravili svojo nalogo. Čim je Antoneskova skupina ugotovila, da pri bajtah ni Nemcev, je takoj požgala obe. Ko je še gorelo, je skupina odšla v zasedo na kolovoz, ki vodi na Žago. Računali so, da bodo Švabi prišli od te strani. Ker jih ni bilo, je vsa skupina odšla na križišče poti, kjer je bilo dogovorjeno zbirališče. Tudi tukaj so postavili zasedo in čakali, če bi Nemci le prišli.

Modrasova skupina, v kateri sem sodeloval, je imela nekoliko več dela. Ko smo ugotovili, da Švabov ni v bližini kočice in ne v koči sami, smo trije vstopili. Oskrbniku in neki ženski, ki je bila tam, smo ukazali, naj pospravita svoje reči in jih zaneseta iz kočice, ker jo bomo zažgali, da ne bo več služila Švabom za zavetje v borbi proti nam. Oskrbnik je bil starejši mož²⁷ in ni mogel razumeti, da mislimo resno. Da se zadeva ne bi zavlekla, smo kar mi začeli iznašati iz kočice vse, kar smo mislili, da je njegovega. Ženska nam je pridno pomagala. Sam oskrbnik je bil popolnoma brez moči. Odšel je iz kočice, se usedel in samo gledal naše početje. Ko smo imetje znosili na prosto, smo pregledali zalogo živeža, ki je bila pičila, in klet. V kleti je bilo okrog 100 litrov vina. Nekaj smo ga popili, nekaj pa vzeli s seboj. Iz kočice smo znosili tudi nekaj odej in posode, kolikor smo mislili, da bomo rabili. Ko smo vse to opravili, je eden od borcev razbil petrolejko in zažgal po podu razliti petrolej. Naloga je bila opravljena. S plenom smo odšli proti križišču, kjer je bilo zborna mesto obeh skupin. Ogenj nam je svetil po poti, dokler nas niso za-

sičnega, temveč na Godlerjevo skupino na Rudnici. V kratkem toda hudem spopadu je padlo pet borcev, pet pa jih je sovražnik ujel. O tem je komandant 72. rezervnega policijskega bataljona 4. julija 1942 poročal:

»Sile 1. čete 72. rezervnega policijskega bataljona so vzhodno od Loke v spopadu uničile 5 banditov, 5 pa ujele. Našle so bandin tabor in v njem zaplenile 13 pušk, strelivo, pisalni stroj, poljsko lekarno in razno opremo.«

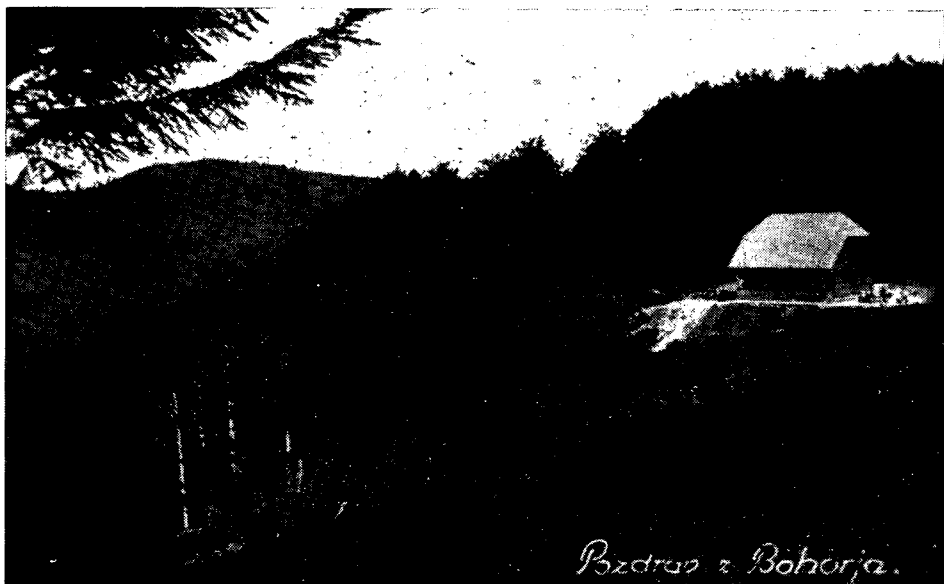
Tudi na letaku o ustrelitvi 62 talcev v Celju so nacisti poročali, da so 19. junija 1942 pri Zusmu ustrelili pet bežečih partizanov.

Ko so se 22. junija 1942 vrnili v Lesično še trije mobiliziranci in izjavili, da so partizani še na Rudnici, je komandant 72. rezervnega policijskega bataljona v noči na 23. junij organiziral novo zasledovalno akcijo, ki pa se je končala brez uspeha.

(Spomini Franca Godlerja-Bliska in nemška poročila so v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

²⁷ Oskrbnik lovske kočice je bil že od leta 1940/73 letni Nемец iz Šlezije Franc Wolny, ki je bil obenem revirski gozdar. Skupina mu je odvzela dve lovski puški s strelivom. Nemci so škodo ocenili na 10 000 RM.

Pozdrav z Bohorja.

Lovsko-planinski dom na Bohorju, ki ga je Kozjanska četa zažgala v noči na 24. junij 1942. V ozadju najvišji vrh Bohorja Javornik (Foto PD »Bohor« Senovo)

krili mogočni bohorski gozdovi. Poprej smo se še večkrat ozrli nazaj proti goreči koči in videli smo oskrbnika, kako je nepremično sedel na travi in bolščal v gorečo kočo.

Okrog pol tretje ure zjutraj sta se na križišču poti, ki vodijo proti Federmausu, Planini, Sv. Vidu in Bistriškemu grabnu, sestali obe skupini. Po kratkem pogovoru o poteku akcije smo skupaj nadaljevali pot v smeri Bistriškega grabna. Po skoraj enourni počasni hoji smo se odločili za začasno taborjenje v sredini Bohorja nasproti Zagorju. Premik je bil potreben zato, ker smo že precej časa bili v našem starem taboru, ki bi ga Nemci lahko odkrili. Vedeli smo tudi, da nas bo po akciji hajkalo 400 do 600 Švabov kot običajno, da bodo pretresli ves Bohor in vso okolico. Zato je bil iz varnostnih razlogov premik nujen.

Spopad z Nemci na Bohorju

Kot odgovor na požig koč na Bohorju so Nemci 24. junija zjutraj organizirali veliko hajko. Pohod na Bohor so usmerili z več strani in to iz Rajhenburga, Sevnice, Kozjega, Sv. Vida in Planine. Po podatkih s terena je štela zbrana drhal vseh barv okrog 2000 mož. Iz izkušenj smo z gotovostjo računali na ta njihov ukrep, zato smo se na ta dan umaknili iz tabora in namestili v nižini Bohorja nasproti Zagorju. Izbrali smo primeren teren, tako da smo imeli pregled na cesto Kozje—Planina.

Od sedme ure zjutraj smo že poslušali odmeve strelav in žvižge piščalk kot znanilce premika posameznih nemških skupin. Bili smo v stalni priprav-

ljenosti, da sprejmemo borbo, kolikor bi se nam Nemci približali. Okrog desete ure je vse utihnilo. Bili smo prepričani, da so hajko usmerili proti vrhu Bohorja. Modras je naročil kuharjem, naj pripravijo kosilo. Nato je obšel stražarska mesta in ob povratku dovolil, da lahko moštvo zaspi. Tudi sam se je zleknil pod drevo in zadremal. Kuharji so bili v glavnem novinci in niso posvetili dovolj pozornosti konspiraciji. Kurili so z vlažnimi drvni, tako da je segal dim preko smrek in bukev. Kakor smo lahko pozneje ugotovili, nas je izdal. Okrog 13. ure, ko je bilo kosilo v glavnem že gotovo, je prihitel Utaha s stražarskega mesta z vestjo, da se nam Nemci približujejo v strelcih. Modras je izdal nalog za strogo pripravljenost. Pogleli smo in poiskali kritje, Modras pa se je napotil v smer, od koder naj bi prihajal sovražnik. Pripravljali smo se na spopad. Kmalu se je Modras vrnil s sporočilom, da Švabi res prihajajo. Dal je še zadnja navodila in nato tudi sam legel z orožjem, pripravljenim za strel. Ni minilo dve minuti, ko se je prikazalo sedem zelencev, ki so se vedno bolj bližali našim položajem. Na pohodu so iskali kritje za drevesi. Kot na povelje smo vsi obenem sprožili proti policistom. Po Bohorju je zadonel obupen krik: »Hilfe!« Borili smo se približno deset minut. Ker nismo vedeli, s kakšno silo imamo opravka, smo se začeli umikati proti vrhu, da bi se tako izognili morebitni obkolitvi. Ko smo prišli na vrh grebena, po katerem pelje tudi kolovoz, smo pripravili Nemcem dve zasedi. Prvo smo postavili proti Oslici, drugo pa proti Bistriškemu grabnu. V zasedi smo čakali do šeste ure zvečer. Od nikoder ni bilo več glasu, zato smo se odločili, da gremo pogledat na mesto napada, kjer je še ostalo nekaj naših reči, in da vidimo, kaj je bilo s Švabi na mestu boja. Previdno smo se bližali našim položajem in ugotovili, da verjetno Nemci niso niti šli naprej v bojazni, da jih pričakujemo v zasedi. Naša oprema, ki smo jo tam pustili, je bila namreč nedotaknjena. Pri temeljitejšem pregledu terena smo opazili precej krvi, nedaleč stran pa je ležala nova češka brzostrelka z dvajsetimi naboji in torbica s specialnimi kartami. Po pregledu kart smo po oznakah videli, kje je na ta dan potekala hajka.²⁸ Najdbe smo bili zelo veseli, saj smo dobili našo prvo brzostrelko. Najbolj se je plena veselil Slave, ki je zamenjal svojo slabo puško.

Proti večeru smo slišali, da vozijo kamioni proti Planini iz smeri Kozje. Iz izkušenj smo vedeli, da je to znak za pojačeno hajko naslednjega dne. Zato smo sklenili, da se v mraku premaknemo preko ceste Kozje—Planina in se utaborimo nad Zagorjem.

Naslednjega dne smo že z novega položaja z daljnogledom opazovali Nemce na Bohorju in poslušali različne signale za premike, v katerih so se zaman podili za nami. Kasneje so nam ljudje povedali, da je v spopadu z nami padel en policist, dva sta pa bila ranjena.

²⁸ Komandant 72. rezervnega policijskega bataljona v Krškem je 24. junija 1942 poslal na Bohor večjo policijsko patrolo. O spopadu je poročal komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnje Stajersko 8. septembra 1942 naslednje:

»Izpostava Brežice poroča: Kot smo že sporočili po telefonu, je komunistična banda 24. 6. 1942 zažgala lovsko kočjo na Bohorju.

Ob večji akciji policije in vermanšafta ter uradnikov naše izpostave je neka udarna skupina zaščitne policije na Bohorju naletela na petnajstčlansko bando, ki se je branila z ročnimi bombami. Udarne skupine se je morala umakniti. Ko so prišle na Bohor nove sile, so odšle proti kraju napada, toda v mraku so izgubile sled za bando.«

(Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

Prémik čete

25. junija se je četa premaknila preko Zagorja in Gubnega v Javoršico. Tam smo se oglasili pri Hernausu, ali kot smo rekli pri Šuštarju, v Oslešici. Oče Hernaus je bil čevljar. Ker je popravljaj tudi našo obutev, smo dali hiši ime Pri Šuštarju. V družini so bili sami dobri in aktivni ljudje. Pri tej hiši smo se zmenili, da nam bodo kuhali. S seboj smo sicer imeli kotle, vendar hrane nismo imeli. Čez dan smo se zadrževali v gozdu v bližini hiše, zvečer pa smo poslali patrolo v Zagorje k imovitemu kmetu Romihu. Poznali smo ga prej kot našega človeka. Ob nekem prejšnjem obisku nam sploh ni hotel odpreti. O tem smo povedali Gabercu. Pozneje je Gaberc pojasnil, da Romih ni vedel, da smo bili res mi. Vendar smo še vedno sumili, da nas goljufa, da ni naš zaveznik in da je bojazljivec. Zato je ta večer odšla k njemu patrola, da ga preizkusi. Patrola je dobila nalogo, da gre v njegov hlev in odpelje, kar bi bilo za nas najbolj primerno, če ne bi hotel odpreti vrat svoje hiše. Naslednje jutro se je patrola vrnila s teletom, starim okrog dva meseca. Patrola je poročala, da ponovno ni hotel odpreti in je zato odpeljala tele. V hlevu so mu pustili listek, da so odpeljali tele za kazen, ker jih ni sprejel.

V Javoršici smo ostali samo dva dni, nakar smo se vrnili na Bohor. Po pregledu starega tabora smo ugotovili, da ga Nemci niso odkrili, zato smo se utaborili kar tam.

Don je padel

Konec junija smo poslali na zvezo z aktivisti v Rogaško Slatino Dona in Vida. Don je bil tam doma, pa smo menili, da bo nalogo najbolje opravil. Z aktivistoma Platinovškom in Ivanušem smo se bili dogovorili, da bomo poslali vsakih štirinajst dni kurirje na zvezo, da bi nas tako obveščali o stanju v Rogaški Slatini, pripeljali novince in sporočali podatke za pripravo kakšne primerne akcije. Odkar je bil v partizanih, je bil Don že dvakrat v Rogaški Slatini. Preden je tokrat odšel na pot, smo ga še posebej opozorili, naj pazi, ker imajo vermani ob cesti pod Tinskim večkrat zasedo. Svetovali smo mu, naj hodita ob potoku. Don mu je že po poti dejal, da bosta šla kar po cesti kot nam je pozneje povedal Vid. Vid se je najprej upiral, končno je pristal. Ko sta hodila ob robu ceste, so se izpod nekega drevesa vsule nanju krogle. Vid je videl, kako je Don padel zadet, vendar mu ni mogel pomagati. Drugo jutro je prišel sam nazaj v tabor s sporočilom, da sta bila napadena in da je Don mrtev. Čez nekaj dni je tam okrog hodila naša patrola. Ljudje so povedali, da so vermani ustrelili enega naših partizanov. Po opisu in po datumu dogodka je bil to Don. Rekli so nam, da so ga šele čez nekaj dni v pšenici našle žanjice. Tako smo izgubili tudi drugega domačina iz Rogaške Slatine.²⁹

²⁹ Seznam akcij, ki ga je napravil celjski deželni svetnik kot prilogo k poročilu o položaju v mesecu juniju 1942, navaja:

»30. 6. 1942 — V Spodnjem Tinskem so 4 vermani naleteli na dva bandita. Ko so začeli streljati, sta bandita začela bežati. Na istem mestu so našli ustreljenega bandita.«

(Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

Obljuba, da dobimo pomoč

Že po prihodu Antoneskove skupine nas je obvestila Pavla, da pride k nam bataljonom partizanov iz Dolenjske. Teren na Kozjanskem je bil primeren za borbo in za osvobajanje nekaterih krajev, zato je bila tu potrebna večja sila. Vendar z Dolenjskega ni bilo nikogar, niti ne s štajerskih področij. Konec junija smo le prejeli obvestilo, da pride večja skupina partizanov Slovencev iz Hrvaške.

Zelo važni bi bili tudi stalni stiki s hrvaškimi partizani, vendar jih nismo mogli navezati, ker nismo poznali ljudi onkraj Sotle. Kljub temu smo to večkrat poskušali, toda vedno brez uspeha. Zato smo prosili, naj bi hrvaški partizani poskušali izvesti to, kar nam ni uspelo. V začetku julija je prišel neki politični aktivist v gostilno Štrukl v Virštanju. Ta gostilna je bila naša postojanka, kjer se je Pavla večkrat oglašala. Aktivist, po imenu Edi Leskovar, je prišel v gostilno, ko je bila polna gostov. Baje se je zelo čudno obnašal, zato ga je nekdo od domačinov naznanil. Prišla je policija ali vermani, ki so ga v gostinski sobi ubili.³⁰ O tem nas je obvestila Pavla in dodala, da je šla naša zveza s partizani onkraj meje zopet po vodi.

Miniranje elektrarne

V prvi polovici avgusta 1942 je skupina partizanov pod vodstvom komisarja Tomaža napadla elektrarno v Bistriškem grabnu, ki je proizvajala električni tok za Kozje. V Kozjem je bila močna postojanka žandarmerije in policije. Od časa do časa so se tam ustavljali tudi vermani. Nič jim ne bo škodilo, če si svetijo s petrolejko, so modrovali partizani. Borci so podminirali turbinske naprave, druge instrumente pa so razbili. Po opravljeni nalogi so odšli v zasedo v prepričanju, da bodo prišli Nemci na ogled in v hajko. Po izjavi Tomaža so res prišli okrog sedme ure zjutraj. V njihovi patroli so bili samo trije žandarji. Naši so vsekali po njih tako, da sta bila dva na mestu mrtva. Tretji je bil Slovenec in je trdil, da je naš sodelavec. Nihče ga ni poznal in ker je bil v uniformi, je tudi on dobil svoje. Bil je močno ranjen. Naši so ga obvezali in pustili na poti. Ostala dva so slekli in sezuli, saj sta imela dobre škornje. Zaplenili so tudi brzostrelko, dve puški in nekaj municije.³¹ Zadovoljni nad uspelo akcijo so se vrnili v tabor.

³⁰ Seznam akcij, ki ga je napravil celjski deželni svetnik kot prilogo k poročilu o položaju v mesecu juliju 1942, navaja:

»9. 7. 1942 — V gostilni Suhil v Virštanju je bil ustreljen neki sumljiv možki.« (Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

³¹ Po spominih Franca Godlerja-Bliska in poročilu orožniške postaje Kozje z dne 14. avgusta 1942 je dogodek potekal takole:

Skupina borcev Kozjanske čete pod vodstvom politkomisarja Franca Sorčana-Tomaža je 13. avgusta okrog 5. ure zjutraj napadla elektrarno v Bistriškem grabnu, približno 1 km jugozahodno od Kozjega. Razstrelili so turbinske naprave in generator, dinamom pa so razbili.

Ko so na orožniški postaji v Kozjem slišali detonacijo, se je vodja postaje z enim pomožnim policistom odpeljal s tovornim avtomobilom v tisto smer. Borci

Na sestanek okrožnega odbora OF

Za 8. julij 1942 je sklicala Pavla posvetovanje okrožnega odbora OF za Kozjansko pri Planini. Četa je takrat bila v Oslešici. Modras, Tomaž, Utaha in jaz smo se napotili na ta sestanek že na predvečer, da bi prišli do določenega mesta na Dobrem polju dovolj zgodaj. Na poti proti Zagorju smo sedli in si nekoliko odpočili. Modras je ugotovil, da imamo do Dobrega polja še dve uri hoda. Predlagal je, da izvedemo medtem še kakšno akcijo. Po vsestranski razpravi je Tomaž predlagal, naj gremo v zagorsko šolo, preženemo učitelje-Nemce in poslopje zažgemo. S predlogom smo se vsi strinjali. Že čez nekaj minut smo se plazili okoli šole. Upali smo, da bomo dobili učitelje v šolskem stanovanju. Vedeli smo, da imajo vsi Nemci orožje, zato jih je bilo treba presenetiti. Prisluškovali smo od vseh strani, toda vse je bilo mirno in tiho. V vasi se je oglasil pes, ki nas je zavohal. Previdni smo morali biti tudi zaradi žandarjev, ker je bila postojanka v bližini. Tudi policijske patrole so večkrat prihajale v vasi, kjer smo se pojavljali, in nam postavljale zasede. Zaradi vsega tega je bila naša previdnost na mestu. Ko smo ugotovili, da je v šoli vse mirno, smo se odločili, da bomo šli v zgradbo. Modras je udaril s kopitom puške po oknu in razbil obe šipi zunanjega in notranjega okna. Poslušali smo nekaj časa, toda v poslopju je bilo vse tiho. Mislili smo, da nas je učitelj slišal, čim smo prišli in se je skrivil v samem poslopju. Zato smo ravnali zelo previdno. Prvi je zlezal skozi okno Modras, za njim Tomaž, nato jaz; Utaha in Miha sta ostala na straži. Najprej smo pregledali vse prostore v pritličju, toda Švabov ni bilo nikjer. Nato smo pregledali še podstrežje; vendar nismo našli nikogar. Videli smo, da v stanovanju ni perila in obleke. Zaključili smo, da hodi spat v vas ali v žandarmerijo. Takrat je bila ta navada pri nemčurjih že ustaljena, ker so se na ta način hoteli zaščititi pred nami. Po pregledu zgradbe smo se odločili, da zmečemo ves arhiv in knjige v eno izmed sob. Vsi smo trgali knjige in papir metali na kup, da bi tako hitreje gorelo ob zažigu. Vsega papirja in knjig je bil že velik kup. Nad njim smo razbili petrolejko in ga polili s petrolejem. Odrpli smo še drugo okno, da bi imel ogenj dovolj zraka, nato smo zažgali. Ko je šola zagorela, smo jo še nekaj časa opazovali od zunaj. Čim smo ugotovili, da se je ogenj razplamtel, smo odhiteli naprej v prepričanju, da Nemeč v tej zgradbi ne bo več poučeval in potujčeval naših otrok niti ne bo služila sovražniku za postojanko.

Okrog tretje ure zjutraj smo se oglasili na javki pri Kovačevih v Dobrem polju pri Planini. Modras je bil tu že večkrat, zato je vedel, kje mora poklicati sina Otmarja. Potrkal je na stransko okno male kmetske hiše, ki je stala le

---

teh dveh orožnikov niso napadli, ker so se medtem premaknili bliže Kozjemu in na obeh pobočjih nad cesto postavili zasedo. Vanjo je padel vodja orožniškega oddelka iz Kozjega poročnik Bernhardt, ki je bil z dvema pomožnima policistoma prihitel za prvo patroljo. Poročnik Bernhardt in pomožni policist Bračun sta takoj padla, težko ranjenega pomožnega policista Bizjaka pa so borci za silo obvezali. Oba padla so slekli in jima sezuli škornje, nato pa so se z zaplenjeno brzostrelko in dvema puškama in s strelivom umaknili proti Oslici, kjer so tedaj taborili.

Ko sta vodja orožniške postaje in njegov spremljevalec v elektrarni slišala streljanje, sta se v divjem begu čez hrib Kozjek po ovinku vrnila v Kozje. Takoj nato je odšla iz Kozjega še tretja patrolja, ki je poskrbela, da so ranjenega Bizjaka odpeljali v celjsko bolnišnico. Nemci so nato organizirali zasledovalno akcijo, ki pa ni uspela.

nekaj metrov oddaljena od ceste Planina—Sv. Vid. Že čez nekaj minut se je pojavil in nas odpeljal k Pavli in Slavcu, ki sta še počivala na skednju. Skedenj je stal na robu dvorišča in je bil nekoliko oddaljen od ceste. Po kratkem razgovoru smo se sporazumeli, da bo sestanek preko ceste v skali pod cerkvijo Sv. Križa. Otmar nas je odpeljal tja. Bil je že skrajni čas, ker se je že začelo daniti. Za zvezo na kraju sestanka se je Pavla že prejšnji dan pomenila z Jankom (Ivanom Dobrškom), prav tako tudi za prehrano.

Sestanek Okrožnega odbora OF za Kozjansko

Dan je bil lep in sončen. Bila je nedelja, zato je bilo okrog nas mirneje, ker kmetje ob nedeljah ne vstajajo tako zgodaj kot ob delavnikih. Po krajšem tihem razgovoru smo kar pričeli z delom, čeprav je bil napovedan še Marjan Jerin, češ da pride malo kasneje. Pavla je govorila o politični situaciji na terenu Sevnice, Rajhenburga, Brežic in Šentjurja, ki ga je obhodila, o novih zvezah, ki jih je vzpostavila in o situaciji na vzhodni fronti, kamor so bile vedno usmerjene naše misli.

Vedeli smo, da je poraz Nemcev odvisen od stanja na fronti. S fronte pa vesti niso bile vedno dobre, saj so Nemci dolgo napredovali. Zato smo vsi vedno nestrpno pričakovali vesti, da jih Rusi že gonijo nazaj. Nadalje je Pavla nakazala nujnost političnega dela na terenu, ker je le od tega odvisna pomoč, ki nam jo mora nuditi prebivalstvo, in da je prav od naše politične aktivnosti odvisen tudi prihod novih borcev v naše vrste. Vsi smo se zavedali velikega pomena, da pridobimo v partizane domačine, ker bi bila s tem zagotovljena podpora ljudi. Pri delu nas je večkrat prekinil zvon iz bližnje cerkve. Okrog osme ure je Otmarjev brat Franc prinesel zajtrk. Izvlekli smo žlice iz žepov ali izza škornjev, kjer smo pač imeli shranjeno to priljubljeno orodje. Pričeli smo pridno prazniti precej veliko skledo, napolnjeno z dobro zabeljenimi žganci, politimi s svežim mlekom. Pri zajtrku je vladala tišina. Franc je stal poleg nas in nas opazoval pri jedi. Pogleda je metal od enega do drugega, kot bi nas hotel fotografirati. Več izmed nas je opazil njegove poglede. Ko je odšel z izpraznjeno posodo, se je začela razprava o njem in o pomenu njegovih pogledov. Njegovo obnašanje se nam je namreč zdelo zelo sumljivo. Pavla se z našo ugotovitvijo ni strinjala. Prepričevala nas je, da je zelo predan naši stvari, da je zelo delaven in da ga lahko pošlje, kamor je potrebno ter da izvrši vsako nalogo ob vsakem času. Nadalje je pojasnila, da je bil res v Nemčiji na delu od leta 1940, da pa se je vrnil in da ga zaradi boleznih staršev tudi Nemci ne silijo nazaj. Da je zelo predan, nam je dokazovala tudi s tem, da prinese poln nahrbtnik sanitetnega materiala iz Sevnice kar podnevi. Končno je Pavla zaključila, da o njem ne smemo dvomiti, ker ga je preizkusila. Če ne bi bil pošten, bi lahko izdal že več sestankov, ki sta jih imela z Mihom. Kljub tehtnim besedam Pavla vseh le ni mogla prepričati. Ves dan smo bili zelo previdni.

V nadaljevanju programa razgovorov smo razpravljali o razpoloženju ljudi na terenu. Miha je poročal o stanju s področja Lesičnega, Pilštanja in Kozjega, Slavc pa s terena Prevorje, Loka, Grabne in Zagorje.

Okrog 11. ure je Franc pripeljal že napovedanega Marjana Jerino, bivšega učitelja in tedanjega prometnika iz Sevnice. Prišel je v kratkih hlačah

s kolesom. Marjan je poročal o razmerah v Sevnici in v Revirjih, s katerimi je bil tudi povezan, saj je po potrebi opravljal še kurirska pota med Revirji in našim okrožjem. Prinesel je ekrazit ali »žajfo«, kot smo to razstrelivo imenovali. Ekrazit smo uporabili za miniranje železniške proge Sevnica—Blanca in kasneje tudi na progi Zidani most—Rimske Toplice. Okrog 12. ure nas je presenetil dokaj čuden obisk. Na straži je Slavc opazil, da se je zganilo grmovje v oddaljenosti 80—100 m. O tem nas je takoj obvestil. V pripravljenosti smo vsi naperili puške v smer sumljivega premikanja. V oddaljenosti kakih 50 metrov sta se v polnem profilu prikazala dva moška v vermanskih uniformah. Pavla je takoj rekla, da sta naša. Čeprav smo ju videli neoborožena, ni dosti manjkalo, da bi postala žrtvi svoje lahkomišelnosti. Bila sta Otmar Kovač in Tovornikov iz Sv. Vida. Vračala sta se z nedeljske obvezne vaje s Planine. Franc jima je povedal, da imamo sestanek pod cerkvijo v skali. Za obisk sta se odločila, da bi izvedela razne novice in dobila smernice za nadaljnje delo. Opozorili smo ju, naj drugič ne prihajata v uniformi in vnaprej nenajavljena, ker se sicer lahko pripeti nesreča.

Okrog 13. ure smo dobili kosilo. Z delom smo nadaljevali ob 14. uri.

Zaključki razgovorov so bili naslednji:

1. politično delo na terenu je treba okrepiti. Na teren Radeče, Zidani most, Rimske Toplice in Laško, s katerim imamo slabe stike, gre Peter;
2. izvede naj se široka propaganda na terenu za odhod v partizane;
3. četa mora razviti dejavnost na vsem terenu, ki ga obsega kozjansko okrožje;
4. spremeni se komandno vodstvo čete: komandir čete bo Modras, ker se je četa pod Antoneskom premalo akcijsko udejstvovala. Komisarja čete Modrasa zamenja Franc Sorčan-Tomaž;
5. več pozornosti je posvetiti previdnosti in konspiraciji.

Okrožni odbor OF je zasedal v naslednjem sestavu: sekretarka Pavla-Tončka Čeč in člani Modras-Janko Skvarča, komandir čete, Tomaž-Franc Sorčan, komisar čete, Miha-Svetozar Čoporda, politični delavec, Slave-Peter Šprajc, politični delavec, Marjan Jerin, železniški uradnik iz Sevnice, Peter-Pavel Baloh, politični delavec, Ivan Ivanuš iz Rogaške Slatine (ki pa takrat ni bil prisoten).

Ker nisem poznal ne terena ne ljudi na področju Radeč, Zidanega mosta, Rimskih Toplic in Laškega, kamor so me poslali na politično delo, smo se dogovorili, da gre z menoj Modras, ki je nekoliko poznal teren in ljudi. Spremljala naju je manjša patrola, da bi v teh krajih izvedli tudi akcije in razvili aktivnost še v tem delu okrožja, kajti do sedaj tod ni bilo ničesar slišati o partizanih.

Na politično delo

Na večer 9. julija je krenila patrola devetih mož na čelu z Modrasom v smeri proti novemu terenu. Pot nas je vodila skozi vas Marof, prelaz Lesično v Bistriški graben in na Bohor. Bohor smo zapustili pri Stari žagi, nato pa krenili proti vasi Golobinjak mimo naselja Praprotno in preko Rudenika.

V naselju Njivice smo se ustavili pri znani postojanki pri Nežki.³² Malo smo se okrepčali, povprašali za novicami in odšli naprej preko vrha Ješivec pod vrhom Lisce mimo zaselka Selce na Sv. Lovrenc. Po polurni hoji smo dospeli v Lokavec, ko je že svitalo. Ustavili smo se pred majhno kmetijo ali bolje povedano kajžarijo, prislonjeno v strmo hribovje Kozja in od treh strani obdano z gozdom. To je bil dom Gustla Požina, ki je nudil pomoč že v jeseni in pozimi leta 1941, je pojasnil Modras in nato potrkal na okence.³³ Kaj kmalu se je prikazal na vratih majhen mož, utrujenega obraza, star okrog 40 let. Nasmehan nas je pozdravil in povabil v hišo. Modras mu je moral odgovarjati na vprašanja, ker se že dolgo nista videla. Gustl je poiskal kruha in slanine za naše lačne želodce. Zbudila se je tudi njegova gospodinja, s katero smo se prijazno pozdravili kot dobri prijatelji. Pripravila nam je toplo mleko in kar dobro smo se okrepčali. Po zajtrku in razgovoru nas je Gustl peljal v skedenj. Res, bil je že dan, mi pa utrjeni, razen tega je pretila nevarnost, da nas vidi kdo od sosedov, če bi slučajno zavil h Gustlu. Skedenj se je držal hiše in vstop je bil možen s podstrešja, kar je bilo pripravno zaradi hrane.

Okrog 11. ure smo se spočiti prebudili in že je prihitel Gustl s pletenko sadjevca, da nam pogasi žejo. Razvil se je razgovor o vsem mogočem. Ne da bi Gustl opazil, smo od njega dobili podatke o legi hiše, točen kraj županova stanovanja in druge podatke o občinskem uradu Loka pri Zidanem mostu, kamor smo se napotili zvečer na akcijo.³⁴ V razgovoru sem pojasnil Gustlu, da ostanem v teh krajih na političnem delu. Tega je bil zelo vesel, ker je vedel, da bo imel z nami stalne stike. Omenil sem, da ne poznam krajev niti ljudi. Takoj je bil pripravljen, da me seznanim s svojimi znanci in z našimi simpatizerji. Ponudil mi je tudi oskrbo in prenočišče vsaj za čas, ko se bom seznanjal z okolico.

V akciji na občino Loka pri Zidanem mostu

Do našega prihoda ljudje v teh krajih niso slišali kaj več o partizanih. Da bi pri njih vzbudili zanimanje za naš boj, smo že zvečer napravili pohod na občino Loka pri Zidanem mostu. Akcija nam je popolnoma uspela. Odnegli smo večjo količino živilskih kart, nekaj denarja, dva radioaparata, pisalni stroj in nekaj malenkosti. Župana nismo našli doma. Ker nas je to jezilo,

³² Nežka, poročena Povodnik, doma iz Njivic.

³³ Avgusta Požina so nacisti aretirali 23. oktobra 1942.

³⁴ Po najinem (Tone Ferenc, Lojze Požun) mnenju skupina ni prišla na to področje takoj po 9. juliju 1942, temveč kakih štirinajst dni pozneje. Okupatorski dokumenti izpričujejo, da je skupina 10 do 15 partizanov nekaj dni pred 26. julijem krenila s področja Planine v gozdove proti Zabukovju. Nato je v noči na 26. julij na posestvu jeseni 1941 izseljenega Pajona v Podgorju pri Zabukovju izvedla večjo preskrbovalno akcijo. Naslednjo noč so jo opazili kosci v Polju blizu Lisce, popoldne 27. julija pa so opazili dva v Razboru.

Avtor je tudi časovno zamenjal obe akciji, ki so ju izvedli v kratkem časovnem zaporedju in za kateri so imeli izhodišče pri Gustlu Požinu. Železnico pri Gračnici so napadli v noči na 29. julij, občino Loka pri Zidanem mostu pa v noči na 31. julij 1942.

smo občino zažgali. Za zaključek smo izstrelili nekaj strelov in nato odnesli plen proti Kozjemu.³⁵

Drugi dan je bilo mnogo govora, kako močna vojska je bila v Loki in da ni nihče varen življenja. Občina ni pogorela, ker so ogenj še pravočasno pogasili. Urad so takoj prenesli v Zidani most, kamor se je zaradi varnosti preselil tudi župan.

Čez dan smo bili zopet v gozdu v bližini Gustlove hiše. Ves dan nas je oskrboval z jedjo in s pijačo. Ko smo mu povedali, kje smo bili ponoči, je bil zelo vesel, da smo Švabe postrašili.

Minirali smo železniško kretnico na Gračnici pri tovarni lesne galanterije

Gustla smo vprašali za lego in druge podrobnosti o železnici in galanterijski tovarni pri Rimskih Toplicah. Domačini imenujejo kraj, kjer je ta tovarna, Gračnica. Takoj je vedel, da mislimo zvečer udariti na drugo stran. Prav rad nam je postregel z vsemi podatki in obljubil, da nas pelje do železnice. Njegovo pripravljenost smo nagradili z zaupnim sporočilom, da bomo minirali železniško kretnico.

Zvečer nas je Gustl spremljal po gozdni poti sredi pobočja Kozjega. Še podnevi nas je pripeljal do soseda Mihe Flisa. Miha je imel skromno hišico na obronku Kozjega, kjer je živel s štiričlansko družino. Bajtica sama mu ni mogla nuditi dovolj kruha za vse, zato je hodil na delo v tovarno lesne galanterije na Gračnico. Bil je že star Modrasov znanec. Večkrat mu je nudil stanovanje in hrano, pomagal je partizanom in ranjencem v jeseni in pozimi leta 1941.³⁶ Ker je bil zaposlen v tovarni, nam je zlahka in brez obotavljanja dal takoj vse podatke. Obenem je prosil, naj je ne zažgemo, ker daje kruh naj-

³⁵ Skupina, ki je štela 10 do 12 partizanov se je Loki približala nekaj pred polnočjo z več strani. Izpred vaške kapele nasproti občine so vrgli kamen skozi odprto okno županove pisarne in čakali na odgovor. Župan Karner in njegova žena sta takoj nato iz sosedne spalnice neopazno zbežala skozi zadnja vrata na sosedovo dvorišče, kjer sta se potuhnila in tam čepela do jutra. Borci so nato razbili okno v pritličju, zlezli v pisarno, vlomili v omare in vzeli okoli 500 krušnih in 100 maščobnih kart ter okoli 1000 nakaznic za krompir. Vzeli so tudi velik pisalni stroj. Na stopnišču so vključili cestno razsvetljavo in iz županove pisarne v prvem nadstropju odnesli manjši pisalni in razmnoževalni stroj. V županovi spalnici so vzeli nekaj obleke, odejo in dva radijska aparata. Razbili so vso pisarniško opremo ter se nekaj po polnoči na dogovorjeni znak umaknili iz kraja.

Zjutraj je iz Sevnice prišlo 20 policistov, ki so nekaj časa zasledovali partizane. Na pobočju za občinskim poslopjem so našli razbit večji pisalni stroj, drugega uspeha niso dosegli.

Partizansko skupino so naslednjo noč opazili v Okroglici, kjer je spraševala za pot na Lisco. 1. avgusta zvečer je bila v Ledini pri Sevnici, 4. avgusta v Bregu pri Zidanem mostu, kjer je pretgala telefonski vod ob železnici, 5. avgusta zvečer pa pri trgovcu Imperlu v Razboru, kjer je izvedla večjo preskrbovalno akcijo. Nato je odšla proti Lisci.

³⁶ Sedemčlanska skupina revirskih partizanov je po napadu na Hrastnik 26. decembra 1941 prišla v Lože h kmetu Matevžu Deželaku. Skupino je vodil Janko Skvarča-Modras. Od tam so odšli v Lokavec h kmetu Mihi Flisu, kjer so ostali približno deset dni. Družino Deželakovih so nacisti 15. maja 1942 izselili v Nemčijo, Miho Flisa pa aretirali 25. oktobra 1942.

revnejšim ljudem tega pasivnega področja. Zagotovili smo mu, da je ne bomo požgali. Potem nas je vodil prav do tovarne. Bila je topla mesečna noč. Modras je postavil tričlansko zasedo s puškomitraljezom na križišče ceste, ki je vodila iz Rimskih Toplic v Lokavec in v tovarno. Patrola je dobila ukaz, naj ne ustavlja sovražnika, če bi prišel, ampak naj nanj takoj strelja. Drugi smo pripravljali ekrazit s strelnimi kopicami in gorilne vrvice za mino. To smo hitro napravili, vendar je iz zasede zaregljal naš puškomitraljez, še preden smo bili gotovi. Zaseda je na precejšnjo bližino opazila petčlansko švabsko patrolo. V zmedu je eden od naših zaklical »Stoj«, nakar so jo Švabi ucvrli kar v Savinjo. Borci so iz zasede za njimi izstrelili še rafal. Na to regljanje smo se umaknili in pogledali, kaj se dogaja. Ko smo zvedeli, da so Švabi poskakali v Savinjo, smo se vrnili in dokončali delo. Čez deset minut je kretnica že zletela v zrak.³⁷ Po tem smo se vsi umaknili višje v gozd in čakali, kaj bo. O eksploziji je bil takoj obveščen Zidani most in Rimske Toplice. Čez pol ure sta že prišli dve močni vojaški patroli, prva iz Zidanega mosta, druga iz Rimskih Toplic. Čez eno uro so že bili na poškodovanem mestu delavci s potrebnim orodjem in materialom za popravilo. Delali so vso noč. Prvi vlak je vozil šele naslednjega dne ob 7. uri.

Vsi smo bili zelo zadovoljni z uspehom prve akcije. Pričakovali smo, da bodo Švabi hajkali po gozdovih Kozjega. Zato smo jim na glavni stezi pripravili zasedo. Čakali smo ves dan, toda zaman. Zvečer je po opravljeni nalogi osemčlanska patrola krenila nazaj po isti poti v tabor čete v Oslešici. Sam sem ostal v teh krajih na političnem delu.

Politično delo

Na neznanem terenu in med neznanimi ljudmi se nisem počutil najbolje, saj razen Gustla in Mihe nisem poznal nikogar. Razmišljal sem, kako in kje naj začnem. Končno sem se odločil, da poprosim Gustla, da me spremlja do vseh svojih znancev. No, in ko bi obiskal vse njegove, pa bi šel še k Mihovim. Res sem napravil tako in delo je bilo kar uspešno. Gustl me je že naslednjega večera spremljal k bližnjemu sosedu Golétu, ki je bil oddaljen deset minut. Mož je bil z obiskom zadovoljen in pripravljen nuditi vse, kar je mogel. Izrazil je željo, naj ga večkrat obiščem in povem novice. Povabil me je, naj v sili prespim pri njem. Še isti večer sva z Gustlom odšla v sosednjo vasico Mrzlo planino k Mlinarjevemu Lojzétu. Gustl ni hotel z menoj v hišo, počakal je zunaj. Doma sem našel gospodarja in ženo. Spočetka sta bila redkobesednejša, končno sta mi zaupala in povedala tudi svoje mnenje o Nemcih. Opozorila sta me, da je nevarno hoditi ponoči po tej vasici, ker hodijo včasih skoznjo tudi nemške patrole. Opazil sem, da je bolj boječ, zato sem se kmalu poslovil z napovedjo, da bom še prišel, kljub temu da je nevarno. Ko sem se sešel

³⁷ Po okupatorskih dokumentih je napad potekal takole:

Napad na železnico je izvedla skupina 12 do 15 partizanov. Ko so minirali, je zaseda udarila na dvočlansko patrolo železniške zaščite, ki se je vračala z obhoda iz Rimskih Toplic proti Zidanemu mostu. Patrola je pobegnila ob Savinji proti Zidanemu mostu. Potem so sledile štiri eksplozije, ki so uničile kretnico na mestu, kjer se železnica odcepi proti tovarni. Na tem tiru so promet vzpostavili ob pol štirih, na drugem pa tri četrt na šest zjutraj.

z Gustlom, me je le-ta smeje vprašal, kako je bilo. Na kratko sem mu povedal o pogovoru z Mlinarjevima. Nato je dejal, da je Lojze dober, pošten in da Nemce zelo sovraži. Rekel pa je tudi, da je zelo bojazljiv. Nato sva se ta večer napotila še k tretjemu znancu. Obiskala sva srednjega kmeta Jurkovška na Mrzlem polju, ki je imel osem ali devetčlansko družino. Bilo je že okrog 11. ure ponoči in otroci so v glavnem že spali v sobi po klopeh. Gospodinja je bila v hlevu. Z gospodarjem sva kmalu postala prijatelja. Ob sadjevcu je tekel pogovor, kot da sva že stara znanca. Pomenila sva se o političnem položaju, o fronti in o odnosu Nemcev do naših ljudi. Bil je velik sovražnik Nemcev in tudi korajžen. Prav tako gospodinja ni kazala nobenega strahu, ko sem se ji predstavil. Ob slovesu sem obljubil, da bom še prišel, pa sta oba hkrati odgovorila, da se lahko oglasim kadarkoli.

Ko sva na povratku napravila zaključek o najinih obiskih, sva bila kar zadovoljna. Tako se je začelo moje politično delo v teh krajih. Gustl me na nadaljnjih poteh ni več spremljal, ker se je poznanstvo s prebivalci od večera do večera bolj širilo. Vsak od dotedanjih znancev mi je priporočil še svojega znanca ali soseda. V kratkem času je narasla mreža zaupnikov in simpatizerjev in zajela že vso bližnjo okolico. Ljudje so me sami opozarjali, v katero hišo naj ne grem.

Naslednji teden sem odšel k Mihi, da sva se zmenila za načrt dela. Tudi z njim je šlo delo kar dobro od rok. Miha se je kar v tovarni zmenil z sodelavci za datum in čas, ko jih bom obiskal. S pomočjo Mihe sem prodril v naselja Lokavec, Lože in Šmiklavž. Naš dober sodelavec je postal Blatnik,³⁸ ki je imel gostilno na križišču oziroma na odcepu ceste, ki je peljala v Lokavec in se je stekala na cesto Jurklošter—Rimske Toplice. Na tem križišču so Švabi radi postavljali zasede. Dobra obveščevalna služba je z Blatnikovo pomočjo mnogo pripomogla, da Nemci na tem mestu niso imeli sreče.

V Ložah sem spoznal Jerneja Lapornika. Ta hiša je že imela zveze s političnimi delavci in partizani,³⁹ zato je bil Jernej zelo zadovoljen, da bo z mojo pomočjo v stalni povezavi s partizani. Jernej je kasneje organiziral bližnje sosedo, ki so bili potem močna opora pri našem delu. Obvestil me je o politični pripadnosti svojih sorodnikov, Sirkovih iz Šmiklavža.⁴⁰ Čeprav se prej nismo poznali, smo imeli kasneje pri tej hiši močno postojanko. V hiši je bila gostilna in za sosede ni bilo nič čudnega, če se je pri njih ustavil kak tujec. Tja sem lahko prišel tudi podnevi.

Dobro se je razširjala mreža zaupnikov in simpatizerjev OF tudi pod Kozjim v smeri Loke in Zidanega mosta. S pomočjo Mlinarjevega Lojza sem dobil zvezo s kmeti vasice Žirovnica. To vasico so sestavljale štiri precej

³⁸ Sovražnik je bil kmalu obveščen o novem političnem delavcu na terenu. Orožniška postaja Zidani most je 24. avgusta 1942 poročala trboveljskemu gestapu, da je bil pri Martinu Blatniku v Vodiškem 14 »moški, star 25—30 let, srednje velik, brez brade, v belosivih pumparicah, črnem suknjaču, s črnim klobukom z zavahanimi kraji in s črnimi visokimi čevlji, čez roko hubertus plašč in aktovkno, na suknjiču pa znak Štajerske domovinske zveze«.

³⁹ V Ložah so že 10. oktobra 1941 ustanovili terenski odbor OF, ki so ga sestavljali Jernej in Franc Lapornik, Matevž Deželak, Vincenc Seme, Martin Krašovec, Ivan Gaberšek in Ferdo Gorišek. Tu se je tudi ustavil Štajerski bataljon, ko se je vračal z brežiškega pohoda. Matevž Deželak ga je nato vodil do šmarješkega mostu čez Savinjo.

⁴⁰ Jožeta Sirka so nacisti aretirali 10. junija 1942.

močne kmetije. Vsi prebivalci so bili med seboj složni in politično napredni. Z Mlinarjem sva se dogovorila, da se bo pogovoril s kmetom Bornšakom in mu vnaprej povedal, da ga bom obiskal. Kmetje so bili tedaj že obveščeni, da pogosto prihajajo v vasi gestapovci, preoblečeni v partizane, in da se naslednjega dne vračajo s policijo po tistega, ki jim preveč zaupa. Zato je bilo prav, da so ljudje vnaprej vedeli, da jih bom obiskal, da bom tako in tako oblečen ter da mi je ime Peter. Le tako so lahko spoznali, da sem pravi.

Nekega večera proti koncu julija sem bil prvič v vasi Žirovnica. Oglasil sem se najprej pri Bornšaku, ki me je obvestil, da so vsi sosede dobri in vsi naši pristaši. Sam me je nagovarjal, naj se oglasim tudi pri drugih. Moj namen je bil oglasiti se pri vseh, vendar zaradi konspiracije nisem hotel omeniti, da sem že bil pri katerem izmed njih. Zato sem mu dejal, da ta večer nimam časa, da pa se bom mogoče kdaj kasneje zglasil pri drugih. Še isti večer sem obiskal soseda Medveda. O obeh sem dobil najboljši vtis. Tudi Medved me je nagovarjal, naj se zglasim pri sosedih, češ, da so vsi dobri. Naslednji večer sem obiskal še druga dva soseda. Že po prvih besedah sta mi oba omenila, da vesta, da sem bil prejšnji večer pri Bornšaku in pri Medvedu. Spoznal sem, da so se med seboj že pomenili in tega nisem tajil. Ta večer sem se o vsem pogovoril tudi s Kajtno in Jurgelom. Vsi so mi obljubili pomoč v prehrani in prenočišče za četo, čim pride v te kraje. Omenili so, da vedo za naš napad na občino v Loki in na železnico pri Rimskih Toplicah. Odobravali so naše akcije s poudarkom, da je prav, če je Nemce strah. V to vas sem tudi kasneje lahko prišel podnevi ali ponoči in vedno sem bil dobrodošel. Žirovnica je bil kraj, kjer sem že sredi avgusta ustanovil prvi odbor OF. Zanimiv je bil naš prvi sestanek. Vsem sem govoril o našem delu, o bodočih nalogah, o našem cilju — dokončnem izgonu Nemcev in še o marsičem. Govoril sem jim tudi o organizaciji OF in da bodo oni sestavljali odbor OF. Takrat so se vsi uprli, češ da bodo sicer pomagali našemu gibanju, da pa nočejo biti v odboru in tudi nihče od njih ni hotel biti sekretar. Končno smo se domenili, da se bomo večkrat skupno pogovorili o vseh nalogah, jaz pa da se bom vedno zaradi varnosti oglašal pri Kajtni, nakar bo sklical ostale. Tako sem dosegel, da so izpolnili nalogo. Pozneje sem jim povedal, da že delajo kot odbor OF in zakaj se tega imena bojijo. Smeje so mi dejali, da sem jih dobro pripravil in da je res vseeno.

Mlinarjev Ivan je pomagal, da smo zveze razširili tudi v Zidani most. Bil je Lojzetov brat. Dostavljal je poročila o vojaških transportih in o času patroliranja žandarmerije in policije. Okrog sebe je zbiral somišljenike, zbiral je denar in drugi material za naše potrebe. Preko Lojza sem dobil zvezo z dr. Matkom, zdravnikom iz Radeč, ki je potem pošiljal sanitetni material in razna navodila za uporabo zdravil. Dajal nam je tudi denarne prispevke.

Med zelo delavnimi sta bili železniški uradnik Česen iz Zidanega mosta in neki Nestl iz Radeč. Oba sta delala za OF, povezana z drugimi sodelavci. Od njiju sem dobival vsa obvestila in podatke o posameznikih iz teh krajev. Česen mi je osebno prinašal ali tedensko pošiljal po Ivanu Mlinarju poročila o vseh vojaških transportih, o zagrizenih Nemcih in o tem, kaj žandarmerija ve o našem delu in o OF. Nestl in Česen sta me prva opozorila, da se naj varujem, ker me zasleduje žandar Vernik iz Zidanega mosta. Izjavil je, da me mora dobiti. Podnevi je hodil v civilni obleki po vaseh, včasih celo preoblečen v berača. Nekajkrat so me kmetje obvestili, da je vpraševal za menoj nek

človek včasih boljše včasih slabše oblečen. Rekel jim je, Ja ima zame nujno obvestilo in da me mora najti. Že prej sem poučil naše ljudi, kdo je in kaj hoče od mene. Na ta način ni mogel uspeti. Hodil je okrog tudi v uniformi s patrolo in vpraševal ljudi o meni. To je bil dokaz, da me je nekdo prijavitel. Vernik je izjavljal, da mu je znano, da sem v teh krajih in da mu bo uspelo dobiti me. Bil je bivši jugoslovanski žandar, ki je ostal v službi nemške žandarmerije. Bala se ga je vsa okolica. Večkrat je prišel k ženi Mihe Flisa, ki je z otroki ostala doma, ko so Miho odpeljali v taborišče. Grozil ji je z bajonetom in revolverjem, da jo bo ubil, če ne bo povedala, kje so »banditi«.

V vasici Kozje je živela družina Covnik. Oče je bil upokojeni rudar iz Trbovelj. Njegov sin je bil prej v Franciji, toda vrnil se je še pred okupacijo in je stanoval z družino pri očetu. Zaposlen je bil kot uradnik pri železnici v Zidanem mostu. Z njegovo pomočjo sem vzpostavil že drugo zvezo z Zidanim mostom. Lojze Covnik je bil tudi blokfirer; to funkcijo je moral prevzeti, ker je dobro obvladal nemški jezik. Tako so povedali tudi njegovi sosedje. Vsi so ga poznali kot poštenjaka in velikega sovražnika Nemcev. Poznal je vse prebivalce v svojem rajonu. V teku enega meseca sem se spoznal z vsemi poštenimi stanovalci v tem delu. Bilo jih je okrog dvajset. Zanimivo je bilo, da sem sklenil poznanstvo samo s kmeti. Na tem področju je bilo tudi več kajžarjev, za katere pa so kmetje trdili, da so »vroči« za Nemce. Tod so kmetije raztresene, zato sem mogel delati na terenu le zvečer, če sem hotel obiskati vse. To pa sem moral storiti, saj je vsak posameznik veliko pomenil. Ko še nisem dobro poznal ljudi, me je bilo v marsikateri hiši strah, kajti dostikrat sem bil sam med več možmi. Strah me je bilo, ker sem bil oborožen le s pištolo kalibra 5 mm na municijo za flobert. Pištolica je bila bolj za strašilo kot za obrambo.

V začetku avgusta 1942 sem se ustavil v vasici Radež nad Loko. Teren mi je bil znan že od prej, zato sem potrkal nenapovedano pri nekem kajžarju. Zanimalo me je, kako gledajo kajžarji na našo borbo. Ko sem mu pojasnil, da sem partizan, se je nekoliko prestrašil, vendar je strah kmalu premagal. Na mizo je prinesel kruha in vina. Zaradi previdnosti sem zahteval, naj najprej sam poskusi, nakar bom tudi jaz jedel. Res je začel prvi jesti, vendar je takoj pripomnil, da ne bi nikdar dal zastrupljene hrane. Ko sva končala pogovor o nalogah OF, sva se razgovorila še o drugih rečeh. Povedal je, da je bil pred prvo svetovno vojno v Nemčiji v Gladbecku, Essenu in po drugih krajih. Ker sem bil rojen v Gladbecku, sem omenil, da poznam v Trbovljah nekega Baloha, ki je bil tudi v Nemčiji. Ta izjava ga je kar dvignila s stola in oba z ženo sta hkrati povedala, da sta bila v tujini pri Balohu na stanovanju. Takoj sem ga vprašal za priimek, ker sem se spomnil, da sta mi oče in mati povedala, da so bili v Gladbecku pri njih na stanovanju neki Železniki. Zelo je bil navdušen nad tem, da poznam njegovega nekdanjega dobrotnika. Nisem ga mogel več voditi za nos. Povedal sem mu, da sem Balohov sin. Ni takoj verjel, ampak je najprej spraševal za nekatere podatke o materinem bratu. Šele, ko sem na vse točno odgovoril, je verjel in najino prijateljstvo je bilo sklenjeno. Na mizi so se pojavile še klobase. Od tega dne je bila borcem in aktivistom Železnikova hiša vedno odprta. Položaj njegove kajžarije je bil za nas zelo ugoden, ker se je nahajala na samem, zato smo bili večkrat njegovi gosti. Pomagal je tudi pri obveščanju, pri kurirskih poslih in pri vsem, kjer je bilo potrebno.

Pri »Raubšicu«

Nekega večera, ko je bil Železnik dobre volje, nam je zaupal, da je strasten divji lovec in da nima nobene puške. Navedel je imena nekaterih okoliških lovcev, ki niso vneti za našo stvar, ki pa imajo puške, čeprav so jih Nemci vsem drugim odvzeli. To je pomenilo, da so se nanje zanesli in so jim orožje pustili. Železnik nas je prosil, da bi mu dali puško in nekaj nabojev. To, kar si je tako želel, smo mu dali že naslednjega večera. Od tega časa se ga je prijelo ime »Raubšic«. Jernej Železnik in njegova žena sta tudi pomagala, da sem dobil nove zveze s kmeti iz bližnje in daljnje okolice. Njegova strast do divjega lova je tudi nam večkrat izboljšala drugače zelo enostaven jedilni list. Zveza z njim je bila zelo trdna. Pri njem smo imeli javko za novince, sredi leta 1944 pa tudi obveščevalni center.

Politično delo mi je uspevalo bolj, kot sem si mislil. Število zaupnikov je raslo iz dneva v dan. V dveh mesecih sem se povezal s posamezniki po naseljih proti Savi: Breg, Ročica, Loka, Zidani most in Radeče. Uspelo mi je navezati dobre stike z nekaterimi somišljeniki v Rimskih Toplicah, Šmiklavžu in Ložah. V Lokavcu, Rimskih Toplicah, Ložah in Šmiklavžu so mi bili močna opora Gustl, Miha in Jernej, proti Savi pa Lojze Mlinar in njegov brat Ivan, Covnik, »Raubšic«, Česen in Nestl.

Na poročanje okrožnemu odboru OF

Že v juliju 1942 smo razdelili kozjansko okrožje na terene in tako tudi razmestili politične delavce. Običajno smo se politični delavci in komandno vodstvo čete sestajali vsakih štirinajst dni. Po zadnjem takem sestanku smo se ločili v noči od 14. na 15. avgust. Razšli smo se v Topolovem nad Zagorjem v bližini kapelice, potem ko smo se dogovorili, da se dobimo čez štirinajst dni na istem mestu. Nič nismo govorili o tem, kaj bo, če bo lepo ali slabo vreme. Vedeli smo le, da se moramo zbrati na tem mestu 28. avgusta ob deveti uri zvečer. Razšli smo se po terenu, četa pa je odšla na akcije po programu v smeri Rogaske Slatine.

28. avgusta je bilo lepo sončno vreme. Zaradi pogostih zased sem se odločil potovati iz smeri Zidanega mosta kar podnevi že prejšnji dan, da bi prišel kljub morebitnim oviram pravočasno na sestanek. Dan 28. avgusta sem preživel že skrit v gozdu približno 150 m oddaljen od dogovorjenega mesta za sestanek. Dan je bil vroč in bilo mi je kar prijetno v gozdu. Izbral sem si tak položaj, da sem videl h kapelici in na pot, ki je vodila mimo. V čakanju se mi je dan zdel dolg in ni ga hotelo biti konec. Okrog četrte ure popoldne je nastal živahen promet po cestah iz Sevnice proti Planini in iz Kozjega proti Lesičnemu, z druge strani pa iz Prevorja proti Lesičnemu. Brnenje avtomobilov ni pomenilo nič dobrega, saj je to pomenilo premik vojaštva in policije s ciljem, da nas uničijo. Z večjim prometom na cesti se je pojavil tudi močan lajež iz bolj oddaljenih krajev, ki pa je kasneje pojenjal. To sem si znal pojasniti, ker smo partizani poznali navado Nemcev, da so ob svojih premikih vedno zabičevali prebivalcem naselij, da morajo zapreti pse. Drugače bi namreč po pasjem laježu sledili njihovemu premikanju. Okrog sedme ure zvečer je prišla po poti mimo kapelice Pavla. Po gozdu sem se previdno

približal poti in dal znak, da sem že na mestu. Pavla se je napravila, kot da me ne sliši, napravila ni nobene kretnje, le na tiho mi je rekla, naj pridem za njo v gozd naokrog. Čim sva se sestala skrita v gozdu, mi je rekla, da je nocojšnja javka verjetno izdana in da moramo biti previdni. Pritrdil sem ji in povedal, da sem že dve ali tri ure poslušal brnenje avtomobilskih motorjev po okoliških cestah. Oba sva se strinjala, da moramo ta večer posebno paziti, da nas Nemci ne dobijo. Nato je povedala, da je bila pred dvema dnevoma v Brežicah, kjer je sprejela obvestilo, da se je četa borila z Nemci pri Rogaški Slatini in da je v tej borbi padlo nekaj partizanov, nekaj da jih je bilo ranjenih in nekaj ujetih; število padlih in ujetih ter njihova imena ji še niso bila znana. Povedala je še, da je bilo nekaj tovarišev iz Rajhenburga, Sevnice in Planine aretiranih. Iz tega je sklepala, da je bila na terenu izdaja. Najin pogovor je tekel zelo tiho, oči pa so opazovale na vse strani. Sluh je dojemal vsak šum in vid ugotavljal povzročitelje. Okrog pol devete se je stemnilo, vendar ni bilo temno, ker je bilo nebo jasno in je luna obsevala travnike in gozdove. Ob četrtna deset sva sklenila, da bom odšel previdno v bližino javke in dal dogovorjeni znak. Oprezno sem izkoriščal vse sence in spremljal vse šume na poti do javke. V eni roki sem držal bombo, tako imenovano kragujevčanko, v drugi pa pištolo. Ko sem prišel v bližino kapelice, sem oddal dogovorjen znak »pss-pss«. Odziva ni bilo nobenega. V okrilju teme sem postal še kakšnih deset minut. Ker ni bilo nobenega odziva, sem previdno krenil nazaj. Ugibala sva, zakaj ni drugih, pa sva ugotovila, da bodo verjetno zaradi polne lune prišli kasneje. V tišem razgovoru in v stalni pripravljenosti sva čakala do pol enajstih. Ponovno sem se odločil, da še enkrat pogledam, če je kdo prišel na dogovorjeno mesto. Čim sem prišel v bližino kapelice, sem slišal korake dveh moških v travi. Po njihovih premikih sem ugotovil, da se bližata dogovorjenemu mestu. Iz tihega šepeta in po njihovih postavah sem razbral, da sta to četni komisar Tomaž in politični delavec s terena Rogaške Slatine Ivanuš. Takoj sem se oglasil s »pss, pss« in dobil enak odgovor. Ko smo se oddaljili približno 150 metrov od dogovorjenega mesta, sem jima povedal, da je javka najbrž izdana in da se moramo takoj odstraniti iz tega okolja. Pavla je pozdravila tovariša in pogovor je takoj stekel o vseh doživljajih čete in o stanju na terenu. Ni še poteklo deset minut, ko nas dvignejo močni rafali v oddaljenosti 300 metrov zračne črte. Takoj smo vedeli, da je četa naletela na zasedo in da moramo to mesto takoj zapustiti, ker je obstajala nevarnost, da nas Švabi obkolijo. Odločili smo se za umik proti Bistrici. Nismo še prešli sto metrov, ko je pred nami v razdalji 50 metrov počilo dračje. Ustavili smo se in se obrnili nazaj, ker je bilo očitno, da preži na nas zaseda. Drevesa so metala sence in tako zaseda ni vedela, kod se pomikamo. Zato smo odšli brez pozdrava iz pušk in strojnic. Umikali smo se po gozdu proti Sv. Vidu. Že smo bili v globini gozda okrog 150—200 metrov, ko se je na nas usula toča krogel z več strani. To nas je trenutno zmedlo, da se nismo mogli takoj orientirati, v katero smer bi bil umik najboljši. V tem hipu se je zgrudil Ivanuš, politični delavec iz Rogaške Slatine,^{40a} ki je prišel s Tomažem. Drugi smo se odločili za umik čez strmi hrib v smeri Prevorja. Že nekaj časa pred tem je bilo toplo vreme, ki je močno posušilo listje tudi v gozdu. S hojo po

^{40a} Ivan Ivanuš-Vid ni padel pri Topolovem, temveč je bil ustreljen kot talec v Mariboru dne 4. novembra 1942.

Narodni heroj
Tončka Ceč-Roza,
okrožna sekretarka
KPS za Kozjansko.
Sredi novembra 1942
jo je nemška policija
skupaj z ujetimi
in padlimi borci
Savinjskega bataljona
razkazovala v Celju
(Fototeka
Muzeja revolucije LRS,
Ljubljana)

suhem listju smo vzbujali vtis, da nas je najmanj petdeset. Slišati nas je bilo po gozdu daleč naokrog, zato so vse zasede streljale v našo smer. Listje in vejevje je padalo po nas od vseh strani, tako da smo se morali ustaviti, da smo lahko ugotovili smer, odkoder prihajajo strelji. Končno smo spoznali, da se moramo umikati bolj na desno. Vendar tudi tukaj nismo imeli sreče. Na razdalji 100 metrov nas je tudi s te strani čakala zaseda. Prisiljeni smo bili, da se umaknemo nazaj na hrib. Potem smo še večkrat spreminjali smer. Vsi prepoteni in izmučeni smo se ob pol dveh ustavili v gozdu sredi strmega hriba. Morali smo si nekoliko oddahnuti, saj so nam pojemale že zadnje sile. Vsi smo bili enotni v tem, da je sovražnik zbral močne sile okrog nas in da se bomo iz tega izvlekli le z velikim trudom in s posebno srečo. Pavla je predlagala, naj pregledamo žepe in izločimo vsakršno pisanje in slike. Vse smo dali v pisemski

ovoj, ki smo ga vtaknili pod korenine velike bukve. Pavla je priložila še važno pismo za pokrajinski komite. Nato smo nadaljevali pot po gozdu strmo v hrib in podpirali drug drugega. Streljanje za nami še ni ponehalo. Končno smo prišli na vrh. Nismo vedeli, kje smo in ura je kazala pol treh. Zato smo se z naglico spustili navzdol po gozdu. Tudi tukaj je bilo listje suho in je šumelo pod nami kot da prihaja cela četa. V dolini smo čuli pasji lajež, ki pa je čez nekaj časa utihnil. Še petdeset metrov in na jasi bomo. Predlagal sem, da se za nekaj časa ustavimo v gozdu in ocenimo položaj. Pavla in Tomaž sta sedla, jaz pa sem odšel na opazovanje. Nekaj minut sem stal ob robu gozda v senci. Nič sumljivega nisem slišal, zato sem se pomaknil približno deset metrov na jaso. Ocenil sem, da je jasa široka kakih 80 in dolga okrog 200 metrov. Proti koncu jase je stala kajžica z gospodarskim poslopjem, jasa pa je bila obsajena s sadnim drevjem. Ko sem tako stal in ocenjeval položaj, se mi je nenadoma zazdelo sumljivo, da ne slišim psa, ki smo ga vendar prej na poti po hribu navzdol slišali. Čeprav nisem videl ničesar sumljivega, sem vendar povedal tovarišema o svojih dvomih v navidezni mir. Bližalo se je jutro in morali smo se hitro odločiti, kam nas bo vodila nadaljnja pot. Na tem mestu nismo mogli ostati, ker bi nas zajela dnevna hajka. Ko sem jima opisal kraj, sem rekel, da bi bilo najbolje, če obkrožimo jaso. Po mojem občutku jo je bilo nevarno prečkati, čeravno ni bila široka. Tomaž je dejal, da mu je kraj znan in da smo v bližini Prevorja, kar je bilo točno. Predlagal je, naj zaradi bližajočega se jutra, čimprej nadaljujemo pot kar preko jase, prvi da bo šel on, nato Pavla in zadnji jaz. Pripravila sva pištoli in stisnila bombi v roke in tako smo krenili na jaso, oddaljeni 5 do 6 metrov drug od drugega. Z vso potrebno previdnostjo smo jo pričeli prečkati. Nismo bili 30 metrov od roba gozda, ko so že zaregljale strojnice in puške in vsule ogenj po nas izpod jablane, oddaljene 20 metrov. Ne vem točno, kako je potem bilo. Vem samo, da sem se vrgel na hrbet in se potem po trebuhu pognal deset metrov nazaj v kolovoz, kjer sem počakal, da je prenehalo streljanje, nakar sem se pognal dalje. Rafali so znova začeli kositi proti meni. Srečno sem dosegel gozd in po njem na vzhodni strani obkrožil jaso, se zopet obrnil proti severozahodu in se pomikal ob gozdnem robu vzporedno s cesto Lesično—Prevorje, ki je bila oddaljena 200 do 300 metrov. Takoj, ko sem dosegel gozd, sem slišal strel iz pištole. Mislil sem, da si je končal življenje Tomaž, ker je bil zelo verjetno ranjen in ni mogel uiti Švabom. Kasneje so ljudje povedali, da je Tomaž padel in da je pokopan v Kozjem. Pavlo so Nemci ranjeno v nogo ujeli, jo mučili v celjskih zaporih in nato poslali v taborišče Auschwitz, kjer je proti koncu leta 1943 umrla.⁴¹

⁴¹ O dogodkih okoli Zagorja pri Pilštanju govori nekaj okupatorskih poročil.

21. avgusta 1942 je župan iz Pilštanja obvestil orožniško postajo Kozje, da so zjutraj opazili taborni ogenj in partizanskega stražarja v gozdu posestnika Ignaca Romiha v Zagorju. Nemci so takoj angažirali del 72. rezervnega policijskega bataljona iz Krškega in 50 vermanov iz Pilštanja. Našli so taborni ogenj, tabor pa prazen.

27. in 28. avgusta je sovražnik izvedel očiščevalno akcijo v tistem prostoru. O nji je poveljnik redarstvene policije Alpenland 29. avgusta 1942 poročal:

»Od 27. 8. 1942 akcija v okolici Zagorja, zahodno od Pilštanja z dvema četama zaščitne policije in četo vermanšafta. Dosedanji uspeh: 1 bandit ustreljen, 2 ranjena ujeta, med njima 1 kurirka. Lastne izgube: 1 ranjen.«

(Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

Pohod nazaj v kraj političnega dela

Zopet sem ostal sam na neznanem terenu. Ko sem se umikal ali boljše rečeno begal ob robu gozda, sem imel pregled nad prevorsko cesto. Videl sem, kako se skupine vermanov in vojaštva pomikajo proti Prevorju. Težko mi je bilo pri srcu ob misli, da sem od tolikih tovarišev ostal sam. Hitel sem naprej z vsemi močmi, saj sem vedel, da bodo Nemci hajkali skozi gozdove, čim se zdani. Zato je bila moja edina misel, čimprej in čimdalj od teh krajev. Okrog šeste ure zjutraj sem se ves onemogel zavlekel v nek večji grm ob robu gozda, odkoder sem imel vsaj nekoliko pregleda po okolici. Od napora in prečute noči sem bil močno utrujen, toda zaspati nisem upal. Okrog osme ure sem šele ugotovil, da sem tik ob kolovozu, zato sem se premaknil na varnejše mesto. Odšel sem globlje v gozd. Tam sem ostal do tretje ure popoldan. Ko sem tako ždel v grmovju, sem nevede potegnil z roko čez obraz. Začutil sem, da imam ves obraz krvav. Nisem vedel, ali me je ranila krogla ali pa sem krvav zaradi udarcev ob vejevje in grmovje na umiku. Lice sem si grobo očistil z robcem. Nato sem se odločil, da bom še podnevi nadaljeval pot, ker ponoči ne bi vedel ne kod ne kam. Po polurni hoji sem prišel do neke hiše. Pred hišo je kmet nakladal gnoj na voz. Vprašal sem ga, kam vodi pot. Nekaj časa me je opazoval, saj sem bil krvav in raztrgan, nato pa mi je povedal, da gre ta pot proti Dobju. Približno sem se znašel. Kmalu sem prišel v bližino vasi. Obšel sem jo in se napotil v smeri proti Volušu. Napravil sem načrt, da bom prespal pri dveh starih ženskah, s katerima sem se poznal od prihoda na Kozjansko. Takrat smo se bili seznanili in razšli kot veliki prijatelji. Spomnil sem se njunega povabila, naj se oglasim pri nji, čim nas pot privede mimo. To mi je bilo sedaj zelo dobrodošlo. Okrog sedme ure zvečer sem končno prišel do hiše naših dobrotnic. Opravljale so to in ono doma in me opazile, preden sem prišel do hiše. Bil sem precej zdelan in krvav, zato me nista takoj spoznali. Čim sem se jima dovolj približal, sta se spomnili name in me spoznali. Skrbelo ju je, kaj se mi je zgodilo. Povedal sem jima samo, da so me Nemci preganjali. Več jima nisem hotel reči, da se ne bi ustrašili in me iz

Orožniška postaja Kozje je 29. avgusta 1942 poročala:

»V noči na 29. avgust 1942 je policijski bataljon iz Krškega pod vodstvom policijskega majorja iz Krškega napravil akcijo v smeri proti Zagorju. Akcije so se udeležili tukajšnji vermani in pomožni policisti z naše postaje.

Okoli 9. ure in 30 minut so se avtomobili s policisti vrnili. Na avtomobilu so pripeljali enega ustreljenega in enega težko ranjenega bandita, ki pa je nato na nosilih pred našo postajo umrl.

Istčasno so na našo postajo pripeljali lahko ranjeno voditeljico organizacije, imenovano »Pavla«.

Preiskali smo obleko banditov in našli znesek okoli 1328 RM in visoke škornje padlega poročnika Bernhardta.

Ranjeno Pavlo so s policijskim rešilnim avtomobilom prepeljali v brežiško bolnišnico, trupli banditov pa spravili v občinsko mrtvašnico v Kozjem. (Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

Ujeto Tončko Čeč so nacisti pozneje odpeljali v Celje, kjer so jo sredi novembra 1942 skupaj z drugimi zaporniki iz Starega piskra in ujetimi partizani Savinjskega bataljona z Dobrovelj razkazovali in sramotili po mestu. Nato so jo poslali v koncentracijsko taborišče Oswiecim, kjer je 3. novembra 1943 umrla. Po vojni so jo kot predvojno partijsko delavko in organizatorico narodnoosvobodilnega gibanja v trboveljskem, celjskem in kozjanskem okrožju proglasili za narodnega heroja.

strahu pred Nemci poslali naprej. Povabili sta me v hišo, mi dali vode, da sem se lahko umil, nato pa toplega mleka in kruha. Počutil sem se kot doma, ker sta bili ženici zelo dobri, vendar sem se odločil, da bom pot nadaljeval. Občutek sem imel, da se bom bolje počutil, čim bom sposoben obuditi spomin na dogodke pretekle noči, kar pa bom lahko storil šele, ko bom prišel v Lokavec h Gustlu Požinu. Toda mamici me nista pustili naprej; venomer sta mi prigovarjali in me prepričevali, da se moram pri njiu naspiti in odriniti dalje šele naslednji dan. Končno sem pristal, da bom prespal pri njiu. Postregli sta mi z večerjo, nato sta mi dali odejo, da sem odšel spet na skedenj. Čeravno sem bil v povsem drugem kraju, se nisem mogel znebiti občutka, da me bodo Nemci vsak čas napadli. Končno sem od utrujenosti zaspal, vendar me je zbujal vsak najmanjši šum. Tiste noči sem spal zelo slabo. Žjutraj sem vstal, čim se je nekoliko zdanilo. Mislil sem, da bom ženski zbudil le toliko, da se jima zahvalim za gostoljubnost. Bil sem pa močno presenečen; ko sem prišel do hiše, sem videl goreti petrolejko. V kuhinji je žena že kurila. Pozdravil sem in vstopil ter se hotel posloviti. Ona pa mi je rekla, da moram počakati na zajtrk, ker je vstala zato tako zgodaj, da ne bom šel lačen od hiše. Zadovoljen sem bil nad njeno ljubeznivo besedo in vzljubil sem jo še bolj, saj se je zelo brigala zame, ki sem ji bil vendar tujec in me je videla prej samo enkrat v življenju. Ob odhodu me je blagoslavljala in mi zagotavljala, da bo molila za našo srečo in da smo vsi partizani njeni. S solznimi očmi sva se poslovila. Odšel sem z mislijo, da bi bilo na svetu zelo lepo, če bi bili vsi ljudje tako pošteni in dobri, kot je ta starka.

Kolikor mi je bil teren poznan, sem napravil načrt, da grem preko Velikih Gorelic mimo vasi Žigon na Selo in Šmiklavž pri Rimskih Toplicah, preko ceste Rimske Toplice—Jurklošter v Lokavec. Uspel sem in prišel okrog enajste ure v Lokavec do znanca Gustla. Ostal sem kar ob robu gozda, da ga pokličem, čim se prikaže. Nisem dolgo čakal. Prišel je iz hiše, tedaj sem mu požvižgal in po kratkem obotavljanju je prišel zaradi previdnosti počasnih korakov proti meni. Bil je zadovoljen, da sem se oglasil. Ni poznal strahu kot drugi. Vedno nas je imel za svoje najboljše prijatelje in je delil z nami vse, kar je imel. Na kratko sem mu pojasnil pretekle žalostne dogodke. Kar verjeti ni mogel. Povedal sem mu, da bo verjetno še kdo od naših prišel k njemu, ker so tudi drugi vedeli za to postojanko. Vedeli so tudi, da me bodo našli pri Gustlu, če sem ostal živ. Prinesel mi je nekaj hrane, zvečer pa odejo. Ostal sem kar v gozdu v prepričanju, da bo ponoči prišel še kdo od naših, če se je rešil iz obroča.

Snidenje po nesrečnem dogodku

Naslednjega jutra sem zelo zgodaj zagledal tri moške postave, kako se previdno bližajo Gustlovi domačiji. Ker se je že začenjalo svitati, sem jih lahko spoznal in jim dal znak »pss, pss«. Takoj so mi enako odgovorili in svoje korake usmerili proti meni. Kljub veliki žalosti so se naši obrazi razveselili snidenja. Bili so Modras, Antonesko in Utaha. S pogledi in ne z besedami smo vsi hkrati ugotovili, da smo od štiridesetih ostali samo štirje.

Modras je začel pripovedovati. Četa še ni bila v akcijah na področju Rogaške Slatine. Zato so se odločili, da krenejo v to smer. V bližini Rogaške Slatine so bili na nekem velikem državnem posestvu. Odločili so se, da po-

strelijo živino, da ne bo koristila Švabom. Tako so tudi storili in hlev zažgali.⁴² Policija in vermanšaft sta četo veskozi zasledovali in jo hoteli uničiti. Takoj naslednjega dne po požigu hleva so Švabi skoncentrirali svoje sile. Iz te akcije so borci odhajali šele proti jutru obloženi s plenom, ki jih je oviral. Želeli so se hitro oddaljiti od mesta akcije in se tako izogniti hajkam. S temi so tudi računali. Ustavili so se v gozdu, razporedili zasede in postavili straže, rezerva pa je počivala. Dalje niso hoteli, da ljudje podnevi ne bi opazili njihovega premika, ker bi jih tedaj Nemci gotovo zasledili. Tako so si raje izbrali dobre položaje. Že okrog osme ure so prišle v bližino četnih položajev prve sovražne enote. Naši borci so jih napadli in boj se je začel. Sovražnik ni bil zelo močan, zato je taktiziral. Borbo ji sicer sprejel, vendarle le zato, da s tem da znak drugim, kje se nahaja četa. Borci so spoznali njegovo taktiko in prisiljeni so bili, da se umaknejo prej, preden bi dobil pomoč. Četa se je umaknila, vendar je sovražnik medtem že dobil pomoč. V boju sta bila morda dva partizana mrtva in več ranjenih. Umakniti so se morali zelo hitro, tako da niso mogli odpeljati s seboj vseh ranjencev, ki so padli Nemcem v roke. Tam tudi ni bilo večjega gozdnatega terena, zato so se morali umikati kar čez travnike in njive, kolikor ni bilo boljšega kritja. Za hiter umik niso bili sposobni, ker so imeli s seboj ranjence. Moštvo so razporedili tako, da je en del ščitil umik in s tem preprečeval Nemcem hitrejšo napredovanje. Umikali so se proti Boču. Borba je trajala ves dan. Zvečer so napravili načrt, da se ponoči prebijejo preko ceste Celje—Rogaška Slatina. Bili so zelo utrujeni, zato je bil pohod počasnejši. Paziti so morali tudi na zasede, ki so jih Nemci postavili na več mestih. Proti jutru so jih Nemci zopet izsledili in jih nato preganjali ves dan.⁴³ Ranjenci so bili nesposobni za nadaljnjo hojo. Enega od njih so pustili v gozdu v bližini naših ljudi, do katerih, je izjavil, da bo prišel sam. Drugi ranjenec, Edi Zidarič-Tarzan, doma iz Rajhenburga, pa je želel nadaljevati pot z borci. Bil je močno ranjen v nogo. Bil je težak in so se borci morali menjavati, da so ga lahko podpirali. V Virštanju so ga zvečer pustili pri nekem našem

⁴² Napad na posestvo Luisenhof (Irje) pri Cerovcu (severno od Rogaške Slatine) je organiziral politični delavec Ivan Ivanuš-Vid iz Topol pri Rogaški Slatini. Akcija je bila 20. avgusta 1942.

Seznam akcij, ki ga je napravil celjski deželni svetnik kot prilogo k poročilu o položaju v mesecu avgustu 1942, navaja:

»19. 8. 1942 — 30 banditov je pilo vino pri posestniku Grilu v Irjah pri Rogaški Slatini in povpraševalo za posestvo Luisenhof.

20. 8. 1942 — Napadli so Luisenhof v Rogaški Slatini. Ustrelili so 12 goved, 2 konja in svinjo. Višjemu upravniku so ukradli nakit, obleko in nekaj živil. Skupna škoda 20.000 RM.«

(Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

⁴³ Po spominih udeleženca Franca Godlerja-Bliska je boj potekal takole:

Ko je četa odšla s posestva Luisenhof, je že dopoldne doživela nekaj prask. Ker zaradi terena podnevi ni bilo misliti na umik, se je četa zato pripravila za napad. Nemci so se zaganjali vanjo najprej samo z ene strani, da bi jo tako vso privezali nase. Hkrati pa so že sklepali obroč. Prvi sovražnikov naskok so borci s skrajnimi naporji odbili, s ponovnim naskokom pa so Nemci vrgli borce s položaja in udarili nanje še s strani. Tako obkoljeni so se zagnali proti izgubljenim položajem. Tedaj so padli prvi borci, dva pa sta bila ranjena. Ko je sovražnik začel stiskati obroč, se je četa branila na vse strani, Blisk s prvim vodom na levem krilu, Gad s svojim na desnem krilu in Tomov vod v sredini. Spet je bilo nekaj ranjenih. Ko ni bilo več mogoče vzdržati na položajih, je Antonenko ukazal, naj se četa prebije v smeri proti Bohorju. Z naskokom je trideset borcev res prebilo obroč, takoj nato pa je Modras pozval prostovoljce,

mlinarju (verjetno je bilo to pri Bahu).⁴⁴ Izmučeni so šli naprej, da bi še pravočasno prišli do določene javke. Od 35 jih je ostalo le še okrog 20. Bili so lačni in utrujeni. Računali so, da Nemcev ne bo iz Virštanja proti Zagorju; kljub temu so bili previdni. To pot jim je bil velik sovražnik mesec, saj je bilo svetlo kot podnevi. Da ne bi preveč zamudili, so pohiteli, Tomaža in Ivanuša pa so poslali naprej na javko, da bi lahko najavila njihov prihod. Ko so prišli nad Zagorje že bolj proti vrhu hriba, je zaregljalo po njih. Takrat se jim je zdelo, da se je vsulo z vseh strani. Za kakršnokoli komando ni bilo časa. Vsak se je reševal po svoje. Končno se je Modras sešel le še z Antoneskom in Utaho. Umaknili so se proti Bohorju. Zvečer naslednjega dne so šli naprej in prišli h Gustlu, ker so vedeli, da me bodo našli pri njem, če sem še živ, in da bodo zvedeli za usodo drugih. Antonesko in Utaha k temu pripovedovanju Modrasa nista imela kaj več dopolniti, saj sta bila še vedno v mislih pri prijateljih, ki jih morda ni več med živimi. Kljub težkemu položaju, v katerem smo bili, smo vsi obdržali orožje, Antonesko pa je rešil celo svoj puškomitraljez.

Kasneje smo izvedeli, da sta padla Franc Sorčan-Tomaž iz Celja in Kopriva-Gad iz Petrovč. Oba so pokopali v Kozjem. Koliko je bilo ranjenih in ujetih, nismo zvedeli. Od vseh naših pogrešanih borcev in aktivistov smo po osvoboditvi našli le Petra Šprajca-Slavca, ki je ostal živ in se je potem zatekel na Hrvaško.

Prve izdaje na terenu

Po pripovedovanju Ivana Dobrška iz Dobrega polja so se pričele prve aretacije 17. avgusta 1942.⁴⁵ Povod za aretacije je bila izdaja Kovačevega Franca iz Dobrega polja, našega aktivnega sodelavca — gestapovca. Moram

naj rešijo dva ranjenca. Dvajset borcev je planilo nazaj in iznenadilo sovražnika. Ko so prišli do obeh ranjencev, je bil eden že mrtev. Pri reševanju ranjencev je padlo pet borcev. Drugi so se prebijali čez žusem in pozno zvečer prišli pod Slivnico pri Celju, od koder so poslali poročilo štabu I. štajerskega bataljona na Dobrovljah. Nesla sta ga Tomo in Blisk. (Spomini v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

Nemci navajajo kot datum boja na Boču 20. avgust 1942.

⁴⁴ Ranjenega partizana Edija Zidariča-Tarzana so pustili pri kmetu Antonu Kamenšku pri Sv. Katarini pri Rogiški Slatini, kjer se je zdravil. Ko je čez šest tednov okrevaj, se je napotil za četo. Toda pri Smehovem mlinu v Pristavi je 30. septembra 1942 padel v zasedo vermašafta, ki ga je ustrelila. Roza Tadina, roj. Kamenšek, izjavlja v svojih spominih, da se je neki borec Kozjanske čete, sin rajhenburške babice, po napadu na Luisenhof šest tednov zdravil pri njenem očetu pri Sv. Katarini in je na poti za četo padel pri Smehovem mlinu v Pristavi. Nemški letak o ustrelitvi 144 talcev v Mariboru 2. oktobra 1942 omenja na koncu seznama še, da je bilo od 15. avgusta do 30. septembra v boju ustreljenih 30 partizanov, med njimi »30. 9. 1942 nepoznani bandit pri Rogiški gorici, občina Podčetrtek, okrožje Celje.« Oba vira se ujemata, saj je Rogiška gorica le 4 km oddaljena od Pristave.

⁴⁵ Tega dne je gestapo iz Celja aretirala naslednje: Nežo Dobršek iz Dobrega polja s petimi otroki, mož Ivan Dobršek je ob aretaciji pobegnil, Ivana Križnika iz Dobrega polja, Manka Kovača iz Loke, Florjana in Milko Dobrška iz Mange, oba Jožeta Tovornika, Marijo Kolman roj. Tovornik in Ivana Kranjca iz Sv. Vida, Franca Slugo in Alfonza Juršeta s Planine, Karla in Terezijo Kolman, Franca Jazbinška in Franca Ojstrška z Vrha.

ponoviti, da je imela Pavla v tega človeka polno zaupanje, čeprav smo jo nekajkrat opozorili, da je sumljiv. Vselej ga je vsestransko zagovarjala, vendar je bil resnično gestapovec. To so potrdili aktivisti, ki so bili takrat in še pozneje aretirani. Kovačev Franc je namreč hodil z gestapovci zasliševati in prepepat naše ljudi. To védo Janko Dobršek, Ivan Luskar in Franc Vahčič, ki so bili v zaporu zaradi izdaje. Prvi aretiranci so bili Dobrškovi iz Golobinjaka, oče Florjan, sinova Vincenc in Mihael in tretji sin Ivan iz Dobrega polja. Iz Sv. Vida je bil aretirán Tovornikov oče, sin Janko in hčerka Minka in še nekateri. Ivanu Dobršku je uspelo uiti iz lastne hiše. Pri begu je bil ranjen v nogo, vendar je ušel. Njegovo družino, to je ženo Nežko in pet sinov v starosti od štirih do dvanajstih let, so Nemci odpeljali v taborišče.

S Francem Kovačem je v celjske zapore prihajal tudi njegov brat Otmar, ki je bil spočetka dober, je pa postal njegovo orodje.

Ko so Nemci v noči od 28. na 29. avgust napadli našo četo, je ušel tudi Franc Fajfar-Črtomir, ki smo ga klicali tudi Brko, ker je edini imel velike črne brke. Le-ta se je zatekel v Št. Lenart nad Laškim v naselje Gora k Laporniku. Tam se je javil svojemu znancu, hlapcu pri Laporniku. Tudi Fajfar je bil pred vstopom v partizane hlapec v istem naselju pri sosedu, po domače Šoperju. Njegov znanec mu je dal kruha in žganja. Ker je bil Fajfar utrujen in nekoliko vinjen, ga je njegov znanec nagovoril, naj gre spat na zidanico. Ubogal ga je. Lapornikov hlapec pa je šel po Nemce, ki so partizana prijeli. Fajfar je potem postal orodje gestapa. Izdal je vse, kar je vedel in kogar je poznal. Gestapo ga je vodila s seboj in Fajfar je kazal hiše, kjer smo se kdaj nahajali. Nemci so vzporedno izvajali aretacije.⁴⁶ To so izvajljali naši sodelavci, ki so bili aretirani: Marija Belina in Kovačičeva z Marofa, Vahčič iz Kozjega, Avgust Požin in Miha Flis iz Lokavca.

Izdajalec je bil tudi Franc Mirnik-Marko iz Petrovč, ki so ga ujeli, ali pa se je sam predal ob napadu na četo. Tudi ta je hodil z gestapom po terenu.⁴⁷

Iz okupatorjevih dokumentov je razvidno, da te izdaje še nista mogla povzročiti brata Franc in Otmar Kovač iz Dobrega polja, ker so ju aretirali šele dne 28. avgusta 1942.

28. avgusta 1942 je gestapo iz Celja aretirala naslednje: Ivana, Ano in Mirka Kovača ter Ivana Belaka iz Sv. Vida, Jožefa Vrtačnika iz Podvinj, Martina Luskarja iz Podpeči, Julijo, Miho, Kristino in Ano Dobršek, Karla in Franca Novaka, Franca in Otmarja Kovača iz Dobrega polja, Viljema Gučka iz Skarnice, Konrada Skaleta in Žagarja ter Ivana Robiča iz Lok.

⁴⁶ O aretaciji Franca Fajfarja-Črtomirja je 5. septembra 1942 poročala orožniška postaja Jurklošter:

»28. ali 29. 8. 1942 so pri Šent Lenartu nad Laškim opazili šest banditov. Pet jih je pobegnilo, šestega — Franca Fajfarja, ki je bil svojčas zaposlen pri nekem tamkajšnjem kmetu, pa je eksekutiva iz Laškega ujela. 4. septembra 1942 so prišli člani celjskega gestapa in 20 zaščitnih policistov iz Celja z omenjenim na naše področje in je ta pokazal skrivališče na Volušu, kjer so našli zakopano brzo-strelko in tri puške s strelivom, blizu Marijine vasi pa prav tako zakopano petnajstlitrsko pletenko z oljem, sladkor, kavo, posodo z margarino in okrog 600 nežigosanih nakaznic za krompir ter dobro opremljeno poljsko lekarno. Omenjeni živež lahko izvira iz oplenjene trgovine v Razboru.« (Izvirnik je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

⁴⁷ Seznam akcij, ki ga je napravil celjski deželni svetnik kot prilogo k poročilu o položaju v mesecu avgustu 1942, navaja:

»23. 8. 1942 — Orožniški glavar Fehleisen je v Pristavi ujel bandita Franca Mirnika, roj. 17. 12. 1923.«

Zaradi izdaje so bili ustreljeni v Celju 15. avgusta in v Mariboru 2. oktobra 1942 mnogi naši sodelavci.⁴⁸

4. novembra 1942 so Nemci ustrelili drugo skupino naših sodelavcev.⁴⁹

Zaradi izdaje in kasneje streljanja naših najožjih sodelavcev je bilo na terenu splošno žalovanje, med ljudmi pa strah pred Nemci. Zaradi takega stanja na terenu zaenkrat ni bilo nobenih pogojev za politično delo. Naša skupina se je zadrževala v letu 1942 v okolici Zidanega mosta, Rimskih Toplic, Laškega in Jurkloštra.

Izdajalca Franc in Otmar Kovač sta prejela zaslužen plačilo, prvi od Ristove čete konec leta 1942 ali v začetku 1943, drugi pa v juliju 1944 od političnih aktivistov okrožja Radeče—Laško.

Maribor, 20. II. 1962.

⁴⁸ 15. avgusta 1942 so v Celju ustrelili: Stanislava in Antona Gračnerja, Marijo in Jožeta Soperja, Martina Deželaka, Jožefino, Ivana in Cirila Lapornika ter Ivana Markla iz St. Lenarta nad Laškim, Miho Preloga s Planine in Karla Pavlinca iz Loke pri Planini.

2. oktobra 1942 so v Mariboru ustrelili: Alojza Platinovška in Franca Kodriča iz Rogaske Slatine, Ivana Laha, Franca in Mihaela Preloga iz Hruševja pri Planini, Florjana, Ivana, Vincenca in Miho Dobrška iz Golobinjeka pri Planini, Mihaela, Ivana in Franca Jazbinska z Vrha pri Planini, Ludvika Luskarja in Jožeta Tovornika iz Sv. Vida pri Planini, Matijo Tacarja in Antona Kovačiča iz Gubnega pri Pilštanju, Franca Novaka in Josipa Mavška iz Dobrega polja pri Planini, Karla Hvalca iz Podloga pri Planini, Karla Robiča s Planine, Henrika Ferliča in Franca Kovačiča iz Lesičnega, Mihaela Oprešnika iz Žeč pri Kozjem, Ivana Mačka iz Kozjega, Franca Černiča in Sava Kladnika iz Sevnice, Hermana Stošerja iz Šmarja pri Sevnici, Ivana Miklavčiča iz Stare vasi pri Krškem, Antona Golnerja iz Rajhenburga, Karla Skoberneteta iz Dobij pri Brežicah in ujetega borca Kozjanske čete Milana Blaževiča iz Senovega.

⁴⁹ 4. novembra 1942 so v Mariboru ustrelili: dr. Franca Mozerja, Franca Jevšnika, Alojza Bogoviča, Vilibalda Sotoška ter Ivana in Antonijo Kunej iz Kozjega, Antona Brileja z Veternika pri Kozjem, Ivana in Martina Centriha iz Žeč pri Kozjem, Alojza, Andreja in Marto Kolar, Jožeta Mačka in Jožeta Ferliča iz Lesičnega pri Pilštanju, Antona Potočnika in Rozalijo Belak iz Gubnega pri Pilštanju, Jožefa, Angelo in Julijano Hernaus iz Oslešice pri Zusmu, Alojza Zakoška in Antona Novaka iz Žage pri Planini, Mihaela Belino z Marofa pri Pilštanju, Jožeta Vertačnika iz Podvinja pri Planini, Staneta Romiha iz Planinske vasi pri Planini, Ivana Kovača iz Sv. Vida pri Planini, Alojza Tovornika iz Zagorja pri Pilštanju, Ano Bah iz Virštanja pri Podčetrtku, Antona Potočnika iz Podsrede, Ivana Ivanuša iz Topol pri Rogaski Slatini, Ivana in Martina Klavžarja iz Stolovnika pri Brestanici ter Mihaela Volka iz Brežic.

Priponbe h knjigi G. Piemontese »O delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne«

Pred kratkim, leta 1961, je izšla v Italiji 355 strani obsegajoča knjiga o delavskem gibanju v Trstu od njegovih začetkov do konca prve svetovne vojne. Napisal jo je v italijanskem jeziku Giuseppe Piemontese.¹

Krajši predgovor Vittoria Vidalija, ki govori o pomenu knjige in jo predstavlja bralcu, je hkrati tudi objektivna, nepristranska ocena knjige. V tem predgovoru pravi Vidali, da je spis zahteval mnogo dela in raziskovalnega napora, vendar da je kljub temu nepopoln in brez znanstvenih pretenzij. Avtor sam pa pravi v uvodu, da je spis skromen prispevek počasni, fragmentarni in mučni obdelavi zgodovine delavskega gibanja v Trstu.

Spočetka sem imel vtis, da so navedene Vidalijeve in avtorjeve trditve le odvečna skromnost. Ko pa sem knjigo prebral, sem se prepričal, da njuno mnenje o knjigi povsem ustreza resnici. Knjiga zares še zdaleč ni popolna, deloma je tudi površna, dasi je treba priznati avtorju mnogo dobre volje, prizadevnosti pri delu in zlasti to, da je zbral v skupnem zvezku mnogo dragocenejšega gradiva, ki bi sčasoma lahko šlo v pozabo. Zato bo knjiga, tudi takšna, kakršna je, služila kot dober pripomoček vsakemu, ki se bo opogumil napisati zgodovino delavskega gibanja v Trstu, na Primorskem, v Istri in do konca prve svetovne vojne tudi v Dalmaciji. Pri tem pa bo moral Piemontesejevo knjigo brati kritično.

Napisati resno, objektivno zgodovino izredno razgibanega delavskega gibanja v Trstu, deloma dokumentarno, deloma naslonjeno na spomine, ne bo lahko. To bo težko in mučno delo in bo zahtevalo mnogo časa. Delavsko gibanje v Trstu od svojega začetka naprej ni bilo le zelo razgibano, marveč tudi zelo zamotano in izredno težavno. Bolj kot kjerkoli drugje. Na to gibanje so vplivali, ga prekinjali in često v njem prihajali do izraza najrazličnejši pojavi in motivi. Vir teh motivov je bil vedno razrednega značaja, ki se je včasih kazal v neprikriti grobi razredni obliki, včasih pa je bil skrit za raznimi ideologijami in demagoškimi frazami. Temeljna posebnost in karakter delavskega gibanja v Trstu sta bila vsekakor posledica izredno zaostrenih razmer, ki so v večjem ali manjšem obsegu sicer značilne za vse obmejne kraje in pokrajine. Delavsko socialistično gibanje v Trstu je od prvih dni moraló premagovati številne zapreke in sovražnosti: dvojezičnost, iredentizem ter italijanski in slovenski nacionalizem, ki sta si na vso moč prizadevala, da bi

¹ Giuseppe Piemontese, »Il movimento operaio a Trieste dalla fondazione alla fine della prima guerra mondiale«. Editore Del Bianco — Udine, 1961. Str. 355.

se vrinila v delavske vrste in jim vtisnila svoj pečat; nadalje antidemokracizem italijanske liberalne stranke, ki je vedela, da bi razširjenje demokracije škodovalo njeni razredni in narodni politični hegemoniji; skrajna reakcionarnost slovenskih nacionalističnih voditeljev; avstrijakantstvo, ki je imelo oporo v reakcionarnih slojih buržoazije, v cerkvi in v vladnih organih; malomeščanska miselnost, ki je pod raznimi krinkami silila tudi v delavske vrste; nerešeno nacionalno vprašanje v Avstriji; najrazličnejši vplivi, ki so prihajali iz Italije, Dunaja in Prage;² razbojniško in za stavkolomstvo organizirana slovenska Narodna delavska organizacija; italijanski nacionalistični sindikati itd. To so bile zapreke, dodatne h glavnemu, to je razrednemu nasprotstvu, hkrati vedno njega odmev.

Znajti se v takem sovražnem okolju med tolikimi silami, ki so vsaka po svoje nenehno pritiskale na voditelje gibanja in na gibanje samo, ni bilo lahko. Tedanji socialistični voditelji so težko brez večjih kolebanj in ne da bi podlegli vsakdanjemu dolgotrajnemu vplivu in pritisku sovražnih sil, ohranili tisto razredno, socialistično načelnost delavskega gibanja, kakršno so priznavali v Trstu pred prvo svetovno vojno. A vodilnih oseb, vodilnih tovarišev, ki bi bili navedeni položaj razumeli, ki bi imeli dovolj znanja, dovolj značajnosti in dovolj volje premostiti vse navedene težave in upreti se, se venomer upirati vsem navedenim silam in vplivom, ljudi, ki bi bili dovolj politično razgledani in marksistično vsaj za silo podkovani, takih vodilnih tovarišev je bilo obupno malo. V obeh socialističnih strankah komaj za skromno pest. Deloma tudi zato, ker je bilo marksistične literature v italijanskem in slovenskem jeziku malo.

Avtor knjige o delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne se je dotaknil le nekaterih navedenih sil, motivov in faktorjev, vendar le bolj kronološko kot pa kronografsko, to je zgodovinsko. Navedel jih je, opisal bolj ali manj natančno in obširno, vendar ne zadostno, nikakor pa jih ni marksistično analiziral. Po mojem mnenju mu je za tako delo poleg drugega manjkalo tudi gradiva. Avtor ni imel na razpolago dovolj pristnih virov in morda tudi časa ne, da bi jih iskal in našel, zato mu te pomanjkljivosti ne smemo zameriti. Zavedal se je sicer, da ni zgodovine brez dogodkov, tj. brez podatkov o dogodkih, brez datumov in imen. Mi pa si je ne moremo zamisliti brez marksistične analize. Prav te pa v spisu manjka.

Spočetka sem pri svojem pisanju. — ki niti ni ocena knjige v pravem smislu — nameraval biti kratek. Toda G. Piemontese se je v svojem spisu lotil dolge dobe, ki je nedvomno pri srcu vsemu tržaškemu delavstvu, hkrati pa zelo odtujena naši mladi generaciji. Poleg tega ima knjiga vrsto takih pomanjkljivosti, ki dobo, o kateri govori, kažejo v nepravi luči. O teh pomanjkljivostih želim spregovoriti nekaj besed, da bi dobo in knjigo bolj približal stvarnosti, našim delavcem in našim mladim ljudem. Tako ju bodo bolje razumeli.

Naslov knjige se mi ne zdi primeren za gradivo, ki je zbrano v njej. Naslov se glasi: »Delavsko gibanje v Trstu od njegovih začetkov do konca prve

² Mnogo slovenskih socialističnih intelektualcev je prineslo iz Prage vpliv Masaryka; iz Italije pa so prihajali najrazličnejši predavatelji in najrazličnejše revije (Cabriani, Arturo Labriola, Orano itd.), kar je vse prinašalo tržaškim delavcem najrazličnejša priporočila.

svetovne voje«. Malone vse gradivo v knjigi pa je posvečeno gibanju *italijanskega* delavstva v Trstu. Hočem reči, da *slovenskega* delavstva in njegovega gibanja v Trstu knjiga ne upošteva. Glede dozorevajoče dobe delavskega gibanja ali, kakor pravi avtor, glede inkubacije delavskega gibanja v Trstu, se Piemontese preveč, skoraj izključno naslanja na italijanske nacionalistične virov. To ga privede do površnosti, do neresničnih trditev in do frivolnosti.³ Knjiga bi se lahko imenovala le: »O gibanju italijanskega delavstva v Trstu do konca prve svetovne vojne«.

Življenjsko raven in delavske razmere tržaškega delavstva (nizka mezda; umazano, nezdravo stanovanje, delovni čas, odnos gospodarjev do delavcev, neupoštevanje, ponižujoče mesto delavcev v družbi, običaji, šege, navade, razvade itd.) za vso dobo, katero knjiga obsega, je Piemontese relativno dobro prikazal. Za obravnavo teh vprašanj je imel dovolj gradiva. Življenjski pogoji, ki so se počasi, spočetka komaj za spoznanje in le za pazljivo oko spreminjali, so bili večinoma enaki za italijanske, slovenske in nemške delavce, povsem sorodni takim pogojem v drugih mestih in krajih. Skromne razlike so bile tedaj samo med kvalificiranimi in nekvalificiranimi delavci.

Dejstvo, da se je avtor poslužil večinoma nesocialističnih virov (glej pripombo 3), nas ne preseneča. Resnica, ki jo pove C. Piemontese v svojem kratkem uvodu s pritenjenim, toda upravičenim negodovanjem, je, da so fašisti in fašistična policija odnesli, požgali ali drugače uničili ogromno količino svetovnega, političnega, sploh zgodovinskega dokumentarnega gradiva, brez katerega ne bomo morda nikdar prišli do popolne zgodovine tržaškega delavskega gibanja in do zgodovine delavskega gibanja na vsem Primorskem, v Istri in v nekaterih delih Dalmacije. Kaže, da so fašisti namenoma hoteli uničiti vso dokumentacijo, iz katere bi bilo razvidno, da je bilo pred njimi kaj drugega na svetu, zlasti vso dokumentacijo o delavskem socialističnem gibanju. Zamisel je sicer naivna, toda posledica je, da dokumentacije sedaj ni. Kljub vsemu pa so prav gotovo ostali fragmenti, od celote odtrgani dokumenti in zapiski, ki bodo vestnemu zgodovinarju omogočili napisati dokaj pregledno in verodostojno, čeprav nepopolno zgodovino tržaškega delavskega gibanja. Zgodovinar bo moral fragmentarne dokumente in zapiske seveda strokovno in znanstveno kritično, deloma tudi intuitivno med seboj povezati, pri čemer se ne bo smel preveč naslanjati na nacionalistične virov, čeprav je verjetno tudi v njih delček resnice.

Delavsko gibanje v preteklem stoletju se je povsod nujno porajalo počasi. Večinoma samo od sebe, kolikor je tu sploh mogoče govoriti o samohotnosti. Ponižno, oprezno, boječe, zdaj tu, zdaj tam, kakor so pač dovolile tedanje razmere in kolikor delavci niso mogli več prenašati težkega bremena. Dokler se niso pojavili in stopili na čelo tega gibanja pogumnejši, na velike žrtve pripravljeni ljudje, do neke mere tudi razgledani, so bila taka gibanja brez političnih in socialnih pogledov. Le nečloveške razmere so prisilile delavce, da so tvegali vse za krajcar boljšega življenja in za pol ure manjši delovni čas, ki je trajal celo 16 ur. Delavci so bili v tistih časih zares mezdni sužnji in so

³ Iz bibliografije, ki jo avtor navaja ob koncu knjige, je videti, da se je poslužil dvajsetih del nesocialističnih pisateljev in komaj štirinajstih del, ki so jih napisali socialisti raznih tendenc. Poslužil se je sedeminpetdesetih listov in revij, od tega je trideset nesocialističnih, sedemindvajset pa socialističnih. Med poslednjimi je pet slovenskih listov, trije pa so nemški.

s svojimi skromnimi zahtevami in skromnimi gibanji hoteli svoje suženjstvo olajšati vsaj za spoznanje. Taka gibanja so — zlasti spočetka — imela proti sebi vse; celo delavce same; katerih neizobražena in nevzgojena večina se je preveč vdajala pijači in trdila, da je treba prepustiti politiko gospodi. Poskusi takih gibanj v Trstu so bili tako med italijanskimi kot med slovenskimi delavci; navadno nenamerno skupaj, ne glede na to, da so se italijanski delavci ponosno smatrali za pripadnike gospodujočega naroda, za del naroda, ki govori jezik tisočletne kulture, s katerim so po lastnem prepričanju tvorili socialno in kulturno enoto. Zato spočetka slovenskim delavcem niso dovolili govoriti na 'shodih »jezik sužnjev in hlapcev«, dasi so nemškim delavcem dovolili govoriti na njihovem jeziku.

Dvojezičnost je dolgo časa zelo vplivala na tržaško delavsko gibanje. Prav tega pa Piemontese ni skušal maksistično analizirati in poizvedeti za vzroke, dasi v knjigi nekajkrat omenja dogodke in celo sklepe, ki so očitna posledica tega dejstva in take miselnosti. Zato nas ne čudi, če na 17. strani svoje knjige trdi, da je porajajoči se ali že nastali italijanski nacionalizem prebudil skriti slovenski nacionalizem. S tako trditvijo je Piemontese zagrešil napako mnogoterih starih socialistov, ki so boj tržaških Slovencev za svoje narodne pravice, ki so jim jih odrekali, imenovali slovenski nacionalizem.

Boj naroda za svoje pravice ni nacionalizem, dasi se ta, poslednji, obilno poslužuje prvega, ga izkorišča in se nanj naslanja. Nacionalizem ni pogojen v boju naroda za svoje pravice. Nacionalizem kot politično gibanje, kot določena ideologija, je razgrajal seveda tudi med Slovenci v Trstu in drugod. Vendar ga ni prebudil italijanski nacionalizem in tudi ni bil latenten ne med Slovenci ne med Italijani. Nacionalizem, ki je morda nekaka predsoba imperia- lizma in kolonializma (in vsekakor z obema zraščten), je zelo razvit npr. v Zahodni Nemčiji in v Franciji, katerih naroda nihče ne zatira.

Boj Slovencev in Hrvatov v Trstu, na Primorskem in v Istri za svoje narodne pravice je pač naravni rezultat zatiranja, zato bi ga morali socialisti vedno smatrati za del svojega gibanja; hkrati je rezultat prebujanja narodne zavesti Slovencev in Hrvatov na Primorskem in v Istri, ki se časovno ujema z dobo prvih začetkov delavskega gibanja v imenovanih provincáh in v Trstu. Oba pojava sta, vsaj v svojem temeljnem mehanizmu, nedvomno posledica razvijajočega se kapitalizma, kateremu so sledili nekateri ukrepi avstrijske Hohenwartove vlade, ki so v 60 in 70 letih preteklega stoletja omogočili začetke delavskega gibanja tudi v Trstu.

Ti začetki niso bili socialističnega značaja. Med Italijani so jih začeli italijanski nacionalistični elementi, ki so se ustrašili mogočnega vpliva Prve internacionale in so zato ustanovili »Società Operaia Triestina«, katere naloga je bila vsklajati delavske interese z interesi meščanstva. Piemontese pravilno opisuje ustanovitev in delovanje »Società Operaia Triestina« (»Tržaško delavsko društvo«), ni pa razpolagal z gradivom, ki bi mu omogočilo pisati o enakem slovenskem društvu v Trstu in razjasniti nekaj zanimivih vprašanj. Piemontese pravi, da v tistih letih ni bilo nobenega slovenskega delavskega društva v Trstu. Ni točno! Slovenski elementi, socialno in ideološko bolj ali manj enaki tistim, ki so ustanovili 1869 »Società Operaia Triestina«, so že 6. junija 1869 ustanovili prvo slovensko delavsko društvo v Trstu — »Čebela«, katerega predsednik je bil slovenski pisatelj Franc Cegnar. Med ustanovitelji tega društva je bil tudi Vekoslav Raič, ki je 1869 napisal brošuro z naslovom

»Potrebe delavcev društva v Trstu«. Raič je bil pristaš Schulze-Delizschevega načela o samopomoči.⁴ Zato je bilo to prvo nastajajoče slovensko delavsko društvo v Trstu prav tako pod vplivom meščanstva in malomeščanstva kakor »Società Operaia Triestina«. Društvo, žal, ni moglo razviti svoje dejavnosti, ker oblast ni potrdila predloženih pravil.

Prav tako ni res, da v tistih letih ni bilo v Trstu socialistov ali socialističnih simpatizerjev. Morda jih ni bilo veliko, nedvomno, pa so bili. O tem nam pričata:

a) Izjava Tita Bulla: »če društva (Società Operaia Triestina) ne ustanovimo mi, ga bodo ustanovili drugi in morda proti našim idejam«⁵ in

b) naslednji dogodek: Leta 1871 in sicer 3. aprila je prišel v Ljubljano znani nemški radikalni socialist in poznejši anarhosindikalist Johan Most. Prišel je iz Gradca, da bi predaval v ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu. Ker mu je ljubljanska policija predavanje prepovedala, je imel samo razgovore z delavci. 5. aprila, to je nekaj dni po svojem prihodu v Ljubljano, je odpotoval v Trst, kjer je nameraval predavati v »Società Operaia Triestina«. Če je Most odpotoval iz Ljubljane v Trst, je v Trstu prav gotovo imel kakšne zveze ali vsaj naslove. V prostore »Società Operaia Triestina« ga je pospremil neki delavec iz obrata Strudthoff, toda tedanji predsednik »Società Operaia Triestina« Tita Bullo mu je gostoljubnost odrekel. Most ni smel predavati. V Trstu mu je prepovedal predavati predsednik italijanskega delavskega društva »Società Operaia Triestina«, v Ljubljani pa mu je vodstvo Delavskega izobraževalnega društva organiziralo predavanje in ni mogel predavati samo zato, ker mu je predavanje prepovedala policijska oblast. Nastane vprašanje: ali so tedaj res bili ljubljanski, večinoma le obrtniški delavci bolj radikalni, socialistično bolj osveščeni kot tržaški industrijski delavci? To je vsekakor za tiste čase bilo mogoče. In če je to res, pomeni, da je tedaj pri tržaških delavcih prevladovalo čustvo nacionalne ideologije, kar jih je odbijalo od socializma in internacionalizma.

Podoba je, da je Bullo vedel za razredno internacionalistično mišljenje, ki si je bolj ali manj odločno začelo utirati pot med tržaškimi delavci. Zato je hotel z ustanovitvijo protinternationalistične in močno italijanske nacionalistične »Società Operaia Triestina«. Škoda, da se G. Piemontese ni poglobil v to vprašanje, ki je nedvomno zelo zanimivo.

S tem, kar sem v teh vrsticah povedal o Piemontesejevi knjigi glede slovenskega delavskega društva »Čebela« in o Mostu, kakor tudi glede nekaterih drugih stvari in dogodkov, o katerih želim še spregovoriti, sem hotel — povem še enkrat — govoriti o težavah, na katere bo zaradi pomanjkanja gradiva naletel tisti, ki se bo lotil zgodovine tržaškega delavskega gibanja. Seveda gre predvsem za dokumentacijo. To dokumentacijo je treba iskati v Trstu, na Reki, v Kopru, v Ljubljani, na Dunaju, v Pragi in še v raznih mestih Italije — italijansko, slovensko, hrvaško, nemško in češko dokumentacijo. Ne gre drugače. Dokumentacija pa še ni vse. Treba je — ponavljam — komentirati nepravilnosti in težke situacije ter po možnosti analizirati vzroke njihovega nastanka.

⁴ Glej knjigo Antona Kristana »O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialnodemokratske stranke« (1848—1896), Ljubljana 1927.

⁵ G. Piemontese, *Il movimento operaio a Trieste*, str. 19.

Med nepravilnostmi, ki jih G. Piemontese ni komentiral, naletimo v njegovi knjigi tudi na dejstvo, da ima »Delavska zveza« (»La Confederazione operaia«) — ki vabi v svoje vrste delavce vseh narodnosti, ki ima med svojimi člani tudi mnogo slovenskih delavcev in v imenu katere sta, dodajam s svoje strani, Ucekar in Gerin podpisala proglas za ustanovitev Druge internacionale (Pariz 1889) — v svojih pravilih člen, ki določa italijanščino kot občevelni jezik vodstva, sveta in zborov Delavske zveze. V članku prve številke glasila Delavske zveze, ki se je imenoval kakor zveza sama »La confederazione opéraia«, je glede tega rečeno: »S tem je priznано spoštovanje do društvene članske večine in do kraja« (v katerem se Zveza nahaja, I. R.).

Čeprav gre za preteklost, bi bilo treba to oznako zvezinega glasila vsaj komentirati. Razvoj in napredek mednarodne miselnosti in zavesti nam danes to omogoča in dovoljuje. Ne glede na to, da so voditelji Delavske zveze želeli in hoteli izobraževati in vzgajati neitalijanske člane v njihovem materinem jeziku in da so se s tem tudi ukvarjali in ponašali, je bil navedeni člen pravil Zveze glede italijanskega jezika groba napaka, prvi korak tržaškega italijanskega socialističnega gibanja v smeri nacionalističnega oportunističnega. Temu prvemu oportunističnemu koraku so sledili še drugi, ki so povzročili tržaškemu socialističnemu gibanju dokaj škode. G. Piemontese je postopal pravilno, ko je poleg drugih členov objavil tudi ta člen pravil Delavske zveze, ni pa prav, da tega ni komentiral. Nobena delavska socialistična organizacija ni imela in nima takega člana v svojih pravilih. Dogovoriti se, zaradi praktičnosti, o uporabi enega ali več jezikov na mednarodnih forumih ali v organizacijah, kjer govorijo člani več jezikov, je razumljivo in pametno; oktroirati, vsiliti v takih primerih določeno govorico, pa je škodljivo in nasprotno socialističnim načelom. Kaj je sililo voditelje »Confederazione Operaia«, da so tak člen vnesli v društvena pravila? To vprašanje je treba osvetliti in razčistiti. Škoda je, da se Piemontese tega ni zavedal.

V knjigi je precej drugih, manjših nepravilnosti in pomanjkljivosti, pri katerih se tu ne bomo dolgo ustavljali. Tako npr. ni niti omenjen »Delavski list«, ki je izhajal v Trstu od 1908 do 1909, za katerega so zbrali denar primorski, večinoma tržaški slovenski delavci. Začel je izhajati zaradi boja proti slovenski žolti ali stavkolomski Narodni delavski organizaciji in je v tem boju odigral odločilno vlogo. Ni prav, da se G. Piemontese, ki piše o *delavskem* gibanju v Trstu in o žolti Narodni delavski organizaciji, ne vpraša, kaj so ukrenili slovenski socialisti proti taki organizaciji. Ve, da je začel in kdaj je začel izhajati »Narodni delavec«, ki je bil osrednje glasilo žolte NDO, ve povedati tudi o najbolj nepomembnih publikacijah, nič pa ne ve o »Delavskem listu«, ki je kot glasilo slovenskih socialistov na Primorskem začel izhajati že februarja 1908.

Na 144. strani Piemontesejeve knjige je napisano, da so slovenski socialisti 1912 sklenili prenesti Izvršni odbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trst. Morebiti je to le tiskovna pomota, tiskarski škrt, toda sklep, da se prenese Izvršni odbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trst, je bil sprejet na kongresu Jugoslovanske socialnodemokratske stranke šele 1914 in sicer dan po atentatu v Sarajevu. Sklep je bil sprejet na predlog tržaških slovenskih socialistov iz povsem proletarskih socialističnih vidikov, kar bi moral Piemontese posebej poudariti, zlasti zato, ker so proti temu sklepu nastopili italijanski in slovenski nacionalisti. Takih in podobnih nepravilnosti,

ki jemljejo knjigi njeno, kljub vsem neko določeno vrednost, je v knjigi več kot je to dovoljeno. Zgodovina pa mora biti kolikor je le mogoče eksaktna, če naj služi kot spis, iz katerega črpam resnico o preteklosti.

Posebno je obžalovati opravičilo na strani 138, da »vsekakor manjkajo vesti glede ustanovitve Slovenske socialistične stranke ali, bolje, glede slovenske sekcije socialistične stranke v Avstriji«. Tu gre za zmešnjavo. Obstajajo mnoga poročila, da se je Jugoslovanska socialnodemokratska stranka v Avstriji ustanovila 15.—16. avgusta 1896 v Ljubljani. Jugoslovanska zato, ker je zajela slovenske, hrvatske in srbske delavce v avstrijski polovici Avstro-Ogrske. Posebne slovenske socialistične stranke v Avstriji, ki bi se tudi imenovala »slovenska«, ni bilo. Zgodovinar delavskega gibanja v Avstriji bi moral to vedeti. Ker je bila stranka ustanovljena na pobudo Etbina Kristana v Ljubljani, ne more biti pravilna trditev, da so jo ustanovili Jože Kopač, brata Jernejčič in Vinčenc Kermelj v Trstu. To so hude in nedopustne napake. Kdor piše karkoli o delavskem gibanju v Trstu, mora razmere natančneje poznati.

Spregovoril bi rad še o nekaterih pomembnih stvareh. Tudi pri teh gre verjetno za pomanjkanje dokumentarnega in spominskega gradiva.

Predvsem o občinskih volitvah 1909. Avtor knjige o delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne piše glede teh volitev najprej o tem, kako divja je bila ta volilna kampanja, ker sta kandidirala na socialistični listi dva slovenska socialista. Za zgodovino socializma to ni najvažnejše, celo nepomembno je. Italijanski »liberalni« nacionalisti bi bili brez dveh slovenskih socialistov prav tako divjali proti socialistom kakor vedno. Saj so negodovali podobno slovenski narodnjaki, ker je na socialistični listi v okolici kandidiral tudi italijanski socialist. Tu gre predvsem za načelo, za vprašanje, kako je prišlo do kandidature dveh slovenskih socialistov na socialistični listi v mestu, in za odmev tega dejstva v italijanski socialistični stranki.

V Trstu sta obstajala politična odbora dveh socialističnih strank: italijanske in jugoslovanske. Oba politična odbora sta raztezala svojo dejavnost namesto, na nižjo in na zgornjo okolico, kajti skoraj povsod so živeli italijanski in slovenski delavci. Enako je bilo v Gorici, v Istri in v Dalmaciji. Pri volitvah v Trstu sta prej nekajkrat kandidirala italijanska socialistična stranka v mestu, jugoslovanska pa (menda le 1907 pri političnih volitvah) v okolici, ki je bila — kakor je še danes — del tržaške občine. Političnemu odboru Jugoslovanske socialnodemokratske stranke se tak postopek ni zdel pravilen in tudi ne pameten. Zato je nekaj časa pred občinskimi volitvami 1909 predlagal italijanskemu socialističnemu političnemu odboru, naj za volitve obe stranki imenujeta skupen kandidacijski volilni odbor, ki naj bi med socialisti ne glede na njihovo narodnost izbral najzvestejše, najpožrtvovalnejše in najspodobnejše kandidate. Kandidati naj bi torej bili le socialisti, vseeno ali italijanski ali slovenski. Zase ni zahteval jugoslovanski socialistični odbor nobenega privilegija. Se pravi, da ni predlagal, naj bi v mestu kandidiral na socialistični listi tudi kak slovenski socialist. Šlo mu je predvsem za načelo, da naj socialistično politično gibanje v eni in isti občini nastopi enotno, kakor so vedno nastopali enotno tudi delavski sindikati, ki so bili v Trstu in do 1913—1914 tudi v vsej Avstriji vedno enotni. Tak kandidacijski volilni odbor, ki so ga sestavljali najuglednejši člani obeh političnih odborov, naj bi postal sčasoma enotni politični organ socialističnega gibanja v Trstu.

Ta skoz in skoz pametni socialistični predlog je v italijanskem socialističnem odboru povzročil veliko ogorčenje. Naj mi bo dovoljeno tukaj pripomniti; da takega ogorčenja nisem mogel razumeti in sem se mu z drugimi člani jugoslovanskega političnega odbora prav zares čudil. Samo dva člana italijanskega socialističnega odbora sta navedeni predlog od vsega začetka sprejela: Valentino Pittoni in Giovanni Oliva. Seje o tem predlogu so bile burne in so trajale tedne dolgo v noč. Po neki seji, na kateri sem naš predlog zopet zagovarjal in opravičeval, mi je Pittoni rekel: »Tedne jim pripovedujem, da je predlog dober, pravilen in socialističen. Prav tako, kakor si govoril ti nocoj, pa vse zaman; nočejo ali ne morejo razumeti.« Nazadnje je Pittoni naš predlog politično zaostрил, verjetno nalašč. Predlagal je, naj kandidira na socialistični listi v mestu nekaj slovenskih socialistov, v okolici pa, kjer je bilo manj kandidatov, vsaj en italijanski socialist; označeno naj bi bilo, kateri kandidati so italijanski, kateri pa slovenski socialisti. Po dolgotrajnih in zelo burnih razpravah na skupnih sejah je bilo sprejeto, da naj kandidirata na socialistični listi v mestu dva slovenska socialista, na okoliški socialistični listi pa en italijanski socialist.

Imel sem vtis, da bi se bil Pittoni rad otresel nacionalistov v stranki. Posrečilo se mu je le to, da je izstopil iz stranke državnozbornski poslanec Silvio Pagnini — ki ni bil delavec —, skupaj z njim pa še nekaj drugih »socialistov«. Ta razdor v stranki je povzročil strankino krizo, o kateri govori Piemontese v XXVII. poglavju svoje knjige. Zanimivo je, da se je število socialističnih glasov v mestnih volilnih okrajih znižalo, v okolici pa so socialistični glasovi v primerjavi s številom glasov, ki smo jih dobili pri političnih volitvah 1907, znatno narasli celo v krajih, ki so sloveli kot slovenske narodnjaške trdnjave. Pagnini, Puecher in njima enaki so tolmačili padeč socialističnih glasov v mestnih volilnih okrajih s kandidaturom dveh slovenskih socialistov, ki nista bila izvoljena.

Kriza italijanske socialistične stranke je trajala precej dolgo, vtis imam, da prav zaradi tega, ker je ostalo v stranki še precej nacionalistično in oportunistično razporeženih članov. Stranka se ni popolnoma očistila. To so dokazali tudi nekateri poznejši dogodki. Tej zadevi, tj. vzrokom razkola, posveča Piemontese v svoji knjigi vse premalo prostora. In vendar je ta kriza vredna velike pozornosti, ki zahteva marksistično gledanje na vse, kar se je po njej godilo. Njen vpliv v stranki se je kazal do začetka prve svetovne vojne.

Da posveča G. Piemontese tej krizi in dogodkom, ki so ji sledili, premalo prostora in da jo premalo komentira, to jemlje njegovi knjigi pomen politično zgodovinske analize, na kar knjiga sicer ne pretendira, dasi se ji ne more očitati, da se temu namenu povsem odteguje. Če je Piemontese posvetil precej prostora zadevi provokatorja Camberja — ki ga Lajos Demokos v svoji brošuri o dogodkih 1902 z molkom očito prezira in ga niti ne omenja, čeprav govori o dogodkih, ki so se godili v zvezi z njim —, če Piemontese piše o neznatni, toda zli osebeci Cutin — saj sta Cumber in Cutin za ves Trst prava sramota! —, bi se bil lahko vprašal in tudi odgovoril na vprašanje: čemu je bilo v političnem odboru italijanske socialistične stranke v Trstu od vsega začetka toliko članov proti predlogu političnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu, zakaj se stranka v času svoje velike krize ni iznebila vseh neproletarskih protiinternacionalističnih elementov? Zakaj niso ti elementi čutili potrebe in dolžnosti izstopiti iz stranke, s katere politiko

se v bistvu niso strinjali? Taka analiza spada v zgodovino delavskega gibanja, četudi je morda še sedaj pekoča. Saj je bila očiten odmev nasprotja med Slovenci in Italijani v Trstu, na Primorskem in v Istri, to je odraz nasprotja, ki je bilo razrednega značaja in je imelo razreden vzrok. Prav to resnico bi bilo treba tudi danes, danes prav tako kot včeraj, dopovedati vsemu italijanskemu ljudstvu.

Naj ob tej priložnosti povem, da tudi politični odbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu ni bil vedno brez napak. Bil je le v zavidanja vrednem položaju, da je tudi v narodnem pogledu pravilno zagovarjal za tirane in da je slovenska narodna stranka v Trstu zaradi pravičnih zahtev po enakopravnosti Slovencev, pri vsej reakcionarnosti svojih voditeljev, nudila v svojih vrstah dovolj prostora vsem, ki niso bili socialisti. Zato je priliv narodnostno usmerjenih elementov v Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko v Trstu bil redkejši, počasnejši, in se je začel šele tedaj, ko je zблиževanje slovenskega kapitala in kapitalizma z italijanskim postajalo vedno bolj jasno.

G. Piemontese se premalo ustavlja tudi pri vprašanju o združenju slovenskih in hrvaških socialistov v Julijski krajini in v Istri s Socialistično stranko Italije po prvi svetovni vojni. Ta združitev je posledica sklepa posebne konference slovenskih in hrvaških socialistov v Trstu in razumevanja vodstva Socialistične stranke Italije. Šlo je predvsem za načelo enotnosti socialističnega gibanja v vsaki posamezni deželi, za kar so se slovenski socialisti v Trstu zavzemali že v času občinskih volitev 1909 — za načelo, ki je bilo v nasprotju s socialistično prakso v bivši Avstriji. Posledice te združitve so bile v vseh ozirih ogromne. Socialistično gibanje med Italijani, Slovenci in Hrvati v Julijski krajini in v Istri se je kvalitativno in kvantitativno okrepilo. Sicer že redki narodni spori v delavskem gibanju so prenehali. Niso več govorili in razpravljali o italijanskem in o jugoslovanskem delavskem socialističnem gibanju, marveč le o delavskem socialističnem gibanju, o socializmu. Pokojni Pittoni se je še vedno zgražal nad socialističnimi pridevki, kajti med socialisti so bili reformisti, maksimalisti, komunistični socialisti itd., toda ti pridevki že niso imeli več nacionalnega prizvoka. Sedaj je šlo le za pravilno ali nepravilno razlaganje marksizma, za tako ali drugačno strategijo in taktiko, za tako ali drugačno stranko. Toda združitev slovenskih in hrvaških socialistov Julijske krajine in Istre s Socialistično stranko Italije, tj. z italijanskimi socialisti, je tako epohalnega načelnega pomena, da bomo o tem dogodku vedno premalo govorili, čeprav je ob številčno močni Socialistični stranki Italije šlo glede nas le za številčno relativno majhno slovensko-hrvaško skupino. Toda ta mala socialistična skupina je bila čvrsta, disciplinirana, načelna in internacionalna. Ne bo odveč, če spotoma omenim, da se v nasprotju s slovenskimi in hrvaškimi socialisti v Julijski krajini in v Istri nemški južnotirolski socialisti niso hoteli pridružiti Socialistični stranki Italije.

Pri pisanju o nekaterih momentih zgodovine delavskega gibanja v Trstu G. Piemontese dosledno uporablja metodo kronike in časovnega reda. V knjigi, ki je bila napisana in objavljena po naročilu komunistov, je taka metoda preozka, taka kronika učinkuje preveč suho. Nehote se vprašam: zakaj tako, zakaj samo to?

Primer: Vloga dr. Edmunda Puecherja (in njegovih somišljenikov) v stranki; njegov znani nacionalizem in reformizem; njegov sovražni odnos do Oktobrske revolucije itd., bi moral dobiti v zgodovini delavskega gibanja v Trstu

več prostora in pisec take zgodovine bi moral vse navedeno o Puecherju marksistično komentirati. Ne zaradi pokojnega dr. Puecherja, ki ima v zgodovini delavskega gibanja v Trstu tudi svoje zasluge, marveč zato, da bi pokazal sedanji delavski generaciji, kakšnih poti, kakšnih metod in ideologije naj se izogiba. Puecher namreč ni bil sam, imel je mnogo somišljenikov. Leta 1919 je večina članov tržaške sekcije italijanske socialistične stranke v Trstu kljub njegovemu sovražnemu odnosu do Oktobrske revolucije in do boljševikov glasovala proti njegovi izključitvi iz stranke, čeprav je vodstvo tržaške italijanske socialistične stranke, ki je predlagalo izključitev Puecherja, bilo za Tretjo internacionalo. Puecher je urejal revijo »La Lega delle Nazione« in pisal vanjo. Piemontese citira iz njegovega članka v IV. zvezku te revije trditev, da »patriotični (podčrtal I. R.) socializem v Avstriji, zlasti za Italijane v Avstriji, bi bil nesmisel, taka umska zabloda, taka perverznost proti naravi, da tega ne bi mogel opravičiti noben razlog in kar bi nas bilo kot socialiste in kot Italijane osramotilo...« Ta stavek, natisnjen v Piemontesejevi knjigi, ostane, kakor mnogo drugih, brez komentarja. Če je v tem citatu Puecher odklanjal patriotični socializem v korist Avstrije, čemur ne bi mogli oporekati, se je kmalu in sicer še istega leta izrazil za italijanski patriotični socializem. Ta patriotični socializem je navduševal Puecherja, ko je sprejemal in pozdravljal italijanskega generala Petiti di Roreto, ki je prijadral z vojaki iz Benetk v Trst in ko je 3. novembra 1918 narekoval uredniku strankinega lista »Il Lavoratore« navdušen uvodnik v slavo Italiji in pozdravljal italijanske vojake kot osvoboditelje. Tega Piemontese ne pove. To je bil tisti patriotični socializem, ki je onesposobil Drugo internacionalo, da bi preprečila vojno in se borila proti njej, ko je izbruhnila. Gre za isti patriotični socializem ali socialpatriotizem, ki je voditeljem skoraj vseh socialističnih strank narekoval navduševati delavce svoje države za boj proti delavcem druge države. Knjiga bi bila nedvomno mnogo pridobila, če bi bil njen avtor vse te dogodke in vso Puecherjevo reformistično miselnost marksistično komentiral.

Ne glede na vse napake Piemontesejevo delo ni brez vrednosti, saj je v svoji knjigi prikazal prve izredno požrtvovalne voditelje italijanskega socialističnega gibanja v Trstu. Pri tem nam je z dobrimi dokumenti posredoval lik pokojnega voditelja tržaškega italijanskega socializma Valentina Pittonija in podoba njegovega internacionalizma, ki je lahko še danes za zgled. Pittoni je spadal med tiste italijanske socialistične voditelje na Primorskem in v Istri, ki so razumeli, da se boj slovenskega in hrvatskega ljudstva logično, normalno vsklaja z bojem vseh zatiranih za svoje pravice. Za te pravice se je kot voditelj italijanskega socialističnega gibanja v Trstu odločno boril in je pri tem prav tako odločno odklanjal vsak nacionalizem, kar je nato povzročilo divje sovraštvo italijanskega nacionalizma.

Zamisel izdati takšno knjigo je bila dobra in pametno je, da je knjiga izšla, čeprav v pomanjkljivi obliki. Morda bo našel kdo v njej še kaj nepotrebnih strani, pa tudi še kaj dobrih. Tej knjigi bi bilo treba dodati predvsem še knjigo o slovenskem delavskem gibanju v Trstu. Ker pa so slovenski socialisti iz Trsta vodili socialistično agitacijo, propagando in politiko v vsej Julijski krajini in v Istri in do konca prve svetovne vojne tudi v Dalmaciji, bi morala kdaj nastati knjiga o celotnem delavskem gibanju v vseh omenjenih pokrajinah. Ne delam si utvar, delo bi bilo težko, predvsem zaradi pomanjkanja dragocene dokumentacije, in še posebej težko, ker je zgodovina občutljiva

predmet, ki zahteva visokokvalificirane strokovnjake, zahtevne, potrpežljive, natančne in objektivne. Zgodovinar delavskega gibanja pa mora biti poleg tega tudi marksist. Za takšno publikacijo bi bila potrebna tudi spominska literatura — nekaj je sicer že imamo, ki pa je še vse premalo. G. Piemontese se pa še tega, kar imamo, ni poslužil.

G. Piemonteseju je treba priznati, da se je z materialom, kar ga je imel na razpolago, potrudil in da nam je dal največ, kar je mogel v takih pogojih.

Ivan Regent

O mestu komunistične partije v slovenskem političnem življenju med obema vojnama

V Murski Soboti je leta 1961 izšla knjiga »Prekmurski Slovenci v zgodovini«, s podnaslovom »Zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja«. Uredil jo je dr. Bogo Grafenauer. Poleg predavanj in nekaterih diskusijskih zapiskov z XI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo v Murski Soboti ob štiridesetletnici Komunistične partije Jugoslavije od 28. do 30. septembra 1959, je urednik dodal knjigi še dve razpravi, ki z zborovanjem slovenskih zgodovinarjev nimata nobene zveze.

Ena izmed teh razprav, članek Ivana Krefta z naslovom »Mesto Partije v slovenskem političnem življenju v letih pred drugo svetovno vojno«, zasluži recenzije.

Cepprav se Ivan Kreft v naslovu članka vsebinsko omejuje na leta »pred drugo svetovno vojno«, dejansko razpravlja tudi o dogodkih ob koncu prve svetovne vojne (strani 35—37) in po prvi svetovni vojni (str. 37—44), da se potem le nekoliko obsežneje posveti letom 1931—1940 (str. 45—57). Urednik dr. Bogo Grafenauer je zato v uvodu h knjigi članek imenoval kot širši očrt jugoslovanskega razvoja med obema vojnama.

Prikazujoč to obsežno in zanimivo dobo, si je pisec zadal nalogo, da pojasni »mesto Partije v slovenskem političnem življenju«. Mišljena je Komunistična partija Jugoslavije. Kako je pisec uresničil svoj namen?

Kot rečeno, pisec pričinja svoje glavno pripovedovanje z letom 1917 do 1918. Podrobno obravnava vprašanje zedinjenja južnih Slovanov, nastanek kraljevine SHS, nato zasleduje dogodke leta 1919—1920. Pri tem tolmači tedanjo vlogo slovenskih političnih strank. Med temi strankami se najdalj ukvarja s Slovensko ljudsko stranko. Toda niti z besedo ne omeni nastanek Komunistične partije v Sloveniji leta 1920. Kako je mogoče govoriti o mestu Partije v slovenskem političnem življenju, če o njenem rojstvu pisec ničesar ne pove?

Komunistična partija v Sloveniji je nastala v viharnih časih po prvi svetovni vojni in oktobrski revoluciji kot množična stranka, naslednica socialističnega gibanja in spodbudnica novih revolucionarnih teženj in idej. Ob svojem rojstvu leta 1920 je bila takoj na čelu aprilske generalne stavke slovenskega delavstva, ki je bila največja stavka v njegovi zgodovini in izraz vrhunca njegove moči. O tem bi pisec pač moral poučiti bralca, pa četudi samo na kratko ali v uvodu.

V poplavi raznih podatkov za tista leta se pisec povsem zadovoljuje, da prvič omeni Komunistično partijo Jugoslavije v zvezi z volitvami v ustavodajno skupščino in še to le z nekaj besedami. Ko našteva, koliko mandatov so

dobile posamezne stranke v Sloveniji, beleži: »KP J 6 oz. 5« (str. 38): To je vse. Drugič omenja pisec Partijo, ko piše o razdrobljenosti slovenskega delavstva in med strankami v delavskih vrstah našteva na tretjem in zadnjem mestu »KP J, ki ji je bilo dovoljeno legalno delo samo kratek čas. V dobi legalnega dela KP J je dosegel delavski razred Slovenije prvi vrhunec svoje moči, kar se je pokazalo zlasti v generalni stavki aprila 1920« (str. 40—41). In spet je to vse o Partiji.

Neposredno nato pravi pisec: »Zaradi Obznane, zakona o zaščiti države in drugih proti KP J namerjenih ukrepov, je ostala SLS tudi vnaprej najmočnejša slovenska stranka...« Ne da bi ga motila polovična resnica v prvem delu te trditve, se pisec zopet posveča SLS, na široko pojasnjuje njeno genezo od preteklega stoletja dalje, vlogo klera itd. Ko bolj na kratko pojasni še »drugo slovensko stranko«, demokrate, napravi zaključek, ki naj bi označeval tedanje slovensko politično življenje in mesto komunistične partije v njej:

»V Sloveniji sta oživili ti dve stranki spet staro predvojno borbo, namreč med klerikalizmom in liberalizmom, medtem ko je imela med tremi delavskimi (!) strankami, ki so se borile med seboj za vpliv na delavstvo, vpliv na razvoj splošnih političnih razmer v Sloveniji le KP J: to se je izrazilo zlasti v letih 1920, 1924 in v letih pred drugo svetovno vojno« (str. 42).

Trditev, da je prišlo do oživljanja stare predvojne borbe med klerikalizmom in liberalizmom, je popolnoma napačna. Prvič, mirna doba kapitalističnega razvoja je minila in relativne stabilnosti iz avstroogrskih časov ni bilo več; stara doba se ni vrnila. Drugič, Slovenska ljudska stranka ni bila samo klerikalna stranka, temveč je postala množična stranka slovenske buržoazije in v tistih letih tudi nosilka nacionalnega gibanja Slovencev v Jugoslaviji. Tretjič, rahle sledove liberalizma je v demokratski stranki takrat izpodrival jugoslovanski nacionalizem in reakcionarni fašizem.

Trditev, da je na razvoj splošnih političnih razmer v Sloveniji vplivala le KP J, je sicer pravilna, toda pisec je ni utemeljil s predhodnim prikazom političnega razvoja, saj je komunistični stranki pred tem odmeril le štiri vrstice na sedmih straneh: Tudi v naslednjem pripovedovanju te utemeljitve ni razložil.

Morda bi se piscu posrečilo vsaj posredno podati utemeljitev, če bi omenil tedanje stanje delavskega gibanja in akcije komunistične stranke. Tako npr. poznamo v letih 1922—1924 nov polet delavskega gibanja v Sloveniji, med katerim je prišlo do največje stavke med slovenskimi rudarji, do ponovnega generalnega štrajka železničarjev, čeprav samo 24-urnega, in prvič v naši zgodovini do 24-urne generalne stavke vseh državnih nameščencev Slovenije. To akcijo je vodila komunistična stranka. Prav tako vemo, da je Partija bila na čelu boja proti fašizmu v Jugoslaviji in da je ta boj dosegel vrhunec v oboroženem odporu Orjuni v Trbovljah in v generalni stavki hrvskega delavstva v Zagrebu; prvi val jugoslovanskega fašizma je bil s tem odbit.

Vsega tega avtor ne navaja, s čimer se odreka tako potrebni argumentaciji v korist svoje trditve. Fašistično Orjuno in odpor proti njej sicer omenja (str. 43), toda le mimogrede, ko razlaga politiko demokratov: »SDS je namreč organizirala fašistično organizacijo Orjuno, ki je povzročala krvava nasilja v slovenskih mestih, delavskih središčih in na vasi, dokler ni napravil delavski razred na čelu s KP J in SKO J (!) temu konca. SDS je tedaj...« itd.

In zopet slede dogodki: nova vlada, Stjepan Radič, Anton Korošec, blejski pakt, volitve leta 1927 — o udeležbi komunistov v teh volitvah niti besedice! — streli v parlamentu leta 1928, nato znovič Korošec, Radič...

Potem se v to pripovedovanje vrine nekaj besed o komunistih: »Komunistična partija je tedaj pravilno razčlenila položaj in pravočasno opozarjala na pripravljanje diktature, vendar ni imela mnogo uspeha« (str. 44).

Pisec bi lahko pri tem omenil IV. kongres KP J leta 1928, ki je bil vsebinsko izredno bogat, politično in organizacijsko pa pomembna etapa v utrjevanju Partije. Lahko bi povedal o odporu, ki ga je nudila Partija šestojanuarski fašistični diktaturi in o katerem je IV. državna konferenca KP J decembra 1934 zapisala: »Komunistična partija je bila edina stranka, ki se je od prvih dni velikosrbske vojaškofašistične diktature junaško bojevala proti nji.« »... vpliv KP J je po letih 1929—1931 med množicami močno narastel, medtem ko je po letih 1920—1921 padel« (Istorijski arhiv KP J, tom II, Beograd 1949, str. 232 in 237).

Namesto tega se pisec ukvarja z meščanskimi političnimi strankami v Sloveniji in razlaga odnose med njimi. Ta razlaga zajema le površinska dogajanja, je večkrat netočna in primitivna ter »svobodna« od globljih ocen.

Razumljivi so zato nekateri številni podatki: na prvih enajstih straneh svojega članka posveča pisec le devet vrstic komunistični stranki.

Končno dospe Ivan Kreft do leta 1934.

Tega leta Partija prične izdajati »Ljudsko pravico«. Pisec se sam udeležuje partijske dejavnosti — on je urednik tega lista — in zato obsežno prikazuje tedanje dogajanje. Vrstijo se zanimivi podatki, iz katerih raste delna slika političnega položaja.

Ta opis je večidel memoarskega značaja in se zato stil in ritem članka močno ločita od zgodovinskega pripovedovanja na prejšnjih straneh.

Opis posameznih akcij, zlasti zborovanj, je poln osebnih podrobnosti, ki bi verjetno pridobile na teži, če bi polnile izključno memoarski spis. V danem primeru pa dvomimo, da so umestne.

Med temi podrobnostmi srečujemo anekdotične elemente o zborovanju, na katerem so udeleženci »z dotlej neznanim (!) navdušenjem« spremljali komunistične govornike, o zborovanju, na katerem »med orožniki nihče ni bil poškodovan« (str. 47), o dvorani restavracije, odkoder »nihče ni iz strahu pred policijo odšel domov« (str. 50), o izletu, ko sta »dva demonstranta ... namerila proti orožnikom svoje revolverje ... pa ... orožja nista uporabila« (str. 50) itd.

V celoti opis dogodkov od sredine tridesetih let dalje ne daje popolne ali vsaj bistveno očrtane slike političnega življenja Slovencev. Še manj pojasnjuje mesto Partije v njem.

Pisec ostaja le na površju političnih dogodkov, beleži nekatere kronikalne pojave, ki jim dodaja obilico osebnih doživetij. Ničesar ne zasledimo o globljih družbenih procesih, o interesih in stališčih razredov, o razvoju razrednega boja, o spremembah, ki so pretresale družbo in državo. Tako je npr. izhajanje »Ljudske pravice« in dobo javnih zborovanj popolnoma odtrgal od močnega, obnovljenega delavskega gibanja. Delavski razred Slovenije je po dolgih letih poraza in potrnosti spet dvigal glavo, izravnal ramena in znova stopil v družbeno in politično ospredje: o tem pričajo mogočne akcije kakor gladovna stavka rudarjev, splošna stavka stavbincev, generalni štrajk tekstilcev v letih 1934—1936 in drugi nastopi.

Tega v članku ni.

Nadalje pisec ne pokaže notranjega razvoja komunistične partije v Sloveniji. Nič ne govori o obnovi v letih 1932-1933, popolnoma prezre pokrajinsko partijsko konferenco l. 1934 v Goričanah, ki zaradi politično-organizacijskih uspehov predstavlja važno prelomnico. Več kot nepojmljivo pa je dejstvo, da pisec niti z besedico ni omenil ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije aprila 1937 in njegovih zgodovinskih sklepov. Kako je mogoče govoriti o mestu Partije v slovenskem političnem življenju, če avtor pozabi ali prezre tako pomemben partijski zbor?

Pomen ustanovnega kongresa KPS leta 1937 je za usodo slovenskega naroda splošno znan. Kongres je opozoril na pretečo nevarnost fašizma in vojne, ki ogroža obstoj Slovencev kot naroda. Pozval je k združitvi vseh ljudskih in nacionalnih sil, k enakopravnosti narodov in demokratičnim preobrazbam v državi, zahteval slovenski parlament idr. S tem programom postane komunistična partija nacionalni faktor Slovencev in njihova vodilna sila v boju za nacionalno in socialno osvoboditev. Partija se tedaj povzpne na raven zgodovinskih nalog in si pripori in obdrži »mesto« — da uporabim piščev termin — v slovenskem političnem življenju.

Tega članek ne prinaša.

V razdobju med obema vojnama je Slovence kot zatiran narod prevzemala nepretrgana in vedno bolj stopnjujoča se skrb za nacionalne zadeve, od vprašanja lastne državnosti do vprašanj kulture. Od tod prisotnost in važnost nacionalnega vprašanja v vseh pomembnih političnih dogajanjih tega časa. Partija je našla pravilne rešitve nacionalnega vprašanja Slovencev, ustrezne vsakokratni konkretni politični situaciji. Zato se je utrdila med slovenskim narodom kot vedno bolj močna in naposled kot vodilna sila.

O tem članek ne govori.

Leta 1939 je izšla Speransova knjiga »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. V letih pred drugo svetovno vojno je bila to izredna partijska publikacija, ki je tolmačila stališča Partije, ki je po svoji globini, po svoji prepričevalnosti in po svojih perspektivah odpirala izhod iz tedanjega mračnega in nevarnega mednarodnega in notranjega zapleta. Vsebina knjige je izpričala idejno premoč komunistov in njihovo teoretično oboroženost v pričo usodnih dogodkov. Knjiga je poleg drugega nagnila veliko večino slovenske inteligence na stran komunizma in revolucije.

Vsega tega Ivan Kreft ne omenja, dasi piše v članku o »mestu Partije v slovenskem političnem življenju«. Podcenjuje razredna nasprotja in objektivne družbene sile, podcenjuje razvoj Partije kot subjektivne družbene sile, podcenjuje idejne pridobitve Partije. Zato se zadržuje na površini dogajanja in na posameznih, včasih zelo slučajnih pojavih.

Spričo takšnih ključnih ali vozliščnih napak pisec ni mogel izpolniti svoje naloge — pokazati mesto Partije v slovenskem političnem življenju v letih med obema vojnama in pred drugo svetovno vojno.

V članku je nadalje mnogo drugovrstnih pomanjkljivosti.

Tako npr. piše avtor o letu 1935, ko je dr. Anton Korošec, vodja SLS, stopil v vlado kot minister za notranje zadeve: »Vse je kazalo, da so klerofašisti (Koroščeva strankina skupina, F. K.) odločeni zadušiti opozicijsko gibanje v Sloveniji do zadnje kali. To bi se morda tudi zgodilo, če ne bi prevzela vodstvo opozicijskega gibanja komunistična partija« (str. 51).

Kako je tu vse poenostavljeno! Ker so komunisti prevzeli vodstvo, so klerofašisti morali odnehati... Le zakaj neki niso komunisti prej prevzeli vodstva opozicijskega gibanja? Ali niso bili tako prebrisani?

Življenje je bogatejše od preproste piščeve sheme in hkrati bolj zapleteno in trdovratno. Prevzeti vodstvo — to je dolg in mučen boj za pridobitev večine delovnega ljudstva, to je naporno in vedno novo iskanje pravih teoretičnih rešitev in praktičnega izvajanja političnih rešitev iz dneva v dan med tisoči in sto tisoči, to je težavno vzgajanje partijskih kadrov in osrednjega vodstva v dolgotrajnem procesu, v katerega se brutalno vmešava buržoazna oblast, ki redči kadre z ječami in smrtjo. Za prevzem vodstva so potrebni tudi ustrezni objektivni družbeni pogoji, na primer nov polet delavskega in ljudskega gibanja. Prav takrat se je v Jugoslaviji pričela dvigati splošna ljudska aktivnost. Ta novi polet je omogočil hitrejšo in učinkovitejšo uveljavljanje Partije, kakor pa se je to dogajalo v prejšnjem razdobju.

O tem bi moral povedati pisec, ne pa poenostavljati preteklost. Takšen primitivizem poraja legende o naši Partiji, neresnične ali čudežne zgodbe. Potrebno pa je zgodovinsko pokazati razvoj materialnih sil.

Podobno legendo iz podobnih izvirov ustvarja pisec, ko piše: »Delavec, viničar, mali in srednji kmet so ob branju »Ljudske pravice« hitro spoznali (!), da bo njihova borba uspešna le tedaj, če se bodo borili skupaj z delavskim razredom pod vodstvom Komunistične partije« (str. 51).

Zadosti je bilo torej, kot trdi pisec, da so ljudje brali partijsko glasilo, pa so kar hitro spoznali... O, sancta simplicitas!

V navedenem stavku srečamo tautologijo: Delavec... hitro spozna, če bo... skupaj z delavskim razredom...

V trditvah najdemo protislovja: »Tako okrepljena Partija bi mogla priboriti precejšnjo zmago tudi pri petomajskih volitvah, če tega ne bi preprečili tisti frakcionaši in likvidatorji v CK, ki so stali pred izključitvijo« (str. 51, podčrtal F. K.). Kako to, da je okrepljeno Partijo onemogočalo nekaj ljudi, ki so zgubili veljavo? Tega ni mogoče razumeti.

Tvegana je naslednja trditev: »Politika JRZ ni nikomur škodila bolj kakor prav Slovcem« (str. 51). Spomnimo se Makedoncev, in piščev stavek se nam neutegoma zazdi sporen.

Površnih formulacij je mnogo. Naj navedem en primer (str. 51—52). Pisec našteva, katere opozicijske skupine so se sporazumele s komunistično partijo za skupen nastop. Med te opozicijske skupine šteje pisec tudi »legalno delavsko levico«, ki jo pojasnjuje v opombi 4 na strani 48. Sestavljajo jo: skupina okrog »Ljudske pravice«, to je »v bistvu partijska skupina«, nadalje skupina okrog »Delavskega obzornika«, »ki je v imenu Partije propagirala enotnost delavskega razreda«, in navsezadnje razne mladinske skupine na čelu z glasilom »Mlada pota«, »ki ga je pokrenila Partija«. Ko torej razvozlamo, kaj je »legalna delavska levica«, ugotovimo, da so to pravzaprav skupine Partije. In tedaj logično sklepamo: pisec piše, kako so se med raznimi opozicijskimi skupinami tudi komunisti sporazumeli... s komunisti.

Pisec je proti koncu svojega spisa postavil zanimivo vprašanje, zakaj je hitlerjevska propaganda našla med slovenskimi kmeti ponekod ugodna tla. Skušal ga je rešiti, toda ni uspel. Za vzrok je navedel »strahovito obubožanje slovenskega kmeta«, ki so ga izkoriščali »Hitlerjevi agitatorji«. Obubožanja kmetov ni opaziti samo pred drugo svetovno vojno. Proces proletarizacije

kmečkega sloja je nepretrgan. Zato je nezadovoljstvo kmečkega stanu stalen pojav. Nezadovoljstvo kmečkega ljudstva so vedno izkoriščale razne meščanske stranke, da pridobe kmečke glasove. Toda zakaj so to pot nacistični agitatorji imeli delen uspeh? Na to specifično vprašanje pisec ni odgovoril. Odgovor tudi ni lahek ali enostaven.

Iz navedenih dejstev vidimo, da je arhitektonika članka neenakomerna in neurejena, je brez najvažnejših sestavnih delov, ki so za temo nujni. Bistvo dogajanja je ostalo neopaženo, posamezne podrobnosti pa so prikazane na široko. Osnovne družbene sile pisca niso zanimale, zato pa je nagrmadil v članku vrsto nepotrebnih podatkov, od »tisočletnega suženjstva pod german-skimi gospodarji« (str. 39) do teorije o »vindišerjih« (str. 54). Nesorazmerje je očitno. Nekatero zgodovinske osebnosti so deležne izredne piševe pozornosti: dr. Antona Korošca omenja skoraj tridesetkrat, Hitlerja nad dvajsetkrat, Ljotića in Ljotićevce več kot desetkrat, medtem ko Puclja trikrat in Žerjava dvakrat. Iz revolucionarnih vrst omenja trikrat »urednika Ljudske pravice«, a vodilne slovenske komuniste dvakrat ali enkrat.

Pomanjkljivosti v članku Ivana Krefta so bistvene in številne. S takimi napakami je treba končati. Čas je, da končamo z legendami, s površnostjo in subjektivizmom. Ustvariti moramo resno, znanstveno zgodovino delavskega gibanja in komunistične partije.

Pri kraju še eno vprašanje. Kako se je moglo zgoditi, da je tako slaboten in zgrešen članek prišel v knjigo z gradivom kongresa slovenskih zgodovinarjev? Menim, da mora biti naš odnos do zgodovine delavskega in komunističnega gibanja ter do zgodovine naše revolucije celo bolj zahteven in strog, kakor do zgodovine oddaljenih epoh, kajti novejša zgodovina s svojimi podatki in zgledi vpliva na današnjega človeka in njegovo ideologijo in s tem na našo stvarnost.

France Klopčič

Knjiga, ki ni izpolnila naših pričakovanj

Polkovnik Franta Komel in založba Obzorja v Mariboru sta za petnajstletnico osvoboditve nameravala slovensko javnost prijetno presenetiti. Knjiga »Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945«, ki sta jo izdala, je prvi celotni pregled narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Avtor ga smatra »bolj za gradivo, zbrano in dokumentirano, ki pa vendar omogoča bralcu, da si ustvari več ali manj jasno sliko o naših bojih za osvoboditev«.

V začetku svoje uvodne besede (str. 5) je pravilno ugotovil, da še nimamo nekega celotnega pregleda narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, ki pa bi ga naša javnost, posebno naše šole, zelo potrebovale. To dejstvo in pa misel, da bi »osvežil borcem spomine na njihove doživljaje med zmagovito narodnoosvobodilno vojno«, sta ga napolnila, da se je lotil pisanja pregleda narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji.

Odkrito moram povedati, da smo od pregleda pričakovali več, kot nam daje, in da nismo mislili, da ga bo kazilo toliko pomanjkljivosti in napak. Dejstvo, da je pisec knjige prvi sestavljal celotni pregled narodnoosvobodilnega boja in pri tem za nekatera obdobja oral ledino, ne more docela opravičiti teh pomanjkljivosti in napak. V tem sestavku bom skušal opozoriti nanje. Pri tem bom upošteval piščevo opozorilo in opravičilo, da je težišče pregleda na vojaški dejavnosti in da »bi bilo delo mnogo boljše, ko bi bilo vprašanje razvoja naše oblasti, organizacij in ustanov temeljiteje obdelano, kakor je«. Zato tem bolj moti poročilo o knjigi na njenem ščitnem ovitku, kjer založba »Obzorja« pravi: »Pri tem pa ni pozabil na kratko orisati tudi nastanka in razvoja ljudske oblasti, njenih organov ter sploh *vseh družbenih in političnih organizacij, ki so se rodile med samo ljudsko revolucijo*« (podčrtal T. F.). Povedal je res nekaj splošnega o Osvobodilni fronti (str. 16), njenem vrhovnem plenumu in izvršnem odboru (str. 17), podrobneje je govoril o »razvoju ljudske oblasti v obdobju vstaje« (str. 34—36), manj spet o političnem razvoju na osvobojenem ozemlju leta 1942 (str. 50—51) in še to pod naslovom »Partizanska taktika«, italijanskem zlomu 1943 (Kočevski zbor; str. 100—101) in spet nekaj o prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (str. 123). Nič pa ni povedal o graditvi ljudske oblasti v letu 1944 — o volitvah v narodnoosvobodilne odbore, o ustanovitvi slovenske vlade v Ajdovščini itd. Prav tako ni najti niti besede o mladinski ali ženski organizaciji ali Delavski enotnosti itd.

I. Nekaj metodičnih vprašanj

1. Periodizacija

Pisec, ki se loti zgodovinskega obravnavanja narodnoosvobodilnega boja, mora zaradi boljšega pregleda in razumevanja snovi razdeliti tvarino na poglavja in podpoglavja. Avtor je knjigo razdelil na 15 poglavij po lastnem preudarku in se ni oziral na že obstoječo periodizacijo narodoosvobodilne borbe v Sloveniji. Menim, da bi bilo bolje, če bi upošteval Kidričevo periodizacijo, čeprav jo je ta uporabil predvsem za politični razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, ali pa bi pregled oboroženega boja razdelil po nekih enotnih kriterijih v večja časovna obdobja. Medtem ko je do jeseni 1942 razdelitev snovi v poglavja dosledna in razumljiva, pa je nato razdeljena povsem samovoljno. Pravzaprav ima že poglavje »Naša in italijanska dejavnost na Dolenjskem in Primorskem v času od julija do novembra 1942« dva nemogoča podnaslova »Boji proti beli gardi« in »Boji 4. Kordunske brigade v Beli Krajini«. V nobenem naslovu ni besede o veliki italijanski ofenzivi v Ljubljanski pokrajini in nemški ofenzivi na Gorenjskem, ki sta prav gotovo značilni za čas od julija do novembra 1942. Tudi poglavja »Boji v Sloveniji novembra in decembra 1942«, »Boji v začetku 1943. leta« in »Operacije spomladi leta 1943« niso upravičena, saj bi vse dogajanje od novembra 1942 do ustanovitve divizij poleti 1943 lahko spravil v eno samo poglavje. Značilnost tega obdobja je v ofenzivnosti naših enot in okupatorski defenzivi. Tudi podpoglavje »Prihod angleške vojaške misije« ne sodi med »Operacije spomladi 1943«, ker je prišla poleti 1943. V poglavju »Od formiranja divizij do kapitulacije Italije« je pisec pravzaprav obdelal vso tvarino do začetka leta 1944. Nadaljnja poglavja se ravna po polletjih (prva polovica leta 1944, druga polovica leta 1944, leto 1945).

Menim, da bi bilo bolje, če bi pisec vso snov od pozne jeseni 1943 dalje razdelil na nekaj poglavij, na primer: ofenziva Narodnoosvobodilne vojske Slovenije pozimi in v zgodnji pomladi, sovražnikova ofenziva spomladi 1944, ofenziva Narodnoosvobodilne vojske Slovenije proti sovražnim postojankam in prometnim zvezam od maja do julija 1944, osvoboditev zgornje Savinjske doline, Pohorja in Kozjanskega od julija do septembra 1944, sovražnikove ofenzive jeseni in pozimi 1944—1945, boji Narodnoosvobodilne vojske Slovenije spomladi 1945 in sovražnikovi poslednji poskusi zavarovati hrbet fronte, dokončna osvoboditev slovenskega ozemlja.

Če bi pisec tako ali vsaj približno tako razdelil tvarino, izpustil manjše boje in spopade ter več povedal o glavnih strateških in taktičnih vprašanjih v obdobju, ki ga zajema neko poglavje, bi bila njegova knjiga več kot samo kronika bojev. Potem bi seveda moral povedati, zakaj so na primer Nemci konec poletja, zlasti po septembru 1944 v defenzivi oziroma celo v veliki krizi, decembra 1944 na primer pa skoraj v vseh pokrajinah v ofenzivi.

2. Navajanje virov

Navajanje virov, ki je pri znanstvenih razpravah obvezno, se pri poljudnih tekstih navadno opušča, ali pa se na koncu doda seznam uporabljene literature. Pisec je svoje besedilo opremljal z navedbo virov, vendar pri tem ni bil dosleden. Pri nekaterih poglavjih je navajal vire skoraj za vse podatke,

predvsem za tiste, o katerih govore dokumenti, ki jih prinaša Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI. knjige 1—4. (6. april 1941—31. december 1942). Za dogodke v letu 1943 do kapitulacije Italije navaja le literaturo, nato pa navajanje virov skorajda usahne. Značilen primer za to je del knjige, ki govori o dogodkih od kapitulacije Italije do bojev v prvi polovici leta 1944 (strani 92—118). Za vse to navaja le naslednje vire: Zaslišanje majorja Hansa Brnsta, ordonanca 71. pehotne divizije, ki je baje v arhivu Muzeja NO v Ljubljani, skico razporeda italijanskih enot na dan 8. septembra 1943, kroniko Gradnikove brigade, Jožeta Štoka Jekleno pest, naredbo Glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 21. septembra 1943 in poročila štaba XIV. divizije z dne 21.—24. oktobra 1943. To je vse. Kdor vsaj malo pozna arhivsko gradivo iz tega obdobja, bo videl, da se iz zgoraj navedenih virov ne da napraviti nobenega pregleda, še tako površnega ne, razen morda za Štajersko iz Štokove »Jeklene pesti«. Kdor pozna literaturo za to obdobje, bo videl, da sta to obdobje do neke mere opisala že Dušan Kveder v Slovenskem zborniku 1945 in Novem svetu 1946, št. 4 ter Ivo Juvančič v zborniku »Slovensko Primorje in Istrac«.

Skoraj nič bolje ni z naslednjimi poglavji. Za pohod XIV. divizije na Štajersko januarja in februarja 1944 navaja le poročilo obveščevalnega centra IV. operativne cone z dne 5. marca 1944, kljub temu da so za to v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ohranjeni tudi drugi obsežnejši in pristnejši viri (dve poročili štaba XIV. divizije z dne 5. marca 1944 in Trecekovo poročilo z dne 26. februarja 1944). Izjemò pa pomenita podpoglavji »Boji na Dolenjskem od aprila do julija 1944« in »Nemške operacije proti svobodnemu ozemlju v severni Sloveniji«, kjer pisec navaja najpomembnejše arhivske vire.

Prav gotovo bi bila knjiga boljša, če bi bili viri navedeni dosledno.

II. Vsebinske pomanjkljivosti

Temeljna slabost knjige ni toliko v slabi periodizaciji in nedoslednem navajanju virov in literature, kolikor v vsebini sami.

Pisec je v uvodni besedi povedal, da je ta pregled nekoliko suhoparen in da se omejuje več ali manj samo na dejstva in kronološki potek posameznih dogodkov. To povsem drži. Kdorkoli bi hotel napisati dobro zgodovino oboroženega boja naše revolucije, ne da bi bil samo suhoparen kronist, bi moral z ene strani opisati vsa prizadevanja političnih in oblastnih organov narodnoosvobodilnega gibanja pri mobilizaciji našega ljudstva za oborožen boj, z druge pa strategijo in taktiko oboroženega boja samega. Enako bi moral storiti tudi za sovražnikovo plat. Moral bi pokazati, kaj vse je storilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, da bi bil narodnoosvobodilni boj čim uspešnejši in kaj vse je storil sovražnik, da bi ga uničil. Vsega tega pričujoča knjiga nima.

Če je pisec povedal nekaj o tem, kaj so Nemci hoteli napraviti s Štajersko in Gorenjsko, pa ni povedal, kaj so Italijani nameravali z Ljubljansko pokrajino. Tudi ni povedal, kakšna je bila taktika enih kot drugih, da bi uresničili te načrte. Da imajo različno taktiko, so se okupatorji tudi sami zavedali (primerjaj Mussolinijev govor vojaškim poveljnikom v Gorici 31. VII. 1942 in izvajanja vladnega predsednika za Štajersko dr. Müllerja-Hacciusa na štab-

nih razgovorih v Gradcu 27. VII. 1942 v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI. knjiga 3, dok. št. 188 in 182). Tudi ni povedal, koliko so razlike v taktiki okupatorjev zavirale ali pospeševale oboroženi boj slovenskega ljudstva.

Velika piščeva pomanjkljivost je zlasti v tem, da v poglavjih o pripravah za vstajo in o vstaji ne govori o pogojih oboroženega boja v Sloveniji oziroma njenih pokrajinah. Moral bi vsekakor povedati, kateri činitelji so ugodno vplivali na začetek vstaje v Sloveniji in kateri neugodno in kaj so posebnosti narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Brez tega je prav gotovo težko razumeti, zakaj so bile slovenske partizanske čete maloštevilne, zakaj jih je sovražnik hitro razbil ali uničil, zakaj ni prišlo do večjih in množičnejših oboroženih vstaj, zakaj razen v dveh primerih ni bilo večjih sovražnikovih ofenziv itd., itd.

Pisec bi moral opisati tudi taktiko partizanskih čet in bataljonov, ki se je spreminjala, kakor pričujejo ohranjeni dokumenti (glej Kardeljev članek »Iz obrambe v napad« v »Delu« št. 3, septembra 1941). Neka taktična pravila je imel tudi sovražnik. Prav gotovo se Robottijeve taktika razlikuje od Gambarove. O partizanski taktiki spregovori le enkrat in to v zvezi z osvobajanjem ozemelj.

Druga velika piščeva pomanjkljivost je v tem, da zelo poredkoma spregovori o načrtih Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ali Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Ob določenih situacijah bi moral povedati, kako je vodstvo osvobodilnega gibanja ocenjevalo položaj in kako je ukrepalo. Tako pa se na primer vsiljuje vtis, da so se partizanske enote v raznih slovenskih pokrajinah bojevale povsem ločeno, to je samo po načrtu vojaškega vodstva tiste pokrajine (VII. in IX. korpusa ter IV. operativne cone) in da Glavni štab NOV in PO Slovenije razen v nekaj redkih primerih ni imel nobenega načrta. V knjigi skoraj nikjer ne najdemo podatkov, da bi Glavni štab NOV in PO Slovenije vskladil operacije divizij in korpusov. Te stvari je sicer težje dognati kot pa rezultate akcij in operacij. Noben štab ni vodil zapisnika o svojih sejah, kjer je reševal ta vprašanja. Razberemo jih lahko le iz primerjave ohranjenih povelj in naredb in deloma iz poročil Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije. Isto velja v polnem obsegu tudi za sovražnikovo dejavnost. Tudi pri njem gre za zamisli in načrte, vskladenost in zaporednost operacij in akcij. Tudi ta je imel do potankosti izvedeno organizacijo protipartizanskega boja, ki se je spreminjala (do jeseni 1943 na primer je vodil operacije na Gorenjskem in Štajerskem poveljnik redarstvene policije Alpenland, razen od konca decembra 1941 do začetka februarja 1942, ko jih je vodil policijski akcijski štab »Jugovzhod«, od jeseni 1943 pa »vodstveni štab za uničevanje band« pri višjem vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju). Toda na partizansko aktivnost ni odgovarjal samo z akcijami in operacijami vojaškega značaja, temveč tudi s strahovitimi represalijami, za katere pa je imel ob različnih časih in v različnih pokrajinah drugačne kriterije. Pisec o vsem tem ni povedal ničesar. Take stvari, zlasti ocene, »zahtevajo daljši in podrobnejši študij«, kot pravi v uvodni besedi.

Poleg teh glavnih pomanjkljivosti, ki se jih avtor zaveda in ki močno znižujejo vrednost njegove knjige, pa so v njej še druge. Pregledal namreč ni niti vseh virov, ki so mu na razpolago, niti ni pretehtal tistih, ki jih je uporabljal. Tako v besedilu kar mrgoli napak, izpuščenih pa je tudi nekaj po-

membnih dogodkov. Menim, da je najbolje, če jih navedem po vrsti, stran za stranjo. Kjer gre za manjše napake, jih bom samo popravil, pri večjih bom tudi polemiziral in svoje popravke podrobneje dokazal.

V poglavju »Napad na Jugoslavijo« je nekaj manjših napak. II. nemška armada ni imela prodirati le iz Madžarske temveč tudi iz Avstrije in sile, ki so zasedle Slovenijo, so prišle le iz Avstrije (str. 8). Nemci so določili demarkacijsko črto ne 11., temveč 12. aprila 1941, čeprav so že pred tem datumom postavili politične komisarje za okraje na Štajerskem in Gorenjskem (str. 9). 22. aprila 1941 so si na Dunaju Nemci in Italijani dokončno razdelili slovensko ozemlje.

Napake v poglavju »Okupacija Slovenije« so večje. Na strani 11 pisec pravi: »Del Slovenije, ki so ga zasedli Nemci, so takoj *anektirali* (podčrtal T. F.)...« Menim, da je že dr. Metod Mikuž v svoji razpravi »Ali je narodno-osvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu« (Zgodovinski časopis VI—VII, 1952/53, str. 733—767) dokazal, da Nemci nobene od obeh pokrajin niso leta 1941 priključili k rajhu in navedel vzroke, zakaj tega niso storili. Tudi uvedbe vojaške obveznosti in nekaterih zakonov spomladi 1942 ne gre pojmovati kot znamenje za priključitev. To dokazuje tudi dejstvo, da je državni sekretar v nemškem notranjem ministrstvu dr. Hans Pfundtner v svojem delu »Staatsrecht« (Die Bücher der Verwaltung, Band 1., Berlin-Wien, 1943, str. 48—49), napisal: »O državnopravni in narodnopravni prihodnosti nekaterih področij, na primer Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske, Luksemburga, Alzacije in Lorene, ki so zdaj pod nemškim gospodstvom, še ni odločeno nič dokončnega in še ni nobenih zakonskih določil. Ta področja še v državnopravnem oziru formalno in izrecno niso združena z rajhom. Podrejena so šefu civilne uprave.«

Gorenjska in Štajerska v vojaško administrativnem pogledu nista bili priključeni področju 18. korpusa (str. 12), temveč k XVIII. vojnemu okrožju (Wehrkreis). Nacisti Wehrmannschafta niso samo »predvideli« (str. 12), temveč tudi ustanovili. Če je pisec navajal celo mobilizacijska področja na Štajerskem in Gorenjskem, potem bi moral vsaj nekaj povedati o nemški upravi, ki sta ji načelovala šefa civilne uprave, o političnih komisarijih oziroma deželnih svetnikih, županih itd., saj je na naslednji strani nekaj le povedal o upravni oblasti v Ljubljanski pokrajini.

V poglavju »Izseljevanje Slovencev in germanizacija na Gorenjskem in Štajerskem« (str. 14) pisec pravi: »Nemci so menili, da je najučinkovitejši ukrep za »regermanizacijo« Slovenije *izseljevanje prebivalstva*« (podčrtal T. F.). Napisati bi moral: »izseljevanje nekaterih *slojev* prebivalstva, ki bi lahko ovirali regermanizacijo (izobraženstvo, slovenski trgovci in industrijalci).« Nima prav, ko pravi: »Že na samem začetku so naleteli Nemci na *izredno močan odpor prebivalstva*« (podčrtal T. F.). Ni znan niti en primer, da bi se prebivalci pred izselitvijo uprli. Govori o treh etapah izseljevanja in pravi: »Izvedena je bila samo prva etapa, medtem ko je bilo po načrtu za tretjo etapo izseljeno samo prebivalstvo južno od Save in ob Sotli« (str. 15). Iz tega bi sklepali, da druge etape na Štajerskem niso izvedli. Nemci so na Štajerskem

izvedli vse tri etape izseljevanja, le da v drugi in tretji niso dosegli predvidenega števila.

V poglavjih »Priprave na vstajo« in »Vstaja« pisec pravi, da je junija 1941 »delovalo 14 okrožnih komitejev« (str. 19), toda v opombi 13 jih našteje le 13. Izpustil je Okrožni komite KPS za Savinjsko dolino. Površen je tudi pri navajanju podatkov o prvih partizanskih četah. Skupina na Pohorju se ni ustanovila konec junija, ampak v začetku julija 1941. Če pisec omenja nekaj neorganiziranih spopadov spomladi 1941, potem bi vsekakor moral omeniti organiziran napad mariborske skupine SKOJ na dva nemška osebna avtomobila sredi Maribora 29. aprila 1941 (str. 22). Vstaja na Gorenjskem se ni začela 22. julija 1941, temveč v noči od 27. na 28. julij 1941 (str. 23). Na sestankih 17. in 20. julija 1941 na Gorenjskem so sklenili ustanoviti dva bataljona, enega v jeseniškem, drugega v kranjskem okrožju. Izraz »vodstvo vojaškega komiteja za kamniški okraj« je nepravilen, ker so vojni komiteji na Gorenjskem bili pravzaprav vojnim razmeram prilagojeni in skrčeni okrožni komiteji KPS in niso imeli posebnih ožjih vodstev (str. 23). Na Dobri in pod Storžičem ni bila razbita le Tržiška četa, temveč Kranjski bataljon, ki sta ga sestavljali Tržiška in 1. kranjska četa (str. 25). Na str. 25 pravi, da je Radomeljska četa »dobila 26. novembra v imenu kamniškega bataljona zastavo Izvršnega odbora Osvobodilne fronte (IOOF)«. Četa je 26. septembra 1941 prejela od IOOF in CK KPS dve zastavi (glej odlok v Slovenskem poročevalcu, ponatis 1951, str. 145—146), ki sta bili namenjeni Kamniškemu bataljonu. Rašiške čete Nemci niso razbili v začetku oktobra 1941 pri Rašici (str. 25), temveč 29. septembra 1941 v Selu pri Vodicach. Radomeljska četa ni bila razbita 29. oktobra 1941 pri Blagovici, temveč dan poprej na Golčaju. Pisec navaja, da je bil Kamniški bataljon sestavljen iz 4 čet, za 3 pove usodo in zaključí: »S tem je nehal obstajati kamniški bataljon.« Nič ne pove o usodi 4. čete, to je Mengeško-moravske.

Pohorske čete niso razbili v začetku avgusta, temveč 30. julija 1941; četa ni potrebovala poldrugi mesec, da se je znova uredila, saj je že 11. avgusta 1941 napadla Ribnico na Pohorju, v prvi polovici septembra pa napravila niz uspešnih diverzantskih akcij. Grmada ni pri Celju, temveč pri Velenju (str. 25). Poslednjih pet borcev Celjske čete ni padlo 27. avgusta v nemški zasedi pri Sv. Juriju, temveč po izdaji v Zavškovem mlinu pri Št. Rupertu. Savinjska in Revirska četa nista sestavljali prvega Štajerskega bataljona »skupno s pohorskim bataljonom«, temveč s Pohorsko četo (str. 26), Brežiška četa ni bila ustanovljena »v istem času« kot prvi Štajerski bataljon, temveč 29. oktobra 1941, ko je bataljon že odšel na znani »brežiški pohod«.

Samotorske čete v Dolomitih ne gre šteti med čete, ki so nastale poleti 1941, ker je nastala iz ostankov drugih čet na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini. Primorska partizanska skupina je odšla z Mokrca šele v drugi polovici septembra in ne konec avgusta 1941. Manjka tudi nekaj čet v Ljubljanski pokrajini: Belokranjska, Grosupeljska in Novomeška, ki so nastale jeseni 1941 (str. 26).

V Ljubljani ni bilo leta 1941 šestnajst rajonskih komitejev KPS, temveč enajst (Center, železnica, Bežigrad, Moste, Polje, Galjevica-Rudnik, Trnovo, Vič, Šiška, Šentvid-Tacen, Ježica). Varnostno-obveščevalna služba ni bila ustanovljena avgusta 1941, temveč šele jeseni 1941; akcije, ki jih pisec na

strani 28 pripisuje varnostno-obveščevalni službi, so izvedle ljubljanske borbene sabotажne skupine.

Kritika, ki je bila na vojaškem posvetovanju v Stolicah pri Krupnju septembra 1941 izrečena na račun narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, se danes ocenjuje drugače, kot se je nekaj. Takratni politikomisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Miha Marinko, ki se je s komandantom Francem Leskoškom udeležil posvetovanja, je pozneje pojasnil, da je v Stolicah poročal o partizanskih akcijah, ki pa jih je bilo v primeri z drugimi pokrajinami malo, pomen Osvobodilne fronte pa je zelo medlo prikazal. O tem bi imel poročati Edvard Kardelj, ki pa je prišel na osvobojeo ozemlje po posvetovanju.

Brežiški pohod prvega Štajerskega bataljona je trajal od 27. oktobra do 5. novembra in ne samo do 2. novembra kot to trdi pisec na strani 32. Bataljon tudi ni šel od Celja preko Kozjanskega na Bohor, saj je Bohor še na Kozjanskem. Belokranjska četa ni bila uničena »na poti« na zborna mesto, temveč ko se je vračala od Krke, kjer ni mogla priti preko. Brežiška četa ni bila uničena 29. novembra 1941, temveč dan poprej.

Na strani 33 in 34 govori o bojih Cankarjevega bataljona na Gorenjskem decembra 1941, a sploh ne omeni množične vstaje v nekaterih predelih Gorenjske sredi decembra 1941, ki je za nekaj časa okrepila bataljon z nekaj sto borci in dokončno preprečila priključitev Gorenjske k nemškemu rajhu. K temu poglavju bi lahko priključili še podatke o bojih Cankarjevega bataljona v Dražgošah, saj smiselno spadajo sem in ne na stran 37.

Organizacije Osvobodilne fronte se niso »posebno hitro ustanovljale in razvijale po odloku Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in Glavnega štaba Slovenije«, kot pravi pisec (str. 34), temveč ob nenehnem delu in prizadevanju aktivistov OF, med katerimi so komunisti imeli še poseben pomen, saj so edini imeli izkušnje ilegalnega dela.

V poglavju »Ustvarjanje svobodnega ozemlja v Sloveniji v začetku leta 1942« bi pisec na str. 42 vsaj omenil zloglasno »Okrožnico 3 C«, ki jo je izdal štab II. italijanske armade na Sušaku 1. marca 1942. V nji določa najrazličnejše krute ukrepe v boju proti partizanom.

Ko na str. 51 piše o delu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na osvobojenem ozemlju, priobči »Odlok o razpisu volitev v KNOO in ONOS«, ki ne spada na to mesto, ampak v leto 1944.

Na str. 54 pisec govori o reorganizaciji III. grupe odredov in ustanovitvi V. grupe odredov. Iz Notranjskega odreda so se razvili trije novi odredi: Krimski, Kočevski in Dolomitski. Novi Notranjski odred pa se je ustanovil šele 16. septembra 1942 in ne spomladi, kot bi to zaključili iz piščevega razpravljanja na str. 54 in 57. Ustanovitev novega Notranjskega in tudi Loškega odreda spada že v novo reorganizacijo, ko se iz bataljonov dotedanjih odredov ustanovljajo brigade in nekateri novi odredi.

Ocena položaja na Gorenjskem in Štajerskem na strani 55 je pomanjkljiva. Glede Gorenjske drži ocena le nekako do začetka junija 1942. Junija in julija 1942 pa je pet bataljonov I. grupe odredov razvilo takšno aktivnost, da so Nemcem onemogočili delo v dobršnem delu Gorenjske. Nemci so ukrepali zelo kruto. Uvedli so policijsko uro, Gorenjcem so prepovedali voziti se s kolesi, motorji in avtomobili, obiskovati gostilne itd. Samo julija in avgusta 1942

so požgali in zravnali z zemljo enajst vasi, odrasle moške postrelili, ženske in otroke pa odvedli v koncentracijska taborišča. Pripeljali so velike sile in začeli sistematično čistiti področje za področjem. I. grupa odredov je imela hude izgube, izgubila je tudi svojega komandanta in politkomisarja.

Glede Štajerske je pravilno povedal, da je bil tam razvoj narodnoosvobodilnega boja »še slabši in počasnejši«. Navedel je tudi vzrok: »Nemci so organizacijo že prej hudo prizadeli in s težavo si je ta zopet opomogla.« Nato našteje nekaj napadov I. Štajerskega bataljona (napad na Trbovlje je bil 28. aprila in ne 22. kot pravi pisec). Ze iz tega naštevanja je razvidno, da so bili nekateri napadi zelo uspešni (Trbovlje 28. IV., Zagorje 9. V., Ljubno 19. V., Huda jama pri Laškem 3. VII., Liboje 10. VIII.). Uspešni so bili tudi nekateri obrambni boji (npr. v gozdu Vrhe pri Rovišah 17. VI., na Smrekovcu 5. IX. itd.). Bilanca vseh napadov je bila vsekakor pozitivna za I. Štajerski bataljon, nemška škoda je bila ogromna, izgube večje od partizanskih. To so na štabnih razgovorih v Gradcu 24. avgusta 1942 ugotovili tudi Nemci: »Število napadov je poraslo; žal so izgube na naši strani večje kot na strani banditov.« Res da Štajerska v tem času še zelo zaostaja za drugimi pokrajinami, ni še prebolela hudih izgub partijskega kadra v letu 1941, ni še premagala močnih vplivov nacistične demagogije itd., toda štajerski partizani so v vojaškem pogledu spomladi in poleti 1942 skoraj docela izpolnili svojo nalogo. Več se v tistih pogojih ni dalo napraviti. Na koncu je treba pibiti, da nemški načrti niso bili v tem času niti malo defenzivni, Nemci v tem času še ne poznajo umika, kot Italijani v znanem načrtu »Primavera«.

V začetku poglavja »Naša in italijanska dejavnost na Dolenjskem in Primorskem v času od julija do novembra 1942« pisec našteje odrede na Slovenskem in pove: »Te enote so pod vodstvom Glavnega štaba Slovenije s svojim delovanjem *oznemirjale* (podčrtal T. F.) posadke italijanskih enot 11. korpusa. Razen tega so onesposabljalne prometne komunikacije med posameznimi italijanskimi garnizijami in s tem ovirale redno oskrbovanje in manevriranje njihovih enot; ob teh akcijah so imeli Italijani tudi znatne izgube tako v ljudeh kakor v vojaškem materialu« (str. 57). Menim, da bi pisec moral poudariti predvsem dejstvo, da so slovenske partizanske enote spomladi 1942 *docela odozele* italijanskemu okupatorju *dobro tretjino* Ljubljanske pokrajine. Zgoraj navedena piščeva trditev pa seveda velja le za drugi del pokrajine.

Ko nato na strani 58 našteje enote, ki so bile dodeljene XI. armadnemu zboru za ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v Ljubljanski pokrajini, na strani 60 nepravilno trdi, da sta na novo došli italijanski diviziji »Cacciatori delle Alpi« in »Macerata« spadali v 5. korpus. To ne drži, saj je znano, da je divizija »Macerata« v času od 3. do 18. junija 1942 prišla iz Italije, divizija »Cacciatori delle Alpi« pa 28. junija 1942 iz 6. armadnega zbora v Dubrovniku.

Na strani 63 pisec pravi: »Načelnik Vrhovnega štaba Arsa Jovanović, ki je bil ta čas v Sloveniji, je svetoval, naj se partizanske enote začasno umaknejo z ozemlja Slovenije. Toda Glavni štab Slovenije in Centralni komite sta bila mnenja, da bi bilo to škodljivo, ker bi v tem primeru zrastel vpliv »bele garde«.

Dejstvo je, da Arsa Jovanovića v času italijanske ofenzive ni bilo v Sloveniji in je prišel sem šele konec novembra 1942. O njegovem nasvetu pa naj spregovore viri: Edvard Kardelj je okoli 5. avgusta 1942 pisal Ivu Ribarju-Loli: »Navodila Glavnega (pomota; biti mora: Vrhovnega — op. T. F.) štaba glede event. umika naših čet v smeri Hrvatske smo vzeli na znanje. Mi bomo to tudi storili, če se bo taka potreba res pokazala. Mislim pa, da bi utegnili nastati le v primeru, da nam ne bi uspelo razširiti ljudske vstaje na nemško področje Slovenije. Za zdaj ostanemo vendar pri svojem namenu, da se v primeru, če bi nas Italijani na tem terenu popolnoma uničili (kar ne verujem, ker je preveč očitno, da je ljudstvo v celoti z nami), premaknemo najprej na nemško ozemlje, pa se bomo po malem sprehajali ob meji.« Dne 14. decembra 1942 pa je Edvard Kardelj pisal Titu: »Mi smo bili u tom pogledu sasvim istog mišljenja kao Ti, kada si nam u svom pismu saopštio vaše upute, t. j., da se na tom terenu nećemo moći držati. Samo smo u toliko promenili vaše upute, što smo rešili ostati sa trupama na našem terenu. To smo učinili čisto iz političkih razloga, jer smo bili ubeđeni, da bi naše pa i kratkotrajno odsustvo sa terena — dalo beloj gardi mogućnost da se učvrsti.«

Pisec knjige je nekatera načelna vojaška nesoglasja med vodstvom slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja iz obdobja zime 1942—1943 nekritično prenesel v poletje 1942.

V poglavju »Boji v Sloveniji novembra in decembra 1942« govori pisec na strani 71 o razdelitvi slovenskega ozemlja na štiri operativne cone dne 26. decembra 1942. Toda ta datum drži le za poslednji dve cone: III. ali Alpsko in IV. ali Štajersko, medtem ko so I. ali Dolenjsko operativno cono ustanovili že 7. decembra 1942, II. ali Notranjsko pa 11. decembra 1942. Ohranila pa se je prva odredba Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o postavitvi komandnega kadra v vseh štirih operativnih conah, brigadah in odredih z dne 26. decembra 1942.

Pisec je površen tudi pri opisu sovražnikovih reorganizacij. Tako na primer na strani 72 pravi, da so Nemci 20. decembra 1942 reorganizirali policijske sile na Gorenjskem. Ta reorganizacija v resnici ni bila nič posebnega, ampak le ponovna razdelitev akcijskega področja med policijske sile, ki so še ostale na Gorenjskem. Takih reorganizacij je bilo na Gorenjskem in Štajerskem do tega časa že več, samo da dokumenti o njih niso objavljeni v Zborniku dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov. Preveč bi bilo, da bi na tem mestu razpravljajal podrobno o položaju »aksijskega vodje« na Gorenjskem. Povem naj samo, da se je ta položaj večkrat menjal in da je poveljnik orožništva imel ta položaj tudi že v letu 1941.

Nemcem se ni posrečilo, da bi 14. januarja 1943 uničili štab Gorenjskega odreda, kot pravi pisec na strani 72, temveč le komandanta odreda Staneta Starca.

Na Banjski planoti 12. novembra 1942 ni bilo Gregorčičevega bataljona kot pravi pisec na strani 74, temveč štab Soškega odreda, štab Tolminskega bataljona s svojo 4. četo in patroljo Briške čete. Padla sta dva borca iz patrolje Briške čete in ne »nekaj bataljonskih in četnih voditeljev«. Hujša je bila ofenziva v okolici Vogrskega 28. novembra 1942, kjer je bil štab odreda, štab Gregorčičevega bataljona in njegova 1. četa. Padel je polikomisar Gregorčičevega bataljona Mile Špacapan. Tudi ni točen podatek, da se je »najbolj od-

likoval Kraški bataljon«. Vojno poročilo št. 3 štaba Soškega odreda z dne 7. decembra 1942, ki poroča o akcijah odreda od 28. oktobra do 28. novembra 1942, pravi: »III. bataljon ni vršil akcij zaradi organizacijskih težkoč, čeprav so postavili par zased, ki pa niso uspeli.« Enak vtis dobimo iz poročila štaba III. bataljona z dne 14. decembra 1942. Tudi štab Soškega odreda je 1. januarja 1943 menil, »da je bataljon »Simona Gregorčiča« od vseh naših bataljonov izvršil največ akcij« in ga je zato pohvalil.

Netočen je podatek, da bi štab Soškega odreda ustanovil Tolminski bataljon »malo kasneje« kot Briški bataljon. Tolminski bataljon so ustanovili po prihodu Loškega odreda v Slovensko Primorje, to je pred ustanovitvijo Briškega bataljona, pač pa so iz dela Tolminskega bataljona »malo kasneje«, to je pozimi 1942/43 ustanovili V. bataljon Soškega odreda, ki je operiral na Tolminskem.

Tako so torej podatki o NOB v Slovenskem Primorju za drugo polovico leta 1942 netočni in pomanjkljivi. Pisec namreč nikjer ne govori o ustanovitvi prvega primorskega partizanskega bataljona »Simona Gregorčiča« in o pomoči, ki jo je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja poslalo v Slovensko Primorje jeseni 1942, to je o odhodu nekaterih partijskih voditeljev in Loškega odreda na Primorsko. Prav tako ni nikjer govora o ukrepih italijanskih oblasti proti narodnoosvobodilnemu gibanju na Primorskem (ustanovitev protipartizanskih premičnih oddelkov spomladi 1942, ustanovitev XXIII. armadnega zbora v Trstu 15. junija 1942, navodila poveljnika XXIII. armadnega zbora 10. julija 1942 za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, požigi celih vasi, interniranje svojcev partizanov septembra 1942 itd.).

Nato pisec na straneh 73—78 obdela »boje v začetku 1943. leta«. Boji Dolenjske operativne cone so še najbolje opisani, ker je imel pisec na razpolago tako imenovani Šaranovičev dnevnik. Toda izpustil je boje slovenskih in hrvaških brigad na Hrvaškem, ki so bili zelo hudi, v katerih pa so naše sile vendarle zmagale.

Pri opisovanju bojev v Slovenskem Primorju v začetku leta 1943 bi lahko omenil veliko partizansko rekrutacijo, ki so jo skupno izvajale organizacije Partije in vojaške enote. Trditev, da so se konec zime in v začetku spomladi 1943 »enote na Gorenjskem in Štajerskem okrepile z mobilizacijo novih borcev kot odgovor na mobiliziranje naših ljudi v nemško vojsko«, je preveč splošna. Drži v celoti le za Gorenjsko, za Štajersko pa le v posameznih redkih primerih. Na Štajerskem se ta proces začne jeseni 1943 in spomladi 1944.

Poglavje »Operacije spomladi 1943« prične s podatkom, da sta po neuspelih italijanskih operacijah na Veliki gori odšli brigadi Toneta Tomšiča in Ivana Cankarja na sektor Čatež—Sv. Križ z nalogo, da napadeta nemške sile na drugi strani meje. Toda »nista ostali dolgo na nemškem ozemlju, ker je bil sovražnikov pritisk prehud«. V resnici brigadi nista šli v tem času preko meje, ampak šele konec aprila 1943 na drugem področju, kot pravi tudi pisec malo dalje.

Ko na strani 84 opisuje boje Gregorčičeve in Gradnikove brigade maja 1943, pravi: »Boji teh brigad so vplivali na italijanske oblasti, tako da so 1. junija formirale v Vidmu (Udine) 24. armadni korpus z dvema divizijama.«

Vzroki za ustanovitev tega armadnega zbora so vsekakor drugi, saj italijanski viri govore o ustanovitvi že 28. marca 1943, ko še ni bilo primorskih brigad.

Iz naštevanja bataljonov na Gorenjskem, med katerimi je tudi Koroški bataljon, in nadaljnega navajanja podatkov o Koroškem bataljonu, bi bralec sklepal, da gre za en bataljon. V resnici gre za dva bataljona. Koroški bataljon v Gorenjskem odredu je v bistvu Zahodnokoroški, tisti, ki ga je ustanovil Franc Rozman-Stane, pa Vzhodnokoroški. Pri podatku o napadu na železniško postajo Savo bi lahko pristavil, da je to bila najpomembnejša akcija v okviru prvomajskih akcij (požig železniških postaj Trzin in Jarše, požig gradu Kulovec, požig 5 koč na Dobrovljah).

Tudi v poglavju »Od formiranja divizij do kapitulacije Italije«, ki zajema dogodke tudi po kapitulaciji Italije do začetka leta 1944, je mnogo napak.

K opisu reorganizacije Glavnega štaba Slovenije (str. 85—86) bi pripomnil: Pisec pravi, da je v začetku junija Edvard Kardelj odšel na Hrvaško, kjer je proučil delo Glavnega štaba Hrvatske in da je kmalu zatem »sledila reorganizacija v Glavnem štabu Slovenije«. Razvoj je bil nekoliko drugačen: Že 20. maja 1943 je IOOF razpravljal o novem Glavnem štabu in sklenil, da bo predlagal Vrhovnemu štabu Franca Rozmana-Staneta za komandanta, Borisa Kraigherja-Janeza za politkomisarja in Milovana Šaranovića za načelnika štaba. Medtem ko je Milovan Šaranović postal takoj po 20. maju načelnik štaba, sta Franc Rozman-Stane, ki je po 22. juniju ranjen odšel na Dolenjsko, in Boris Kraigher-Janez prevzela dolžnosti šele 14. julija 1943. Dan poprej sta na dokumentih podpisana še komandant Ivan Maček in politkomisar Boris Kidrič. Drži pa, da so odseke v Glavnem štabu NOV in PO Slovenije ter divizije ustanovili po Kardeljevem predlogu, ki ga je dal iz Hrvaške.

Iz piščeve formulacije bi tudi razbrali, da je Dušan Kveder postal načelnik štaba za Šaranovićem, ko je ta konec julija 1943 padel pri Selih Šumberku. Toda dejansko je Kveder postal načelnik Glavnega štaba NOV in PO Slovenije šele pozimi 1943/44. Pred tem je bil načelnik operativnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter komandant operativnega štaba za Zahodno Slovenijo oziroma III. operativne cone »Alpske«. Tudi fotografija na str. 86 je iz leta 1944 in zato ne sme nositi komentarja »Novi Glavni štab Slovenije«. Pri »formiranju novih brigad« pravi, da je Gorenjski odred spadal v III. (alpsko) operativno cono, katere štab je bil v Slovenskem Primorju, in da se je praktično osamosvojil. Gorenjski odred je res spadal v Alpsko operativno cono, je pa težko reči, da se je osamosvojil. Tudi ves štab cone ni bil v Slovenskem Primorju, temveč le komandant Mirko Bračič. Ta pa je obenem vodil Soški odred, ker je novi komandant odreda Albert Jakopič-Kajtimir prispel v odred šele februarja 1943. Politkomisar Alpske operativne cone Franc Ravbar-Vitez je bil na Gorenjskem, kjer je že sredi januarja 1943 padel. Tako praktično štab Alpske operativne cone sploh ni delal in je Glavni štab Slovenije že 21. februarja 1943 ustanovil Primorsko operativno cono. Gorenjski odred je tedaj spadal neposredno pod Glavni štab NOV in PO Slovenije. Po mojem mnenju Glavni štab ni ustanovil II. operativne cone za Gorenjsko zaradi tega, ker bi osamosvojitve Gorenjskega odreda negativno vplivala na delo enot na Gorenjskem, temveč zato, ker je Gorenjski odred do 24. junija že narastel na *devet bataljonov* in je bilo treba reorganizirati gorenjsko partizansko vojsko — ustanoviti več manjših enot in jim dati skupno poveljstvo.

To je bilo še posebej potrebno zato, ker Glavni štab NOV in PO Slovenije ni bil več blizu — v Dolomitih, temveč na Kočevskem Rogu.

Ko se je 6. avgusta na Šipku formirala Šlandrova brigada, so bili tam trije bataljoni Kamniško-savinjskega odreda (Kamniški, Zasavski in Savinjski bataljon), ne pa Koroški. To potrjuje tudi avtorjev naslednji podatek, ko pravi, da je bil Savinjski bataljon popolnoma razbit, medtem ko sta se druga bataljona izvlekla in pozneje prešla na Dolenjsko; v času od 6. do 8. septembra sta prešla na Dolenjsko še Koroški in Pohorski bataljon.

V Slovenskem Primorju ni bilo brigade Ivana Cankarja, temveč brigadi Ivana Gradnika in Simona Gregorčiča. Na Dolenjskem v prvi polovici julija še ni bilo brigade Ivana Gradnika, ki bi skupaj s Šerčerjevo brigado napadla letališče v Cerkljah na Krškem polju. Očitno gre za brigado *Ivana Cankarja*. Netočnost je tudi pri »formiranju divizij in napadu na Žužemberk« (str. 88). Brigade so dobile topove že prej in ne šele v Poljanski dolini pred napadom na Žužemberk. Tako fototeka Muzeja NO v Ljubljani hrani fotografije borcev Tomšičeve in Gubčeve brigade ob svojih topovih v začetku julija 1943. Diviziji nista krenili v napad na Žužemberk v noči od 28. na 29. avgust (str. 88), temveč v noči 24.—25. julij 1943. Nemškega transportnega vlaka 24. avgusta ni uničila Šerčerjeva (str. 90), temveč Tomšičeva brigada. Pri omenjanju akcij XIV. divizije konec avgusta in v začetku septembra (str. 90) bi moral pisec vsekakor vsaj omeniti hude boje z Italijani okoli Krvave peči. Pretirana je trditev, da so porušene komunikacije »ob kapitulaciji Italije onemogočile italijanskim enotam umik iz Slovenije« (str. 91). Umik *oboroženim* italijanskim enotam iz Slovenije so onemogočile predvsem slovenske partizanske brigade; neoboroženi italijanski vojski ga nihče od naših ni poskušal onemogočiti; Italijani tudi sami niso računali na prevoz po Južni železnici, ki so jo že 26. avgusta 1943 zasedli Nemci. Avtor ne datira demonstracij 12.000 prebivalcev Ljubljane pred poveljstvom XI. armadnega zbora (str. 91). Demonstracije so bile 1. avgusta 1943. Tudi pri »kapitulaciji Italije« (str. 92) je nekaj netočnih podatkov. Nemci niso organizirali nove borbene skupine (Kampfgruppe) »B«, temveč armadno skupino (Heeresgruppe) »B« pod poveljstvom generalfeldmaršala Ervina Rommela, ki je imel svoj štab v Münchenu. Zaslíševanje majorja Hansa Ernsta (ne Brnesta!) ni v arhivu Muzeja NO v Ljubljani. Navaja ga dr. I. Juvančič v zborniku »Slovensko Primorje in Istra« (Beograd 1953), ki mu je dal te podatke bivši ravnatelj Muzeja NO v Ljubljani Janez Kramar. Kje so sedaj ti zapiski, nam ni znano.

Ni znano, kje je pisec dobil podatke o Notranjskem odredu ob kapitulaciji Italije (str. 93). V tem času ni bilo nobenega odreda s tem imenom. Prvi Notranjski odred je prenehal obstajati v drugi polovici junija 1942, drugi, ki se je ustanovil 16. septembra 1942, pa maja 1943, ko je prešel v Šerčerjevo brigado; tretjega so ustanovili šele konec leta 1943.

Poglavje »Razorožitev italijanskih sil« (str. 93—100) je v primerjavi z drugimi poglavji kar dobro napisano, enako »Uničenje bele in plave garde« (str. 97—100). Opozorim naj le, da se belogardisti niso »umaknili v Sevnico« (str. 96), temveč v Zameško in nato v Kostanjevico, da XIV. brigade »Železničarske« niso razformirali med nemško oktobrsko ofenzivo, temveč po njej, tudi Snežniške brigade niso razformirali v »začetku oktobra«, temveč 17. oktobra 1943 (str. 100). Ko pisec na strani 101 govori o delu kočevskega zbora, pravi, da »so delegati potrdili narodnoosvobodilne odbore kot edino ljudsko

oblast v Sloveniji«. V tem času v Sloveniji ni narodnoosvobodilnih odborov, razen na Primorskem in oblast izvajajo odbori Osvobodilne fronte.

Pisec je še kar dobro orisal »operacije na Dolenjskem in Notranjskem po kapitulaciji Italije« in »vstajo v Slovenskem Primorju«, le da je fotografijo Kraškega bataljona iz julija 1943 (na str. 103) pripisal Soškemu odredu, fotografijo Soškega odreda iz januarja 1943 (na str. 104) neki partizanski enoti v Slovenskem Primorju 1943, garibaldinske Tržaške brigade 4. aprila 1944 v Cerknem pa »italijanski brigadi na Primorskem«. Točno tudi ni, da bi bila v Beneški Sloveniji formirana brigada Matajur (str. 106); tam so operirale le tri soške brigade.

Več napak je v opisu »nemške ofenzivne dejavnosti po kapitulaciji Italije«. Nemci niso svojega 2. SS-tankovskega zbora »privedli z italijanske fronte« (str. 107), temveč že julija 1943 z vzhodne fronte preko Brennerja in Severne Italije. Druga faza nemške ofenzive »Wolkenbruch« ni trajala od 2. do 24. oktobra, temveč od 2. do 15. oktobra (str. 109). Poleg treh divizij niso bili v Zahodni Sloveniji ustanovljeni »tolminski, briško-beneški in idrijski odred« (str. 108), temveč Idrijsko-tolminski, Briško-beneški in Dolomitski odred. Operativni štab za zahodno Slovenijo ni bil preimenovan v III. operativno (alpsko) cono 22. oktobra 1943, temveč že 17. oktobra 1943 (str. 108). Ko našteva enote v primorskih divizijah, pravi, da so bili ukinjeni »vsi odredi — razen briško-beneškega in gorenjskega (ki je bil v tem času formiran)« (str. 108). Gorenjski odred, na katerega misli pisec, ni bil formiran tedaj, temveč že 12. julija 1943 in je obstajal vse do jeseni 1944, ko sta se iz njega razvila Škofjeloški in Bohinjski odred. V napadu na Kobarško republiko Nemci niso zavzeli Kobarida 30. in 31. oktobra, temveč 1. novembra 1943. Enote, ki so ga branile, se niso umaknile samo proti Livku in Matajurju ter Breginju, temveč sta se dva bataljona XVIII. brigade umaknila pod Krn. Ko govori, da je Goriška divizija decembra 1943 odšla na levi breg Soče, pravi: »V hribih in Beneški Sloveniji je ostal briško-beneški odred.« »V hribih« je prav gotovo zelo zelo nekritično iz srbohrvaščine preveden izraz »u Brdima«, to je v Goriških Brdih.

Poglavje »Nadaljevanje ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem« je opisano razmeroma še precej dobro. Moti le nekaj netočnosti. Ne vem, kje je pisec dobil podatke o motorizirani SS-diviziji »Hermann Göring«. Prvič, ta divizija sploh ni bila v sestavu oddelkov SS, drugič, o njeni navzočnosti v Sloveniji ne govori noben nemški vir (str. 113). Tudi desna kolona nemške grupacije s Krškega polja ni »nastopala preko Savice v smeri Mokronoga« (podčrtal T. F.). Pri Šentjanžu sta bila zbrana I. bataljon 19. SS-pol. polka in bataljon Wehrmannschafta, ki nista bila desna kolona nemške grupacije s Krškega polja, temveč sta le zapirala položaje in delala manjše izpade preko Velikega Cirnika proti Mokronogu (str. 113). Boji okrog Muljave in južno od Grosuplja se 4. novembra 1943 niso končali z razbitjem Nemcem na Ilovi gori (str. 115), temveč z našimi veliki izgubami (II. bataljon Ljubljanske brigade!).

Poglavje »Boji na Štajerskem in Koroškem jeseni 1943. leta« je napisano slabo. Nemške policijske šolske posadke v Radmirju 30. septembra (in ne 1. oktobra, kot pravi pisec) ni uničila Šlandrova brigada, temveč Savinjska četa, ki je bila tisti čas še izven brigade. Pohorski odred 8. novembra ni uničil, temveč skoraj uničil sovražno postojanko Zreče. Poslopje je sicer pogorelo,

posadka pa je ostala v njem, dokler ni prišla pomoč. Koroški bataljon 12. novembra ni uničil nemške posadke v Št. Vidu v Podjuni, temveč je 3. novembra njegova 1. četa uničila občinsko in strankino pisarno in likvidirala krajevnega skupinskega vodjo NSDAP.

Dne 6. novembra (ne 28. novembra, kot pravi pisec) je njegova 2. četa uničila orožniško postajo Bela pri Železni Kapli (str. 118).

Pisec žal nič ne govori o sovražnikovi reakciji na partizanske napade na Štajerskem. Ob pomanjkanju policijskih sil je namreč sovražnik ustanovil pet bataljonov Wehrmannschafta, ukinil precej orožniških postaj in iz njih ustanovil akcijske vode ter končno decembra napravil dve večji ofenzivni akciji, prvo proti Pohorskemu odredu, drugo proti Šlandrovi brigadi. Obe sta bili skrbno pripravljene, toda neuspešni. Avtor ju ne omenja, čeprav sta bili v letu 1943 največji sovražnikovi operaciji na Štajerskem.

Poglavje »Boji v prvi polovici 1944. leta« začne pisec z opisom »dejavnosti IV. operativne cone in prebojem XIV. divizije na Štajersko«. Opis je zelo suhoparen in ima nekaj pomanjkljivosti in napak. Da bi bralci dodobra razumeli trnovo pot divizije na Štajerskem, bi moral pisec vsaj nekaj povedati o razmerah na obmejnem področju ob Sotli in Savi. Od tod so nacisti izselili skoraj vse Slovence in na njem naselili Nemce. Divizija je torej prišla v kraje, kjer je bilo prebivalstvo sovražno naši narodnoosvobodilni borbi. Ko je prišla s tega področja, je zapadel visok sneg. Poleg tega je imela prve dni mnogo ranjenih, ki jih je morala v visokem snegu nositi s seboj. In kakor hitro ima enota šestino ali petino ranjenih, je nesposobna za boj. V takšnih pogojih bi moral štab divizije poslati brigade vsako v svojo smer, kot ji je to predlagal štab IV. operativne cone. V tem primeru bi bilo Nemcev premalo, da bi nankrat zaprli obširno ozemlje med Savo, Savinjo in Dravo. Tako so diviziji pripravljali obroč za obročem, saj so imeli na razpolaga vsa transportna sredstva. In to je pri štabu divizije in nekaterih kronistih povzročilo vtis, da je bilo Nemcev preko deset tisoč. V resnici jih je bilo 3.319 kot je v internem poročilu poročal polkovnik Treeck, ki jih je vodil.

Pisec tudi ne omenja dovolj jasno sprememb smeri pohoda. Zato seveda ni povsem razumljiv njegov opis: »Po hudih bojih na področju Bohorja se je divizija ob znatnih izgubah umaknila v smeri Savinje z namenom, da jo prekorachi. Zaradi močne koncentracije nemških sil vzdolž Savinje je divizija 14. februarja krenila v smeri proti Rimskim Toplicam« (podčrtal T. F.). Divizija ni odšla proti Rimskim Toplicam »zaradi močne koncentracije sil vzdolž Savinje«, temveč zato, da bi po najkrajši poti prišla na področje severno od Revirjev. Ker pa so Nemci že zasedli položaje ob Savinji, je divizija spremenila smer in cilj pohoda. Usmerila se je proti severu, da bi obšla Savinjo in prišla na Pohorje. Toda to se ni zgodilo 14., temveč že 12. februarja. V noči od 13. na 14. februar se je divizija že prebila čez cesto Celje—Šentjur in prišla 15. februarja na Konjiško goro. Do tretje spremembe smeri in cilja pohoda je prišlo 18. februarja v vasi Brdce, ko je štab divizije po uspelem preboju štirih bataljonov na Pohorje in ob ponovnem zajetju drugega dela divizije v obroč, sklenil, da se bo prebijal preko Pake do Graške gore in nato na Mozirske planine, kar se je tudi zgodilo.

V operacijah proti diviziji ni bilo 118. polka deželnih strelcev kot pravi pisec na strani 120. Tudi 18. grenadirske oklopne divizije ni bilo. To je pisec

nekritično prevzel iz Trečkovega poročila. Gre pa v resnici za približno 300 vojakov iz 16. SS-tankovsko-grenadirske divizije »Der Reichsführer-SS«, ki je bila v Ljubljani, od koder so jo kmalu poslali na italijansko fronto. Tudi 139. planinskega polka ni bilo na Štajerskem. Bil je v Postojni. Proti diviziji so se bojevale enote 138. šolskega planinskega polka iz Maribora. Tudi 25. SS-policijskega polka še ni bilo na Štajerskem. Prvi bataljon tega polka, ki je nosil ime »Cholm«, je prišel na Štajersko šele marca 1944, drugi in tretji bataljon pa nista nikdar prišla (bila sta v zahodni Poljski).

Ko pisec našteva akcije IV. operativne cone po prihodu XIV. divizije, pravi, da je »kamniški bataljon« napadel »rudniške naprave v Zerjavu«. To akcijo so izvedle enote Vzhodnokoroškega odreda. Nato našteva akcije in boje XIV. divizije spomladi 1944. Pri tem niti z besedo ne omeni velike prvomajske akcije, to je uspešnega napada na velenjski rudnik v noči od 30. aprila na 1. maj 1944. Uničila je najpomembnejše naprave, zažgala okoli 19.000 ton nakopanega premoga, barake in nekaj vagonov itd. Borci Bračičeve brigade so tudi zavzeli bunker in v njem zaplenili protitankovski top in dve težki strojnici.

Sovražnik je 15. maja odgovoril z ofenzivo »Anton I« v prostoru Slovenj Gradec—Mislinja—Velenje—Šoštanj—Uršlja gora. Toda hujše boje je imela le Tomšičeva brigada na Temeniku in Zavodnjah. Nato je sovražnik 21. maja začel z ofenzivo »Anton II« na pohorski strani. Hujše boje je imela Šerčerjeva brigada. Med sovražnimi enotami prav gotovo ni bilo 134. planinskega lovskega polka (str. 122), ampak oddelki 138. šolskega planinskega polka iz Maribora. Pisec se moti, ko pravi, da so se Nemci 26. maja umaknili v svoje izhodiščne garnizije (str. 123). Tega dne so začeli z ofenzivo »Binkošti« v prostoru Vransko—Kolovrat—Prebold—Laško—Tabor, ki so jo zaključili 28. maja brez vsakega uspeha.

O ofenzivi IV. operativne cone na prometne zveze junija 1944 ne pove niti besede. Res je, da ta ofenziva na Štajerskem ni bila tako silovita kot npr. na Primorskem ali Notranjskem, je pa v njej Šerčerjeva brigada porušila železniški predor pri Podlipoglavu. Prav tako molči o treh sovražnikovih ofenzivnih akcijah, konec junija in julija 1944, o uspešnem napadu Šlandrove in Zidanškove brigade na rudnik Zagorje itd.

Medtem ko je pisec dogodke na Štajerskem opisal pod enim naslovom, opisuje dogodke na področju VII. korpusa pod dvema naslovoma: »Boji 7. korpusa v prvi polovici 1944« in »Boji na Dolenjskem od aprila do julija 1944« (str. 125). Pod prvim naslovom navaja nekaj dogodkov do aprila 1944, pod drugim pa od aprila do julija 1944. Vse to bi lahko stalo pod enim samim, to je prvim naslovom. Pri opisu napada XV. divizije na Štampetov most pri obči fotografije napada XIV. divizije na ta pomembni prometni objekt sredi oktobra 1943.

Boje na Primorskem in na Gorenjskem južno od Save pisec opisuje pod naslovom »Operacije 9. korpusa do julija 1944«, ne da bi sploh povedal, kdaj je bil IX. korpus ustanovljen (22. decembra 1944), in ne da bi poudaril pomen ozemlja, na katerem se je boril (tri pomembne železnice: Postojna—Trst, Postojna—Reka, Podbrdo—Gorica, zveze med nemškimi rajhom in italijansko fronto; obala, ki je najbližja Ljubljani in rajhu itd.).

Opis pohoda XXX. divizije v Beneško Slovenijo je precej površen (str. 130—131).

Ne drži:

1. da bi divizija prekoračila Sočo šele v noči med 2. in 3. februarjem, prekoračila jo je v noči med 31. januarjem in 1. februarjem. »31. I. zjutraj so se vse edinice nahajale na odrejenih položajih na desnem bregu Soče«, pravi poročilo štaba IX. korpusa dne 27. marca 1944;

2. da bi XIX. brigada ostala na levem bregu Soče kot sledi iz piščevega pripovedovanja: »Divizija je prešla Sočo pri Kanalu v noči od 2. na 3. februar s 17. in 18. brigado, medtem ko je 19. brigada ostala v Soški dolini.« Preko Soče so v isti noči prišle vse tri brigade, XIX. konkretno na področje Lig—Ukanje—Zelinje, kot pravi omenjeno poročilo. Medtem ko sta drugi dve brigadi v noči od 5. do 6. februarja odšli na področje Matajur—Mršin in v noči na 11. februar odšli preko Nadiže proti Fojdi (17. brigada) in Platišču (18. brigada), je 19. brigada v isti noči odšla na področje Vrsno-Krn, od koder je zavarovala njun pohod;

3. da bi se v drugi polovici februarja divizija vračala po isti poti v Soško dolino«. Če v najkrajših potezah opišemo pot štaba divizije, vidimo, da je divizija od 31. januarja do 20. februarja napravila krožno pot. Po prihodu čez Sočo je bil štab do noči od 2. na 3. februar v Ligu, od koder je odšel proti severozahodu v Praprotnico. Tu je bil od 3. do 5. februarja, nakar je v naslednji noči odšel na Matajur, kjer je bil od 6. do 10. februarja. Prihodnjo noč je odšel preko Nadiže v Log, potem v Rovec, 13. februarja v Zapotok, kjer je ostal do 18. februarja. Naslednjo noč se je napotil v Trebil. Od tam je 19. februarja odšel v Klobučarje in nato v Vrsno, 20. februarja pa v Krn. Približno po isti poti sta hodili tudi XVII. in XVIII. brigada, le da je prva napravila prodor proti Fojdi, druga pa proti Platišču;

4. da bi »17. brigada konec februarja prešla Sočo južno od Tolmina«.

Vsa divizija se je po celodnevem boju na položajih Lig—Klobučarji—Kambreško—Srednje (sem je malo prej prišla tudi XIX. brigada, da bi proti dolini Soče zavarovala prihod drugih dveh brigad iz Beneške Slovenije) v noči od 19. na 20. februar prebila na levi breg reke Soče in sicer XVII. in XIX. brigada na Banjško planoto, XVIII. brigada in štab divizije pa na področje Vrsno—Krn in dalje na Sentviško planoto.

Med akcijami enot, ki so se med tem bojevale v Vipavski dolini in na Pivki, bi pisec moral omeniti napad Južnoprimorskega odreda na fašistično motorizirano kolono med Komnom in Rihemberkom 2. februarja 1944, saj je bil eden najuspešnejših v Slovenskem Primorju. Odred je uničil štiri tovarne in dva oklopna avtomobila ter 24 nemških ter 50 italijanskih vojakov ali policistov. Sovražnik se je kruto maščeval in požgal Rihemberk. Tudi večje akcije po prihodu XXX. divizije iz Beneške Slovenije se niso začele 1. aprila (str. 132), ampak že 17. marca z napadom na Hotedršico, Idrijo, Sp. Idrijo in Godovič, ki pa ni uspel. Bataljon »Heine« je s svojimi 778 možmi in 7 topovi tedaj in pozneje odbil vse napade.

Pisec na strani 132 govori o okrepitvi italijanskih partizanskih enot v Slovenskem Primorju in Beneški Sloveniji. Omenja Tržaško brigado in Brigado Garibaldi Natisone. Pri tem bi moral ločiti italijanske partizanske enote, ki spadajo od vsega začetka pod poveljstvo IX. korpusa, od tistih, ki so prišle vanj šele pozneje. Tržaško brigado so ustanovili 4. aprila 1944 na Lokvah po končanih razgovorih med predstavniki CK KP Italije in CK KP Slovenije. Od 10. junija 1944 je v operacijskem oziru spadala v XXX. divizijo in je imela poseben

paritetni štab. Italijanska partizanska brigada, ki so jo 21. aprila 1944 ustanovili na desnem bregu Soče iz partizanov nekdanjih garibaldinskih bataljonov »Garibaldi«, »Pisacane«, »Friuli« in »Mateotti«, je spadala pod vodstvo italijanskega odporniškega gibanja. Najprej so jo nameravali imenovati »Isonzo«, a so ji po našem protestu dali ime »Friuli« in ne »Natisone«, kot pravi pisec. Z njo je štab Briško-beneškega odreda 7. maja 1944 sklenil pismeni dogovor za tesno sodelovanje. Brigada ni imela 5 bataljonov, kot pravi pisec, temveč v začetku le dva: »Mazzini« in »Mamelli«. Pozneje se je vključila v garibaldinsko divizijo »Natisone«, ki je decembra 1944 prišla v operacijskem pogledu pod štab IX. korpusa, česar pisec sploh ne omenja.

Pisec tudi ne omenja akcij hrvaške istrske brigade »Vladimir Gortan« in slovenskega Istrskega odreda v južnem delu Slovenskega Primorja in tudi ne požiga Brkinov od 4. do 6. in od 19. do 21. maja 1944.

Prav tako ne omenja nemške ofenzive na Šentviški gori v prvi polovici junija 1944, ko je sovražnik požgal vasi Reka, Sv. Ivan, Želin, Plužne in Otalež. Ne omenja tudi požiga Zapuž, Slejkotov, Grivč, Fužin in Šturij 21. junija 1944.

Ko govori o naši ofenzivi na sovražnikove prometne zveze junija 1944, omenja med uničenimi postojankami tudi Podmelec in Knežo (str. 133). Obe postojanki je sicer napadla XXX. divizija, toda ni uspela. Pač pa sta poleg drugih naštetih postojank padli še postojanki Zarakovec in Klovtar. Minerji Briško-beneškega odreda tudi niso porušili mostu »čez Idrijo zahodno od Krima« (str. 133), temveč most čez reko Idrijo. Pomembnejši od te sta vsekakor akciji tega odreda, ki ju pisec sploh ne omenja. 16. junija je 2. bataljon napadel italijansko posadko v Žagi pri Bovcu. Ko je padel poveljnik, se je 105 mož vdalo. Čez deset dni je I. minersko-sabotažni vod uničil italijansko postojanko v Pevmi.

V začetku poglavja »Boji v drugi polovici 1944. leta« govori pisec najprej o naših, nato pa o sovražnih silah v Sloveniji sredi leta 1944. Pravi, da drugih pokrajin, razen Slovenskega Primorja, Istre in Furlanije, Nemci niso imeli za pomembne, »zaradi česar je bilo v njih manj nemških sil razen na Štajerskem, kjer so jim bile potrebne za borbo proti partizanom«. Menim, da to ni glavni vzrok. Nemci so povsod rabili sile za protipartizanski boj. Pri tem Štajerska ni bila izjema. Če je bilo na Štajerskem res več nemških sil kot drugod, je vzrok v tem, da so bili Nemci do svojega zloma trdno prepričani, da mora biti Spodnja Štajerska nemška in so tudi v mejah možnosti storili vse, da bi to uresničili. Višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju že od januarja 1942 ni bil več v Salzburgu, temveč na Bledu, v Šentvidu nad Ljubljano ali v Ljubljani. Ko našteva sile v Slovenskem Primorju, bi moral omeniti tudi italijanske enote, tako te, ki so bile pod policijskim, kot tiste, ki so bile pod vojaškim poveljstvom. V Krminu ni bilo »nemške Jadranske operativne cone«, temveč je bil od 6. decembra 1943 pri Krminu štab »Poveljnika v Operativni coni »Jadransko Primorje«, generala gorskih čet Küblerja, ki se je poleti 1944 preimenoval v komandanta 97. armadnega zbora za posebno uporabo. Pod seboj je imel od marca 1944 dalje za stalno le dve diviziji: eno v Istri (do maja 278. pehotna, od avgusta 237. posadna), drugo pa v Slovenskem Primorju in Furlaniji (188. rezervno planinsko divizijo).

Druge nemške divizije: 94. pehotna, 71. pehotna, 159. pehotna, ki jih omejnja pisec (str. 135—136), so bile tam zelo kratek čas. Od začetka decembra 1943 do konca vojne se je na področju Operacijske cone »Jadransko Primorje« ustavilo za krajši čas devet nemških divizij z okrog 60 bataljoni in 40 divizioni. Treeckov polk ni bil »vključen v sestav 438. divizije« (str. 136), ampak so ga ustanovili v diviziji. Treeckov polk je bil namreč 18. rezervni in šolski polk planinskih lovcev, ki so ga ustanovili v drugi polovici julija 1944, iz bataljonov, ki so že prej spadali pod 438. divizijo za posebno uporabo v Celovcu. V Sloveniji ni bilo vsega 25. policijskega polka, temveč samo I. bataljon (»Cholm«) tega polka, dva bataljona tega polka sta bila namreč v zahodni Poljski.

Pozabil je omeniti III. bataljon 15. SS-policijskega polka in 17. SS-policijski polk, ki sta tudi bila na Slovenskem.

Boje na Dolenjskem in Notranjskem pisec obravnava pod tremi naslovi: »Operacije 7. korpusa v drugi polovici 1944. leta«, »Napad na most pri Litiji in na Štampetov most« in »Boji na Dolenjskem in Notranjskem do konca 1944. leta.« Menim, da bi bil dovolj le prvi naslov, saj vključuje tudi druga dva.

24. brigade »Fontanot« niso ustanovili sredi novembra 1944, kot pravi pisec (str. 142), temveč 17. decembra 1944 na Suhorju.

Več napak kot pri opisu bojev na Dolenjskem in Notranjskem je pri navajanju podatkov o sovražnih silah v zgornjem delu Savinjske doline (str. 143—144 in 147). Tu ni bilo »delov 25. policijskega SS-bataljona« (I. bataljon »Cholm« 25. SS-pol. polka je bil v Celju), niti 611. bataljona 18. polka deželnih strelcev (ta je bil v Šaleški dolini), temveč *predvsem* II. in III. bataljon Wehrmannschaftsregimenta »Untersteiermark«, orožništvo in gozdna zaščita, ki so jo sestavljali vojaki iz letalstva, omejeno sposobni za boj. V Ljubnem ni bilo samo 140 sovražnikov kot pravi pisec, temveč 127 vermanov, 47 vojakov in 12 orožnikov. V Mozirju je padlo 12 vermanov, ujetih pa je bilo 255 in ne 225. Nepravilno datira tudi začetek napada Bračičeve brigade na Kozje — 11. septembra. V resnici je bil napad že 10. septembra, vermanska postojanka pa uničena naslednji dan ob štirih popoldne, medtem ko so orožniško postajo pred dokončnim uničenjem rešili ustaši 12. septembra zjutraj.

Pisec je ofenzivo proti Pohorju od 15. do 25. oktobra 1944 samo omenil (str. 149), ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v Savinjski dolini in na Moravškem pa obdelal zelo skopo. In vendar je to bila na Štajerskem najhujša ofenziva od kapitulacije Italije dalje. Drugih sovražnih ofenzivnih akcij, kot je na primer ofenziva na Kozjanskem, ki je v času od 10. do 18. decembra 1944 uničila tamkajšnje osvobojeno ozemlje, sploh ne omenja.

Boje IX. korpusa v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem pisec opisuje pod štirimi naslovi: »Operacije 9. korpusa... v drugi polovici 1944. leta«, »Boji 9. korpusa na Krasu in v Dolomitih«, »Napadi enot 9. korpusa v Poljanski dolini in »Boji 9. korpusa v drugi polovici decembra 1944«. Glede naslovov velja isto, kar sem povedal pri naslovih pri opisu bojev VII. korpusa.

Opis sovražnikove ofenzive v drugi polovici julija in v začetku avgusta 1944 je pomanjkljiv. Pri prvem delu ofenzive gre za dvakratno slučajno srečanje XXX. divizije in Vojkove brigade z nemškim bataljonom »Heine«, ki je napravil ofenzivni sunek iz Idrije v Cerkno in dalje do Hude Južine in se je nato vračal po dolini Idrijce v Idrijo. Prvo srečanje je bilo 19. julija na cesti med Ledinami in Idrijo (k. 969) na Škofjem in nad Planino, drugo pa ponoči in podnevi 22. julija na Oblakovem vrhu. Drugi del ofenzive se je

začel 26. julija južno od reke Idrije in je dosegel vrhunec 29. julija, ko so naše enote obkolile sovražnika v Lokvah in ga dva dni močno, vendar neuspešno, napadale. V teh bojih je padel tudi komandant XXX. divizije, narodni heroj Ivan Turšič-Iztok. Sovražnikove sile se niso umaknile v izhodiščne položaje 12. in 13. julija, kot pravi pisec (str. 153), temveč 12. in 13. avgusta. Površen je tudi opis boja Gregorčičeve brigade nad Rdečim robom pod Krnom (str. 153). Pisec bi moral povedati, da se je brigada na poti v Beneško Slovenijo ustavila na položajih Pretovče—Sleme. Ko je sovražnik zvedel, da je neka večja partizanska enota nad vasjo Krn, je že 18. avgusta zvečer z dvema vodoma visokogorskih lovcev zasedel položaje Vrata—Krn—Rdeči rob, naslednjega dne zvečer pa je s petimi četami obkolil brigado. Do prvih bojev je prišlo 20. avgusta zjutraj. Okoli 120 borcev se je prebilo preko Rdečega roba proti Čadrgu. Toda ponoči so Nemci spet zavzeli Rdeči rob. Berci so se poskrili po kavernah iz prve svetovne vojne in počakali, da se je sovražnik umaknil. Brigada je utrpela hude izgube. Na Rdečem robu je padel namestnik komandanta brigade, komandanta pa so Nemci ujeli na Zgornji Javorovici in ga pozneje ubili. Brigada je dobila povelje, naj odide v Beneško Slovenijo že 8. in ne »istočasno, ko je odšla 31. divizija v Dolomite«, to je v začetku septembra 1944.

Opis nemške ofenzive 1944 je zelo skop (str. 154). Ofenzivo, ki jo je ukazal komandant 97. armadnega zbora general Kübler v tako imenovanem »tednu za uničevanje band«, določil ga je generalfeldmaršal Kesselring, imenujemo »požigalniško ofenzivo«. Sovražnik je namreč požgal vasi v Trnovskem gozdu.

Pisec niti z besedico ne omeni osvoboditve Vipavske doline novembra 1944. Jeseni 1944 je prišla vanjo na oddih nemška 71. pehotna divizija. Ko je novembra odšla, so enote XXX. divizije dolino zasedle pred sovražnikom. Sovražnik jim jo je iztrgal v drugi polovici decembra.

Decembrsko ofenzivo pisec v primeri z drugimi ofenzivami opisuje precej obširno, le da ne pove, da je II. brigada KNOJ 20. decembra pri Lokovcu uničila avtomobil s poveljnikom oddelkov divizije X. MAS polkovnikom Carallo in zaplenila načrt za ofenzivo. Tedaj je štab korpusa sklenil napasti Viharše, Idrijo in Sp. Idrijo in tako razbiti nemški obroč, kar se je tudi zgodilo.

Poglavje »Boji v Sloveniji 1945. leta« je pisec napisal mnogo bolj skopo kot boje v letu 1944. Njegovo razpravljanje o razbijanju »nemške linije za sprejemanje umikajočih se čet« je treba jemati kritično, saj z uničenjem dveh ali treh manjših postojank ne bi bila razbita nemška črta, ki so jo gradili vse od jeseni 1944 do spomladi 1945 po vsem slovenskem ozemlju: od Gornje Radgone do Razkrižja ob Muri, preko Medjimurja, Slovenskih goric, Haloz, ob Sotli, v Suhi krajini, v Slovenskem Primorju itd.

Tudi zaključne operacije za osvoboditev naše domovine so opisane skopo. Napačen je podatek, da so enote VII. korpusa vkorakale v Ljubljano 7. in 8. maja 1945. To je bilo 9. maja 1945 zjutraj. Sovražna ofenziva proti IX. korpusu marca 1945 (str. 161—162) je opisana pomanjkljivo in skopo v primeri z decembrsko. Predaleč bi prišel, če bi na tem mestu pravilno opisal to ofenzivo, opozoril bom le na nekaj grobih napak. Nepravilna je trditev, da »so manjše sile nekaj dni odbijale sovražnikove napade na Poreznu in se nato prebile v smeri proti Bohinjskemu jezeru«. Dogodki na Poreznu, kjer so

Nemci v jutranji megli 24. marca v kavernah iznenadili utrujeno Kosovelovo brigado in Komando gorenjskega vojnega področja, so bili tragični in je vse skupaj trajalo le nekaj ur, ne pa dni. 92 ujetih partizanov so Nemci ustrelili v Jesenici. Ko govori o preboju divizij iz obroča v Trnovskem gozdu, pravi: »Tri italijanske brigade, ki so bile pri 9. korpusu, so se umaknile v območje Notranjskega vojnega področja.« Pri IX. korpusu so bile štiri italijanske garibaldinske brigade: Tržaška in tri v diviziji Garibaldi-Natisone. 158. brigada »A. Gramsci« se je 22. marca umaknila na Blegoš, drugi dan zvečer se je v tisto smer umaknila tudi Tržaška brigada. Štab divizije Garibaldi-Natisone se je s 156. in 157. brigado 21. marca umaknil s Šentviške planote čez Idrijco proti Vojskemu. Tako sta v sovražnem obroču v Trnovskem gozdu ostali le dve italijanski brigadi, ki sta se v kritični noči od 31. marca na 1. april prebily na *Banjsko planoto* in šele nato odšli na področje Notranjskega vojnega področja. Za XXX. divizijo pravi, da se je šele ponoči med 1. in 2. aprilom »pretolkla na Šentviško goro, od koder se je v noči od 2. na 3. april umaknila na odsek Vojsko«. To je pravi nesmisel. Divizija se je res z Vojskega v hudih bojih pretolkla na Šentviško goro, ni pa se nato »umaknila« nazaj v sovražnikov obroč.

Pisec je nekritično povzel del poročila štaba IX. korpusa z dne 13. IV. 1945 Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o ofenzivi (izvirnik je v arhivu Vojno-zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu), ki pravi: »Naše edinice . . . se v noči od 1. na 2. april prebijejo na Šentviškogorsko planoto. Naslednjega dne jim sovražnik sledi in na sektorju Dol. Tribuša—Stopnik—Ponikve se razvije ostra borba, ki traja do noči. Sovražnik potegne vse svoje sile s Šebreljskega vrha in Vojskega ter Tribuše in jih angažira v borbi pri Ponikvah. S tem je Šebreljski vrh prazen in edinice XXX. divizije krenejo s Šentviškogorske planote na Šebreljski vrh in Vojsko.« Poslednjega stavka v tem poročilu ne gre jemati kot da se je to zgodilo 2. ali 3. aprila, temveč pozneje, enkrat do 13. aprila, ko je štab korpusa sestavil omenjeno poročilo. Če bi pisec pregledal še druge vire, posebno tiste v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, bi videl, da je štab korpusa 4. aprila 1945 poslal Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije naslednje radijsko poročilo: »16. in 7. brigada sta na sektorju Pivke, 3. brigada je na Šentviški planoti, 17. in 18. brigada 30. divizije sta na Šentviški planoti, 19. brigada pa je na bohinjskem sektorju. S tremi brigadami garibaldinske divizije nimamo zveze.« Iz drugih poročil lahko razberemo, da je divizija odšla s Šentviške gore nazaj v Trnovski gozd 4. aprila 1945.

Pisec tudi nikjer ne govori o obkolitvi 97. armadnega zbora pri Ilirski Bistrici in njegovi vdaji 7. maja 1945.

Ne drži podatek, da bi civilno upravo na Štajerskem spomladi 1945 zamenjala vojaška uprava (str. 166). Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je skoraj do zadnjega dne izvajal svojo oblast tudi v Spodnji Štajerski.

Posebna pomanjkljivost so nekatera imena, ki so zelo popačena, npr. Studenice (str. 47) so Studenec pri Igu, Pošnik (str. 102) je Polšnik, Savica (str. 113) je Sevnica, Kabrid (str. 131) je Kobarid, Premeja (str. 152) je Predmeja itd. To priča, da sta pisec in založnik premalo skrbno pregledala krtačne odtise. Tudi pri zaporednih številkah brigad je nekaj napak, npr. Tržaška brigada

je bila XX. in ne II. (str. 134), pri Kalu in Lokovcu se ni borila XII., temveč XVII. brigada (str. 152) itd.

Druga nedoslednost je v pisanju lastnih imen. Pisec pri imenih partizanskih enot rabi malo začetnico: npr. notranjski odred namesto Notranjski odred itd. Za nekatere ustanove pa rabi veliko začetnico, npr. Vojaški komite za kamniški okraj, Notranjsko vojno področje, Mestno poveljstvo namesto Komanda mesta Trsta itd.

Prepogosta raba trpne oblike namesto tvorne zmanjšuje vrednost stila.

Enako kot v besedilu je mnogo napak tudi pri skicah, ki jih je pisec dal na konec knjige. Tako na skici št. 2 manjka nekaj črt: 2. kranjska, Šolska v Zali, Grosupeljska in Novomeška. Na skici št. 5 je prikazanih le nekaj faz italijanske ofenzive. Manjka prikaz italijanskih operacij severno od Krke, v Beli krajini in na Gorjancih. Na skici št. 6 sta v legendi zamenjavi Gradnikove in Gregorčičeve brigade. V Beneško Slovenijo je odšla Gregorčičeva in ne Gradnikova brigada, kot bi kdo sodil po skici. Na skici št. 7 je prikazano osvobojeno in polosvobojeno ozemlje v Sloveniji po kapitulaciji Italije. Skico je treba popraviti. Severno od Bovca ni bilo osvobojenega zemlja, ker tam ni bilo partizanskih enot, Nemci so imeli svoboden prehod čez Predil. Pač pa je bilo osvobojeno ozemlje med Bovcem in Tolminom s središčem v Kobaridu (Kobariška republika). Nemci so si utrli pot od Tolmina preko Kobarida do Bovca šele 1. novembra 1943. Na osvobojenem ozemlju sta tudi Idrija (do 21. septembra 1943) in Ajdovščina (do 25. septembra 1943). Pomanjkljiva je tudi skica št. 8, ki prikazuje nemško ofenzivo na Primorskem konec septembra 1943 (Wolkenbruch I). Severno od Komna manjka Kosovelova brigada, v Vipavski dolini Gregorčičeva, okoli Idrije pa Idrijski odred. Tudi na skici št. 10, ki kaže nemško ofenzivo na Dolenjskem in Notrajskem po kapitulaciji Italije (Wolkenbruch III in IV), so napake. Tako V. Cankarjeva brigada ni bila severno od Grosuplja in levo od X. brigade, temveč desno od nje, to je južno od Litije. Tudi XII. brigada se ni umaknila zahodno od Mokronoga, temveč južno od njega. Pohod XXX. divizije v Beneško Slovenijo (skica št. 14) bi bil lahko točneje prikazan. Nepravilna je tudi fonetična raba Kjuzaforte za Chiusaforte. Skica št. 16, ki prikazuje osvoboditev zgornje Savinjske doline, bi bila preglednejša, če bi se pisec zgledoval po izvirnih skicah štaba IV. operativne cone.

Ko sem napisal to kritiko, me je ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru prof. Milan Ževart opozoril, da je na prošnjo založbe Obzorja dal piscu knjige tako splošne kot tudi podrobne pripombe k njegovemu rokopisu. V splošnih pripombah je približno enako kot jaz kritiziral pomanjkljivost navajanja vojaških akcij (»Omenjanje vojaških akcij ni vedno smotno, ker so manjše akcije večkrat omenjene, pomembnejše pa včasih izpuščene.«), periodizacijo (»periodizacija oziroma razdelitev snovi bistveno zmanjšuje možnost hitre orientacij«) in nedoslednost navajanja virov in literature (»Navajanje virov in literature ni dosledno.«). Od 44 podrobnih pripomb se jih je 19 nanašalo na Štajersko. Pisec knjige ni upošteval vseh teh pripomb, čeprav so bile tehtne.

Tone Ferenc

Slovensko Primorje med NOB v italijanski publikaciji

Zgodovinar Elio Apih spada v vrsto mlajše tržaške generacije, ki je odločno antifašistična. Njegovo gledanje je blizu italijanskih republikancev, mazziniancev. Zadnja leta obdeluje najraje Trst in njegovo najnovejšo dobo (v reviji »Trieste« ali tudi v zborniku za zgodovino italijanskega risorgimenta). 1957. pa je napisal *La società Triestina nel secolo XVIII.*

Sedaj je pred nami novo delo Elia Apiha »Od režima do rezistence«. * To je III. zvezek iz zbirke »Lotta politica e resistenza nella Venezia Giulia«, ki je posvečen antifašistični borbi. V I. zvezku je E. Ventura podal bibliografijo tržaškega tiska (*La stampa a Trieste*), v II. zvezku C. Silvestri obdeluje obdobje 1918—1922 (*Dalla redenzione al fascismo*), o katerem bodo poročale Razprave Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 1961.

Pričujoče Apihovo delo se ukvarja pretežno z odporom primorskih Slovencev v letih 1941—1943 (od strani 70 dalje do strani 162).

Pred tem pa na prvih sedemdesetih straneh govori pisec o položaju v Julijski krajini, v Slovenskem Primorju in v Istri pod fašizmom. Avtorju ne gre za to, da bi podal »dovršeno zgodovinsko študijo ali popolno kroniko« (str. 5), marveč kot sam pravi, za »sistematizacijo zapiskov« o »problemih in dogodkih«, ki so pripeljali do italijanske rezistence po septembru 1943. V bistvu se mu je posrečilo podati sliko položaja in antifašističnih političnih silnic, zlasti glede na Trst, čeprav je še mnogo vrzeli in tudi dostopnih zgodovinskih virov ni še moč zadostno pretehtati.

V tem prvem delu knjige skuša pisec očrtati v glavnem odnos buržoazije do fašizma (str. 16—17), nato pa glavne antifašistične sile: italijanske republikance-mazziniance, komuniste in stališče slovenskega ljudstva (od str. 18 dalje). Prav v tem je najtežja politična problematika in tu je gradivo še zelo pomanjkljivo. Glede meščanstva citira dve ostri sodbi tržaškega zgodovinarja Fabia Cusina in pisatelja Giani Stuparicha, na katere nasloni svoj zaključek o »politični abdikaciji meščanstva«, ki tvori »najvažnejši motiv, ki je oslabil antifašistični boj italijanskih demokratov«. Zaključek o abdikaciji ali odstopu meščanstva je prešibek, saj celo tisti del buržoazije, ki je bil v začetku proti fašizmu, ni samo odstopil pred fašizmom, marveč je postal zaveznik fašizma, da, polagoma je prešel celo v vrste fašizma. In to z lahkoto, saj je fašizem sam povezan s svojim predhodnikom, italijanskimi nacionalisti, ki so mu dali ideološko hrbtnico, ker so že ti zagovarjali »silo pred pravico«, zavračali demokracijo, se izjavljali za vojno zaradi vojne. V Trstu je nacionalizem na-

* Elio Apih, *Dal regime alla resistenza. Venezia Giulia 1922—45.* Del Bianco, Udine 1960. Str. 166 + II.

šel ugodna tla med iredentisti. Izvzeti moramo le vodilni kader stare liberalne stranke, ki je ostal liberalen, a še ta se je povezoval s fašisti. Imena Valerio, Pitacco in Salata govore o tem, čeprav niso postali prepričani fašisti. Mlajša generacija je bila nedvomno nacionalistična. Obmejna ozemlja in problem iredentističnega šovinizma jih je peljal v fašizem. Antifašisti so bili med mlajšimi meščanskimi krogi izjema.

Vprašanje tržaških republikancev-mazziniancev, ki so bili nasproti italijanskim liberalcem v manjšini, je reševal že Silvestri v prej omenjeni knjigi, problema pa tudi Apih ne pojasni popolnoma. Bili so v težkem položaju, ker so tudi mazziniani nacionalnost močno poudarjali. Enzo Colotti, ki ga citira Apih (str. 20), ima prav, ko pravi, da se je »fašizem identificiral z italijanstvom« v Trstu; s tem je fašizem vrgel v en koš Slovence in komuniste kot »slavo-komuniste« in jih razglasil za sovražnike domovine, pritegnil pa je liberalce in nacionaliste. Ali niso mazziniani, avtor naj oprosti ta težki pomislek, imeli v dobi 1918—1925 kot nacionalisti samo le nekaj lepih besed do Slovencev in Hrvatov, jim pa niso nudili pomoči v boju za nacionalne pravice, ki so jih smatrali za pretirane? Po drugi strani pa mazziniani kot demokrati in celo meščanski levičarji niso našli stika niti s socialisti, kaj šele s komunisti. Priznamo mu pa, da so bili tržaški mazziniani vodilni tako pri organizaciji antifašističnih krožkov kot v gibanju »Giustizia e libertà« (str. 21—23). Tu smo pa že v obdobju po letu 1929, ko je fašizem dosegel veliko zmago z »rešitvijo rimskega vprašanja«, to je s konkordatom Mussolini-Pij XI

Antifašistično linijo Komunistične stranke Italije podaja avtor (str. 25—27) kratko z nekaj podatki o preganjanju komunistov, ki niso popolni. Tu se sklicuje na vodjo OVRE Letto, ki govori o »konstantnem in najbolje opremljenem (»attrezzatto«) komunističnem antifašizmu« in na Cusina, ki pravi, da je bil »tržaški delavec antifašist in antikapitalist«, zato »filokomunist« »z možno simpatijo do bližnjih Slovencev« (str. 26). Komunistično gledanje glede manjšinskega vprašanja poda šele v drugem poglavju (str. 42), z dolgim citatom V. Ukova-Ivana Regenta iz »Stato Operaio«, Pariz 1929, kjer govori »O problemu slovensko-hrvaške manjšine v Italiji«. O Regentovi sodbi, ki trdi, da se mu reševanje manjšinskega problema s strani italijanskih demokratov-emigrantov »s pomočjo reform z demokratičnimi metodami« zdi »iluzorna«, pravi Apih, da je »zelo trda«, ji pa vendar sam posredno pritrди, saj jo je Regent podkrepil in čas mu je potrdil, da je fašizem težil po »kapitalistični ekspanziji na Balkanu«, kjer je naletel na »ovire francoskega kapitalizma« (str. 43). Ivan Regent je s tem posredno povedal, da stara polkolonialna država Jugoslavija, kjer je bila demokracija vedno dušena, sama ni rešila in ni mogla rešiti nacionalnega vprašanja. Zato je bil slovenski iredentizem v Gorici in Trstu v šibkem položaju, dasi se Primorci, zlasti nacionalisti tega sami niso zavedali.

»Opozicija Slovanov«, kot z vsemi italijanskimi pisci vred Apih označuje Slovence in Hrvate, je bila »najbolj nevarna« (str. 28). Tu bi pričakovali, da nam vsaj nekoliko pove, zakaj. Da so izgubili vse, svoj jezik v šolah, v občinah in v uradih, da so jim zaprli kulturna društva itd., da jih je fašizem gospodarsko pritiskal, o tem piše, ne govori pa o ukinitvi vseh gospodarskih in finančnih ustanov. Če Apih tu navaja Cusina, ki pravi, da so se »konservativni slovenski krogi deloma prilagodili« fašizmu, ima le deloma prav, kajti v primerjavi z italijanskim meščanstvom se »slovenski krogi« še zdaleč niso prilagodili v isti meri. Deloma so se prilagodili slovenski trgovci, obrtniki.

to je malomeščani, zaradi ljubega kruhka, a še ti res deloma. Kar se pa tiče slovenske inteligence, ta ni šla na prilagoditev. Na italijanski strani je bilo to drugače. To so dejstva, ki ne zahtevajo podrobnih dokazov.

Na dveh mestih (str. 28 in 32) omenja avtor »pomoč jugoslovanske države in številnih nacionalnih in iredentističnih združenj«, omenja zlasti »Jugoslovansko Matico«, ki naj bi podpirala emigrante. Pri vsem tem se opira na znanega fašističnega novinarja Gayda, ki je zelo sumljiv vir. Gotovo je, da so podpore bile, vendar precej manjše, kot si jih je predstavljala fašistična domišljija. In še to, teh podpor so bili deležni le tisti emigranti, ki so šli na jugoslovanski režimski tir. Komunisti, levičarji so v stari Jugoslaviji našli le ena odprta vrata, vrata ječ. Primer poslanca Jožeta Srebrniča ni bil edin. V to vrsto spadajo vsi aktivisti OF, ki so se vrnili v Trst, Gorico in Istro po letu 1941, s Pinkom Tomazičem vred. Dodajmo, da so bile v dobi Aleksandrovega režima vsa emigrantska društva z Matico vred ukinjena.

O organizaciji TIGR in o njenem delovanju piše in jo v glavnem oceni pravilno (str. 33—34). Žal nam je, da tudi naši viri ne gredo preko zelo verjetnih spominov Jelinčiča, ki je v Tržaškem koledarju dvakrat pisal o TIGR (1947 in 1959). Apihu so ti podatki nedostopni. Gotovo pa je, da Čermelj ni bil »capo« TIGR. V drugem poglavju (str. 48—52) omenja Apih sporazum med TIGR in KPI, do katerega je prišlo po liniji ljudske fronte na skupnem antifašističnem stališču. Pravilno dodaja avtor, da sporazum ni našel popolnega odobravanja pri nekaterih italijanskih komunistih, saj je šla italijanska KPI skozi težke idejne boje s praktičnimi posledicami, ki jih označujeta imeni sektaša Amadea Bordige in progresivnega, zrelega Antonija Gramscia. V Trstu je pa prav Tuntar stal ob Bordigi, da sploh ne omenim Bordiginega pristaša in kasnejšega renegata Bombaccija, ki je šel z Mussolinijem in z njim vred tudi končal. Mislim, da bi moral Apih ta ozadja vsaj nakazati. Tu bi moral dodati, da je TIGR po prvem tržaškem procesu, ki ga omenja (str. 36—37), ostal skoraj brez vodstva. Obnovljeni TIGR po letu 1935 pa so vodili že emigranti iz Jugoslavije, kar za prvo obdobje ne velja.

Pri vprašanju cerkve in fašizma, bi moral, če že omenja tržaškega škofa Fogarja kot nasprotnika fašizma, omeniti tudi goriškega nadškofa Sedeja. Ne bi bilo napak podati prav tako imena tistih visokih cerkvenih funkcionarjev, ki so fašizem odkrito zagovarjali in njegove metode o disciplini in pokorščini prenašali ali vsaj hoteli prenesti v cerkveno življenje, v škodo jugoslovanskih manjšin. Če izvzamemo Gorico, bi Trstu bližnji Koper oziroma tamošnja škofijska gimnazija, kamor je fašistični federale imel odprt vstop celo med oddihi gojencev, nudila zelo poučne zglede za sožitje cerkve in fašizma, za raznarodovanje hrvaške in slovenske mladeži, ki ni bilo prav nič v duhu krščanstva.

V tretjem poglavju — »Veliki preobrat« (str. 53—69) — obdela pisec obdobje neposredno pred II. svetovno vojno. Poda gospodarski položaj Trsta, glavne linije fašistične zunanje politike in ekspanzije na Balkanu, ki je prav glede Slovenije v konfliktu z Nemčijo. O tem govori celo Cianó. Omenja tudi židovski problem, skratka vse pomembnejše odločujoče elemente. Mogoče bi moral omeniti tudi delo načrtne naselitve Italijanov med Slovence in Hrvate (delo ustanove »Ente per la rinascita agraria delle tre Venezie«).

S četrtnim poglavjem, slede mu še tri, pa začne »Upor Slovencev«. To poglavje obravnava politično stran upora, nastanek OF pod vodstvom KPS.

odnose in stike s KPI; v splošnem se omeji na Trst in Istro, Goriška je prikrajšana. Ob italijanskih virih, navedel je vse dostopne mu članke, saj večjega dela še ni, se je poslužil prevoda »Istra in Slovensko Primorje« (Rad, Beograd 1951). Apih hoče tudi tu prikazati bolj politično linijo naše NOB kot pa podroben opis organizacije OF. Nekaj pripomb bi pa vendar imeli. Pri Pinku Tomažiču — on ga imenuje Tomasi — naleti na težavo, ko ga naš vir prikazuje kot »borca za slovenski komunistični program«, medtem ko ga tržaška komunistična publicistika proslavlja kot čistega internacionalista. Mislim, da je Apih vendarle nadarjen intelektualec, ki bo razumel, da je dialektična sinteza možna, da se internacionalist lahko bojuje in se mora boriti za nacionalne pravice Slovencev in Hrvatov, kar je Pinko Tomažič razumel in izvajal. Na str. 77 omeni, da so prvi aktivisti OF v Trstu nastopili šele ob procesu proti Tomažiču in tovarišem, kar bo najbrž spodrsrljaj, saj so delali že pred decembrom 1941.

Če pravi, da NOB v začetku ni imela jasnega socialnega programa (str. 82), ima deloma prav. KPJ, KPS z OF je prvenstveno poudarjala nacionalno osvoboditev izpod fašistične okupacije, vendar pa jasno povedala, da hoče izkoriščanju kapitulantskega meščanskega razreda napraviti konec. Da se tu Apih sklicuje na neke propagandne glasove iz Istre (»obljubljali so kmetom hiše... italijanskih izkoriščevalcev«) se mi zdi premalo resno. Uradna propagandā OF in KPJ ni udarila čez bregove, lahko pa so to napravili posamezni propagandisti.

Povzeti je treba še prenekatero napako pri prepisu slovenskih krajevnih imen in slovenskih priimkov. Začne na str. 91: »Lovke presso Moncorona« — to so Loke pri Krombergu; Karlo Maslo (str. 46) je po krivdi vira (Trieste nella lotta per la democrazia) postal »Carlo Komarlo«; »Brisko«, prav tam, je za Italijane neznan ime, gre za Brda-Coglio. Luka-Leskošek Franc (str. 153) je bil napaden Zakriž pri Cerknem in ne »Zakrid«; italijansko ime je bilo »Sacris«. »Rambresko«, naše Kambrško pri Kanalu, je bilo po italijansko »Cambresco presso Canale d'Isonzo«; »Solobar presso Plezzo« je Golobar. Italijani so dostavljali »bosco« ali »malga« (gozd ali planina). Vera Palčič, ki je tam padla s sestro in tovarišico iz Bovca, je bila iz Vrhnike pri Ložu in ne iz »Vornika presso Loze«. 10. maja 1943 je bila borba Gradnikove brigade na Kovačičevi planini in ne »sul monte Kovaceric«. Glede planine Kovačič pa smo si sami prišli na jasno šele zadnja leta. Jaka Avšič, ki se je boja udeležil, je ime kraja ugotovil po stari jugoslovanski karti, tja je prišlo iz starih avstrijskih specialk, šlo pa je tudi v italijanske specialke. Planina se imenuje že več kot petdeset let Krnica. In še to: na podlagi poročil »Guardia alla frontiera« smo razjasnili, da je bila na Kovačičevi planini le rezerva Gradnikove brigade s štabom, boj pa se je bil nekaj sto metrov dalje, na vrhu Hlevnika v italijanskih jarkih, ki jih je 24. oktobra 1917 ob kobariškem prodoru zasedel nemški nadporočnik Rommel, poznejši Hitlerjev maršal.

V petem poglavju »Vojna tostran Alp« govori o partizanskih enotah. V glavnem sledi našemu viru »Istra in Slovensko Primorje«. Trudil se je, da bi pritegnil tudi italijanske vire, zlasti še iz dnevnega časopisja (»Piccolo«, npr. na str. 98 in 103 itd.), ki je nam nedostopno. Prav glede tega mu je nejasen (str. 96) pojav prve čete »Pivške«, ker jo italijanski vir (Trieste nella lotta per la democrazia, str. 41) poveže s Karlom Maslom, kar ni pravilno; Maslo je kasneje vstopil v Pivško četo, katere jedro je prišlo z Mokra.

Samo v opombi (str. 101) prinaša sodbo italijanskega vira (G. Fogar, Appunti itd.) glede razvoja čet in upora slovenskega ljudstva v Primorju septembra 1943, ki bi naj doživel poraz. To pa ne drži, saj dejstva govore o nastanku dveh narodnoosvobodilnih divizij in IX. korpusa, kar navajajo tudi italijanska poročila. Prav tako ni resničen podatek (na str. 110), ki govori o neki skupni italijansko-nemški akciji, zlasti o nastopu SS-enot poleti v Trnovskem gozdu. Mogoče gre tu za zmedo, ker je prišlo do italijansko-nemških sestankov, vojaških in civilnih, ob III. sovražni ofenzivi v Ljubljanski pokrajini. Arhiv NOB v Ljubljani hrani dokument vrhovnega italijanskega štaba maršala Cavallera, ki je XI. armadnemu zboru v Ljubljani dal navodilo, da italijanske vojaške enote ne nastopajo skupno z nemškimi. Toliko bolj je to veljalo za Goriško in Tržaško ozemlje. Samo ob meji med Gorenjsko in Goriško pride do nekaterih stikov, ki pa niso omembe vredni.

Peto poglavje konča (str. 111) z letom 1942, ko v Primorju nastopi Soški odred s tremi bataljoni. V naslednjem poglavju »Paradoks sile« (Il porossismo della violenza) poda Apih deloma po arhivskih virih fašistično reakcijo, ki po starem fašističnem načelu začne zopet odkrito uporabljati »manganello«, bikovko, tudi na javnih prostorih. V letu 1943 ljudske množice že vedo, da gre fašizem h koncu, ranjena zver pa še divja, kot je začela v letih 1920/21. Tako pride do napadov na slovenske in židovske trgovine (str. 114—116) v Trstu. Ko prinese izvlečke člankov »Piccola« proti slovanski nevarnosti iz leta 1942 in izjave ministra Bottaija in Ciana o položaju (str. 119—120), poda ukrepe vojaške oblasti, generala Ferrere in policije, zlasti organa OVRE — Specialnega inšpektorata za javno varnost (str. 120 in dalje). V tem sledi večinoma zborniku »Istra in Slovensko Primorje«, vendar pa doda zanimive podatke prav o inšpektoratu (str. 123—132), o delovanju, bolje divjanju, Guelija in Colottija v vili Bollosguardo, kjer so »zāsliševali« antifašiste. Apih omenja vrsto mučenj, o katerih pravi: »proti tem dejstvom ni dokazov in zaradi človečanske časti, zaradi dobrega imena Italije in spoštovanja do zakonov in oblasti, je treba nehati« z oporekanji. »Resnica, ki pride na dan pri mučenjih, je najbolj negotova, ker se med divjanjem lahko izjavi kaj takega, kar ni resnično, samo da se mučeni reši trpljenja« (str. 130). Poglavje končuje z razvojem partizanskih enot in borb v letu 1943, kar je povzeto po naših virih.

Sedmo in zadnje poglavje, »Reakcija Italijanov« začne z ugotovitvijo, da je bil »v teku 1943 fašizem tepen (dasi ne poražen) tudi na fronti partizanskih borb na vzhodni meji« in je namenjeno predvsem opisu dogodkov v Trstu po padcu fašizma. V začetku (str. 138—142) podaja različne sodbe o Bado-glievi vladi, ne da bi dal svojo zaključno sodbo. Ugotovi, da so spustili nekatere italijanske politične zapornike, Slovence pa so pridržali (str. 141); tudi Inšpektorat OVRE je deloval naprej, čeprav z nekoliko omejeno dejavnostjo (prav tam).

Za nas so pomembnejše tiste Apihove ugotovitve, ki zadevajo zadržanje italijanskih antifašistov. Posreduje mnenja komunistov, zlasti tržaških komunistov, med katere šteje tudi Jožeta Srebrniča, ki vsi bolj ali manj soglašajo, da je treba poseči predvsem v boj, nacionalni problem pokrajine pa je treba rešiti v skladu z ljudskimi množicami (str. 147—149).

Sledi kratek podatek o tržaških liberalcih in o zmernih, ki so bolj podlegli fašizmu kot pa ga sprejeli. Njihova mnenja je izrazil Silvio Benco v »Piccolo«, v Istri pa »Corriere Istriano«, »Niso imeli določenega političnega načrta«, ti

julijski liberalci, kakor da bi ne vedeli, »da na balkanskem ozemlju divja že dve leti upor proti Nemcem in Italijanom« (str. 150). Sile, ki težijo po neki obnovi, pa predstavljajo italijanski demokrati (str. 151). Gre le za posameznike v Trstu in Trziču, pristaše republikanske ideje in akcijske stranke (Partito d'azione). Ti krogi dajo pobudo za ustanovitev antifašističnih komitejev v Trstu, na Reki in v Pulju (str. 151—152). V Trstu so se vodilni meščanski antifašisti začeli zbirati že 1942. Dejavnost tržaškega antifašističnega komiteja, ki je obstajal v badoglianski dobi (od 25. VII. 1943 dalje do septembra 1943) večinoma v »nekaterih spomenicah«, je težila le »pomiritvi duhov na slovenski strani« s tem, da bi dosegli »izpustitev aretiranih, konfiniranih in interniranih Slovencev«, preklicali dekret o aneksiji Ljubljanske pokrajine, kar je bilo zaman. Badoglieva notranja politika je bila statična (str. 155). Na podobnem stališču so bile tržaške lokalne oblasti (str. 156), zlasti še »sovražna, polna groženj« je bila proti političnim strankam vojaška oblast (prav tam). Važna je ugotovitev, da ti meščansko-demokratski antifašisti, izzvzeti so komunisti, niso imeli stika s slovenskim odporom, o katerem niso imeli jasne slike glede njegove moči, še manj pa so vedeli, kdo ga vodi. Meščanski demokrati so računali le z »obnovo demokratičnih institucij, ne da bi predvidevali tako krvavo borbo, ki bo tako na široko zajela ljudske množice« (str. 157).

Ob dejstvu, da so se prve dni septembra 1943 nemške vojne sile pomaknile iz Ljubljane do Sežane (str. 158), omeni Apih Badogliev ukaz poveljniku XI. armadnega zbora v Ljubljani, ki je bil določen za poveljnika II. in VIII. italijanske armade, da se upre s partizani vred proti nemškim četam na ozemlju ali ob premiku v Italijo. Apih podaja to po različnih virih, ne ve pa, da je bil general Gambara, bivši komandant italijanskih sil v Španiji ob strani Franca in sodelavec Rommela v Afriki, zelo malo poklican za tako nalogo. Fašist in filonacist naj bi se s partizani, ki jih je v Sloveniji preganjal osem mesecev, postavil Nemcem v bran? Če v opombi glede Gambare omenja kot vir generala Zannusija (*Guerra e catastrofe d'Italia, Roma 1945*), češ da je imel stike z OF in z Angleži, moramo temu oporekati. Ti stiki so bili omejeni na njegove slugе, na slovenske belogardiste in četnike, h katerim je spomladi 1943 prišla skupina Slovencev iz Afrike v službi angleških obveščevalnih organov. Preko teh se je Gambara res ponujal Angležem in zahodnim zaveznikom, kot vemo iz naših dokumentov, zahodnjaki pa so bili tako pametni, da Gambare, desne Francove roke, niso sprejeli za sodelavca.

Pri vseh pomanjkljivostih, ki jih je Elio Apih sam predvidel in smo nekatere tudi omenili, kolikor je bilo to mogoče pri bežnem pregledu, moramo biti Apihovega dela veseli. Potrudil se je, da se je uveljavil kot močna vez pri izmenjavi drug z drugim svojih pogledov, čeprav pozicije, ki smo jih takrat imeli, niso identične. Pri vsem gre za zblizanje treh ljudstev, Italijanov, Slovencev in Hrvatov. Želeli bi, da bi njegova knjiga prišla v roke mnogim ljudem sosednega nam naroda.

Ivo Juvančič

Nemška knjiga o narodnoosvobodilni borbi na Koroškem

Razmah protinacističnega boja in rast nove ljudske oblasti na slovenskem delu Koroške skušajo nemškonacionalni krogi, zbrani okrog koroške Avstrijske ljudske stranke (OeVP) in Svobodnjaške stranke (FPOe) prikazati v najtemnejši luči. Tako je napisal pisec brošure »Die OF ohne Maske«, Klagenfurt 1948, da o občutku krivde koroškega nemštya do Slovencev ni mogoče govoriti, obratno, Slovenci so krivi pred koroškimi Nemci (str. 22). Kljub temu je moral vseeno priznati: »Južna Koroška ni nikdar klonila pred nacističnim nasiljem. Nikjer v Avstriji se ni borilo v zadnjih letih vojne toliko borcev za svobodo in toliko partizanov proti terorju, kakor na Južnem Koroškem.«

Prav to nam znovega potrjuje knjiga Wolframa Mallebreina »Einer für Alle.«* Mallebrein v knjigi opisuje spomine iz državne delovne službe (RAD, Reichsarbeitsdienst), polvojaške organizacije, ki je 1942. leta prevzela predvojaško vzgojo vse orožja sposobne nemške mladine. V prvem delu prikazuje knjiga akcije RAD v prvi polovici druge svetovne vojne v Sovjetski zvezi, drugi del pa poroča o njenih akcijah na Južnem Koroškem.

Zadnje nas zanima. »Rundbrief des Alpenländischen Kulturvereines Südmärk«, drugo pismo junija 1961, str. 8 in 14 piše o Mallebreinu: »V tej knjigi je domovini zvesta oseba končno podala avtentično zgodovino krvave... partizanske borbe. Opisani so nočni napadi..., katerim je bilo izpostavljeno v letih 1943 in 1944 domovini zvesto obmejno prebivalstvo.« Pri tem razume Mallebrein pod »domovini zvestim« prebivalstvom: nacističnega župana; nacističnega Blockführerja; slovenskega renegata in nacističnega iz Stare vasi; lovca in gozdnega čuvaja iz Sp. Reberce, katerega »edini zločin je bil, da ga je stranka postavila za namestnika vodje celice« (str. 130—131) in druge nacistične.

Krajevno so spomini Mallebreina omejeni na okolico Miklavčevega, čarovno pa na poletje in zimo 1943. Mallebrein piše, da so se v tem času stalno vrstili napadi partizanov, tako da so morali biti nemški vojaki na jesen 1943 iz strahu pred likvidacijo stalno pod orožjem. Likvidacija orožniške postaje v Zgornji Beli (6. novembra 1943) je prisilila Nemce, da so poslali na Južno Koroško nov policijski regiment, člane RAD iz Miklavčevega pa vključili v posebno varnostno četo, ki se je »specializirala« za protipartizansko bojevanje. Uspeha četa ni imela. Prebivalstvo je dajalo o partizanih le približne podatke in še to potem, ko je bilo »prepozno«.

Mallebrein pri tem zagovarja tezo, da živi na Južnem Koroškem poseben element — »Windische« (»neka slovenska manjšina«). Ti »Vindišarji« naj bi se bili ob koroškem plebiscitu 1920. leta odločili za nemštvo (str. 105). To je

* Wolfram Mallebrein, Einer für Alle, 2. izdaja, Tübingen 1960.

že stara pesem koroškega nemštva, produkt prof. Wutteja (glej o tem: Lojze Ude, Teorija o Vindišarjih — Windische, Celovec 1956), ima pa še danes zagovornike v avstrijski publicistiki (na primer: Dr. Viktor Miltschinsky, Kärnten, ein Jahrhundert Grenzlandschicksal, Wien 1959). Ta »vindišarski« element naj bi bil po mnenju Miltschinskega ves čas vojne »domovini zvest« in se ni upognil pred partizani. Mallebrein pa nasprotno priznava, da se je del »Vindišarjev« čutil povezan s Slovenci onkraj Karavank ter da je moralno in materialno podpiral partizane. Mallebrein se o tem sicer ni hotel jasno izraziti, saj se vprašuje: »Kdo bi le mogel videti v dušo dvojezičnega prebivalstva« (t. j. Slovencev, str. 146). Vendar je zanimivo njegovo neposredno priznanje, »da so se (partizanske) operacije razširile v času vojne po vsem ozemlju, ki ga naseljuje vindišarsko prebivalstvo« (str. 105).

Prav v teh priznanjih tiči vrednost Mallebreinove knjige, ki s prikazom posameznih dogodkov iz protinacističnega boja na Koroškem demantira z nemške strani gonjo, ki jo uprizarja del koroškega nemškega tiska proti narodnoosvobodilni borbi na Koroškem.

Tone Zorn

Ameriška knjiga o koroških Slovencih

Thomas M. Barker, *The Slovenes of Carinthia a National Minority Problem*. New York-Washington, 1960, Izd. League of CSA v zbirki *Studia Slovenica*. 302 str. Natisnila Družba sv. Mohorja v Celovcu.

V Združenih državah Amerike je izšla v zadnjih letih vrsta razprav o slovenski preteklosti.* Med temi deli zavzema po aktualnosti prvo mesto obširna Barkerjeva disertacija o zgodovini koroških Slovencev od naselitve pa do leta 1959. Disertacija ni le kompilacija iz slovenskih in nemških del, marveč delo, v katerem avtor prihaja do samostojnih zaključkov ter zavrača teze, ki so se ukoreninile v nemško koroško literaturo o slovenskem narodnostnem razvoju. Tako na primer pokaže, da je tako imenovana vindišarska tvorba na Koroškem le plod domišljije nemških šovinistov. Poglavlje o NOB na Koroškem sloni na tiskanih jugoslovanskih virih ter na publikacijah koroških Slovencev.

Kot vesten raziskovalec je Barker skušal slišati tudi nasprotno stran, zato je anketiral več Korošcev, med njimi tudi člana predvojne protislovenske centrale Heimatdiensta Vinzenza Schumya (o Heimatdienstu glej članek Lojzeta Udeta »Po plebiscitu 10. oktobra 1920. Kärntner Heimatdienst, Heimatbund« v Zborniku Koroške, Ljubljana 1959, str. 70—91). Schumy mu je dejal, da so koroški partizani v glavnem opravljali prehranjevalne akcije, ostali anketiranci pa so omejili partizansko aktivnost na Mežiško dolino in Gorenjsko. Taki razlagi Barker ugovarja ter pravi, da so bili gorati predeli (Karavanke, Gure, Svinja planina) »le redko prosta tla za neoborožene Nemce, znatno večja (partizanska) aktivnost pa je bila na jugu« (str. 238; južno od Drave? T. Z.). Zanimivo je Schumyjevo priznanje, da so avstrijske oblasti obsodile 1947. leta enega pobudnikov izselitve koroških Slovencev Maier-Kaibitscha zaradi jugoslovanskega pritiska na Avstrijo (str. 234). Barker pravilno ugotavlja v nasprotju s koroškimi Nemci (npr. Kärntens Partisanen berichten v listu Rundbrief des Alpenländischen Kulturverbandes, 4. pismo, dec. 1958, str. 5—10), da je bila izselitev koroških Slovencev 1942. leta le začetek uresničevanja načrta iz leta 1940 o izselitvi 50.000 koroških Slovencev, ne pa posledica aktivnosti koroških partizanov. Pri tem, žal, Barker ni upošteval zapisnika procesa proti Maier-Kaibitschu ali pa poročila s procesa v koroškem dnevniku »Wahrheit und Volkswille«. Dodajam, da je že

*. Npr. Richard R. Randall, *The Political Geography of the Klagenfurter Basin*, 1954? rokopisna disertacija na Clark University, prim. Janko Pleterški, *Ameriška dognanja o koroškem vprašanju*, Naša sodobnost, 1957, št. 4, 5; John A. Arnez, *Slovenia in European Affairs*, 1958; Aloisius L. Kuhar, *The Conversion of the Slovenes and the German-Slav. Ethnic Boundary in the Eastern Alpes*, 1959; (Knjigi J. Arneza in A. Kuharja sta izšli v isti zbirki kot Barkerjeva disertacija).

1918. leta »Marburger Zeitung« (17. X.) z odobravanjem povzela zahtevo nekoga dunajskega lista o izselitvi v Rusijo tistih Slovencev, ki so podprli 1917. leta majniško deklaracijo.

Ker objektivna sodba Barkerjeve knjige ni šla v račun avstrijskih nemško-nacionalnih krogov, so jo ti krogi napadli takoj po izidu (Südpres. Pressedienst der Arbeitsgemeinschaft für Südkärnten, izdaja Österreichische Landmannschaft, Dunaj, 2. VI. 1961, str. 5).

Tone Zorn

Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu

I. Razvoj muzeja

Začetki Muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu segajo v leto 1945, sistematično delo za zbiranje gradiva pa je pričelo po ustanovitvi Zgodovinske komisije pri okrajni organizaciji Zveze borcev NOV maja 1948. Z delom te komisije je najtesneje povezana ustanovitev muzeja. Zbirateljski vnemi občinskih odborov Zveze borcev in zlasti upravniku muzeja Bogdanu Zolnirju je zahvaliti, da je bilo oteto pozabi dragoceno zgodovinsko gradivo naše neposredne preteklosti. V to delo je bilo vloženo ogromno truda. V prvih letih je bilo gradivo shranjeno v kabinetu slovenjegraške osnovne šole oziroma gimnazije. Obsegalo je nekaj orožja, fotografij, listin, titovk, precej tiska in predmetov iz lokalnih tehnik in bolnic. Najbolj zanimivo odkritje v tem času je bila vpisna knjiga iz planinske kočice na Kremžarjevem vrhu, v katero se je 29. novembra 1942 podpisal Rajko Knap (pravo ime Jože Menih), kasnejši narodni heroj in nekateri partizani I. Pohorškega bataljona.

Velike zasluge za popularizacijo NOB si je nastajajoči muzej pridobil s številnimi občasnimi razstavami v času Koroških festivalov v letih od 1946 do 1950.¹

Celotno gradivo so tedaj hranili v občinski hiši na Glavnem trgu št. 22 v Slovenjem Gradcu. Pomembna pridobitev razstavnih zbirk v tem obdobju so bile operacijske mize in inventar iz partizanskih bolnic »P-1«, ki so ga pripeljali z Legna od Popijalove, partizansko »Pavčkove« mame.² Gradiva je bilo tedaj zbrana že toliko, da je bila ustanovitev samostojnega muzeja NOB za področje gornje Dravske, Mislinjske in Mežiške doline po sklepu seje zastopnikov ZB NOV in muzeologov z dne 22. aprila 1950 povsem upravičena.

Ob desetletnici Osvobodilne fronte 27. aprila 1951 je bil »Okajni muzej NOB Slovenj Gradec« odprt. Od tega leta se šteje njegova prava dejavnost. Razstavnimi prostori na Trgu svobode št. 4 so obsegali tri sobe in so merili 56 kvadratnih metrov; poleg tega je muzej imel majhen depo.³

V prvem obdobju svojega obstoja je pripravil Muzej NOB v Slovenjem Gradcu več razstav. Najpomembnejši razstavi sta bili ob desetletnici ustanovitve I. Koroškega bataljona aprila leta 1953 v telovadnici mežiške osnovne šole ter ob proslavi

¹ Te razstave so bile v prostorih slovenjegraške gimnazije, v prostorih sedanjne trgovine Kombinata Borovo ter štirikrat na Ravnah v času Koroških festivalov.

² Operacijska miza je sedaj v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru, druga v oddelku NOB Mestnega muzeja v Celju, tretja na stalni razstavi Muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu, četrta pa je v depozitu muzeja.

³ 27. aprila 1951 je bilo stanje muzejskih zbirk naslednje: 72 dokumentov KP, 572 dokumentov OF, 238 dokumentov bojnih enot, 439 partizanskih časopisov, 26 primerkov koroškega tiska, 294 knjig in brošur iz partizanskih tehnik (od teh 84 iz tega okraja), 189 razglasov iz domačih tehnik, 64 radijskih pregledov, 75 raznih kronik in spominov, 417 raznih razglasov, 73 muzealij (predvsem iz Pavčkovih bolnic), 130 okupatorjevih listin in 361 fotografij iz obdobja NOB.

»Štajerska v borbi« leta 1954, ko je bilo gradivo muzeja NOB iz Slovenjega Gradca razstavljeno v 12 izložbenih oknih lekarne v Celju.

Po ukinitvi okraja v Slovenjem Gradcu leta 1955 je dobil muzej nove prostore v drugem nadstropju starega mestnega magistrata na Glavnem trgu št. 24. Sedem razstavnih prostorov v obsegu 238 kvadratnih metrov je pripomoglo k hitremu razmahu muzeja. Razen tega je muzej dobil dva majhna depoja in delovni prostor v pritličju.

15. maja 1956 je bila odprta nova muzejska stalna razstava, ki je v sestav svojih razstavnih eksponatov vključila tudi tiste iz obdobja naprednega delavskega gibanja od leta 1918 do 1945. Samo število arhivskih listin je do tedaj naraslo na 2843 originalov in 4895 kopij, medtem ko so se muzealije pomnožile za 59 novih eksponatov.⁴ Muzej do tedaj ni imel profesionalnega muzealca. Z zbirateljskim delom se je poleg svoje službe amatersko ukvarjal učitelj Bogdan Žolnir, ki so ga šele tega leta razrešili učiteljevanja in postavili za upravnika muzeja.

Oktober leta 1956 je muzej pripravil ob tednu muzejev potujočo razstavo na Ravnah in razstavo »Delo in uspehi tehnike XIV. divizije ‚Sova‘«.

Z odločbo Občinskega ljudskega odbora Slovenj Gradec z dne 19. aprila 1959 je bil Muzej NOB preimenovan v Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu in je tako postal prvi slovenski muzej s tem nazivom. V proslavljanje štiridesete obletnice KPJ se je muzej vključil s potujočo razstavo, ki je obiskala centre tega muzejskega področja. V letu 1959 je muzej vodil obnovo partizanske bolnice »Trška gorac«; sredstva je dal na razpolago Okrajni ljudski odbor Maribor. Avgusta istega leta je muzej pripravil veliko potujočo razstavo z naslovom »Mislinjska dolina v NOB«.⁵

Za desetletnico svojega obstoja se je muzej s strokovno preureditvijo stalne razstave 4. junija 1961 uvrstil vsebinsko in tehnično med najboljše ustanove pri nas. Do junija 1961 se je vpisalo v knjigo obiskovalcev 70.000 ljudi.

II. Pregled arhivskih zbirk

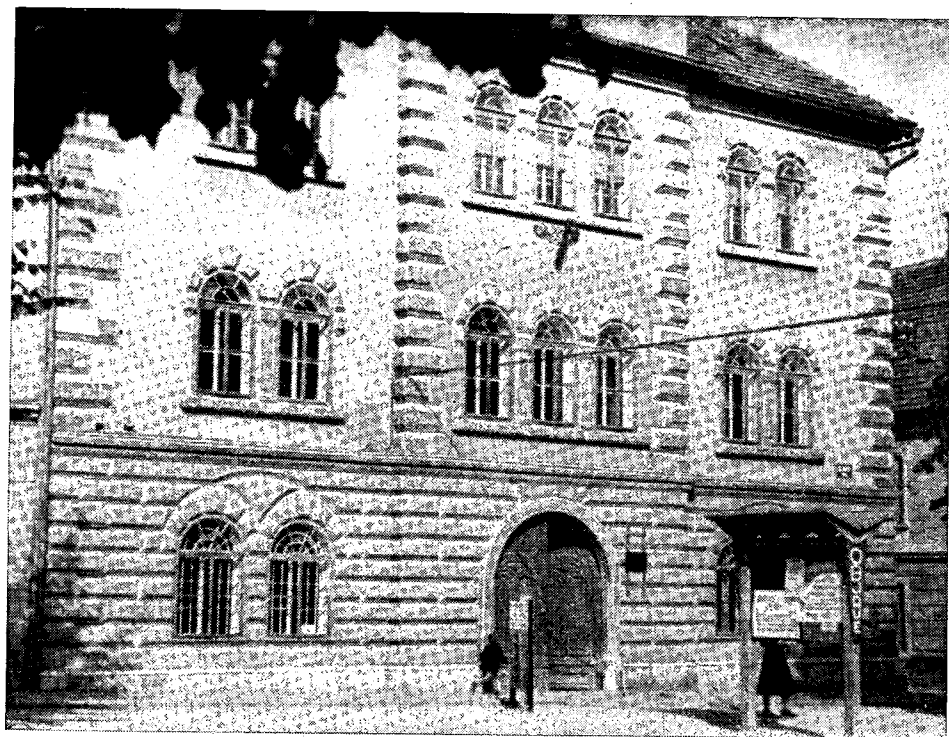
Oglejmo si arhivske fonde, listine in dokumente, ki so v Muzeju ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu.

O revolucionarnem razpoloženju delavcev v preteklosti govorijo številne listine in članki. Tu najdemo podatke o puntu leških premogarjev 1886, o mezdnem gibanju mežiških rudarjev, njihovi gladovni stavki 26. julija 1918, o rdeči republiki na Prevaljah itd. Posebno bogato je gradivo o železničarski stavki leta 1920, ki je imela svoj odmev tudi v koroškem kotu. Sem spadajo dopisi in okrožnice Poverjenišтва deželne vlade za Slovenijo okrajnim glavarstvom v Velikovcu⁶ in v Slovenjem Gradcu, ki na drobno obravnavajo probleme železničarske stavke. Iz navodil, predpisov in telegramov je mogoče jasno razbrati reakcionarni značaj buržoazne vlade, ki je stavko skušala zlomiti za vsako ceno. Poročila orožniških postaj govore o preganjanju revolucionarnih delavcev, o nasilnem vlačanju delavcev na delo, o zapriseganju delavcev, da se bodo pokoravali navodilom, o nasilni mobilizaciji železničarjev itd. Takih ukrepov, se je tedaj posluževala buržoazija, da bi zlomila revolucionarni polet železničarjev. To gradivo je za potrebe šolskega domoznanskega pouka v glavnem zbrano in zelo nazorno prikazuje stališče buržoazne oblasti do stavkajočih delavcev v teh krajih. Med gradivom so tudi izredno zanimivi spo-

⁴ Vodič po tej razstavi je objavljen v Koroškem fužinarju, št. 10-12, 29. novembra 1956.

⁵ Ta razstava je bila prikazana ob otvoritvi šol v Pamečah in Mislinju.

⁶ Do plebiscita je tja spadala Mežiška dolina.

Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu

mini prvih ravenskih komunistov, ki so osnovali 1. maja 1920 organizacijo komunistične stranke, katere pobudnik in sekretar na Ravnah je bil Lovro Kuhar.

Rastoče revolucionarno razpoloženje in težnja delavskega razreda po enotnosti je ogrozila razredne interese buržoazije, ki je budno pazila na razpoloženje delavstva in skušala na vse načine spodkopati enotnost delavstva. Ko so delavci Mežiške doline hoteli manifestirati svojo enotnost 1. maja leta 1920, so oblasti praznovanje prepovedale. Iz dopisov Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in Unije slovenskih rudarjev okrajnemu glavarstvu v Velikovcu je razvidno, da je predsedstvo poverjenišva za notranje zadeve z dne 27. aprila 1920 prepovedalo praznovanje 1. maja v Mežiški dolini pod pretvezo, ker so se »v Mariboru 12. aprila proglasili socialni demokratje solidarne s komunisti«.

Kot razberemo iz listinskega gradiva, se Kuhar ni mogel udeležiti ustanovnega kongresa komunistične partije 11. aprila 1920 v Ljubljani. Na Vukovarskem kongresu junija 1920 je ravenske komuniste zastopal delegat Anton Metarnik. Tudi o tem je ohranjeno nekaj zanimivih časopisnih poročil. O njegovem nastopu so tedaj pisale »Radničke novine« z dne 24. junija 1920 in 3. julija 1920.

Nekaj zelo zanimivega gradiva se nanaša tudi na plebiscitno dobo. Na osnovi tega gradiva si je mogoče ustvariti podobo o stališču komunistov, do plebiscita.

Izza časov volitev v konstituanto je med drugim najti zelo zanimiv letak »Volilni manifest delovnemu ljudstvu vasi in mest«, ki ga je izdala KPJ.

V tem razgibanem obdobju so se zelo uveljavila delavska prosvetna društva »Svobode«. O tem nam pričajo skoraj v celoti ohranjeni sejni zapisniki »Svobod«

za Leše, Prevalje, Ravne in številni spominski prispevki članov »Svobod« iz Črne, Mežice in Mute. Raziskovalcu tega obdobja bo to gradivo zelo dobrodošlo.

Ustanovitev Neodvisne delavske stranke Jugoslavije 14. januarja 1923 je imela svoje odmeve med koroškim delavstvom. Tudi o tem je mogoče najti fragmentarne podatke. Pomembno vlogo so v tem obdobju odigrale partijske organizacije pri prenašanju komunistične literature v državo po ilegalnih prehodih čez mejo iz Avstrije. Takšnih prehodov je bilo na Koroškem mnogo. Posebna komisija je varovala meje, številni vohuni v službi policije pa so oprezovali za neustrašnimi kurirji, ki so kljubovali budnim očem policije. Prenekateri lep spomin na te čase in delo nesebičnih kurirjev-partijcev hrani muzej. Med temi spomini so nepozabna imena iznajdljivih in hrabrih kurirjev: Ivana Kokala-Imre, Maksa Geršaka-Bruna, Rudija Strmca, Franca Šlebnika, Ivana Dietingerja itd. Mnogo teh predanih borcev je pozneje emigriralo v Sovjetsko zvezo in izginilo za časa Stalinovih čistk.

Spominsko gradivo govori tudi o odporu rudarjev iz Črne proti Orjuni. Mnoga poročila nas seznanjajo z aktivno vlogo ravenskih komunistov ob občinskih volitvah leta 1926. V spominih je najti mnogo zanimivih podatkov o pripravah na II. in III. skojevski kongres, ki sta bila v Dulskem (Kefrovem) mlinu pri članu partije Matiji Gradišniku. Zelo zanimive podatke je najti o odporu mežiških delavcev proti angleškemu kapitalu, nadalje dokumente o preganjanju učitelja Vinka Möderndorferja, ki so ga oblasti na pobudo direktorja rudnika, Angleža, prestavile. Povod za to je dala Möderndorferjeva knjiga »Boji za napredek mežiških rudarjev«, ki je izšla v Ljubljani leta 1926.

Iz spominskega gradiva, iz Kuharjevih člankov v »Fužinarju«, iz sodnih procesov proti komunistom, iz preiskovalnih zapisnikov itd. je mogoče odkriti številne zanimive podatke o delovanju komunistov ravenske organizacije, o volitvah v oblastno skupščino v Mariboru v začetku leta 1927, o konferenci dekalistov (komunistov) v Mariboru 26. junija 1927 in o okrožni konferenci KPJ za Štajersko jeseni 1927 v Dulskem mlinu. Med tem gradivom je tudi letak Delavsko-kmečkega republikanskega bloka ob parlamentarnih volitvah 11. septembra 1927.

Šestojanuarska diktatura 1929 je postrila nadzorstvo nad komunisti. Sodni procesi proti komunistom so zavzeli velik obseg. Od leta 1929 do leta 1935 je bilo v Jugoslaviji 428 sodnih razprav, obsojenih pa je bilo 1698 komunistov. Hudi udarci so tedaj zadeli partijsko organizacijo na Ravnah in okrožje »Sever«.* Za to obdobje je shranjeno mnogo zanimivega gradiva. Med dokumenti sta tudi letak CK KPJ delovnemu ljudstvu in letak »Dol s krvavo vojnofašistično diktaturo«. Ovdabe, nenehne hišne preiskave in sodni procesi proti komunistom kažejo, v kako težkih pogojih je potekalo partijsko delo za časa monarhofašistične diktature. Lovro Kuhar, Ignacij Teršek in drugi so morali emigrirati, Ivana Dietingerja in še nekatere pa so zaprli. Partijska aktivnost v koroškem kotu je nato za nekaj let povsem zamrla.

Gospodarska kriza leta 1933 je poživila partijsko dejavnost v Mislinjski dolini. Sodni procesi proti komunistom Francu Vrunču, Tonetu Raderju in drugim nam govore o tem. Celotna dokumentacija teh procesov v prepisu je ohranjena v arhivu.

Fašistična agresija na Avstrijo (leta 1934, 1938) je partijske organizacije postavila pred novo nalogo. Odpor proti fašizmu je rasel zlasti med napredno mladino. Iz tega obdobja obstaja bogato gradivo partijskih in skojevskih organizacij. Med temi dokumenti je značilno pismo Pepčka Druškoviča ministru v p. Kukovcu, v katerem pisec opozarja na fašistično agresivnost in se zavzema za ustanovitev Češke lige v Slovenjem Gradcu. Med okrožnicami je pomembna zlasti

* Partijska okrožna organizacija »Sever« je zajemala Mežiško dolino in Šaleško dolino v letih 1926 do 1929; kratek čas v letu 1926 je celo mariborska partijska organizacija spadala v okrožje »Sever«. Uredništvo.

okrožnica banske uprave sreskim načelnikom, v kateri banska uprava zahteva imena španskih borcev-Slovencev. Ukrepi, ki so jih sreska načelstva storila proti naprednemu gibanju, zlasti proti levičarsko usmerjeni mladini, jasno govorijo o nemoči režima, ki je skušal s policijskim ravnanjem zavreti revolucionarno gibanje.

Po ustanovnem kongresu KPS leta 1937 je partijska dejavnost ponovno oživila. Obsežno gradivo sodnih procesov, preiskovalnih zapisnikov in poročil orožniških postaj govori o živahni partijski dejavnosti. V tem obdobju so nastale nove celice (v papirnici v Prevaljah, v Podkrajju, v Mežici, na Ravnah, v Slovenjem Gradcu). Tabori napredne študentske mladine ob severni meji,⁷ pozivi delovnemu ljudstvu Slovenije in manifest »Kaj hočemo« — vse to je politično razgibalo te kraje. Bogato gradivo nas opozarja na te dogodke. Fragmentarno so ohranjeni tudi podatki o krepitvi skojevske organizacije na Lešah, Prevaljah in v Slovenjem Gradcu.

To gradivo dopolnjuje fototeka za obdobje 1919 do 1941. Med slikovnim gradivom je najti fotografije članstva kulturno-prosvetnih društev Svobod, telovadnih, dramskih, tamburaških skupin, raznih delavskih godb na pihala itd. Zelo značilne so tudi slike partijskih delavcev, svobodašev, kurirjev — kremenitih značajev, ki jih ni zlomila šestojanuarska diktatura ali pretepanje in mučenje po ječah. Med temi slikami najdemo okrožna sekretarja Lovra Kuharja in Ignacija Terška, neuklonljivega Ivana Dietingerja, Wankmüllerja, Matijo Gradišnika, Ivana Kokala itd. Mnogi med njimi so padli kot prvi talci.⁸

Posebno bogato je arhivsko gradivo iz obdobja NOB. Zgodovinski sekciji ZB oziroma muzeju je uspelo oteti pozabi in rešiti dragoceno gradivo tehnik, bolnic, okrožnih in okrajnih komitejev, odborov OF, kurirskih in signalnih postaj itd. Med redkosti muzeja spadajo okrožnice šaleško-mislinjskega okrožja KPS in OF, okrožja OF Dravograd, tiski in proglasi II. grupe odredov, ki jih je komandant Stane - Franc Rozman delil prebivalstvu, nadalje bolniški listi iz Pavčkovih bolnic in koroške bolnice B/11; letaki, radijska poročila, brošure tehnik »Sava«, »Kajuh«, »Netopir«. Izredno bogata je zbirka tiskov lokalnih tehnik.⁹ Zelo obsežno je tudi gradivo o operativnih enotah, ki so bile na tem področju. Na Lackov odred se na primer nanaša 93 listin, na boje zamejskih koroških partizanov: Vzhodnokoroškega in Zahodnokoroškega odreda 300 listin, na Ziljsko četo 71 listin itd. Partizanski dnevnik prikazuje življenje v brigadah, podatki kurirskih stanic o prejemanju pošte pa nudijo lep vpogled o obsegu prometa po kurirskih (TV) linijah. Med tiskom je najti na primer celoten zavojev tiska iz osrednjih tehnik, ki so ga prenašali kurirji preko kurirskih stanic v severno Slovenijo pozimi leta 1945. Kurirji so prinesli pošto v hišo nekega kmeta, kjer so jih Nemci obkolili. V boju so padli, kmetu pa je uspelo pošto skriti. Celotna pošiljka je sedaj v muzeju. Med redkimi tiski so na primer Radio-vestnik, Radio-vesti, odloki I. in II. grupe odredov slovenskih partizanskih čet, letaki »Kdo smo partizani in kaj hočemo«, ki jih je tiskala II. grupa odredov; najden je bil v Koprivni, kamor ga je prinesel ing. Pavle Žaucer-Matjaž novembra 1942.

Muzej je izdelal tudi podrobne sezname udeležencev osvobodilne vojne za Mislinjsko, Mežiško in Gornjo Dravsko dolino.

Med pomembne dokumente, ki predstavljajo važen vir proučevanja NOB, spadajo partizanski spomini. Nad 450 zbranih spominov prvoborcev, borcev in aktivistov kaže na veliko prizadevnost muzeja pri zbiranju tega gradiva. Pri raziskovanju je treba ocenjevati to gradivo z določeno kritičnostjo, ponekod je treba

⁷ Leše, Št. Danijel, Ojstrica; Št. Jernej, Branik, Kapla.

⁸ Fr. Štern, J. Mesner, M. Vauče, P. Juvan, Fr. Golob, O. Slemnik, F. Januška itd. so bili prvi organizatorji odporniškega gibanja v teh predelih. Franc Vrunč in ing. Rado Iršič sta postaja narodna heroja.

⁹ Na osnovi tega gradiva je zasnovana tudi knjiga Bogdana Žolnirja »Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji«, Maribor, Obzorja 1962.

preveriti točnost podatkov, ki so zaradi časovne odmaknjenosti dogodkov že zbledeli. Tudi tega posla se je lotil muzej. Opozorimo naj, da prav v teh spominih pridejo vtisi udeležencev najneposredneje do izraza. Zaradi tega je treba temu gradivu posvetiti še posebno pozornost.

Med drugim so v arhivu listine o izseljevanju Slovencev leta 1941 in razni nemški proglasi slovenskemu prebivalstvu. Skoraj v celoti so ohranjene objave o streljanju talcev. Dolge kolone imen govore o nečlovečnosti in brutalnosti fašističnega režima. Med talci je bilo mnogo domačinov, začetnikov odporiškega gibanja. V muzeju so nadalje prepisi nemških orožniških in policijskih poročil, ki se nanašajo na te kraje. Med redkostmi je popis prebivalstva za politični okraj Slovenj Gradec, ki se je naselilo v Mislinjski in Šaleški dolini po 1. januarju 1914. Ta seznam je služil nacistom za osnovo pri izseljevanju. Med gradivom vzbuja pozornost knjiga »Dorfbuch von Mahrenberg«. Zgodovinski del v tej knjigi je prispeval nacistično usmerjeni graški univerzitetni profesor zgodovine dr. H. Pirchegger.

Listinsko gradivo iz osvobodilne vojne dopolnjuje fototeka z nad 1000 slikami, ki ima svojo posebno vrednost glede na lokalni značaj. Iz teh slik je mogoče sklepati o množičnosti narodnoosvobodilnega gibanja v teh krajih. Tu se vrstijo slike bojnih enot XIV. divizije, Zidanškove brigade, Lackovega in Pohorskega odreda, Vzhodnokoroškega odreda itd. Mnogo slik se nanaša na prvorce, začetnike narodnoosvobodilnega gibanja, talce itd. Prav tako so številne slike z raznih partijskih konferenc, konferenc odborov OF in mladinskih ter skojevskih aktivov. Iz celotnega gradiva se odraža jasna podoba tesne povezanosti partizanskih enot z ljudstvom.

III. Pregled muzejskih zbirk

Analogno s pregledom arhivskih zbirk skušajmo pregledati najvažnejše muzealije.

V muzejski inventarni knjigi je do zdaj zabeleženih 179 muzealij. Po sedanjem stanju so razporejene pod 5 gesel, ki so nastala slučajno, tako kot so pač predmeti prihajali v muzej:

- I. zastave (5 po številu),
- II. žigi enot osvobodilne vojske in nemških občin (6 po številu),
- III. partizanski položajni znaki, emblemi in spomenice vidnejših koroških borcev (vpisanih 13),
- IV. partizanska oblačila in oprema (oblačila borcev, internirancev in aktivistov; po številu 21),
- V. razne muzealije iz NOB; pod tem geslom je razen orožja vpisan tudi inventar bolnic, tehnik in drugih predmetov, ki so jih uporabljali partizani, pa tudi sovražniki, vsega 124 razstavnih predmetov.

To muzejsko gradivo se nanaša na muzealije iz NOB, medtem ko muzealije iz obdobja 1918 do 1941 še niso vpisane. Pri arhivskem kot muzejskem gradivu je opaziti, da prevladuje gradivo s koroškega področja.

Iz obdobja 1918 do 1941 muzej v primerjavi z arhivskimi listinami nima mnogo muzealij. Opozorimo naj na majhno zastavico iz rdeče svile, z napisom »Svoboda« in geslom »Proletarci vseh dežel — združite se!«, ki jo je znani komunist in sekretar Rdeče pomoči iz Raven na Koroškem Ivan Dietinger prejel iz Ljubljane od Društva Svobod v pismu, na katerega je pripisal: »Znak samo za celico, za zavedne komuniste«.¹⁰

¹⁰ Muzej je to zastavico s pismom dobil od arhivskega oddelka CK ZKS 1. 1955.

Iz tega obdobja so zanimivi tudi partijski znaki, ki jih je v letu 1940 izdelal Mežičan, ki so ga po domače imenovali Šahman Zagar; in dalje majhne značke društev Svoboda — ena je bila najdena v Črni, osem pa v Radljah ob Dravi. Značka iz Črne upodablja tri majhne strelice, medtem ko značke iz Radelj predstavljajo prosvetne znake z napisom Svoboda.

Lej eksponat je zastava Delavske telovadne enote Društva Svobode Mežica iz leta 1927. To zastavo je omenil tudi Franc Leškošek-Luka v jubilejnem članku, ko opisuje zlet »Svoboda« v Celju, češ da so jo nosili na čelu sprevoda in da je bila najlepša. Obenem z zastavo je bil izdelan velikanski grb v obliki lipovega lista, na katerem je pritrjenih 290 majhnih in 48 večjih pozlačenih lipovih listov z graviranimi imeni vseh, ki so prispevali za prapor. Načrt za zastavo je naredil Jože Vokač iz Maribora.¹¹

Muzej hrani v depozu tudi dve brisači, ki sta ju izdelala leta 1939 Franjo Vrnunč in Milan Apih po vrnitvi iz taborišča v Sremski Mitrovici.¹²

Večina muzealij se nanaša na obdobje 1941—1945.

Za tematski prikaz »Okupacija« razpolaga muzej z vrsto muzealij. Sem spadajo razne nemške čelade, paradna SS in druga pokrivala, nemški opasači, odlikovanja, našitki z rokavov nemških vojakov, posodice za zbiranje Zimske pomoči, značke Kärntner Volksbunda, Steirischer Heimatbunda, izkaznice itd. Med pomembne muzealije te vrste se uvršča tudi kompletna uniforma Franca Steindla, vodje Heimatbunda, ki jo je takoj po osvoboditvi kupil v Mariboru za uprizarjanje partizanskih skečev slovenjegraški domačin Miha Pogorevčnik in jo nato prodal muzeju.

Ena najpomembnejših trofej iz prvega leta upora je pištola Walter, kalibra 6,35, komandirja nemške žandarmerijske postaje, ki ga je ustrelila Pohorska četa v Ribnici na Pohorju 11. avgusta 1941.¹³

Relativno precej gradiva je iz pohoda II. grupe odredov. Med muzealijami naj omenimo sanitetne pripomočke iz štabne zaščitne čete, ki jih je nosil Franci Mekin-da in jih je leta 1955 izročil muzeju.

Izredno dragocene so muzealije, ki jih je uspel muzej zbrati za 1. Pohorski bataljon, in sicer: posoda za mleko, kramp, drvarska žaga — vse to so prvi pohorski partizani uporabljali v taborišču vzhodno od Velike Kope. Iz bitke na Skrivnem hribu pri Štalah, znane pod imenom »boj na Planinki«, kjer so padli trije partizani in trije Nemci, hrani muzej puškino cev in bajonet, ki ju je po boju našel in zakopal gozdni prevoznik Pergerjeve graščine Jože Založnik. Nemci so ga prisili, da je peljal najprej mrtve Nemce, nato pa partizane do Križnega jarka, to je do začetka gorske električne železnice.¹⁴

¹¹ Zastava je na stalni muzejski razstavi, grb pa v depozu. Podobno zastavo so Črnjanom odnesli med okupacijo Nemci in je sedaj v Celovcu.

¹² Komunisti so bili tedaj brez služb in sredstev. Zato so osnovali tkalnico, ki je bila v opuščeni strojnici v Joštovem mlinu, kamor so postavili štiri tkalske stroje. (Glej publikacijo »Slovenj Gradec ob občinskem prazniku 25. VIII. 1957«, str. 56, 57.)

¹³ Muzeju jo je podaril leta 1953 Ivo Skerlovnik, ki je bil ob napadu partizanom za vodiča.

¹⁴ To so bili trije padli partizani iz Pohorskega bataljona: Kalšan Ivan-Bosnace, četni komisar, Franc Ravnikar-Tine, rudar iz Zagorja, četni vodnik ter brivec Gojko. Pokopani so v grobnici v Parku herojev v Slovenjem Gradcu skupno s štirimi borci Pohorskega bataljona, ki so padli 17. januarja 1943 pri Št. Vidu nad Valdekom: Pepca Tekavec, Karel Rotovnik-Gojko, Karel Dolinšek-Čiko iz Zagorja in Franc Hudomalj-Milorad. Vse so Nemci v Slovenjem Gradcu javno izpostavili in sramotili. Pred kratkim je muzej dobil fotografijo, za katero domneva, da predstavlja prvi tri borce na vozičku gorske električne železnice.

Iz novembra 1942 je kopija že navedenega vpisa Pohorskega bataljona v spominsko knjigo v koči na Kremžarjevem vrhu.¹⁵

Med dragocene eksponate spadajo tudi: pisalni stroj šaleško-mislinskega okrožja, na katerem so tipkali in razmnoževali razglase, radijska poročila, letake in pesmi za I. Pohorski bataljon; ura budilka legendarnega »pohorskega kralja«, narodnega heroja Alfonza Šarha, ki je dostikrat klicala Pohorski bataljon in ki jo je Šarh oddal 26. novembra 1942 svaku Tratniku pri Primožu nad Vuzenico, da jo da v popravilo. Anton Nadernik, po domače Tratnik, jo je našel v svoji domači hiši za tramom, ko se je po treh letih vrnil 1945 iz taborišča Dachau.

Posebno ustno izročilo spremlja razstavljenе čevlje, ki sta jih nosila partizana Kranjčevega bataljona II. grupe odredov in pozneje I. Pohorskega bataljona dr. Dušan Mravljak-Mrož in Zdravko Čebular, domačin iz Mislinja. Ta dva sta zadnjega avgusta 1942 — kar je razvidno iz druge zanimive muzealije »Untersteirischer Kalender« za leto 1942,¹⁶ v katerega je Verdnikova, po domače Lakovnikova mama, vpisovala vse pomembne dogodke iz časov pohoda II. grupe odredov in ga je leta 1945 podarila muzeju — prišla na javko v Šmiklavž do kmeta Lakovnika. Tam so ju preobuli; Čebularjev Zdravko je ob tej priliki naročal Lakovnikovi, naj njune stare čevlje dobro hrani, da bodo nekoč svobodni ljudje videli, koliko so partizani pretrpeli na tem pohodu. Oba sta pozneje padla 8. januarja 1943 na Pohorju.

Značilna muzealija je tudi srebrnik za 5 RM z vtisnjeno Hindenburgovo glavo, ki sta ga novembra 1942 podarila po domače Popijalovi, partizansko »Pavčkovi« mami iz Legna komandant II. grupe odredov Stane-Franc Rozman in komandant Pohorskega bataljona Rudolf Mede-Groga. Hranila ga je v spomin nanju.

Iz te zvrsti eksponatov je zanimiva beležnica pesmi, ki jih je pel prvi Pohorski bataljon 17. novembra 1942 na prvem večjem srečanju prebivalstva Mislinjske doline s partizani v Golavabuki pri Marzelu, po domače Črničniku.¹⁷ Večina muzealij, ki so v zvezi s I. Pohorskim bataljonom, je razstavljenih.

Zelo pomembne so muzealije 1. koroške čete, Koroškega bataljona ter kasnejših koroških vojaških formacij:¹⁸ kotliček iz taborišča 1. koroške čete, ki ga je uporabljala pozimi 1942-1943 na področju Pece; ročna bomba, ki jo je nosil borec 1. koroške čete Stane Mavrič od jeseni 1942;¹⁹ raketna pištola jugoslovanske izdelave, ki jo je pred napadom I. Koroškega bataljona na Mežico zvečer 3. aprila 1943 pustil pri Burjaku v Topli komandant Stane;²⁰ trofeji iz napada na Mežico v noči od 3. na 4. april 1943; nemški opasač in nemški zemljevid Koroške, ki ju je poklonil muzeju Ivan Krautberger-Gagovič, ki se je tedaj kot borec štabne zaščite IV. operative cone s komandantom Stanetom udeležil tega napada; zanimiv je tudi zemljevid, s katerim je prišel jeseni 1942 na Koroško ing. Pavle Žaucer-Matjaž.

Med dragocene tovrstne eksponate spada bluza, ki ima na levem rokavu polozajni znak komandanta II. bataljona Vzhodnokoroškega odreda. Nosil jo je eden prvih koroških partizanov-domačinov Albert Konečnik-Modras, ki jo je tudi odsto-

¹⁵ Originalna knjiga je žal izginila na razstavi, ki jo je priredil Okrožni odbor OF Maribor leta 1952. Prav tako od tedaj ni mogoče najti žandarmerijske knjige nemške občine Slovenj Gradec, kjer so bili vpisani tri dni zapored podatki o prvih partizanskih streljih v slovenjegraški okolici. Prim. publikacijo »Slovenj Gradec ob 700-letnici«, članek B. Žolnirja na str. 56.

¹⁶ Ta arhivalija je pri arhivskih zbirkah.

¹⁷ Beležnica je evidentirana med arhivskimi listinami.

¹⁸ Vzhodnokoroški odred, Koroška grupa odredov in Koroški odred.

¹⁹ Muzeju jo je podaril Stane Mavrič leta 1953.

²⁰ Muzeju jo je priskrbel Albert Konečnik-Modras leta 1952.

pil muzeju. Zelo dragocena je puška, ki ima v kopito vrezan znak z imenom »Dušan«; nosil jo je nekaj časa znani koroški partizan Benedik Grabnar-Dušan.²¹

Omenimo naj še orožje in osebne predmete zelo popularnega borca na Koroškem, narodnega heroja Toneta Okrogarja-Nestla iz Zagorja, prvega mitraljezca Koroške čete, komandanta bataljona Vzhodnokoroškega in Koroškega odreda.

Za osvetlitev mladinskega gibanja v obdobju od oktobra 1943 do julija 1944 je važna beležnica iz Lipetovega bunkerja, ki jo je pisal aktivist Slavko Gams-Lipe, in navaja po datumih vse prispevke, ki so jih v tem obdobju zbrali slovenjegraški mladinci: hrano, sanitetni, tehnični in drugi material.²²

Izredno lepe muzealije so s pohoda in iz borb XIV. divizije na tem področju februarja 1944: konjsko sedlo, ki so ga 21. februarja 1944 pustili borci XIV. divizije pri Pritržniku na Graški gori, mitraljez »Šarac«, najden med hlodi na kraju največje bitke XIV. divizije 21. in 22. februarja 1944 na Graški gori; »Ronkov meč«, ki ga je našel kmet Ivan Marzel, po domače Bučinek iz Smiklavža, na mestu, kjer je 21. februarja 1944 padel narodni heroj Lado Mavsar-Ronko, komandant bataljona Šerčerjeve brigade.

Med muzealijami pod tematiko »V naših krajih po II. zasedanju AVNOJ« so zelo zanimivi lističi iz koroške tehnike »Netopir«²³, ki so jih trosili v času avnojske kampanje v krajih severozahodno od Slovenjega Gradca.

Na oblastni komite KPS za Koroško, Pokrajinski odbor OF za Slovensko Koroško in koroške vojaške enote v letu 1944 nas opozarjajo ohranjeni žigi »ObKOM za Slovensko Koroško«, »Osvobodilna fronta Slovenskega naroda — Pokrajinski odbor za Slovensko Koroško«, ki ju je odstopil muzeju sekretar Pokrajinskega odbora OF za Slovensko Koroško Karel Prušnik-Gašper, in žig štaba Koroškega odreda, ki ga je izročil borec tega odreda Tone Urbas; ameriška brzostrelka, ki so jo ameriškemu letalcu zaplenili Nemci, njim pa na Gurah partizani,²⁴ ter oklopna plošča uničenega nemškega tanka iz velike bitke koroških partizanov od 19. do 25. avgusta 1944 pri Črni, za katere so prejeli zahvalo zavezniškega komandanta generala Alexandra.

Najbolj pretresljivi muzealiji, ki pričata o nacističnem terorju v teh krajih, sta borovo deblo iz gozda Zadule pri Črnečah, zahodno od Dravograda, ob katerem so streljali jeseni 1944 talce in jih tam tudi pokopavali — na deblu se v višini srca še poznajo sledovi strelav — ter okrvavljena bluza »Štajerske Lenčke« — Lenčke Marzel iz znane partizanske domačije Marzelovih, po domače pri Kranjcu v Gola-vabuki, ki jo je komandant Stanè imenoval pri »Slovencu«.²⁵

Muzej hrani tudi krpo in beli rokavni trak z znakom »I-C« (znak barake) taboriščnega oblačila Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca iz koncentracijskega taborišča v Buchenwaldu.

Prav tako so kompleksno obdelani partizanski tisk in tehnike tega področja. Muzej ima mnogo originalnih eksponatov, kot na primer razmnoževalni stroj iz znamenite tehnike okrožja KPS Dravograd »Kajuh«, ki je bila v podzemnem bunkerju v gozdu v Vodrižu, južno od Slovenjega Gradca, od septembra 1944 do osvo-

²¹ Grabnar B.-Dušan je bil od poletja 1943 komandir 1. koroške čete I. Koroškega bataljona, nato komandant I. bataljona Zidanskovke brigade. Padel je 6. marca 1944 v Skomarjih nad Vitanjem.

²² Beležnica je med arhivskimi listinami.

²³ Tehnika je delala od maja 1944 do osvoboditve.

²⁴ Muzeju jo je poklonil Drago Druškovič.

²⁵ Kurirko Lenčko Marzel so ustrelili gestapovci 1. maja 1944 v bližini domače hiše ob reki Mislinji, ko je kot ilegalna partizanska kurirka in obveščevalka Pohorske brigade nesla obvestilo partizanom.

boditve,²⁶ in originalne matrice za natis brošure »Stranka« iz poglavja VKP/b tehnike »Netopir«.

Dragoceni so eksponati iz partizanskih bolnic: operacijske mize bolnice, ki je delovala v Gradišu pod Malo Kopo od 1. maja 1944 do osvoboditve, kirurški instrumentarij bolnice »Pavček«, steklenica z vloženim popisom dveh ranjencev, umrlih pri bolnici »Pavček«, in sanitetni pripomočki iz koroške bolnice »B-11«, ki je bila v gozdu nad kmetom Plaznikom v Bistri nad Črno od poletja 1944 do osvoboditve.

Številni razstavni predmeti se nanašajo tudi na kurirske zveze, ki jih osvetljujejo pri arhivskih listinah navedeni kurirski dnevnik stanice »1-11« v gozdu Mihe Potočnika-Matija na meji med Zgornjo Koprivno in Remšnikom od 1944 do 1945; stanic »1-8« in »TV-31-S«, ki sta bili od prihoda XIV. divizije oziroma že od pozne jeseni 1943 na Brdah pod Veliko Kopo na Pohorju.²⁷

Razen teh muzealij, ki so na stalni razstavi, naj omenimo še: vžigalnik (kresilni kamen, gobo, jeklo), ki so ga imeli partizani zaščitne čete Vrhovnega štaba NOV in POJ v Bosni 1942;²⁸ zanimive so tudi nemške štampljke s partizanskimi parolami v slovenskem jeziku, na primer: »Nemčiji banditi ne bodo vsega požrli!« ali »Glad je tvoj strup proti banditom!«, s katerimi so Nemci žigosali pisma, namenjena okoliškemu kmečkemu prebivalstvu, za katerega so vedeli, da podpira partizane v krajih, kamor si sami več niso upali.²⁹

Na zadnjih bojiščih druge svetovne vojne od 14. do 15. maja 1945 pri Dravogradu je najden tudi žig SS-Gebiersdivision Croatien. Med najnovejše pridobitve muzeja spada prestreljen šifriran dnevnik koroške bolnice »B-11« v Bistri, ki ga je nosil Peter Tomazin-Skala; parabola, ki jo je kot komisar Šerčerjeve brigade maja 1944 v boju na Graški gori zaplenil Miha Butara-Aleks; dnevnik Alberta Mirkaca iz Golavabuke. Na dvesto straneh opisuje usodo slovenskega mladeniča, nasilno mobiliziranega v nemško vojsko, ki pa je 28. aprila 1944 šel v partizane, in bil borec diverzantske minerske skupine IV. operativne cone; dnevnik Ivana Kaca-Muca iz Slovenjega Gradca od 1. aprila 1944 do 2. oktobra 1944, v katerega je zapisoval pomembnejše dogodke iz slovenjegraške okolice, ter dnevnik povelj (od 26. aprila do 22. maja 1945) I. Severnokoroškega bataljona, ki se je bojeval na Svinji planini.³⁰

Med muzealijami, ki jih je muzej evidencial na terenu in so na razpolago, naj omenimo: nosila za ranjence XIV. divizije, ki jih je pustila ta enota februarja 1944 na najzahodnejši točki svojega pohoda pri kmetu, po domače Hedu, partizansko »Golažu« v Koprivni,³¹ nosila iz »Pavčkovih« bolnic, ki ležijo na javki pri Mirkacu, po domače Rebrniku v Golavabuki, pri kmetih nad Javorjem pod Uršljo goro je več kontenderjev, v katerih so zavezniška letala odmetavala ponoči pomoč; kotel iz »Pavčkovih« bolnic, ki je pri kmetu Turičniku v Golavabuki; ura komandanta Franca Pasterka-Lenarta itd.

²⁶ Muzeju ga je poklonil skupaj z arhivom v imenu tehnikov te tehnike kurir Lojze Marzel-Vedrin, po domače Crnivnikov iz Golavabuke.

²⁷ Kurirske dnevnike so izročili muzeju leta 1955 Miha Potočnik-Matija za »1-11«, Jože Andrejč-Alah za »TV-31-S« in Ivan Hodnik za vojaško stanico »1-8«.

²⁸ Ing. P. Zaucerju-Matjažu ga je dal Iso Brdarić, borec te čete.

²⁹ Te muzealije so bile najdene v Mežici.

³⁰ Muzeju ga je izročila vdova po umrlem partizanu Arehu.

³¹ Muzej jih hrani pri Silvu Rožancu v Črni.

IV. Pregled razstave

Iz zbranega gradiva je mogoče jasno razbrati zemljepisno področje, ki ga je muzej vključil v svojo zbirno domeno. Muzej je bil prvotno usmerjen predvsem v zbiranje in prikazovanje gradiva iz NOB. Zaradi pravilne usmeritve, pobude Bogdana Žolnirja in vedno večjega bogastva zbirk iz dobe med obema vojnama je prarastel v Muzej ljudske revolucije.

Muzejske stalne in občasne razstave so dejansko ena osnovnih dejavnosti tega muzeja.

Stalna razstava je urejena po kronološkem zaporedju, zlasti kompleksno so obdelani partizanski tisk, saniteta, kurirske zveze in okupatorski teror.

V prvi sobi so razstavljeni eksponati, ki nam v pregledni obliki prikazujejo razvoj revolucionarnega delavskega gibanja Koroške. Posebna pozornost je posvečena prikazu vpliva oktobrske revolucije, partijski organizaciji, ki jo je vodil Lovro Kuhar, plebiscitni dobi in stališču komunistov do plebiscita, odmevom ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije leta 1923, ilegalnim partijskim prehodom čez mejo, odporu mežiških rudarjev in drugih delavcev proti fašistični Orjuni, III. kongres SKOJ v Kefrovem mlinu leta 1926, partijski organizaciji na Ravnah in okrožju »Sever«, nadalje prikazu gospodarske krize leta 1933, delovanju komunistov Mislinjske doline, zletom Svobod, ustanovitvi partijskih celic na Prevaljah, v Podkraju, Mežici in na Ravnah, taborom napredne študentske mladine ob severni meji. Razvrstitev predmetov je razporejena skladno glede na splošni in lokalni razvoj, kar zlasti pritegne zanimanje obiskovalca.

Druga soba prikazuje obdobje od leta 1941 do prihoda II. grupe odredov iz Koroške jeseni 1942. Tu je prikazan prihod nemških okupatorjev, selitve Slovencev, listina za izseljevanje, ki so jo kulturbundovci vnaprej pripravili; posebna pozornost je posvečena prvemu organiziranemu uporu pod vodstvom komunistov-domačinov.

Tretja soba prikazuje II. grupo in I. Pohorski bataljon do njegovega padca ter vzporedno razvoj OF na Koroškem; nadalje 1. koroško četo in I. Koroški bataljon ter napad na Mežico. Razstavljeni eksponati dejansko zajemajo obdobje od jeseni 1942 do pomladi 1943.

V četrti sobi je prikazana ponovno oživljena partizanska aktivnost na Pohorju poleti 1943, ustanovitev Vzhodnokoroškega odreda, prihod XIV. divizije in njeni boji februarja 1944, ustanovitev Pohorske brigade, Koroške grupe odredov; politični razvoj: belopeška konferenca in ustanovitev OK KPS za Koroško, razvoj mežiškega in šaleško-mislinjskega okrožja, Oblastnega komiteja KPS in Pokrajinskega odbora OF za Slovensko Koroško. Razstavljeni so tudi eksponati tehnik obeh okrožij, vojaških enot in sanitete s tega področja.

Naslednja soba je posvečena terorju v teh dolinah — dravograjski mučilnici, streljanju talcev in internacijam.

Zadnji razstavni prostor prikazuje boje Koroškega in Lackovega odreda, nadalje zaključne boje za osvoboditev ter grafikon s podatki o herojih, padlih in interniranih ter udeležencih NOB iz teh krajev.

Odveč bi bila razmotrivanja o vsebini scenarija, menim pa, da sta se lepo ujela scenarij in arhitektonska domiselnost.³² Črne kovinske strune, razpete na stenah, dajejo možnost razstavljanja fotografij in fotokopij vseh dimenzij, medtem ko so ustrezne steklene vitrine s črnim kovinskim ogrodjem primeren in lep okvir muzealijam. Razstava učinkuje lepo in sodobno ter zaradi izrednega bogastva gradiva vzbuja veliko pozornost. Z muzeološko-konservatorskega stališča je sicer treba opozoriti na nujno konservacijo orožja in muzealij ter obenem na zamenjavo

³² Načrt za razstavo je izdelal arhitekt R. Zupan iz Maribora.

originalov na razstavi s fotokopijami ali faksimili. Muzej se tega zaveda, zaradi objektivnih razlogov — pomanjkanja finančnih sredstev — pa tega še ni mogel izvesti.

Razen stalnih in občasnih razstav je muzej nadaljeval z zbiranjem gradiva. Od leta 1956 se je tej dejavnosti pridružila izdelava topografije spomenikov NOB oziroma revolucionarnega delavskega gibanja. Muzej je s svojim topografskim popisom okrog 700 spomenikov na področju gornje Dravske, Mislinjske in Mežiške doline, ki ga je opravil do leta 1958, dal osnovo za delo, ki se sedaj pod njegovim strokovnim vodstvom ob pomoči občinskih odborov Zveze borcev NOV nadaljuje. Letos bo izdano v ciklostilni obliki topografsko gradivo s področja občine Slovenj Gradec, v načrtu pa so ciklostilne izdaje za občine Ravne, Dravograd in Radlje.

Število originalnih arhivskih listin je naraslo na okrog 4000,³³ predmetov na okrog 250 in fotografij na okrog 1000. Medtem ko je arhivsko gradivo že precej pregleno urejeno, so muzealije sicer evidentirane, v inventarno knjigo pa jih je doslej vpisanih 179. Podobno je s fotografijami, ki so v glavnem urejene po kronološkem zaporedju in po enotah. Pomanjkljivost te inventarizacije oziroma evidence je v tem, da nimajo širših opisov: zgodovinske funkcije, izvora in datuma nastanka ter načina prihoda muzealije v muzej. Manjkajo naslovi ljudi, ki bi lahko o njih pričali, ter navedba dokumentov in fotografij, s katerimi so v zvezi.

To je pomanjkljivost, ki nikakor ni lastna samo temu muzeju, ampak jo je opaziti pri vseh muzejih ljudske revolucije in oddelkih NOB. Te ustanove so namreč nastajale z mnogo večjo mero ljubezni in dobre volje kot pa iz muzejskih izkušenj. Muzej v Slovenjem Gradcu ima pred drugimi to prednost, da ima človeka, ki je vse gradivo s pomočjo občinskih odborov organizacije Zveze borcev NOV zbral, ga dobro pozna in lahko podatke še naknadno poišče in dopolni.

Poleg navedenih rednih dejavnosti je muzej potrđil upravičenost svojega obstoja tudi z dvema samostojnima publikacijama »Partizanski tisk ob Meži, Mislinji, Dravi« in »Življenje narodnega heroja Franja Vrunča«³⁴ ter s štiriindvajsetimi priložnostnimi sestavki, ki jih je Bogdan Žolnir napisal na osnovi muzejskega listinskega gradiva v lokalnem časopisju, v revijah in publikacijah ob priložnosti raznih spominskih proslav v koroških krajih.³⁵

Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu se je glede na bogato arhivsko in muzejsko gradivo uvrstil med najboljše te vrste pri nas. Priznanje za to delo je muzej dobil tudi z uradnim aktom Sveta za kulturo in prosveto LRS z dne 8. septembra 1961, ki je uvrstil Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu v seznam muzejev in muzejskih zbirk pri Svetu za kulturo in prosveto LR Slovenije pod številko 8. Ta akt sicer le malo pove o ogromnem trudu in zbirateljski vnemi uslužbencev in sodelavcev, ki so omogočili, da je bilo zbrano tako bogato muzejsko in arhivsko gradivo.³⁶

Morda bi ne bilo odveč na tem mestu načeti vprašanje, da se Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu preosnuje v Pokrajinski muzej ljudske revolucije za Slovensko Koroško, zlasti še zato, ker se je temu vprašanju doslej posvečalo vse premalo pozornosti. Žal v Sloveniji ni institucije, ki bi sistematično zbirala arhivsko in muzejsko gradivo za celotno Slovensko Koroško. Zato bi bilo želeli, da bi muzej v bodoče razširil svojo dejavnost tudi v tej smeri.

Dr. Marjan Britovšek in Olga Kastelic

³³ Tu niso všteti okupatorjevi dokumenti.

³⁴ Obe knjigi je izdala založba Obzorja, Maribor 1962. Glej tudi brošurico »Slovenj Gradec ob občinskem prazniku 25. 8. 1957«.

³⁵ Članki Bogdana Žolnirja so izšli v naslednjih časopisih: Koroški fužinar, Mislinjska dolina, Večer, Tovariš, Ljudska pravica in Delo. Glej bibliografijo literature NOB v letih 1946—1959 in za leto 1960 avtorja dr. Franceta Škerlja.

³⁶ Velika zasluga za to pripada Muzejskemu svetu in Občinskemu ljudskemu odboru v Slovenjem Gradcu.

Kratka informacija o delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1960 in 1961

Kakor smo že poročali,* je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani nastal leta 1959. Pravila, ki jih je sprejel svet Inštituta, so določila njegove glavne naloge. Dejavnost v letih 1960 in 1961 se je razvijala v skladu s temi nalogami. O tej dejavnosti dajemo kratko informacijo.

Zgodovinski oddelk je razvil svoje delo dokaj uspešno. Njegovi člani so nadaljevali s sodelovanjem pri sestavljanju kratkega pregleda zgodovine KPJ-ZKJ. Obdelali so posamezne zgodovinske teme v obliki člankov, razprav, elaboratov. Zbirali in sistematizirali so gradivo o pomembnejših dogajanjih, n. pr. o vukovarskem kongresu KPJ, o III. konferenci KPS, o kočevskem procesu l. 1943 i. dr. Izdelali so elaborat o sindikalnem gibanju v Sloveniji med obema vojnama. Sestavili so kronologijo za leto 1941 in 1942. Za dvajsetletnico vstaje so pripravili obsežno gradivo o vstaji na Slovenskem leta 1941, ki je služilo avtorjem referatov ter spominskih in drugih člankov. Za enciklopedijo so napisali 36 biografskih člankov in 5 člankov, ki obravnavajo pojme, med njimi Komunistično stranko v Sloveniji. Sodelavci oddelka so zbirali spomine in drugo gradivo ter ga urejevali (n. pr. arhiv slovenskih komunistov v Sremski Mitrovici).

Sodelavci zgodovinskega oddelka so prevzeli slovensko izdajo VI. toma »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, ki se nanaša na borbe v Sloveniji. Pripravili so za tisk 5. in 6. knjigo (v letu 1960, obe sta izšli leta 1961) ter 7. in 8. knjigo (v letu 1961, obe sta izšli leta 1962). Izvršili so pripravljala dela za I. knjigo »Dokumentov ljudske revolucije 1941 do 1945«, ki bo zajela dokumente CK KPS, Izvršnega odbora in Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte, članke vodilnih osebnosti v osrednjih glasilih ipd. Izven delovnega načrta so pripravili večji del knjige s korespondenco Edvarda Kardelja v Ljubljani iz dobe oktober—december 1942.

Skupno s sodelavci Muzeja narodne osvoboditve so sodelavci zgodovinskega oddelka in knjižnice pripravili za tisk 2. knjigo II. dela zbornika »Fotografski dokumenti o boju KPS«, ki je izšla l. 1962, in delali za 3. knjigo istega dela. Sodelavci zgodovinskega oddelka in arhiva CK ZKS so pripravili 1. in 2. knjigo I. dela istega zbornika za dobo 1869—1941.

Vsak sodelavec se je poleg kolektivnega dela osredotočil v svoji osnovni temi ali v nekaj temah lastnega referata, s področja katerega je pisal članke ter nudil konsultacije in drugo strokovno pomoč uporabnikom Inštituta. Tako je nastala anketa o socialni in politični strukturi partizanskih čet leta 1941 in tako so nastajali članki za razne publikacije, predvsem za »Prispevke za zgodovino delavskega gibanja«.

»Prispevki za zgodovino delavskega gibanja« so glasilo Inštituta, ki ga ureja poseben uredniški odbor iz uslužbencev Inštituta in nekaterih zunanjih sodelavcev. V letu 1960 sta izšli dve številki večjega formata, vsaka po 386 strani, v letu 1961 pa dvojna številka 1—2 z obsegom 422 strani. Vsebinsko in usmerjenost glasila

* Glej Prispevke za zgodovino delavskega gibanja, leto 1960, št. 1, str. 368.

označujejo predvsem lastna avtorska dela sodelavcev Inštituta z novimi dognanji iz najnovejšega zgodovinskega opisa o delavskem gibanju, komunistični partiji in ljudski revoluciji.

Člani zgodovinskega oddelka so skupaj z arhivarji pripravili in organizirali razstavo »Dokumenti o vstaji v Sloveniji 1941«, ki je bila ob kongresu arhivarjev na Bledu in pozneje v prostorih Inštituta. Udeležili so se kongresa sociologov in filozofov, kongresa arhivistov in III. kongresa zgodovinarjev Jugoslavije.

Sodelavci Inštituta in njegovega zgodovinskega oddelka so se udeležili II. kongresa vojnogodovinskih in orožarskih muzejev maja 1960 na Dunaju, XI. mednarodnega kongresa za zgodovinske vede avgusta 1960 v Stockholmu ter II. mednarodnega kongresa za zgodovino odporiških gibanj marca 1961 v Milanu. Za zadnji kongres so sodelavci Inštituta sestavili poročilo o donesku narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji k skupni zavezniški stvari in o pomoči zaveznikov slovenski partizanski vojski.

Inštitut vzdržuje stike z inštituti Gramsci in Feltrinelli ter z arhivom Odporiškega gibanja v Trstu, s sorodnimi inštituti v Berlinu (NDR) in v Budimpešti, z

Arhivski oddelk, ki je dobil nove, specialno adaptirane prostore, je nadaljeval urejanje obsežnih fondov — okrog šest milijonov dokumentov. Provenienčno in kronološko je urejeval fascikle, jih tehnično opremljal, inventariziral v seznamih itd. Sprejemal je nove arhivske fonde: leta 1960 je 27 posameznikov izročilo arhivu skupno 50.000 dokumentov, 52 raznih zvezkov, dnevnikov in blagajniških knjig; leta 1961 je 19 oseb prineslo 2.200 dokumentov, 147 letakov, 8 zvezkov sejnih zapisnikov ter dnevnik borca; sprejel je arhive posameznih ustanov. Inventariziran muzejem mesta Varšave in z drugimi znanstvenimi ustanovami v tujini. je bil arhiv iz Kamnika (1983 dokumentov) in obdelan arhiv iz Novega mesta (7197 dokumentov). Urejena in inventarizirana je bila arhivska zbirka »Taborišča«.

Sodelavci arhivskega oddelka so l. 1960 popisali arhivsko gradivo iz NOB v lokalnih muzejih Primorske, Notranjske in Dolenjske.

Arhivski oddelk je poskrbel, da je konservatorski oddelk restavriral ali preventivno laminiral listine, ki so bile v slabem stanju oziroma poškodovane: leta 1960 nad 4400 dokumentov, leta 1961 pa 2970 listin. Zbral je številne spomine udeležencev revolucionarne preteklosti: za dobo pred drugo svetovno vojno leta 1960 spomine od 82 avtorjev, leta 1961 pa od 11 piscev, za dobo NOB leta 1960 od 29 in leta 1961 od 37 avtorjev. Mnoge spominske sestavke je arhivski oddelk posredoval uredništvu spominskega zbornika »Četrdeset godina«, ki jih je priobčilo v zvezkih tega zbornika.

Arhiv je leta 1960 obiskalo 644, leta 1961 pa 780 uporabnikov.

Fotografski laboratorij arhivskega oddelka je izgotovil leta 1960 nad 5.500 fotokopij dokumentov in 1400 posnetkov v mikrofilmu, leta 1961 pa 7865 povečav in 25.136 mikroposnetkov.

Člani arhivskega oddelka so sodelovali pri »Prispevkih«, pri pripravah razstav, pri redakcijah raznih zbornikov in pri drugih delih v zvezi s proslavo 20-letnice vstaje.

Knjižnica inštituta, ki ima nalogo, da postane specializirana knjižnica za zgodovino delavskega gibanja, komunistične partije in ljudske revolucije, je doslej zbrala nad 17.000 bibliografskih enot. Leta 1960 je pridobila 582 novih knjig in 51 revij ter 28 časnikov, od tega 372 domačih in 261 tujih knjig in revij, leta 1961 pa vsega 1138 novih bibliografskih enot, od tega 815 domačih in 323 tujih. Knjižničarji so leta 1960 izdelali bibliografske preglede člankov o NOB v letu 1941, leta 1961 pa registrirali 1905 člankov, ki obravnavajo delavsko gibanje in NOB; izdelali so tudi kartotečne liste z registami. Urejevali in dopolnjevali so zbirko okupatorjevih letakov iz dobe 1941—1945. Knjižnica je leta 1960 začela zbirati podatke za centralni

katalog partizanskega tiska. Izposodila je tega leta 4446 knjig ali revij; leta 1961 jo je obiskalo 393 uporabnikov, ki so si izposodili 4236 knjig in časopisov.

Uslužbenci knjižnice inštituta so pripravili v Muzeju narodne osvoboditve posebno razstavo narodnoosvobodilnega tiska, ki je bila odprta za III. kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, ter sestavili referat z naslovom »Razvoj Centralne tehnike KPS in pokrajinskih tehnik v letih 1941—1945«. Prebran je bil udeležencem kongresa ob otvoritvi razstave.

Muzej narodne osvoboditve, ki je leta 1959 postal organizacijska enota Inštituta, je v omenjeni dobi priredil dve razstavi:

— prvo, »Okupatorjevi zapori in taborišča«, ki jo je odprl 26. novembra 1960*;
— drugo, svojo stalno razstavo v lastnem poslopiju, ki jo je preurejal vso prvo polovico leta 1961 in je bila odprta za obiskovalce k jubilejnim dnevom ob dvajsetletnici vstaje.

Razstave muzeja privlačijo pomembno število obiskovalcev: leta 1960 jih je bilo 46.927, leta 1961 pa 70.469.

Poleg tega je muzej prenesel razstavo »Okupatorjevi zapori in taborišča« v Novo mesto, Celje, Maribor in Novo Gorico, kjer jo je obiskalo 54.000 oseb.

Muzej je razstavil v Mali galeriji grafike iz svojih fondov likovnih del o NOB. Ob začetku procesa proti nacističnemu zločincu Eichmannu je razstavil dokumentarno gradivo, ki slika dejavnost tega fašističnega sadista na jugoslovanskih tleh.

Muzej, ki razpolaga z bogato zbirko likovnih del iz narodnoosvobodilne borbe, je leta 1960 pridobil 4700 novih del, tako da je celotna zbirka narasla na 8569 del.

Izpolnjuje se tudi depo z muzejskimi predmeti. Fototeka ima nad 120.000 fotografij.

Muzej je nadaljeval začeto topografijo in evidenco spomenikov revolucije. V 20 občinah je ta posel zaključen, v 62 se nadaljuje. Bilo je evidentiranih 7035 spomenikov.

V sestav inštituta je kot posebna enota bil vključen **konservatorski oddelek**. Leta 1961 je restavriral 5962 zelo poškodovanih dokumentov, kar znaša 1562 listin več kot v letu 1960. Poleg tega je razlepil 1500 dokumentov in restavriral 343 listov partizanskega tiska in grafik.

Z uredbama št. 108 in 109 Izvršnega sveta Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, objavljenima v »Uradnem listu LRS« št. 20 dne 14. junija 1962, in ki sta začeli veljati dne 22. junija 1962, se je Muzej narodne osvoboditve ločil od Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in prejel naziv **Muzej ljudske revolucije**.

V zvezi s tem so se spremenile nekatere določbe uredbe o ustanovitvi Inštituta (Uradni list LRS, št. 23-129/59), ki ostane kakor doslej znanstveni zavod. Muzej ljudske revolucije je postal samostojna kulturno-prosvetna ustanova ter je prevzel tudi konservatorski oddelek in knjigovoznico.

V zvezi s 33. členom zakona o tisku in o drugih oblikah informacij (Uradni list FLRJ, št. 45/60) daje Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani naslednje poročilo o finančnem in materialnem poslovanju »Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja«, letnik 1961, št. 1—2:

I. Naklada	3000 izvodov
Prodanih	1078 izvodov
Zamenjanih	167 izvodov
Na zalogi	1755 izvodov

* Podrobneje o tem glej v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, leto 1960, št. 2, str. 355.

II. Dohodki:

— subvencije Sklada za pospeševanje založniške dejavnosti	800.000 din
— dohodek od prodaje	1,293.000 din
	<hr/>
	Skupaj 3,093.000 din

III. Izdatki:

— avtorski in uredniški honorarji	935.890 din
— tiskarski stroški	2,786.513 din
	<hr/>
	Skupaj 3,722.403 din

Beležke o zgodovinski literaturi*

Ivan Regent, Poglavlja iz boja za socializem, knjiga III. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, strani 313.

V tretji knjigi** je Ivan Regent zbral članke, razprave in govore, nastale v dobi po drugi svetovni vojni in z njo zaokrožil dobo svoje politično-publicistične dejavnosti, ki obsega nič manj kot triinpetdeset let — od 1906 do 1959; to so tri različna obdobja v razvoju delavskega gibanja: doba socialne demokracije, doba komunistične partije med obema vojnama in doba graditve socializma v novi Jugoslaviji.

Tretja knjiga, ki zajema 38 sestavkov, je prvenstveno posvečena tretjemu obdobju. Če izvzamemo poročilo »Politične, gospodarske in narodnostne razmere v Julijski krajini« (str. 31—38), ki je nastalo v letu 1920, so bili vsi ostali prispevki napisani in objavljeni v letih 1949 do 1959. Z razliko od prvih dveh knjig, kjer so članki v glavnem razporejeni kronološko po datumih nastanka, se tretja knjiga odmika od tega načela, spisi so namreč grupirani po problematiki, ki jo obravnavajo.

V prvo skupino je šteti prispevke znanstveno-memoarskega značaja, ki obravnavajo politično-organizacijski razvoj delavskega gibanja, oziroma delavskih strank v preteklosti in so pomembni za vse raziskovalce, ki proučujejo razvoj delavskega gibanja. Najobsežnejši in najpomembnejši je sestavek »Nekaj o socialističnem gibanju na Primorskem« (str. 7—30), ki zgoščeno prikazuje razvoj italijanske in jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu in boj proti nacionalističnim težnjam članstva in posameznih voditeljev. Dobo socialne demokracije dopolnjujejo še spisi: Ivan Cankar v Trstu, Ob 60. obletnici ustanovnega kongresa Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji in »Ljudski oder« v Trstu — prva slovenska ljudska univerza. Z memoarskim spisom »O ustanovitvi komunistične partije v Julijski krajini in Istri« (str. 39—61) se avtor dotakne naslednje dobe po prvi svetovni vojni, za katero pa je najznačilnejše zgoraj omenjeno poročilo iz 1920. leta, ki je originalen dokument tedanje dobe. S predgovorom o Antoniju Gramsciju, ki ga je objavil v prevodu knjige »Pisma iz ječe« Antonija Gramscija, dopolnjuje avtor pregled dogajanja v Julijski krajini z vidika splošnega razvoja KPI.

V naslednjo skupino moremo uvrstiti spise, ki preprosto, logično in utemeljeno obravnavajo vprašanje bodočnosti Svobodnega tržaškega ozemlja, kritizirajo stališča italijanske vlade in nacionalističnih organizacij, predvsem pa protijugoslovansko kampanjo KPI v dobi Informbiroja. Sem spadajo prispevki na straneh 110—135: Nekaj o vprašanju obrambe demokratične revolucije, Revizija mirovne pogodbe z Italijo, Na Italiji je, da pokaže dobro voljo, Gospodstvo fašistične ideo-

* V rubriki z naslovom Beležke (annotatio) nadaljujemo, priobčevati kratke označbe knjig in drugih izdaj ter navajati njihovo vsebino, naštevajoč najpoglavitejše teme, da tako olajšamo bralcu orientacijo v literaturi. Prve naše beležke glej v številki 2 za leto 1960.

** O I. in II. knjigi glej našo beležko v 2. številki »Prispevkov« za leto 1960, str. 372—375.

logije, Komisiji socialistične internacionale v premislek, Proces proti italijanskim partizanom v mestu Lucca. Narodnostno vprašanje je, v splošnem rečeno, avtorjev najljubši predmet, saj ga v taki ali drugačni obliki obravnava skoraj v vseh člankih; tu je omeniti še sestavka Predvolilni govor v Kopru in Dve pismi (str. 224 do 234). S člankom »K vprašanju revizionizma v marksizmu« avtor dokazuje neupravičenost očitkov vzhodnega socialističnega tabora do jugoslovanske politike.

V tretjo skupino spadajo razprave, ponatisnjene v drugi polovici knjige, ki obravnavajo vsestransko problematiko naše stvarnosti v dobi graditve socializma. Prevladujejo teme o prosveti, kulturi in šolstvu, ki so nastale v letih, ko je bil Ivan Regent minister za šolstvo in prosveto LRS. V člankih so razčlenjene slabosti in možnosti, statistični podatki in ocene, naloge za pospeševanje kulturno-prosvetne in izobraževalne dejavnosti delovnih ljudi. Največja skrb je posvečena vzgoji mladine in preobrazbi šolstva zaradi ustvarjanja novega sloja inteligence. Ob koncu knjige so objavljeni še članki, v katerih se avtor ukvarja z dejavnostjo delavskega prosvetnega društva »Svoboda« oziroma »Zveze svobod« (str. 283—304).

Poleg navedenih skupin vprašanj najdemo v knjigi še druge prispevke, ki se dotikajo zgodovinskih in aktualnih problemov. Posebno zvrst predstavljajo jubilejni in nagrobni govori kot Trideset let dela in boja KPJ, Govor na slavnostni prireditvi na predvečer 29. novembra 1947, Ob krsti Etbina Kristana in Govor na grobeh padlih bojevnikov 1. XI. 1953.

Druga posamezna vprašanja, ki se jih Regent odkrito loteva, so še K našemu petletnemu načrtu, Občina kot organ ljudske oblasti ali komuna; v razpravi Zaradi nekaterih že rešenih problemov govori o verskem vprašanju pri nas. Zanimiva sta tudi članka o novinarstvu in o položaju žena v naši družbi.

Tretja knjiga Ivana Regenta je ponovljen dokaz njegove vsestranske politične dejavnosti; zaradi široko zajete problematike bodo ponatisnjeni sestavki brez dvoma v veliko pomoč bodočim raziskovalcem kateregakoli izmed treh omenjenih razdbij.

Milica Kacin-Wohinz

Srečko Vilhar, Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem. Miša Šalamun, Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis. Ob razstavi »Slovensko primorsko časopisje« in ob zborovanju slovenskih bibliotekarjev, Koper, oktobra 1961. Izdala Študijska knjižnica v Kopru.

Ta knjiga vsebuje, kakor vidimo, dva spisa.

Delo Srečka Vilharja nam prikaže razvoj knjižničarstva in knjižnic na Primorskem. Skopi podatki o začetkih knjižnic so omejeni na Goriško. Prvi podatki iz Trsta in s kraškega področja so iz leta 1905. Avtor se je naslonil na Gaberščkovo delo »Goriški Slovenci«. Zato je za to obdobje poudarek na Goriški, še posebej na knjižnicah slovenskega liberalnega gibanja.

Kasnejše obdobje, zlasti tržaško, je obdelano z uporabo večjega števila virov. Tu se srečamo z lepim prikazom socialističnega »Ljudskega odra«, ki postane najmočnejša slovenska knjižnica Primorske in matica 66 podeželskih knjižnic.

Izavimo za organizacijsko strukturo knjižničarstva pred prvo svetovno vojno in po njej, za veliki vzpon knjižnic (450 po številu) pred nastopom italijanskega fašizma. Le-ta je postopno likvidiral knjižnice v letih 1927 in 1928 in jih končno oblastveno prepovedal v letu 1930.

Zanimiva je ugotovitev, da se fašizem — zaradi ljudskega odpora — ni trudil, da ustanovi fašistične raznarodovalne knjižnice na slovenskem podeželju. Vse fašistične knjižnice izven Trsta in Gorice so skupaj šteje le 5000 knjig.

Študijo zaključujejo podatki o razvoju knjižnic po osvoboditvi in današnja problematika knjižničarstva na Primorskem.

Drugi opis M. Salamunove »Slovensko primorsko časopisje« je za zgodovinarja pomembno delo. Kot navaja avtorica sama, je pri tem delu sodeloval širok krog sodelavcev. S tem smo dobili res izčrpno delo. Poleg bibliografije nas avtorica seznanila tudi z nahajališči posameznih listov. Za vse, ki se ukvarjajo z zgodovino delavskega gibanja, je zlasti važno delavsko časopisje, ki je izhajalo v Trstu.

Iz seznama nahajališč vidimo, da je ohranjeno sorazmerno malo periodike. Fašizem je temeljito očistil vse, kar so hranile tržaške in goriške knjižnice. Pri pregledovanju periodike nam postane očitna bogastvo in pestrost izdaj časopisov ob prelomu stoletja. Ob italijanski zasedbi 1918 so se pogoji spremenili, saj je slovensko časopisje v Primorju navezано sedaj le nase, brez stikov s Slovenijo v Jugoslaviji.

Po letu 1928 pozna primorsko ljudstvo obdobje težke publicistične ilegale. Kljub skrajnemu pritisku ilegalna publicistika ni bila zatrta. V spisu so o tem podatki. Obsežna je bibliografija partizanske periodike.

Za obdobje 1945—1959 pogrešamo pripombe o politični usmerjenosti časopisov, ki so izhajali pod ZVU in tistih, ki izhajajo danes v Italiji.

Naj dedamo še pripombo glede napake na strani 46: kot urednik »Jednakopravnosti« iz Idrije je naveden Anton Kristin (pravilno — Kristan).^{*} Podatke je dobila avtorica v že omenjenem delu A. Gaberščka. Vendar temu ni tako.

Anton Kristan v času 1901—1903, ko je izhajala »Jednakopravnost«, ni bil v Idriji. Tja je prišel marca 1903. O tem je Šlebinger v svoji knjigi »Slovenski časniki in časopisi« leta 1937 dal naslednje podatke: »str. 42/205. Jednakopravnost. Glasilo političnega društva Jednakopravnost v Idriji. Izhaja vsak drugi četrtek. Lapajne v Idriji. Goriška tiskarna A. Gaberšček. Let. I. 1901.« Avtorica se je zanesla Lapajne v Idriji. Goriška tiskarna A. Gaberšček. Let. 1901.« Avtorica se je zanesla na A. Gaberščka in s tem ponovila njegovo napako. O slabostih Gaberščkovega dela »Goriški Slovenci« je napisal izčrpno kritiko Avgust Pirjevec v Sodobnosti leta 1935, na strani 82. Današnja ocena bi bila verjetno še strožja.

J. B.

Dr. Sergije Dimitrijević, Srpski socialisti i ujedinjenje Jugoslavije. »Arhivski almanah«, Beograd, broj 2-3 za 1960 godinu.

Ceprav kratek, vendar vsebinsko bogat, zasluži članek dr. Sergija Dimitrijevića, da v skopi beležki seznanimo z njim naše bralce.

Pisec, ki so mu pri srcu široki zgodovinski problemi, najprej predoči stališče, ki so ga imeli srbski socialisti do nacionalnega vprašanja na Balkanu v začetku dvajsetega stoletja, do leta 1914. Reševali so nacionalno vprašanje »v okviru revolucije, z ustvaritvijo balkanske socialistične federacije«. Dalje se niso spuščali, zlasti niso postavili naloge o razkosanju Avstro-Ogrske, o katerem pravi pisec, da »ni dozorelo« tedaj in da bi to pomenilo podpirati zavojevalna stremjenja lastne srbske buržoazije, njeno velikosrbsko politiko in »nacionalistično-militaristično organizacij«.

Ko preide k prvi svetovni vojni, se pisec solidarizira s stališčem. Dušana Popovića, sekretarja srbske socialnodemokratske stranke, ki je gradil partijsko

^{*} Napaka je nastala pri prepisu iz Gaberščkovih Goriških Slovencev, ki navaja točno ime.

Kakor smo ugotovili, tudi ne drži trditev Šalamunove, da se »Jednakopravnost« ni ohranila. Kompletno izdajo »Jednakopravnosti« hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.

politiko na temeljnem dejstvu — na imperialističnem značaju svetovne vojne. Od tega osnovnega dejstva je izhajal Dušan Popović, ko je pisal leta 1915: »... v bistvu Srbija brani svoje življenje, svojo neodvisnost, ki jo je ogrožala Avstrija nenehno tudi pred sarajevskim atentatom. In če bi socialna demokracija kakšne dežele imela sploh pravico, da glasuje za vojno, bi predvsem to veljajo za Srbijo. Toda pri nas je odločalo dejstvo, da je vojna med Srbijo in Avstrijo le majhen delček, le uvod k evropski in svetovni vojni, ta pa po našem mnenju ni mogla imeti drugega značaja kakor izrazito oster imperialistični, kapitalistični značaj.«

In ker so se leta 1915 v mednarodni politiki pojavile že tendence za nacionalno osvoboditev južnih Slovanov, za zedinjenje Jugoslovanov, je partijsko glasilo »Radničke novine«, ustrezno omenjenemu gledišču, poudarjalo, da zahteva po zedinjenju ne sme postati »srbijanski ratni cilj«, temveč zahteva samih južnih Slovanov, ki živijo v Avstro-Ogrski.

Memorandum srbske socialnodemokratske stranke za tako imenovano stockholmsko konferenco leta 1917 razvija zgornja načela v novih pogojih ruske revolucije. Glede nacionalnega vprašanja pričakuje memorandum rešitev le od proletarske revolucije, hkrati pa vsebuje delne zahteve in sicer: zedinjenje Srbije s Črno goro, ustanovitev avtonomne Makedonije kot federalne enote. Ni pa memorandum zahteval nacionalne osvoboditve južnih Slovanov, ki jih je podjarmljala Avstro-Ogrska, kot rezultat svetovne vojne, kakor je to delala bojaželjna srbska buržoazija. Priznaval je južnim Slovanom pravico do samoodločbe in nikakor ni prejudiciral njihovega sklepa.

Sergije Dimitrijevič pravi o tem: »Leta 1917, oktobra, so bili napredni samo tisti družbeni činitelji, ki so se bojevali proti vojni, ne pa tisti, ki so se bojevali za dosego določenih ciljev na račun druge države.« Ne da bi zanikal pomen in vlogo socialističnih sil znotraj Avstro-Ogrske na nacionalno in socialno osvobodjenje južnih Slovanov v povezavi z borbo za mir, pravi pisec: »Iz tega sledi, da pridobiva boj za ustvaritev Jugoslavije revolucionarni značaj samo tedaj, kadar zajame same narode znotraj Avstro-Ogrske. Če se boj za Jugoslavijo vodi onstran fronte, če je odvisen od boja antante, dobiva povsem drugačen značaj.« Ta izvajanja Sergije Dimitrijeviča so na II. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije vzbudila nasprotovanje zgodovinarjev starega kova.

Pisec razlaga nadalje, kako se je v srbski socialnodemokratski stranki pojavil socialpatriotizem, kako so se Dušan Popović in tovariši upirali tem tendencam in jih premagali. Dialektično razmotrivajoč dogodke, ki so se z naglico vrstili in privedli do revolucionarnih sprememb ob koncu vojne, pisec zaključuje:

»Srbska socialnodemokratska stranka je vodila dosledno marksistično politiko borbe proti vojni, v nasprotju z buržoazijo, ki je bila za vojno. Rešitev nacionalnega vprašanja je videla v boju samega naroda in ga ni pričakovala od zmage zaveznikov vojskujoče se Srbije... Da je to bila daljnovidna politika tudi v vprašanju nacionalne osvoboditve, priča dejstvo, da zmaga zaveznikov, in ustanovitev kraljevine SHS, ki je bila z njo v zvezi, nista jugoslovanskim narodom prinesli nacionalne svobode in da je nacionalno osvoboditev uresničila šele naša ljudska revolucija.«

F. K.

Istorija XX. veka. Svezak II. Beograd 1961. Strana 385. Izdanje Instituta društvenih nauka, odeljenja za istoriske nauke. Redakcioni odbor: dr. Dragoslav Jančević (odgovorni urednik), dr. Sergije Dimitrijevič, dr. Bogumil Hrabak, dr. Jovan Marjanović, dr. Tomica Nikčević i dr. Albert Vajs.

Po prvem zvezku, ki je izšel leta 1959, je oddelek za zgodovinske vede Instituta za družbene vede v Beogradu leta 1961 izdal drugi zvezek. Drugi zvezek prinaša naslednje spise:

- Živko Avramovski, Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata; str. 5—161;
- Branko Petranović, Pomoć UNRE Jugoslaviji; str. 163—224;
- Ljubo Boban, O političkim previranjima na selu u Banovini Hrvatskoj; str. 225—266;
- Slavoljub Cvetković, Bilečki koncentracioni logor; str. 267—309;
- Todor Stójkov, Radnički pokret u Kruševcu 1903—1914; str. 311—351;
- Dimitrije Djordjević, Pokušaji srpsko-ugarske saradnje i zajedničke akcije 1906 godine; str. 353—384.

Kakor vidimo iz naštetih naslovov, zajemajo članki pestro tematiko našega stoletja. Žal med njimi ni spisa, ki bi obravnaval vprašanja iz zgodovine Komunistične partije Jugoslavije, kakršnega je priobčil prvi zvezek.

Članek Živka Avramovskega o spopadu interesov Velike Britanije in Nemčije na Balkanu pred drugo svetovno vojno bo brez dvoma zanimal vse zgodovinarje osvobodilne vojne in ljudske revolucije. V njem so bogati in raznovrstni podatki o mednarodnem položaju stare monarhistične Jugoslavije, o njenem mestu v hudem spopadu dveh zahodnih imperializmov za prevlado na Balkanu, kar je vplivalo na poznejše vojne dogodke in hkrati na notranjepolitični položaj Jugoslavije.

V prvem poglavju daje avtor ekonomsko osnovo za politična dogajanja. Z obilico statističnih podatkov dokaže, kako je nemški imperializem gospodarsko prodiral na Balkan in dosegel velike uspehe. Prav tako podrobno opisuje povečanje angleških interesov za gospodarske in politične razmere na Balkanu. Drugo poglavje razkriva akcije Velike Britanije, da ustvari protinemški blok na evropskem vzhodu: V ta namen vodi pogajanja za vojaškopolitične zveze, daje garancije Grčiji, posreči se ji Turčijo pritegniti k angleški »fronti miru« in poskuša Bolgarijo pridružiti k balkanskemu sporazumu. Tretje poglavje razlaga poteze nasprotne strani, to je Nemčije, da onemogoči ustanovitev Angliji naklonjenega bloka na Balkanu. Med poskusi, kako Jugoslavijo odtrgati od balkanskega sproazuma in jo pridružiti osiščnim državam, beremo o zblíževanju Jugoslavije in Madžarske, o pritisku na Jugoslavijo s pomočjo separatističnih gibanj, ki jih podpirata Nemčija in Italija, o zahtevi Ribbentropa in Hitlerja aprila 1939, da se Jugoslavija pridruži antikominternovskemu paktu, o obisku kneza Pavla Londonu in spremembi stališča osnih držav do Jugoslavije in drugo.

Članek Ljube Bobana vsebuje obsežne podatke o političnem vrenju med kmeti v banovini Hrvatski, to je v letih 1939, 1940 in prvih mesecih leta 1941. Po sporazumu Cvetković-Maček 26. avgusta 1939, ki je dal Hrvatski določeno avtonomijo, so kmečke množice prišle na dan z gospodarskimi in socialnimi zahtevami. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke (HSS) je moralo na praksi pokazati, kako in koliko sprejema te zahteve, saj se je znašlo v vladi in je torej bilo v stanju, da uresničuje svoje koncepcije. Ta praksa je bila za kmete veliko razočaranje. Nova banovina je povečala davke, čeprav so se kmetje upirali plačevati prejšnje, manjše davke. Med članstvom HSS je vzniklo nezadovoljstvo in vrenje. Gospodarski položaj, težak za ljudstvo, se je zaradi izbruha vojne v Evropi še poslabšal in kmetje na Hrvatskem so posegli po revolucionarnih sredstvih: začeli so deliti gozdove in sekati les, zasegali so obdelovalno zemljo, spopadali se z oblastvenimi organi. Pisec prinaša tabele o gospodarskem stanju, podatke o agrarnih »prekrških«, obilico pričevanj o naraščanju levičarskih struj na vasi. Pisec pojasnjuje, kako so razočaranje ljudstva izkoriščali reakcionarji frankovci, ki so širili separatistične tendence in se polaščali posameznih postojank tako v družbenih organizacijah kakor tudi v držav-

nem aparatu. Hkrati najdemo v članku podatke, kako se je utrdila samostojna politična vloga komunistične stranke med kmeti in njena organizacija.

V članku o koncentracijskem taborišču v Bileći je Slavoljub Cvetković združil številne podatke iz najrazličnejših virov. To je predvsem arhivsko gradivo dr. Ivana Ribarja, ki je bil pravni zastopnik internirancev. Nadalje je izkoristil arhiv Vencija Perka, arhiv Vojnoistorijskega instituta, Državni arhiv FNRJ, dokumente iz arhiva CK ZKJ in druge. Upošteval je dnevni tisk iz predvojne dobe in članke, ki so izšli po osvoboditvi in opisovali taborišče v Bileći, med njimi dnevnik A. Kardoša, rokopis Ivana Krefta in drugih. Članek prinaša uredbo iz decembra 1939 o ustanavljanju taborišč, navaja število internirancev, njihovo poreklo, njihova imena, datume aretacij, tiralice za osebami, ki so se izognile aretacijam. Nadalje opisuje notranji red v taborišču, organizacijo internirancev, njihove komiteje, med člani katerih beremo imena Moše Pijade, Ivana Milutinovića, Ivana-Lole Ribara, dr. Dušana Nedeljkovića, Milana Apiha in druge. Obsežno je pokazana akcija v vsej državi, da se likvidirajo koncentracijska taborišča in izpustijo interniranci. Na čelu te borbe je bila KPJ. Konec marca 1940 so bile oblasti prisiljene, da prično odpuščati internirance, vendar so zadržali taboriščniki zapustili Bilečo šele 25. novembra 1940. Članku je priložen hišni red za internirance v Bileći.

Todor Stojkov je na 40 straneh opisal delavsko gibanje v Kruševcu v Srbiji v letih 1903—1914. Najprej podaja gospodarski položaj delavstva, nato opisuje kruševačko radniško društvo, ki je nastalo 1903 pod vodstvom socialistov, sindikalne organizacije, prvi štrajk leta 1904, stavko lesnih delavcev leta 1907, vrhunec gibanja leta 1910. Posebno poglavje obravnava razvoj delavskega gibanja v Kruševcu po balkanskih vojnah. Zadnje poglavje vsebuje podatke o udeležbi kruševačkih socialnih demokratov volitev v občinski odbor in skupščino.

Pripomniti je treba, da ta članek dopolnjuje serijo podobnih razprav o delavskem gibanju v posameznih obrtniških in industrijskih središčih Srbije pred prvo svetovno vojno. Doslej so na to temo v raznih založbah izšla dela dr. Sergije Dimitrijevića o Leskovcu in okolici, Triše Kaclerovića o Požarevcu in njegovem okraju, P. Kozića o Pirotu in S. Bosiljčića o Boru in okolici. Takšne monografije so pomemben prispevek k širši in celotni zgodovini srbskega delavskega gibanja.

Ostala dva članka obravnavata probleme splošne zgodovine.

F. K.

Živomir Stanković: Borbena pot SKOJ. Ljubljana, (Centralni komite LMS) 1961. 304 + (IV) str. 8°.

Centralni komite LMS je v počastitev dvajsetletnice vstaje jugoslovanskih narodov izdal prevod srbohrvaške knjige Živomira Stankovića »Borbena pot SKOJ« s podnaslovom »Beleške o istorijatu«, ki jo je izdalo beograjsko »Mlado pokolenje« 1961. leta. Prevod se razlikuje od originala le po velikem bogastvu slik, ki prikazujejo važnejše osebnosti iz zgodovine Zveze komunistične mladine Jugoslavije ali SKOJ, kraje in stavbe, v katerih so se odvijali dogodki, opisani v knjigi, ter revolucionarni tisk, ki ga avtor citira. Vseh slik je 87.

Knjiga prikazuje življenje in delo SKOJ od prvih priprav za ustanovitev te organizacije mladih jugoslovanskih komunistov leta 1919 do njenega konca, ko se je 1948. leta spojila z Ljudsko mladino Jugoslavije. V kronološkem zaporedju opisuje vse važnejše dogodke v tem obdobju. Na mnogih mestih avtor ilustrira svoje ugotovitve s citati, ki še bolj živo in neposredno slikajo posamezne trenutke iz zgodovine SKOJ.

Avtor je svoje delo razdelil v 15 poglavij, ki opisujejo posamezna obdobja, kakor so si v resnici sledila. V teh poglavjih je s posameznimi naslovi snov še bolj

razdelil na opise dogodkov, splošnih družbenih razmer ali na prikaze posameznih osebnosti.

V prvem poglavju z naslovom »Kako je nastal SKOJ« avtor izjemoma odstopa od strogega časovnega zaporedja. Najprej v celoti citira razglas »Proletarski mladini Jugoslavije«, ki ga je objavilo glasilo »Crvena zastava« 1. decembra 1919 in ga je že podpisal Centralni odbor SKOJ. Šele nato opiše nastanek Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Beograjski študentje ustanove sredi 1. 1919 Klub študentov komunistov, ki si postavi v program dela povezavo z delavsko in šolsko mladino in je prva komunistična mladinska organizacija. Tudi zagrebški študentje so imeli svoje Socialistično združenje študentov. Vodje teh študentskih organizacij so predhodniki SKOJ. Vedno bolj narašča število lokalnih komunističnih mladinskih organizacij, študentje doživijo prvi spopad s policijo, v Zagrebu izdajo »Almanah socijalističke omladine 1919«. Na koncu tega poglavja je opisan ponesrečen Prvi splošnojugoslovanski mladinski kongres, ki ga je organizirala režimska mladinska organizacija, ki pa se je spremenil v ustanovno konferenco SKOJ, kjer so izoblikovali to organizacijo s konstitutivno deklaracijo, ki jo je objavila »Nova istina« in jo avtor citira. To je bilo sredi oktobra 1919.

V drugem poglavju z naslovom »Pod zastavo Komunistične partije« je prikazano obdobje, v katerem sta imela SKOJ in KPJ veliko lepih uspehov. Skupaj sta nastopala v boju za delavske pravice v štrajkih in doživljala krvave spopade s policijo. Obe organizaciji sta imeli v letu 1920 svoj kongres. SKOJ si je s programom in statutom začrtal svojo revolucionarno pot, pristopil h Komunistični mladinski internacionali, rasel in skrbel predvsem za vzgojo mladine.

Konec tega velikega razmaha obeh organizacij pomeni zloglasna Obznana v decembru 1920, ki jo avtor citira. SKOJ in KP morata v ilegalo. Poglavje »V hudih časih kraljevine« opisuje, kako je vladni režim preganjal pripadnike SKOJ in KP, ki se niso pokorili Obznani. Tako je bil skojevlec Alija Alijagić, član skupine atentatorjev »Crvena pravda«, obsojen na smrt zaradi atentata na notranjega ministra Milorada Draškovića. Ostali njegovi tovariši so morali za dolga leta v zapore. To je čas »vidovdanske« ustave in zakona o zaščiti države, ki je uzakonil preganjanje vseh revolucionarjev.

Poglavje »Vendar se giblje!« prikazuje prvo krizo SKOJ po Obznani, njegovo življenje, vključevanje v legalne mladinske organizacije, tajne konference in ustanovitve sistema celic. Skojevci vodijo legalno skupno mladinsko organizacijo Zvezo delavske mladine Jugoslavije. Tedaj povečajo boj za boljše življenjske pogoje delavske mladine. Uspešno kljubujejo fašističnim buržoaznim nacionalističnim skupinam, ki jih podpira vlada. Posebno je znan spopad z Orjuno v Trbovljah 1. junija 1924. Skojevci se povežejo tudi z vaško mladino.

Novo obdobje za revolucionarno gibanje se začne z režimom Pašić-Pribičević, ki prepove neodvisno delavsko stranko Jugoslavije, neodvisne sindikate in Zvezo delavske mladine Jugoslavije. To dobo opisuje poglavje »Trde šole«. Tedaj sta se zvrstila II. in III. kongres SKOJ v globoki ilegalnosti. Odslej nudi skojevski organizaciji večjo pomoč KP, vodstvo pa prevzame Zlatko Šnajder. SKOJ postane enoten in močan kljub neštetim zaporom, ki so jih polnili komunisti in skojevci.

Poglavje »Junaki in žrtve« kaže razmere v dobi največjega zatiranja revolucionarnega gibanja, v dobi šestojanuarske diktature, ki je dala policiji proste roke celo v ubijanju komunistov. Avtor opisuje življenje in delo skojevskih sekretarjev, ki so v skrajno težkih pogojih vodili SKOJ in postali žrtve terorističnega režima. To so bili Paja Marganović, Janko Mišić, Mijo Oreški, Pero Popović-Aga, Josip Kolumbo in Josip Debeljak. Knjiga vsebuje tudi portrete teh junakov.

Da žrtve niso bile zaman, priča naraščanje članstva v SKOJ, in vedno večji vpliv skojevcev v legalnih organizacijah. Študentje z demonstracijami in štrajki kljubujejo režimu, ki jim krati avtonomnost univerz.

V poglavju »Na predvečer druge svetovne vojne« avtor poudarja veliki ugled in vpliv, ki si ga je pridobil SKOJ. Šesti kongres Komunistične mladinske internacionale v Moskvi septembra 1935 je postavil za prvo nalogo boj proti fašizmu, za obrambo miru. Skojevci se udeležujejo mednarodnih konferenc in gredo na fronto v Španijo.

Deseto poglavje prikazuje prerojenje, ki ga doživi SKOJ, ko prevzame vodstvo KP Josip Broz-Tito. Pri CK KPJ je vzpostavljena Centralna mladinska izvršna komisija, ki jo vodi Ivo-Lola Ribar. SKOJ združuje mladino, doživlja velike uspehe v boju za pravice študentske in delavske mladine, vodi dijake in vpliva na vaško mladino.

Peta državna konferenca KPJ v zagrebški Dubravi leta 1940 je še bolj poudarila delo z mladino in SKOJ je postal še množičnejši.

Naslednja poglavja govore o delu SKOJ v prvem vojnem letu, ko je mladina zbirala pomoč za KP in osvobodilno vojsko ter se učila sanitete in rokovanja z orožjem; o skojevcih-diverzantih v različnih mestih Jugoslavije, o skojevcih-borcih v NOB ter o skojevcih-žrtvah krvavih okupatorjevih represalij; o veliki vlogi SKOJ v NOB. Našteva tudi posamezne mladince in mladinke — heroje.

Nato je prikazan razvoj same organizacije jugoslovanske mladine v času NOB, nastanek pionirske organizacije ter najmnožičnejše enotne splošnojugoslovanske mladinske organizacije USAOJ, ki je bila davni cilj skojevcev. Ta je pomagala pri graditvi nove ljudske oblasti.

Zadnje poglavje kaže jugoslovansko mladino v obnovi svoje domovine, v boju s povojnimi težavami in za izboljšanje življenjskih pogojev, v graditeljskem poletu ter končno v združitvi SKOJ z Ljudsko mladino Jugoslavije 1948. leta.

M. K.

Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga druga (1929—1935), str. 419, Beograd 1960; knjiga tretja (1935—1941, I. del), str. 506, Beograd 1960; knjiga četrta (1935—1941, II. del), str. 457, Beograd 1960. Založba Kultura. Uredništvo vseh treh knjig je isto kot za prvo knjigo: Danilo Knežević, Bogdan Pešić, Sredoje Urošević, Ljubomir Gršić, Ivan Ceranić, Mile Smolinsky, Jovanka Kecman, Pero Korobar, Vlado Djurković, Pero Moraća (odgovorni urednik), Milinko Djurković in Dragan Marković.

Z izidom druge, tretje in četrte knjige Zbornika sećanja je v tej obsežni publikaciji zaključeno razdobje delavskega gibanja in delovanja KPJ med obema vojnama. Sledijo še tri knjige spominov iz narodnoosvobodilne vojne. Te tri knjige bodo izšle tudi v posebni publikaciji pod naslovom »Vojni spomini«.

Druga knjiga, ki zajema razdobje od 1929 do 1935, je razdeljena na sedem poglavij: Komunistična partija Jugoslavije v pogojih šestojanuarske diktature, Stavke in druge revolucionarne akcije, Mladinsko gibanje, Partijski tisk in tehnika, Prganjanja, zapori in robija, Jugoslovanski komunisti v emigraciji ter Srećanja in osebnosti. V 158 sestavkih osvetljujejo pisci spominov eno izmed najtežjih razdobjih delavskega gibanja, ko je bila KPJ pod udarci diktature za nekaj časa docela ohromljena, vendar je v pogojih največjega terorja začela obnavljati svojo dejavnost.

44 sestavkov — ali 28 odstotkov — se nanaša na delo KPJ na Slovenskem. Napisalo jih je 31 avtorjev: Edvard Kardelj, Zdenka Kidrič, Andrej Kumar, Anton Ukmar, Niko Jakofčič, Tomo Brejc, Ferdo Delak, Stane Mrhar, Albin Marvin, Lidija Šentjarc, Rudi Čačinovič, Ivan Kreft, Lojze Kump, Alojz Velečič, Milan Apih, Vlado Krivic, Franjo Fijavž, Sergej Kraigher, Rudi Jančar, Pepca Kardelj, Lojze Ocepek, Rudi Ileč, Damas Sedmak, Franjo Kosec, Pavle Zibelnik, Rudolf Slivnik, Gregor Bajt, Marjana Draksler, Andrej Stegnar, Danilo Jejčič, Jože Može.

Sestavki so tembolj dragoceni, ker osvetljujejo razdobje, ki še ni dovolj raziskano, pa tudi ohranjena dokumentacija je skromna. Sestavki govorijo o obnavljanju KP v Sloveniji po šestojanuarski diktaturi, o ilegalni tiskarni na Ježici v tem času, o delu KP v »Društvu kmečkih fantov in deklet«, o »Zvezi delavskih žena in deklet«, o štrajku na regulaciji Ljubljance leta 1932, o krvoprelitju v Ljutomeru in v Dragatušu leta 1935, o tiskanju Ljudske pravice, ilegalnih tiskarnah, o tehničnih pripravah na IV. pokrajinsko konferenco KPJ za Slovenijo itd. Anton Ukmar piše o IV. kongresu KP Italije in vprašanju Julijske krajine, Jože Može pa o delu Slovencev v naprednem gibanju Argentine.

Razdobju 1935—1941 sta zaradi njegove pomembnosti, pa tudi zaradi obsežnosti sestavkov, posvečeni dve knjigi: tretja z oznako I. del in četrta z oznako II. del. Razdeljeni sta na devet poglavij: Konsolidacija KPJ in porast njene politične aktivnosti, Tarifno in stavkovno gibanje delavskega razreda, Partija je razbila obroč ilegalnosti, Mladinsko gibanje, Jugoslovanski komunisti in državljanska vojna v Španiji, Partijska tehnika in tisk, Sole in kurzi, Preganjanje komunistov — zapori, kaznilnice in koncentracijska taborišča, Srečanja in osebnosti.

Od 307 sestavkov jih 28 — samo 9 odstotkov! — odpade na Slovenijo in sicer na 19 avtorjev: Edvard Kardelj, Branko Babič, Olga Vrabič, Mile Smolinsky, Vida Tomšič, Ivan Novak, Leopold Maček, Viktor Stopar, Tomo Brejce, Vencelj Perko, Ivan Kreft, Dušan Bravničar, Franc Sterle, Andriana Žavcar, Olga Kraigher, Martin Greif, Aleš Bebler, Lojze Ocepek, Pepca Kardelj. V njih se bralec seznanja z delovanjem KP v Mariboru, Šaleški dolini, v Zalogu, z bojem žensk za svoje pravice, s štrajkom jeseniških kovinarjev, ljubljanskih gradbenih in tekstilnih delavcev, z nastankom manifesta ZDL »Kaj hočemo«, s protidraginjanskimi akcijami, z delovanjem delavskih društev »Vzajemnost«, z zmago KP na občinskih volitvah v Loški dolini leta 1936, z Bilečo itd.

Edicija Zbornik sečanja je s svojim bogatim spominskim gradivom pomembno povečala obseg literature, iz katere lahko črpamo podatke za zgodovino delavskega gibanja in KPJ v predvojni Jugoslaviji.

A. N.

Četrdeset godina. Zbornik sečanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga peta (1941—1945), 602 strani, Beograd 1961; knjiga šesta (1941—1945), 513 strani, Beograd 1961; knjiga sedma (1941—1945), 720 strani, Beograd 1961. Založba »Kultura«. Uredništvo vseh treh knjig je isto kot za prve štiri knjige: Danilo Knežević, Bogdan Pešić, Sredoje Urošević, Ljubomir Gršić, Ivan Ceranić, Mile Smolinsky, Jovanka Kecman, Pero Korobar, Vlado Djurković, Pero Morača (odgovorni urednik), Milinko Djurović in Dragan Marković.

Peta, šesta in sedma knjiga Zbornika sečanja (polni njegov naslov v slovenskem jeziku: »Zbornik spominov aktivistov jugoslovenskega revolucionarnega delavskega gibanja«) zajemajo obdobje narodnoosvobodilne vojne. Preostane le še obdobje povojne obnove in socialistične graditve v letih 1945—1959, nakar bo ta obsežna publikacija, izdana v počastitev 40-letnice ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije, zaključena.

Peta in šesta knjiga vsebujeta eno samo poglavje: KPJ, organizator in voditelj vstaje narodov Jugoslavije. V 70 sestavkih v peti in 92 sestavkih v šesti knjigi osvetljujejo pisci spominov najprej dogodke ob sramotni kapitulaciji stare, monarhistične Jugoslavije v aprilski vojni leta 1941, nato pa najtežje in obenem najveličastnejše obdobje naše zgodovine: vstajo naših narodov in razvoj narodnoosvobodilne vojne in revolucije od prvih njenih začetkov v letu 1941 do njenega zmagovitega zaključka v letu 1945, zlasti pa vlogo KPJ, ki je bila od vseh tedanjih

jugoslovanskih strank, čeprav desetletja kruto preganjana, ob teh, za sam obstoj naših narodov odločilnih dogodkih, edina pripravljena in sposobna povesti naše narode v boj in ga tudi pripeljati do zmagovitega zaključka.

Pet sestavkov od skupnih 70 v peti knjigi (nekaj nad 7%) se nanaša na dogodke leta 1941 v Sloveniji, deloma pa tudi v drugih krajih države, pri katerih so sodelovali Slovenci. Napisalo jih je 5 avtorjev: Mirko Pleiweiss, Ivan Kreft, dr. Aleš Bebler, Jaka Avšič in Stane Semič-Daki.

Sestavki govorijo o junaški akciji odreda mornarjev v Crikvenici in Selcah proti ustašem v aprilski vojni leta 1941 pod vodstvom slovenskega oficirja, pri kateri je bil ubit ustaški general Kvaternik in potopljenih večje število plovnih objektov jugoslovanske mornarice, da niso prišli sovražniku v roke, o doživljajih komunista-prostovoljca v marcu, aprilu in maju 1941 in o delu ter smrti slovenske komunistike Silvire Tomasini, o delu CK KPS v aprilskih dneh 1941 in prvih mesecih okupacije ter o prvih partizanskih akcijah v Sloveniji, o delu organizacije bivših jugoslovanskih oficirjev v Ljubljani leta 1941 in o razmerah v štabu četniškega vodje Draže Mihailovića na Ravni gori, o prvih partizanih na Krimu in Mokrcu, napadu na Lož in o smrti narodnega heroja Ljube Šercerja decembra 1941 ter formiranju bataljona »Ljubo Šercer« spomladi leta 1942.

Šesta knjiga ima od skupnih 92 sestavkov samo 4 sestavke (4,35%), ki se nanašajo na boj v Sloveniji. Pisci teh sestavkov so: Cveto Novak, Lidija Šentjurec, Mara Gadolj in Boško Šiljegović. Sestavki opisujejo nastanek in delovanje Rašiške čete, ilegalno dejavnost v Slovenskem Primorju in Trstu, nastanek in delovanje slovenske partizanske čete v Makedoniji, osvoboditev Trsta in Istre ter zajetje vlade NDH v Celovcu.

Peta in šesta knjiga imata žal mnogo manj sestavkov iz Slovenije, kakor prejšnje knjige zbornika. Pri tem so nekateri sestavki ponatisnjeni iz druge knjige »Ljubljana v ilegalik«. To velja tudi za sedmo knjigo zbornika.

Sedma knjiga je razdeljena na 5 poglavij: KPJ v borbi za ljudsko revolucionarno oblast in bratstvo med narodi Jugoslavije, Borba v okupiranih mestih in aktivnost na okupiranem področju, Taborišča, zapori, izgnanstva, Liki in srečanja, Spomini na kurirje. V 175 sestavkih opisujejo pisci spominov junaški boj proti okupatorju v okupiranih mestih, trpljenje in neenak boj v taboriščih, dejavnost SKOJ in AFŽ, nastanek in delo prvih organov ljudske oblasti ter like posameznih borcev.

16 sestavkov, ali 9% se nanaša na boj z okupatorjem v Sloveniji, oziroma v enem primeru na revolucionarno dejavnost slovenskih vojnih ujetnikov v Nemčiji. Napisali so jih: dr. Marjan Breclj, Jože Borštnar, Stane Kavčič, Branka Jurca, Jože Šiška-Luka, Milan Škerlavaj-Petrač, France Kimovec-Žiga, Dušan Bravničar-Veljko, Roman Klešnik, Ančka Vouk-Stritar, Vida Lasič-Jelka, dr. Mirko Derganc, Vlado Stopar, Pavle Zibelnik-Pajo, Vilko Čizmek in Rade Pehaček. Sestavki osvetljujejo ustanovitev in delo Osvobodilne fronte, ustanavljanje prvih odborov OF na Dolenjskem in v Beli krajini, delo v SKOJ, demonstracije proti izseljevanju Slovencev, številne akcije ljubljanskega podzemlja, med njimi akcijo VOS v zgradbi finančne kontrole na Bregu v Ljubljani, ljubljanske ilegalne tiskarne, »tovarne« eksploziva, oddaje radia »Osvobodilna fronta«, zdravljenje prvih partizanskih ranjencev v sanatoriju sredi okupirane Ljubljane, nadalje prenos literature in prehod ilegalcev čez italijansko-nemško mejo, proces pred vojaškim sodiščem v Berlinu proti dvema slovenskima vojuima ujetnikoma in junaško smrt hrabrega partizanskega kurirčka Vinka.

Peta, šesta in sedma knjiga Zbornika sećanja vsebujeta spomine udeležencev narodnoosvobodilne borbe iz vseh krajev Jugoslavije in z vseh področij borbe proti okupatorju in so zato lep doprinos k osvetlitvi najtežje in najveličastnejše epohe v zgodovini naših narodov.

M. S.

Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata, I. knjiga, 550 strani in II. knjiga, 340 strani, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961.

Razen krajših publicističnih pregledov, nekaj razprav in zbornika predavanj »Iz istorije Jugoslavije« (Beograd 1958) je napisal doslej še najobširnejši pregled notranje in zunanje politike stare Jugoslavije nemški zgodovinar Golbert In der Mauer v trilogiji »Die Jugoslawen einst und jetzt«. Prvi obširnejši poskus domačega avtorja je šele to Čulinovićevo delo. Prva njegova knjiga zajema čas od 1918 do 1929, druga pa od 1929 do 1941.

Iz nerazumljivih razlogov se je Čulinović izognil pravilu, da mora imeti vsako obsežnejše znanstveno delo na začetku v predgovoru ali uvodu kritično poročilo o obravnavanih problemih, v katerem avtor precizira obseg obravnavanih vprašanj in pojasni svoj namen, da bravec lahko že iz tega vidi, kaj more pričakovati v delu. Prekršil je tudi drugo pravilo, ker ni niti v uvodu niti na koncu svojega dela dal pregleda s kritično oceno virov in literature.

Namesto tega je avtor v obširnem uvodu po dokaj bogati literaturi in objavljenih virih prikazal nastanek stare Jugoslavije. V petih poglavjih je opisal razdvojenost jugoslovanskih dežel v Avstro-Ogrski pred prvo svetovno vojno in njene posledice, nastajanje Države SHS, delovanje Narodnega veća v Zagrebu in njegov sklep o zedinjenju s Srbijo, kot tudi pridružitve Vojvodine Srbiji in odnos Črne gore do zedinjenja.

V prvem delu avtor opisuje obdobje Kraljevine SHS od 1. decembra 1918 do 5. januarja 1929, ki ga označuje kot prvo etapo političnega razvoja stare Jugoslavije.

Svoj prikaz aktivnosti meščanskih politikov okrog 1. decembra 1918 in v začasnem narodnem predstavništvu Čulinović prepleta s krajšim pregledom revolucionarnega vrenja v množicah in ustanovitve KPJ. Zatem daje oris gospodarstva in kratek pregled političnih strank v stari Jugoslaviji, s čimer seže tudi v leta 1929—1941. Zato o teh vprašanjih ne piše v drugi knjigi.

Sledi opis razvoja meščanske politike okrog ustavodajne skupščine in Vidovdanske ustave, Obznane in Zakona o zaščiti države. Pisec na kratko navaja tudi stališča komunistov do teh vprašanj. Prikazuje posamezne državnozborske in druge volitve, formiranje številnih vlad, taktiziranje, razne dogovore in bloke opozicijskih meščanskih strank. Nadalje govori o drugih značilnostih takratnih režimov kot o kraljevi civilni listi, korupciji, preganjanjih, zaporih in sploh o režimu Glavnjače. Delovanju KPJ daje premalo prostora, več piše le o procesu proti Titu leta 1928. Tudi zunanjepolitičnih vprašanj se na kratko dotakne le na nekaterih mestih in ne da potrebne zaokrožene celote.

Prva kot tudi druga knjiga nimata na koncu nujnega osebnega registra, predmetnega pa nekoliko nadomešča obsežno in podrobno kazalo.

Druga knjiga ali drugi del Čulinovićeve publikacije obravnava politični razvoj v razdobju od 6. januarja 1929 do aprila 1941, ki ga po njegovi oceni sestavljata dve etapi: prva do oktroirane ustave 1931. leta, druga pa zadnje desetletje stare Jugoslavije.

V drugi knjigi avtor opisuje uvedbo šestojanuarske diktature, za katero sprejema oceno, da je bila monarhofašistična. Ne omenja odpora KPJ diktaturi, temveč se dotakne le preganjanja in ubijanja komunistov. Obširno govori o oktroirani ustavi septembra 1931, posameznih državnozborskih volitvah in vladah, manj pa piše o delovanju meščanske opozicije, razen o aktivnosti voditelja HSS dr. Mačka. Nezadovoljivo navaja dejavnost KPJ, ker omenja le njeno četrto državno konferenco decembra 1934, poskuse KPJ za ustanovitev ljudske fronte, stališče do pristopa k fašističnemu trojnemu paktu in do Simovićeve vlade.

V drugo knjigo je avtor vključil tudi aprilsko vojno, kapitulacijo kraljeve jugoslovanske vojske, razkosanje države in teror okupatorjev. V zaključni besedi opozarja, da je stara Jugoslavija doživela konec šele na drugem zasedanju AVNOJ, ko je proces graditve nove revolucionarne oblasti v Jugoslaviji dobil svoje prve temeljne državnopravne akte in svoje prve vrhovne organe državne oblasti.

Drugemu delu je avtor dodal oris položaja neosvobojenih jugoslovanskih pokrajin med obema vojnama in pregled vlad v stari Jugoslaviji. Na koncu pa ima delo rezime v angleščini.

Čulinovićevo delo ni poskus sinteze, niti še ni zaokrožen pregled razvoja Jugoslavije med obema vojnama, temveč bolj nesorazmeren izbor osnovne dokumentacije, ki jo avtor navaja v celoti ali daljših odlomkih in povezuje s svojimi krajšimi ali daljšimi teksti, ne da bi jo — razen redkih izjem — kritično pretresal in iz nje tako luščil zgodovinsko resnico. Tudi citiranje dokumentov ni ravno zanesljivo, na nekaterih mestih, kot na primer Aleksandrov manifest 6. januarja 1929, je že kar samovoljno in površno. Zato bo to delo služilo le kot informativen priročnik za proučevanje nekaterih vprašanj iz zgodovine Jugoslavije med obema vojnama.

F. S.

Franjo Tudjman: Rojstvo socialistične Jugoslavije. Ljubljana, Zavod »Borec« 1961, 266 + (VI) str. 89.

Zavod »Borec« je v počastitev dvajsetletnice začetka vstaje narodov Jugoslavije izdal v prevodu Jožeta Zupančiča knjigo Franja Tudjmana »Rojstvo socialistične Jugoslavije«.*

Avtor je svojo knjigo razdelil v tri dele: v prvem delu (str. 11—37) v petih poglavjih obravnava zlom monarhistične Jugoslavije in družbeno-politične vire socialistične Jugoslavije.

V prvem poglavju opisuje najprej prostovoljno združitev jugoslovanskih narodov po prvi svetovni vojni, ki so bili zaradi raznih zakulisnih iger imperialističnih držav ogoljufani za znatne dele svojega etničnega ozemlja, zaradi notranjih nadvladovalnih tendenc velesrbskih buržoaznih krogov pa oropani pravic svobodnih in enakopravnih jugoslovanskih narodov.

V nadaljnjem oriše politične krize stare Jugoslavije, ki jih je povzročal absolutistični centralizem in tuje vmešavanje v, notranje politično življenje ter zaostrovanje odnosov med delovnim ljudstvom oziroma njegovim gibanjem ter vladajočim razredom, kar je nujno privedlo zaradi protiljudske politike vladajočih krogov do fašizacije države. Nato pokaže na odločen odpor jugoslovanskega ljudstva pod vodstvom KPJ proti podpisu in pristopu k trojnemu paktu in na reagiranje fašističnih sil na ta odpor z napadom na nepripravljeno Jugoslavijo. Ko ob koncu analizira še objektivne in subjektivne pogoje, ki so vplivali na razvoj socialistične revolucije v Jugoslaviji, zaključi prvi del knjige.

V drugem, najboljšežnejšem delu knjige (str. 43—140) obravnava v sedmih poglavjih razvoj osvobodilne in revolucionarne vojne narodov Jugoslavije.

V prvem poglavju govori o pripravah, ki jih je izvedla KPJ za splošno oboroženo vstajo, v naslednjem pa, kako se je ta vstaja izvedla in kako se je nato razvijala osvobodilna borba v letu 1941 v posameznih jugoslovanskih pokrajinah.

* Knjiga, ki nosi v izvirniku naslov »Stvaranje socialističke Jugoslavije«, ima še podnaslov: Historijska studija i pregled razvoja socialističke revolucije i oslobođilačkog rata jugoslovenskih naroda. Izdala založba »Naprijed« v Zagrebu 1960.

Obsežno kritiko in oceno o izvirniku te knjige je napisal Fabijan Trgo v Vojnoistorijskem glasniku. God. XII, broj 1-2 (april 1961), str. 127—165.

Nato podaja sklepe in direktive z vojaškega posvetovanja v Stolicah, kjer je tedanje vojaško in politično vodstvo analiziralo dotedanji razvoj ter uspehe oziroma neuspehe boja v vseh jugoslovanskih pokrajinah. Potem oriše prvo sovražnikovo ofenzivo ter razvoj partizanske vojske vse do ustanovitve Prve proletarske brigade.

V tretjem poglavju govori o razplamtevanju osvobodilne vojne v letu 1942 ter o drugi in tretji sovražnikovi ofenzivi, o porastu in formiranju višjih vojaških enot ter o ustanovitvi narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

V četrtem poglavju popisuje odločilne bitke in zmage od jeseni 1942, to je od prvega zasedanja AVNOJ v Bihaću, najtežje obdobje v četrti in peti sovražnikovi ofenzivi ter ofenzivno dejavnost naših enot ter uspehe NOVJ ob kapitulaciji Italije, osvobajanje Dalmacije, Hrvaškega in Slovenskega Primorja ter Istre ter ostala vojaška dogajanja v Jugoslaviji do drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu leta 1945.

Peto poglavje zajema operacije NOV in POJ od jeseni 1943, šesto sovražnikovo ofenzivo, ofenzivne operacije naših enot pozimi 1943/44 ter spomladi 1944 in sedmo sovražnikovo ofenzivo z desantom na Drvar. Poglavje zaključuje avtor z operacijami za osvoboditev Srbije in Beograda ter ostalih južnih pokrajin, to je Makedonije, Črne gore, Hercegovine in Dalmacije.

V šestem poglavju, kjer opisuje ofenzivo NOVJ oziroma Jugoslovanske armade za končno osvoboditev države, poda najprej položaj na jugoslovanskih bojiščih ob koncu leta 1944 in v začetku 1945, ter oriše nato zaključne operacije Jugoslovanske armade za končno osvoboditev vseh jugoslovanskih pokrajin s Trstom in Gorico vred ter zadnje boje druge svetovne vojne, ki so jih bojevale naša IV. armada in partizanske enote IV. operativne cone s silami nemške armadne grupe E ter ustaško-četniškimi silami v severnih predelih Slovenije in na Koroškem.

V zadnjem poglavju z naslovom »Veličina in pomen osvobodilne vojne narodov Jugoslavije in njen prispevek k zavezniški koaliciji v vojni za uničenje fašizma« podaja številčno moč okupatorske vojske, stalno angažirane na naših bojiščih, ter velike izgube tako v ljudeh kakor tudi v vojaškem materialu, ki jih je utrpel sovražnik pri nas. Prikaže pa tudi ljudske žrtve in ogromne materialne žrtve, ki so jih doprinesli jugoslovanski narodi k skupni zmagi v drugi svetovni vojni.

V tretjem delu (str. 145–216) z naslovom »Uresničenje socialistične revolucije in rojstvo nove socialistične države«, ki ga je avtor razdelil v pet poglavij, opiše razvoj ljudske oblasti med vojno in deloma tudi po njej.

Ko uvodoma govori o vprašanju povezovanja narodnoosvobodilne antifašistične borbe proti okupatorju z nujnostjo revolucionarne preureditve družbenih in političnih problemov, preide na nastanek novega družbenopolitičnega reda, ki se je po nujnosti razvijal med bojem samim. To se je odražalo že kmalu v začetku v nastajanju narodnoosvobodilnih odborov kot začasnih organov nove ljudske oblasti skoro v vseh jugoslovanskih pokrajinah. Za »Fočanskimi predpisi« iz začetka leta 1942, ki so določali norme za organizacijo in delo narodnoosvobodilnih odborov kot organov oblasti, preide avtor na preraščanje narodnoosvobodilnih odborov v stalne organe oblasti, ki so nastajali na osvobojenih ozemljih ter na prvo zasedanje AVNOJ v Bihaću, kjer je bil AVNOJ razglašen za politično predstavniško telo narodnoosvobodilnega gibanja.

Po prikazu deželnih (zemaljskih) antifašističnih svetov, to je reprezentativnih predstavniških teles, ki so se v teku leta 1943 ustanovili v posameznih pokrajinah (ZAVNOH, SNOO, ZAVNOBIH itd.), preide na sklicanje drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu, na sprejete zgodovinske sklepe, ki so bili osnova za graditev socialistične jugoslovanske federacije, saj so po drugem zasedanju AVNOJ imeli svoja zasedanja deželni antifašistični sveti oziroma odbori. Tam so se v teku leta 1944 konstituirali kot vrhovni organi oblasti v posameznih federalnih entah.

V tretjem poglavju govori o boju za mednarodno priznanje Jugoslavije, o vezniških misijah pri Vrhovnem štabu, o sporazumu NKOJ s spremenjeno emigrantsko vlado dr. Šubašića ter o dogodkih in pogajanjih okoli sestave skupne vlade, kar je končno privedlo do mednarodnega priznanja nove Jugoslavije.

Ko v četrtem poglavju opiše izvolitev narodnih vlad v posameznih federalnih enotah, ki so bile izvoljene še pred koncem vojne, preide na konstituiranje Začasne ljudske skupščine, ki je izglasovala novi zakon o agrarni reformi in izvedla volitve v ustavodajno skupščino. Slednja je na svojem prvem zasedanju sprejela Deklaracijo o razglasitvi FLRJ.

V zadnjem poglavju opiše še razvoj novih socialističnih družbenih in gospodarskih odnosov v času, ko je nova ljudska oblast nosilec nadaljnjega razvoja socialistične revolucije, razvoj z uvedbo delavskega samoupravljanja ter prehod na graditev novega sistema socialistične demokracije.

Kot dodatek h knjigi je avtor napisal še »Kronološki pregled važnejših dogodkov iz razvoja socialistične revolucije in osvobodilne vojne narodov Jugoslavije ter druge svetovne vojne« (str. 219—267). Ta kronološki pregled vsebuje važnejše dogodke v Jugoslaviji in najvažnejše dogodke v svetu od leta 1928 do 1945.

Med tekstom je v knjigi 11 skic, ki pregledno prikazujejo nekatere obravnavane teme v posameznih poglavjih.

J. K.

Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije. II. del: Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945, 2. knjiga. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja — Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani. Ljubljana 1961, 413 strani, 814 fotografij. Uredniški odbor: Milan Bevc, Dušan Bravničar, Danilo Čuk, dr. Marijan Dermastia, Tone Ferenc, Jože Krall, Franc Krese, Miroslav Luštek, Slava Mihevc, dr. Metod Mikuž. Oprema arhitekta Vlasta Kopača, vinjete Vlasta Kopača in Iva Šubica.

Druga knjiga Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda zajema obdobje od ustanovitve brigad jeseni 1942 do kapitulacije Italije septembra 1943 in do uničenja belogardističnih postojank ter procesa proti narodnim izdajalcem v Kočevju oktobra 1943.

Uvodoma je na sedmih straneh »Kratek pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (od jeseni 1942 do jeseni 1943)«, ki ga je napisal dr. Metod Mikuž. Zgodovinski pregled obdobja, ki ga obravnava zbornik, naj bi služil domačemu in tujemu bralcu, da bi lažje razumel vsebino. Pregled in komentarji k fotografijam so v slovenskem, angleškem in francoskem jeziku.

Zbornik ima naslednja poglavja: 1. Prve slovenske brigade (s pododdelki Dolenjska in Notranjska, Dolomiti, Slovensko Primorje, Gorenjska, Štajerska in Koroška); 2. Partija, množične protifašistične organizacije in ljudska oblast; 3. Prvi slovenski diviziji; 4. Slovenske partizanske bolnišnice in 5. Razorožitev italijanske vojske ob kapitulaciji Italije ter uničenje plavo- in belogardističnih postojank. Na koncu je imensko kazalo, ki zajema lastna in geografska imena ter nazive enot.

Kakor pri prvi je tudi v drugi knjigi večkrat opaziti, da po številu fotografij niso enako zastopane posamezne enote ali ustanove. To bo vidno skozi vso edicijo. Nekatere enote so imele fotoreporterje, druge ne, nekje so se fotografije ohranile, drugod zopet ne.

Fotografsko gradivo je razvrščeno v kronološkem redu in predstavlja skupaj z uvodom do neke mere zgodovino NOB in ljudske revolucije v slikah. Da bi bila podoba časa čim popolnejša, je uredništvo seglo tudi po okupatorjevih fotografijah, ki so pomembne predvsem za čas sovražnikovih ofenziv, kjer je pomanjkanje partizanskih fotografij najbolj občutno.

Velika italijanska ofenziva, ki je divjala poleti in jeseni 1942 v Ljubljanski pokrajini, je prinesla reorganizacijo slovenske partizanske vojske in njenega Glavnega poveljstva. Objavljen je odlok o reorganizaciji Glavnega poveljstva in fotografije novega komandanta Ivana Mačka, politkomisarja Borisa Kidriča in vojaškega referenta pri Izvršnem odboru OF Franca Leskoška. Za vse prve štiri slovenske brigade so objavljene slike krajev, kjer so bile ustanovljene, fotokopije primerkov njihovih glasil ter številne fotografije iz njihovega življenja in akcij. Več fotografij prikazuje nasilje italijanskih okupatorjev in domačih izdajalcev. Večje število fotografij je iz Dolomitskega odreda in iz italijansko-belogardistične ofenzive proti temu odredu marca 1943. Iz Slovenskega Primorja prinaša zbornik fotografije Loškega oziroma Soškega odreda, Severnoprimorskega odreda, komandni kader Primorske operativne cone, fotografije iz Gradnikove in Gregorčičeve brigade in druge. Med fotografijami iz Gorenjske vidimo šefa nacistične civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja, ko 27. septembra govori na zborovanju v Kranju, da je Gorenjska pomirjena, nadalje fotografije kolov v Jeynici, kjer je okupator ustrelil osem talcev, sliko, ki prikazuje pokop nemških orožnikov, ki so padli v boju z delom Gorenjskega odreda v Jesenovcu konec marca 1943. Nato vidimo več fotografij iz partizanskih enot na Gorenjskem in fotografiji taborišča Podljubelj, podružnice zloglasnega Mauthausena. Oddelek za Štajersko je v največji meri (22 fotografij) posvečen legendarnemu prvemu Pohorskemu bataljonu. Prikazane so fotografije o napadu bataljona na Oplotnico 23. oktobra 1942, prve strani povelja poveljnika redarstvene policije Alpenland z dne 6. januarja 1943 za napad na Pohorski bataljon pri Treh žeblih na Osankarici, obkoljevanje bataljona, njegove heroje, prizorišče poslednjega boja in nacistične veljake, ki si ogledujejo žrtve. Slede fotografije borcev, drugega Pohorskega in Zasavskega bataljona in posnetke uspešnih akcij. Koroška je zastopana s panoramo Mežice, ki jo je dne 3. aprila 1943 napadel Koroški bataljon, s komandnim kadrom Koroškega bataljona, koroškimi heroji in političnimi delavci.

Poglavje Partija, množične politične organizacije in ljudska oblast je posvečeno pomembnim političnim dogodkom v tem obdobju, aktivistom Partije in Fronte, tiskarnam in skrivnim bunkerjem in množičnim zborovanjem na osvobojenem ozemlju.

Sredi julija 1943 je prišlo do sprememb v Glavnem štabu NOV in PO Slovenije. Komandant je postal Franc Rozman-Stane, politkomisar pa Boris Kraigher. V istem času sta bili ustanovljeni tudi prvi dve slovenski diviziji (XIV. in XV.), ki sta že 23. julija 1943 skupaj napadli italijansko-belogardistično postojanko Žužemberk. Iz te akcije je objavljenih več fotografij. V tem poglavju srečamo tudi znanega kanadskega majorja Williama Jonesa, šefa britanske vojne misije pri našem Glavnem štabu. Priobčene so fotografije s pogreba narodnih herojev namestnika politkomisarja Glavnega štaba Ivana Kavčiča, načelnika Glavnega štaba Milovana Šaranovića in komandanta XV. divizije Dragana Jevtića, ki so padli ob napadu na italijansko-belogardistično postojanko Sela pri Šumberku. Več fotografij je v zvezi z napadom Tomšičete, brigade na nemški vojaški transport na železniški progi med Borovnico in Præserjem 24. avgusta 1943, zaradi česar so Nemci še pred kapitulacijo zasedli progó Ljubljana—Trst, da bi tako zavarovali svoje Transporte.

Posebno poglavje je posvečeno partizanskim bolnišnicam. Poleg njihovih fotografij ter življenja in dela v njih vidimo tudi znane partizanske zdravnike dr. Pavla Lunačka, dr. Rudolfa Obračunča in druge.

8. septembra 1943 je kapitulirala Italija. Mnoge fotografije nam prikazujejo vkorakanje naših čet v Mokronog, Novo mesto, Kočevje, Ribnico in druge kraje, pogajanja z Italijani za predajo, zaplenjene tanke, oklopna vozila in ostali vojaški material ter razoroževanje italijanskih vojakov. Zlom Italije je bil istočasno tudi

zlom bele in plave garde. Plavogardisti so se pred narodnoosvobodilno vojsko zatekli v Grčarice, belogardisti pa v grad Turjak. Objavljene fotografije prikazujejo boje za ti postojanki in zmago partizanskega orožja. Knjiga se konča s fotografskimi posnetki s procesa proti belo- in plavogardističnim izdajalcem v Kočevju oktobra 1945.

D. J.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Šesti del (Slovenija). Knjiga 7., Ljubljana 1961 in knjiga 8., Ljubljana 1962.

»Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« je kapitalno delo — o njegovi vsebini govori naslov sam — ki se ga je pred desetimi leti lotil Vojnoistoriski inštitut JNA v Beogradu. Vsaki republiki ali pokrajini je posvečen posebni del (tom), ki zahteva zaradi obsežnosti snovi več knjig. Na Slovenijo se nanaša VI. del, katerega knjige izhajajo v srbohrvaščini in slovenščini. Do pred kratkim je srbohrvatska izdaja časovno prehitela slovensko, zdaj pa si že sledita skoraj istočasno. Obe izdaji je do šeste knjige pripravljali omenjeni beograjski inštitut s sodelovanjem zgodovinskega arhiva CK ZKS, od pete knjige dalje pa s sodelovanjem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Prvih šest knjig zajema obdobje od 6. aprila 1941 do italijanske kapitulacije v septembru 1945. V njih je objavljenih 661 dokumentov, enot NOV in PO ter političnih organizacij in 559 dokumentov nemških ter italijanskih okupatorskih vojaških formacij ali policijskih ustanov.

Prvim šestim knjigam VI. dela »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« sta se sedaj pridružili še sedma in osma knjiga v slovenščini. Deveta knjiga je v tiskarni; z vrsto naslednjih knjig bo zbornik končan v nekaj letih.

Slovenska izdaja 7. knjige VI. dela »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, ki jo je izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, se razlikuje od srbohrvatske izdaje. V času od septembra 1958, ko je redakcija dala srbohrvatsko izdajo v tiskarno, pa do konca 1960, ko je začela pripravljati slovensko izdajo, je našla še mnogo dokumentov. V tem času so tudi konservirali in prebrali poškodovane in zlepljene dokumente velikega dela arhiva Glavnega štaba NOV in PO Slovenije iz leta 1945, ki je bil dolgo časa zakopan. Vse te najdene in restavrirane listine je uredništvo dodatno vključilo v slovensko izdajo 7. knjige. Zato ta knjiga za kratko obdobje po italijanski kapitulaciji (od 8. septembra do 20. oktobra 1945) zajema precejšnje število listin in sicer 327, od tega 289 dokumentov enot NOV in PO ter političnih organizacij; preostali pa so okupatorskega porekla.

Dokumenti, zbrani v 7. knjigi, pojasnjujejo razmere v Sloveniji tik po italijanski kapitulaciji. Z nezadržnim poletom razorožujejo tedaj enote NOV in PO Slovenije italijanske posadke in vojsko, ki se hoče prebiti proti Italiji. Uničujejo plavogardistične in belogardistične postojanke v Grčaricah, na Turjaku in drugod. V tem obdobju ustvarijo partizanske sile obširno osvobojeno ozemlje. Po vsestranski mobilizaciji in po množičnem dotoku novih prostovoljcev se enote NOV številčno tako okrepijo, da nastajajo nove brigade, odredi, XVIII. divizija, VII. korpus.

Na Primorskem vzniknejo nove brigade, Triglavska, Goriška in Tržaška divizija. Kot izpostava Glavnega štaba NOV in POS prevzame vodstvo nad vsemi temi enotami Operativni štab za Zahodno Slovenijo. Na Štajerskem, kamor se je z Dolenjskega vrnila Šlandrova brigada in tam opravila nekaj večjih akcij (Rečica

ob Savinji, Šmartno ob Dreti itd.), je v tem času ponovno vzpostavljen štab IV. operativne cone.

Na osvobojenem ozemlju zraste zaledna vojaška oblast s komandami področij, komandami mest, partizanskimi stražami in delovnimi četami. Prvič v zgodovini volijo v naši vojski po vseh enotah odposlance v zbor predstavnikov slovenskega naroda.

Ob splošni ljudski vstaji v Slovenskem Primorju se to območje skoraj v celoti osvobodi. Vojaške enote, v katerih sestavu je tudi večji del prebivalstva, se tolčejo s sovražnikom v Gorici, na tako imenovani Goriški fronti.

Nemška vojska, ki hoče nadomestiti italijanskega okupatorja, je v začetku povesod v defenzivi, izvaja le manjše vpade na osvobojeno ozemlje, bombardira Novo mesto in Mokronog. Z akcijo »Wolkenbruch I in II« prične ofenzivo na Primorskem, nato pa 21. oktobra preide še na Dolenjsko. S tem dnem pa se začneja tudi že naslednja, 8. knjiga VI. dela Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov.

Slovenska izdaja 8. knjige se od srbohrvatske razlikuje v tem, da je uredništvo objavilo poleg nekaterih novih dokumentov nemškega okupatorja tudi nekaj dokumentov enot Narodnoosvobodilne vojske in sicer kot pojasnilo pod črto. Tako vsebuje 8. knjiga 157 partizanskih in 69 nemških listin.

Dokumenti te knjige pričajo o nemški ofenzivi na Dolenjskem, ki traja do srede novembra 1943. Na Primorskem in Štajerskem so partizanske sile v protiofenzivi, v posebno uspešni pa še na Gorenjskem, kjer osvobode Poljansko in Selško dolino. Sovražnik opravi zato v drugi polovici novembra dve ofenzivni operaciji proti Triglavski in Goriški diviziji, ofenzivo na Štajerskem mora pa zaradi pomanjkanja oboroženih sil preložiti na začetek decembra 1943.

Posamezne prejšnje knjige so zajemale obdobje po več mesecev. Po italijanski kapitulaciji in nastanku novih enot NOV Slovenije, tja do dveh korpusov, petih divizij itd., zaradi vedno večjega razmaha narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije pa so se obdobja, ki jih zajemajo nadaljnje knjige, znatno skrajšala. Tako obravnava 8. knjiga obdobje od 21. oktobra do konca novembra 1943, deveta knjiga pa se bo omejila na december 1943.

L. P.

Knjižne novosti

(Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1961)

- Adžija, Božidar.** Izbor članaka. Izbor, napomene, predgovor i pogovor Nusret Seferović. Beograd, Kultura 1961. — XXVIII + 306 str. 8°.
- Aktuelni problemi ideološke i političke delatnosti sindikata.** Plenum Republiškog veća Saveza sindikata Jugoslavije za Srbiju 11. do 12. novembra 1960. Beograd, »Rad« 1961. 72 str. 8°. (Biblioteka Naši dogovori 5.)
- Almanah revolucije 1941—1961.** Redakc.: Ivan Dončević idr. Zagreb, »Zora« 1961. 328 str. z ilustr. med tekstom.
- Azanjac, Dušan:** Bela grobnica. (Prevedel Ivan Minatti.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 120 str. M8°. (Dokazi 6.)
- Beneš, Karel Josef:** Past. — Štirje dnevi. (Iz češčine prevedel Viktor Smolej.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 246 + (II) str. M8°.
- Bilandžić, Dušan:** Od ustanka do pobe-de. Kratak pregled oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije naroda Jugoslavije (:1941—1945:). Beograd, »Rad« 1961. 136 + (III) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Bosiljčić, Slobodan:** Svetleći signali. Beograd, Prosveta 1961. 168 str. 8°.
- Božović, Branislav:** Poruke streljanog grada, Beograd, Narodna knjiga 1961. 330 str. 8°.
- Bratož, Hinko-Oki:** Dnevnik partizana. 2. knj. V Ljubljani, »Borec« 1961. — 431 + (V) str. + 16 skic. 8°.
- Broz, Josip-Tito:** Borba za mir in mednarodno sodelovanje. Knj. 10. V Ljubljani, Cankarjeva zal. 1961. 546 + (I) str. 8°.
- Carin, Vladimir:** Smrt je hodala četvero-noške. (Kronika Jasenovačkog logora). Zagreb, »Mladost« 1961. 188 str. 8°.
- Celjski zbornik 1961.** Celje, Svet za prosveto in kulturo okraja Celje 1961. 534 + (II) str. s fot. + 2 repr. + 2 tab. V8°
- Cvetković, Vita:** Front bez pozadine. — (Beograd), Prosveta (1961). 178 + (II) str. M8° [cir.]. (Svedočanstva III/5.)
- Čas in zavest.** Eseji in kritike. (Prevedel Marjan Javornik.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1961. 411 + (V) str. 8°.
- Četrdeset godina.** Knj. peta: 1941—1945. 720 str. + 35 str. sl. + 2 faks. Knjiga šesta: 1941—1945. 512 + (III) str. + 30 str. sl. Knjiga sedma: 1941—1945. 601 + (II) str. + 25 str. sl. + 1 faks. Beograd, Kultura 1961. V8°.
- Četrdeset prva.** Ustanak naroda Jugoslavije. Beograd, Mlado pokolenie 1961. XVI + 956 str. + 7 zvd. 4°. [Ilustr.]
- Čujkov, Vasilij Ivanovič:** Odbrana Staljingrada. Beograd, »Vojno delo« 1961. 423 + (VI) str. + 2 skici. 8°. — (Vojna biblioteka — Inostrani pisci 45.)
- Čulinović, Ferdo:** Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja. Napisao Ferdo Čulinović. Knj. 1. Zagreb, Školska knjiga 1961. (XII) + 273 + (II) str. V8°.
- Čulinović, Ferdo:** Jugoslavija izmedju dva rata. Zagreb. Izd. zavod Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti 1961. V8°. [Ilustr.] Knj. 1. 550 + (VI) str. + 1 tab. Knj. 2. 340 str. + 2 zvd. + 1 tab.
- Dalji razvitak privrednog sistema i društvenih odnosa.** Zaključci Izvršnog odbora Saveznog odbora SSRNJ. — Referat Mijalka Todorovića na proširenoj sednici Izvršnog Odbora Saveznog odbora SSRNJ. — Ekspozice Mijalka Todorovića u Saveznoj narodnoj skupštini.

- Beograd, Kultura 1961. 72 str. M8°.
(Politička biblioteka.)
- Dapčević, Peko:** Taktika partizanskih odreda i brigada u toku NOR. Beograd, »Vojno delo« 1961. 296 + (III) str. + 5 skic + 1 tab. 8°.
(Vojna biblioteka — Naši pisci 27.)
- Djurašković, Djuro i Prnjat, Branko:** Komandant Sava. Beograd, Narodna knjiga 1961. 224 str. + 1 sl. 8°.
- Djurašković, Djuro:** Poslednje poruke. Beograd, »Rad« 1961. 69 + (II) str. 8°.
(Zastave slobode.)
- Djurašković, Djuro:** Veliki pohod. Beograd, »Rad« 1961. 66 + (II) str. 8°.
(Zastave slobode.)
- Dokumenti s konference 81 komunističnih in delavskih partij.** Moskva, novembra 1960. B. k. (Komisija za propagando pri IKP 1961.) 64 str. M8°.
- Drugi plenum Glavnog odbora SSRN Crne gore.** — Četvrti plenum Centralnog komiteta Srbije. Beograd, Kultura 1961. 104 str. 8°.
(Politička dokumentacija 3.)
- Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije od 1961 do 1965.** (V Ljubljani. Cankarjeva zal. 1961.) 208 + (IV) str. M8°.
(Politična knjižnica 53.)
- Dular, Jože:** Metlika skozi stoletja. (Ob desetletnici Belokranjskega muzeja izdalo Belokranjsko muzejsko društvo v Metliki.) (V Novem mestu, Dolenjska zal.) 1961. 131 + (IV) str. M8°. [Ilustr.]
- Egić, Obrad:** Druga dalmatinska na Sutjesci. Zagreb, Naprijed 1961. 183 + (IV) str. + 7 str. sl. 8°.
- Finci, Moni:** Na Sutjesci. Sarajevo, »Veselin Masleša« 1961. 276 + (VII) str. 8°.
- Gerčar, Janez:** Mučeniške Begunje. — V Ljubljani, »Borec« 1961. 130 + (VII) str. M8°. (Dokazi 5.)
- Gligorijević, Ivan-Džina:** Smrt jednoga radja sto novih. Hronika Timočkog bataljona NOVJ. Beograd, Prosveta 1961. 254 + (II) str. M8°. (Svedočanstva, IV/5.)
- Gorenjska v borbi za svobodo.** Kranj, Muzej revolucije 1961. 4°.
št. 4. 45 + (III) str.
št. 5. 54 + (II) str.
- Grün, Herbert:** Proces v Jeruzalemu. 1961. Ljubljana, Mladinska knjiga 1961. 273 + (II) str. + 8 str. sl. M8°.
(Žepna knjiga Školjka.)
- Guderian, Heinz:** Guderijan: Vojni memoari. — Beograd, »Vojno delo« 1961. 623 + (VI) str. + 4 l. skic. 8°.
(Vojna biblioteka — Inostrani pisci 29.)
- Hariš, Ivan-Gromovnik:** Diverzant. (Prevedel France Sušteršič.) Ljubljana, »Borec« 1961. 321 + (II) str. M8°.
- Hauser, Arnold:** Socialna zgodovina umetnosti in literature. (Prevedla Helena Menaše.) Knj. 1. Ljubljana, Cankarjeva založba 1961. 477 + (III) str. V8°.
- Hercegovina u NOB.** Pišu učesnici. Beograd, »Vojno delo« 1961. 973 + (X) str. + 3 zvd. V8°. [Ilustr.] (Iz ratne prošlosti naših naroda 34. Posebna izdanja 11.)
- Imenik naselij z zakonom o območjih okrajev in občin v LR Sloveniji, imenikom naselij, občin, okrajev, sodišč, pošt in številom prebivalstva po okrajih v FLR Jugoslaviji.** Ljubljana (ČZ »Uradni list LRS«) 1961. 228 + (II) str. V8°.
- Istorija XX veka.** Zbornik radova. Izdaje Institut društvenih nauka. Odele nje za istoriske nauke. Knj. 2. Beograd, Kultura 1961. 384 + (II) str. 4°.
- Jači od smrti.** Zapisi palim herojima Slavonije. Priredio Gabro Vidović. — Zagreb, (Lykos) 1961. 328 str. 8°. [Ilustr.]
(Biblioteka narodne revolucije 8.)
- Jakovljević, Stevan:** Zemlja u plamenu. Subotica-Beograd, Minerva 1961. 595 str. 8° [cir.]. (Naša knjiga 30.)
- Jan, Ivan:** Dražgoše. V Ljubljani, »Borec« 1961. 157 + (II) str. + 3 sl. 8°. — [Ilustr.]
- Jager, Vera:** Slovenska umetnost med NOB s posebnim pogledom na književnost. 1941—1961. Ljubljana (Zavod za prosvetno-pedagoško službo OLO Ljubljana) 1961. (II) + 145 + (III) str. 8°.
- Jeremenko, A. I.:** Jerjomenko: Na zapadnom pravcu. Beograd, »Vojno delo« 1961. 336 + (VII) str. + 1 sl. + 10 skic. 8°. (Vojna biblioteka — Inostr. pisci 44.)
- Jeri, Janko:** Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega

- boja. Ljubljana, Cankarjeva založba 1961. 378 + (VI) str. + 8 str. sl. + 6 pl. 8°.
- Jovanović, Voja:** Krv nevinih. Beograd, »Rad« 1961. 74 + (II) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Kamperelić, Života:** Velike odluke. Beograd, »Rad« 1961. 76 + (III) str. 8°. — (Zastave slobode.)
- Kamniški zbornik VII.** (V Ljubljani, Uredniški odbor.) 1961. 387 + (IV) str. + 5 sl. + 1 zvd. V8^o.
- Karakteristike socijalističke revolucije u Jugoslaviji.** Tematski zbornik odabranih tekstova. Beograd, Kultura 1961. 452 str. 8°. (Materijal za ideološko političko obrazovanje.)
- Karaoglanović, Sima:** Dnevnik Ženje Kosić. Obradio Sima Karaoglanović. (Beograd), Prosveta (1961). 284 + (III) str. M8^o [cir.]. (Svedočanstva III/2.)
- Kardelj, Edvard:** Ekspoze u Saveznoj narodnoj skupštini povodom Izveštaja o radu Saveznog izvršnog veća u 1960 godini. Beograd, Kultura 1961. 54 + (I) str. M8^o. (Politička biblioteka.)
- Kavgić M. i Madić M.:** Putevima slavonskih partizana. Beograd, »Rad« 1961. 73 + (II) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Kazimirović, Vasa:** Ravnica u plamenu. Beograd, »Rad« 1961. 69 + (II) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Kesić, Ante:** Drugi početak. Dnevnik poverljivih zadataka ilegalaca Mića i Duška iz ustanka u Dalmaciji. (Beograd), Prosveta (1961). 176 + (II) str. M8^o [cir.]. (Svedočanstva III/1.)
- Konvalinka, Sava:** Kočevski Rog. Beograd, »Rad« 1961. 66 + (II) str. 8°. — (Zastave slobode.)
- Koš, Erih:** Novosadski pokolj. Beograd, »Rad« 1961. 156 + (III) str. 8°.
- Kovačević, Veljko:** Kapelski kresovi. (Beograd - Zagreb), Prosveta - Nauijied 1961. 452 + (III) str. 8°.
- Kragujevac, 21 oktobar 1941.** Svedočanstva streljanih. Beograd, Srpska književna zadruga 1961. 235 str. 8°. [cir.]
- Kresal, France:** Razvoj Predilnice Litija. Ob 75-letnici. Litija 1961. 132 + (IV) str. + 39 str. sl. + 2 pl. + 1 faks. 4°.
- Kržavac, Savo:** Ilegalci u akciji. Beograd, »Rad« 1961. 64 + (III) str. 8°. — (Zastave slobode.)
- Lazić, B. i Ščekić J.:** Sjedinjene američke države. Beograd, Kultura 1961. 320 + (IV) str. + 24 str. sl. 8°.
- Lekić, Radovan:** Andrijevički srez 1941 do 1944. (: Prilog istoriji Crne gore.:) — Cetinje, Obod 1961. 540 + (I) str. 8°. [cir.]
- Ljubibratić, Drago:** Vladimir Gaćinović. (Beograd), Nolit 1961. 245 + (IV) str. M8^o. [cir.] (Biblioteka Portreti 26.)
- Ljubljana v ilegali.** Knjiga 2. Država v državi. Ljubljana (Državna založba Slovenije) 1961. 516 str. + 3 skice + 2 prilogi. V8^o.
- Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju.** Knjiga 1. (2. izd.) Zagreb, NIP 1961. 302 str. + 8 str. sl. + 4 faks. 8°.
- Lopičić, Janko K.:** Ratni dnevnik. 1. knj. (Beograd), Prosveta (1961). 357 + (II) str. + 3 faks. + 2 skici. M8^o [cir.]. — (Svedočanstva IV/6.)
- Loški razgledi VIII.** (Škofja Loka, MO SZDL) 1961. 227 + (III) str. s fot. 8°.
- Lov na Eichmanna.** Proces nacističkom genocidu. Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće 1961. 382 + (II) str. s sl. 8°. (Biblioteka zanimljiva knjiga.)
- Lukić, Dragoje:** Ranjeno detinjstvo. Beograd, »Rad« 1961. 76 + (III) str. 8°. — (Zastave slobode.)
- Manhattan, Avro:** Vatikan in dvajseto stoletje. (Prevedla Rapa Šuklje.) Ljubljana, Cankarjeva založba 1961. 455 + (III) str. 8°.
- Marić, Momčilo:** Utekli so smrti. (Prevedel Lojze Maruško.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1961. 94 + (II) str. 8°. — (Komet 1.)
- Marković, Dragan:** Dragan Marković — Ljubiša Ristović: Pred nepriznatim sudom. Veliki sudski procesi komunistima u predratnoj Jugoslaviji. 2 knjige. Beograd, Kultura 1959—1961. 8°. 1. knjiga 1959, 428 + (I) str. + 10 faks. + 14 str. slik. 2. knjiga 1961, 371 + (II) str. (Politička biblioteka.)
- Marković, Dragan:** Savetovanje u Stolicama. Beograd, »Rad« 1961. 36 + (III) str. 8°. (Zastave slobode.)

- Marković, B. i dr. Jović, B.:** 100 odgovora na pitanja radnika. Beograd, »Rad« 1961. 119 + (IV) str. 8° [cir.]. (Radnici pitaju.)
- Mijušković, Milisav:** U žicama. Beograd, »Rad« 1961. 134 + (II) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Mikuž, Metod:** Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Knjiga 2. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1961. 414 + (II) str. + 10 pril. + 2 zvd. 8°.
- Mikuž, Metod:** Druga svetovna vojna. Kratak oris. Kronološki pregled sestavi Avg. Pirnat. Ljubljana, Mladinska knjiga 1961. 141 + (II) str. + 1 zvd. 8°. (Knjižnica »Kosmos« 1.)
- Morje gneva in svobode.** Zbornik partizanske borbe na Jadranskem morju. (Zbral in uredil Ciro Čulić. Prevedel iz srbohrvaščine Angelo Cerkenik.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 231 + (IV) str. + 1 zvd. 8°.
- Nančić, Laza:** Izabrani politički spisi. Izbor i objašnjenja Branislav Vranešević, dr. Kosta Milutinović i Josip Mirnić. Novi Sad (Istorijski arhiv Pokrajinskog komiteta SKS za Vojvodinu) 1961. 8°. 2 knjigi.
1. 261 str. + 1 sl.
2. 284 str.
(Prvi socijalisti u Vojvodini V/1., V/2.)
- Nazor, Vladimir:** S partizani. 1943—1944. (Prevedel Cvetko Zagorski.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 180 + (IV) str. M8°.
- Neill Roy S.:** Izpolnjena obljuba. (Prevedla Katja Špur.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 293 + (III) str. M8°.
- Nešović, Slobodan.** Stvarni registar stenografskih beležaka vrhovnih predstavničkih tela Jugoslavije od 26. XI. 1942 do 21. XII. 1957. AVNOJ — Privremena narodna skupština DFJ — Ustavotvorna skupština — Narodna skupština FNRJ — I i II saziv i Savezna narodna skupština — III saziv. — Sastavio Slobodan Nešović. Beograd, Savezna narodna skupština (1961). — XL + 1316 + (II) str. 4°.
- Nikić, Milisav:** Na okupiranoj teritoriji. Beograd, »Narodna armija« 1961. 167 + (IV) str. M8°.
- Nikić, Milisav:** Od danas smo Proleterska. Beograd, »Rad« 1961. 56 str. 8°. — (Zastave slobode.)
- O moralno-političkom faktoru i partiskopolitičkom radu.** (:Zbirka članaka:) Knj. 1. Beograd (»Vojno delo«) 1961. 596 + (IV) str. 8°. (Vojna biblioteka — Naši pisci 25.)
- O socijalističkoj demokratiji u Jugoslaviji.** Tematski zbornik odabranih tekstova. Pripremili Hamdi'a Pozderac i Bratislav Petrović. Beograd, Kultura 1961. 434 + (II) str. 8°. (Materijal za ideološko političko obrazovanje.)
- Odić, Slavko:** Dosije bez imena. Zagreb, Naprijed 1961. 264 + (III) str. + 28. str. faks. + 1 sl. 8°.
- Odić, Slavko:** Neostvareni planovi. Zagreb, Naprijed 1961. 371 + (IX) str. + 18 faks. + 5 str. sl. 8°.
- Oljača, Mladen:** Priče narodnih heroja. Uredio Mladen Oljača. Zagreb, Novinarsko izd. poduzeće 1961. 153 + (III) str. s sl. 8°. (Politička biblioteka.)
- Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane 1961.** Ljubljana (Zveza borcev NOV Slov.) 1961. 118 + (II) str. + 8 str. sl. + 1 skica. V8°.
- Pašić, Najdan:** Socializem kot svetovni proces. — Janko Klikovac: Vprašanja družbenega in gospodarskega razvoja vzhodnih socialističnih držav. Ljubljana, Zveza delavskih in ljudskih univerz Slovenije 1961. 31 str. V8° [cikl.]. (Knjižnica delavskih in ljudskih univerz — ideološko-politična zbirka 6.)
- Pavličević, Dragutin:** Na vratima požeske doline. (U čast 20 godišnjici ustanaka 1941—1961.) Slavonska Požega, Matica Hrvatska — pododbor Slavonska Požega 1961. 184 + (III) str. + zvd. 8°.
- Pejanović, Djordje:** Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850—1941. Sarajevo, »Veselin Masleša« 1961. 222 + (I) str. 8°.
- Perić, Gnjaco:** Partizanski odred »Debla kos«. (Karlovac, Općinski odbori Saveza boraca NOR-a općina Vojnić i Krnjak 1961.) 169 + (VI) str. + 14 str. sl. + 2 repr. + 4 zvd. 8°.
- Perović, Puniša:** Julske vatre. Beograd, »Rad« 1961. 337 + (II) str. 8°.
- Peti kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.** Od 7. do 9. marca 1961. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1961. 380 + (III) str. 8°.

- Petričević, Jozo:** Ivo Lola Ribar. Zagreb, Mladost 1961. 114 + (II) str. + 6 faks. + 22 str. sl. 8°.
- Petrović, Krsto:** Partizanski kuriri. Beograd, »Rad« 1961. 54 + (II) str. 8°. — (Zastave slobode.)
- Polič, Radko:** Sonce in ceste. Zapis osvobodilnega boja 1943—1945. (Čudežna pomlad 3. del.) (V Ljubljani, »Borec«) 1961. 276 + (IV) str. 8°.
- Politički i idejni problemi u vezi sa razvojem privrednog sistema i društvenih odnosa. Drugi plenum Saveznog odbora SSZNJ.** Beograd, Kultura 1961. 169 + (II) str. M8^o. (Politička biblioteka.)
- Pomniki naše revolucije.** (Uredili dr. Ferdo Gestrin, Miro Luštek, dr. Metod Mikuš, Edo Turnher. V počastitev 40-letnice KPJ in SKOJ in 20-letnice ljudske vstaje.) (V Ljubljani), Mladinska knjiga 1961. 288 + (II) str. + 48 str. sl. V8^o.
- Pomoravlje u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945.** [Sestavili] Boško Živanović, Damjan Popović, Miodrag Jovanović. Svetozarevo, Sremski odbor boraca NOR 1961. 416 str. + 48 str. fotogr. + 1 zemlj. 8°. [cir.]
- Popović, Stevo:** Majevički partizani. 2 knjigi. Sarajevo, Svjetlost 1961. 8°. [cir.] (Biblioteka Oslobođilački rat.)
- Premurski Slovenci v zgodovini.** Zbornik razprav o posebnih potezih zgodovinskega razvoja Premurja. Uredil: dr. Bogo Grafenauer. Murska Sobota (Pomurski tisk) 1961. 135 + (III) str. + 1 zvd. V8^o.
- Prijatelj, Ivan:** Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. 1848 do 1895. (Uredil in literarno-zgodovinske opombe napisal Anton Ocvirk, političnozgodovinske opombe napisal Dušan Kermavner.) 4. knjiga. (V Ljubljani, Državna založba Slovenije) 1961. 675 + (IV) str. 8°.
- Prikril, Boris:** Nevidni sovražnik na Atlantiku. (Prevedel Risto Jelačin.) Ljubljana, Državna založba Slovenije 1961. 355 + (IV) str. s sl. V8^o.
- Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije.** Zbornik radova. (Beograd), »Rad« 1961. 400 + (IV) str. 8°. (Politička škola.)
- Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.** Odjel za filozofiju i društvene nauke. (Urednik Grga Novak.) (Monografija Vaso Bogdanov: Hrvatski narodni pokret 1903/04.) Knj. 321, 322. Zagreb, Jugosl. akademija znanosti i umjetnosti 1960, 1961. V8^o.
- Radenković, Djordje:** Nemčija, neonacizam in Hitlerjev »Politični testament«. (Prevedel Jože Zupančič.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1961. 176 + (IV) str. M8^o. (Žepna knjiga Školjka.)
- Radišić, Djordje:** Partizanske bolničarke. Beograd, »Rad« 1961. 73 + (II) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Radovanović, Jovan:** 67 dana Uzičke republike. (Beograd), Prosveta (1961). 253 + (II) str. + 12 sl. M8^o [cir.]. — (Svedočanstva IV/2.)
- Ramić, Rizo:** Na putevima slobode. Eseji i kritike o književnicima borcima i izbor njihovih radova. Sarajevo, Svjetlost 1961. 369 + (IV) str. 8°. (Jubilarna bibliot. povodom 20 godišnjice ustanka naroda Jugoslavije 1941—1945.)
- Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941 do 1945.** Redakc. odbor: Pero Morača, glavni urednik, Viktor Kučan, Franček Saje, Lazo Bogeski. Beograd, Mladost 1961, 326 str. 4°, prečni format.
- Ratna sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta.** (Odgovorni urednik Pero Morača.) — Beograd, Kultura 1961. V8^o.
Knjiga prva: 1941—1945. 601 + (II) str. + 26 str. sl.
Knjiga druga: 1941—1945. 512 + (III) str. + 30 str. sl.
Knjiga treća: 1941—1945. 720 str. + 34 str. sl. + 2 faks.
- Ratno djetinjstvo.** Zbornik dokumenata i sjećanja o postanku, razvoju i radu Saveza pionira u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, Svjetlost 1961. 184 + (III) str. 8°. (Jubilarna biblioteka povodom 20 godišnjice ustanka naroda Jugoslavije 1941—1945.)
- Regent, Ivan:** Poglavlja iz boja za socializem. Knj. 3. Ljubljana, Cankarjeva založba 1961. 316 + (III) str. 8°.
- Ribar, Ivan:** Uspomene iz narodnooslobodilačke borbe. Beograd (»Vojno delo«) 1961. 231 + (V) str. 8°. (Iz ratne prošlosti naših naroda 32. Posebna izdanja 10.)

- Ristović, Ljubiša:** Desant na Drvar. Beograd, »Rad« 1961. 68 + (III) str. 8°. — (Zastave slobode.)
- Spomini na partizanska leta.** Knjiga 5. V Ljubljani, Mladinska knjiga 1961. 155 + (IV) str. M8°. — (Žepna knjiga Školjka.)
- Stanković, Živomir:** Borbena pot SKOJ. (Prevod.) Ljubljana, (Centralni komite Ljudske mladine Slovenije) 1961. 303 + (V) str. 8°.
- Sutjetska.** Zbornik radova. Knj. 5. Beograd, »Vojno delo« 1961. 696 + (VII) str. + 20 umetn. repr. V8°.
- Sepić, Dragovan:** Supilo diplomat. Zagreb. Naprijed 1961. 247 + (II) str. 8°.
- Sibl, Ivan:** Vojni dnevnik. (Prevedel Jože Zupančič.) Ljubljana, Državna založba Slovenije 1961. 250 + (VI) str. 8°.
- Šoštanj 1941—1961.** (Celje, Izdala odbora za proslavo 20-letnice vstaje okraja Celje in občine Šoštanj 1961.) 48 str. + 1 faks. 8°.
- Tadić, Sveta:** Uzička republika. Beograd, »Rad« 1961. 68 + (III) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Tudjman, Franjo:** Rojstvo socialistične Jugoslavije. (Prevedel Jože Zupančič.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 266 + (VI) str. 8°.
- Urdin, Kočo:** Ljubezen za rešetkami. Kronika. (Iz makedonščine prevedla Nada Dragan-Carevska.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 258 + (II) str. M8°.
- Užice 1941.** Ustanak u užičkom kraju. [Sestavili] Nikola Ljubičić, Jevrem Popović, Milivoje Kovačević, Milivoje Radovanović Farbin. Beograd, »Vojno delo« 1961. 423 + (VIII) str. 8°. [cir.] (Iz ratne prošlosti naših naroda 39. Posebna izd. 17.)
- Vatovec, Fran:** Slovenski časnik. 1557 do 1843. Maribor, »Obzorja« 1961. 265 + (VI) str. 8°.
- Vesti.** Novosti. Reč naroda. 1941. [Ponatis časopisov.] Titovo Užice, Muzej ustanka 1941, 1961. 222 + (II) str. V8° [cir.].
- Viharni časi.** Spomini na partizanska leta. Knj. 5. Ljubljana, »Borec« 1961. 251 + (IV) str. 8°.
- Vilfan, Sergij:** Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloza stare Jugoslavije. V Ljubljani, Slovenska Matica 1961. 568 str. + 1 pl. 4°. [Ilustr.]
- Vilhar, Srečko:** Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem. — Miša Salamun: Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis. V Kopru (Lipa) 1961. 112 (I ovoj.) str. V8°.
- Vitković, Janez:** Bela krajina skozi viharje k svobodi. V Ljubljani, »Borec« 1961. 187 + (V) str. + 1 zvd. [Ilustr.]
- Vojinović, Aleksandar:** Hotel Park. (Prevedla Nina Koréne.) V Ljubljani, »Borec« 1961. 152 + (IV) str. M8°.
- Vujović, Milutin:** U susret zori. Beograd, Mlado pokolenje 1961. 192 + (III) str. 8°. [Ilustr.] (Biblioteka »Ideali«.)
- Vukobratović, Dragan:** Prve ustaničke puške. Beograd, »Rad« 1961. 78 + (II) str. 8°. (Zastave slobode.)
- Vuković, Branislav:** Indonezija. Društveno-politički razvitak i radnički pokret. Beograd, »Rad« 1961. 304 str. 8°. (Medjunarodni radnički in socijalistički pokret.)
- Zagreb.** Muzej revolucije naroda Hrvatske. Izložba idejnih projekata za spomenik pobjede revolucije u Slavoniji. 6. do 21. I. 1961. (Katalog.) Zagreb, Muzej revolucije naroda Hrvatske 1961. (10 str.) 8°. (Izdanja Muzeja rev. nar. Hrvatske 1.)
- Zagreb.** Muzej revolucije naroda Hrvatske. Izložba plakata jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. 21. I. do 21. III. 1961. (Katalog.) (Izdanja Muzeja rev. nar. Hrvatske 2.)
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda.** Beograd, Vojnoistorijski institut JNA 1961. 8°.
- Tom. V., knj. 26. Borbe u Hrvatskoj (april 1944 g.). 491 + (II) str. in 9 faks. knj. 27. Borbe u Hrvatskoj (maj 1944 god.). 884 + (I) str. + 4 faks. + 1 tab. Tom. VIII., knj. 2. Dejstva na Jadranu februar-avgust 1944 g.). 684 + (III) str. + 10 faks. + 1 zvd.

Tom. IX., knj. 1. Partijsko-politiška dokumenta 1941—1942 (avgust 1941 — avgust 1942). (VIII) + 608 str. + 7 faks. knj. 2. Partijsko-politiška dokumenta 1942 (september-december 1942). 548 + (I) str. + 10 faks.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Ljubljana, IZDG 1961. 8°. — Del VI., knj. 6. Borbe v Sloveniji (maj-september 1943). 500 + (III) str. knj. 7. Borbe v Sloveniji (september-oktober 1943). 632 str.

Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941 do 1945. 2. knjiga: november 1942 — september 1943. (Uredniški odbor: Milan Bevc, Dušan Bravničar, Danilo Čuk, dr. Marijan Dermastia, Tone Ferenc, Jože Krall, Franc Krese, Miroslav Luštek, Slava Mihevc, dr. Metod Mikuž.) Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja — Muzej narodne osvoboditve LRS 1961. 414 + (II) str. s fotogr. 4°. (Fotografski dokumenti o boju Komunistične Partije Slovenije II.)

PRILOGE

Jože Munda

Bibliografija delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920

Pričujoči seznam kaže delavski tisk socialnodemokratskega razdobja na Slovenskem od leta 1868 do 11. aprila 1920, to je od prvega pojava — po dosedanjih podatkih — tiskane besede slovenskega delavstva do ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji leta 1920. Zabeležen je tisk razredno ali marksistično orientiranih socialistov in socialnodemokratske stranke.

Seznam upošteva tiske, ki imajo več kot dve strani besedila, torej poleg knjig, brošur, časnikov in časopisov tudi pravilnike, poročila in izkaznice (če imajo zraven pravila). Izpušča pa leposlovje ter letake, lepake, vabila in drug droben tisk izpod treh strani obsega. Prav tako ne upošteva tiska slovenskih izseljencev v Ameriki in slovenskega tiska v Sovjetski Rusiji leta 1918—1920. Vse to še čaka obdelave.

Bibliografski popis knjige ali brošure ima v prvem delu splošne podatke: avtorja, naslov, podnaslov, morebitnega prevajalca, kraj, letnico, založnika, izdajatelja, tiskarja, število strani in format. Z okroglimi oklepaji so označeni podatki, ki niso natisnjeni na naslovni strani publikacije. Okrogli oklepaji z dvopičjem pomenijo, da so okrogli oklepaji na naslovni strani originala. Oglati oklepaji označujejo podatke, ki jih je dodal sestavljalec. V drugem delu pove zbirko, v kateri je delo izšlo, in vsebino, če prinaša več sestavkov. V bibliografski opombi pa je naveden čas izida (posnet večinoma po vesteh v časopisju, deloma pa po »cenzurnih« izvodih kranjskega deželnega predsedstva, ki jih sedaj hrani Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani), literatura in hranilišče (s signaturo, če je). Pri časnikih in časopisih so v prvem delu osnovni podatki za identifikacijo lista (naslov, kraj izhajanja, prvi in zadnji letnik ter letnica, začetni in končni datum z zadnjo številko). V drugem delu slede podrobnejši podatki: sprememba naslova, podnaslov, kraj izhajanja, lastnik, izdajatelj, odgovorni in dejanski urednik, tiskar, format in način izhajanja. V bibliografski opombi sta poleg morebitnih opozoril še zgodovinska in bibliografska literatura ter hranilišče. Formati označujejo naslednje velikosti: 16° do 15 cm, M. 8° do 18,5 cm, 8° do 22,5 cm, V. 8° do 25 cm, 4° do 35 cm, 2° do 45 cm in V. 2° nad 45 cm.

Žal pri vseh tiskih popis nima gornje oblike. Včasih publikacija sama ne nudi vseh podatkov, drugod pa jih tudi ni uspelo najti. Še več je primerov, da tiska nisem dobil v roke in ga nisem mogel popisati po avtopsiji. Zatekal sem se k navedbam in dognanjem drugih, največkrat k bibliografiji Cvetka Kristana iz leta 1927. Za vrsto nasvetov in podatkov, predosem o dejanskih urednikih listov, sem dolžan zahvalo dr. Dušanu Kermaunerju. V naslednjem

navajam nekaj širših virov in splošnejše literature, iz katere sem v glavnem črpal, posebno če nisem imel tiska v roki.

Tekoča letna slovenska bibliografija 1868—1906 v Letopisu Matice slovenske 1869—1898 in Zborniku 1899—1907, ki so jo sestavljali Etbin Henrik Costa, Ivan Tomšič, Rajko Perušek, Karel Glaser in Janko Šlebinger.

-f- (= Rok Drogenik), Kakov list je bil »Ljudski glas«? *Swoboda*, I/1896. št. 6.

Franc Simonič, *Slovenska bibliografija. I. del: knjige [in periodika]. (1550—1900.)* Ljubljana 1903—1905.

Janko Šlebinger, *Slovenska bibliografija za l. 1907—1912.* Ljubljana 1913.

Cvetko Kristan, *Seznam slovenskih socialističnemu delavstvu namenjenih knjig, brošur, revij in časopisov. V knjigi: Anton Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialno-demokratske stranke.* Ljubljana 1927, str. 173—200.

Janko Šlebinger, *Slovenski časniki in časopisi. V knjigi: Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937.* Ljubljana 1937, str. 1—175.

Pavel Plesničar, *Narod naš dokazuje hrani. Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca l. 1918.* Ljubljana 1940.

Ivan Kreft, *Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska. Nova obzorja*, IV/1951, str. 540—546.

Ivan Kreft, *Nastanek in razvoj naprednega tiska v jugoslovanskih deželah od prvih začetkov do leta 1941. Slovenski poročevalec*, XV/1954, št. 159, 160, 162—169, 171.

Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. [Zbrala in uredila Dušan Kermavner in Rudolf Golouh.] Beograd 1951. Zgodovinski arhiv KPJ, tom V.

Cvetko A. Kristan, *Slovenski socialistični tisk in Trst. Delavska enotnost*, XII/1953, št. 47.

Ivan Kreft, *Delavski tisk na Slovenskem v letih 1918—1940. Naši razgledi*, III/1954, št. 9.

Cvetko A. Kristan, *Še nekaj o delavskem tisku na Slovenskem. Naši razgledi*, III/1954, št. 12.

Cvetko A. Kristan, *Šestdeset let slovenskega socialističnega tiska. Socialistična misel*, II/1954, str. 166—169, 241—245, 341—346, 836—837.

D[ušan] K[ermavner], *Prvi trije slovenski socialistični listi. Naši razgledi*, III/1954, št. 18.

Cvetko A. Kristan, *Nekaj pojasnil k razpravi o prvih socialističnih listih na Slovenskem. Naši razgledi*, IV/1955, str. 59—60.

D[ušan] K[ermavner], *Prvi slovenski socialistični listi. Naši razgledi*, IV/1955, str. 82—83, 106—107, 129—130.

Rudolf Golouh, *Slovenski majniški spisi. Slovenski poročevalec*, XVI/1955, št. 101; *Primorski dnevnik* XIII/1957, št. 104.

Fran Vatovec, *Razvojne tendence slovenskega časniškega tiska. Naši razgledi*, IV/1955, str. 438—439, 487—489.

Cvetko Kristan, *»Naprej!« in knjižnica časopisa »Naprej!«. Idrijski razgledi*, III/1958, str. 103—106.

Vafr. [= Fran Vatovec], *Socialistični časniški tisk na Slovenskem. Večer*, XV/1959, št. 84, 90, 95, 105, 111, 129.

Mirko Kapelj, *Zgodovinski pregled delavskega tiska v Trstu. Delo (Trst)*, XII/1960, št. 3.

Miša Šalamun, Slovensko primorsko časopisje. Koper 1961.

Razvrstitev tiska je kronološka in ne abecedna. Za pomoč so dodana kazala. Pri vsakem letu so najprej navedeni listi, ki se nadaljujejo iz prejšnjih let. Sledé publikacije, katerim nisem mogel dognati meseca izida, nato pa vsi drugi tiski v časovnem redu. Pri hraniliščih sem dal prednost Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK). Cesar nisem našel v njej, sem iskal po drugih ljubljanskih knjižnicah. Poizvedbe po študijskih knjižnicah izven Ljubljane so bile skoraj brez uspeha. Nekaj tiskov sta mi prijazno dala na opogled Čvetko Kristan in Martin Likar. Šele med tiskom sem preko opozoril dr. Kermačnerja, Barbke Lukmanove in Branka Reisa našel še 14 del. Ker ni bilo več mogoče, da bi vso bibliografijo preštevilčil, sem si pomagal z dodatnimi številkami.

Pri delih, ki so brez hranilišča, še ni rečeno, da so izgubljena. Nasprotno! Prepričan sem, da se bo slej ko prej našlo vse, kar je navedeno v tej bibliografiji in celo kaj več. Marsikaj verjetno hranijo tuje knjižnice (Dunaj, Trst idr.), nekaj utegnejo še izbrskati marljivi raziskovalci iz arhivov, ta ali oni drobci bo morda prišel iz privatnih rok. Predvsem v te tri smeri bo moralo kreniti bodoče iskanje.

1868

- 1 Pravila izobraževalnega društva za tiskarje v Ljubljani. Statuten für den Fortbildungsverein für Buchdrucker in Laibach. Laibach, 1868. Druck von Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Verlag des Fortbildungsvereins. 17 str. M. 8°.

Vzporedno slovensko in nemško besedilo. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: društveni spisi, mapa 11.

1870

- 1a Pravila delavskega izobraževalnega društva Ljubljanskega. Statuten des Laibacher Arbeiter-Bildungs-Vereins. Laibach 1870. (Zaloga društvena. Druck von Kleinmayr & Bamberg.) 15 + [I] str. M. 8°.

Vzporedno slovensko in nemško besedilo. Hrani NUK: društveni spisi.

1871

- 2 Pravila izobraževalnega društva za tiskarje v Ljubljani. Statuten für den Fortbildungsverein für Buchdrucker in Laibach. Laibach, 1871. Druck von Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Verlag des Fortbildungsvereins. 31 str. M. 8°.

Na str. 17—31: Vodila (k 1. § pravil izobraževalnega društva) podporne blagajnice za bolne, potujoče in onemogle tiskarje, kamnotiskarje in litografe v

od VI/1898, št. 7: Ludvik Zadnik; od VI/1898, št. 10: Fran Bartl; od VI/1898, št. 13: Rok Drofenik. **Odgovorni urednik:** Josip Šimnovec; od II/1894, št. 15: Anton Grablovic; od II/1894, št. 16: Jožef Weselko; od II/1894, št. 18: Rok Drofenik; od III/1895, št. 13: Jože Zavertnik; od VI/1898, št. 7: Ludvik Zadnik; od VI/1898, št. 10: Fran Bartl; od VI/1898, št. 13: Rok Drofenik. **Urednik:** [Anton Grablovic; Ivan Brozovič; od II/1894, št. 16: Anton Grablovic; od II/1894, št. 18: Rok Drofenik; od III/1895, št. 13: Jože Zavertnik; od IV/1896: Etbin Kristan; od VI/1898, št. 7: Ludvik Zadnik; od VI/1898, št. 13: Rok Drofenik]. **Tiskar:** Narodna tiskarna, Ljubljana; II/1894, št. 16 in 17: Srpska štamparija, Zagreb; od III/1895, št. 13: Friderik Martinek, Dunaj; od V/1897, št. 15: L. Bergmann & Comp., Dunaj; od V/1897, št. 26: Tomasich, Trst; od VI/1898, št. 13: Dolenc (Fran Polič), Trst. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** polmesečnik; od II/1894, št. 15: mesečnik; od II/1894, št. 18: polmesečnik; od III/1895, št. 13: trikrat mesečno; od IV/1896, št. 13: štirikrat mesečno; od IV/1896, št. 20: trikrat mesečno.

Literatura: D. M. [= Janez Kocmurl], Spomini. Družinski koledar, 1913, str. 120—121. — Dušan Kermavner, Albin Prepeluh - Abditus. V knjigi; Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, 1938, str. 298. — Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V: Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1902, 1951, str. 22—23, 36—39, 48, 468. — D. Kr. [= Dušan Kermavner], Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 2, 1956, str. 680. **Hrani:** NUK original (sign. IV: 78970) II/1894, št. 16, IV/1896, št. 36 in VI/1898, št. 13 ter mikrofilm (sign. F 211) izvodov, ki jih ima Österreichische Nationalbibliothek na Dunaju: III/1895, št. 13—25, 27—IV/1896, št. 1, 3—37, V/1897, št. 5—12, 15—VI/1898, št. 11, 13—16. — Zgodovinski arhiv CK ZKS: IV/1896, št. 1—37. — Archivio di Stato, Trst: I/1893, št. 4 (original); dr. Dušan Kermavner, Ljubljana: I/1893, št. 4 (mikrofilm).

1894

Delavec, glej št. 11.

- 12 **Bratovske skladišnice.** Govor dr. Verkauf-a na strankarskem shodu avstrijske socijalne demokracije. [Ljubljana 1894.] (Založil Anton Grablovic. Tiska »Narodna Tiskarna« v Ljubljani.) 36 str. M. 8°.

Na str. 30—36: Rudarji!

Čelni naslov. Izšlo verjetno junija 1894. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: sign. 2713.

1895

Delavec, glej št. 11.

- 13 **Zakaj praznujemo delavci prvi maj?** Prev. M. T. [Dunaj] 1895. Založilo uredništvo Delavca.

Popisano po članku: -f- [= Rok Drofenik], Kakov list je bil »Ljudski glas«. Svoboda, I/1896, št. 6, str. 12.

- 14 **Slovenskim kmetom v poduk in prevdarek.** Poleg Dra Ingwer-ja za Slovence priredil M. T. 1895. Založil in prodaja Rok Drofenik v Celji. (Tiskal J. Raikus v Celji.) 31 + [I] str. M. 8°.

Izšlo avgusta 1895. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: sign. 2706.

- 15 **»Doli sè socijalnimi demokrati!«** Spisal Viljem Brake. Prosto poslovenil Rok Drofenik. Na Dunaji. Samozaložba. (Natisnil Friderik Martinek.) 1895. [III] + 19 str. 8°.

Izšlo po avgustu 1895.

Delavec, glej št. 11.

- 16 **Pravila splošnega delavskega napredno-izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Kranjsko.** [Ljubljana 1896.] (Založilo »Splošno delavsko napredno-izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo za Kranjsko«. Tisek Blasnikov v Ljubljani.) 11 + [V] str. 16°.

Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: mapa Ludvika Zadnika.

- 17 **Železničarji in socijalna demokracija.** Spisal dr. V. Ellenbogen. Prosto poslovenil L.....m [= Jože Zavertnik]. Dunaj 1896. Založba »Delavca«. [Tiskal Friderik Martinek, Dunaj.] 40 str. 8°.

Na str. 37—40: Socijalnodemokratski program. Sklepi strankarskega shoda o avstrijski socijalnodemokratski stranki v Hainfeldu (30./31. decembra 1888 in 1. januarija 1889) popolnjeni na dunajskem shodu o Binkoštih 1892.

Izšlo aprila 1896. Hrani NUK: sign. 105870.

- 18 **Svoboda.** Dunaj, Trst. Letniki I—III, 1896—1898. Izhajala od 24. 6. 1896 do 23. 4. 1898 (št. 4).

Podnaslov: Glasilo slovenskih prometnih služabnikov in obrtnijskih delavcev. **Kraj:** Dunaj; od II/1897, št. 9: Trst. **Lastnik:** Strokovno društvo prometnih služabnikov avstrijskih; od II/1897, št. 9: Fran Bartl in Ignacij Mihevc. **Izdajatelj in odgovorni urednik:** Josip Zavertnik; od III/1898, št. 3: Ludvik Zadnik; od III/1898, št. 4: Rok Drofenič. **Urednik:** [Josip Zavertnik; Etbin Kristan; od III/1898, št. 3: Ludvik Zadnik; od III/1898, št. 4: Rok Drofenič]. **Tiskar:** Friderik Martinek, Dunaj; od II/1897, št. 9: Tomasich, Trst; od III/1898, št. 4: Dolenc (Fran Polič), Trst. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: I/1896, št. 1—7 in posebno izdajo brez št. (11. 10. 1896). — Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj: sign. 456.358-D.

- 18a **Pravila zveze delavskih društev na Kranjskem.** [Ljubljana 1896.] ([Tiskala] Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana.) 7 str. M. 8°.

Z druge plati knjižice 9 strani nemškega besedila pravil: **Verbands-Statut der Arbeiter-Vereine Krains.**

Čelni naslov. Izšlo junija 1896. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: društveni spisi, mapa 17.

- 19 **Kristus in socijalna demokracija.** (: Ponatis iz »Delavca«. :) Spisal P. Kempe. Za slovensko ljudstvo priredil Rok Drofenič. Dunaj 1896. Založil in prodaja Rok Drofenič v Celju. Tiskal Friderik Martinek, Dunaj. 24 str.

Izšlo avgusta 1896. Simonič in drugi navajajo kot avtorja R. Kalverja. Vendar je spis z enakim naslovom izhajal pod imenom P. Kempe v Delavcu IV/1896, št. 20—22. Tako tudi nemški original: Paul Kempe, Christus und die Socialdemokratie.

- 20 **Stari in novi kmečki prijatelji.** (: Ponatis iz »Delavca«. :) Spisal E. Kristan. Založilo uredništvo »Delavca«. [Dunaj 1896.] Tiskal Friderik Martinek na Dunaju. 36 str. M. 8°.

Ovojni naslov. Izšlo v začetku oktobra 1896. Hrani NUK: sign. 59689.

- 21 **Stenografični zapisnik o prvem kongresu avstrijskih železničarjev.** Du-maj 1896. Založba »Delavca«. Tisk Fr. Martineka. 8°.

Izšlo verjetno septembra 1896.

1897

Delavec, glej št. 11.

Svoboda, glej št. 18.

- 22 **Zarja.** Ljubljana. Letnik I, 1897. Edina številka izšla 24. 2. 1897.

Podnaslov: List za interese slovenskega proletarijata. **Izdajatelj:** Dragotin Kor-delič. **Odgovorni urednik:** Ivan Brozovič. **Tiskar:** A. Klein & Comp., Ljubljana. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana.

- 23 **Luč.** Celje. Letnik I, 1897. Izšli 2 številki [?] pred 6. 6. 1897.

Podnaslov: Slovenskemu ljudstvu v prosveto. **Založnik:** Ivan Schauzer (San-cer?). **Tiskar:** Celeja, Celje. **Format:** 4°.

- 24 **Cerkvene pristojbine (: štolnina :) za Štajersko, Koroško in Kranjsko.** Spisal Rok Drogenik. [Celje] 1897. Založil in prodaja R. Drogenik v Celji. (Natisnila »Narodna Tiskarna« v Ljubljani.) 16 str. 8°.

Izšlo maja ali junija 1897. Po Slovenskem biografskem leksikonu, I. knjiga, str. 628 je avtor Ziga Laykauf. **Hrani NUK:** sign. 35459 8° br.

- 25 **Nova luč.** Celje. Letnik I, 1897. Izšla ena številka.

Podnaslov: Slovenskemu ljudstvu v prosveto. **Založnik:** Ivan Schauzer (San-cer?). **Tiskar:** Celeja, Celje. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** mesečnik.

- 26 **Svobodni glasovi.** Celje. Letnik I, 1897-8. Izhajali od 1. 9. 1897 do 1. 3. 1898 (št. 6).

Podnaslov: Poučno-zabaven list za slovensko ljudstvo. **Lastnik, založnik, izda-jatelj in urednik:** Rok Drogenik. **Tiskar:** Narodna tiskarna, Ljubljana; od 1/1897-8, št. 6: V. Blanke, Ptuj. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Literatura: M. Koblar [= Cvetko Zagorski], »Svobodni glasovi.« Socialistična misel, II/1954, št. 1, str. 43—47. **Hrani NUK:** sign. II 57282.

1898

Delavec, glej št. 11.

Svoboda, glej št. 18.

Svobodni glasovi, glej št. 26.

- 27 **Pravila društva čevljarjev za Kranjsko.** V Ljubljani. Zaloga društva čevljarjev za Kranjsko. Natisnil A. Klein & Comp. 1898. 18 + [II] str. M. 8°.

Na str. 15—17: Določila podporne blagajne društva čevljarjev za Kranjsko z osredjem Ljubljana. Na str. 18: Red knjižnici društva čevljarjev v Ljubljani.

Hrani NUK: zapuščina Frana Erjavca.

- 28 **Rdeči prapor.** Trst, Ljubljana. Letniki I—XV, 1898—1920. Izhajal od 15. 3. 1898 do 31. 5. 1911 (št. 43) in od 15. 5. 1920 do 31. 12. 1920 (št. 62).

Naslov: od I/1898, št. 18: Delavec Rdeči prapor; od VIII/1905, št. 42: Rdeči prapor. **Podnaslov:** Glasilo slovenskih socialističnih delavcev za Trst in Primorsko; od I/1898, št. 18: Glasilo jugoslovanske socialne demokracije. **Kraj:** Trst; od VIII/1905, št. 42: Ljubljana. **Lastnik:** Kaman in Alojz Panek; od I/1898, št. 11: Alojz Panek; od IV/1901, št. 48: brez navedbe lastnika. **Izdajatelj:** Josip Stopar; od III/1900, št. 1: Josip Kopač; od V/1902, št. 33: Vincenc Kermolj; od V/1902, št. 37: Josip Kopač; od VIII/1905, št. 42: Karel Kordelič; od IX/1906, št. 1: Ignacij Sitter; od IX/1906, št. 23: Josip Berdajs; od X/1907, št. 14: Fran Bartl. **Odgovorni urednik:** od I/1898, št. 2: Jože Zavertnik; od I/1898, št. 7: Josip Stopar; od III/1900, št. 1: Josip Kopač; od V/1902, št. 33: Vincenc Kermolj; od V/1902, št. 37: Josip Kopač; od VIII/1905, št. 42: Karel Kordelič; od IX/1906, št. 1: Ignacij Sitter; od IX/1906, št. 23: Josip Berdajs; od X/1907, št. 14: Fran Bartl. **Urednik:** [Ethin Kristan do 1902; Karl Linhart do 1904; Josip Kopač do 1905; Ethin Kristan in Milan Jaklič, ob Kristanovi odsotnosti tudi Ivan Cankar]. **Tiskar:** Werk, Trst; od II/1899, št. 20: Tomasich, Trst; od II/1899, št. 27: Werk, Trst; od V/1902, št. 37: Emilio Sambo, Trst; od VIII/1905, št. 42: Iv. Pr. Lampret, Kranj; od XIII/1910, št. 88: Dragotin Hribar, Ljubljana. **Format:** 2°; od IV/1901, št. 5: V. 2°; od VIII/1905, št. 42: 2°; od X/1907, št. 1: V. 2°. **Način izhajanja:** trikrat mesečno; od IV/1901, št. 2: tednik; od X/1907, št. 14: dnevnik; od X/1907, št. 65: tednik; od X/1907, št. 82: poltednih; od XII/1909, št. 27: trikrat tedensko; od XIII/1910, št. 88: poltednik.

Podatki samo do leta 1911. V letu 1920 izhajalo kot komunistično glasilo. Med 4. 12. 1907 in 26. 2. 1908 je imel prilogo *Železničar*, ki je pričela 1. 3. 1908 izhajati kot samostojen list. **Literatura:** Fran Vatovec, Cankar in časnikarstvo. *Ljudska pravica*, XXII/1956, št. 125, 126. **Hrani:** Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: I/1897 — VII/1904, večinoma v originalu, ostalo kompletirano s fotokopijami iz Österreichische Nationalbibliothek na Dunaju. Manjka: I/1898, št. 19; III/1900, št. 25, 33; V/1902, št. 26; VII/1904, št. 51. — Slovanska knjižnica, Ljubljana (sign. Č 668): VII/1904 — XIV/1911. Manjka v VIII/1905: št. 13, 14, 20, 22, 25. — NUK (sign. VIII Ea 37783): VIII/1905, št. 42 — XIV/1911.

- 29 **Majski spis za leto 1898.** Trst. Izdala tržaška krajevna organizacija. 4 str. 4°.

Izšel v drugi polovici aprila 1898. Prim. članek: *Majski spis. Rdeči prapor*, I/1898, št. 5.

- 50 **Rok Drofenik, Božji namestniki v pravi podobi.** Videm. Natisnil Marko Bardusco. 1898. 47 str. 8°.

Izšlo verjetno maja 1898. **Hrani** NUK: sign. 56585.

1899

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

- 51 **Prvi majnik 1899.** Uredil: Ethin Kristan. [Trst.]. V zalogi »Rdečega Praporja«. Tiskarna Dolenc — Trst. 8 str. 4°.

Vsebinska: Milka [= Ethin Kristan], *Ne sanjajte!* [pesem, str. 1]; Ethin Kristan, *Ziveti!* [str. 2]; Sanje. Zložil Petöfi. Iz madjarskega; poslovenil Josipov [= Ethin Kristan]. [pesem, str. 5]; Zofka Kveder, *Črna jadra*. [črtica, str. 3—4]; Evica Rubič [= Ethin Kristan], *Solnčna dežela*. [pesem, str. 4]; Vladimir Jelovšek, *V Zagrebu*. [str. 4—5]; Vladimir Jelovšek, *Iz »Simfonij«*. (Druga knjiga.) Napi-

sano hrvatski. Tiskano kot slovenski original. [str. 5—6]; Libertaire [= Etbin Kristan], V zadnji uri. [pesem, str. 6—7]; Zaverтник, Akordi. [str. 7]; Bine [= Albin Prepeluh], Klic Svobode. [str. 7—8]; Slavko Filipič [= Etbin Kristan], Luči...! [pesem, str. 8]; Cigani pri knezu. Rumunska burka. [str. 8]; Priloga: Slava majniku ljudstva. [slika]

Celni naslov. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: sign. 7/A.

1900

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

- 32 Prvi majnik 1900. (Uredil Etbin Kristan. Trst. Tiskal P. Battara, Reka.) 8 str. s slikami. 2°.

Vsebina: [Etbin Kristan, Prišel je zopet naših upov dan,...] [pesem, str. 1]; -s- [= Etbin Kristan], Prvi majnik. [str. 2]; Odlomek iz Etbin Kristanovega romana: Nazaj ali naprej? [str. 2—3]; Libertaire [= Etbin Kristan], Umetnost in narod. [str. 3—4]; Spomenik svobodne misli. [str. 4]; Ali so gospodarske organizacije koristne? [str. 4—5]; Socijalistični ministri na Francozskem. [str. 5]; Angleško-burska vojna. [str. 5]; Slavislav Josipović [= Etbin Kristan], Molitev. [pesem, str. 6.]; Futurus, Harmonija. [str. 6—7]; Vit. [= Etbin Kristan?], Razlika. [pesem, str. 7]; Horače Greeley, Kaj je suženjstvo? [str. 7]; Zarja, Kaj vodi talente v socijalistične vrste? [str. 7—8]; Priloga: Mir. [slika].

Celni naslov. Izšlo v drugi polovici aprila 1900. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana.

1901

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

- 33 Občno rudarsko društvo avstrijskih planinskih dežel. Članova knjižica. [1901.] (Založilo »Občno rudarsko društvo avstrijskih planinskih dežel«. Natisnila Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani.) 32 str. M. 8°.

Na str. 10: Sklep občnega zbora z dne 3. aprila 1899. Na str. 11: Opravilnik za blagajničarje. Na str. 17—28: Pravila občnega rudarskega društva avstrijskih planinskih dežel. Na str. 29—30: Knjižnični red.

Izšlo januarja 1901. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: društveni spisi, mapa 11.

- 34 Žepni koledar za slovenske delavce za l. 1901. I. letnik. [Idrija.] Založba okrajne organizacije jugoslovanske socijalnodemokratske stranke v Idriji. Tiskal R. Šeber v Postojmi. 130 str. M. 8°.

Iz vsebine: Shodi. [str. 30—35]; Navodilo za agitacijo in organizacijo. (Po Ivanu Reselu prosto poslovenil Fr. Rinalno.) [str. 36—43]; Socijalno demokratični program. Sklepi strankarskega shoda avstrijske socijalnodemokratske stranke v Hainfeldu (30./31. dec. 1888 in 1. jan. 1889), popolnjeni na dunajskem zboru o Binkoštih 1892. [str. 44—49]; Narodnostno vprašanje in socijalna demokracija. [str. 50—52].

Izšlo januarja 1901. Hrani: Martin Likar, Idrija, Kapitana Mihevca 14 (izvod defekten, brez naslovnega lista, ima samo str. 23 do 130).

- 34a Občno konsumno društvo v Zagorju vpisana zadruga z omejenim poročtvom. Članova vplačilna knjižica. [Zagorje 1901.] (Samožaložba. Natisnila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Ljubljani.) 26 + [X] str. M. 8°.

Na str. 5—26: **Pravila občnega konsumnega društva v Zagorju.**

Izšlo na začetku aprila 1901. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: društveni spisi, mapa 23.

- 35 **Opravitnik občnega rudarskega društva avstr. planinskih dežel.** (: Potrjen v občnem zboru dné 8. aprila 1901.:) ([Tiskala] Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana.) 5 + [I] str. 4°.

Isti tekst tudi v nemščini pod naslovom Geschäfts-Ordnung für den allgemeinen Bergarbeiter-Verein der österr. Alpenländer. 6 + [I] str. Hrani NUK.

- 36 **Prvi majnik 1901.** [Trst.] (Založil »Odbor jugoslovanske soc. dem. stranke v Trstu«. Izdal: Kopač Josip. Stab. Tip. Werk, Trieste.) 8 str. 4°.

Vsebina: V. S. Fedorov [= Vekoslav Spindler], Spomladi. [pesem, str. 1]; Prvi majnik. [str. 2—3]; Etbin Kristan, Čuvaj Jerman. [črtica, str. 3—5]; V. S. Fedorov [= Vekoslav Spindler], Mi hočemo. [pesem, str. 6]; Abditus [= Albin Prepeluh], Cilji... [str. 6—8].

Čelni naslov. Izšlo v drugi polovici aprila 1901. Po zaplembi druga izdaja. Hrani Inštitut za sociologijo v Ljubljani — knjižnica: sign. V/122.

- 37 **Kapitalizem in proletarijat.** Spisal Etbin Kristan. Trst. Tisk. Dolenc. Zal. J. Kopač. 1901. 16 str. 8°.

Ovojni naslov. Izšlo junija 1901. Hrani NUK: sign. 122524.

1902

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

- 38 **Strokovno društvo mizarских pomočnikov za Kranjsko. Knjižica za člana.** [Ljubljana 1902.] Založilo strokovno društvo mizarских pomočnikov za Kranjsko. Natisnila Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani. [XVI] + 7 + [I] + 8 str. M. 8°.

Na str. 1—7 + [I]: **Pravila za »Strokovno društvo mizarских pomočnikov za Kranjsko«.** Na str. 1—8 nemški tekst pravil.

Izšlo v začetku januarja 1902. Hrani NUK: društveni spisi.

- 39 **Žepni koledar za slovenske delavce za leto 1902. II. letnik.** [Idrija.] Izdal in založil Fr. Rinaldo v Idriji. Tiskal R. Šeber v Postojni. 156 str. M. 8°.

Iz vsebine: [Max Kegel], Socijalistična. [pesem, str. 3—4]; Naprej, zastava naša! [str. 19—28]; O volilni pravici [29—34]; Delavci in organizacija. [str. 35—40]; Država. [str. 41—46]; Program avstrijske socijalne demokracije. [str. 47—52]; Kratek tolmač pogostoma rabljenih tujih besed. [str. 53—65].

Izšlo okoli 10. 1. 1902. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 40 **Prvi majnik 1902.** [Trst.] (Izdajatelj in odgovorni urednik: Kopač Josip. Tiskarna Werk, Trst.) 4 str. 2°.

Vsebina: V. S. Féderov [= Vekoslav Spindler], Kadilo dela. [pesem, str. 1]; Karol Kautsky, Slovani in revolucija. [str. 1—2]; Maksim Gorkij, Jemeljan Piljaj. Iz ruskega. [str. 2—4]

Čelni naslov. Izšlo sredi aprila 1902. Hrani Zgodovinski arhiv. CK ZKS: sign. 7/A.

- 41 **Naši zapiski.** Ljubljana, Gorica, Ljubljana. Letniki I—XIV, 1902-3—1922. Izhajali od julija 1902 do 15. 11. 1922 (št. 8/10).

Podnaslov: Socialna revija; od X/1913, št. 2: Socialistična revija. **Kraj:** Ljubljana; od VII/1911, št. 1: Gorica; od XII/1920, št. 1: Ljubljana. **Lastnik:** od VI/1909, št. 1: konzorcij; od XII/1920, št. 1: Slovenska socialna matica v Ljubljani, r. z. z o. z. (tudi založnik). **Izdajatelj:** Jožef Breskvar; od III/1904-5, št. 2: Ivan Mlinar; od VI/1909, št. 1: Anton Kristan; od VIII/1911, št. 1: Anton Dermota; od X/1913, št. 2: Henrik Tuma; od XII/1920, št. 1: Slovenska socialna matica. **Odgovorni urednik:** Jožef Breskvar; od III/1904-5, št. 2: Ivan Mlinar; od VI/1909, št. 1: Anton Kristan (do konca VII/1910); od XII/1920, št. 1: Milan Lemež. **Urednik:** Karl Linhart; od I/1902-3, št. 4/5: [Albin Prepeluh]; od VI/1909, št. 1: Anton Dermota; od X/1913, št. 2: Henrik Tuma; od XII/1920, št. 1: Milan Lemež. **Tiskar:** A. Slatnar, Kamnik; od II/1903-4, št. 1: Jožef Pavliček, Kočevje; od VI/1909, št. 1: Iv. Pr. Lampret, Kranj; od VIII/1911, št. 1: Goriška tiskarna A. Gabršček, Gorica; od XII/1920, št. 1: Makso Hrovatin, Ljubljana. **Format:** V. 8°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Podatki samo do 11. 4. 1920. 1908 in 1915—1919 niso izhajali. Prvi trije letniki imajo lomljeno letnico. III/1904-5, št. 10/11 je bila posvečena Prešernu; ima poseben podnaslov Prešernov album, uredil jo je Ivan Prijatelj. XI/1914, št. 9/10 izšla šele januarja 1915. 1920 so pričeli izhajati namesto Demokracije. **Literatura:** Dušan Kermavner, Albin Prepeluh — Abditus, v knjigi Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, 1938, str. 335—346 in drugod. — Mirko Celar, Bibliografsko kazalo »Naših zapiskov«, 1951, rokopis. Hrani bibliografski odsek NUK. Hrani NUK: sign. VII Dc 36711.

- 42 **Cerkvene pristojbine (: štolnina :) za Štajersko, Koroško in Kranjsko.** Sestavil **Rok Drofenk.** Drugi natis. Ljubljana. (Založil in prodaja Rok Drofenk v Ljubljani. Tiskal R. Šeber v Postojni.) 1902. 16 str. 8°.

Izšlo julija 1902. Po Slovenskem biografskem leksikonu, I. knjiga, str. 628, je avtor Žiga Laykauf. Hrani NUK: sign. 59834.

- 42a **Statuten und Beitrags-Quittungsbuch des Vereines des Schumacher Österreichs. Pravila in potrtilna knjižica prispevkov društva črevljarjev v Avstriji.** Wien. — Dunaj. [1902.] (Samozaložba. Natisnila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, Ljubljana.) 46 str. M. 8°.

Na str. 26: Knjižnični red. Na str. 27—33: Izpisek iz pravil društva črevljarjev v Avstriji. Na str. 34—35: Pravila krajne skupine društva črevljarjev v Avstriji. Na str. 36—46: Določbe opravnih krajin in vplačilnic društva črevljarjev v Avstriji.

Izšlo v prvi polovici avgusta 1902. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: društveni spisi, mapa 19.

- 45 **Delavski dom.** Trst 1902.

I. zv. za propagando Delavskih zadrug v Trstu.

Izšlo avgusta 1902. Prim. Delavec Rdeči prapor V/1902, št. 34 in Naši zapiski I/1902-3, str. 31. Tudi italijanska izdaja: Casa del popolo.

- 44 **Žepni koledar za slovenske delavce za leto 1903.** Letnik III. [Idrija.] Izdala soc.-dem. okr. organizacija v Idriji. Založnik Fr. Rinaldo v Idriji. Tiskal R. Šeber v Postojni. 164 str. 16°.

Iz vsebine: + Ivan Hitejc. (Nekrolog.) [str. 3—4]; Program avstrijske socialne demokracije. (Sklenjen na mednarodnem zboru avstrijske socialno-demokra-

tične delavske stranke meseca novembra 1901 na Dunaju.) [str. 19—24]; Pravila za stavke, glasom II. sklepa avstrijskega strokovnega kongresa na Dunaju 1896. [str. 25—28]; Kratek tolmač pogostoma rabljenih tujih besed. [str. 29—45]; D. M. [= Janez Kocmur], O darvinizmu. [str. 46—55]; Nekoliko svetov za člane bolniških blagajn. Iz koledarja čeških soc. demokratov za l. 1902. Priredil A. Kristan. [str. 56—61]; Vera in zemeljska sreča. Za koledar priredil Fran Rinaldo. [str. 62—69]; A[nton]. K[ristan], Naše stališče napram občinam! [str. 70—74]

Izšlo sredi decembra 1902. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

1903

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

Naši zapiski, glej št. 41.

- 45 **Prvi majnik 1903.** [Trst.] (Izdal in založil izvrševalni odbor jugoslovanske socialno demokratične stranke v Trstu, odgovorem Josip Kopač.) Tipografia Emilio Sambo Trieste. 8 str. 2°.

Vsebina: Ethin Kristan, Majski svetlobi. [pesem, str. 1]; Majske sanje. [str. 2]; Abditus [= Albin Prepeluh], Še en nasprotnik! [str. 2—3]; J. V., Jutro [črtica, str. 3—4]; J. V., Večer [črtica, str. 4]; K. Linhart, Prvi majnik in žena. [str. 4]; Pavel Mihalek [= Albin Prepeluh], Sovraštvo. [str. 4—5]; Ethin Kristan, Politična organizacija. [str. 5]; Jerko Dorbič, Zgodovinski zapiski. [str. 5—6]; L[inhart] K[arl], Spomini. (Venec na gomilo umrlih tovarišev.) [str. 6—7]; Utrinki. [str. 7—8] Priloga: Karl Marx. [slika]

Čelni naslov. Izšlo konec aprila 1903. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: sign. 7/A (brez priloge).

- 46 **Pravila Unije rudarjev avstrijskih.** (Založila unija. Prevod. Natismila V. Seidemmann v Teplicach.) 16 str. M. 8°.

Čelni naslov. Izšlo junija 1903 ali pozneje. Hrani Martin Likar, Idrija, Kapitana Mihevca 14.

- 46a **Pravila Unije rudarjev avstrijskih.** (Založila unija. Prevod. Natismila Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani.) 15 str. M. 8°.

Čelni naslov. Izšlo junija 1903 ali pozneje. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: društveni spisi, mapa 17.

- 47 **Naprej!** Idrija, Ljubljana. Letniki I—X, 1903—1911. Izhajal od 4. 7. 1903 do 18. 6. 1911 (št. 12).

Kraj: Idrija, od VII/1908, št. 1: Ljubljana. **Lastnik:** Idrijska okrajna organizacija; od VII/1908, št. 1: Delavska tiskovna družba v Ljubljani, r. z. z. o. z. **Izdajatelj:** Fran Rinaldo; od I/1903, št. 11: Anton Kristan. **Odgovorni urednik** [in urednik]: Anton Kristan. **Tiskar:** R. Šeber, Postojna; od II/1904, št. 22: Iv. Pr. Lampret, Kranj. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** polmesečnik.

Letnika VI in VII sta oba izšla leta 1908 in sta v resnici le polletnika. **Literatura:** Cvetko Kristan, »Naprej!« in knjižnica časopisa »Naprej!«. Idrijski razgledi, III/1958, št. 4, str. 105—106, — -ine [= Ivo Lapajne], Ob jubileju »Napreja«, prvega slovenskega lokalnega socialističnega lista v Idriji. Ljubljanski dnevnik, III/1953, št. 194, str. 4. Hrani NUK: sign. VII Df 37007.

- 48 **Abditus [= Albin Prepeluh]; Občina in socializem.** Kaj zahtevamo od občine. Ljubljana 1903. Založili »Naši zapiski« (: Jos. Bresvar in tov. :). 55 + [I] str. M. 8°.

Ljudska knjižnica, II. zvezek.

Izšlo septembra 1905. V tedanjem tisku to delo pogosto navajajo z naslovom Občinski socializem. Hrani NUK: sign. VII Dg 36904.

- 49 **Žepni koledar za slovenske delavce za leto 1904.** IV. letnik. [Uredil Anton Kristan.] [Idrija.] Izdala soc.-dem. okr. organizacija v Idriji. Založil Fr. Rinaldo v Idriji. Tiskal R. Šeber v Postojni. 134 str. z 1 sliko. M. 8°.

Iz vsebine: Karol Marks. (Umrli 14. marca 1885.) [str. 5—6]; Anton Kristan, Znanje je moč. [str. 21—23]; Lev Winter, Pravice poslov pri kmetiji ali gospodarstvu sploh. [str. 30—32]; [Anton Kristan], V organizacijo! Rudarjem v prevdarek. [38—39]; Max Popper, Epištola o čistosti. [Prev. Anton Kristan. str. 40—47]

Izšlo sredi novembra 1903. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 49a **Upravni regulativ Unije rudarjev avstrijskih.** [1903.] (Samozaložba. Natisknila Ig. pl. Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani.) 24 str. M. 8°.

Čelni naslov. Izšlo konec novembra 1903. Hrani NUK.

- 50 **Žepni koledar za slovenske delavce za prestopno leto 1904.** IV. letnik [Ljubljana.] Izdal in založil Jožef Breskvar. Tiskarna Jožef Pavliček v Kočevju. [II] + 50 + [LXXIV] str. + oglas. 16°.

Iz vsebine: Fran Železnikar. [str. 17—20]; Rok Drofenk. [str. 21—24]; I. S. Machar, Rodbinska pesem. (Iz cikla »Norčeva tragedija«.) Iz Knjige »Golgatha«. Praga 1901. F. Simaček. [prevod, str. 25—27]; Pavel Mihalek [= Albin Prepeluh], Aforizmi. [str. 28—30]; Pravice in dolžnosti obrtnih pomožnih delavcev. [str. 31—33]; As. [= Albin Prepeluh], Prenehanje delovnega razmerja. (Po nemškem koledarju 1899.) [str. 33—35]; Jetika (tuberkuloza)? [str. 36—41]; Program socialnodemokratske delavske stranke v Avstriji. [str. 42—46]; Narodnostni program avstrijske socialne demokracije. Sklenjen na strankinem shodu leta 1899. v Brnu. [str. 46—47]

Izšlo v začetku decembra 1903. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: sign. 431.

- 51 **Vun enako volilno pravico! Proč s carino na živila!** Tako kriče sedaj vsi rdečkarji. Zakaj pa neki? V Ljubljani, 1903. (J. Blasnikovi nasledniki, Ljubljana.) 15 + [I] str. 16°.

Mala knjižnica Naših zapiskov, št. 2.

Izšlo decembra 1903. Hrani NUK: sign. 36991 8° br.

1904

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

Naši zapiski, glej št. 41.

Naprej!, glej št. 47.

- 52 **Kaj hočejo socialni demokrati ali program socialne demokracije v Avstriji.** Ljubljana 1904. (Natisknil Jožef Pavliček v Kočevju.) 15 + [I] str. 16°.

Mala knjižnica Naših zapiskov, št. 2 [1!].

Vsebina: Kaj pomeni za nas program. [str. 5—4]; Program socialnodemokratske delavske stranke v Avstriji. [str. 5—10]; Narodnostni program avstrijske socialne demokracije. Sklenjen na strankinem shodu leta 1899. v Brnu. [str. 11—13]; Organizacija avstrijske socialne demokracije. [str. 14—15]

To delo se večkrat navaja pod naslovom Program socialne demokracije. Izšlo februarja 1904. Hrani NUK: sign 36991 8° br.

- 53 **Težaki, organizujte se!** Knjižica za propagando. Trst 1904. Založilo strokovno društvo težakov v Trstu.

Izšlo februarja 1904. Popisano po Rdečem praporu 1904, št. 9.

- 54 **Prvi majnik 1904.** (Izdajatelj in odgovorni urednik Josip Kopač. Trieste. Tip.-Lit. E. Sambo.) 8 str. 4°.

Vsebina: Etbih Kristan, Spomladi. [pesem, str. 1]; Etbih Kristan, Socialna demokracija in mir. [str. 2—3]; Peter Kropotkine, Beg iz vojaške bolnišnice. (Iz memoirov »Autour d'une vie.«) [str. 3—4]; Abditus [= Albin Prepeluh], To je socializem! [str. 4]; Pavel Mihalek [= Albin Prepeluh], Fanatik. [str. 4—5]; Linhart Karl, »Himna o lepoti«. [črtica, str. 5—7]; Robert Reitzel, Nedostojne spomladanske misli. (Iz lista Der arme Teufel.) [str. 7] Priloga: Ljubite se med seboj. [slika]

Čelni naslov. Izšlo konec aprila 1904. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: sign. 7/A; priloga je v mapi Ivana Makuca.

- 55 **I.K., Militarizem.** Ponatis iz »Rdečega Prapora«. Izdal in založil: Kopač Josip, Trst. 1904. 28 str.

Izšlo julija 1904.

- 56 **Vseučiliška ljudska predavanja.** Spisal Prof. dr. Fr. Drtina. [Prevedel Anton Dermota.] Ponatisk iz »Naših zapiskov«. [Ljubljana.] 1904. Založili »Naši zapiski« (: Jos. Breskvar in tov.:). (Natisnil J. Pavliček v Kočevju.) 49 str. M. 8°.

Ljudska knjižnica, III. zvezek.
Na str. 39—49: [Anton Dermota], Dodatek.

Izšlo septembra 1904. Hrani NUK: sign. VII Dg 56904.

- 57 **Žepni koledar za slovenske delavce** za mavadno leto 1905. V. letnik. [Ljubljana.] Izdali in založili »Naši zapiski« v Ljubljani. (: Jos. Breskvar.:) Natisnil Jožef Pavliček v Kočevju. [IV] + 142 str. + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Anton Grablovič. [str. 97—100]; Ferdinand Lassalle. [str. 101—103]; Vekoslav Spindler, Pred sliko. [pesem, str. 104]; Na pranger s klerikalizmom. (Priredil V. V.) [str. 107—112]; Konsumna društva in delavstvo. [str. 115—117]; Vodnik po shodih in društvih. [str. 118—136]; Varuj si zdravje! (Po Lichtstr.-Kal. 1905) [str. 137—142]

Izšlo konec novembra 1904. Hrani NUK: sign. VII Cg 56426.

1905

Delavec Rdeči prapor, glej št. 28.

Naši zapiski, glej št. 41.

Naprejl, glej št. 47.

57a **Pravila društva Ljudski oder v Trstu.** [Trst 1905.] 7 + [I] str. 16°.

Ovojni naslov. Hrani NUK: društveni spisi.

58 **Prvi majnik 1905.** [Ljubljana.] (Uredil Etbin Kristan. V založništvu »Naših Zapiskov«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju.) 16 str. s slikami. V. 8°.

Iz vsebine: E. Kristan, Upanje. [pesem, str. 1—2]; Prvi majnik. [str. 2—4]; Poželjivost. [str. 4—6]; Abditus [= Albin Prepeluh], Odlomki. [str. 7—9]; Maksim Gorkij, Konjski trg. [črtica, str. 9—12]; Delavec. [str. 12—14]; Bojna pesem svobode. [str. 14—15]; Naše slike. [str. 16]

Čelni naslov. Izšlo konec aprila 1905. Hrani NUK.

59 **Zvišanje duhovniških plač.** Zalagajo »Naši Zapiski« v Ljubljani 1905. ([Tiskal] Lampret, Kranj.) 16 str. M. 8°.

Mala knjižnica Naših zapiskov, št. 3.

Čelni naslov. Izšlo julija 1905. Hrani NUK: sign. 36991 8° br.

60 **Žepni koledar za slovenske delavce za navadno leto 1906.** VI. letnik. [Ljubljana.] Izdali in založili »Naši zapiski« v Ljubljani. Natisknil Jožef Pavliček v Kočevju. [II] + 144 str. z 2 slikama + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Statut Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. [str. 91—96]; Ne tepite otrok! [str. 97—106]; France Prešeren, Nezakonska mati. [pesem, str. 108]; J. J., Delavski razgovori. [str. 121—125]

Izšlo v začetku decembra 1905. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

1906

• Rdeči prapor, glej št. 28.

• Naši zapiski, glej št. 41.

Naprej!, glej št. 47.

61 **International.** Trst. Letniki I—X, 1906—1915. Izhajal od 6. 9. 1906 do 29. 4. 1915 (št. 149) [?].

Podnaslov: Glasilo pekovskih delavcev južnih pokrajin. Organo professionale degli operai fornai delle provincie meridionali; od IX/1914, št. 129: Glasilo delavcev, pripadajoči živilni in užitnijski obrti. Organo degli addetti alle industrie alimentari. Izdajatelj: La Federazione dei lavoratori fornai dell'Austria. Odgovorni urednik: Franc Milost, nato Vincenc Kermolj. Tiskar: Tipografia Moderna M. Susmel & Comp., Trst. Format: 2°. Način izhajanja: štirinajstdnevnik, mesečnik.

Članki v slovenščini in italijanščini, včasih tudi v srbohrvaščini. Hrani NUK: sign. II 79296 (samo VII/1912, št. 100). — Biblioteca Civica, Trst: sign. 91 L.

62 **Politično življenje Slovencev.** Spisal dr. Dragotin Lončar. Ponatisk iz »Naših Zapiskov«. V Ljubljani 1906. Založil pisatelj. Tiskal Jožef Pavliček v Kočevju. 33 str. V. 8°.

Knjižnica političnih in socialnih spisov, I. zvezek.

Ovojni naslov. Izšlo novembra 1906. Hrani NUK: sign. III Mh 37762.

- 63 **Tobačni delavec.** Dunaj. Letniki I—XII, 1906—1917. Izhajal od novembra 1906 do 15. 9. 1917 (št. 9).

Podnaslov: Glasilo slovenskih članov Strokovne zveze tobačnih delavk in delavcev avstrijskih. **Izdajatelj:** Fran Pattermann. **Odgovorni urednik:** Fran Pattermann; od VIII/1913, št. 5: Václav Novak; od IX/1914, št. 9: Fran Pattermann. **Urednik:** [slovenske izdaje Alojzija Štebil]. **Tiskar:** Iv. Pr. Lampret, Kranj; od VI/1911, št. 7: Učiteljska tiskarna, Ljubljana. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Hrani NUK (sign. II 43524): II/1907, št. 9 — IV/1909, št. 9; 11/12 — IX/1914, št. 5, 7, 9 — X/1915, št. 3, 12 — XI/1916, št. 8, 10 — XII/1917, št. 3, 5—9. Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana (sign. II 13310 in II 18497): VII/1912, št. 12; VIII/1913, št. 2, 3, 5—12; IX/1914, št. 1—9, 11, 12; X/1915, št. 3, 4, 6—12; XI/1916, št. 3—8, 10—12; XII/1917, št. 1—9.

- 64 **Žepni koledar za slovenske delavce za navadno leto 1907.** VII. letnik. [Ljubljana.] Izdali in založili »Naši Zapiski« v Ljubljani. Natisnil Jožef Pavliček v Kočevju. [III] + 126 str. z 1 sliko + oglasi. 16°.

Iz vsebine: I. I., Delavci in volilna pravica. [str. 99—102]; Program socialnodemokratske delavske stranke v Avstriji. [str. 105—108]; Narodnostni program avstrijske socialne demokracije. Sklenjen na strankinem shodu leta 1899 v Brnu. [str. 109—111]; Opomin staršem. [str. 112—114]; Strokovna organizacija zdaj in v bodočnosti. (Po Pavlu Umbreitu, Berolin, »Gewerkschaft«.) [str. 117 do 126]

Izšlo v začetku decembra 1906. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

1907

Rdeči prapor, glej št. 28.

Naši zapiski, glej št. 41.

Naprej!, glej št. 47.

International, glej št. 61.

Tobačni delavec, glej št. 63.

- 65 **Socializem.** Po člankih »Studentskega Zbornika« priredil Anton Kristan, urednik v Idriji. Idrija 1907. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 52 str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, I. zvezek.

Izšlo verjetno v prvi polovici avgusta 1907. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: sign. 3305.

- 66 **Socializem.** Po člankih »Studentskega Zbornika« priredil Anton Kristan, urednik v Idriji. Druga izdaja. Idrija 1907. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 52 str. M. 8°

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, I. zvezek.

Izšlo sredi septembra 1907. Hrani NUK: sign. III Mh 57975.

- 67 **Socialna demokracija in kmetiško ljudstvo.** Iz poročila urednika Antona Kristana na logaški konferenci dne 29. julija 1907. Idrija 1907. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 17 str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, II. zvezek.

Izšlo konec septembra 1907. Hrani NUK: sign. III Mh 37975.

- 68 **Zakaj smo socialisti?** Uredil Anton Kristan. Idrija 1908. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 37 str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, III. zvezek.

Vsebina: F. V. Krejči, Vzgoja k socializmu. [str. 5—6]; E. Liess, Zakaj sem socialist? [str. 7—11]; Edmondo de Amicis, Pogovor. [str. 12—19]; A. P. Vesely, Mi tega tako ne pre naredimo! [str. 20—21]; Edmondo de Amicis, Pridobivajmo Ideji nežne duše. [str. 22—28]; Enrico Ferri, Vojska in delo. [str. 29—34]; S. Entrata, Mrtvi govorijo! [str. 35—37]

Izšlo sredi novembra 1907. Hrani NUK: sign. III Mh 57975.

- 69 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za prestopno leto 1908.** Osmi letnik. [Ljubljana.] Izdali in založili »Naši zapiski« v Ljubljani. Natisnil Jos. Pavliček v Kočevju. [VIII] + 144 str. s slikami + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Država — ustava. [str. 103—108]; Stranka in strokovne organizacije v Avstriji. (»Der Kampf.«) [str. 109—116]; Z., Pesen rudarja. [pesem, str. 116]; Kaj nočemo in kaj hočemo. [str. 119—123]; Svobodna šola in ločitev zakona. [str. 125—128]; Stanovsko-zadružna zavarovalnica proti nezgodam avstrijskih železnic. [str. 129—143]

Izšlo v začetku decembra 1907. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

1908

Rdeči prapor, glej št. 28.

Naprej!, glej št. 47.

International, glej št. 61.

Tobačni delavec, glej št. 63.

- 70 **Pravila Občnega konsumnega društva v Idriji** vpisane zadruge z omejeno zavezo. [Idrija.] (Samozaložba. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju.) 24 str. M. 8°.

Čelni naslov. Izšlo verjetno 1908. Hrani Martin Likar, Idrija, Kapitana Mihevcva 14.

- 70a **Splošno pravovarstveno in strokovno društvo za Avstrijo.** [1908.] ([Tiskarna] »Vorwärts«, Dunaj.) 17 str. 16°.

Članska izkaznica. Na str. 7—15: **Pravila Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo.** Na str. 16—17: **Pravila Podružnica splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo.**

Hrani Državni arhiv LRS, Ljubljana: dež. spisi — društva, št. 1704.

- 71 **Delavski list.** Trst. Letnika I—II, 1908—1909. Izhajal od 3. 1. 1908 do 2. 7. 1909 (št. 28).

Podnaslov: Glasilo slovenskih socialistov na Primorskem. **Izdajatelj in odgovorni urednik:** Vinko Kunstelj. **Urednik:** [Ivan Regent]. **Tiskar:** Moderna M. Susmel & Comp, Trst. **Format:** V. 2°. **Način izhajanja:** tednik.

Hrani NUK: sign. IV 78875.

- 72 **Komunistični manifest.** Napisala **Karl Marx in Friderik Engels.** Preložil M. J-č. [= Milan Jaklič]. Idrija 1908. Izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 32 str. V. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, IV. zvezek.

Na str. 31—32: Tolmač nekaterih tujih besed, ki se rabijo v »Komunističnem manifestu«.

Izšlo v drugi polovici januarja 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 73 **Temeljna načela socialne demokracije.** (: Erfurtski program. :) I. del. Kdo uničuje proizvodnjo v malem? Napisal **Karol Kautský.** Poslovenil po 8. izdaji Anton Kristan. Idrija 1908. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. XXV + 39 str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, V. zvezek.

Izšlo v začetku februarja 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 74 **Železničar.** Trst, Ljubljana, Maribor. Letniki I—XV, 1908—1923. Izhajal od 1. 3. 1908 do 1. 11. 1923 (št. 21).

Podnaslov: Glasilo slovenskih železniških nastavljenecv; od XII/1919, št. 1: Glasilo slovenskih železničarjev; od XII/1919, št. 14: Splošne želez. organizacije za Jugoslavijo; od XII/1919, št. 20: Slovensko glasilo »Saveza saobračajnih i transportnih radnika i službenika za Jugoslavijo«. **Kraj:** Trst; od VIII/1915, št. 11/12: Ljubljana. **Izdajatelj:** Josip Kopač; od XII/1919, št. 21: Josip Petrič. **Odgovorni urednik (in urednik):** Josip Kopač; od XII/1919, št. 21: Josip Petrič. **Tiskar:** Carlo (Dragotin) Priora, Koper; od V/1912, št. 15: Lodovico Herrmanstorfer, Trst; od VII/1914, št. 1: Učiteljska tiskarna, Ljubljana; od XII/1919, št. 19: J. Pavliček, Kočevje. **Format:** V. 2°; od II/1909, št. 12: 2°; od XII/1919, št. 19: 4°; od XII/1919, št. 20: 2°. **Način izhajanja:** polmesečnik; od VIII/1915, št. 11/12: mesečnik; od XII/1919, št. 1: polmesečnik.

Podatki samo do 11. 4. 1920. Pred samostojnim izhajanjem je izšlo nekaj prilog z naslovom Železničar v Rdečem praporu. — Take priloge imajo številke: X/1907, št. 96, 98, 102; XI/1908, št. 2, 4, 8, 10, 14, 16. 1914 ima napačno oznako letnika XX, prav IX; 1915 ima XXI, prav X, 22. 10. 1908 je izšla posebna izdaja brez oznake številke. Hrani NUK: sign. IV 44511 (manjka XX[IX!]/1916, št. 1/2; XI/1918). Zgodovinski arhiv CK ZKS ima med drugim komplet letnik 1916. — V letih 1911—1913 ga je urejal Rudolf Golouh; podatek Golouha.

- 75 **Temeljna načela socialne demokracije.** (: Erfurtski program. :) II. del. Proletarijat. Napisal **Karol Kautský.** Poslovenil po 8. izdaji Anton Kristan. Idrija 1908. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 40 str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, VI. zvezek.

Izšlo v drugi polovici marca 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 76 [Prvi majnik 1908. Ljubljana.] (Uredil Ebin Kristan. Založba »Rdečega Prapora«. Tiskal D. Hribar v Ljubljani.) 7 + [I] str. s slikami. 2°.

Iz vsebine: Oton Zupančič, Prebujenje. [pesem, str. 1]; Prvi Majnik 1908. [str. 2]; Etbin Kristan, Odlomek. [pesem, str. 2—3]; Ivan Cankar, »O domovina, ti si kakor zdravje!« [črtica, str. 3—4]; Etika in socializem. [str. 5—6]; J. S. Machar, Na Golgati. [pesem, str. 6]; Ivan Cankar, Predmestje. [str. 7]; Zofka Kveder-Jelovšek, Iz popotnega zapisnika. [str. 8].

Hrani NUK (brez ovojnega lista).

- 77 **Katoliško svetovno naziranje in svobodna znanost.** Poljudno-znanstveno predavanje z ozirom na »Syllabus« Pija X. in encikliko »Pascendi Dominici Gregis«. Spisal Dr. **Ludovik Wahrmund** profesor cerkvenega prava in Inomostu. (Poslovenil Lipčev po interpelaciji poslanca Némeca, Johámisa in isodrugov, podani dne 6. aprila 1908, in po govoru poslanca Seitzza v seji državnega zbora dne 10. aprila 1908.) V Idriji 1908. Založba knjižnice »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 51 str. V. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, VII. zvezek.

Izšlo junija 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 78 **O konsumnih društvih.** Njih pomen in važnost za delavsko društvo. Ob desetletnici »Občnega konsumnega društva v Idriji«, vpisane zadruge z omejeno zavezo izdala založba časopisa »Naprej!« v Idriji. Uredil Anton Kristan. [Idrija.] 1908. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 46 str. V. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, VIII. zvezek.

Vsebina: Anton Kristan, Delavstvu v pomislek. [str. 5—8]; O konsumnih društvih. Iz dr. A. Dermotovega spisa »O zadrugištvu«, ki je bil priobčen v »Naših zapiskih« leta 1903. [str. 9—11]; Adelheid Popp, Zakaj naj kupujejo žene v konsumnem društvu? [str. 12—16]; Kako sodijo znameniti možje o pomenu konsumnih društev? [str. 17—18]; K. [= Anton Kristan], Angleško zadrugno gibanje. [str. 19—22]; Herman Fleiszner, Konsumne zadruge na Nemškem. [str. 23—26]; Pregled zgodovinskih dogodkov, tičočih se zadrugištva. [str. 27 do 30]; 1898—1908. Deset let obstoja »Občnega konsumnega društva« v Idriji. Podava Anton Kristan, ravnatelj »Občnega konsumnega društva v Idriji«. [str. 31—46].

Izšlo junija 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 79 **Temeljna načela socialne demokracije.** (: Erfurtski program. :) III. del. Kapitalistični razred. Napisal **Karol Kautský**. Poslovenil po 8. izdaji Anton Kristan. Idrija 1908. Založila in izdala založba časopisa »Naprej!«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 67 + [I] str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji, IX. zvezek.

Na ovitku: Založila in izdala »Delavska tiskovna družba v Ljubljani«, r. z. z o. z.

Izšlo julija 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 80 **Nevarni socializem.** Spisal **Etbin Kristan**. V Ljubljani 1908. Založila »Delavska tiskovna družba (: r. z. z o. z. :)«. Natisknil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 51 + [I] str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Ljubljani, X. zvezek.

Izšlo konec julija 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 81 **Primož Trubar in slovensko ljudstvo.** Od štiristoletnici Trubarjevega rojstva. Napisal E[**tb**in] K[**ristan**]. [Ljubljana 1908.] Založila Delavska tiskovna družba r. z. z o. z. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 18 str. M. 8°.
- Izšlo konec avgusta 1908. Hrani NUK: sign. 58274 8° br.
- 82 **Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov.** Napisal Abditus [= **Albin Prepeluh**]. Ljubljana 1908. Založil L. Schwentner. (Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) 61 + [II] str. 8°.
- Izšlo v začetku septembra 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 38271.
- 83 **V dobi klerikalizma.** Spisal Liberatus [= **Etbin Kristan**]. V Ljubljani. 1908. Založila »Delavska tiskovna družba, r. z. z o. p.«. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 62 + [I] str. M. 8°.
- Izšlo sredi septembra 1908. Hrani NUK: sign. 58292 8° br.
- 84 **Narodno vprašanje in Slovenci.** Spisal E[**tb**in] K[**ristan**]. V Ljubljani 1908. Založila »Delavska tiskovna družba, r. z. z o. z.«. Tisk Iv. Pr. Lampreta v Kranju. 47 + [I] str. M. 8°.
- Knjižnica časopisa »Naprej!« v Ljubljani, XI. zvezek.
- Izšlo v začetku oktobra 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 57973.
- 85 **Etbin Kristan, Strahovi.** Svarilo vsem rodoljubnim Slovincem. Opomin vsem dobrim katoličanom. V Ljubljani 1908. Založila »Delavska tiskovna družba« (: r. z. z o. z. :). Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 62 + [I] str. M. 8°.
- Knjižnica časopisa »Naprej!« v Ljubljani, XII. zvezek.
- Izšlo oktobra 1908. Hrani NUK: sign. III Mh 57973.
- 86 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za navadno leto 1909.** Deveti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila Delavska tiskovna družba v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. 156 str. s slikami + oglasi. 16°.
- Iz vsebine: Ob novem letu. [pesem, str. 5—6]; O volitvah. [str. 51—59]; Centralni sedeži avstrijskih strokovnih organizacij, ki poslujejo pri nas. [str. 60]; Starostno zavarovanje zasebnih uradnikov v Avstriji. [str. 61—65]; Organizacija avstrijskih državnih in privatnih železnic. [str. 66—76]; Primož Trubar. (1508 do 1908.) [str. 77—80].
- Izšlo v začetku novembra 1908. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

1909

- Rdeči prapor, glej št. 28.
 Naši zapiski, glej št. 41.
 Naprej!, glej št. 47.
 International, glej št. 61.
 Tobačni delavec, glej št. 65.

Delavski list, glej št. 71.

Železničar, glej št. 74.

- 87 Oesterreichischer Metallarbeiterverband. Avstrijska zveza kovinarjev. 84 + [I] str. 16°.

Članska izkaznica. Na str. 30—42: Pravila Avstrijske zveze kovinarjev. Na str. 67—80: Predpisi glede podpor avstrijske zveze kovinarjev.

Izšlo verjetno 1909. Ves tekst v nemščini in slovenščini. Hrani Jože Moretti, Novo mesto. — Zgodovinski arhiv CK ZKS (fotokopija).

- 88 Program socialne demokracije v Avstriji. V Ljubljani 1909. Založila Delavska tiskovna družba v Ljubljani. (Natisnila »Učiteljska tiskarna« v Ljubljani.) 10 str. M. 8°.

Ovojni naslov. Hrani NUK: sign. 38526 8° br.

- 89 Prvi majnik 1909. [Ljubljana.] (Uredil Etbin Kristan. Založila »Delavska Tiskovna Družba« v Ljubljani. Natisnil Dragotin Hribar v Ljubljani.) 11 + [I] str. s slikami. 4°.

Iz vsebine: [Delaj — počivaj, ...] [pesem, ovitek]; [Prevroče, hrepenenja polne sanje...] [pesem, str. 1, z ilustracijo I. Vavpotiča]; Etbin Kristan, Zakaj tako? [pesem, str. 2—3]; Lev Nikolajevič Tolstoj. [str. 4]; Ivan Cankar, »Lepa naša domovina.« [črtica, str. 5—6]; V. Doroševič, Cesarjevo dobro srce. Kitajska bajka. Iz ruščine. [str. 6—7]; Dr. Henrik Tuma, Darwin — Marx. [str. 8 do 9]; Amicus, Prijatelj, ali si socialist? [str. 9—10]; Bojan, Sveta last. [str. 10 do 11]; [Etbin Kristan], Na planine! [pesem, str. 12].

Ovojni naslov. Izšlo sredi aprila 1909. Hrani NUK.

- 90 Razprave VII. rednega zbora jugoslovanske socialno - demokratične stranke v Avstriji dne 31. prosinca, 1. in 2. svečana l. 1909 v Ljubljani. Po stenografičnem zapisniku. V Ljubljani 1909. Založila »Delavska tiskovna družba (: r. z. z o. z. :).« Tisk Iv. Pr. Lampreta v Kranju. 112 str. V. 8°.

Na str. 111—112: Narodnostni program avstrijske socialne demokracije. Sklepen na strankinem shodu leta 1899 v Brnu.

Izšlo v drugi polovici aprila 1909. Hrani NUK: sign. III Mh 38696.

- 91 Vojna in socialna demokracija. Po stenografičnih zapisnikih avstrijskega državnega zbora. S slikami državnih poslancev dr. Adlerja in Daszynskega. V Ljubljani 1909. Založila Delavska Tiskovna Družba v Ljubljani (: r. z. z o. z. :). Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 51 + [I] str. z 2 slikama. M. 8°.

Vsebina: V kritičnih dneh. [str. 2—3]; Mir je naša zahteva! Govor poslanca sodruga drja. Adlerja na seji državnega zbora dne 26. marca. [str. 4—11]; Avstrija v Bosni. Govor poslanca drja. Rennerja v državnem zboru dne 11. marca 1909. [str. 12—17]; Militarizem in avstrijska politika. Govor poslanca Seitza na 4. seji državnega zbora dne 15. marca 1909. [str. 18—36]; Boj vojni! Iz govora poslanca Daszynskega na seji avstrijskega državnega zbora 17. marca 1909. [37—45]; Slava miru! Iz govora poslanca sodruga drja. Soukupa na seji državnega zbora dne 19. marca t. l. [str. 46—52].

Izšlo v začetku maja 1909. Hrani NUK: sign. 38726 8° br.

- 92 **Pravila društva Splošna delavska zveza Vzajemnost.** [Sestavil Janez Kocmur. Ljubljana 1909.] (Učiteljska tiskarna, Ljubljana.) [IV] str. 4°.

Čelni naslov. Izšlo verjetno avgusta 1909. Hrani NUK: društveni spisi.

- 93 **Pravila društva Splošna delavska zveza Vzajemnost.** [Sestavil Janez Kocmur. Ljubljana 1909.] (Učiteljska tiskarna, Ljubljana.) 8 str. M. 8°.

Izšlo verjetno avgusta 1909. Hrani Inštitut za sociologijo v Ljubljani — knjižnica: sign. I/1075.

- 94 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za navadno leto 1910.** Deseti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila uprava Rdečega prapora v Ljubljani. Natisknil J. Pavliček v Kočevju. 142 str. + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Centralni sedeži avstrijskih strokovnih organizacij, ki poslujejo pri nas. [str. 35]; Vzhod, ki se dviga. [str. 50—58]; Alkohol in železničarji. [str. 59—67]; Žena in socialistiški tisk. [str. 68—70].

Izšlo sredi oktobra 1909. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 95 **Občni zbor »Konzumnega društva za Ljubljano in okolico« r. z. z o. z.** [Ljubljana 1909.] Tiskarna Iv. Pr. Lampret, Kranj. [IV] str. 4°.

Obsega vabilo na občni zbor, poročilo Antona Kristana za poslovno leto 1908/9 in računsko poročilo.

Čelni naslov. Izšlo novembra ali v prvi polovici decembra 1909. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: mapa Janeza Kocmurja.

1910

Rdeči prapor, glej št. 28.

Naši zapiski, glej št. 41.

Naprejš!, glej št. 47.

International, glej št. 61.

Tobačni delavec, glej št. 63.

Železničar, glej št. 74.

- 96 **Pravila društva »Splošna mladinska zveza v Idriji«.** [Sestavil Anton Kristan. Idrija 1910.] (Samozaložba. Tiskal Iv. Pr. Lampret [v Kranju].) 12 str. 16°.

Hrani Martin Likar, Idrija, Kapitana Mihevca 14.

- 97 **Dr. Janez Bleiweis in njegova doba.** Postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko. Spisal dr. Dragotin Lončar. Ponatisek iz »Bleiweisovega Zbornika«. V Ljubljani 1910. Založnik: Konsorcij »Naših Zapiskov«. Tiskal: Dragotin Hribar. 104 str. V. 8°.

Knjižnica leposlovnih, političnih in socialnih spisov, II. zvezek.

Ovojni naslov. Izšlo februarja 1910. Hrani NUK: sign. III Mh 37762.

- 98 **Prvi majnik 1910.** [Ljubljana.] (V založbi »Rudečega Prapora« Fr. Bartl v Ljubljani. 1. maj 1910. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) 7 + [I] str. 4°.
- Iz vsebine: Oton Župančič, Kovaška. [pesem. str. 1]; Praznik. [str. 2]; Mednarodnost. [str. 2—3]; Usmiljenje. [str. 3]; E. Wandervelde, Socializem in alkohol. [str. 4]; Domovina. [str. 4—5]; Dolžnosti socialista. [str. 5]; Delavci in časopisje. [str. 6]; Miljarde. [str. 6—7]; E. Kristan, Rože. [črtica, str. 7—8].
- Ovojni naslov. Izšlo v drugi polovici aprila 1910. Hrani NUK.
- 99 **Rudar.** Zagorje, Trbovlje, Ljubljana. Letniki I—V, 1910—1914. Izhajal od 29. 4. 1910 do 24. 7. 1914 (št. 21).
- Podnaslov:** Glasilo slovenskih rudarjev; od V/1914, št. 1: Glasilo slovenskih rudarjev in fužinskih delavcev avstrijskih. **Kraj:** Zagorje; od III/1912, št. 11: Trbovlje; od IV/1913, št. 13: Ljubljana. **Založnik in izdajatelj:** Ignacij Sitar in Martin Repovš; od III/1912, št. 11: Ivan Tokan; od IV/1913, št. 13: Melhior Čobal. **Odgovorni urednik:** Melhior Čobal; od III/1912, št. 11: Ignacij Sitter; od IV/1913, št. 13: Ivan Tokan. **Tiskar:** Učiteljska tiskarna, Ljubljana. **Format:** V. 2°. **Način izhajanja:** trikrat mesečno.
- Hrani NUK: sign. VI Xb 40002.
- 100 **Moderni politični razvoj. Moderni gospodarski razvoj. Cilji socializma.** Po predavanjih Dr. K. Rennerja, Dr. R. Danneberga in L. Winarskega priredil Dr. Josip Ferfolja. [Trst 1910.] Izdalo in založilo društvo »Ljudski oder« v Trstu. Tiskal Dragotin Priora v Kopru. 47 str. M. 8°.
- Knjižnica društva »Ljudski oder« v Trstu, I. zvezek.
Vsebina: Karl Renner, Moderni politični razvoj. [str. 3—18]; Robert Danneberg, Moderni gospodarski razvoj. [str. 19—36]; Leopold Winarski, Cilji socializma. [str. 37—47]
- Izšlo okrog 1. maja 1910. Hrani NUK: sign. 139470.
- 100a **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za navadno leto 1911.** Jednajsti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila uprava Rudečega prapora v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kločevju. 160 str. + oglasi. 16°.
- Iz vsebine: Resnica. [pesem, str. 3]; Centralni sedeži avstrijskih strokovnih organizacij, ki poslujejo pri nas. [str. 33]; Izvleček iz pravil provizijskega sklada c. kr. državnih železnic. [str. 45—57]; Provizijski prispevki v dnini stojičih uslužbencev c. kr. državnih železnic. [str. 58—61]; Provizijske mere za pomožne uslužbence v dnini (delavci, pisarji itd.) c. kr. državnih železnic. [62—71]; Majerlov, Kdo je sodrug? [str. 78—79]; Socialnodemokračski poslanci v državnem zboru. (Delovanje od 20. oktobra 1909 do 6. julija 1910.) [str. 80 do 85]; Socialistiški mednarodni kongres v Kopenhagnu konec avgusta 1910. [str. 86—88]
- Izšlo konec oktobra 1910. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.
- 101 **Pravila Konsumnega društva za Ljubljano in okolico** registrovana za druga z omejeno zavezo. [Ljubljana 1910.] (Samozaložba. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju.) 24 str. M. 8°.
- Čelni naslov. Izšlo konec leta 1910. Hrani NUK: sign. 39219 8° br.

- Rdeči prapor, glej št. 28.
 Naši zapiski, glej št. 41.
 Naprej!, glej št. 47.
 International, glej št. 61.
 Tobačni delavec, glej št. 63.
 Železničar, glej št. 74.
 Rudar, glej št. 99.

- 101a **Pravila društva Splošna delavska zveza »Vzajemnost« za Kranjsko.** [Ljubljana 1911.] (Učiteljska tiskarna, Ljubljana.) 6 str. 4°.

Čelni naslov. Hrani Državni arhiv LRS, Ljubljana: dež. spisi — društva, št. 2071.

- 102 **Pravila »Samostojnega pevskega društva Svoboda« v Idriji.** Natisnil Hinko Sax v Idriji. [VIII] str. M. 8°.

Ovojni naslov. Izšlo verjetno 1911. Hrani Martin Likar, Idrija, Kapitana Mihevca 14.

- 102a **Pravila zveze »Splošna mladinska zveza« na Kranjskem.** [Ljubljana 1911.] [IV] str. 4°.

Čelni naslov. Hrani Državni arhiv LRS, Ljubljana: dež. spisi — društva, št. 1962.

- 103 **Slovenci.** Načrt slovenske socialne zgodovine. Podaja dr. **Dragotin Lončar.** Ponatisk iz slovenskega prevoda Niederlovega spisa »Slovanski Svet«. V Ljubljani 1911. Komisionalna založba »Delavske Tiskovne Družbe«. Tiskali J. Blasnika nasledniki. 68 str. 8°.

Knjižnica političnih in socialnih spisov, III. zvezek.

Ovojni naslov. Čelni naslov: **Socijalna zgodovina Slovencev.** Hrani NUK: sign. III Mh 37762.

- 104 **Zadružni koledar za navadno leto 1911.** Izdal in uredil Anton Kristan ravnatelj »Konsumnega društva za Ljubljano in okolico«. V Ljubljani 1911. Samozaložba. Tisk Iv. Pr. Lampreta v Kranju. [XVI] + 39 str. z 2 slikama + oglasi. 8°.

Iz vsebine: Anton Kristan, Konsumno društvo. [str. 1—4]; Hlapčevstvo ali zadružništvo? [str. 4—7]; Strokovna in konsumna društva — varuhi plač. [str. 7—9]; Adelheid Popp, Zakaj naj kupujejo žene v konsumnem društvu? [str. 10—14]; -n. [= Anton Kristan], Tržaške delavske zadruge. [str. 14—17]; Dr. H. Müller, Etični temelji zadruge. [str. 17—22]; Zadružno proizvajanje na Dunaju. [str. 22—39]

Hrani NUK: sign. III Mh 39258.

- 105 **Socializem in moderna veda.** Napisal **Enriko Ferri** član italijanske poslanske zbornice in profesor kazenskega prava na rimski univerzi. Po-

slovenil Milan Jaklič. Ljubljana 1910. Založila »Delavska tiskovna družba« v Ljubljani. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 95 str. V. 8°.

Na str. 87—94: Tolmač.

Izšlo v začetku januarja 1911. Hrani NUK: sign. 98763.

- 106 **Kako boš volil pri ljubljanskih občinskih volitvah.** Knjižica v pouk delavskim volilcem in njihovim prijateljem. Kratka poljudna razlaga novega volilnega reda. Priredila -ljk- [= Alojzija Štebi?]. V Ljubljani 1910. Založila Splošna delavska zveza »Vzajemnost« v Ljubljani. (Natisnila Učiteljska tiskarna Ljubljana.) 15 + [I] str. 8°.

Knjižnica Vzajemnosti, I. zvezek.

Ovojni naslov. Izšlo v začetku februarja 1911. Hrani Knjižnica Narodnega muzeja, Ljubljana: sign. 2825.

- 107 **Temeljna načela socialne demokracije.** (: Erfurtski program. :) IV. del. Država prihodnosti. Napisal Karol Kautsky. Poslovenil Anton Kristan. V Ljubljani 1910. Založila »Delavska tiskovna družba« (: r. z. z o. z. :). Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 90 str. M. 8°.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Ljubljani, XIII. zvezek.

Izšlo morda maja 1911. Hrani NUK: sign. III Mh 37973.

- 108 **Zarja.** Ljubljana, Trst. Letniki I—V, 1911—1915. Izhajala od 3. 6. 1911 do 29. 9. 1915 (št. 17).

Podnaslov: od IV/1914, št. 814: Glasilo slovenskega delovnega ljudstva; od V/1915, št. 1: Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke. **Kraj:** Ljubljana; od V/1915, št. 1: Trst. **Založnik:** od I/1911, št. 3: založba Zarje (do konca IV/1914). **Izdajatelj:** od I/1911, št. 3: založba Zarje; od V/1915, št. 1: za izvrševalni odbor jugoslovanske socialno demokratične stranke Ignacij Mihevc; od V/1915 št. 5 [?]: za izvrševalni odbor jugoslovanske socialno demokratične stranke v Avstriji Josip Petejan. **Odgovorni urednik:** Fran Bartl; od III/1913, št. 716: Etbin Kristan; od IV/1914, št. 814: Ivan Tokan; od V/1915, št. 1: Ignacij Mihevc; od V/1915, št. 5 [?]: Josip Petejan. **Urednik:** [Etbin Kristan, Milan Jaklič, Alojzija Štebi, Ignacij Mihevc, Josip Petejan]. **Tiskar:** Učiteljska tiskarna, Ljubljana; od V/1915, št. 1: Moderna M. Susmel & C., Trst; od V/1915, št. 5 [?]: Dolenc, Trst. **Format:** V. 2°. **Način izhajanja:** dnevnik; od IV/1914, št. 814: poltednik; od V/1915, št. 1: tednik; od V/1915, št. 5 [?]: dnevnik.

Nastala z združitvijo listov Naprej! in Rdeči prapor. 25. 7. 1914 (št. 857) zaradi prepovedi prenehala izhajati. Obnovljena je bila 1. 5. 1915 v Trstu, kjer so v maju izšle 4 številke. Potem je spet prenehala do septembra, ko je izšlo še 13 števil kot dnevnik. Prvi štirje letniki nadaljujejo štetje števil.

Hrani NUK: sign. IV 78866 (za V/1915 samo št. 1 in 17).

- 109 **K volitvam.** Spisal dr. Josip Tomšič. [Ljubljana 1911.] (Tisk D. Hribar-ja v Ljubljani.) 15 + [I] str. M. 8°.

Čelni naslov. Izšlo po maju in pred 15. junijem 1911. Hrani NUK: sign. 39417 8° br.

- 110 **Stavbinski delavec.** Trst. Letniki I—IV; 1911—1914. Izhajal od 14. 7. 1911 do 20. 8. 1914 (št. 17).

Podnaslov: Glasilo zveze zidarjev in sorodnih strok v Avstriji. **Izdajatelj:** Teodor Meissner, Dunaj. **Odgovorni urednik:** Josip Petejan. **Urednik:** [Rudolf Golouh]. **Tiskar:** Moderna M. Susmel & C., Trst. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** štirinajstdnevnik.

Hrani Študijska knjižnica, Koper: I/1911, št. 9; II/1912, št. 18, 19. — Biblioteca Civica, Trst: sign. 86 L.

- 111 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za prestopno leto 1912.** Dvanajsti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila uprava »Zarje« v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. 160 str. + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Socialnodemokratični poslanci v avstrijskem državnem zboru. (Izvoljeni l. 1911.) [str. 43—45]; Kakšno delo opravljajo naši zaupniki. [str. 55—61]; [Josip] P[etrič], Kdo neki je železničarjem pomagal? [62—71]; Kultura in žensko gibanje? [str. 78—80]; Besede tujke in njih pomen v slovenščini. [str. 83—87]

Izšlo v začetku decembra 1911. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 112 **Zadružni koledar za prestopno leto 1912.** Izdal in uredil Anton Kristan ravnatelj »Konsumnega društva za Ljubljano in okolico«. V Ljubljani 1912. Samozaložba. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. [XVI] + 9 + [III] + 25 + [I] str. + oglasi. 8°.

Iz vsebine: [Anton Kristan], Velecenjeni zadružniki! [poročilo o poslovanju Konsumnega društva za Ljubljano in okolico za poslovno leto 1910/1, str. 1—12]; Svoji k svojim. [str. 1—3]; Konzumentje — skupaj. [str. 3—4]; -ak- [= Anton Kristan], »Konkurenc«. [str. 5—8]; Socialisti proti draginji. [str. 9—19]; Karteli. [str. 19—21]; Po konzumentih. [str. 21—23]; Naloga žene ob sedanji draginji. [str. 24—25]

Izšlo v prvi polovici decembra 1911. Hrani NUK: sign. III Mh 39238.

1912

Naši zapiski, glej št. 41.

International, glej št. 61.

Tobačni delavec, glej št. 63.

Železničar, glej št. 74.

Rudar, glej št. 99.

Zarja, glej št. 108.

Stavbinski delavec, glej št. 110.

- 113 **Delavske konsumne zadruge za Trst, Istro in Furlanijo.** (: Vpisana zadruga z omejenim jamstvom. :) **Knjižica prispevkov in dividend.** [Trst 1912. Tiskarna Moderna M. Susmel & C. v Trstu.] 7 + [V] str. 16°.

Iz vsebine: Določbe za nakupovanje in urejevanje dividendov. [na ovitku]; Opravilnik hranilničnega oddelka. [str. 8]; Poslovnik podpornega sklada družtenikov Delavskih konsumnih zadrug (sprejet na izrednem občnem zboru dne 29. septembra 1912). [str. 9—12]

Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS.

- 114 **Kamnarski delavec.** Dunaj. Letniki I—III, 1912—1914. Izhajal od 31. 10. 1912 do 6. 8. 1914 (št. 16).
- Podnaslov:** Glasilo zveze kamnarskih delavcev v Avstriji. **Izdajatelj in odgovorni urednik:** Ivan Batič. **Urednik:** [Rudolf Golouh idr.]. **Tiskar:** Kamus & komp., Dunaj; od II/1913, št. 9: Genossenschafts-Buchdruckerei, Dunaj. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** štirinajstdnevnik.
- Istočasno s Kamnarskim delavcem je izhajal italijanski list **Il lavoratore della pietra**, podnaslov: Organo della Federazione dei lavoratori della pietra in Austria. Vsebinska je deloma drugačna, uredništvo, uprava, tiskar, format in način izhajanja pa so isti. — **Hrani** Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj: sign. 507774-D (manjka I/1912, št. 1, 2; II/1913, št. 5; pri italijanskem listu še II/1913, št. 5). NUK ima mikrofilm istega izvoda (sign. F 277).
- 115 **Lurška pravljica.** Spisal dr. Rouby, ravnatelj blaznice v Alžirju. Ljubljana 1912. Založba »Zarje«. Tisk Učiteljske tiskarne. 45 + [I] str. M. 8°?
- Hrani** NUK: sign. 39714 8° br.
- 116 **Socialni problemi.** Eseji. Spisal Abditus [= Albin Prepeluh]. V Ljubljani 1912. Založil L. Schwentner. (Tiskala Narodna tiskarna v Ljubljani.) [IV] + 234 + [III] str. 8°.
- Vsebinska: Predgovor. [str. 1—3]; — I. Kultura in socializem. 1. Slovenske kulturne smeri. [str. 7—17]; 2. Slovenski socialni preporod. [str. 18—32]; 3. Idejna smer modernega socializma. (Liberalci in komunisti. Socializem, Karl Marx. Nekaj o Lassallu in Engelsu. Socialistična revizija.) [str. 33—58]; 4. Marx in marxizem. [str. 59—77]; 5. Socializem posameznika. [str. 78—97]; 6. Boj zoper stroje. Pogovor o socializmu in delavskem gibanju. [str. 98—138]; 7. Kaj je torej s socializmom? [str. 139—153]; 8. O kulturnem boju. [str. 154—170]; — II. Problemi. 1. Misel o politiki. [str. 173—176]; 2. Politiški poraz socialne demokracije. [str. 177—180]; 3. Socializem mladine. [str. 181—185]; 4. Pot po samoti. [str. 186—197]; 5. Prepir o ženskah. (Ženska emancipacija. Družabni razvoj in žena. Pismo. Socialni problem »Magdalene«.) [str. 198—216]; 6. Vagabundi in ničvredneži. Poglavlje o otrocih. [str. 217—226]; 7. Fragment o verstvu. [str. 227—234]
- Izšlo v prvi polovici julija 1912. **Literatura:** Dušan Kermavner, Albin Prepeluh - Abditus, v knjigi: Albin Prepeluh. Pripombe k naši prekratni dobi, 1938, str. 408—415 in drugod. **Hrani** NUK: sign. III Mh 39676.
- 117 **Dr. Oton Bauer: Narodni ali razredni boj?** (Ponatis iz »Železničarja«.) V Trstu. Izdal in založil J. Kopač. 1912.
- Izšlo konec oktobra 1912.
- 118 **Temeljna načela socialne demokracije.** [Erfurtski program.] V. del. Razredni boj. Spisal **Karl Kautsky**. [Prev. France Peterlin.] Ljubljana 1912. Založba »Zarje«. Učiteljska tiskarna. 100 str. 8°.
- Ovojni naslov. Izšlo v začetku novembra 1912. **Hrani** NUK: sign. III Mh 57975.
- 119 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za navadno leto 1913.** Trinajsti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila Založba »Zarje« v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. 174 str. z 1 sliko + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Dr. Viktor Adler. [str. 51—54]; Demon alkohol. [str. 55—61]; Najvažnejše določbe v zavarovalnici proti nezgodam za železničarje. [str. 64—72]; Novi mezdni zakon za rudništvo. [str. 73—77]; Stavke v Avstriji leta 1911. [str. 78—79]; A. Aškerc, Poslednji akord. [pesem, str. 80 a]; A. Aškerc, Svetnica. [pesem, str. 80 i-j, m]; A. Aškerc, Karnevalska balada. [pesem, str. 80 m-n]; Za »Zarjok«. [str. 81—83]; Pomen nekaterih parlamentarnih besed. [str. 89—96]; Abditus [= Albin Prepeluh], Napoleon Bonaparte. Aforizmi ob stoletnici. [str. 97—106]

Izšlo konec novembra 1912. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 120 **Družinski koledar** s slikami za navadno leto 1913. Letnik I. [Ljubljana.] Izdala in založila Splošna delavska zveza »Vzajemnost« za Kranjsko v Ljubljani. Tisk J. Blasnik na sl. v Ljubljani. [III] + 208 + [III] str. s slikami. V. 8°.

Iz vsebine: Libertaire [= Etbin Kristan], V zadnji uri. [pesem, str. 1]; [France Peterlin], Letni obzor. Od 1. julija 1911 do 30. junija 1912. [str. 43—65]; Slavko Filipič [= Etbin Kristan], Luči...! [pesem, str. 65]; Ivan Cankar, Šopek cvetic. [črtica, str. 66—68]; Milka [= Etbin Kristan], Ne sanjajte! (Majnikova.) [pesem, str. 68]; C. Fl. Golar, Ljubica iz tovarne. [novela, str. 69—77]; Petöfi, Sanje. Poslovenil Josipov [= Etbin Kristan]. [pesem, str. 77]; Pripovedka, Po Voxu Ivan Molek. [str. 78—79]; Evica Rubič [= Etbin Kristan], Solučna dežela. [pesem, str. 79]; Robert Danneberg, Delavčeva usoda. [str. 80—82]; Zadnja noč. (Slika iz delavskega boja v Ameriki.) Po R. Korngoldu Ivan Molek. [str. 83 do 87]; Bojna pesem svobode. [str. 87]; Evgen V. Debs, Utrinki. [str. 90]; Ivan Cankar, Od Vrhniko do Borovnice. [str. 91—92]; P. F., V naravo! Iz »Naturfreunda«. [str. 93—97]; And. Perko, Svetovnoznana Postojska jama. [str. 98—105]; Etbin Kristan, Na planine! [pesem, str. 105]; Inž. A. Štebi, Črtica o zrakoplovstvu. [str. 106—112]; D. M. [= Janez Kocmur], Spomini. Odlomki iz predavanja sodr. M. Čobala v ljubljanski »Vzajemnosti« dne 16. oktobra 1912. [str. 113—123]; Melhijor Čobal, Pogled v preteklost rudarske organizacije na Slovenskem. [str. 124—126]; Jakob Škerbic, Strokovna organizacija pekovskih pomočnikov na Slovenskem. [str. 127—128]; Frank Petrič, Nekaj splošne zgodovine socialističnega gibanja v Ameriki. [str. 129—139]; Alojzija Štebi, Ali si socialistinja? [str. 140—141]; Strokovne organizacije in socializem. [str. 142—145]; Anton Dermota, O obrtnih sodiščih. [str. 145—157]; Delavske hiše Kranjske hranilnice v Ljubljani. [str. 159, 161]; Za delavsko časopisje. [str. 162—163]; Delavske konsumne zadruge za Trst, Istro in Furlanijo. [str. 170]

Izšlo v prvi polovici decembra 1912. Za Slovence v Ameriki je bilo namenjeno 1000 izvodov (izjava Cvetka Kristana), ki se razlikujejo od onih za »domačo« rabo v naslednjem: 1) Na naslovni strani je označena cena 30 centov, (sicer K 1.20); 2) Imajo samo po 176 + [II] strani (manjkata 2 poli oglasov); 3) Nekateri oglasi so zamenjani; 4) Zaradi cenzure so »domačik« izvodi na dveh mestih izrezani (str. 44 in 46), »ameriški« pa ne.

Hrani Slovanska knjižnica, Ljubljana: sign. D 891 (izvod za avstrijske dežele). — NUK: sign. III Mh 38750 (necenzuriran izvod za avstrijske dežele, z označenimi mesti, ki jih je treba izrezati; verjetno gre za cenzurni izvod). — Cvetko Kristan, Ljubljana (izvod za ameriške Slovence).

- 121 **Zadružni koledar** za navadno leto 1913. Izdal in uredil Anton Kristan ravmatelj »Konsum. društva za Ljubljano in okolico«. V Ljubljani 1913. Samozaložba. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. [XVI] + 8 + [VII] + 31 str. + oglas. 8°.

Iz vsebine: [Anton Kristan], Spoštovani zadružniki! [poročilo o poslovanju Konsumnega društva za Ljubljano in okolico v poslovnem letu 1911/2, str. 1—15]; Draginja živil, nje vzroki in obrambna sredstva. [str. 1—4]; -n -n. [= Anton Kristan], Važnost lastne glavnice pri zadrugah. [str. 4—8]; -n -n.

[=Anton Kristan], 25 letnica Splošnega hranilnega in konsumnega društva v Gradcu. [str. 8—11]; Saint-Simon, Narobe svet. [str. 13—16]; -ak-. [=Anton Kristan], O Celovškem konzumnem društvu. [str. 16—17]; Sodbe odličnih mož o vrednosti konzumnih društev. [str. 17—21]; -n. [Anton Kristan], Tržaške delavske zadruge. [str. 21—22]; Razstava nemških konzumnih društev. [str. 22—24]; Stanje združništva na Angleškem. [str. 24—31]

Izšlo v prvi polovici decembra 1912. Hrani NUK: sign. III Mh 39238.

1913

Naši zapiski, glej št. 41.

International, glej št. 61.

Tobačni delavec, glej št. 65.

Železničar, glej št. 74.

Rudar, glej št. 99.

Zarja, glej št. 108.

Stavbinski delavec, glej št. 110.

Kamnarski delavec, glej št. 114.

- 121a **Pravila podružnice ... društva »Splošne del. zveze Svoboda« za Kranjsko v Ljubljani.** [Ljubljana 1913.] [III] str. 4°.

Čelni naslov. Hrani Državni arhiv LRS, Ljubljana: dež. spisi — društva, št. 2257.

- 122 **Slovenskim kovinarjem! Napisal Ignacij Mihevc**, tajnik Strok. organizacije kovinarjev v Trstu. Založil »Metalarbeiterverband«, Wien. 1913. 14 str. M. 8°.

Hrani Inštitut za sociologijo v Ljubljani — knjižnica: sing. I/816 (brez prvih dveh strani).

- 123 **Ženski list.** Ljubljana. Letnik I, 1913. Izhajal od 1. 5. 1913 do 4. 10. 1913 (št. 5).

Podnaslov: Glasilo slovenskega socialističnega ženstva. Izdajatelj, odgovorni urednik in [urednik]: Alojzija Stebi. Tiskar: A. Slatnar, Kamnik. Format: 4°. Način izhajanja: mesečnik.

Hrani NUK: sign. VI Xb 40001.

- 124 **[Ivan Regent], Socialna demokracija in občinske volitve v Trstu 1913.** [Trst.] 1913. 16 str. 8°.

Izšlo pred junijem 1913. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: mapa Ivana Makuca.

- 125 **Konsumno društvo za Ljubljano in okolico vpisana zadruga z omejeno zavezo. Spoštovani združniki!** [Ljubljana 1913.] (Založilo Kons. društvo za Ljubljano in okol. Natissal A. Slatnar v Kamniku.) 12 + [VIII] str. 8°.

Poročilo za poslovno leto 1912/3.

Izšlo novembra 1913. Hrani Cvetko Kristan, Ljubljana.

- 126 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za navadno leto 1914.** Štirinajsti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila uprava »Zarje« v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. 158 str. z 1 sliko + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Avgust Bebel. [str. 51—57]; Avstrijske strokovne organizacije v letu 1912. [str. 58—62]; Organizacija železničarjev. [str. 73—75]; Naše orožje. [str. 79—81]; Bogastvo. [str. 86—90]

Izšlo v začetku decembra 1913. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 127 **Zadružni koledar za navadno leto 1914.** Izdal in uredil Anton Kristan. V Ljubljani.

Izšlo decembra 1913.

1914

Naši zapiski, glej št. 41.

International, glej št. 61.

Tobačni delavec, glej št. 65.

Železničar, glej št. 74.

Rudar, glej št. 99.

Zarja, glej št. 108.

Stavbinski delavec, glej št. 110.

Kamnarski delavec, glej št. 114.

- 128 **Slava prvemu maju!** [Ljubljana.] 1914. (Izdala in založila »Založba Zarje« v Ljubljani. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) [VIII] str. s slikami. 2°.

Vsebina: C. Golar, Delavec. [pesem, str. II]; Petindvajset let... [str. II]; C. Golar, Nagelj. [pesem, str. III]; Pravljica. Po Mark Twainu. Georges [= Bogomil Vdovič]. [str. IV]; F., Rudar Boltežar, [črtica, str. IV—V]; Novi ljudje — to so delavci... Govor Karla Marxa dne 14. aprila 1856. v Londonu. [str. V]; Alojzija Štebi, Naša pot. [st. VI]; Selim [= Cvetko Golar], Sejalec. [pesem, str. VI]; Zvonimir Kosem, Verzi. [pesem, str. VI]; Alojzija Štebi, Lev Nikolajevič Tolstoj. [str. VII]; Ne obsojajmo! Po »Popotniku«. [str. VII]

Izšlo konec aprila 1914. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: sign 7/A.

- 129 **Rudniški delavec.** Ljubljana. Leto I, 1914. Izhajal od 25. 9. do 9. 10. 1914 (št. 3).

Podnaslov: Glasilo slovenskih rudarjev in fužinskih delavcev avstrijskih. Založnik in izdajatelj: Melhior Čobal. Odgovorni urednik: Ivan Tokan. Tiskar: Dragotin Hribar, Ljubljana. Format: 4°. Način izhajanja: trikrat mesečno.

Hrani NUK: sign. VI Xb 40130.

- 130 **Kovinar.** Trst. Letnik I, 1914. Edina številka izšla oktobra 1914.

Podnaslov: Glasilo Zveze avstrijskih kovinarjev. Lastnik: Avstrijska zveza kovinarjev na Dunaju. Izdajatelj in odgovorni urednik: Ignacij Mihevc. Tiskar: Maks Hrovatin, Ljubljana. Format: 2°. Način izhajanja: po potrebi.

Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: sign. 4/A.

- 131 Konsumno društvo za Ljubljano in okolico vpisana zadruga z omejeno zavezo 1913/14. Spoštovani zadržniki in zadržnice! [Ljubljana 1914.] (Založilo Kons. društvo za Ljubljano in okolico, Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) 18 + [III] str. 8°.

Poročilo za poslovno leto 1913/4.

Izšlo med 20. 9. in 21. 11. 1913. Hrani Cvetko Kristan, Ljubljana.

- 132 Delavec. Ljubljana. Letniki I—XXVIII, 1914—1941. Izhajal od 14. 11. 1914 do 25. 3. 1941 (št. 3).

Izdajatelj: Ivan Mlinar; od V/1918, št. 48: Ivan Tokan. Odgovorni urednik: Viktor Zorè; od V/1918, št. 48: Ivan Tokan. Tiskar: Učiteljska tiskarna, Ljubljana. Format: 2°. Način izhajanja: tednik.

Podatki do 11. 4. 1920. Literatura: D. Kr. [= Dušan Kerčmavner], Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 2, 1956, str. 680. Hrani NUK: sign. VI Xb 40.234.

- 133 Rudarski koledar. Priročni žepni koledar vsega pri rudništvu uposlenega delavstva za navadno leto 1915. Prvi letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila uprava strokovnega lista Unije rudarjev avstrijskih v Ljubljani. Uredil I. Tokan. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. 139 str. z 2 slikama + oglasi. M. 8°.

Iz vsebine: Nove določbe pri zakonu glede osebnodohodninskega davka. [str. 38—39]; Dr. Anton Dermota. [str. 41—42]; Karel Kordelič. Ob 40 letnici njegovega vstopa v stranko. [str. 43—46]; Zakon z dne 17. maja 1912. l., s katerim se izpreminja obči rudarski zakon z dne 23. maja 1854. l. (drž. zakon št. 146) glede uravnave plačevanja mezde v rudarstvu. [str. 59—60]; Koncentracija rudniškega kapitala in prvi početki delavskega gibanja med rudarji. [str. 62—66]; Konsumentje — skupaj! [str. 69—70]; Avstrijske strokovne organizacije v l. 1913. [str. 71—74]; Ignacij Mihevc, Organizacija kovinarjev. [str. 74 do 77].

Izšlo sredi novembra 1914. Hrani NUK: sign. 40107 8° br.

- 134 Žepni koledar za delavce sploh in prometne nameščence za navadno leto 1915. Petnajsti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila Založba delav. koledarjev v Ljubljani. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. 139 str. z 2 slikama + oglasi. M. 8°.

Iz vsebine: Dr. Anton Dermota. [str. 40—41]; Karel Kordelič. Ob 40 letnici njegovega vstopa v stranko. [str. 42—45]; Avstrijske strokovne organizacije v l. 1913. [str. 47—50]; Ignacij Mihevc, Organizacija kovinarjev. [str. 50—53]; Poklicna zadržna zavarovalnica zoper nezgode na avstrijskih železnicah. [str. 56—59]; Konsumentje — skupaj! [str. 63—64].

Izšlo v prvi polovici decembra 1914. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

1915

Tobačni delavec, glej št. 65.

Železničar, glej št. 74.

Zarja, glej št. 108.

Delavec, glej št. 134.

- 135 **Koliko pritiče družinam vpoklicanih?** 1. Koliko dobe družine; 2. koliko dobe invalidi; 3. koliko dobe ostali po padlem vojaku. Ponatis iz »Zarje«. [Trst 1915.] Izdalo in založilo upravništvo »Zarje«. Tiskarna Dolenc. 39 str. 8°.

Ovojni naslov. Hrani NUK: sign. 45502.

- 136 **Konsumno društvo za Ljubljano in okolico** vpisana zadruga z omejeno zavezo 1914/15. Spoštovani zadružniki in zadružnice! [Ljubljana 1915.] (Založilo Kons. društvo za Ljubljano in okolico. Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) 19 + [I] str. 8°.

Poročilo za poslovno leto 1914/5.

Izšlo med 19. 9. in 20. 11. 1915. Hrani Cvetko Kristan, Ljubljana.

- 137 **Rudarski koledar za prestopno leto 1916.** Drugi letnik. Ljubljana. Izdala in založila Založba delav. koledarjev v Ljubljani.

Izšel konec novembra ali v začetku decembra 1915.

- 138 **Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike za prestopno leto 1916.** Šestnajsti letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila Založba delav. koledarjev v Ljubljani. 16°.

Iz vsebine: Zoper kužne bolezni. [str. 31—33]; Zvišane podpore za vojne invalide in njih svojce. [str. 33—34, 36, 38]; Nove sodnijske pristojbine zlasti pri obrtnih sodiščih. [str. 39, 42, 44—45]; Iz okrožnic in uradnih listov južne železnice. [str. 49—50]; Konsumentom. [str. 52—53]; Iz jezikovnega ukaza železniškega ministrstva. [str. 59—60]

Izšlo v začetku decembra 1915. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426 (ima samo strani 1—64, brez naslovnega lista).

1916

Tobačni delavec, glej št. 57.

Železničar, glej št. 68.

Delavec, glej št. 132.

- 139 **Konsumno društvo za Ljubljano in okolico** r. z. z o. z. v Ljubljani. **Letno poročilo za poslovno leto 1915/16** od 16. septembra 1915 do 30. junija 1916. [Ljubljana 1916.] Založba »Konsumnega društva za Ljubljano in okolico«. Tisk Učiteljske tiskarne v Ljubljani. 20 str. 8°.

Izšlo med 1. 8. in 17. 9. 1916. Hrani Cvetko Kristan, Ljubljana.

- 140 **Rudarski koledar za navadno leto 1917.** Tretji letnik. Ljubljana. Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani.

Izšlo sredi oktobra 1916.

- 141 **Železničarski koledar za navadno leto 1917.** Ljubljana. Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani.

Izšlo verjetno v začetku novembra 1916.

- 142 **Žepni koledar za delavce za navadno leto 1917.** Sedemnajsti letnik. Ljubljana. Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani. Izšlo v začetku novembra 1916.

1917

Tobačni delavec, glej št. 63.

Železničar, glej št. 74.

Delavec, glej št. 132.

- 143 **[Anton Kristan], Bodoči razvoj združnega gibanja.** (:Ponatis iz »Zadružnega vestnika«.) V Ljubljani 1917. V založbi Ant. Kristana in sodr. Učiteljska tiskarna v Ljubljani. 24 str. M. 8°.

Več luči!, 1. zvezek.

Vsebina: Predgovor. [str. 3]; Državni, občinski in zadružni socializem. Po predavanju sodruga dr. J. Rennerja. [str. 4—13]; Pri nas in drugod. [str. 14—23]

Ovojni naslov. Izšlo po 11. 2. 1917. Zadružni vestnik izšel kot priloga Delavca 27. 1. 1917. Hrani Slovanska knjižnica, Ljubljana: sign. B 141.

- 144 **1. maj 1917.** [Ljubljana.] (Izdala in založila »Jugoslovanska socialno demokratična stranka za Kranjsko v Ljubljani«. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) 7 + [I] str. 4°.

Vsebina: Emile Verhaeren, Delo. [pesem, str. 1]; A[lojzija] Š[tebi], Kvišku srca! [str. 2]; A[lojzija] Š[tebi], Luč od vzhoda. [str. 3]; Emile Verhaeren, Množica. [pesem, str. 3—4]; Iz Cankarjevega »Hlapca Jerneja«. Peto poglavje. [str. 5—6]; F. de Lamennais, Ljudstvo. (Iz »Knjige za ljudstvo«, leta 1838.) [str. 6—7]; a. š. [= Alojzija Štebi], Našim ženam. [str. 7]; O ureditvi človeške družbe. [str. 8]; Ustroj ustavnih držav. [str. 8]

Celni naslov. Izšlo sredi aprila 1917. Hrani NUK.

- 145 **Naprej.** Ljubljana, Celje, Krško. Letniki I—XI, 1917—1927. Izhajal od 15. 7. 1917 do 2. 6. 1928 (št. 14).

Podnaslov: Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke. **Izdajatelj:** Viktor Zorè; od I/1917, št. 96: Josip Petejan; od III/1919, št. 248: Ivan Mlinar. **Odgovorni urednik:** Alojzija Štebi; od I/1917, št. 96: Josip Petejan; od III/1919, št. 101: Rudolf Golouh; od IV/1920, št. 53: Jakob Vehovec. **Urednik:** [Alojzija Štebi; od I/1917, št. 96: Ivan Mlinar; od novembra 1918: Rudolf Golouh; od spomladi 1920: Ivan Mlinar]. **Tiskar:** Učiteljska tiskarna, Ljubljana; od III/1919, št. 234: Jos. Mostböck, Maribor; od III/1919, št. 257: Učiteljska tiskarna, Ljubljana. **Format:** 2°; od I/1917, št. 101: V. 2°; od II/1918, št. 58: 2°; od III/1919, št. 71: V. 2°. **Način izhajanja:** dnevnik.

Podatki samo do 11. 4. 1920. Med 15. 10. in 14. 11. 1919 ni izhajal. Hrani NUK: sign. VI Xb 41126.

- 146 **[Anton Kristan], Za prehrano in preskrbo delavstva.** (Ponatis iz »Napreja«.) V Ljubljani 1917. V založbi Ant. Kristana in sodr. Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Več luči!, 2. zvezek.

- 147 Konsumno društvo za Ljubljano in okolico r. z. z o. z. v Ljubljani. **Letno poročilo** za poslovno leto 1916/17 od 1. julija 1916 do 30. junija 1917. [Ljubljana 1917.] Založba »Konsumnega društva za Ljubljano in okolico«. Tisk »Učiteljske tiskarne« v Ljubljani. 14 str. 8°.

Izšlo med 1. 7. in 5. 10. 1917. Hrani: Cvetko Kristan, Ljubljana.

1918

Železničar, glej št. 74.

Delavec, glej št. 132.

Naprej, glej št. 145.

- 148 **Razprave X. rednega zbora jugoslovanske socialno-demokratske stranke v Avstriji** dne 25. in 26. decembra 1917 v Ljubljani. Po stenografičnem zapisniku. V Ljubljani 1918. Založila Založba časopisa »Naprej«. Tisk Učiteljska tiskarna. 84 str. 8°.

Hrani NUK: sign. III Mh 38696.

- 149 **Pravila Slovenske Socijalne Matice v Ljubljani**, registrovane zadruge z omejeno zavezo. [Ljubljana 1918.] (Zvezna tiskarna v Ljubljani.) 10 str. 8°.

Čelni naslov. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: mapa Zvonimira Bernota.

- 150 **Žepni koledar za delavce** za navadno leto 1918. Osemnajsti letnik. Ljubljana. Izdala in založila Založba Delavskih koledarjev v Ljubljani. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Izšlo v prvi polovici januarja 1918.

- 151 **Železničarski koledar** za navadno leto 1918. Ljubljana. Izdala in založila Založba Delavskih koledarjev v Ljubljani. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Izšlo v prvi polovici januarja 1918.

- 152 **Rudarski koledar za delavce** za navadno leto 1918. Četrty letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila Založba Delavskih koledarjev v Ljubljani. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. [IV] + 57 str. + oglasi. M. 8°.

Iz vsebine: O cesarski naredbi o mezdah in pritožbenih komisijah. [str. 27—29]; Sprememba zakonskih določb o službeni pogodbi. [str. 30—35]; Nekaj določb iz bolniško-zavarovalnega zakona. [str. 38—42]; Novi zavarovalni zakon zoper nezgode. [str. 45—49]; Zakaj sem strokovno organiziran. [str. 51—52]; Iz vojske odpuščeni rudarji in bratovske skladišča. [str. 53—57]

Izšlo v prvi polovici januarja 1918. Hrani NUK: sign. 40107 8° br.

- 153 **Sporočilo Delavskega sveta**. Trst. Letnik I, 1918. Izhajalo od 29. 1. do 31. 1. 1918 (št. 3) [?].

Podnaslov v št. 1: Prevod iz »Laboratora«. Izdajatelj in odgovorni urednik: Anton Ekar. Tiskar: Edinost v Trstu. Format: V. 2°; od št. 2: 2°. Način izhajanja: dnevnik.

Izhajalo v času splošne delavske stavke v Trstu. Morda izšla še št. 4 (1. 2.).
Hrani NUK: sign. IV 42583 (uvezано v Edinost 1918).

- 154 **Demokracija.** Ljubljana. Letnika I—II, 1918—1919. Izhajala od marca 1918 do avgusta 1919 (št. 8/12).

Podnaslov: Socijalistična revija. **Lastnik, založnik in izdajatelj:** Slovenska socijalna matica v Ljubljani, r. z. z o. z. **Odgovorni urednik in urednik:** Alojzija Štebi. **Tiskar:** Zvezna tiskarna, Ljubljana; od II/1919, št. 1/3: Učiteljska tiskarna, Ljubljana. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Nekatere številke so imele še posebne podnaslove: I/1918, št. 8/10 Jugoslovska številka; št. 11/14 Trst in Slovenci; št. 23/24 Cankarjeva številka; II/1919, št. 1/3 Naše zasedeno ozemlje. **Literatura:** Dušan Kermavner, Albin Prepeluh - Abditus, v knjigi: Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, 1938, str. 457—477. — D. Kr. [= Dušan Kermavner], Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 2, 1956, str. 689. **Hrani NUK:** sign. 42215.

- 155 **Problemi malega naroda.** Spisal Abditus [= Albin Prepeluh]. (V Ljubljani 1918. Slovenska socijalna matica. Natisnila Zvezna tiskarna.) 44 + [I] str. V. 8°.

Knjižnica socijalnih in političnih spisov, I. zvezek.

Izšlo okrog 1. 5. 1918. **Literatura:** Dušan Kermavner, Albin Prepeluh - Abditus, v knjigi: Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, 1938, str. 426—443. **Hrani NUK:** sign. III Mh 40529.

- 156 **Štebi Alojzija: Demokratizem in ženstvo.** [Ljubljana.] Izdala in založila Slovenska Socijalna Matica. Tiskala »Zvezna tiskarna« v Ljubljani 1918. 15 str. 8°.

Propagandni spisi Slovenske socijalne matice, [I. zvezek].

Ovojni naslov. Izšlo sredi julija 1918. **Hrani NUK:** sign. 40609 8° br.

- 157 **Konsumno društvo za Ljubljano in okolico r. z. z o. z. v Ljubljani. Letno poročilo za poslovno leto 1917/18 od 1. julija 1917 do 30. junija 1918.** [Ljubljana 1918.]. (Založba »Konsumnega društva za Ljubljano in okolico«. Tisk »Učiteljske tiskarne« v Ljubljani.) 19 + [I] str. 8°.

Izšlo med 15. 9. in 11. 10. 1918. **Hrani Cvetko Kristan,** Ljubljana.

- 158 **Pogled v novi svet.** Poročal * * * na gospodarskem posvetu, ki ga je sklical »Narodni svet« 18. septembra 1918. [Ljubljana.] Izdala in založila Slovenska Socijalna Matica. Tiskala »Zvezna tiskarna« v Ljubljani 1918. 16 str. 8°.

Propagandni spisi Slovenske socijalne matice, II. zvezek.

Ovojni naslov. Po zapisu Avgusta Žigona na izvodu v NUK in po Napreju II/1918, št. 238, str. 4 je avtor Milko Brezigar. Po Demokraciji II/1919, ovitek št. 1/3 in po Napreju III/1919, št. 90, str. 3 pa je avtor Alojzija Štebi. **Hrani NUK:** sign. 40609 8° br.

- 159 **Železničarski koledar za navadno leto 1919.** Ljubljana. Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani.

Izšlo v prvi polovici decembra 1918.

- 160 **Rudarski koledar** za navadno leto 1919. Peti letnik. Ljubljana. Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani.

Izšlo v prvi polovici decembra 1918.

- 161 **Žepni koledar za delavce** za navadno leto 1919. Devetnajsti letnik. Ljubljana. Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani.

Izšlo v prvi polovici decembra 1918.

1919

Železničar, glej št. 74.

Delavec, glej št. 132.

Naprej, glej št. 145.

Demokracija, glej št. 153.

- 162 **Ustava (: osnovni zakon :) ruske socijalistične federativne sovjetske republike**. [Ljubljana.] Izdala in založila »Slovenska Socijalna Matica«. Tiskala »Zvezna tiskarna« v Ljubljani 1919. 22 str. 8°.

Nova družba, 1. zvezek.

Hrani NUK: sign. 40675 8° br.

- 163 **Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo**. [Ljubljana 1919.] 32 str. M. 8°.

Članska izkaznica. Iz vsebine: Knjižnični red. [str. 7]; Opravilnik. [str. 11—14]; Pravila splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo. [str. 15—23]; Pravila krajevne skupine »Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo«. [str. 24—26]; Določbe o posmrtnini. [str. 26—29]; Prehodne določbe o posmrtnini. [str. 30]; Določbe o starostni odpravnini ob izstopu iz železniške službe. [str. 30—32]

Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS.

- 164 **Proračun države SHS in socialna demokracija**. Ena milijarda za 3 mesece. Govor sodr. **Antona Kristana** v belgrajskem Narodnem predstavništvu dne 28. maja 1919 proti proračunu. [Ljubljana 1919.] (Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) 37 + [III] str. M. 8°.

Hrani Inštitut za sociologijo v Ljubljani — knjižnica: sign. I/1233.

- 165 **Svoboda**. Ljubljana. Letnika I—II, 1919—1920. Izhajala od 15. 1. 1919 do marca 1920 (št. 3).

Podnaslov: Družinski list. **Lastnik in založnik**: Delavsko izobraževalno društvo »Svoboda«; od II/1920, št. 1/2: Delavska izobraževalna zveza »Svoboda« za Slovenijo (samo založnik). **Odgovorni urednik in urednik**: Fran Albrecht. **Tiskar**: Učiteljska tiskarna, Ljubljana; od II/1920, št. 1/2: Ljudska tiskarna, Maribor. **Format**: 4°; od II/1920, št. 1/2: V. 8°. **Način izhajanja**: mesečnik.

Hrani NUK: sign. II 42026.

166 **Spomenica.** [Ljubljana 1919.] 9 str. 4°.

Spomenica ministrstvu v Beogradu s konference slovenskih in hrvaških železničarjev 23. in 24. 3. 1919 v Ljubljani o socialnem položaju in o zahtevah železničarjev. **Hrani:** Zgodovinski arhiv CK ZKS: mapa Ivana Makuca.

167 **Novine.** Črensovci, Szombathely, Dolnja Lendava, Maribor, Murska Sobota, Ljubljana, Kranj. Letniki I—XXVIII, 1913/4—1941. Izhajale od 8. 12. 1913 do 3. 4. 1941 (št. 14).

Naslov: od VI/1919, št. 28: Rdéče novine; od VI/1919, št. 31: Novine. **Podnaslov:** od VI/1919, št. 15: Politicen, družsbeni i piszmeni listi za vognrszke Slovence; od VI/1919, št. 25: Političen, družbeni i pismeni list za stároslovence. **Kraj:** Szombathely; od VI/1915, št. 25: Alsólendva (= Dolnja Lendava). **Izdajatelj:** od VI/1919, št. 13: Vilmos Tkálec (Viljem Tkalec, tudi lastnik in odgovorni urednik); od VI/1919, št. 23: Politične komisárije tiskárna propaganda; od VI/1919, št. 26: V čejná komissárije tiskárna propaganda. **Urednik:** József Pusztai (Jožef Pustai - Pozdrec), József Kolossa (Jožef Kološa), [Vincenc Seruga]. **Tiskarna:** Martineum nvomda R. T., Szombathely; od VI/1919, št. 23: E. Balkányi, Dolnja Lendava. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** tednik.

Podatki samo za dobo ogrske sovjetske republike 1919: od št. 13 (30. 3.) do št. 29 (3. 8.) Izhajale so v prekmurskem narečju, sprva v madžarskem črkopisu, od št. 23 dalje v gajici. **Literatura:** Urednik [= Jožef Klek star.], »Novine« i »Marijin List« pod boljševiki. Kalendar najsvetejšega srca Jezušovoga, 1921, str. 14—18. — Rudi Kyovsky, Slovenska krajina (Prekmurje) 1918—1920. Delo, XXI/1952, št. 5/6, str. 78, 80. — Miroslav Kokolj, Prekmurje v prevratni dobi 1918—1919. Svet ob Muri, II/1957, št. 5/6, str. 253—254, 258, 274. — Franc Zadravec, Prekmurški napredni tisk do leta 1941. Ob naprednem tisku..., 1962, str. 34—36. — Niki Brumen, bibliografski podatki. Ibid., 104—107. **Hrani** NUK (sign. IV 42582): št. 13 (30. 3., fotokopija), 24 (29. 6.), 26 (13. 7.), 27 (20. 7.), 28 (27. 7.). Po nekaj številka hranita tudi Državni arhiv v Mariboru in Študijska knjižnica v Murski Soboti (fotokopije).

168 **Ljudski glas.** Ljubljana. Letniki I—III, 1919—1921. Izhajal od 4. 4. 1919 do 31. 12. 1921 (št. 52), oziroma kot četrtkova številka Napreja do 2. 6. 1928 (št. 14).

Podnaslov: Politični tednik za slovensko ljudstvo; od II/1920, št. 10: Glasilo »Kmetko delavske zveze«. **Založnik in lastnik:** konzorcij. **Odgovorni urednik:** Ignacij Mihevc. **Urednik:** [Fran Erjavec]. **Tiskar:** Učiteljska tiskarna, Ljubljana. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** tednik.

Podatki samo do 11. 4. 1920. Med 10. 10. in 19. 12. 1919 ni izhajal. II/1920, št. 6 ima dve izdaji. **Hrani** NUK: sign. III 42577.

169 **Prvi majnik 1919.** (Uredila: Lojzka Štebi in Outlaw [= Anton Štebi]. [Ljubljana.] Sliko na ovitku je narisal akad. slikar Veno Pilon, slike v notranjosti akad. slikarja Fr. Podrekar in H. Smrekar. Založila: Krajevna politična organizacija Ljubljana jugoslovanske socijalno-demokratske stranke. Tiskala: Tiskarna Makso Hrovatin v Ljubljani.) 32 str. 4°.

Vsebina: Fran Albrecht, Naš rdeči Maj, [pesem, str. 1]; Outlaw [= Anton Štebi], 1. maj 1919. [str. 2—3]; Jakob Gržina [= Juš Kozak], Matija Gubec. [str. 5—5]; Abditus [= Albin Prepeluh], Zveza narodov — cilj mednarodnega proletarijata. [str. 5—6]; Rudolf Golouh, 1914—1919. [str. 6—10]; Fl.

Golar, Majdonova Rezika. [črtica, str. 11—13]; Alojzija Štebi, Dva sovražnika. [str. 13]; E. Zola, Stavka. [Odlomek iz *Germinala*, str. 14—15]; Outlaw [= Anton Štebi], Pot k svobodi. [str. 16—17]; Nace Mihevc, Spomini. [str. 17—20]; Alojz Kraigher, Domovina. [črtica, str. 20—26]; Ivan Cankar, Vaš tabor je socijalna demokracija! (Iz Cankarjevega volivnega oklica l. 1907.) [str. 27]; Milan Lemež, Vstajenje. [str. 28]; Filip Uratnik, K naši mednarodni poslanici. [str. 29—30]; Rudolf Golouh, Jugoslavija. [str. 30—31]; Rudolf Golouh, Narodü. [pesem, str. 32]; Rudolf Golouh, V bodočnost. [pesem, str. 32].

Ovojni naslov. Izšlo konec aprila 1919. Hrani NUK.

- 170 **Njiva**. Trst. Letnik I, 1919. Izhajala od 1. 5. do 10. 10. 1919 (št. 17).

Podnaslov: Kulturni vestnik. **Izdajatelj:** Višji kulturni svet, zanj Ivan Regent. **Odgovorni urednik:** Ivan Regent. **Urednik:** [Ferdo Kleinmayr, Jože Pahor in Ivan Regent]. **Tiskar:** Tiskarna Edinost, Trst. **Format:** 4°. **Način izhajanja:** tednik; od št. 17: mesečnik.

Hrani NUK: sign. II 42018.

- 171 **Baklja**. Ljubljana. Letnik I, 1919. Edina številka izšla 26. julija 1919.

Podnaslov: Socijalno-politična revija. **Izdajatelj in odgovorni urednik:** Jaka Zorga. **Urednik:** Niño Furlan. **Tiskar:** Makso Hrovatin, Ljubljana. **Format:** V. 8°. **Način izhajanja:** mesečnik.

Literatura: D. Kr. [= Dušan Kermavner], Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 1, 1955, str. 295. Hrani NUK: sign. 59578.

- 172 **Pot k socijalizmu**. Spisal dr. Oto Bauer. Priredil Filip Uratnik. [Ljubljana.] Izdala in založila »Slovenska Socijalna Matica.« Tiskala Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani 1919. 32 str. 8°.

Propagandni spisi Slovenske socijalne matice, III. zvezek.

Izšlo v drugi polovici septembra 1919. Hrani NUK: sign. 40609 8° br.

- 173 **Vstajenje**. Ljubljana. Letnik I, 1919. Edina številka izšla 11. 10. 1919.

Izdajatelj in odgovorni urednik: Viktor Šloser. **Tiskar:** Makso Hrovatin, Ljubljana. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** tednik.

Hrani NUK: sign. III 49746.

- 174 **Konsumno društvo za Ljubljano in okolico vp. z. z o. z. v Ljubljani. Letno poročilo za poslovno leto 1918/19 od 1. julija 1918 do 30. junija 1919.** [Ljubljana 1919.] (Žaložba »Konsumnega društva za Ljubljano in okolico«. Tisk tiskarne Josip Mostböck v Mariboru.) 15 + [I] str. 8°.

Izšlo med 25. 11. in 6. 12. 1919. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS: mapa Zvonimira Bernota.

- 175 **Železničarski koledar za prestopno leto 1920. Šesti letnik.** [Ljubljana.] Izdala in založila »Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo« v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. 136 str. + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Fran Skobl, Spremnica. [str. 5]; [Audorf], Naprej! [Prev. Etbin Kristan?] [pesem, str. 6]; Delavski pozdrav! [pesem, str. 37]; Majerlov, Kdo je sodrug? [str. 44—45]; Naša organizacija. [str. 47]; Peseem o delu! [pesem,

str. 48]; Kaj nudi organizacija svojim članom? [str. 49—55]; [Max Kegel], Socialistična koračnica. [pesem, str. 64].

Izšlo v začetku decembra 1919. Hrani NUK: sign. 57788.

- 176 **Volksstimme**. Maribor. Letniki I—XVIII, 1919—1936. Izhajala od 6. 12. 1919 do 30. 8. 1936 (št. 69).

Podnaslov: Organ der sozialdemokratischen Partei Sloweniens; od I/1919, št. 4: Organ der jugosl. sozialdemokratischen Partei Sloweniens. **Izdajatelj:** Die sozialdem. Partei Jugoslawiens, Maribor; od I/1919, št. 4: Die jugosl. sozialdem. Partei Sloweniens, Maribor. **Odgovorni urednik:** Johann Maieritsch. **Tiskar:** J. Mostböck, Maribor; od II/1920, št. 9: Ljudska tiskarna, Maribor. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** poltednik.

Podatki samo do 11. 4. 1920. Hrani NUK: sign. III 42609.

1920

Naši zapiski, glej št. 41.

Železničar, glej št. 74.

Delavec, glej št. 132.

Naprej, glej št. 145.

Svoboda, glej št. 164.

Ljudski glas, glej št. 167.

Volksstimme, glej št. 175.

- 177 **Pravila »Konsumnega društva za Slovenijo«** registrov, zadruga z omejeno zavezo. [Ljubljana 1920.] (Ljudska Tiskarna Maribor.) 28 str. M. 8°.

Hrani NUK: društveni spisi.

- 178 **Žepni koledar za delavce za prestopno leto 1920**. Devetnajsti [!] letnik. [Ljubljana.] Izdala in založila Založba delavskih koledarjev v Ljubljani. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. [IV] + 104 str. + oglasi. 16°.

Iz vsebine: Delavski pozdrav! [pesem, str. 18]; [Audorf], Naprej! [Prev. Etbin Kristan?] [pesem, str. 19]; Majerlov, Kdo je sodrug? [str. 26—27]; Pesem o delu! [pesem, str. 28]; [Max Kegel], Socialistična koračnica. [pesem, str. 32]; Na kaj naj pazi delavec. [str. 35—38].

Izšlo konec januarja 1920. Hrani NUK: sign. VII Cg 36426.

- 179 **Kaj hoče »Kmetško-delavska zveza«?** Priredil Jurij Skopec [= Fran Erjavec]. V Ljubljani 1920. Izdala in založila »Kmetško-delavska zveza«. Natisnila »Učiteljska tiskarna« v Ljubljani. 19 str. 8°.

Propagandna knjižnica Kmetško-delavske zveze, I. zvezek.

Izšlo v prvi polovici februarja 1920. Hrani NUK: sign. 44711.

- 180 **Za staro pravdo**. Napisal: Fran Erjavec. V Ljubljani 1920. Natisnila »Učiteljska tiskarna«. (Izdal in založil »Ljudski glas«.) 132 + [I] str. 8°.

Poučna knjižnica Ljudskega glasu, I. zvezek.

Izšlo v drugi polovici februarja 1920. Hrani NUK: sign. 52123.

- 181 **Delo.** Trst, Ljubljana, Pariz idr. Letniki I—XXI, 1920—1952. Izhajalo od 20. 2. 1920 do marca 1953 (št. 5/6).

Podnaslov: Glasilo Socialistične zveze v Julijski Benečiji. **Kraj:** Trst. **Izdajatelj:** Socialistična zveza v Julijski Benečiji. **Odgovorni urednik in [urednik]:** Ivan Regent. **Tiskar:** Lavoratore, Trst. **Format:** V. 2°. **Način izhajanja:** tednik.

Podatki samo do 11. 4. 1920. **Literatura:** Dr. Kr. [= Dušan Kermavner], Enciklopedija Jugoslavije, 2. knjiga, 1956, str. 686. — Delo (Trst), XII/1960, št. 3: številka posvečena 40-letnici ustanovitve. — Ivan Regent, Ob štiridesetletnici »Delac«. Primorski dnevnik XVI/1960, št. 45, str. 1. **Hrani NUK:** sign. IV 78864.

- 182 **Ujedinjenje.** Ljubljana. Letnik I, 1920. Izhajalo od 13. 3. do 17. 4. 1920 (št. 8).

Izdajatelj in odgovorni urednik: Josip Petrič. **Urednik:** [Rudolf Golouh]. **Tiskar:** J. Pavliček, Kočevje. **Format:** 2°. **Način izhajanja:** poltednik.

Hrani NUK: sign. III 49752.

- 183 **Abditus** [= Albin Prepeluh], **Naša gospodarska in socijalna vprašanja.** Ljubljana 1920. Založba in tisk »Ljudske tiskarne« v Mariboru. 30 + [II] str. 8°.

Izšlo sredi marca 1920. **Literatura:** Dušan Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, v knjigi: Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, 1938, str. 507—510. **Hrani NUK:** sign. 88216.

- 184 **Propagandna knjižnica jugoslovanske socijalnodemokratske stranke.** Štev. 1. 1920. [Ljubljana.] (V založbi »Napreja«. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) [IV] str. 4°.

Vsebina: Etbin Kristan, Poslanica slovenskemu delavskemu ljudstvu. Da si pokličemo v spomin.

Čelni naslov. Izšlo pred 23. 5. 1920. **Hrani NUK:** sign. II 131240/1.

- 185 **Propagandna knjižnica jugoslovanske socialnodemokratske stranke.** Štev. 2. 1920. [Ljubljana.] (V založbi »Napreja«. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.) [VIII] str. 4°.

Iz vsebine: Etbin Kristan o naši politiki. [str. I—IV]; Poglejmo resnici v oko! Po »A[rbeiter] Z[ei]tung«. [str. IV—VII]; Uresničenje pravice. [str. VII—VIII]; Utrinki. [str. VIII].

Čelni naslov. Izšlo pred 23. 5. 1920. **Hrani NUK:** sign. II 131240/2.

Pregled knjižnih zbirk

(Številke v oklepaju kažejo na uvrstitev, v tej bibliografiji. Dela, ki take številke nimajo, niso upoštevana.)

Ljudska knjižnica. Ljubljana.

1. Josef Svatopluk Machar, Magdalena. 1905.
2. Albin Prepeluh, Občina in socializem. 1903. (48)
3. František Drtina, Vseučiliška ljudska predavanja. 1904. (56)

Mala knjižnica Naših zapiskov. Ljubljana.

2. [1!] Kaj hočejo socialni demokrati ali program socialne demokracije v Avstriji. 1904. (52)
2. Vun enako volilno pravico! Proč s carino na živila! 1905. (51)
3. Zvišanje duhovniških plač. 1905. (59)

Knjižnica političnih in socialnih spisov. Ljubljana.

1. Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev. 1906. (62)
  2. Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. 1910. (97)
  3. Dragotin Lončar, Slovenci. 1911. (103)
- Pri 2. zvezku je naslov zbirke: Knjižnica leposlovnih, političnih in socialnih spisov.

Knjižnica časopisa »Naprej!« v Idriji.

1. Socializem. Priredil Anton Kristan. 1907. (65, 66)
  2. Anton Kristan, Socialna demokracija in kmetiško ljudstvo. 1907. (67)
  3. Zakaj smo socialisti? Uredil Anton Kristan. 1907. (68)
  4. Karl Marx in Friedrich Engels, Komunistični manifest. 1908. (72)
  5. Karl Kautsky, Temeljna načela socialne demokracije. (Erfurtski program.) I. del. Kdo uničuje proizvodnjo v malem? 1908. (75)
  6. Karl Kautsky, Temeljna načela socialne demokracije. (Erfurtski program.) II. del. Proletariat. 1908. (75)
  7. Ludwig Wahrmund, Katoliško svetovno naziranje in svobodna znanost. 1908. (77)
  8. O konsumnih društvih. Uredil Anton Kristan. 1908. (78)
  9. Karl Kautsky, Temeljna načela socialne demokracije. (Erfurtski program.) III. del. Kapitalistični razred. 1908. (79)
  10. Etbin Kristan, Nevarni socializem. 1908. (80)
  11. E[ltbin] K[ristan], Narodno vprašanje in Slovenci. 1908. (84)
  12. Etbin Kristan, Strahovi. 1908. (85)
  13. Karl Kautsky, Temeljna načela socialne demokracije. (Erfurtski program.) IV. del. Država prihodnosti. 1910. (107)
  14. Anton Kristan, Govori in interpelacije. 1920.
- Od 10. zvezka dalje naslov zbirke: Knjižnica časopisa »Naprej!« v Ljubljani.

Knjižnica društva »Ljudski oder« v Trstu.

1. Moderni politični razvoj. Moderni gospodarski razvoj. Cilji socializma. Priredil Josip Ferfolja. 1910. (100)

Knjižnica »Vzajemnosti«. Ljubljana.

1. Kako boš volil pri ljubljanskih občinskih volitvah. Priredila -ljk- [= Alojzija Štebi?]. 1910. (106)

Več luči! Knjižnica poučnih in zabavnih spisov za slovensko ljudstvo. Ljubljana.

1. [Anton Kristan], Bodoči razvoj združnega gibanja. 1917. (143)
2. [Anton Kristan], Za prehrano in preskrbo delavstva. 1917. (146)

Knjižnica socijalnih in političnih spisov. Ljubljana.

1. Abditus [= Albin Prepeluh], Problemi malega naroda. 1918. (155)

Propagandni spisi Slovenske socijalne matice. Ljubljana.

- [1.] Alojzija Štebi, Demokratizem in ženstvo. 1918. (156)
2. * * *, Pogled v novi svet. 1918. (158)
3. Otto Bauer, Pot k socijalizmu. 1919. (172)

Nova družba. Ljubljana.

1. Ustava (osnovni zakon) ruske socijalistične federativne sovjetske republike. 1919. (162)

Propagandna knjižnica Kmetско-delavske zveze. Ljubljana.

1. Jurij Skopec [= Fran Erjavec], Kaj hoče »Kmetско-delavska zveza«? 1920. (179)
2. Jurij Skopec [= Fran Erjavec], V boj za občino! 1921.

Poučna knjižnica Ljudskega glasu. Ljubljana.

1. Fran Erjavec, Za staro pravdo. 1920. (180)

Propagandna knjižnica jugoslovanske socijalnodemokratske stranke. Ljubljana.

1. Etbin Kristan, Poslanica slovenskemu delavskemu ljudstvu. 1920. (184)
2. [Razni članki.] 1920. (185)
3. Mi in komunisti. 1920.

Kazalo izdajateljev, založnikov in tiskarjev ter krajev izida in tiska

- Alšólendva = Dolnja Lendava
Avstrijska zveza kovinarjev na Dunaju: 130
- Balkányi E., Dolnja Lendava (tiskar): 167
Bardusco Marko, Videm (tiskar): 50
Barta Dragotin: 11
Bartl Fran: 11, 18, 28, 98
Batič Ivan: 114
Battara P., Reka (tiskar): 32
Berdajs Josip: 28
Bergmann L. & Comp., Dunaj (tiskar): 11
Blanke Viljem, Ptuj (tiskar): 26
Blasnikovi nasl., Ljubljana (tiskarna): 16, 51, 103, 120
Bodočnost, politično društvo, Ljubljana: 10
Breskvar Jožef: 41, 48, 50, 56, 57
- Celeja, Celje (tiskarna): 23, 25
Celje: 14, 19, 23—26
- Čobal Melhior: 99, 129
- Delalska zveza, Trst: 3
Delavec (list, 1893—1898): 13, 17, 20, 21
Delavska tiskovna družba, Ljubljana: 47, 79—81, 83—86, 88—91, 103, 105, 107
Delavsko izobraževalno društvo, Ljubljana: 1a, 2a
Dermota Anton: 41
Dolenc (Fran Polič), Trst (tiskarna): 5, 6, 11, 18, 31, 37, 108, 135
Dolnja Lendava: 167
Drofenik Rok: 11, 14, 15, 18, 19, 24, 26, 42
Društvo čevljarjev za Kranjsko, Ljubljana: 27
Društvo čevljarjev v Avstriji: 42a
Dunaj: 5, 9, 11, 13, 15, 17—21, 42a, 63, 70a, 114, 122
- Edinost, Trst (tiskarna): 153, 170
Ekar Anton: 153
Erste Wiener Vereins-Buchdruckerei: 5
- La Federazione dei lavoranti fornai dell'Austria, Trst: 61
- Genossenschafts-Buchdruckerei, Dunaj: 114
Gorica: 41
Goriška tiskarna A. Gabršček, Gorica: 41
Grablovic Anton: 11, 12
- Herrmanstorfer Lodovico, Trst (tiskar): 74
Hribar Dragotin, Ljubljana (tiskar): 28, 76, 89, 97, 109, 129
Hrovatin Makso, Ljubljana (tiskar): 41, 130, 169, 171, 173
- Idrija: 34, 39, 44, 47, 49, 65—68, 70, 72, 73, 75, 77—79, 96, 102
Izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani: 1, 2
- Jugoslovanska socialnodemokratska stranka: 36, 45, 144, 175
- Kaman: 28
Kamnik: 41, 112, 121, 123, 125
Kamus & komp., Dunaj (tiskarna): 114
Kermolj Vincenc: 28
Klein A. & Comp., Ljubljana (tiskarna): 22, 27
Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana (tiskarna): 1—2a, 18a, 35, 34a, 35, 38, 42a, 46a, 49a, 172
Kmetško-delavska zveza, Ljubljana: 179
Kočevje: 41, 50, 52, 56, 57, 60, 62, 64, 69, 74, 86, 94, 100a, 111, 119, 126, 175, 178, 182
Konsumno društvo za Ljubljano in okolico, Ljubljana: 95, 101, 104, 112, 121, 125, 131, 136, 139, 147, 157, 174
Kopač Josip: 28, 36, 37, 40, 45, 54, 55, 74, 117
Koper: 74, 100
Kordelič Karel (Dragotin): 4, 22, 28
Krajevna politična organizacija JSDS Ljubljana: 169

- Kranj: 28, 41, 47, 58, 59, 63, 65—68, 70, 72, 73, 75, 77—81, 83—85, 90, 91, 95, 96, 101, 104, 105, 107
- Kristan Anton: 41, 47, 104, 112, 121, 127, 143, 146
- Kunstelj Vinko: 71
- Lampret Ivan Primož, Kranj (tiskar): 28, 41, 47, 58, 59, 63, 65—68, 70, 72, 73, 75, 77—81, 83—85, 90, 91, 95, 96, 101, 104, 105, 107
- Lavoratore, Trst (tiskarna): 181
- Ljubljana: 1—2a, 4, 5, 7a, 10—12, 16, 18a, 22, 24, 26—28, 33, 35, 38, 41, 42, 42a, 46a—48, 49a—52, 56—60, 62—64, 69, 74, 76, 80—86, 88—95, 97—99, 100a—101a, 102a—109, 111, 112, 115, 116, 118—121a, 123, 125—134, 136—152, 154—166, 168, 169, 171—175, 177—180, 182—185
- Ljudska tiskarna, Maribor: 165, 176, 177, 183
- Ljudski glas (list): 168, 180
- Ljudski oder (društvo), Trst: 100
- Lončar Dragotin: 62
- Maribor: 145, 165, 174, 176, 177, 183
- Martinek Friderik, Dunaj (tiskar): 11, 15, 17—21
- Martineum nyomda R. T., Szombathely: 167
- Meissner Teodor: 110
- Metalarbeiterverband, Dunaj: 122
- Mihevc Ignacij: 11, 18, 108, 130
- Mlinar Ivan: 41, 132, 145
- Moderna M. Susmel & C., Trst (tiskarna): 61, 71, 108, 110, 113
- Mostböck Josip, Maribor (tiskar): 145, 174, 176
- Narodna tiskarna, Ljubljana: 4, 7a, 10—12, 24, 26, 116
- Naši zapiski (list): 41, 48, 56—60, 64, 69, 97
- Občno konsumno društvo v Idriji: 70
- Občno konsumno društvo v Zagorju: 34a
- Občno rudarsko društvo avstrijskih planinskih dežel: 33
- Okrajna organizacija JSDS v Idriji: 34, 44, 47, 49
- Panek Alojz: 28
- Pattermann Fran: 63
- Pavliček Jožef, Kočevje (tiskar): 41, 50, 52, 56, 57, 60, 62, 64, 69, 74, 86, 94, 100a, 111, 119, 126, 175, 178, 182
- Petejan Josip: 108, 145
- Petrič Josip: 74, 182
- Philipp & Kramer, Dunaj (tiskarna): 9
- Politične komisarije tiskarna propaganda: 167
- Poljšak Mihelj: 11
- Postojna: 34, 39, 42, 44, 47, 49
- Priora Carlo (Dragotin), Koper (tiskar): 74, 100
- Ptuj: 26
- Rakusch J., Celje (tiskar): 14
- Rdeči prapor (list): 31, 76, 94, 98, 100a
- Regent Ivan: 170
- Reka: 32
- Repovš Martin: 11, 99
- Resel Johann: 11
- Rinaldo Fran: 39, 44, 47, 49
- Sadnik L. = Zadnik Ludvik
- Sambo Emilio, Trst (tiskar): 28, 45, 54
- Sax Hinko, Idrija (tiskar): 102
- Schauzer (Šancer?) Ivan: 23, 25
- Schwentner Lavoslav: 82, 116
- Seidemann V., Teplice (tiskar): 46
- Sitter (Sitar) Ignacij: 28, 99
- Slatnar Anton, Kamnik (tiskar): 41, 112, 121, 123, 125
- Slovenska socijalna matica, Ljubljana: 41, 154—156, 158, 162, 172
- Socialistična zveza v Julijski Benečiji, Trst: 181
- Splošna mladinska zveza v Idriji: 96
- Splošna železničarska organizacija za Jugoslavijo, Ljubljana: 175
- Splošno delav. napredno-izobraževalno prava-varstveno in podporno društvo v Ljubljani: 7a
- Splošno delavsko napredno-izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo za Kranjsko, Ljubljana: 16
- Srpska štamparija, Zagreb: 11
- Stopar Josip: 28
- Strokovno društvo mizarskih pomočnikov za Kranjsko, Ljubljana: 38
- Strokovno društvo prometnih služabnikov avstrijskih: 11, 18
- Strokovno društvo težakov v Trstu: 53
- Svoboda, delavsko izobraževalno društvo, Ljubljana: 165
- Szombathely: 167
- Seber Rihard, Postojna (tiskar): 34, 39, 42, 44, 47, 49
- Šimnovec Josip: 6
- Šloser Viktor: 173
- Štebi Alojzija: 123
- Teplice: 46
- Tkalec (Tkálec) Viljem: 167
- Tokan Ivan: 99, 132
- Tomasich, Trst (tiskar): 8, 11, 18, 28

- Torkar Tomaž: 6
 Trbovlje: 99
 Trst: 5, 6, 8, 11, 18, 28, 29, 51, 52, 56,
 57, 40, 43, 45, 53—55, 57a, 61, 71, 74,
 100, 108, 110, 115, 117, 122, 124, 130,
 135, 153, 170, 181
 Tržaška krajevna organizacija JSDS: 29
 Tuma Henrik: 41
 Učiteljska tiskarna, Ljubljana: 63, 74,
 82, 88, 92, 95, 98, 99, 101a, 106, 108,
 115, 118, 128, 151—154, 156, 159, 143—
 148, 150—152, 154, 157, 164, 165, 168,
 179, 180, 184, 185
 Unija rudarjev avstrijskih: 46, 46a, 49a
 Uprava strokovnega lista Unije rudar-
 jev avstrijskih: 135
 V čejná komissárijé tiskárna propagan-
 da: 167
 Videm: 30
 Viden = Dunaj
 Višji kulturni svet, Trst: 170
 Vorwärts, Dunaj (tiskarna): 70a
 Vzajemnost, splošna delavska zveza v
 Ljubljani: 106, 120
 Werk, Trst (tiskarna): 28, 56, 40
 Weselko Jožef: 11
 Wien = Dunaj
 Zadnik Ludvik: 5, 11, 18
 Zagorje: 54a, 99
 Zagreb: 11
 Založba časopisa Naprej: 148, 184, 185
 Založba časopisa Naprej!: 65—68, 72, 73,
 75, 78, 79
 Založba delavskih koledarjev, Ljublja-
 na: 134, 137, 158, 140—142, 150—152,
 159—161, 178
 Založba knjižnice Naprej!: 77
 Zarja (list): 108, 111, 115, 118, 119, 126,
 128, 135
 Zavertnik Jože: 11, 18
 Zorè Viktor: 145
 Zvezna tiskarna, Ljubljana: 149, 154—
 156, 158, 162
 Žorga Jaka: 171

Kazalo naslovov

- Baklja: 171
 Bodoči razvoj zadružnega gibanja: 145
 Božji namestniki v pravi podobi: 30
 Bratovske skladišnice: 12
 (Casa del popolo): 45
 Cerkevne pristojbine (štolnina) za Štajersko, Koroško in Kranjsko: 24, 42
 Cilji socializma: 100
 [Časniki]: 4, 6, 11, 18, 22, 23, 25, 28, 47, 61, 63, 71, 74, 99, 108, 110, 114, 129, 130, 132, 145, 153, 167, 168, 173, 176, 181, 182
 [Časopisi]: 26, 41, 123, 154, 165, 170, 171
 Članova knjižica občnega delavskega-izobraževalnega pravovarstvenega in podpornega društva za Štajersko: 7
 — [Občnega rudarskega društva avstrijskih planinskih dežel]: 33
 Članova vplačilna knjižica [Občnega konsumnega društva v Zagorju]: 34a
 [Članska izkaznica Avstrijske zveze kovinarjev]: 87
 — [Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo]: 163
 — [Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo]: 70a
 — [Strokovnega društva mizarjskih pomočnikov za Kranjsko]: 38
 Delavec (1895—1898): 11
 — (1914—1941): 132
 Delavec Rdeči prapor: 28
 Delavski dom: 43
 Delavski list (1890/1): 6
 — (1908—1909): 71
 Delavski list Zora: 6
 Delo: 181
 Demokracija: 154
 Demokratizem in ženstvo: 156
 »Doli sè socialnimi demokrati!«: 15
 Dr. Janez Bleiweis in njegova doba: 97
 Društvena knjižnica splošnega delav. napredno-izobraževalnega prava-varstvenega in podpornega društva v Ljubljani: 7a
 Družinski koledar: 120
 (Država prihodnosti): 107
 (Erfurtski program): 73, 75, 79, 107, 118
 Geschäfts-Ordnung für den allgemeinen Bergarbeiter-Verein der österr. Alpenländer: 35
 International: 61
 K volitvam: 109
 Kaj hoče »Kmetško-delavska zveza«?: 179
 Kaj hočejo socialni demokrati ali program socialne demokracije v Avstriji: 52
 Kako boš volil pri ljubljanskih občinskih volitvah: 106
 Kamnarski delavec: 114
 (Kapitalistični razred): 79
 Kapitalizem in proletarijat: 37
 Katoliško svetovno naziranje in svoboda znanost: 77
 (Kdo uničuje proizvodnjo v malem?): 73
 Knjižica prispevkov in dividend (Delavskih konsumnih zadrug za Trst, Istro in Furlanijo): 115
 [Koledarji]: 34, 39, 44, 49, 50, 57, 60, 64, 69, 86, 94, 100a, 104, 111, 112, 119—121, 126, 127, 133, 134, 137, 138, 140—142, 150—152, 159—161, 175, 178
 Koliko pritiče družinam vpoklicanih?: 135
 Komunistični manifest: 72
 Kovinar: 130
 Kristus in socialna demokracija: 19
 Il lavoratore della pietra: 114
 Ljudski glas: 168
 Luč: 23
 Lurška pravljica: 115
 Majski spis za leto 1898: 29
 [Majski spisi]: 9, 29, 31, 32, 36, 40, 45, 54, 58, 76, 89, 98, 128, 144, 169
 Militarizem: 55
 Moderni gospodarski razvoj: 100
 Moderni politični razvoj: 100
 Naprej: 145

Napreji!: 47
Narodni ali razredni boj?: 117
Narodno vprašanje in Slovenci: 84
Naša gospodarska in socialna vprašanja: 183
Naši zapiski: 41
Nevarni socializem: 80
Njiva: 170
Nova luč: 25
Novi čas: 4
Novine: 167

O konsumnih društvih: 78
Občina in socializem: 48
(Občinski socializem): 48
Opravljalnik občnega rudarskega društva avstr. planinskih dežel: 35
Osemurni delavni čas: 5

Pogled v novi svet: 158
Politično življenje Slovencev: 62
[Poročilo Konsumnega društva za Ljubljano in okolico]: 95, 125, 131, 136, 139, 147, 157, 174

Poslanica slovenskemu delavskemu ljudstvu: 184

Pot k socializmu: 172

(Pravila Avstrijske zveze kovinarjev): 87

— delavskega izobraževalnega društva ljubljanskega: 1a, 2a

— društva čevljarjev za Kranjsko: 27

— društva Ljudski oder v Trstu: 57a

— društva Splošna delavska zveza Vzajemnost: 92, 93, 101a

— društva »Splošna mladinska zveza v Idriji«: 96

— društva »Delalska zveza« v Trstu: 5

— in potrdilna knjižica prispevkov društva čevljarjev v Avstriji: 42a

— izobraževalnega društva za tiskarje v Ljubljani: 1, 2

— Konsumnega društva za Ljubljano in okolico: 101

— »Konsumnega društva za Slovenijo«: 177

— občnega delavskega-izobraževalnega, pravā-varstvenega in podpornega društva za Primorsko: 8

(— občnega delavskega-izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Štajersko): 7

— Občnega konsumnega društva v Idriji: 70

(— občnega konsumnega društva v Zagorju): 34a

(— občnega rudarskega društva avstrijskih planinskih dežel): 33

— podružnice... društva »Splošne del. zveze Svoboda« za Kranjsko v Ljubljani: 121a

— političnega društva »Bodočnost« v Ljubljani: 10

— »Samostojnega pevskega društva Svoboda« v Idriji: 102

— Slovenske Socialne Matice v Ljubljani: 149

(— Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo): 163

— splošnega delav. napredno-izobraževalnega pravā-varstvenega in podpornega društva v Ljubljani: 7a

— splošnega delavskega napredno-izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Kranjsko: 16

(— Splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo): 70a

(— Strokovnega društva mizarjskih pomočnikov za Kranjsko): 38

— Unije rudarjev avstrijskih: 46, 46a

— zveze delavskih društev na Kranjskem: 18a

— zveze »Splošna mladinska zveza« na Kranjskem: 102a

Primož Trubar in slovensko ljudstvo: 81

Problemi malega naroda: 155

Program socialne demokracije v Avstriji: 52, 88

(Proletariat): 75

Propagandna knjižnica jugoslovanske socialnodemokratske stranke: 184, 185

Proračun države SHS in socialna demokracija: 164

1. maj 1917: 144

Prvi majnik 1899: 31

— 1900: 32

— 1901: 36

— 1902: 40

— 1903: 45

— 1904: 54

— 1905: 58

[— 1908]: 76

— 1909: 89

— 1910: 98

— 1919: 169

Razprave X. rednega zbora jugoslovanske socialno-demokratske stranke v Avstriji: 148

— VII. rednega zbora jugoslovanske socialno-demokratske stranke v Avstriji: 90

(Razredni boj): 118

Rdeče novine: 167

Rdeči prapor: 28

Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov: 82

- Rudar: 99
 Rudarski koledar: 133, 137, 140, 160
 Rudarski koledar za delavce: 152
 Rudniški delavec: 129
- Slava prvemu maju!: 128
 Slovenci: 105
 Slovenski delavci in delavke!: 9
 Slovenskim kmetom v poduk in prevdarek: 14
 Slovenskim kovinarjem!: 122
 Socializem: 65, 66
 Socializem in moderna veda: 105
 Socialna demokracija in kmetiško ljudstvo: 67
 Socialna demokracija in občinske volitve v Trstu 1913: 124
 Socialni problemi: 116
 Socijalna zgodovina Slovencev: 105
 Spomenica [železničarjev ministrstvu]: 166
 Sporočilo Delavskega sveta: 153
 Stari in novi kmečki prijatelji: 20
 Statut Jugoslovanske socialnodemokratske stranke: 60
 Statuten des Laibacher Arbeiter-Bildungs-Vereins: 1a, 2a
 — für den Fortbildungsverein für Buchdrucker in Laibach: 1, 2
 — und Beitrags-Quittungsbuch des Vereines des Schumacher Österreichs: 42a
 Stavbinski delavec: 110
 Stenografični zapisnik o prvem kongresu avstrijskih železničarjev: 21
 Strahovi: 85
 Svoboda (1896—1898): 18
 — (1919—1920): 165
 Svobodni glasovi: 26
- Temeljna načela socialne demokracije: 73, 75, 79, 107, 118
- Težaki, organizujte se!: 53
 Tobačni delavec: 63
- Ujedinjenje: 182
 Upravni regulativ Unije rudarjev avstrijskih: 49a
 Ustava (osnovni zakon) ruske socialistične federativne sovjetske republike: 162
- V dobi klerikalizma: 83
 Verbands-Statut der Arbeiter-Vereine Krains: 18a
 Vojna in socialna demokracija: 91
 Volksstimme: 176
 Vseučiliška ljudska predavanja: 56
 Vstajenje: 173
 Vun enako volilno pravico! Proč s carino na živila!: 51
- Za prehrano in preskrbo delavstva: 146
 Za staro pravdo: 180
 Zadrudni koledar: 104, 112, 121, 127
 Zakaj smo socialisti?: 68
 Zakaj praznujemo delavci 1. maj?: 13
 Zarja (1897): 22
 — (1911—1915): 108
 Zvišanje duhovniških plač: 59
- Železničar: 74
 Železničarji in socialna demokracija: 17
 Železničarski koledar: 141, 151, 159, 175
 Ženski list: 123
 Žepni koledar za delavce: 142, 150, 161, 178
 Žepni koledar za delavce sploh in prometne služabnike: 69, 86, 94, 110a, 111, 119, 126, 134, 138
 Žepni koledar za slovenske delavce: 34, 39, 44, 49, 50, 57, 60, 64

Kazalo avtorjev, prirediteljev, prevajalcev in urednikov

* * *: 158

A. K. = Kristan Anton
 a. š. = Štebi Alojzija
 A. Š. = Štebi Alojzija
 Abditus = Prepeluh Albin
 Adler Viktor: 91
 -ak-. = Kristan Anton
 Albreht (Albrecht) Fran: 165, 169
 Amicus: 89
 As. = Prepeluh Albin
 Aškerc Anton: 119
 Audorf Jakob: 175, 178

Bartl Fran: 11, 28, 108
 Batič Ivan: 114
 Bauer Otto: 117, 172
 Berdajs Josip: 28
 Bine = Prepeluh Albin
 Bojan: 89
 Brake Wilhelm: 15
 Breskvar Jožef: 41
 Brezigar Milko: 158?
 Brozovič Ivan: 4, 11, 22

Cankar Ivan: 28, 76, 89, 120, 144, 169

Čobal Melhior: 99, 120

D. M. = Kocmur Janez
 Danneberg Robert: 100, 120
 Daszynski Ignacy: 91
 De Amicis Edmondo: 68
 Debs Eugène Victor: 120
 Dermota Anton: 41, 56, 78, 120
 Dorbič Jerko: 45
 Doroševič Vasilij Mihajlovič: 89
 Drogenik Rok: 9, 11, 15, 18, 19, 24, 26,
 30, 42
 Drtina František: 56

E. K. = Kristan Etbin
 Ekar Anton: 155
 Ellenbogen Wilhelm: 17
 Engels Friedrich: 72
 Entrata S.: 68
 Erjavec Fran: 168, 179, 180

F.: 128
 Féderov V. S. = Spindler Vekoslav
 Fedorov V. S. = Spindler Vekoslav
 Ferfolja Josip: 100
 Ferri Enrico: 68, 105
 Filipič Slavko = Kristan Etbin
 Fleiszner Herman: 78
 Furlan Nino: 171
 Futurus: 52

Georges = Vdovič Bogomil
 Golar Cvetko: 120, 128, 169
 Golouh Rudolf: 74, 110, 114, 145, 169, 182
 Gorkij Maksim: 40, 58
 Grablovič Anton: 11
 Greeley Horace: 52
 Gržina Jakob = Kozak Juš

I. I.: 64
 I. K.: 55
 Ingwer Isidor: 14

J. J.: 60
 J. P. = Petrič Josip
 J. V.: 45
 Jaklič Milan: 28, 72, 105, 108
 Jelovšek Vladimir: 51
 Josipov, = Kristan Etbin
 Josipovič Slavislav = Kristan Etbin

K. = Kristan Anton
 (Kalver R.): 19
 Kautsky Karl: 40, 75, 75, 79, 107, 118
 Kegel Max: 39, 175, 178
 Kempe Paul: 19
 Kermolj Vincenc: 28, 61
 Kleinmayr Ferdo: 170
 Kocmur Janez: 44, 92, 93, 120
 Kološa (Kolossa) Jožef: 167
 Kopač Josip: 28, 40, 45, 54, 74
 Kordelič Karel: 28
 Korngold R.: 120
 Kosem Zvonimir: 128
 Kozak Juš: 169
 Kraigher Alojz: 169
 Krejči František: 68

- Kristan Anton: 41, 44, 47, 49, 65—68, 73, 75, 78, 79, 95, 96, 104, 107, 112, 121, 127, 143, 146, 164
- Kristan Etbin: 11, 18, 20, 28, 31, 32, 36, 37, 45, 54, 58, 76, 80, 81, 83—85, 89, 98, 108, 120, 175?, 178?, 184, 185
- Kropotkin Peter Aleksejevič: 54
- Kunstelj Vinko: 71
- Kveder Zofka: 31, 76
- L. K. = Linhart Karl
- Lamennais Félicité Robert de: 144
- Laykauf Žiga: 24, 42
- Lemež Milan: 41, 169
- Liberatus = Kristan Etbin
- Libertaire = Kristan Etbin
- Liess E.: 68
- Linhart Karl: 28, 41, 45, 54
- Lipčev: 77
- ljk- = Štebi Alojzija?
- L.....n = Zavertnik Jože
- Lončar Dragotin: 62, 97, 103
- M. J-č. = Jaklič Milan
- M. T.: 13, 14
- Machar Josef Svatopluk: 50, 76
- Maieritsch Johann: 176
- Majerlov: 100a, 175, 178
- Marx Karl: 72, 128
- Mihalek Pavel = Prepeluh Albin
- Mihevc Ignacij: 108, 122, 130, 133, 134, 168, 169
- Milka = Kristan Etbin
- Milost Franc: 61
- Mlinar Ivan: 41, 145
- Molek Ivan: 120
- Müller Hans: 104
- n. = Kristan Anton
- n -n. = Kristan Anton
- Novak Václav: 63
- Outlaw = Štebi Anton
- P. F.: 120
- Pahor Jože: 170
- Pattermann Fran: 63
- Perko Andrej: 120
- Petejan Josip: 108, 110
- Peterlin France: 118, 120
- Petőfi Sándor: 31, 120
- Petrič Frank: 120
- Petrič Josip: 74, 111, 182
- Popp Adelheid: 78, 104
- Popper Max: 49
- Prepeluh Albin: 31, 36, 41, 45, 48, 50, 54, 58, 82, 116, 119, 155, 169, 185
- Prešeren France: 60
- Prijatelj Ivan: 41
- Pustai-Pozdrec (Pusztai) Jožef: 167
- Regent Ivan: 71, 124, 170, 181
- Reitzel Robert: 54
- Renner Karl: 91, 100, 143
- Resel Johann: 34
- Rinaldo Fran: 34, 44
- Rouby: 115
- Rubić Evica = Kristan Etbin
- s- = Kristan Etbin
- Saint-Simon Claude Henri: 121
- Seitz Karl: 91
- Selim = Golar Cvetko
- Sitter (Sitar) Ignacij: 28, 99
- Skobl Fran: 175
- Skopec Jurij = Erjavec Fran
- Soukup František: 91
- Spindler Vekoslav: 36, 40, 57
- Stopar Josip: 28
- Šeruga Vincenc: 167
- Šimnovec Josip: 11
- Škerbic Jakob: 120
- Šloser Viktor: 173
- Štebi Alojzija: 63, 106?, 108, 120, 123, 128, 144, 145, 154, 156, 158?, 169
- Štebi Anton: 120, 169
- Tkalec (Tkálec) Viljem: 167
- Tokan Ivan: 99, 108, 129, 132, 133
- Tomšič Josip: 109
- Tuma Henrik: 41, 89
- Twain Mark: 128
- Umbreit Paul: 64
- Uratnik Filip: 169, 172
- V. V.: 57
- Vandervelde Emile: 98
- Vavpotič Ivan: 89
- Vdovič Bogomil: 128
- Vehovec Jakob: 145
- Verhaeren Emile: 144
- Verkauf Leo: 12
- Vesely Antonin Pravoslav: 68
- Vit = Kristan Etbin?
- Vox: 120
- Wahrmund Ludwig: 77
- Weselko Jožef: 11
- Winarski Leopold: 100
- Winter Lev: 49
- Z.: 69
- Zadnik Ludvik: 6, 11, 18
- Zarja: 32
- Zavertnik Jože: 11, 17, 18, 28, 31
- Zola Emile: 169
- Zorè Viktor: 132
- Žorga Jaka: 171
- Župančič (Župančič) Oton: 76, 98

France Škerl

Bibliografija

o narodnoosvobodilnem boju Slovencev
za leto 1960*

A

- 1 **Ambrožič, Janez: Sredi snega in izdaje.** Viharni časi. Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 49—57.
Delno po svojih spomilih, delno po pripovedovanju tov. Janeza in Slavke napisan prikaz tragične usode 3. bataljona Prešernove brigade na Pokljuki decembra 1943.
- 2 **Arnuš, Mirko: S Tezna skozi Berlin k partizanom.** (Zgodba štajerskega železničarja. (Borec 1960, št. 5, str. 223—224.
Spomini na sabotaže na ranžirni postaji na Teznem in pot v partizane preko Nemčije na Pohorje leta 1944.
- 3 **Avbelj, Franc-Lojko: Brankov finiš.** Glasnik ZROP, junij 1960, št. 6, str. 4.
Prikaz doživljanja v bojih šlandrovcev v Trnjavici pri Lukovici aprila 1944.

B

- 4 **[Bančič Tone]: Partizanski kurirji z Janč v Ljubljano...** Polet 1. V. 1960, št. 18.
Pod rubriko »Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane« prikazuje članek tudi značaj kurirske postaje TV 2 na Jančah.
- 5 **Banič, dr. Stanko: Prof. dr. Milica Valentinčič 60-letnica.** Zdravstveni vestnik 1960, št. 9-10, str. 307—308.
Življenjepis zdravnice, ki vključuje tudi dobo NOB.
- 6 **Bartol, Vladimir: Dve knjigi »Komisarjevih zapiskov« Matevža Haceta.** Prim. dnevnik, Trst 24. IV. 1960, št. 29.
Pisec prikazuje, v čem je pomen navedenih Hacetovih knjig.
- 7 **[Beretič Ciril]: Odisejada štirih bratov.** Dolenjski list, Novo mesto 21, VII. 1960, št. 29.
Utrinki pripovedovanja o aktivističnem delu na Dolenjskem, o življenju v Gonarsu in Reniciju ter v partizanih.

* Bibliografija je sestavljena po istih kriterijih, kakor je sestavljena v knjigi »Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959«.

- 8 **Berger, Miha:** *Iz obroča v obroč.* Tržiški vestnik, Tržič 24. III. 1960, št. 6.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje Minke Peraič o nemški hajki na 1. bataljon KO v Udenborštu septembra 1942.
- 9 **Berne, Mira:** *Huda ura v partizanski šoli v Hruševju.* Borec 1960, št. 12, str. 549—551.
Spomini učiteljice na obisk ustašev v šoli in junaško zadržanje učencev.
- 10 **Bertoncelj, Ivan-Johan:** *Po načrtani poti.* Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1960, št. 83.
Kratek obris osvobodilnega gibanja na Gorenjskem v letih 1941 in 1942 s posebnim poudarkom na nemškem terorju v tem času.
- 11 **Bevc, Fedor:** *Strel.* Borec 1960, št. 1, str. 31.
Spomini na doživljanje v Dachau.
- 12 **B[evc] J[usta]:** *Redek jubilej.* Zasavski tednik, Trbovlje 30. III. 1960, št. 14.
Prikaz partizanske matere Marije Potiskove.
- 13 **Bevc, Milan:** *Naši spomeniki na Rogu.* Borec 1960, št. 7-8, str. 352—353.
Pisec navaja partizanske baze na Rogu, to je političnih organov in bolnic s kratko oznako pomena in včasih še važnejših dogodkov.
- 14 **Bevk, France:** *Pretrgan molk...* Prim. novice, Nova Gorica 29. VI. 1960, št. 27.
Spomini na prvo zasedanje PNOO za Trst in Slovensko Primorje na Laznah.
- 15 **Bevk, France:** *22. julij — Dan vstaje.* Najdihojca, priloga Dela 21. VII. 1960, št. 198.
Kratka oznaka NOB za pionirje.
- 16 **Bevk [France]:** *Spomini na goriško fronto.* Prim. novice, Nova Gorica 14. IX. 1960, št. 38, in 21. IX. 1960, št. 39.
- 17 **Bevk, France:** *Dan nove Jugoslavije.* Delo 29. XI. 1960, št. 327.
Spomini na čas na Primorskem ob drugem zasedanju AVNOJ in na razpoloženje primorskega ljudstva.
- 18 **Bili smo v Španiji.** Spomini slovenskih prostovoljcev. Ljubljana 1960. Izd. Sekcija bivših španskih borcev LRS. III. izdaja. Strani 450 s slikami + 1 zemljevid. 8°.
Na koncu knjige na straneh 400—435 so dodane biografije španskih borcev, ki so se udeleževali in delno padli v dobi NOB: Stanko Semič-Daki, Martin Kuzman, Jože Gregorčič, Miha Pintar, Tone Žnidarič-Štefan, Josip Verginela, Drago Mlakar, Franc Kovačič-Bolte in Božo Mravljak-Franc. Prispevki so ponatis iz prve in druge izdaje zgoraj imenovane knjige iz leta 1958.
- 19 **Bizjak, Rija:** *Ob petnajstletnici dogodkov v Frankolovem.* Invalidski vestnik 27. II. 1960, št. 5.
Spomini na doživetje v taborišču Wetzelsdorf ob smrti celjskega kreisführerja T. Dorfmeistra.

- 20 B[latnik] V[inke]: Trije slepi. Borec 1960, št. 12, str. 524—526.

Zapis treh zgodb treh partizanov: Alojza Murna iz Lašč pri Dvoru pod Žužemberkom in njegovih spominov na aktivistično delo v Laščah, na internacijo in na Čepovan, kjer je zaradi mine oslepel; Jožeta Smoleta iz okolice Smarjete na Dolenjskem na življenje v Gubčevi brigadi in na mino v Zabji vasi, kjer je zaradi mine oslepel; Milana Hančiča iz Caka pri Trojanah, njegovih spominov na delo za NOB v njegovem domačem kraju in kako je pri St. Ožboltu v nemški hajki zaradi eksplozije bombe oslepel.

- 21 [Blažič Viktor]: Jugoslavija v II. svetovni vojni. Pionirski list 8. X. 1960, št. 4, 21. V. 1961, št. 33.

Pod rubriko »Smrt fašizmu — svoboda narodu« napisan pregled narodno-osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji s posebnim poudarkom na nekaterih važnejših dogodkih. Poglavlja, ki se nanašajo na Slovenijo, so navedena posebej.

- 22 [Blažič Viktor]: Prve akcije v Sloveniji. Pionirski list 24. XI. 1960, št. 11.

Pod rubriko »Smrt fašizmu — svoboda narodu« prikazuje pisec začetke NOB v Sloveniji.

- 23 Blüml, dr. Rudolf: Težavna odločitev. Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1961, Celovec [1960], str. 56—57.

Pisec prikazuje, kako je škof dr. Rožman odšel iz Ljubljane maja 1945 pred osvoboditvijo Ljubljane.

- 24 Bobek, Stane: Tako je živel in padel heroj. Viharni časi. Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 79—90.

Reportaža o življenju, delu in smrti gorenjskega aktivista Ivana Slavca-Jokla.

- 25 Bohinj, Črtomir: Kako so otroci ukanili fašiste. Borec 1960, št. 2, str. 95—96.

Spomini na akcijo otrok, v kateri so ugotovili, koliko italijanskih vojakov je bilo v bunkerju, ki je stal, kjer danes stoji Litostroji, in kolikšno oborožitev so imeli.

- 26 Bojc, dr. Franja-Bidovec: Naša partizanska bolnišnica. [V knjigi] Bolnica »Franja«, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, »Dokazi« 3, str. 28—72.

Avtorica opisuje graditev in povečanje bolnice »Franja«, osebje, prehrano, preskrbo s sanitetnimi potrebščinami, oskrbo z vodo in razsvetlavo, poleg tega pa še nemško hajko aprila 1944, selitev in vrnitev bolnice v Pasico ter zadnje nemško ofenzivo marca 1945.

- 27 Bolnica »Franja«. Ljubljana 1960. Izd. »Borec«. Zbirka »Dokazi« 3. Strani 123 + 2 geografski skici. 8°.

Zbirka člankov o nastanku in rasti bolnice »Franja« pri Cerknem, o obrambnih ukrepih za primer nevarnosti, o nemških ofenzivah in kulturnoprosvetnem delu v bolnici. Podrobneje glej pri člankih posameznih avtorjev.

- 28 [Božič Janez]: Vrata življenja in vrata smrti. Dol. list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.

Zapis pripovedovanja Janeza Božiča o spopadu z belogardisti pri Stoparjevih v Gradnjah 1944.

- 29 **Božič, Nada:** Odlomki iz dnevnika Gradnikove brigade. Prim. novice, Nova Gorica 20. VII. 1960, št. 30.

Reportaža o bojih Gradnikove brigade januarja 1944 okoli Otlice in Črnega vrha nad Idrijo.

- 30 **Bravničar, Dušan-Veljko:** Nastanek pirotehničnih delavnic. Viharni časi. Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 29—37.

Pisec opisuje po spominih začetke pirotehnične dejavnosti v Ljubljani in nekatere akterje v njej v letu 1941.

- 31 **Brčan, Janez:** Z delavskim vlakom municijo za partizane. Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 89.

Spomini na prevoz municije na Dolenjsko junija 1942.

- 32 **Brecelj, dr. Marijan:** Moja prva partizanska tura. Planinski vestnik 1960, št. 12, str. 578—581.

Drobni spomini na začetke slovenskega partizanstva in obisk z B. Kidričem pri partizanih na Mokrcu avgusta 1941.

- 33 **Brejc, Tomo:** Avgust Vidmar-Tone — petdesetletnik: Glas Gorenjske, Kranj 27. VIII. 1960, št. 100.

Kratka biografija partijskega delavca in aktivista na Gorenjskem.

- 34 **Brejc, Tomo:** Začetek. Borec 1960, št. 7-8, str. 297—301.

Drobni spomini na pripravljanje oboroženega upora od junija do začetka avgusta 1941. Podatki se nanašajo na partijska posvetovanja v Ljubljani 1. in 2. junija 1941, na seje okrožnih komitejev na Gorenjskem, na potovanja zaradi izvedbe sklepov, na težave z gestapovskimi vohuni, na sestanek pod Malim Gregorjevcem, na Kardeljeva navodila in na neposredne načrte za začetek vstaje na Gorenjskem.

- 35 **Brest, Vida:** Droben spomin iz partizanskih dni. Rodna gruda, novembra 1960, str. 258.

Utrinek z nočnega pohoda na Štajerskem.

- 36 **Brezovar, Milan — Čampa, Marjeta — Ferenc, Tone — Gostiša, Lojze — Krese, Franc — Luštek, Miroslav — Mihevc, Mira — Terčak, Stane — Trebušon, Zorka — Visočnik, Vera:** Okupatorjevi zapori in taborišča. Ljubljana 1960. Izd. Muzej NO v Ljubljani. Stran 72. 8°.

Knjiga navaja in s statističnimi podatki opremlja zapore na Štajerskem, Gorenjskem in v Ljubljani. Povsod razgrinja sistem mučenja, zatiranja osvobodilnega gibanja in ubijanja slovenskih ljudi. Nato govori o koncentracijskih taboriščih v Nemčiji in o kriterijih, po katerih so odvažali v taborišča slovenske ljudi, otroke pa v posebne domove (»Lebensborn«). Obširno govori o življenju v nemških taboriščih, nato pa o italijanskih internacijah, zlasti o življenju v Gonarsu, na Rabu in v Renicciju. Po teh prikazih se knjiga dotika tudi Prekmurja, zlasti v letu 1941. V zadnjem poglavju govori knjiga o likovnem ustvarjanju v taboriščih, zlasti v italijanskih, manj pa v nemških. Dodan je seznam 19 interniranih likovnih umetnikov, temu pa sledi še seznam študentov in samoukov.

- 37 [Bukovac Lojze]: Odločilna avgustovska noč. Tovariš 24. VII. 1960, št. 29, str. 14—15.

Spomini na življenje in sointernirance v taborišču Gonars, kopanje rova iz taborišča poleti 1942 in pobeg 8 internirancev iz njega.

- 38 Bukovac Lojze: Zadnji dnevi taborišča v Renicciju. Borec 1960, št. 9, str. 372—374.

Spomini na dejavnost v taborišču ob kapitulaciji Italije, na umik iz njega pred nemškim prihodom.

- 39 Burkeljca, Vida: Zgodba iz partizanov. Planika, Kranj 17. VIII. 1960, št. 15.

Reportaža o odnosu Graparjeve hiše do Nemcev in o spopadu partizanov z Nemci v Zabukovski gmajni.

C

- 40 Caharija, Leopold: »To je bil moj najlepši Prvi maj«. Borec 1960, št. 5, str. 197—199.

Spomini na prodiranje Gregorčičeve brigade od Predmeje čez Vipavsko dolino, Kras proti Trstu in na osvoboditev Trsta.

- 41 Cajnkar, Stanko: Matiji Mundi v spomin. Koledar Mohorjeve družbe za leto 1961, Celje 1960, str. 137—139.

Kratka oznaka in življenjepis dravograjskega župnika, ki se dotika tudi dobe NOB.

- 42 Celje v boju za svobodo. Vodič po Celju in okolici, Celje 1960, izd. Olepševalno in turistično društvo Celje, str. 9—10.

Skica pomembnejših dejstev iz NOB v Celju in Savinjski dolini.

- 45 Cesar, Emil: Ilegalne in partizanske tehnike na Gorenjskem do aprila 1943. Loški razgledi 1960, str. 11—34.

Oris začetnega snovanja in delovanja ciklostilnih tehnik na Gorenjskem. Pisec prikazuje zveze med Ljubljano in Gorenjsko, kako so nastale in delno tudi kaj so napravile tehnike na Gorenjskem. Poleg splošnih značilnosti tehnik prikazuje gorenjske tehnike te dobe tudi imenoma: ciklostilna tehnika na Jesenicah, tehnika v Kranju, tehnika v Doslovičah št. 26, tehnika OK Jesenice, železniška čuvajnica pri Radovljici, druga radovljiška tehnika, tehnika štaba I. grupe odredov, »Meta«, tehnika loške čete, tehnika poljanske čete, tehnika poljanskega batajona, tehnika štaba Kokrškega odreda in tehnika Pokrajinskega komiteja.

- 44 Cetinski, Andrej-Lev: V svinčenem obroču. Novice, Kočevje 23. I. 1960, št. 4, 6. II. 1960, št. 6.

Spomini na dejavnost kočevskega bataljona v letu 1942, zlasti v roški ofenzivi.

- 45 Charlet, Gaston: Beg izpod Ljubelja. Borec 1960, št. 10, str. 421—423.

Pisec razkriva v članku tajne zveze internirancev s tržiškimi aktivisti in uspeli beg treh Rusov in treh Francozov v letu 1944.

- 46 [Culiberg Gustl]: S trinajsto proletarsko... Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.

Zapis pripovedovanja Gustla Culiberga o aktivističnem delu v Beli krajini in partizanstvu v Beli krajini.

- 47 [Cvenkel Franc] -elf: »Povej, da sem padel kot partizan!« Ob krajevnem prazniku v Ljubnem. Glas Gorenjske, Kranj 24. VIII. 1960, št. 99.

Zgodba o Tončku Pešterevu, ki se je boril v srbski enoti v Rusiji in tam padel 1944.

- 48 [Cvetanovič Nada]: »Trikrat sem morala sežgati igro...« Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.

Zapis spominov na aktivistično delo na Dolenjskem.

- 49 Cvetko, Ciril: Naša partizanska pesem. Naši razgledi 19. III. 1960, št. 6, str. 141—142.

Pisec ocenjuje novo izdajo partizanskih pesmi, jo kritizira in delno popravlja.

Č

- 50 Čakić, Kosta: Heroja z »Zagreba«. Delo 10. IX. 1960, št. 248.

Reportaža o potopitvi rušilca v Boki Kotorski in smrti Sergeja Mašera in Milana Spasića v aprilu 1941.

- 51 Čarman, Majda: Noč pred osvoboditvijo. Tržiški vestnik, Tržič 30. VI. 1960, št. 12.

Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje o zadnjem srečanju partizanov z Nemci v Dolini pod Ljubeljem.

- 52 [Čarm]an [Rado]: Ob krajevnem prazniku v Šenčurju. Spomini na šenčursko četo. Glas Gorenjske, Kranj 9. VII. 1960, št. 80.

Članek govori o nemški raciji v Šenčurju 10. julija 1941 in nato o ustanovitvi šenčurske »čete«.

- 53 [Čarm]an [Rado]: V Vogljah bodo praznovali. Glas Gorenjske, Kranj 9. VII. 1960, št. 80.

Članek govori o začetkih in nekaterih pomembnih kasnejših dogodkih na narodnoosvobodilnega gibanja v Vogljah pri Kranju.

- 54 Čarman, R[ado]: Kurir Robi. V soboto zvečer bodo na Kadunčevi hiši na Klancu odkrili spominsko ploščo. Glas Gorenjske, Kranj 28. IX. 1960, št. 114

Zgodba partizanskega kurirja iz okolice Komende na Gorenjskem, njegove kurirske službe na Gorenjskem in smrti po izdaji v Zalogu pri Cerkljah v letu 1944.

- 55 Čarni, Ludvik: Ilegalne grafične tehnike Centralne tehnike KPS v Ljubljani. Kronika 1960, št. 1, str. 1—8.

Na temelju obsežne, predvsem memoarske literature napisan prikaz grafičnih tehnik v Ljubljani: Podmornica, Tunel, Tone Tomšič, tehnika v Majcnovi, Jama ali Truga, cinkografija in tiskarna na Kodeljevem.

- 56 Čarni, Ludvik — Kacin, Milica — Kačjba, Slavka — Oblak, Marija — Žgajnar, Matija: **Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v drugi polovici leta 1942.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana I, 1960, št. 1, str. 205—274.
- 57 Čepe, Marica: **Koncentracijsko taborišče Ljubljana.** Polet 28. II. 1960, št. 9 — 13. III. 1960, št. 11.
Avtorica prikazuje mnogovrstnost aktivnosti narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani v letih 1941, 1942 in 1943, okupatorske protiukrepe, njihove neuspehe in nadaljnje delo narodnoosvobodilnega gibanja, zlasti nekaj kurirskih podvigov skozi žico okoli Ljubljane in čas ob kapitulaciji Italije.
- 58 Čermelj, Lavo: **Noč po smrtni sodbi.** Jadranski koledar 1961, Trst [1960], str. 67—69.
Pisec po spominih prikazuje, kako je doživljal noč po izreku smrtne obsodbe na tržaškem procesu v decembru 1941.
- 59 [Čolaković Rodoljub]: **25. maja 1944 v Drvarju.** Ptujski tednik, Ptuj 27. V. 1960, št. 21.
Spomini na nemški desant v Drvarju.
- 60 Čotar, ing. Radoslav: **Miniranje železniškega mosta čez Krko pri Kandiji.** Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 82.
Spomini na železničarsko akcijo po kapitulaciji Italije.

D

- 61 **Da se ne pozabi...** Spomini iz NOV iz hrastniške doline. Zasavski tednik, Trbovlje 20. VII. 1960, št. 30.
Utrinki iz razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v hrastniški dolini.
- 62 Derganc, dr. Franci: **Kirurško delo v bolnici »Franja« od septembra 1944 do maja 1945.** [V knjigi] Bolnica »Franja«. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, »Dokazi« 3, str. 73—89.
Spomini na razne oblike zdravljenja oziroma operiranja v »Franji«.
- 63 Dežman, Tonček: **Kosili smo val za valom...** Borec 1960, št. 2, str. 55.
Spomini na partizansko bitko z Nemci v Dražgošah januarja 1942 in ocena nemškega frontalnega napada na partizane.
- 64 Dokl, Sl[avko]: **Mladina se jih spominja.** Dolenjski list 31. III. 1960, št. 13.
Zapis dveh utrinkov iz spominov na dva belokranjska partizana, in to matere Janka Brodariča iz Rosalnic in matere Martina Južne iz Dragomlje vasi.
- 65 [Dokl Slavko]: **Pionirji in partizanske mame.** Mladina 7. IV. 1960, št. 14.
Drobni utrinki iz življenja Janka Brodariča, Martina Južna, Milke Kerinove in Milke Šobarjeve.

- 66 **Dokumenti CK KPJ in KPS od srede marca do 6. aprila 1941.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana I. 1960, št. 2, str. 3—15.
 Ponatis 5 dokumentov, ki kažejo stališče Komunistične partije v kritičnih dneh Jugoslavije pred nemškim napadom na Jugoslavijo.
- 67 **Dolenc, Anica: Kako je padel moj stric Andrej.** Tržiški vestnik, Tržič 16. VI. 1960, št. 11.
 Pod rubriko »Otroci o NOB« orisana nemška hajka na partizanski bunker nad Trlejem v Srednji vasi pri Trziču.
- 68 **Dolenc, Elica: Za bodečo žico...** Pretresljivi spomini iz koncentracijskega taborišča. Zrcalo dela, Maribor, v marcu 1960, št. 1, str. 10.
- 69 **[Dolenc Jože]: Po dvajsetih letih.** Koledar Mohorjeve družbe za leto 1961. Celje 1960, str. 28—29.
 Članek navaja in označuje 27. marec, 6. april in 27. april kot najpomembnejše začetke nove Jugoslavije.
- 70 **Dolinar, Zdenko: K. L. Bu.** Glas Gorenjske, 13. VII. 1960, št. 82 — 18. VII. 1960, št. 84.
 Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču Buchenwald pri Weimarju.
- 71 **Dolinšek, Polde: Ustanovitev planinskega odbora OF.** Planinski vestnik 1960, št. 12, str. 582—583.
 Spomini na organizacijo OF med ljubljanskimi planinci.
- 72 **Dremelj, Avgust-Vojko: Iz komandantovih zapiskov.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 137—143.
 Spomini na pohod 12. brigade iz XV. divizije iz Dolenjskih Toplic na Štajersko, da bi zaščitila savski most pri Hrašniku in nato na povratek nazaj do Lašče ter boje na vsej tej poti jeseni 1944.
- 73 **Drenovec, Franček: Kako smo tiskali prvo zbirko Kajuhovih pesmi.** Večer, Maribor 14. V. 1960, št. 112.
 Spomini na izdajo Kajuhovih pesmi novembra 1943 v XIV. diviziji na Notranjskem.
- 74 **Družina, [Andreana]-Olga: Novo leto 1945.** Pionirski list 26. XII. 1960, št. 15—16.
 Spomini na novoletno zasedo 3. bataljona Šerčerjeve brigade pri Runarski vasi na Notranjskem.
- 75 **[Dular Jože]: Umrli je partizanska mati Angela Badovinac.** Dolenjski list, Novo mesto 9. VI. 1960, št. 23.
 Oris življenja matere narodnega heroja Ilije Badovinca.
- 75a **Dular, Jože: Iz adlešičke šolske kronike.** [V knjigi] Adlešiči v Beli krajini ob stoletnici šole, [Adlešiči] 1960, izd. odbor za proslavo stoletnice šole v Adlešičih, str. 37—48.
 Kronika vključuje na str. 41—44 tudi usodo šole v dobi okupacije.

- 75b **Dular, Jože: Nekaj iz zgodovine Adlešič in okolice.** [V knjigi] Adlešiči v Beli krajini ob stoletnici šole, [Adlešiči] 1960, izd. odbor za proslavo stoletnice šole v Adlešičih, št. 11—28.

Pregled zgodovine vključuje na str. 25—26 tudi usodo Adlešič v dobi druge svetovne vojne.

E

- 76 **E. Z.: V dachauskih blokih.** Novi list, Trst 7. I. 1960, št. 284 — 18. II. 1960, št. 290.
77 **E. Z.: Tèkma s smrtjo.** Novi list, Trst 25. II. 1960, št. 291 — 22. XII. 1960, št. 332.

Spomini na življenje v taborišču Dachau in pohod iz njega.

F

- 78 **F. G.: Čuvajnica št. 21 — majhna partizanska bolnišnica.** Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 90—91.

Spomini na letalski napad na vlak v Moškanjcih poleg čuvajnice, kjer so bili skriti ranjeni partizani jeseni 1944.

- 79 **Fabjančič, Avgust: Iz mojih spominov na okupacijo.** Inv. vestnik 19. XI. 1960, št. 24.

Spomini na zbiranje orožja na Senovem.

- 80 **Fajfar, Tone: Štiriletna pot v svobodo. Baze in prebivališča vodstva Osvobodilne borbe.** Prešernov koledar 1961, Ljubljana 1960, izd. PD, str. 16—29.

Kratek pregled baz in selitev vrhovnih organov osvobodilnega gibanja od odhoda iz Ljubljane do povratka ob osvoboditvi.

- 81 **F[ajon], M[iča]: Točno 15 let je tega...** Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1960, št. 83.

Članek prikazuje življenje Slavice Dougan-Milke v begunjskih zaporih 1943 in nato še v Nemčiji do osvoboditve.

- 82 **Feldin, Dušan: Kako sem doživel narodnoosvobodilno borbo.** Zbornik Naklo 1960, izd. Šolski odbor osnovne šole Naklo, str. 100—105.

Spomini na posle obveščevalne službe in povezavo s kokrškim odredom ter minersko akcijo v Kranju (hotel Evropa) v januarju 1945.

- 83 **Ferenc, Tone: Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafta na Gorenjskem.** Borec 1960, št. 5, str. 225—226. (Odgovor na pripombe M. P.)

V odgovor Miletu Pavlinu prikazuje pisec podrobneje, kako in zakaj je slabela organizacija Werhrmannschaft in kdaj je bila ukinjena.

- 84 **Ferenc, Tone: Eichmannovi zločini v Sloveniji.** Borec 1960, št. 9, str. 370—371.

Pisec prikazuje Eichmannov delež pri izseljevanju Slovencev iz Štajerske leta 1941.

- 85 **Ferenc, Tone: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.** (Predavanje na sestanku arhivarjev v Škofji Loki 16. novembra 1959). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I. Ljubljana 1960, št. 1, str. 329—349.

Pisec razprave prikazuje v prvem delu skrb partizanskih organov in nekaterih posameznikov za ohranitev administrativnih aktov, v drugem delu pa poleg NOB govori v največji meri o arhivskem gradivu, ki se kakorkoli nanaša na obdobje vojnih let 1941—1945. V tem delu razprave govori tudi o nastajanju in hranitvi aktov pri vojaških in civilnih organih.

- 86 **Ferenc, Tone: Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943.** Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 105—169.

Na temelju pretežno arhivskega gradiva napisana razprava o organizacijskih vprašanjih narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju. V prvih štirih poglavjih govori pisec predvsem o delu Komunistične partije za razširjenje osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju, v petem poglavju pa podrobneje govori o organizacijskem razvoju partijskih in OF organih vseh stopenj v naznačeni dobi.

- 87 [Ferenc Tone]: **Nastanek slovenskih partizanskih čet.** Koledar za učence višjih razredov osnovnih šol za šolsko leto 1960—1961, Ljubljana 1960, str. 60—72.

Kratek pregled partizanskega razvoja v Sloveniji, to je četnih formacij in prvih bataljonov v letu 1941 in v začetku 1942.

- 88 **Ferenc, Tone: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo.** Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 69—122.

Na temelju arhivskih virov, napisana razprava, ki proučuje najprej Štajersko domovinsko zvezo in njeno članstvo ter nemško politiko do tega članstva, nato pa posebno vrsto štajerskega prebivalstva, »zaščitence« in njihov položaj v očeh nacistov.

- 89 **Ferenc, Tone — Jeršek, Dare — Kacin, Milica — Klopčič, France — Križnar, Ivka — Luštek, Miroslav — Simončič, Julij: Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941.** Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 265—294.

- 90 **Ferenc, Tone: Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine.** Kronika 1960, št. 2, str. 65—80.

Na temelju arhivskega gradiva in literature napisan prikaz z gornjim naslovom od poletja 1944 dalje. V prvem poglavju govori pisec o osvoboditvi Srbije, Makedonije, Črne gore in Dalmacije, v drugem o začasnih ustaljitvi fronte na frontah I. II. in III. armade, v tretjem pa o osvoboditvi Hrvaške, Bosne in Slovenije, pri čemer je za Slovenijo najobširnejši.

- 91 **Ferjančič, Ivanka: Včasih mi je bilo kaj čudno pri srcu.** Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 88.

Spomini na prenašanje denarja in Slovenskega poročevalca ter drugega materiala za cilje OF.

- 92 **Ferlež, Ivan: Le vkup, le vkup, uboga gmajna.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 5—12.

Na svobodnem oblikovanju memoarskih in arhivskih podatkov napisana reportaža o začetkih partizanstva v letih 1941 v hribih nad Zalogom pri Ljubljani, o spopadu pri Gribljah v Beli krajini, o pohodu primorske skupine z Mokreca na Primorsko in o boju pri Kilovčah.

- 93 **Ferlic, Anica: Moj stric.** Tržiški vestnik, Tržič 8. IX. 1960, št. 17.
Pod rubriko »Otroci o NOB« napisan utrinek iz nemške hajke pri Železnikih 1942.
- 94 **Ferligoj, Laura: Junaki iz Boršta.** Slov. Jadran, Koper 15. I. 1960, št. 3.
Spomini na boj partizanov z Nemci, ki so jih napadli januarja 1945 v bunkerju v Borštu pri Trstu.
- 95 **Filipič, France: Nekaj doneskov k zgodovini Pohorskega bataljona.** Borec 1960, št. 2, str. 64—67.
Utrinki k zgodovini pohorskega bataljona na temelju novih aktov in spominov.
- 96 **[Filipič France]: Pohod II. grupe odredov na Štajersko.** Zbornik Naklo 1960, izd. Šolski odbor osnovne šole Naklo, str. 87—94.
Odlomek iz Filipičeve knjige o »Pohorskem bataljonu«, v katerem sta sodelovala Rudi Mede-Groga in njegova žena Pavla-Katarina, ki sta bila doma iz nakelskega okoliša.
- 97 **Fister, Stane: Nemški napad na kočo pod Storžičem 5. VIII. 1941.** Tržiški vestnik, Tržič 28. VII. 1960, št. 15—14.
Spomini na ustanovitev kranjsko-tržiškega bataljona, na prihod Nemcev do koč na Storžiču in boj z njimi 5. avgusta 1941.
- 98 **Forstnerič, France: »Tu smo dobojevali drugo svetovno vojno«.** Večer, Maribor 30. IV. 1960, št. 102.
Kratek prikaz položaja XIV. divizije v zadnjih tednih pred osvoboditvijo in nato kapitulacije Löhrove vojske v Šaleški in Mežiški dolini.
- 99 **[Forstnerič France]-fF: Junak pomeni — človek.** Junaška smrt narodnega heroja Miha Pintarja-Toleda. Šaleška četa je taborila v gozdiču na Ravnah. To je kake tričetrt ure od Šoštanja. Bilo je 10 do 12 partizanov. Gozdič je bil last nekega kmeta, ki je imel brata »blokfirerja«. Večer, Maribor 2. VII. 1960, št. 154.
- 100 **[Forstnerič France]-fF: Naš upor je bil veletok.** Večer, Maribor 21. VII. 1960, št. 69.
Zapis intervjuja s partizanskim komandirjem Jožetom Merlakom o zlomu stare Jugoslavije, o vključitvi v narodnoosvobodilno gibanje, o prvi akciji na preserski most decembra 1941 in nato o borovniški četi.
- 101 **[Forstnerič France]-f: Srečanje po 15 letih.** Večer, Maribor 21. VII. 1960, št. 169.
Prva izdaja.
Prikaz partizana in partizanskega komandanta na Pohorju Čeha Jaroslava Souška-Zdena.
- 102 **[Forte Andrej]: Spomini na narodnega heroja Tončko Čeč.** Zasavski tednik, Trbovlje, 9. X. 1960, št. 46.
Biografija Tončke Čečeve. Na dobo NOB se nanaša le na koncu.

- 105 **Frantar, Berta: Iz življenja internirancev.** (Po pripovedovanju strica Andreja Tišlerja). Tržiški vestnik, Tržič 10. III. 1960, št. 5.

Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje spominov na življenje v taborišču Dachau.

G

- 104 **Gala, Aleksander: Partizanska saniteta na Primorskem.** Prim. novice, Nova Gorica 20. VII. 1960, št. 30.

Pisec prikazuje skrb za zdravljenje partizanov, bolnico na Vogrskem pri Trnovem, v Zadlogu, sanitetno službo v vojaških enotah, postojanko pod Podobbenčkom, pri Tratniku v Čekovniku, v Klavži (»Pavla«).

- 105 **Gašperlin, Marijan: Streljanje talcev.** Tržiški vestnik, Tržič 25. II. 1960, št. 4.

Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na streljanje Eyperja in piščevega očeta.

- 106 **G[erk] S[tana]: Ena izmed mnogih.** Koledar Mohorjeve družbe za leto 1961, Celje 1960, str. 163—166.

Prikaz življenja Mare Slavčeve in njenega moža Ivana »Jokla«, delovanja na Struževem pri Kranju, potovanja na Notranjsko v Loško dolino, povratka nazaj, dela v okolici Kranja, smrti moža in njegovega nadaljnega dela na Gorenjskem do osvoboditve.

- 107 **Gianfrate, Srečko-Silvo: Z ranjenci čez Baško grapo.** Borec 1960, št. 12, str. 517—518.

Pisec najprej prikazuje rezijanski bataljon, prehod v Cerkno, nato pa zadnjo nemško ofenzivo marca 1945 in reševanje premične bolnice 31. divizije čez Baško grapo proti severu in Soči.

- 108 **Globočnik, Vili: Pregarjanje — po ječah in taboriščih — na Ljubelju.** Tržiški vestnik, Tržič 28. IV. 1960, št. 8.

Pod rubriko »Otroci o NOB« prikazano taborišče pod Ljubeljem.

- 109 **Godec, Franjo: Partizanski top pripoveduje.** Borec 1960, št. 1, str. 46—48.

Članek prikazuje, kako so partizani na Primorskem prišli do topa in kako so ga prevažali.

- 110 **Godina, Ferdo: Nekaj pripomb k zgodovini NOB v Prekmurju.** (Ob knjigi dr. Franceta Škerla: Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji). Naši razgledi 23. I. 1960, št. 2, str. 51.

Tri kritične pripombe o NOB v Prekmurju v knjigi, ki jo omenja naslov.

- 111 **G[odler], F[ranc]: Veličkova četa se je borila do zadnjega naboja.** Glasnik ZROP, november 1960, št. 9, str. 3.

Spomini na boje z Nemci na Tolstem vrhu na Dobrovljah novembra 1942.

- 112 **Golmajer, Olga: Partizanske akcije.** Tržiški vestnik, Tržič 3. XI. 1960, št. 21.

Pod rubriko »Otroci o NOB« orisane tri akcije: napad partizanov na Nemce ob cesti med Tržičem in Begunjami, akcija v Dovjem in osvoboditev Begunj.

- 113 **G[lorjanec], F[rancka]: Spomini terenca Matije.** Iz težkih slavnih dni. Mislinjska dolina, Slovenj Gradec 20. I. 1960, št. 6.
Zapis pripovedovanja Matija Dirjenkovega Polde, kako je 1944 skrbel za partizane v slovenjegraški okolici in kako se je ponovno rešil iz nemških rok.
- 114 **G[lorjanec], F[rancka]: Tudi grobarji.** Mislinjska dolina, Slovenj Gradec 25. IV. 1960, št. 7.
Zapis pripovedovanja Ivana Sovinca-Anza, kako je na šmiklavškem pokopališču pokopal 21 partizanov od februarja 1944 dalje. O njih pripoveduje, kdo so bili, kje in kako so padli, kako so jih pokopali in včasih tudi prepokali.
- 115 **G[lorjanec], F[rancka]: Tehnika »Kajuh« v Vodrižu.** Mislinjska dolina, Slovenj Gradec 25. VIII. 1960, št. 8.
Zapis pripovedovanja Lojzeta Marzela-Vedrina o gradnji in delu tehnike ter nemški hajki aprila 1945.
- 116 **G[regorc], D[rago]: Janezu Šobarju v spomin.** Dolenjski list, Novo mesto 4. VIII. 1960, št. 31.
Kratka biografija nekdanjega člana kočevskega zbora odposlancev, Janeza Šobarja iz Dolenjskih Toplic.
- 117 **Gričar, Jože — Baloh, Pavel — Bokša, Milena — Rok, Mica — Lončar, Olga: Mesto je bilo podobno ranjencu ...» Borec 1960, št. 5, str. 200—202.**
Spomini takratnih okrožnih funkcionarjev na osvoboditev Maribora in prihod NOV v mesto.
- 118 **Grivec, F[rance]: To je bila resničnost!** Novice, Kočevje 23. VII. 1960, št. 30.
Spomini na aktivistično delo in partizanstvo na Kočevskem v letih 1941 in 1942.
- 119 **Grivec, F[rance]: In memoriam. Dan groze — 31. julij 1942.** Novice, Kočevje 30. VII. 1960, št. 31.
Pisec prikazuje italijanski teror v Loškem potoku konec julija 1942.
- 120 **Grivec, France: Tisti dan ...** Novice, Kočevje 1. X. 1960, št. 40 in 8. X. 1960, št. 41.
Reportaža o nemški ofenzivi na Kočevskem oktobra 1943.
- 121 **Grmek, Alfonz-Izidor: Naša pot v svobodo.** [V knjigi] Skopo 24. julija 1960, str. 3—15.
Razprava prikazuje v prvem delu napredno gibanje v Skopem med obema vojnama, poglavje Delež Skopega za osvoboditev pa razvoj v dobi NOB.
- 122 **Guček, Milan: Po petnajstih letih.** Slov. Jadran, Koper 1. I. 1960, št. 1.
Drobni utrinki spominov na kraje v Slovenski Istri, kjer je pisec bival ali hodil med narodnoosvobodilnim bojem.
- 123 **Guček, Milan: Počakaj do prihodnje pomladi.** Koper 1959 [1960]. Izd. Lipa. Strani 270. 8°.

Spomini na partizanstvo od pomladi 1943 do konca 1944. V spomilih opisuje pisec doživljanje, ljudi in dogodke med partizani in političnimi aktivisti od potovanja na Primorsko preko Mašuna na Notranjsko v Brkine in nato bivanje v Slovenski Istri. Spomine podaja v reportažni obliki, ki jo prepletajo leposlovnii elementi.

H

- 124 **Habjan, Vlado: Usoda Krivičnikovih fantov.** Inv. vestnik 21. V. 1960, št. 11.
Po pripovedovanju matere in Jerneja Turnška prikazana usoda Kudrovih oziroma Krvavičnikovih [v naslovu stoji nepravilno Krivičnikovih] na Vrheh med Čemšeniško planino in Mrzlico.
- 125 **Hace, Matevž: Pismo uredništvu.** Borec 1960, št. 4, str. 181.
Pisec zavrača kritiziranje Braškarja [Staneta Škrabarja] »Komisarjevih zapiskov« v Borcu št. 3 in pojasnjuje svoje pisanje v kritiziranih primerih.
- 126 **Hafner, Vinko: Gorenjski železničarji v začetku osvobodilnega gibanja.** Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 80.
Pisec govori o kanalu, ki je po železnici povezoval Ljubljano z Gorenjsko, ter o moči osvobodilne organizacije med železničarji na Gorenjskem.
- 127 **Hafner, Vinko: Od narodnoosvobodilnih odborov do komune.** 900 let Kranja, spominski zbornik, Kranj 1960, izd. ObLO, str. 402—411.
Pisec se na prvih dveh straneh dotika tudi razvoja NOO v Kranju v vojni dobi.
- 127a **Hribar, Janez: Spomini iz narodnoosvobodilne vojne.** Ob dnevu armade IV, 22. XII. 1960, izd. ZDROP Maribor, str. 5—7.
Spomini na zadnje boje XV., zlasti pa XVIII. divizije na poti od Kolpe do Ljubljane v zadnjih dneh aprila in prvih dneh maja 1945.
- 128 **Hudales, Oskar: Zadnji transport.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1950, izd. »Borec«, str. 13—17.
Reportaža o doživetjih ob prihodu slovenskih preseljencev na kolodvoru Užiške Požege 1941.
- 129 **[Hudales Oskar]: Zgodovinski oris NOB.** Franta Komelj: Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji. Nova obzorja 1960, št. 3-4, str. 180—181.
Kratka oznaka Komelovega dela.
- 150 **Hudopisk, Maks-Merkač: Pavlej v najslavnejši bitki Vzhodnokoroškega odreda.** Inv. vestnik 27. VIII. 1960, št. 18.
Spomini na koroškega partizana iz Prevalj in na boj koroških partizanov VKO pri Koprivni 1944.

I

- 151 **Ikovic, Anton: Zveza z okupatorjevo policijo.** Inv. vestnik 1. I. 1960, št. 1.
Zapis spominov na ustvaritev zveze z nemško policijo v Solčavi in pridobivanje orožja jeseni 1945.

- 132 Inž. agr. Ivica Lalevič-Tomšič. Gospodarski koledar za leto 1961, Ljubljana 1961 [1960], Uvod brez strani.

Življenjepis sestre Toneta Tomšiča, ki se v prvi polovici nanaša tudi na dobo NOB.

- 133 Ivančič, Marija: V hiši ob Gradaščici. Ljubljanski dnevnik 9. V. 1960, št. 108.

Spomini na organizacijo junijske partijske konference pri Ivančičevi v Mencingerjevi ulici v Ljubljani.

- 134 Ivanović, [Janša] Milana: Kakor ponosni galebi na vodo, taki so padli za našo svobodo. Železar 1960, št. 1-2, str. 20—21.

Življenjepis partizanke Ele Treven-Rustje, zlasti hajke, v kateri je padla pri Sv. Križu nad Jesenicami 4. februarja 1945.

- 135 Ivanović-Janša Milana: Zgodovina, pisana s krvjo. Železar 1960, št. 7-8, str. 129—133.

Spomini na začetek vojne in okupacije, na nemške preiskave in streljanje talcev na Hrušici 27. julija 1942.

J

- 136 Jakič, Jože: Začelo se je v miremskem gradu. Dolenjski list, Novo mesto 1. VI. 1961, št. 22.

Pisec govori o začetkih narodnoosvobodilnega gibanja na Mirni na Dolenjskem v letu 1941.

- 137 Jakopec, M[iloš]: Spomin na požgane zidove. 22. marec bodo Adlešičani tudi letos slovesno praznovali... Dolenjski list, Novo mesto 17. III. 1960, št. 11.

Pisec prikazuje v uvodu ustaški požig Adlešičev 22. III. 1945.

- 138 [Jakopec Miloš]: Aktivistka, borka in interniranka. Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.

Kratka biografija Belokranjke Katke Šenica.

- 139 Jakopec, Miloš: Javi se v dveh urah, sicer... Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.

Zapis pripovedovanja Lojzeta Stariha o aktivističnem delu v Beli krajini [Krupa] in srečanju z belimi 1942.

- 140 Jakopič, Albert: Naš prvi pohod v Benečijo in Rezijo. Litostroj, april 1960, št. 4, str. 3—4.

- 141 Jan, Ivan: Štiri srečanja. Pionirski list 19. V. 1960, št. 53.

Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikazuje pisec, kako je v partizanih spoznaval Tita oziroma njegov pomen v NOB.

- 142 Jan, Ivan: »... zajelo v svoj ples je sleherno vas«. Glas Gorenjske. Kranj 26. XI. 1960, št. 158.

Reportaža o gorenjskih partizanskih bojih z Nemci na Pasji ravani konec leta 1941.

- 143 **Jan, Ivan: Herojska tragedija na Okroglem.** Zbornik Naklo 1960, izd. Šolski odbor osnovne šole Naklo, str. 67—82.
- Pisec na reportažni način prikazuje tragedijo mladinske skupine s Stanetom Žagarjem [mlajšim] v votlini na Okroglem. Prikazuje izdajalski posel Pavla Kerna in boj Žagarjeve skupine do tragičnega konca v aprilu 1942.
- 144 **[Jan Vladka]: Grobovi tulijo... Kaj govore preživeli...** Loški delavec, Škofja Loka 30. VII. 1960, št. 5.
- Zapis drobnih spominov na okupatorske zapore Milke Sitarjeve pod naslovom »Le da bi bilo otrokoma bolj«, Milke Kalanove pod naslovom »Malo je manjkalo, pa bi je ne bilo več« in Minke Dekleva pod naslovom »Minkina zgodba«.
- 145 **Janžekovič, Ivan in Lipičar, Rado: »Do konca smo vztrajali«.** Borec 1960, št. 5, str. 205—206.
- Spomini na boje koroškega in kokrškega odreda ter razoroževanje Nemcev, prihod v Celovec in boje pri Borovljah.
- 146 **Jazbinšek, Avgust: Nekaj spominov na borbo železničarjev proti okupatorju na Dolenjskem.** Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 81.
- Spomini na pot na zvezo s sekretarjem novomeškega OK [Fr. Černetom-Klemenom] in prenos partizanske literature preko bloka v Novem mestu 11. novembra 1942.
- 147 **Jelerčič, Jože: Boji naših brigad.** Akcije edinic IX. korpusa NOVJ. Primorske novice, Nova Gorica 29. VI. 1960, št. 27.
- Utrinki o bojih Gregorčičeve brigade na pohodu v Beneško Slovenijo maja 1943, o bojih Gradnikove brigade pri Žagi, Hotedrščici, pri Baški grapi, pri Mačjem kotu in na Črnem vrhu nad Idrijo ter o bojih bazoviške brigade na Lokvah januarja 1945, Vojkove v idrijskem rudniku, IX. korpusa v Baški grapi 1944, Kosovelove brigade na Pivki, Čepovanu in Branici ter o reševanju Prešernove brigade ranjencev.
- 148 **Jelinčič [Zorko]: Pisatelj Bevk je postal borec že davno pred začetkom vojne.** Njegova pot je šla naravnost od pisalne mize pisatelja-upornika, od policijskih omejevalnih ukrepov — v gozd in partizanske hajke. Prim. dnevnik, Trst 30. X. 1960, št. 260.
- Življenjepis Fr. Bevka, ki zajema tudi pisateljevo usodo v dobi vojne.
- 149 **Jelinčič, Zorko: Življenje in delo borca za ljudske pravice.** Ob 65-letnici Ferdinanda Ferjančiča. Jadranski koledar 1961, Trst [1960], str. 89—97.
- Življenjepis, ki na straneh 93—97 vključuje tudi dobo NOB in prikazuje Ferjančičevo delo v internaciji in po kapitulaciji Italije v jugoslovanski bazi v južni Italiji, njegovo sodelovanje pri organizaciji prekomorskih brigad in nazadnje v glavnem štabu Slovenije in PNOO za Slovensko Primorje.
- 150 **[Jeras Franc]: Jernej Stante — šestdesetletnik.** Delo 19. VIII. 1960, št. 226.
- Kratka biografija, ki vključuje tudi dobo NOB.
- 151 **Jeras, Josip: Slovenski delegati na poti v Jajce.** Ptujski tednik, Ptuj 25. XI. 1960, št. 47.
- Pisec govori o potovanju v Jajce in o zasedanju v Jajcu.

- 152 **Jerič, Mihael: Naša srca se uglašajo v ubranost.** Nova pot 1960, št. 3-4, str. 190—193.
Spomini na zasliševanje v madžarskih zaporih v Vaczu ob Donavi.
- 153 **Jerič, Vid: Trinajstdnevni pohod XII. brigade.** Dolenjski list, Novo mesto 8. XII. 1960, št. 49 — 22. XII. 1960, št. 51.
Spomini na pohode in boje brigade z Nemci na poti od Suhe krajine proti Savi in nazaj februarja 1945.
- 154 **[Jernejc Franc-Milčec]: Pisma uredništvu.** Borec 1960, št. 1, str. 25.
V komentarju k fotografijam v Borcu 1959, št. 11, govori avtor o žirovski četi spomladi 1945.
- 155 **Jeršek, Cene: »Kako težko smo čakali«.** Borec 1960, št. 5, str. 199—200.
Spomini Ljubljancana na pričakovanje konca vojne v Blasnikovi tiskarni in na klavrno obnašanje domobrancev tik pred koncem vojne.
- 156 **Jeršek, Dare: Ob obletnici plebiscitne akcije 1. decembra 1941 v Ljubljani.** Komunist 2. XII. 1960, št. 42.
Kratek prikaz demonstrativnih manifestacij v Ljubljani za 1. december 1941 na ulicah in v šolah.
- 157 **Jovan, dr. Andrej: Skozi stoletja.** Občina Dravograd ob občinskem prazniku in 15-letnici osvoboditve. Dravograd 1960, izd. ObLO, str. 14—20.
V splošnem krajevnem zgodovinskem pregledu je prikazana tudi usoda Dravograda v vojni dobi na str. 18—20.
- 158 **[Juvančič], I[vo]: Neuspelo opravičevanje Badoglia, Roatte in drugih.** Pri-pombe k publikaciji: Emilio Faldella »l'Italia nella seconda guerra mondiale«. Prim. dnevnik, Trst 13. IV. 1960, št. 89.
Pisec na temelju italijanskih dokumentov zavrača prikaz E. F. o italijan-skih pripravah za napad na Jugoslavijo 1940. l. J. se mestema dotika tudi dobe NOB.
- 159 **Juvančič, Ivo: Zemlja na zahodu.** Naša sodobnost 1960, str. 647—651.
Ob izidu Vukove knjige »Zemlja na zahodu« se pisec članka posebej do-tika Vuka kot človeka v predvojni in tudi v medvojni dobi. Prikazuje ga na temelju osebnega poznanstva in stikov z njim.

K

- 160 **Kacin, Milica: Zapisek o konferenci mladine dveh narodnosti.** Borec 1960, št. 2, str. 68—69.
Avtorica prikazuje dve mladinski konferenci italijansko-slovenske pri-morske mladine, prvo v decembru 1944 in drugo v februarju 1945 v Cerk-nem.
- 161 **Kacin, Milica: Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 125—166.
Na temelju aktov, pretežno pa memoarskega gradiva napisana razprava o razvoju protifašistične mladine v Trstu. V uvodnem delu se avtorica do-

tika še predvojnega časa, jedro razprave pa se nanaša na dobo NOB. V tem delu prikazuje oblike dela, ovire, težave in uspehe. Na temelju različnih dokumentov prikazuje odnose med slovensko in italijansko mladino, kako je pred kapitulacijo Italije bila slovenska mladina pri narodnoosvobodilnem boju precej sama, po kapitulaciji Italije pa se je sodelovanje med njima nenehno krepilo.

- 162 **Kako sem prislужil partizansko ime.** Iz zbirke »Še pomnite tovariši«. Glas Gorenjske, Kranj 31. X. 1960, št. 128.
Članek prikazuje, kako so pionirji skrbeli za ranjence na Pohorju.
- 163 **Kakor pod nacizmom ...** Demokracija, Trst-Gorica 15. V. 1960, št. 10.
Prikaz odnosov koroških cerkvenih oblasti do Slovencev. Dotika se tudi vojne dobe.
- 164 **[Kališnik Štefan]: Tone Seliškar šestdesetletnik.** Delo 31. III. 1960, št. 89.
Biografija literarnega ustvarjalca, ki na kratko zajema tudi dobo NOB.
- 165 **Kante, L.: Kulturniki IX. korpusa vnovič med nami.** [V brošuri] Partizanski tabor Lokve-Čepovan, okraj Gorica, 15 let osvoboditve, na Lokvah 1960, izd. Pripravljalni odbor za organizacijo »Partizanskega tabora« na Lokvah, str. 5–6.
Pisec prikazuje na kratko, kako so med ljudmi odmevali nastopi kulturniške skupine IX. korpusa.
- 166 **[Kapš Nande]: Z vžigalno vrvico in dinamitom.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.
Zapis spominov na diverzantsko akcijo na progi pri Rakeku 1944.
- 167 **Kartuzijani na Slovenskem.** Ob osemstoletnici naselitve 1160–1960. Ljubljana 1960. Izd. Zadruga kat. duhovnikov FLRJ. 8°.
V poglavju »Pleterje v času NOB« na str. 58–63 govori knjiga o položaju pleterskega samostana v dobi NOB in njegovem odnosu do NOB.
- 168 **Kastrun, Edi: Kako je moj oče postal partizanski kurir.** Tržiški vestnik, Tržič 22. IX. 1960, št. 18.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini o odhodu v partizane in nadaljnji usodi.
- 169 **Kavar, Janez: Oče pripoveduje.** Tržiški vestnik, Tržič 22. IX. 1960, št. 18.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje o skritem prenašanju Slovenskega poročevalca.
- 170 **Kavar, Marija: Zaradi slovenske knjige je moral pretrpeti dosti hudega.** Tržiški vestnik, Tržič 20. X. 1960, št. 20.
Pod rubriko »Otroci o NOB« prikazano mučenje Slovencev v zaporu v Sentvidu.
- 171 **K[erencič] M[arija]: F. Taurer-Plahun — 50-letnik.** Moščanska skupnost, december 1960, št. 5, str. 4.
Kratka biografija partizanskega borca, ki poleg predvojnega časa vključuje tudi dobo NOB.

- 172 [Kermavner Dušan] - Krm: Regent Ivan... SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 68—70.

Biografija politika in publicista, ki se delno dotika tudi dobe NOB.

- 173 Kiauta, L[adislav]: Tisto noč je zapadel sneg. Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. Borec, str. 91—101.

Reportaža o prenašanju ranjencev XIV. divizije na pohodu na Štajerskem.

- 174 Kidrič, Boris: Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 5—48.

Informativno Kidričevo pismo za Moskvo iz leta 1944. V njem analizira družbene in politične razmere v Sloveniji od ustanovitve »Društva prijateljev Sovjetske zveze« dalje. Začenja z njegovo akcijo, oriše Protiimperialistično fronto ob zlomu Jugoslavije, nato skupine, ki so se jih v nasprotovanju posluževale. V nadaljnjem prikazu analizira posamezne faze razvoja: prvo osvobojeno ozemlje, čas belogardistično-mihajlovičevske ofenzivnosti, zbor aktivistov na Pugledu in čas do kapitulacije Italije, periodo Kočevskega zbora, nemško ofenzivo jeseni 1943, čas priprav in zasedanja v Črnomlju, čas od Črnomlja do drugega zbora aktivistov in za zaključek še tedanjo situacijo v Sloveniji v oktobru 1944.

- 175 Kimovec, Franc-Žiga: Kratek pogled nazaj za 15. april 1960. Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 73.

Oznaka železničarske aktivnosti za cilje OF in posebej dveh sekretarjev partijskega komiteja na železnici: Tineta Rožanca in Petra Romavha.

- 176 [Kirn Viktor]: Uspeh bi bil popoln če... Glasnik ZROP, maj 1960, št. 5, str. 4—5.

Članek prikazuje boj v zasedi 2. čete 1. bataljona Ljube Šercerja z Italijani na poti Breg—Planina nad Borovnico maja 1942.

- 177 Kirn, Vlado: Napad na Železnike jeseni 1943. Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 82—83.

Spomini na akcijo Prešernove brigade.

- 178 Klemenčič, Janez: Žalosten dogodek iz okupacije. Tržiški vestnik, Tržič 6. X. 1960, št. 19.

Pod rubriko »Otroci o NOB« prikazuje pisec streljanje talcev v Kovorju za ubitega župana Ernesta Lukanca.

- 179 [Klinar Martin] — Partizan Darko: Minilo je že več kot 15 let... Spomini iz borb v revirjih. Zasavski tednik, Trbovlje 25. V. 1960, št. 22.

Spomini na napad 3. bataljona Šlandrove brigade na nemške bunkerje na hrastniškem nasipu junija 1944.

- 180 [Klopčič France]: O pogrebu dr. Antona Breclja... Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 379—380.

Drobni podatki, ki pojasnjujejo sodelovanje organov OF ob smrti in pogrebu dr. A. B.

- 181 **K[obla]r [France]: Rob Ivan...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 111.
Kratka biografija literarnega delavca, ki se dotika tudi dobe NOB.
- 182 **[Kocbek Edvard]Panonicus: Stanko Cajnkar — šestdesetletnik.** Koledar Mohorjeve družbe za leto 1961, Celje 1960, str. 132—134.
Življenjepis, ki se dotika tudi dobe NOB.
- 183 **Kocjančič, Alojz: Stanko Vuk, Zemlja na Zahodu.** Nova pot 1960, št. 3—4, str. 205—208.
Oris Vukove literarne in človeške podobe, ki zajema tudi dobo NOB.
- 184 **[Kogovšek Anton]: Na smrt obsojeni pripoveduje...** Železar 1960, št. 5—6, str. 94.
Spomini na mučenje v zaporih v Begunjah jeseni 1944 in nato še 1945.
- 185 **Komel, Franta: Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945.** Maribor 1960, izd. Obzorja. Strani 168 s slikami + [V] + 17 geografski skic.
Knjiga je pregled bojev in borbenih formacij v dobi NOB v Sloveniji. Političnih dogodkov in okupatorskih ukrepov se dotika le deloma in v skromnem obsegu.
- 186 **[Končnik [Drago]: Ob smrti Franca Magdiča.** Pomurski vestnik, M. Sobota 11. II. 1960, št. 6.
Članek omenja, kako je Magdičeva hiša v Logarovcih bila partizanska postojanka.
- 187 **Konobelj, Franc-Slovenko: Planine in gozdovi med NOB.** Planinski vestnik 1960, št. 6, str. 252—258.
Pisec prikazuje povezanost partizanov z gozdovi in način partizanskega življenja v njih.
- 188 **Konobelj, Franc-Slovenko: Zavarovanje bolnice.** [V knjigi] Bolnica »Franja«. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, »Dokazi« 3, str. 90—102.
Pisec prikazuje obrambne ukrepe v bolnici »Franja« in kako so se ob nemškem prihodu ugodno obnesli.
- 189 **Koračin, Tone: Še o napadu na Vinkov vrh.** Glasnik ZROP, maj 1960, št. 5, str. 4.
Pisec delno popravlja delno potrjuje podatke Martina Stepana v Glasniku aprila 1960.
- 190 **Koren, Jože: Spomini na prve uredniške izkušnje.** Prim. dnevnik, Trst 13. V. 1960, št. 115.
V historiati Primorskega dnevnika se avtor dotika tudi vojne dobe.
- 191 **Koren, Jože: Partizanske Lokve vabijo na pomenek o junaških dneh.** Prim. dnevnik, Trst 2. VII. 1960, št. 158.
Pisec prikazuje, kako pomemben center partizanstva so bile Lokve na Primorskem.

- 192 **Kosmač, Ciril: Mož, ki ni poznal obupa.** Ob odkritju spomenika Borisu Kidriču v Ljubljani. Mladina 21. VII. 1960, št. 29.
Spomini na B. K., ko je z njim obiskal mrtvega komandanta Staneta v Kanižarici.
- 193 **K[ovačič, Marija]-V[ida]: V »Franjo«.** Pionirski list 2. III. 1960, št. 23.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« orisani spomini na zdravljenje v primorski partizanski bolnici »Franja«.
- 194 **Kozak, Juš: Na pragu nove sreče in vere.** [V knjigi] Miran Jarc, Človek in noč, Izbor pesmi, dramskih prizorov in proze, Ljubljana 1960, izd. CZ, str. 5—9.
Pisec označuje pesniški lik Mirana Jarca. Na koncu se dotika tudi Jarčeve usode v drugi svetovni vojni.
- 195 **Kračun, Marica: Bilo je...** Najdihojca, priloga Dela, 7. VII. 1960, št. 184.
Zapis pripovedovanja o očetovi smrti, ki so ga ustrelili Nemci.
- 196 **Kraigher, Živa: Veličastno slovo od Škapinove mame.** Slov. Jadran, Koper 1. IV. 1960, št. 14.
V spominskem govoru na pogrebu za Ivano Škapinovo prikazuje avtorica življenje Škapinove med NOB.
- 197 **Krajevni praznik v Dolenji vasi.** Novice, Kočevje 30. VII. 1960, št. 31.
Članek govori o ustrelitvi talcev 1. avgusta 1942 v Dolenji vasi pri Kočevju.
- 198 **Krajnovič, Bosiljka: Nepozabljeni spomini starega očeta.** Tržiški vestnik, Tržič 6. X. 1960, št. 19.
Pod rubriko »Otroci o NOB« orisano petje partizanske pesmi na ljubljanskih ulicah.
- 199 **Krall, Jože: Partizanska tiskarna »Triglav« na Goteniškem Snežniku.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 171—183.
Na temelju arhivskega gradiva in memoarskih podatkov napisana razprava o selitvi tiskarskih strojev iz Novega mesta in Kočevja zaradi nemške ofenzive oktobra 1943 in njihovi nadaljnji usodi v tiskarnah »Ivica«, »Ladopunkt«, 11-A, 12-A, 11-G, 13-A in »Triglav«.
- 200 **Kramar, Matija: Izdan je bil.** Tržiški vestnik, Tržič 20. X. 1960, št. 20.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje, kako so belogardisti ubili partizanskega kurirja.
- 201 **Kranje, Slavko: Frankolovo...** Celjski tednik, Celje 12. II. 1960, št. 6.
Reportaža o talcih v Frankolovem.
- 202 **[Krašovec Jure]: Pionir partizanskega letalstva.** Celjski tednik, Celje 20. VII. 1960, št. 29.
Prikaz letalca Franja Kluza.
- 205 **[Krašovec Jure]: Partizani na nebu.** Celjski tednik, Celje 4. XI. 1960, št. 44.
Kratek prikaz začetkov partizanske aviacije.

- 204 **Freft, Ivan: Aleksander Pirher-Aco.** Delo 16. VII. 1960, št. 193.
Kratka biografija funkcionarja osvobodilnega gibanja na Štajerskem.
- 205 **Kristan, Cvetko A.: Tudi slaboumni so bili nacistom na poti.** Borec 1960, št. 11, str. 481—482.
Pisec prikazuje na kratko, kako so Nemci na Gorenjskem zbirali ljudi za preselitev in kako so med te ljudi vključili tudi duševno defektne in kaj so z njimi napravili.
- 206 **Kristan, Tone: »Groupe Tito« med francoskimi partizani.** Borec 1960, št. 11, str. 472—475.
Po dnevniških zapiskih Gabrijela Pangerca-Zbiška prikazano sodelovanje skupine slovenskih fantov s francoskimi maquijevci v letih 1943 in 1944.
- 207 **Križnar, Franc: Okupacija.** Zbornik Naklo 1960, izd. Šolski odbor osnovne šole Naklo, str. 48—67.
Pisec objavlja spomine na začetke okupacije, nato pa na razvoj osvobodilnega gibanja v letih 1941 in 1942 do tragedije na Okroglem.
- 208 **Kukavica, Tončka: Pripoved o črnih dneh.** Borec 1960, št. 3, str. 112—113.
Spomini aktivistke iz Zgornjega Kašlja na aretacijo po domobranci in septembru 1944, na zapore, življenje v Dresdenu, nato pa pri Leipzigu in vrnitev domov.
- 209 **[Kumar Stane]: Rudolf Žorga.** Železniški vestnik 1960, št. 6, str. 174.
Kratka biografija strojevodje, ki je med vojno vozil po železnici iz Ljubljane kurirje in funkcionarje narodnoosvobodilnega gibanja.
- 210 **Kumer, Drago: Nadi je padel.** Pionirski list 27. X. 1960, št. 7.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« napisana reportaža o savinjski četi na Dobrovljah, akciji v Penku in nemški hajki 20. septembra 1941.
- 211 **Kumer, Drago: Srečno novo leto.** Pionirski list 26. XII. 1960, št. 15—16.
Reportaža o ranjenem kurirju Šimnu pri »Gozdovniku« (v Savinjski dolini) in izdajalcu Tuhtlu.
- 212 **[Kušlan Stane]: »Napadli smo kolono avtomobilov...«** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.
Zapis spominov na zbiranje orožja na Žagi v Šentjerneju 1941 in na boj z Nemci pri Zlebiču marca 1944.

L

- 213 **[Lakovšek Ivan-Rok]: Partizanski 1. maj leta 1944 v Mislinjski dolini.** Mislinjska dolina, Slovenj Gradec 25. IV. 1960, št. 7.
Zapis pripovedovanja o kresovih in zastavah v okolici Slovenjega Gradca na Vrhnjakovem vrhu, na Gradišču, na Holmcu in Kremžarjevem vrhu.
- 214 **Lemut, Roman: Tod niso mogli biti tujci gospodarji...** Prim. novice, Nova Gorica 10. II. 1960, št. 7.
Spomini na partizansko akcijo v Rihembergu (Braniku) julija 1944, ki je uspela po dogovoru s pomočjo simpatizerjev OF med landšucerji.

- 215 **L[eskovec], K[arel]: Ognjeni krst.** Glasnik ZROP, januar 1960, št. 1, str. 6—7.
Spomini na akcijo dolomitskega bataljona na italijanske preskrbovalne kamione na cesti Logatec-Rovte julija 1942.
- 216 **L[eskovec], K[arel]: Boj na Vranjih pečinah.** Glasnik ZROP, april 1960, št. 4, str. 5.
Članek prikazuje boj 4. čete dolomitskega bataljona z belimi na Vranjih pečinah med Zaplano in Rovtami julija 1942.
- 217 **Leskovec, Karel: Prešernovci na Pasji ravni.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 159—169.
Pisec prikazuje boj prešernovcev na Pasji ravni oktobra 1944, kjer so jih napadli domobranci in Nemci, ter umik čez Soro na Gabrsko goro in na Martinj vrh.
- 218 **[Levstik Maja]: Umrla je Škapinova mama.** Naša žena 1960, št. 4, str. 105—104.
Življenjepis primorske žene in njenega dela za NOB.
- 219 **L[ikar], M[iloš]: »Vagoni so naše orožje!« je kriknila Rezka Dragar in prva legla na tračnice pred drvečo lokomotivo.** Ljubljanski dnevnik 8. III. 1960, št. 57.
Kratka biografija partijske delavke, ki zajema tudi dobo NOB.
- 220 **Liki velikih žena poznanih in nepoznanih, ki zaslužijo trajen spomin.** Delo, Trst 4. III. 1960, št. 4.
Kratke biografije pomembnejših tržaških žena, od katerih se dotikajo NOB: Danica Tomažič, Zora Perello, Kristina Malalan in Alma Vivoda.
- 221 **Lipar, [Ivo]-Iztok: Golčaj. Viharni časi,** Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 39—48.
Reportaža o nemškem napadu na partizane na Golčaju konec oktobra 1941 in posledice.
- 222 **[Lipar Marjan]: Junaški dnevi naše zgodovine.** Polet 27. XI. 1960, št. 48.
Kratka oznaka zadržanja Ljubljane v dobi NOB kot ponosne, borbene in junaške Ljubljane.
- 223 **Ljubič, Majda: Iz življenja prvih pionirjev v Beli krajini.** Pionirski list 25. V. 1960, št. 34.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikazano življenje in delovanje pionirjev v Beli krajini od septembra 1945 dalje do osvoboditve.
- 224 **Ljubič, Mirko: Na Ljubljano! (Iz spominov partizanskega topničarja).** Iskra 1960, št. 5, str. 101—103; št. 6, str. 152—154; št. 7—8, str. 151—153.
V obliki reportaže napisani spomini na pohod proti Ljubljani in njeno osvoboditev maja 1945.
- 225 **[Ljubič Mirko]-Iskran: Na Ljubljano. (Iz spominov partizanskega topničarja).** Borec 1960, št. 6, str. 262—264; št. 7—8, str. 317—319.
Reportaža o prodiranju topniške brigade proti Ljubljani in zadnjih topovskih bojih pri Lisičju.

- 226 **Ljubljana in njeno turistično zaledje.** Vodnik. Ljubljana 1960. Izd. Ljubljanska turistična zveza. Strani 155 s slikami + 1 zemljevid. 8°.
Knjiga prikazuje Ljubljano in druge kraje z vidika turističnega prometa. V tem okviru vključuje pri posameznih krajih tudi dejstva zgodovinskega razvoja in seveda tudi NOB. Prispevke o NOB je napisal Miroslav Luštek.
- 227 **Ljubljana v ilegali. I.** V odločilnih dneh. Ljubljana 1960. Izd. MK. Strani 306 + [114] fotografij oziroma fotokopij. 8°.
Ponatis knjige iz leta 1959, v katero so vnešene nekatere drobne spremembe.
- 228 **Lorenčič, Edvard: Videla sem očeta.** Tržiški vestnik, Tržič 3. XI. 1960, št. 21.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje sestre o srečanju z očetom v partizanih.
- 229 **L[ovec], Z[denka]: Narodnoosvobodilna borba jim je pokazala pot.** Razgovori z našimi ženami ob jubilejnim praznovanju 8. marca, mednarodnega praznika žena. Slov. Jadran, Koper 4. III. 1960, št. 10.
Zapis pripovedovanja Kristine Lovrečičeve iz Trušk pri Marezigah in Zore Cerkonja iz Hrpelj o delu za NOB.
- 230 **L[ovec], Z[denka]: Desetletja aktivnega političnega dela.** Slov. Jadran, Koper 8. IV. 1960, št. 15.
V članku, ki prikazuje življenje in delo Lojzke Plesničar, se avtorica dotika tudi dobe NOB.
- 231 **Lušina, Janez-Mali: Čas okrog novembrske ofenzive 1943.** (Odlomek iz partizanskih spominov). Loški razgledi 1960, str. 37—49.
Spomini na pomembnejše akcije 4. čete Gorenjskega odreda in na osebne doživljanje na območju Ratitovca, Jelovice, okolice Radovljice in Bleda konec 1943 in začetek 1944.
- 232 **Luštek, Miroslav: Usodni dnevi pred 19 leti.** Iz priprav na oboroženo vstajo slovenskega naroda, Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1960, št. 170.
Oris priprav za oborožen upor in prvih akcij leta 1941.
- 233 **Luštek, Miroslav: Občasna razstava »Okupatorjevi zapori in taborišča« v Muzeju narodne osvoboditve.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 355—360.
Ob prikazu razstave posega pisec tudi na dogodke, ki so bili med vojno povezani s predmeti ali okoljem, ki jih je prikazovala razstava.
- 234 **[Luštek Miroslav]: Partizanski položaj in čini.** Koledar za učence višjih razredov osnovnih šol za šolsko leto 1960—1961, Ljubljana 1960, str. 73—74.
- 235 **Lužar, Jože: Minerec Zvonko o Prvem maju v partizanih.** Dolenjski list, Novo mesto 28. IV. 1960, št. 17—18.
Zapis pripovedovanja Toneta Drečnika o njegovem življenju v minerskemvodu Istrskega odreda ter praznovanje 1. maja 1944 v okolici Gornjih Vrem.

M

- 236 **Maclean, Fitzroy: Osobodilna borba Jugoslavije.** Prosveta, Chicago 10. VI. 1960, št. 115 — 30. XII. 1960, št. 254.
Širok pregled NOB v Jugoslaviji, ki poleg nekaterih detajlov kaže predvsem splošni razvoj NOB v Jugoslaviji. Pisec upošteva pri tem tudi vlogo reakcije in vpliv zunanjih sil.
- 237 **M[áčěk], T[ilka]: Kako smo partizanili leta 1941.** Borec 1960, št. 7—8, str. 306—308.
Spomini na partizanstvo na Gorenjskem v Nartnikovi skupini, na premike in spopade z Nemci v Udenborštu, na premik v Poljansko dolino in prehod v Ljubljansko pokrajino navembra 1941.
- 238 **[Makuc Karel]: Ne spominjajte me!** Glas Gorenjske, Kranj 16. V. 1960, št. 58.
Zapis pripovedovanja dr. Valerije Strnadove, kako je zdravila partizane v okolici Železnikov.
- 239 **Makuc, K[arel]: Šilo, puška, tovarna.** Reporterjevi zapiski iz Žirov in okolice. Glas Gorenjske, Kranj 2. VII. 1960, št. 78.
Utrinki o narodnoosvobodilnem gibanju v Žireh in okolici v letu 1944, predvsem o nemškem in domobranskem terorju.
- 240 **[Maku]c, [Karé]l: Ko je na Bledu ...** Glas Gorenjske, Kranj 9. VII. 1960, št. 80.
Članek govori o trosilni akciji na Bledu sredi julija 1941.
- 241 **[Makuc Karel]: Bila sem na lepaku.** Glas Gorenjske, Kranj 13. VII. 1960, št. 82.
Zapis pripovedovanja Francke Poljanec o zaporih v Begunjah.
- 242 **[Makuc Karel]: Naj zvedo otroci ...** Ob obisku dr. Janeza Gerčarja pred izdajo spominov »Mučeniške Begunje«. Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1960, št. 85.
Pisec razkriva ob razgovoru z dr. Gerčarjem vire za njegovo knjigo »Mučeniške Begunje«.
- 243 **Makuc, Karel: Ob petnajstletnici osvoboditve, ko je šlo za 598 življenj.** Glas Gorenjske, Kranj 16. VII. 1960, št. 85.
Članek prikazuje, kako je kokrški odred v začetku maja 1945 osvobodil Begunje.
- 244 **[Makuc Karel]-Marel: »Ne zaupam vsakemu«.** Ob volitvah v prve narodnoosvobodilne odbore. Glas Gorenjske, Kranj 26. XI. 1960, št. 138.
Reportaža o volitvah v NOO v okolici Cerknega na Primorskem.
- 245 **Marčun, Franc: Streljanje talcev.** Tržiški vestnik, Tržič 8. IX. 1960, št. 17.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na nemško streljanje talcev.
- 246 **M[arinčič, I[vo]: Kaj smo doživeli v Iserniji po kapitulaciji Italije.** Borec 1960, št. 5, str. 226.
Spomini na življenje v taborišču Iserniji v Južni Italiji in zavezniško bombardiranje mesta in ceste.

- 247 **Markovič, Dragan in Bosiljčić, Slobodan: Moša Pijade.** Kratak življenjepis. Ljubljana 1960. Izd. CZ. Strani 201.
- V orisu življenja M. P. sta pisca obdelala tudi dobo, ki se nanaša na NOB (str. 106—177). Od tega orisa se na Slovenijo posebej nanašajo strani 164—177. V tem delu prikazujeta pisca Moševo delovanje, ko je kot član AVNOJ prišel v Slovenijo pozimi 1944 in ostal na Rogu do aprila 1944. Pisca prikazujeta, kako se je Moša na Rogu bavil s problemi zakonodaje za novo Jugoslavijo. Knjiga je prevod iz srbohrvaščine.
- 248 **Marolt, Slavko: Bil sem v taborišču za otroke.** Pionirski list 20. IV. 1960, št. 30.
- Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisani spomini na življenje v otroškem taborišču ob Muri na Štajerskem.
- 249 **Marolt, Slavko: Sporočilo iz Oswiecima.** Inv. vestnik 7. V. 1960, št. 10.
- Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču v Auschwitzu.
- 250 **Marolt, Slavko: V izgnanstvu.** Inv. vestnik 2. VII. 1960, št. 14.
- Spomini na življenje v otroškem taborišču Himmelberg na Bavarskem.
- 251 **Marolt, Slavko: Mladost brez iluzij.** Celjski tednik, Celje 19. VIII. 1960, št. 33 — 14. X. 1960, št. 41.
- Prikaz življenja otrok, ki so jih Nemci odvzeli staršem in odpeljali v svoja taborišča: najprej v Frohnleiten na Štajerskem, nato na Himmelberg na Bavarskem, kjer so otroci že izražali svojo upornost na različne načine, od tam so jih preselili zopet drugam delno v Seligenporten. Pisec prikazuje življenje v taboriščih, odnos Nemcev do ujetnikov in zapornikov različnih narodov. Za zaključek prikaže še taborišče Ilsenburg in osvoboditev.
- 252 **Maršič, Alojz: Delo OF v Primožih.** Novice, Kočevje 2. VII. 1960, št. 27.
- Članek prikazuje, kako so v Primožih pri Kočevski Reki delali za OF in partizane v letih 1941 in 1942.
- 253 **Maučec, Matilda: Lackov odred.** Kronika 1960, št. 3, str. 141—149.
- Na temelju memoarskega gradiva in literature napisan razvoj Lackovega odreda od ustanovitve septembra 1944 preko operacij na Pohorju in Kozjaku do osvoboditve.
- 254 **[Medle Franc]: »Bil sem v Dakijevi četi«.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.
- Utrinki pripovedovanja o življenju v partizanskih enotah.
- 255 **Meglič, Jožefa: Odlomek iz boja za pravice delovnega ljudstva.** Tržiški vestnik, Tržič 20. X. 1960, št. 20.
- Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini o nemškem napadu na partizansko taborišče pri Tržiču.
- 256 **Mehle, Janko: Napada na Drvar ne bom pozabil.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 171—179.
- Spomini na pot slovenske patrulje v Drvar, na napad nemških letalcev na vrhovni štab in rešitev.

- 257 [Mejak Mitja] m. m.: **Stanko Vuk: »Zemlja na zahodu«**. Naša žena 1960, št. 1, str. 16—17.
- V poročilo o knjigi Stanka Vuka je vključen tudi njegov življenjepis v dobi NOB.
- 258 **Meško, Fr. Ksaver: Sele**. Koroški fužinar, Ravne 15. VIII. 1960, št. 7-12, str. 33—34.
- Pod poglavjem »Grob mučenicov« prikazuje pisec, kako so Nemci 12. januarja 1945 pobili sedem Slovencev in so jih partizani pokopali pri Sv. Neži nad Slovenjim Gradcem.
- 259 **Meško, Jakob: Jurišači**. Pionirski list 15. I. 1960, št. 18.
- Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« razlaga pisec najprej pojem prehodnikov v partizanskih enotah, nato pa ocenjevanje borbenih kvalifikacij pri jurišačih.
- 260 **Meško, Jakob: V snegu**. Pionirski list 18. III. 1960, št. 25.
- Pod rubriko »Partizani pripovedujejo«, opisuje pisec, kako so šercerjevci živeli v Mozirskih planinah marca 1945.
- 261 **M[iklavec] C[iril]: Bunker na Miheličevem vrhu**. Inv. vestnik 27. II. 1960, št. 5.
- Spomini na težave ob nemškem stikanju za partizani v hiši Antona Ovčarja na Miheličevem vrhu na Pohorju.
- 262 **M[iklavec] C[iril]: Prvi partizanski napad na Ribnico na Pohorju**. Inv. vestnik 7. V. 1960, št. 10.
- Reportaža o partizanskem napadu na Ribnico na Pohorju 12. avgusta 1941.
- 263 **M[iklavec] C[iril]: Partizanski pohod na Pohorje**. Inv. vestnik 19. XI. 1960, št. 24.
- Spomini na boje tomšičevcev na Pohorju 1944, pri Šoštanju in pri Šmartnem ob Paki.
- 264 **[Miklavčič Maks]: Franc Fister**. Družina, december 1960, št. 12, str. 8.
- Kratka biografija župnika v Bohinjski srednji vasi. Prikazuje tudi dobo NOB, ko je bil župnik v Osilnici in v italijanskih zaporih ter naposled pri jugoslovanskih vojnih oblasteh v Bariju.
- 265 **[Miklič Marija]: »Ljubljana 1941—1945«**. Zasavski tednik, Trbovlje 6. IV. 1960, št. 15.
- Kratek oris glavnih potez osvobodilnega gibanja v Ljubljani po nalogi dijakinje 5. letnika učiteljšča.
- 266 **Mikuž, Metod: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji**. — I. knjiga. Ljubljana 1960, izd. CZ. Strani 449 + [XXIV] strani fotografij in fotokopij + 1 zemljevid.
- Na temelju arhivskih virov in literature napisana zgodovina NOB v Sloveniji v letu 1941 do pomladi 1942. Opisani čas je pisec razdelil v štiri faze: v oris okupacije in razdelitve okupiranega ozemlja, v ustanovitev OF in začetke oboroženega boja, v čas »države v državi« in nato še priprave za pomladanski zalet NOB v letu 1942.

- 267 [Mikuž Metod] Mkž: Rožman Gregorij... SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 152.
Kratka biografija s prikazom Rožmanove politike med okupacijo.
- 268 [Mikuž Metod] Mkž: Rupnik Leon... SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 169.
Kratka biografija italijanskega in nemškega kolaboracionista in kontra-revolucionarja L. R.
- 269 [Milič Tone]: »Bili smo borci Prve proletarske...« Večer, Maribor 22. XII. 1960, št. 297.
Intervju s tremi udeleženci prvih borb Prve proletarske brigade. Posebej na slovensko četo v Srbiji se nanaša intervju s Tonetom Mikličem.
- 270 [Milovanović Nikola]: Vojaški puč in 27. marec 1941. TT 27. VII. 1960, št. 50 — 25. XI. 1960, št. 47.
Članek razkriva ozadje pučistične dejavnosti ob 27. marcu 1941, ameriško in angleško aktivnost za odpor proti Hitlerju, povezavo ameriške in angleške obveščevalne s pučisti, kako je puč potekel, množične demonstracije svobodoljubnih Beograjčanov in delo Komunistične partije v tistih dneh ter odziv v Sloveniji in v svetu.
- 271 [Milovanović Nikola]: Od pučistične vlade do kairske vlade. TT 30. XI. 1960, št. 48 — 28. XII. 1960, št. 52.
Članek prikazuje politiko Simovićeve vlade po prevzemu oblasti, njen odnos do Nemčije in Italije, pa tudi odnos Nemčije in Italije do nje, Paveličeve poslanice Hrvatom, odnose v sami vladi, zlasti stališča Kulovca in Mačka ter stike z Angleži in Amerikanci za potrebno pomoč v primeru vojne.
- 272 Mirtič, Franček: V obroču tridesetih. Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 59—68.
Spomini na aktivistično delo v Prekmurju in na boj z Madžari.
- 273 Mislinjska dolina v praznovanju. Delo 21. VIII. 1960, št. 228.
Začetni del članka se na kratko ozira tudi na usodo doline v dobi NOB.
- 274 M[išica] M[iha]: Kako je VII. korpus NOV in POJ uporabljal artilerijo. Glasnik ZROP, september-oktober 1960, št. 7-8, str. 9—11.
Pisec prikazuje specifične naloge, pri katerih so partizani uporabljali artilerijo in načine kako so jo uporabljali.
- 275 Mišič, Viljem: Napadi partizanskih enot na komunikacije na Štajerskem. Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 83—84.
Spomini na odmetavanje zavezniškega materiala na Roglo in nato na napade na železniške proge, zlasti na porušenje viadukta pri Gornjem Doliču in tunela v bližini leta 1944.
- 276 Mohorič, Ivan: Predilnica med vojno 1941—1945. [V knjigi] Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču. Nastanek, razvoj in delo 1885—1960, Trzič 1960, izd. BPT Trzič, str. 284—300.
Pod gornjim poglavjem je pisec prikazal prehod tržiške predilnice pod nemško okupacijsko oblastjo, njen gmotni položaj, nato okupacijski pri-

tisk na delavstvo, odhod v partizane in partizanske akcije na tovarniške obrate ter širjenje narodnoosvobodilnega gibanja med predilniškim delavstvom.

- 277 **Mravlje, Ivanka: Bunkerji.** Tržiški vestnik, Tržič 28. I. 1960, št. 2.
Zapis otroške impresije o vojnih dogodkih na Gorjancih pod rubriko »Otroci o NOB«.
- 278 **Mrzel, L[udvik]: K članku o Ivanu Robu.** Jezik in slovstvo 1959/60, št. 5, str. 155.
Pisec popravlja in delno dopolnjuje izvajanja Viktorja Smoleja v članku o Ivanu Robu pod naslovom »Kdor za domovino umre, je živel dovolj« v prvi številki istega letnika revije Jezik in slovstvo.
- 279 **Müller, Rajko-Aci: Napad na Dob.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 301—306.
Spomini na osvojitve fašistične postojanke Dob proti koncu 1942.
- 280 **[Muser Erna] Msr: Samsa Mara...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 198—199.
Biografija aktivistke in funkcionarke v ženskih organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja in prosvetnih organih.

N

- 281 **Na povratku z zgodovinskega zasedanja AVNOJ.** Slov. vestnik, Celovec 25. XI. 1960, št. 48.
Spomini na drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu in na povratek skozi Bosno.
- 282 **Ne bomo ju pozabili.** Borec 1960, št. 5, str. 243.
Kratke spominske besede o Venčeslavu Erženu in Ivani Škapinovi.
- 283 **Nešteto Korošcev se ga spominja.** Borec 1960, št. 4, str. 170.
Kratka biografija Miha Sluga po domače Kahovega iz Čemšenika v velikovškem okraju in dela njegove družine v NOB.
- 284 **Novak, Drago: Prva žarišča upora v Prlekiji 1941.** Pomurski vestnik, Murska Sobota 2. VI. 1960, št. 22.
- 285 **[Novšak France]: Matevž Hace: »Komisarjevi zapiski«.** Delo 18. II. 1960, št. 47.
Kratka označitev Hacetove knjige.
- 286 **N[ovšak] F[rance]: Dramatična zgodovina.** Delo 18. X. 1960, št. 286.
Referat o M. M. knjigi »Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v »Sloveniji«.

O

- 287 **Ob odkritju spominske plošče žrtvam iz meseca maja 1945.** Demokracija, Trst-Gorica 15. V. 1960, št. 10.
Z vidika emigrantov prikazane žrtve kolaboracionistov ob koncu vojne na Goriškem.

- 288 **Ob šestdesetletnici pisatelja in pesnika Toneta Seliškarja.** Borec 1960, št. 5, str. 119—121.

V intervjuju prikazuje T. S. na kratko tudi svoje življenje v dobi NOB.

- 289 **Oblak, Jože: Partizanski tisk na Primorskem.** Prim. Novice, Nova Gorica 29. VI. 1960, št. 27 — 27. VII. 1960, št. 31.

Članek prikazuje razmah partizanskega tiska od 1941 dalje. Članek omenja tudi prve tehnike 1941, težišče pripovedovanja pa je na tiskih po kapitulaciji Italije do osvoboditve.

- 290 **Oblak, Marija-Čarni: Partizanske akcije na železnici Zalog—Rakek pod italijansko okupacijo.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 229—263.

Na temelju italijanskih dokumentov in slovenskih memoarskih prispevkov napisana razprava o vlogi »južne« železnice v dobi NOB. Avtorica prikazuje partizanske napade na progo in načine italijanske obrambe na železnici.

- 291 **Ocvirk, Vasja: Za mulo boginje Italije.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 181—188.

V reportažni obliki napisani spomini na turnejo frontnega gledališča VII. korpusa po Brkinih septembra 1944.

- 292 **[Oražem Karel]: »Bodi vedno tam, kjer je gorje«.** Novice, Kočevje 2. VII. 1960, št. 27.

Članek prikazuje delovanje zdravnika dr. Janeza Oražma iz Ribnice za partizane, partizansko saniteto in ljudstvo na Kočevskem od 1941 do osvoboditve.

- 295 **Ostrovška, S. Milica: Kljub vsemu odpor.** Večer, Maribor 4. I. 1960, št. 1 — 4. IV. 1960, št. 79.

Po spominskem gradivu napisan oris narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru in bližnji okolici, v kateri sega zlasti na Pohorje. Casovno obsega dobo od septembra 1944 do osvoboditve.

- 294 **[Ostrovška] Milica Ostrovšek: Samo zvižaja jih je premagala.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 113—125.

Reportaža o ilegalnem delu v Mariboru, izdajah in aretacijah.

- 295 **Ostrovška, Milica: Tih junaštvo Markeljnovе mame.** Borec 1960, št. 7-8, str. 327—329.

Avtorica prikazuje aktivnost Markeljnovе družine za cilje NOB v Mariboru.

- 296 **O[strovška Milica] — K[reft Ivan]: Lik žene — revolucionarke.** Naša žena 1960, št. 2, str. 38.

Članek opisuje življenje in lik Silvire Tomasini. Opis se nanaša tudi na dobo NOB, ko je Tomasinijeva živela v Kosovski Mitrovici in bila tam ustreljena 1942.

- 297 **P. V.: Na klic Partije.** Po sledih dokumentov iz prvih dni oborožene vstaje. Komunist 1. VII. 1960, št. 27.
Utrinki iz sovražnih dokumentov o NOB v Jugoslaviji v letu 1941. Vključena je tudi Slovenija.
- 298 **Padli borci in žrtve fašističnega nasilja iz Skopega.** [V knjigi] Skopo 24. julija 1960, str. 14—17.
Kratke biografije padlih domačinov v Skopem med NOB: dr. Vladimirja Žvaba-Nikolaja, Rudolfa Živca-Krpana, Stanislava Krstana, Metoda Živca, Alojza Uleta, Franca Guliča in Maksa Žezline.
- 299 **P[agon] A[ndrej]-Ogarev: Partizanka Ana Marija ali »goriški Daki«, kot so jo imenovali sovražniki.** Borec 1960, št. 5, str. 105—107.
Oris primorske borke Ane Marije Pervanje-Bavec in nekaj njenih doživljajev: izdelovanje peklenskih strojev, boj na Golobarju, rešitev pri Žagi, snidenje z brati in starši.
- 300 **P[agon] A[ndrej]-Ogarev: »Kdor bo kdaj stopil v to samoto, naj se zamisli ...«.** Borec 1960, št. 9, str. 381—385.
Pisec prikazuje začetke tiskanja partizanskega dnevnika, nastanek tiskarne »Slovenije« (»Julij 63«), razmah dela, oskrbovanje s potrebnim materialom, karavlo P-8 in spomine Mimice Bergman na delo v tiskarni.
- 301 **P[agon] A[ndrej]-Ogarev: Težka, težka črna vrata kopske jetnišnice so se odprla.** Borec 1960, št. 10, str. 416—420.
Članek prikazuje kopske zapore, akcijo prvega bataljona istrske brigade za osvoboditev zapornikov, čas kapitulacije Italije, umik iz Kopra in boje z Nemci.
- 302 **Pavlin, Mile: Moč avtosugestije.** Inv. vestnik 30. I. 1960, št. 5.
Pisec na reportažen način prikazuje, kako so novinci preživljali ognjeni krst v partizanih.
- 303 **P[avlin], M[ile]: Pogovor z »večnim mladeničem«.** Borec 1960, št. 2, str. 67—68.
Oris življenja partijskega delavca Antona Ukmarja s Proseka pri Trstu. Na dobo NOB se članek nanaša le na koncu, ko govori o Ukmarjevem delu med francoskimi partizani in v Italiji pred osvoboditvijo.
- 304 **P[avlin], M[ile]: Površnost.** Borec 1960, št. 2, str. 89.
Pisec kritizira slovenski del orisa NOB v knjigi »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, ki jo je izdal Vojno istoriski institut JNA.
- 305 **Pavlin, Mile: Spet: Moč avtosugestije.** Inv. vestnik 9. IV. 1960, št. 8.
Spomini na doživljaje, ko je partizan mislil, da je bil ranjen.
- 306 **Pavlin, Mile: Presenečenje.** Inv. vestnik 23. IV. 1960, št. 9.
Reportaža o napadu partizanskih letal na »junkerse« na ljubljanskem letališču 1945.

- 307 **Pavlin, Mile:** »Na Ljubeljski cesti je bila nepopisna zmešnjava«. Borec 1960, št. 5, str. 205—205.

Po pripovedovanju različnih očitvidcev opisan beg okupatorskih sodelavcev skozi Tržič v zadnjih dneh pred osvoboditvijo.

- 308 **Pavlin, Mile:** **Po sledovih desanta na Drvar.** Borec 1960, št. 5, str. 216—219.

Pisec prikazuje na temelju podatkov v drvarskem muzeju, kaj je nemška obveščevalna dognala med vojno o Titu in kako so potekle nemške operacije v Drvarju maja 1944.

- 309 **P[avlin], M[ile]:** »Pohod II. grupe odredov na Štajersko. Borec 1960, št. 5, str. 234.

Pisec kritizira način pisanja omenjene naslovne knjige.

- 310 **[Pavlin Mile]:** **Priskrbel si je orožje.** Borec 1960, št. 6, str. 296.

Pisec prikazuje, kako je mladinec v kinu izmaknil pištolo italijanskemu vojaku in jo odnesel.

- 311 **[Pavlin Mile]:** **Spomini na prve akcije.** Borec 1960, št. 7-8, str. 304—306.

Zapis pripovedovanja Tončka Dežmana o njegovem delu v SKOJ pred vojno, o delu preden je odšel v partizane, kako so ga iskali gestapovci in nato še o prvih tednih v partizanih na Jelovici v avgustu 1941.

- 312 **Pavlin, Mile:** **S topografsko ekipo po Jelovici.** Borec 1960, št. 7-8, str. 313—316.

Utrinki o življenju, bojih in postojankah na Jelovici med NOB.

- 313 **Pavlin, Mile:** **Bihač in Jajce.** Borec 1960, št. 11, str. 458—460.

Ob navajanju muzejskih predmetov, se pisec dotika tudi nekaterih pomembnejših zgodovinskih dejstev, ki so povezana z zasedanji.

- 314 **P[avlin], M[ile]:** **Od Beograda do Przemysla.** Borec 1960, št. 11, str. 476—477.

Zapis pripovedovanja Sava Poljanca o sodelovanju s partizani na Slovaškem.

- 315 **P[avlin], M[ile]:** **Topografija NOB v Poljanski dolini.** Borec 1960, št. 11, str. 497—498.

Kritične pripombe k ciklostirani izdaji »Gradiva za topografijo NOB«, ki obravnava Poljansko dolino na Gorenjskem.

- 316 **Pavlin, Mile:** **Pokošeno cvetje.** Rodna gruda, november 1960, str. 257—258 in Inv. vestnik 3. XII. 1960, št. 25.

Pisec prikazuje strahote domobranskega pokola v Žužemberku 5. VIII. 1944.

- 317 **[Pavlin Mile]en:** **Z obiska v koroški partizanski hiši.** Borec 1960, št. 12, str. 508—509.

Oris družine Mikulovih v Rutah (severno od Podkorena) in njihovega sodelovanja v NOB.

- 318 **[Pavlin Mile]:** **Pomagala sta jim iznajdljivost in pogum.** Borec 1960, št. 12, str. 526—527.

Pisec opisuje dva primera, ko sta iz Begunj pobegnili dva jetnika, Franc Mali z Golnika in še nekdo sicer neimenovani Franc. Oba sta pobegnili 1944.

- 319 **P[avlin], M[ile]: Milan Guček: Počakaj do prihodnje pomladi.** Borec 1960, št. 12, str. 538.
 Poskus vrednotenja Gučkove knjige, ki se v periodi od spomladi 1943 do konca 1944 v glavnem nanaša na Primorsko.
- 320 **Pavlovič, Miloš: Kaj je moj oče preživel v partizanih.** Tržiški vestnik, Tržič 8. IX. 1960, št. 17.
 Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani drobci o partizanskih pohodih. Na Slovenijo se nanaša samo na koncu prispevka.
- 321 **P[enič], L[ojze]: Eichmann in Slovenci. Ali je bil zločinec Eichmann leta 1943 tudi v Mariboru.** 7 dni, Maribor 26. VIII. 1960, št. 34.
 Pisec prikazuje izselitvene valove in Eichmannovo povezanost z deportacijo Slovencev iz Štajerske v letu 1941.
- 322 **Pernuš, Marija: Napad na nemške kamione.** Tržiški vestnik, Tržič 22. IX. 1960, št. 18.
 Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na partizanski napad na Nemce nad vasjo Paloviče pod Dobrčo in posledice.
- 323 **Perat [Just]: Napad na letališče Belvedere pri Udinah.** Glasnik ZROP, januar 1960, št. 1, str. 5—6.
 Pisec prikazuje akcijo 2. bataljona BBO, ki je pod vodstvom Marka Redelghija sredi marca 1944 uničil 9 nemških letal pri Udinah.
- 324 **Perat, [Just]: IX. korpus — naš ponos.** [V brošuri] Partizanski tabor Lokve—Čepovan, okraj Gorica, 15 let osvoboditve, na Lokvah 1960, izd. Pripravljalni odbor za organizacijo »Partizanskega tabora« na Lokvah, str. 3—4.
 Kratek pregled nekaj dejstev partizanskega razvoja na Primorskem do konca 1943 in nato še IX. korpusa.
- 325 **Pertl, Erman: 40 let mariborskega oddelka za kožne in spolne bolezni.** Zdravstveni vestnik 1960, št. 6, str. 170—173.
 Pisec v članku prikazuje usodo navedenega oddelka tudi v dobi vojne.
- 326 **Pet simboličnih plamenic.** Večer, Maribor 28. XI. 1960, št. 278 [priloga].
 Kratek prikaz z zasedanja AVNOJ, kako je prišlo do Titovega naslova maršal, do novega grba in Mošinih poskusov napisati novo himno.
- 327 **[Petejan Bruno]-bp: Osvoboditev so dočakali v tiskarni pripravljeni.** Ob 15-letnici osvoboditve Maribora. Grafičar, Maribor 15. V. 1960, št. 2, str. 1—2.
 Prikaz osvoboditve Maribora in tiskanje prvega lista v mariborski tiskarni.
- 328 **[Peternel Branko]-pb-: Vinica praznuje.** Dolenjski list, Novo mesto 20. X. 1960, št. 42.
 Pod poglavjem »Vinica — leta 1943« se pisec dotika dogodkov Vinice 1943, to je nemškega in ustaškega napada.
- 329 **Pezdir, Vasilija: Kurirček Andrejec.** Tržiški vestnik, Tržič 20. X. 1960, št. 20.
 Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje o mladih kurirjih.

- 330 **Piščanec, Rudi:** Delavsko gibanje v Rušah. Ruški delavec, Ruše 1960, št. 1, str. 10—11 in št. 2, str. 10—11.
Kratek oris začetkov NOB v Rušah v letih 1941 in 1942.
- 331 **Piščanec, Rudi:** Ruška mladina pred in med vojno. Ruški delavec, Ruše 1960, št. 4, str. 18—19.
- 332 **Pirkovič, Ivo:** Iz vojnega dnevnika. Dolenjski list, Novo mesto 8. I. 1960, št. 1 — 17. II. 1960, št. 6—7.
Drobni zapiski iz opazovanj in razgovorov z ljudmi, ki so avtorja obiskovali. Zapiski se nanašajo na partizane, domobrance, Nemce, na vojaško in civilno življenje na območju, s katerega so bili ljudje, ki so avtorju pripovedovali o dogodkih. V glavnem se nanašajo na Dolenjsko in Notranjsko.
- 333 **Pirkovič, Ivo:** Gorjanski bataljon — malo drugače. Borec 1960, št. 10, str. 425—428.
Pisec popravlja podatke o gorjanskem bataljonu v Ljubljanskem dnevniku z dne 2. julija 1960.
- 334 **Planinc, Miro:** Težki vod. Loški razgledi 1960, str. 56—59.
Reportaža o boju mitraljezkega voda Škofjeloškega odreda z domobranci pred Zelezniki januarja 1945.
- 335 **Podlogar, Rudi:** Slovenska reakcija v času NOB. Novice, Kočevje 9. I. 1960, št. 2.
Kratek oris dejavnosti belogardistov in plavogardistov na Kočevskem v dobi italijanske okupacije ter utrinek iz razvoja domobrancev na Kočevskem.
- 336 **Podlogar, Rudi:** Oborožena vstaja je rešila naše narode! Novice, Kočevje 16. I. 1960, št. 3.
Avtor prikazuje vlogo KPJ v uporabi proti okupatorju in italijanske nasetlitvene načrte na Kočevskem.
- 337 **Podobnik, Jože:** Njune žrtve. Viharni časi, Spomini na partizansko leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 69—78.
Zapis pripovedovanja Ane Pavlinove iz Orehka pri Kranju, kako je v taborišču rešila in nato skrbela za židovskega otroka.
- 338 **Pogačnik, dr. Frido:** Na Razpotju. (Ob 20-letnici pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu, dne 25. marca 1941) Zbornik — Koledar svobodne Slovenije 1961, Buenos Aires [1960], str. 51—51.
Pisec prikazuje prvenstveno zunanje politične vplive na razvoj jugoslovanskih odnosov pred vojno do 27. marca 1941. Slovincév se posebej dotika v poglavju »Slovinci v tej krizi« na str. 49—51, kjer z vidika emigrantov prikazuje in opravičuje politiko slovenskih predstavnikov v kritičnih dneh v zvezi s 27. marcem.
- 339 **Pogovor s književnikom Francetom Bevkom.** Borec 1960, št. 11, str. 466—467.
Zapis intervjuja s pisateljem ob njegovi sedemdesetletnici. Delno se nanaša tudi na čas NOB.

- 340 **Polič, Radko: Žita zorijo.** Zapis osvobodilnega boja v stiškem in kočevskem okrožju 1942—1943. Čudežna pomlad. II. del. Ljubljana 1960. Izd. »Borec«. Strani 182. 8°.
- V prvi polovici pripoveduje pisec spomine na aktivistično delo v stiškem okrožju po roški ofenzivi. Pojasnjuje način dela, težave s porajajočo se belo gardo, zraven pa tesno povezanost z enotami NOV. V drugem delu prikazuje enako delo na Kočevskem na območju kočevskega okrožja do kapitulacije Italije 8. septembra 1943.
- 341 **Popović, Dobrivoje: Obiskali smo »tovarno smrti«.** Borec 1960, št. 7-8, str. 321 do 324.
- Prikaz taborišča v Mathausnu.
- 342 **Popović, Lójze: Gladovna stavka v Firenci.** Borec 1960, št. 2, str. 71—72.
- Spomini na zapore v Firenci poleti 1942.
- 343 **Praprotnik, Jelka: Prva selitev Slovencev.** Tržiški vestnik, Tržič 3. XI. 1960, št. 21.
- Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje Jožefe Muzik o nem. izselitvi iz Kovorja preko Šentvida v Srbijo in življenje tam v letu 1941.
- 343a **Predan, Drago: Gomilsko za okupacije.** [V knjigi] 150 let šole na Gomilskem, [Gomilsko] 1960, izd. pripravljali odbor za proslavo 150-letnice šole na Gomilskem, str. 15—21.
- Pisec prikazuje usodo Gomilskega v dobi okupacije, nastop nemške vlade, Kajuhovo začasno bivanje v Grajski vasi, začetke partizanstva, njihove akcije (proti Cmaku, na Creti, akcije 1944), žrtve med Gomljani in organizacijo OF.
- 344 **P[relog] F[ranc]: Naši fantje v Zagorski brigadi.** Ptujski tednik, Ptuj 5. VIII. 1960, št. 31.
- Prikaz akcije hrvatskih in slovenskih partizanov poleti 1944 za pridobitev oblek in hrvatsko-slovenskih stikov med ptujskim okrajem in Hrvatskim Zagorjem.
- 345 **[Prešeren Pepca]: Jubilej Valvazorjeve mame.** Borec 1960, št. 1, str. 44.
- Življenjepis partizanske sodelavke na Gorenjskem Kristine Pečarjeve.
- 346 **Pretnar, dr. Jože: Ilegalno delo med okupacijo.** Planinski vestnik 1960, št. 12, str. 583—587.
- Spomini na ilegalno delo in pomoč partizanom v okviru Planinskega društva v okupirani Ljubljani.
- 347 **Pri nas je bilo vojne konec 15. maja leta 1945.** Tovariš 1. V. 1960, št. 17, str. 6—7.
- Obris zaključnih operacij jugoslovanske vojske na slovenskih tleh.
- 348 **P[rušnik], K[arl]: Ob smrti koroškega partizana.** Inv. vestnik 27. II. 1960, št. 5.
- Oris Miha Sluga iz Kahove družine na Remšniku pri Železni Kapli in njegove usode v partizanih.

- 349 **Prušnik Karl:** Tri naše obletnice. Koledar Slovenske Koroške 1961, Celovec [1960], str. 38—43.

Kratka omemba važnejših dogodkov NOB na Koroškem.

- 350 **Prvo srečanje s Francetom M[očnikom].** Prim. novice, Nova Gorica 5. X. 1960, št. 41.

Kratka biografija Franca Pajntarja-Močnika in prikaz njegove usode, potem ko so ga ranili Italijani na bivši jugoslovansko-italijanski meji.

- 351 **Pušenjak, Rado:** April 1944 v Cezanjevcih. Pom. vestnik, Mur. Sobota 14. IV. 1960, št. 15.

Pisec prikazuje štiri dogodke, junaško smrt Janka Ribiča, nemški napad na Ribičev mlin, napad na partizane v Veličanah in streljanje talcev pri Ribičevem mlinu.

- 352 **Pušenjak, Rado:** Sam proti krdelu gestapovcev. Borec 1960, št. 6, str. 269—271, in Ptujski tednik, Ptuj 22. VII. 1960, št. 29.

Oris aktivista in partizanskega borca Janka Ribiča iz Cezanjevcev, njegovega bega v boju z Nemci in nato smrti v Vogričevcih leta 1944.

- 353 **Pušenjak, Rado:** »Živega me ne bodo dobili!« Junaška borba mladince Janka Ribiča z gestapovci: 7 dni, Maribor 21. VII. 1960, št. 29.

Oris mladince in njegovega junaškega zadržanja v Vogričevcih do smrti aprila 1944.

- 354 **Pušenjak, Rado:** Srečanje s kozaki. Viharni časi, Spomini na partizanska leta, II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 189—195.

V reportažni obliki napisani spomini na boj s Kozaki v Logarovcih februarja 1945.

- 355 **Puškarović, Aleksander:** Bil sem kurir. Tržiški vestnik, Tržič 2. VI. 1960, št. 10.

Pod rubriko »Otroci o NOB« orisana zgodba kurirja Šercerjeve brigade, kako se je rešil iz nemške zasede.

R

- 356 **Radenšek — Skubic — Senica — Lampič — Sušteršič:** Spomini na politično delo v signalni delavnici v Ljubljani. Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 85—88.

Spomini na predvojno delo Komunistične partije v signalni delavnici in nato na vojno dobo, kakšna sabotažna dela so opravljali, o deležu, ki so ga dali partizanom, o prenašanju orožja in aretacijah izdanih ljudi.

- 357 **Rakovec, Marjetka:** Naše prve žrtve. Tržiški vestnik, Tržič 30. VI. 1960, št. 12.

Pod poglavjem »Otroci o NOB« napisan prikaz tragedije dela kranjske čete pod Storžičem.

- 358 **Ravbar, Alojz:** Diverzantska akcija v Anhovem. Borec 1960, št. 3, str. 117—118.

Prikaz akcije čete briškega VOS, kako je januarja 1944 s peklenskimi stroji poškodovala 7 strojev v anhovski cementarni.

- 559 **Ravbar, Alojz: Ranjenec:** Inv. vestnik 18. VI. 1960, št. 15.
Reportaža o raztrgancu, ki je »ranjen« iskal bolnico pri Tatermanu na Golem.
- 560 **Ravbar, Alojz: Pogovor s staro aktivistko.** Borec 1960, št. 10, str. 433—434.
Zapis pripovedovanja Justine Zlobčeve-Save o aktivističnem delu na Krasu.
- 561 **Ravbar, Miroslav - Janež, Stanko: Pregled jugoslovanskih književnosti.** Mari-bor 1960. Izd. Obzorja. Strani 606, 8°.
Pisca knjige vključujeta v pregled tudi pisatelje med NOB. Toda v sloven-skem delu izrecno prikazujeta kot pesnika NOB le Mateja Bora in Kajuha na straneh 527 do 531, medtem ko se Kljusovega Joža kot prozaista le do-takneta.
- 562 **Ravnikar, Tone . . .** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 52.
Kratka biografija zdravstvenega delavca.
- 563 **Ravnikar, dr. Tone: Primarij dr. Anton Cizelj umrl 15. IX. 1960.** Zdravstveni vestnik 1960, št. 9-10, str. 311—312.
Življenjepis zdravnika, ki vključuje tudi dobo NOB.
- 564 **Razinger, Majda: Začetek organizacije OF in partizanstva v Lešah.** Tržiški vestnik, Tržič 14. I. 1960, št. 1.
- 565 **Ražem, dr. Joahim: Bombardiranje mesta Isernie.** [Iz spominov interniranca.] Prim. dnevnik, Trst 6. XI. 1960, št. 266 — 11. XI. 1970, št. 270.
Avtor prikazuje življenje v italijanskem taborišču, nato pa še ameriško bombardiranje Isernije- in posledice v kraju ter med interniranci.
- 566 **Regent, Ivan: Poglavlja iz boja za socializem. II.** Ljubljana 1960. Izd. CZ. Stra-ni 375, 8°.
Na straneh 337 do 365 ponatiskuje avtor svoje propagandne sestavke v Sovjetski zvezi, ki jih je govoril ali napisal za cilje narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji.
- 567 **Rejec, Franc-Kuhar: Prva akcija — prvi uspeh.** Slov. Jadran, Koper 22. I. 1960, št. 4.
Spomini na boj 5. trnovske čete z Italijani pri Gorenji Tribuši januarja 1945.
- 568 **Rejec, Franc-[Kuhar] Prvi partizanski sli na Primorskem.** Slov. Jadran, Koper 11. XI. 1960, št. 46.
Prikaz kurirske karavle na Primorskem P 3 ali »Tarzanove džungle«, kakor so jo kurirji označevali po prvem komandirju Niku Šturmu-Tarzanu iz Senožeč.
- 569 **Remic, Irena: Še vedno se spominjajo.** Tržiški vestnik, Tržič 11. II. 1960, št. 5.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na nemški zločin, ko so Nemci zaklali vpricho otrok mater, ki je pomagala partizanom.

- 370 **Ribnikar, Milena: Med okupacijo v Kovorju.** Tržiški vestnik, Tržič 16. VI. 1960, št. 11.

Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na življenje v Kovorju med okupacijo, na Petra Blažiča in na streljanje talcev na Martinkovi njivi.

- 371 **Ribnikar, Tone: Zgodba o hrabrem partizanu Milanu Cizlju.** Tržiški vestnik, Tržič 2. VI. 1960, št. 10.

- 372 **Rihteršič, Tone: Na Mošenjski planini.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 19—27.

V reportažni obliki napisani spomini na boj z Nemci pri koči na Mošenjski planini 13. januarja 1942 po umiku od Dražgoš.

- 373 **Robida, Drago: Rešili so ji življenje.** [Po pripovedovanju prvoborca Poteko Vinka-Ruda]. Pionirski list 23. III. 1960, št. 26.

Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« zapisana reportaža o reševanju otroka, katerega mater, ki je stanovala nad Zabukovico, so hoteli Nemci dobiti v roke.

- 374 **Rogers, dr. Lindsay: Srečanje s Titom.** — »Preveč ste prijazni s partizani...« Noč v Snežniškem gradu. Borec 1960, št. 11, str. 461—465.

Trije odlomki iz avtorjeve knjige »Guerilski kirurg«. Zadnji se nanaša na doživetja v Sloveniji.

- 375 **Rojc, Jože-Džimi: Skojevec v partizanih.** Zbornik Počitniške zveze 1960, izd. Glavni odbor Slovenije, str. 21—28.

Spomini na prve doživljanje v partizanih, srečanje z Nemci in domobranci v okolici Dolenjskih Toplic jeseni 1944.

- 376 **Rojc, Jože-Džimi: Kočevski Rog.** Zbornik Počitniške zveze 1960, izd. Glavni odbor Slovenije, str. 102—105.

Spomini na potovanje s kurirji iz Primorske do prvega bataljona prve brigade VDV poleti 1944.

- 377 **[Rojc Vida]: Spomini na narodnoosvobodilni boj.** Ptujski tednik, Ptuj, 8. I. 1960, št. 1 — 5. II. 1960, št. 5.

Po pripovedovanju predvsem Alojza Loyrenčiča napisani spomini na zlom Jugoslavije 1941, na začetke nacistične vlade v Ptuj, na Lacka in njegove sodelavce, na gestapovsko aretacijo, zapore v Ptuj in Borlu. Obširno govori o Lackovem delu, boju pri Mostju in izdaji. Razen o Lacku govori obširno še o Osolniku in Krambergerju.

- 378 **[Rojc Vida]: Markovčani in okupator.** Ptujski tednik, Ptuj 12. II. 1960, št. 6 — 13. V. 1960, št. 19.

Po različnih virih napisan historiat zloma stare Jugoslavije v Markovcih pri Ptuj, nemškega režima na občini in delno na Borlu, nato pa razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v prvi fazi do novembra 1943, v drugi fazi pa od tega časa dalje do osvoboditve. Obsežnejši viri za sestavek so poleg nemškega šolskega arhiva predvsem spomini ljudi, ki so delovali v narodnoosvobodilnem gibanju v občini Markovci. Med temi so zapiski Marije Kostanjevec, Lojzeta Strafele, Rudija Ilca in drugih. Med ljudmi, ki so bili na aktivističnem delu v Markovcih omenja članek Lacka, Franca Simo-

niča, Janeza Primožiča in druge. V dobi druge faze govori prispevek tudi o bližnji okolici na severni in južni strani Drave, o odhodu v partizane, o življenju v partizanih in o taborišču v Stražišču.

- 379 R[ojic Vida]: Pisani mozaik izpovedi ptujskih borcev in aktivistov o delu za svobodo. Ptujski tednik, Ptuj 5. VIII. 1960, št. 31.

Odlomki iz pripovedovanj treh aktivistov; Bokša Milena-Boža pripoveduje o Borlu, Franta Komel o življenju v partizanih na Dolenjskem in o drugi grupi odredov, Maks Najbauer pa pripoveduje o aktivističnem delu na Hajdini.

- 380 R[ojic Vida]: Ptujski revolucionarji, uporniki proti okupatorju in kovarji novih dni naše občine. Ptujski tednik, Ptuj 5. VIII. 1960, št. 31.

Članek vključuje seznam ptujskih aktivistov in nato žrtev v NOB.

- 381 Rojic, Vida: Ptuj v boju za lepše dni. [Ptuj] 1960. Izd. Občinski odbor ZB NOV Ptuj, Strani 122 + 1 zemljevid ptujskega okraja. 8°.

Avtorica obdeluje v prvi tretjini knjige predvojno napredno gibanje v ptujskem okraju in naraščanje nacističnega vpliva v zadnjih letih pred vojno. Na dobo NOB se nanaša osrednji del knjige na str. 31—93. Osrednji del je prvenstveno napisan na temelju memoarskih, celo ustnih virov, le v manjši meri na temelju literatüre. Časovno zajema vsa dobo vojne od okupatorjevega vdora v Slovenijo do osvoboditve. Razvija rast osvobodilnega gibanja, organizacijsko mrežo in delo OF, KP in SKOJ. Riše dejavnost Lackove čete in drugih manjših borbenih enot (kurirskih) z Nemci in njihovimi pomočniki četniki in raztrganci, smrt Lacka, Krambergerja, Osojnika. Prikazuje propagandno delavnost v ptujskem okolišu in tehniko v Muretincih. V zaključnem poglavju riše tudi delo in žrtve »Ptujčanov«, ki so delali za cilje NOB izven ptujskega okoliša v ostali Sloveniji ali celo v Jugoslaviji.

- 382 Romanič, Peter: Poljanska dolina ni klonila. Novice, Kočevje 2. IV. 1960, št. 14 — 23. IV. 1960, št. 17.

Pisec opisuje rast narodnoosvobodilnega gibanja v Poljanski dolini ob Kolpi v letih 1941 in 1942. Razvoj delno povezuje z Belo krajino, delno pa s Kočevsko in partizanskimi enotami na Kočevskem.

- 583 R[udolf], B[ranko]: Beg. 7 dni, Maribor 1. VII. 1960, št. 26.

Reportaža o psihičnem trpljenju ljudi, ki so bili obsojeni na smrt, pa ne usmrčeni.

- 384 [Rudolf Ivan]: M. Mikuž: »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji«. Priročnik za mlade aktiviste 1960; št. 8, str. 414—415.

Poskus vrednotenja Mikuževe knjige pod gornjim naslovom.

- 385 Ru[pell], Sl[avko]: Na poti iz italijanskih zaporov se je Suhi ustavil tudi pri nas. Dve knjigi, ki spadata na vsako knjižno polico. Prim. dnevnik, Trst 15. I. 1960, št. 13.

Referat o dveh knjigah, ki jih je izdala Zveza borcev v Ljubljani: Draga Suhega »Zamrežena okna« in Aleksandra Vojinovića: »Ponovno svobodni«. Na zaključku referatov skuša pisec obe knjigi tudi vrednotiti.

- 586 **Ru[pe]l, Sl[avko]: Dve knjigi z vojno tematiko. »Viharni časi«** — Zbirka spominskih črtic — Radko Polič »Čudežna pomlad«. Prim. dnevnik, Trst 4. IX. 1960, št. 212.

Referat o knjigah, ki jih je izdala založba »Borec« v Ljubljani.

S

- 587 **Saje, Franček: J. Mekinda — Pohod II. grupe odredov na Štajersko. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I**, Ljubljana 1960, št. 1, str. 310—328.

Pisec najprej splošno vrednoti Mekindovo knjigo, nato pa v mnogih podrobnostih ocenjuje, popravlja in delno dopolnjuje Mekindove podatke.

- 588 **Saje [Franček]: Race Boris-Žarko...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 2.

Kratka biografija političnega aktivista in delavca v partizanskih tehnikah.

- 589 **Saje [Franček]: Ravbar Franc-Vitez...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 36—37.

Kratka biografija partijskega aktivista, borca in funkcionarja v NOB.

- 590 **Saje [Franček]: Ravnihar Božena-Nataša...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 40.

Kratka biografija aktivistke in nato partizanske zdravstvene delavke.

- 591 **Saje [Franček]: Ravnihar Evgenij-Gregor...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 40.

Kratka biografija vojaškega funkcionarja v partizanih.

- 592 **Saje [Franček]: Razdrih Feliks-Stane...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 52.

Kratka biografija aktivista na Notranjskem in Dolenjskem.

- 593 **Saje [Franček]: Redelong(h)i Marko-Benečan...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 62—63.

Kratka biografija beneškega Slovence, vojaškega funkcionarja v partizanih.

- 594 **Saje [Franček]: Remškar Tine...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 82.

Kratka biografija.

- 595 **Saje [Franček]: Repič Viktor...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 85.

Kratka biografija funkcionarja v osvobodilnem gibanju.

- 596 **Saje [Franček]: Ribič Alojz-Tone...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 95.

Kratka biografija partijskega aktivista.

- 597 **Saje [Franček]: Ribičič Mitja-Ciril...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 95.

Kratka biografija organizatorja partizanskih tehnik in političnega funkcionarja v partizanski vojski.

- 598 **Saje [Franček]: Robek Vinko...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 112—115.

Kratka biografija vojaškega funkcionarja v partizanih.

- 399 **Saje [Franček]: Rojšek Franc-Jaka ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 129.
Kratka biografija vojaškega funkcionarja v partizanih.
- 400 **Saje [Franček]: Rozman Franc-Stane ...** SBL, zvezek 9, Ljubljana 1960, str. 145—148.
Biografija komandanta slovenske partizanske vojske. Pisec prikazuje Rozmanovo rast v vojaškega komandanta v Španiji, nato pa njegovo udeleževanje na različnih položajih slovenske partizanske vojske.
- 401 **Saje [Franček]: Rožanc Valentin-Tine ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 151.
Kratka biografija partijskega aktivista med železničarji in nazadnje talca za Natlačenom.
- 402 **Saje [Franček]: Rudolf Janko ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 161—162.
Kratka biografija vojaškega funkcionarja v partizanskih enotah.
- 403 **Saje [Franček]: Runko Zvonimir-Pavle ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 165.
Kratka biografija aktivista in partizana.
- 404 **Saje [Franček]: Rupena Mara por. Osolnik ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 167—168.
Kratka biografija aktivistke in funkcionarke v ženskih organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja.
- 405 **Saje [Franček]: Rupena Zora-Katja ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 168.
Kratka biografija aktivistke in funkcionarke v ženskih organizacijah osvobodilnega gibanja.
- 406 **Saje [Franček]: Rus Josip-Andrej ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 170—171.
Biografija sokolskega funkcionarja pred vojno, med vojno člana vrhovnih organov osvobodilnega gibanja v Sloveniji in nato Jugoslaviji.
- 407 **Saje Franček [Franc] ...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 185.
Kratka biografija političnega in propagandnega funkcionarja v partizanskih enotah.
- 408 **Samarin, Bojan: Impresija minulih let.** Delavska enotnost 20. VII. 1960, št. 28-29.
Utrinki iz razvoja NOB nanizani ob spomenikih NOB, o katerih pisec govori.
- 409 **Samsa, Mara: Pred sovražnim obhodom.** Prim. dnevnik, Trst 13. VIII. 1960, št. 194.
Reportaža o družini Kolenčevih, kjer je bila javka za partizansko bolnico »Pavla«.
- 410 **S[avodnik], H[erbert]: Pohorje se spominja.** Celjski tednik, Celje 1. VII. 1960, št. 26.
Zapis dveh pripovedovanj kurirja Jožeta Vahterja o partizanstvu na Pohorju in smrti Borisa Vinterja.

- 411 [S[avodnik], H[erbert]: **Spomini na pohorsko partizanstvo.** Nekdanji pohorski partizani in njihovi sodelavci pripovedujejo resne in smešne iz časov borb na Pohorju. Večer, Maribor 2. VII, 1960, št. 154.
Utrinki iz življenja partizanov na Pohorju. Pripovedovali so jih Miha Koprivnik, Ivan Hren, Ivan Berglez, Veronika Vidmar, Anton Češnar in Pepca Dolinšek.
- 412 **Semeja, Anica: Najhujše.** Borec 1960, št. 1, str. 12—14.
Spomini na odhod iz 3. čete kamniškega bataljona v aprilu 1945 na teren, na nemško hajko na Žiški vrh, v kateri so sodelovali raztrganci, na biva-
nje v bolnici na Golniku v maju 1945.
- 413 **Semič, Stane-Daki: Naša prva akcija.** Večer, Maribor 21. VII, 1960, št. 169.
Spomini na partizansko akcijo na Lož leta 1941.
- 414 [Simčič, Dušan — Blaha, Tilka — Rihtaršič, Tine — Kajfež, Vanda — Colnar, Janko]: **Pisma uredništvu.** Borec 1960, št. 12, str. 540.
Članek pojasnjuje doslej neidentificirane fotografije v MNO.
- 415 **Simčič, Jože-Jelen: Ob železniški progi.** Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 103—112.
Spomini na sabotažna dejanja na notranjski progi v okolici Planine, na avtomobil na cesti pri Grčarevcu in na belogardistično postojanko v Planini.
- 416 **Simonič, Ivan: Sto let šole na Sinjem vrhu.** Dolenjski list, Novo mesto 5. XI, 1960, št. 44.
V historiatu belokranjske šole se pisec dotika tudi njene usode v dobi NOB.
- 417 **Skok, Franc: Kako je II. bataljon Gradnikove brigade napadel Nemce pri Godoviču.** Idrijski razgledi, Idrija 31. III, 1960, št. 1, str. 15—16.
- 418 **Skopo 24. julija 1960.** Skopo 1960, Izd. Krajevni odbor ZB Skopo, Strani 17 + oglasi, 8°.
Knjiga prikazuje razvoj naprednega gibanja v Skopem med obema vojnama, nato pa NOB.
- 419 [Skušek Stanko]: **Dr. Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji.** Borec 1960, št. 9, str. 398—399.
Poročilo o knjigi, ki jo je izdala CZ 1960.
- 420 **Slatnar, Maks: Hudo je bilo.** Tržiški vestnik, Tržič 8. IX, 1960, št. 17.
Pod rubriko »Otroci o NOB« napisani drobci o nemški hajki na Primorskem.
- 421 **Slavec, Igor: Z izleta skozi Kočevski Rog.** Iskra 1960, št. 9, str. 186—187; št. 10, str. 211—214.
Utrinki spominov na NOB v Kočevju in v Kočevskem Rogu (roška ofenziva).
- 422 **Slokan, Ina: Bil je v februarju 1945.** Rodna gruda, december 1960, str. 289—290.
Reportaža o rešitvi dveh ameriških pilotov na Pohorju.

- 423 **Smolej, Slavko:** Kratek zgodovinski oris železarstva na Gorenjskem in Železarne Jesenice. Železar 1960, str. 42—53.
Pisec se v orisu Jesenic dotika na kratko tudi dobe vojne na str. 50—51.
- 424 **Smolinsky, Mile:** Ujeti, a ne premagani. Borec 1960, št. 11, str. 479—481.
Spomini na življenje v delovnem taborišču jugoslovanskih vojnih ujetnikov v Werder an der Havel pri Berlinu in na prireditve v taborišču, zlasti na komemoracijo za Francem Šlandrom.
- 425 **Snoj, Vinko:** Kladujevih šest dni. Viharni časi, Spomini na partizanska leta II. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 145—148.
Reportaža o intendantu drugega relejnega sektorja, Dominiku Lambergarju-Kladuju, kako se je skrival v Vipavskem Vrhpolju pred Nemci decembra 1944 in o usodi njegovega očeta in brata.
- 426 **[Snoj Vinko]-Vid Posavski:** Zadnje dejanje ilegalca Čebulja. Borec 1960, št. 1, str. 18—19.
Reportaža o aktivističnem delu na Ježici v Ljubljani, zlasti pa o zadržanju Vinka Čebulja, ki so ga ubili domobranci.
- 427 **Sodja, Franc-Gašper:** »Ustavili smo 12 vlakov«. Borec 1960, št. 5, str. 202—205.
Spomini na akcijo, s katero so gorenjski partizani preperečili umik 12 vlakov Nemcev in nato prihod v osvobojeni Kranj.
- 428 **Spomeniki NOB na Poljanah.** Ljubljana 1960, izd. ZB terena 24 talcev. Str. 41 s slikami + oglosi. 8°.
V knjigi so najprej navedeni talci, ki so padli za dr. M. Natlačena in odkod so jih vzeli. V ostalem delu so obširnejše biografije nekaterih ljudi, ki so živeli na tem terenu: Valentina Rožanca, Borisa Kidriča, Oskarja Kovačiča, Andreja Grasselija, Rafaela Burgerja, Jožeta Moškriča, Majde Šilc in Vide Janežič. Poleg njih so navedeni kratki biografski podatki: 10 žrtev pod naslovom: »Žrtve geodetov«, 52 pod naslovom: »Spomenik na Gornjih Poljanah«, 7 žrtev pod naslovom: »Spominska plošča grafičnih delavcev«, 11 žrtev pod naslovom: »Spominski kamen na Rdeči hiši« in 6 (7) žrtev pod naslovom: »Spominska plošča v nekdanji gimnaziji«.
- 429 **Stegnar, Ljudmila:** Katrea Šebart borka in revolucionarka. Tržiški vestnik, Tržič, 22. IX. 1960, št. 18.
Oris aktivistke iz Gozda pri Tržiču, njenega značaja in smrti jeseni 1944.
- 430 **Stepan, Martin-Tine:** Napad na Vinkov vrh. Glasnik ZROP, april 1960, št. 4, str. 4.
Članek prikazuje, kako je udarni bataljon XV. divizije v aprilu 1945 (ne 1944) zavzel vlasovsko (ne pa nemško in belogardistično) postojanko pri Dvoru na Dolenjskem.
- 431 **Stiplovšek, Miroslav in Vidali, Ivan:** Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1941—1945. Mengeš 1960. Izd. Odbor za postavitev spomenika. Str. 54. 8°.
Kronika dogodkov, urejena po dnevih in letih od 6. aprila 1941 do 9. maja 1945.

- 432 **Stopar, Viktor:** Člani CK v prvih dneh vojne. Večer, Maribor 21. VII. 1960, št. 169.
- 433 **Strajnar, Marija:** 8. marca je bila izredna seja DS v počastitev dneva žena. Tiskanina, Kranj 18. III. 1960, št. 3.
V članku o življenju žena se avtorica na kratko dotika tudi NOB in deleža gorenjskih žena v njem.
- 434 **Strniša, Emil:** Spomin na velike demonstracije v okupirani Ljubljani. Železniški vestnik 1960, št. 7—8, str. 201.
Spomini na velike demonstracije pred sodiščem v Ljubljani 1. avgusta 1945 in življenja v zaporih na sodišču.
- 435 **Strniša, Emil:** Priprave za proslavo 20. obletnice vstaje. Železniški vestnik 1960, št. 9-10, str. 239.
Pisec prikazuje organizacijsko strukturo osvobodilne organizacije na območju ljubljanskega železniškega vozlišča.
- 436 **[Suhadolnik Franc]:** Posredovanje MOOF. Mislinjska dolina, Slovenj Gradec 25. IV. 1960, št. 7.
Zapis pripovedovanja, ki govori o predaji nemške posadke v Slovenjem Gradcu Serčerjevi brigadi v začetku maja 1945.
- 437 **Svetina, Tone:** Bunker ob mostu. Viharni časi, Spomini na partizanska leta II. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 127—135.
V reportažni obliki napisani spomini na napad Prešernove brigade na utrdbe ob mostu pri Praprotnem v Selški dolini sredi oktobra 1944. V boju je padel hrabri obveščevalec Toma, doma na Poljskem.

Š

- 438 **Šabec, Anton:** Razgled po domovini. Prosveta, Chicago 4. I. 1960, št. 1-10. V. 1960, št. 91.
Pisec opisuje kot slovenski izseljenec v Severni Ameriki svoj obisk v Sloveniji in Jugoslaviji. V opis, kaj je videl in slišal v stari domovini, vključuje tudi dogajanja iz dobe NOB. Pripovedovanja slone, kolikor se nanašajo na dobo NOB, na citatih iz objavljenih del, delno pa na izjavah, ki so mu jih nudili različni ljudje. Orisi dogodkov v NOB se nanašajo na prikaze narodnoosvobodilnega boja, veliko pa govori o domačih sodelavcih z okupatorji, zlasti pa o klerikalni duhovščini. Prikazu dodaja tudi osvoboditev Ljubljane.
- 439 **Š[abec] A[nton]:** »Slovenija pod tujo zasedbo 1941—1945«. Prosveta, Chicago 26. V. 1960, št. 103.
Polemično odklanjanje prikazovanja »Ameriške domovine«, čemu so služile belogardistične vojaške enote v Sloveniji.
- 440 **Šabec, Janko:** Zastave in cvetje v Ilirski Bistrici. Pregled dela in uspehov, ob letošnjem občinskem prazniku. Slov. Jadran, Koper 3. VI. 1960, št. 23.
V članku se pisec dotika NOV v okolici Ilirske Bistrice v letih 1941 in 1942.

- 441 Šček, Frida: **Matevž Žgajnar, učitelj na Krasu.** Poučeval je v Dutovljah in Velikem dolu. Prim. dnevnik, Trst 7. V. 1960, št. 110.

V biografiji se avtorica dotika tudi dobe NOB in prikazuje zlasti, kako je Žgajnar pozimi 1942 prenašal partizansko pošto.

- 441a Šega, Franjo: **Šola Gomilsko od ustanovitve do osvoboditve.** [V knjigi] 150 let šole na Gomilskem, [Gomilsko] 1960, izd. pripravljalni odbor za proslavo 150-letnice šole na Gomilskem, str. 5—15.

Historični pregled prikazuje na straneh 10—11 pod posebnim poglavjem razmere na šoli med okupacijo.

- 442 Štetinc] F[ranec]: **Prst opomina.** Z obiska v zloglasnem taborišču Auschwitz. Dolenjski list, Novo mesto, 14. IV. 1960, št. 15.

Prikaz nacističnih metod v taborišču Auschwitz.

- 443 Šiftar, Vanek: **Pajlin.** [V knjigi] Naci Kranjec-Pajlin, Ker sem človek... Murska Sobota 1960, izd. Pomurska založba, str. 49—58.

V prikazu pesniške podobe N. Kranjca in njegovega življenja prikazuje pisec tudi pesnikovo usodo v dobi vojne do smrti tik pred osvoboditvijo.

- 444 [Šinkovec Črtomir]: **Kdor umre za domovino, je živel dovolj.** Tovariš 31. I. 1960, št. 4, str. 2.

Prikaz italijanskega odnosa do slovenskih kulturnih delavcev.

- 445 [Šinkovec Črtomir]: **Smrt na Javorovici.** Tovariš 7. II. 1960, št. 5, str. 2.

Prikaz partizanske tragedije v februarju 1944.

- 446 [Šinkovec Črtomir]: **Legendarni pohod.** Tovariš 14. II. 1960, št. 6, str. 2.

Pisec skicira pohod 14. divizije na Štajersko.

- 447 [Šinkovec Črtomir]: **Žalostne jablane v Frankolovem.** Tovariš 21. II. 1960, št. 7, str. 2.

Prikaz nemškega zločina v Frankolovem 12. februarja 1945.

- 448 [Šinkovec Črtomir]: **Graditev slovenske državnosti.** Tovariš 28. II. 1960, št. 8, str. 2.

Prikaz zasedanja SNOS v Črnomlju.

- 449 [Šinkovec Črtomir]: **Arhiv pod premogom.** Tovariš 28. II. 1960, št. 8, str. 6—7.

Članek govori o arhivu SNG, vključeni pa so tudi drobci, ki se nanašajo na delo nekaterih članov SNG za NOB.

- 450 [Šinkovec Črtomir]: **Talci pod Kamnitnikom.** Tovariš 6. III. 1960, št. 9.

Prikaz streljanja talcev v Škofji Loki februarja 1944.

- 451 [Šinkovec Črtomir]: **Vihar v Jelenovem žlebu.** Tovariš 15. III. 1960, št. 10, str. 2.

Prikaz partizanske zmage v Jelenovem žlebu marca 1945.

452. [Šinkovec Črtomir]: **Kres v Postojnski jami.** Tovariš 20. III. 1960, št. 11, str. 2.

Oris partizanskega požiga bencina v Postojnski jami spomladi 1944.

- 453 [Šinkovec Črtomir]: **Tragedija na Poreznu.** Tovariš 27. III. 1960, št. 12, str. 2.
Prikaz nemške hajke marca 1945.
- 454 [Šinkovec Črtomir]: **Zločin nad Dragatušem.** Tovariš 1. IV. 1960, št. 13, str. 2.
Članek prikazuje, kako je prišlo do nemškega bombardiranja Dragatuša 5. maja 1944.
- 455 [Šinkovec Črtomir]: **Svet je drugič stopil na oder.** Tovariš 10. IV. 1960, št. 14, str. 2.
Obris začetka vojne z Jugoslavijo.
- 456 [Šinkovec Črtomir]: **Spopad na Blatnem klancu.** Tovariš 17. IV. 1960, št. 15, str. 2.
Prikaz partizanske tragedije v hiši na Kosučju na Blatnem klancu pri Trebelnem aprila 1942.
- 457 [Šinkovec Črtomir]: **Prve korenine upora.** Tovariš 24. IV. 1960, št. 16, str. 2.
Prikaz dveh sej 12. aprila 1941: CK KPJ v Zagrebu in CK KPS v Trebnjem.
- 458 [Šinkovec Črtomir]: **Bitka na Kolovratu.** Tovariš 15. V. 1960, št. 19, str. 2.
Oris začetkov Gradnikove in Gregorčičeve brigade ter bojev na Kolovratu maja 1943.
- 459 [Šinkovec Črtomir]: **Najstrahotnejši obračun človeštva.** Tovariš 22. V. 1960, št. 20, str. 2.
Oris strahote streljanja talcev in taborišč.
- 460 [Šinkovec Črtomir]: **Kurirske steze in poti.** Tovariš 5. VI. 1960, št. 22, str. 2.
Članek prikazuje pomen partizanske kurirske službe.
- 461 [Šinkovec Črtomir]: **Sedem cerkljanskih vasi.** Tovariš 12. VI. 1960, št. 23, str. 2.
Članek prikazuje požiganje vasi, zlasti pa nemški teror v Šebreljah in na Krnicah na Primorskem.
- 462 [Šinkovec Črtomir]: **Prvi, ki je padel na okopih Ljubljane.** Tovariš 19. VI. 1960, št. 24, str. 2.
Prikaz zadnjih operacij za osvoboditev Ljubljane, bojev na Orljem in smrt Franceta Zupančiča, komandanta Levstikove brigade.
- 463 [Šinkovec Črtomir]: **S plamenico upora na Štajersko.** Tovariš 26. VI. 1960, št. 25, str. 2.
Članek prikazuje poskuse partizanskih pohodov z Dolenjske na Štajersko in nazadnje uspeli pohod II. grupe odredov.
- 464 [Šinkovec, Črt[omir]: **Srečanje v Trnovskem gozdu.** Delo 4. VII. 1960, št. 182.
Splošna slika italijanskega terorja pred vojno in med vojno ter ljudskega odbora proti okupatorju.
- 465 [Šinkovec Črtomir]: **Ofenziva na Rog.** Tovariš 17. VII. 1960, št. 28, str. 2.
Kratek prikaz italijanske ofenzive na Rog in posledice.

- 466 [Šinkovec Črtomir]: **Boji za prestolico Suhe krajine.** Tovariš 24. VII. 1960, št. 29, str. 2.
Kratek prikaz bojev za Žužemberk v dobi NOB.
- 467 [Šinkovec Črtomir]: **Požigalci na Babnem polju.** Tovariš 31. VII. 1960, št. 30, str. 2.
Kratek prikaz fašističnega terorja v Babnem polju.
- 468 [Šinkovec Črtomir]: **Ustje — prva žrtev na Vipavskem.** Tovariš 7. VIII. 1960, št. 31, str. 2.
Članek prikazuje, kako so Italijani avgusta 1942 zaradi medsebojnih odnosov požgali vas Ustje v Vipavski dolini.
- 469 [Šinkovec Črtomir]: **Svoboda v Savinjski dolini.** Tovariš 14. VIII. 1960, št. 32, str. 2.
Kratek prikaz osvoboditve Zgornje Savinjske doline 1944, zlasti bojev Slandrove brigade za Ljubno.
- 470 [Šinkovec Črtomir]: **Tiskana beseda iz bunkerjev in gozdov.** Tovariš 21. VIII. 1960, št. 33, str. 2.
Obris pomena tiskane besede v NOB in važnejših tiskarn.
- 471 [Šinkovec Črtomir]: **Črni vrh ni bil Alcazar.** Tovariš 28. VIII. 1960, št. 34, str. 2.
Obris pomena belogadistične postojanke na Črnem vrhu nad Idrijo in njenega padca 1. septembra 1944.
- 472 [Šinkovec Črtomir]: **Pred fevdalnimi zidovi Turjaka.** Tovariš 4. IX. 1960, št. 35, str. 2.
Prikaz partizanske osvojitve Turjaka v septembru 1943.
- 473 [Šinkovec Črtomir]: **Jesen primorske svobode.** Tovariš 11. IX. 1960, št. 36, str. 2.
Kratek prikaz kapitulacije Italije na Primorskem in goriške fronte.
- 474 [Šinkovec Črtomir]: **Rašica gori.** Tovariš 18. IX. 1960, št. 37, str. 2.
Prikaz nemškega požiga Rašice 20. septembra 1941 in kratek oris partizanskih začetkov na Gorenjskem okoli Šmarne gore in Rašice.
- 475 [Šinkovec Črtomir]: **Prvi partizanski grobovi na Koroškem.** Tovariš 25. IX. 1960, št. 38, str. 2.
Prikaz dejavnosti Kranjčevega bataljona (iz 2. grupe odredov) na Koroškem pri Apačah avgusta 1942.
- 476 [Šinkovec Črtomir]: **Lackova trnova pot v Ptuj.** Tovariš 2. X. 1960, št. 39, str. 2.
Oris Lackove aretacije, mučenja in smrti.
- 477 [Šinkovec Črtomir]: **V krajih Matije Gubca.** Tovariš 16. X. 1960, št. 41, str. 2.
Kratek obris začetkov krške skupine in njenega konca v Dobravi pri Brežicah konec julija 1941.

- 478 [Šinkovec Črtomir]: **Požar pod Raduho.** Tovariš 23. X. 1960, št. 42, str. 2.
Oris nemškega divjanja in požiganja v Solčavi oktobra 1944.
- 479 [Šinkovec Črtomir]: **Bojni pohod v Belo krajino.** Tovariš 6. XI. 1960, št. 44, str. 2.
Kratek oris smrti komandanta Staneta in okupatorskega vdora proti Beli krajini.
- 480 [Šinkovec Črtomir]: **Juriši na Golčaju.** Tovariš 13. XI. 1960, št. 45, str. 2.
Oris partizanske tragedije na Golčaju konec oktobra 1941.
- 481 [Šinkovec Črtomir]: **Otroci o oupatorju.** Tovariš 20. XI. 1960, št. 46, str. 2.
Zapis otroških pripovedovanj o okupatorskem in ustaškem streljanju ljudi.
- 482 [Šinkovec Črtomir]: **Postavljeni so bili temelji nove države.** Vrhovnemu komandantu tov. Titu podeljen naziv maršala. Tovariš 27. XI. 1960, št. 47, priloga str. 20.
Prikaz deklaracije z drugega zasedanja AVNOJ.
- 483 [Šinkovec Črtomir]: **Žarišče upora v Prekmurju.** Tovariš 4. XII. 1960, št. 48, str. 2.
Oris začetkov NOB v Prekmurju, aretacij v septembru in procesa v oktobru v Murski Soboti 1941.
- 484 [Šinkovec Črtomir]: **Prvi partizanski bataljon.** Tovariš 11. XII. 1960, št. 49, str. 2.
Kratek prikaz partizanskih bataljonov v letu 1941 in njihovih pomembnejših akcij.
- 485 [Šinkovec Črtomir]: **Jutro 15. decembra na Opčinah.** Tovariš 18. XII. 1960, št. 50, str. 2.
Kratek prikaz tržaškega procesa v decembru 1941.
- 486 [Šinkovec Črtomir]: **Ako bi Levstik popotoval.** Tovariš 25. XII. 1960, št. 52, str. 2.
Kratek prikaz ustanovitve drugega štajerskega bataljona in bojev, na Tisju 24. decembra 1941.
- 487 Šinkovec, Stane: **Skoj in mladina Kranja od leta 1938 do pomladi 1942.** 900 let Kranja, spominski zbornik. Kranj 1960, izd. ObLO, str. 352–362.
Po uvodu, ki posega v predvojni čas, prikazuje pisec v okviru splošnega razvoja delovanje SKOJ v Kranju v letu 1941, ustanovitev mestnega komiteja SKOJ in delo skojevcev v pozni jeseni in nato v zimi do velike izdaje februarja 1942.
- 488 Šipek, Mitja: **Janja.** Posvečeno spominu borcev in aktivistov, ki so dali svoja življenja za svobodo v okraju Dravograd v letu 1943/45. Recitacija na dan JLA. Koroški fužinar, Ravne 11. I. 1960, št. 1–3.
V obliki recitacije prikazani spomini na skojevsko skupino pri Dravogradu.
- 489 Šipek, Mitja: **Prisega na Štebarjevem vrhu.** Kor. fužinar, Ravne 15. VIII. 1960, št. 7–12.
Spomini na zadnje žrtve med Korošci v domovinski vojni aprila 1945.

- 490 [Škerl] F[rance]-B[regar]: »Vem, zakaj sem se boril...« (V spomin Branku Brelihu). Borec 1960, št. 2, str. 63—64.
Kratka biografija aktivista v Ljubljani in nato partizana v Prešernovi brigadi ter politkomisarja na krajevni komandi Cerkno.
- 491 [Škerl France-Bregar]-fršk: K letopisu Muzeja NOB. Borec 1960, št. 2, str. 87—89.
Poročilo in dopolnitve k drugemu letniku »Letopisa Muzeja narodne osvoboditve«.
- 492 [Škerl] F[rance]-B[regar]: Kdaj je bila prva akcija kranjskih prvoborcev. Borec 1960, št. 10, str. 424—425.
Na temelju razpoložljivih virov prikazuje pisec, kdaj je bila tista akcija, ki so jo v Kranju vzeli za občinski praznik.
- 493 Škerl, France-[Bregar]: Tragedija v Šorlijevem mlinu. 900 let Kranja, spominski zbornik, Kranj 1960, izd. ObLO, str. 376—400.
Na temelju arhivskih virov prikazuje pisec razvoj raztrgancev in gestapovskih vohunov na Gorenjskem ter potek samega nemškega napada ter usode Šorlijevega mlina 21. marca 1944.
- 494 [Škrabar Stane]-Braškar: Komisarjevi zapiski. Druga knjiga. Borec 1960, št. 5, str. 133—135.
Pisec ocenjuje Hacetovo drugo knjigo »Komisarjevih zapiskov«. Prikazuje vrednost obče podobe zgodovine 14. divizije, kritizira pa nekatere podrobnosti: tiskanje Kajuhovih pesmi; navijanje, katera brigada je boljša; ocenjevanje nekaterih borcev, deklet in pisanje imen; navajanje partizanskih listov.
- 495 Šlibar, Marta: Padli so za svobodo. Tržiški vestnik, Tržič 22. IX. 1960, št. 18.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na kovorskega župana Lukanca in streljanje talcev v Kovorju.
- 496 [Šobar Peter]: Proslava v Bosljivi loki. Novice, Kočevje 30. VII. 1960, št. 31.
Članek prikazuje delež Bosljive loke v NOB in posebej govori o Zvonku Pojetu, ki so ga Italijani križali v Papežih.
- 497 Šolar, Marija: V hiši smo imeli bolnega partizana. Tržiški vestnik, Tržič 22. IX. 1960, št. 18.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na partizanskega ranjenca.
- 498 Šonaja, Franjo: Misli ob 17. oktobru, prazniku občine Murska Sobota. Pom. vestnik, M. Sobota 13. X. 1960, št. 41.
Kratek obris narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju, zlasti v letih 1941 in 1944.
- 499 Šömen, Branko in Borštinar, Nace: Upor na Jelovici. Prvi kronološki zapiski o partizanskih bojih v letu 1941. Mladina 21. VII. 1960, št. 29.
Oris zloma stare Jugoslavije v Kropi in partizanskih začetkov na Jelovici v letu 1941.

- 500 Šorli, Srečko: Teško pričakovana svoboda. Zadnji dnevi v koncentracijskem taborišču Flossenburg in njegova evakuacija. Železar 1960, št. 5—6. str. 93.
- 501 Špental, Jožica: V naši vasi med okupacijo. Tržiški vestnik, Tržič 25. II. 1960, št. 4.
Pod rubriko »Otroci o NOB« opisan doživljanj, kako je oče pred Nemci rešil dva partizana.
- 502 Špur, Katja: Sinčku je dala ime Svobodan. Borec 1960, št. 3, str. 102—104.
Avtorica prikazuje primorsko partizanko Slavico Kosmina, kako so jo ujeti četniki, jo mučili in izpustili po intervenciji tamkajšnjega župnika.
- 503 Štefe, Franc: Prvo leto partizanskega gibanja na kranjskem območju. 900 let Kranja, spominski zbornik, Kranj 1960, izd. ObLO, str. 363—374.
Pisec prikazuje na širšem kranjskem območju razvoj partizanskih enot od prvih začetkov v juliju 1941 do srede junija 1942.
- 504 Štih, Bojan: Spremna beseda. [V njigi] Miran Jarc: Človek in noč. Izbor pesmi, dramskih prizorov in proze, Ljubljana 1960, izd. CZ, str. 427—454.
Pisec analizira Jarčevo pesniško ustvarjanje, zraven pa se z nekaj drobci dotika tudi njegove usode v drugi svetovni vojni.
- 505 Štimec, Anton: Ob obletnici ustanovitve IX. brigade. Novice, Kočevje 17. IX. 1960, št. 38.
Spomini na formiranje 9. brigade v Kočevju septembra 1943.
- 506 Štok, Jože-Korotan: Skozi vihar in ogenj. Borec 1960, št. 12, str. 519—520.
Reportaža o poti dveh kurirjev, ki sta decembra 1944 morala k jurišnemu bataljonu v revirjih in se med potjo otepala Nemcev, ki so prav tedaj bili v hajki za partizani.
- 507 Št[olfa] M[ilko]: Ob prvih knjigah zbirke »Dokazi«. Delo 18. II. 1960, št. 47.
Kratka označitev Terčakove knjige »Stari pisiker« in Šušteršičeve »V objemu podzemlja«.
- 508 Št[olfa] M[ilko]: Spomin in opomin. Z razstave »Okupatorjevi zapori in taborišča« v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani. Delo 27. XI. 1960, št. 325.
Ob prikazovanju predmetov na razstavi govori pisec tudi o dogodkih in življenju v taboriščih.
- 509 Štrekelj, Franček: Srečanje z medvedom. Pionirski list 20. X. 1960, št. 6.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikazan Rog kot sedež partizanskih organov, in nato srečanje z medvedom.
- 510 Š[ušteršič] F[rance]: Padli so za iste ideale. Borec 1960, št. 1, str. 9—10.
Pisec govori o dveh avstrijskih komunistih, Williju Franku in Williju Höglu, ki sta 1944 prišla med slovenske partizane, se borila v avstrijskem bataljonu in padla na Smuki 19. februarja 1945.
- 511 Š[ušteršič] F[rance]: Skok čez zid. Borec 1960, št. 1, str. 15.
Reportaža o Janezu Žebovcu z Rudnika pri Kamniku, kako je pobegnil gestapovcem v Kamniku in odšel v partizane.

- 512 Šušteršič, France: **Ob naših grobovih v Gonarsu.** Borec 1960, št. 1, str. 26—27.
Pisec govori o umiranju otrok v Gonarsu.
- 513 Š[ušteršič] F[rance]: **Dober svet.** Borec 1960, št. 4, str. 182.
Pisec kritizira pisanje Delavske enotnosti v št. 9, češ da je akcijo v Postojnski jami izvršila diverzantska skupina VII. korpusa, ko jo je dejansko 31. divizija, ki je bila enota IX. korpusa.
- 514 Šušteršič, France: **V tem gorskem svetu.** Borec 1960, št. 6, str. 252—253.
Ob predmetih, ki jih hrani muzej v Begunjah, prikazuje pisec tudi nekaj utrinkov iz življenja tamkajšnjih zapornikov.
- 515 Š[ušteršič], F[rance]: **Da ne pozabimo.** Borec 1960, št. 7-8, str. 320.
Ob pripravi na razstavo o internacijah prikazuje pisec mučilno orodje in odlomek spominov Jožefe Počivalšek iz Dekmancev ob Sotli o življenju v taborišču.
- 516 [Šušteršič France]: **Junak socialističnega dela.** Borec 1960, št. 10, str. 411.
Kratka biografija Miha Marinka, ki vključuje tudi dobo NOB.
- 517 Šušteršič, France: **»Ljuba žena, otroci, bratje in sestre...«** Borec 1960, št. 11, str. 467—468.
Utrinki o nemškem terorju nad slovenskimi zaporniki.
- 518 Šušteršič, France: **V objemu podzemlja.** Ljubljana 1960, »Dokazi« 3. izd. »Borec«. Strani 122 s slikami in 2 skicama Postojnske jame in Pivke.
Na temelju pisanih in ustnih virov, napisan prikaz akcije diverzantske skupine 31. divizije v Postojnski jami 22./23. aprila 1944. Prikaz je napisan v reportažni obliki in vključuje načrte za akcijo, pripravo, potek, uspeh in usodo Rudija Bašlja.
- 519 Š[vara], D[ušan]: **Zaseda.** Glasnik ZROP, februar-marec 1960, št. 2-3, str. 8.
Prikaz zasede prve čete petega dolenskega bataljona na cesti Novo mesto—Mirna peč aprila 1942.

T

- 520 **Tajna pisma med Hitlerjem in Mussolinijem.** Slov. Jadran, Koper 25. III. 1960, št. 13.
Prevod pisem, ki sta si jih izmenjala Hitler in Mussolini ob prevratu v Jugoslaviji 27. marca 1941.
- 521 **Tako so bili pred petnajstimi leti osvobojeni: Trst, Gorica, Tržič, Istra, Slov. Primorje in Beneška Slovenija.** 1. maja 1945 so bile enote JA na Soči in preko nje, kjer so se srečale z zahodnimi zavezniki. V ozadju pa je sovražnik brezsmiselno branil samo še nekatere osamljene točke: na Reki in v Pulju za nekaj dni, na Opčinah pri sv. Justu, v sodni palači pa samo še nekaj ur... Prim. dnevnik, Trst 1. V. 1960, št. 105.
Članek prikazuje na kratko razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Trstu od konca 1944 dalje, dogodke v zadnjih dneh aprila 1945, nato pa operacije JA za osvoboditev, boje na Soči in predajo zadnjih oporišč.

- 522 **Tarfila, Rudi:** Pisma uredništvu. Borec 1960, št. 10, str. 452.
V odgovoru uredništvu Borca na vprašanje o nepojasnjenih fotografijah govori pisec o izdajalskem napadu na Železnike.
- 523 **Terčak, Stane:** Obdobje borb za nov čas od 1930 do 1941. Revolucionar Slavko Šlander-Slavc. Hmeljar, Žalec 1. VII. 1960, št. 7.
Biografija partijskega aktivista. Obsega čas predvojnega dela in delno še leto 1941 do njegove smrti.
- 524 **Terrosi, Mario:** Rdeča zastava. Borec 1960, št. 6, str. 266—269.
Reportaža o doživetju z rdečo zastavo, ki so jo v Mostah pri Ljubljani obesili pristaši narodnoosvobodilnega gibanja. Reportaža je odlomek iz knjige italijanskega avtorja »Novakova hiša«.
- 525 **Tišler, Andrej:** V Begunjah. Tržiški vestnik, Tržič 2. VI. 1960, št. 10.
Spomini na življenje v Begunjah in na Jožeta Štera, ki so ga Nemci ustrelili za talca aprila 1942 ter Cirila Stritiha, ki so ga ustrelili 1. julija 1942.
- 526 **Tlaker, Ivan-Luka:** Krvavec, akcija borcev II. grupe odredov. Glas Gorenjske, Kranj 1. X. 1960, št. 115.
- 527 **Tomazič, Janez:** Partizanska zgodba. Tržiški vestnik, Tržič 8. IX. 1960, št. 17.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na srečanje partizanov z Italijani.
- 528 **Tomazin, Irmica:** Takrat je bilo hudo. Tržiški vestnik, Tržič 30. VI. 1960, št. 12.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisani spomini na nemški požig na Banjski planoti.
- 529 [Tominšek Teodor] — Dr. T. T.: Jubilej dr. Antona Kržišnika. Delo 8. VI. 1960, št. 156.
Kratka biografija, ki vključuje tudi dobo NOB.
- 530 **Tomšič, Roman:** Dan vstaje. Zrcalo dela, Maribor v avgustu 1960, št. 3, str. 1-2.
Kratek prikaz začetkov osvobodilnega gibanja v Sloveniji v letu 1941.
- 531 **Tratar, Marjan-Učo:** Klaričevi Micki v spomin. Novice, Kočevje 1. I. 1960, št. 1.
Lik skojevke in partijske aktivistke v Vecenbahu, današnjem Mokrem potoku na Kočevskem.
- 532 **Tratar, M[arjan]-Učo:** S Tonetom Seliškarjem v Zadru. Dolenjski list, Novo mesto 7. IV. 1960, št. 14.
Spomini na Seliškarjevo delo v Zadru aprila 1945.
- 533 **Tratar, Marjan-Učo:** Med stražnimi nemškimi ognji in tanki. Novice, Kočevje 2. VII. 1960, št. 27.
Spomini na nemško ofenzivo na Kočevskem jeseni 1943.
- 534 [Tratar Marjan]-Učo: Smrt naprednega duhovnika. Novice, Kočevje 23. VII. 1960, št. 30.
Pisec prikazuje lik in delo Osvobodilni fronti naklonjenega župnika Jožeta Gelibeja v Gotenici na Kočevskem.

- 535 **Tratar, Marjan-[Učo]: Pred petnajstimi leti.** Novice, Kočevje 20. VIII. 1960, št. 34.
Spomini na osvoboditev Trsta 1945.
- 536 **Tratar, M[arjan-Učo]: Delež Gotenice v NOV.** Novice, Kočevje 26. XI. 1960, št. 48-49.
Članek obdeluje aktiviste in partizanstvo na območju Gotenice od 1941 do 1945.
- 537 **Tratar Marjan-Učo: »Tekmovanje zmage« v času NOV.** Novice, Kočevje 17. XII. 1960, št. 51.
Pisec prikazuje razpis tekmovanja kočevske okrajne komisije jeseni 1944 in nato uspehe.
- 538 **[Traven Janko] — Tvn: Ročnik-Gregorič Dana...** SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 119—120.
Kratka biografija aktivistke osvobodilnega gibanja.
- 539 **Traven Terezija: Prve akcije Rašiške čete.** Borec 1960, št. 6, str. 274—276.
Prikaz aktivnosti rašiške čete v avgustu 1941.
- 540 **Traven, [Terezija] Rezka: Dnevi po požigu Rašice.** Borec 1960, št. 10, str. 432 do 433.
Spomini na odhod iz Ljubljane na Gorenjsko in na začetek aktivističnega dela v okolici Medvod v letu 1941.
- 541 **Triler, Andrej: V celicah smrti v Begunjah, kjer je zdaj muzej talcev.** Glas Gorenjske, Kranj 14. V. 1960, št. 57.
Pisec prikazuje trpljenje zapornikov v begunjskih zaporih tako, da objavlja originalne napise zapornikov po celicah.
- 542 **[Triler Jože-Marko]: Iz dnevnika ranjenega partizana.** Pionirski list 21. XII. 1960, št. 14.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« podan del dnevnika, v katerem opisuje pisec operacijo prisajene roke in ozdravljenje. Operacijo je opravil zdravnik dr. Kocjančič iz Škofje Loke.
- 543 **Trobiš, Štefan-Aleš: Partizanski Stari log.** Novice, Kočevje 9. VII. 1960, št. 28.
Prikaz partizanstva v Starem logu v letu 1942.
- 544 **T[rojer] F[ranc]: Zajčji vrh.** Glasnik ZROP, september-oktober 1960, št. 7-8, str. 11.
Spomini na boj prvega bataljona Cankarjeve brigade spomladi 1944 med blokado Novega mesta, ko so domobranci udarili na Zajčji vrh.
- 545 **Trstenjak: Oče mi je pripovedoval o sebi in o drugih dveh partizanih.** Tržiški vestnik, Tržič 20. X. 1960, št. 20.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje o prenašanju pošte v okolici Divače.

- 546 **Trstenjak: Prišli so trije partizani.** Tržiški vestnik, Tržič 20. X. 1960, št. 20.
Pod poglavjem »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje o nočnem obisku partizanov in njihovi rešitvi.
- 546a **T[urnher], E[do]: Konservatorska poročila — d) Spomeniki NOB.** Varstvo spomenikov VII, 1958-59, Ljubljana 1960, str. 349—358.
Prikaz popravil partizanskih objektov v letih 1958 in 1959.

U

- 547 **U[dovič], R[udi]: Pred velikim praznikom.** Prim. novice, Nova Gorica 27. IV. 1960, št. 18-19.
Zapis pripovedovanja Valerija Jakomina-Jelena o nemškem napadu na krajevno komando Koper, zajetju in posrečenem begu.
- 548 **U[dovič], R[udi]: Prvi partizanski avtobusi.** Prim. novice, Nova Gorica 29. VI. 1960, št. 27.
Zapis pripovedovanja šoferja Karla Špacala, kako je avgusta 1944 po dogovoru z obveščevalci IX. korpusa pripeljal v partizane 3 avtobuse in kako so jih nato uporabljali.
- 549 **U[dovič], R[udi]: Tako so volili.** Prim. novice, Nova Gorica 29. VI. 1960, št. 27.
Zapis pripovedovanja Jožeta Primožiča-Miklavža o volitvah v NOO na Primorskem 1944.
- 550 **Ulrih, Tone: Spomini na partizansko srečanje na Rogli leta 1941. 7 dni, Maribor 1. VII. 1960, št. 26.**
Spomini na partizane Šaleške doline in njihovo srečanje z borci pohorske čete.
- 551 **Upor pod Gorjanci.** Po stopinjah gorenjskega bataljona. Ljubljanski dnevnik 2. VII. 1960, št. 155.
Prikaz začetkov gorjanskega bataljona, bolnice v letu 1942, volitev v OF in NO odbore pod Gorjanci in nekaterih dogodkih v letu 1943.
- 552 **[Uranjek Mile] I-ca: 17-letnica junaške smrti Pohorskega bataljona.** Celjski tednik, Celje 8. I. 1960, št. 1.
Kratek prikaz pohorskega bataljona.

V

- 553 **V nove zarje.** Zbornik ob desetletnici Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LR Slovenije. Ljubljana 1959 [1960]. Strani 269 + [LXIII] fotografij in fotokopij. 8°.
Pod poglavjem »Spomini« od 65 strani naprej obsega Zbornik delno ponatis, delno pa še neobjavljene sestavke katoliških duhovnikov o dobi NOB. Med temi so zlasti obširni spomini verskega referenta XIV. divizije Jožeta Lampreta. Duhovniški memoaristi prikazujejo svoj odnos do na-

- rodnoosvobodilnega gibanja, svoje sodelovanje v njem, odnos ljudstva do njih, razmere na partizanskem osvobojenem ozemlju, razmere v Ljubljani, življenje v izgnanstvu, zaporih in koncentracijskih taboriščih.
- 554 **V tej noči pretemni...** [Žalec] 1960. Izd. ZVVI Žalec. Strani 7 s slikami + oglasi.
Kratek prikaz osvobodilnega gibanja v Žalcu, sodelavcev, izdaje in žrtev za svobodo med Žalčani.
- 555 **Vatovec, Fran: Slovenski poročevalec, napredne in marksistične revije ter založbe.** Večer, Maribor 30. I. 1960, št. 24.
Kratek prikaz izhajanja SPor. Vključuje tudi dobo NOB.
- 556 **Vauti, Alojzij: Pred petnajstimi leti.** Z bralci našega lista kramlja... selski župnik. Naš tednik — Kronika, Celovec 7. IV. 1960, št. 14 — 21. VII. 1960, št. 29.
V reportažni obliki napisani spomini na življenje in srečanja v nemških zaporih.
- 557 **Veble, Jožica [Hodnikova]: Dvakrat umrla.** Borec 1960, št. 4, str. 158—159.
Spomini na življenje v Auschwitzu.
- 558 **Veble, Jožica-Hodnikova: Preživela sem taborišče smrti.** Ljubljana 1960. Izd. »Borec«. Strani 197 s slikami. 8°.
Knjiga obdeluje koncentracijsko taborišče Oświęcim (Auschwitz). Na straneh 5 do 79 so avtoričini spomini na njeno življenje v tem taborišču. Spomine zaključuje s selitvijo v Ravensbrück zaradi prihoda Rusov in po koncu vojne še povratek domov.
- 559 **Veršnik, Rudi: Nemci izseljujejo Dolenjsko.** Tržiški vestnik, Tržič 25. II. 1960, št. 4.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje matere o nemškem izseljevanju slovenskih ljudi v Nemčijo v letu 1941.
- 560 **Vertič, Štefan: Spomini na zadnjo bitko druge svetovne vojne.** Ptujski tednik, Ptuj 13. V. 1960, št. 19.
Prikaz zadnjih bojev JLA z Nemci, predvsem na sektorju Huda luknja—Mislinja—Dolič maja 1945.
- 561 **V[e]rtič, Štefan: Krvavi oktober 1941 v Sumadiji.** Ptujski tednik, Ptuj 21. X. 1960, št. 42.
Prikaz nemškega pokola v Kragujevcu.
- 561a **Vetrinjska tragedija.** V spomin nesmrtnim junakom, izdanim v Vetrinju od 27.—31. maja 1945 in pomorjenim za velike ideje svobode. Za petnajstletnico priredil in izdal zgodovinski odsek pri glavnem odboru ZSPB. Tiskala »Ameriška domovina«. Cleveland [1960]. Strani 158 + I s slikami.
V knjigi je v prvem poglavju pod naslovom »Slovenija pod tujo zasedbo 1941—1945« kratek pregled razvoja v Sloveniji v dobi okupacije. Pisan je z vidika kontrarevolucionarnih beguncev. V naslednjem poglavju »Vetrinjska« je orisan z njihovega vidika zlom kontrarevolucije v Sloveniji, beg na Koroško in vračanje vojnih beguncev domov. Nadaljnja poglavja govore o usodi vrnjenih.

- 562 **Vidmar, Sonja: Streljali so talce.** Tržiški vestnik, Tržič 16. VI. 1960, št. 11.
Pod rubriko »Otroci o NOB« zapisano pripovedovanje matere o streljanju talcev na Cegelšah.
- 563 **Virag, S[tevo]: Zaseda.** Pionirski list 4. II. 1960, št. 19.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikazuje pisec boje XVIII. divizije z ustaši v Gorskem kotaru.
- 564 **Virag, Stevo: Prvi ognjeni krst.** Pionirski list 17. II. 1960, št. 21.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisuje pisec spomine na sodelovanje v zasedi proti Nemcem.
- 565 **Vipotnik, Janez: Napad na Dob.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 306—309.
Spomini na zavzetje fašistične postojanke Dob ob koncu leta 1942.
- 566 **Vipotnik, Janez: Tone Tomšič.** Komunist 3. VI. 1960, št. 23 — 1. VII. 1960, št. 27.
Biografija revolucionarja in narodnega heroja. V glavnem zajema predvojni čas, na koncu pa tudi dobo NOB v letih 1941 in 1942 do Tomšičeve smrti.
- 567 **Virnik, Ivan: Ivana Skapin.** Delo 24. III. 1960, št. 82.
Kratka biografija partizanske delavke.
- 568 **Visočnik, Vera: O zbirki risb in grafik v Muzeju narodne osvoboditve.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 350—360.
Avtorica govori o obsegu umetniških del slovenskih upodabljalajočih umetnikov iz dobe NOB v MNO.
- 569 **Višnjic, Petar: Ob prvih streljih.** 22. julija 1941 — vstaja v Sloveniji. Komunist 22. VII. 1960, št. 30.
Članek prikazuje junijsko partijsko konferenco, formiranje prvih čet in partizanski zakon.
- 570 **[Vitkovič Janez]: Trobojnica s peterokrako.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1960, št. 29.
Zapis pripovedovanja Janeza Vitkoviča o aktivističnem delu v Beli krajini v letu 1941.
- 571 **Vojko: Bunkerji.** (Odlomek iz vojnega dnevnika) Loški razgledi 1960, str. 50 do 55.
Spomini na napad Prešernove brigade na utrdbe ob mostu pri Praprotnem v Selški dolini sredi oktobra 1944, ko je v boju padel hrabri obveščevalec Tomo, doma na Poljskem. Prispevek je nekoliko spremenjena varianta članka, ki ga je v »Viharnih časih« II. 1960, str. 127—135 napisal Tone Svetina.
- 572 **Volčjak, dr. Viktor: Vloga partizanske bolnice »Franja« v organizaciji zdravstva IX. korpusa.** [V knjigi] Bolnica »Franja«. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, »Dokazi« 3, str. 5—27.
Pisec najprej opisuje stanje partizanskega zdravstva na Primorskem v drugi polovici 1943, kako je prišel na graditev nove bolnice »Franja«, nato pa prikazuje njen nastanek konec 1943.

- 575 **Voljč, Janez: Globoko so korenine.** Delavska enotnost 20. VII. 1960, št. 28-29.
Pisec podaja drobce o partizanskih delavnicah orožja in municije v Ljubljani, na Gorenjskem, Dolenjskem (v Starih žagah) in na Primorskem v območju IX. korpusa.
- 574 **Vončina, Anton-Bobi: Z novinci na Dolenjsko.** Idrijski razgledi, Idrija 30. VI. 1960, št. 2, str. 45.
Spomini na spremljanje in vodenje partizanskih novincev marca 1943 od Brinovega griča nad Idrijo na Dolenjsko.
- 575 **Vončina, Anton-Bobi: Pred lastnim grobom.** Idrijski razgledi, Idrija 30. IX. 1960, št. 3, str. 83—85.
Spomini na vodenje novincev na Dolenjsko, na rekvizicijo hrane v Ribnici in na težave na povratku.
- 576 **V[rabl] J[ože]: Nežka Kramberger iz Nove vasi nosilka »Partizanske spomence 1941«.** Ptujski tednik, Ptuj 29. IV. 1960, št. 17-18.
Pisec prikazuje lik žene partijskega aktivista Franca Krambergerja.
- 577 **Vrbič Marko: Trpko ponižanje.** Nova pot 1960, št. 3-4, str. 187—190.
V reportažni obliki napisani spomini na življenje v madžarskih zaporih v Budimpešti.
- 578 **[Vrečar France]: Konec zmagoslavne poti.** Ob petnajstletnici osvoboditve. Delo 15. V. 1960, št. 132.
Prikaz zajetja von Löhra, nemških ter ustaških sil v slovenjegraški kotlini v prvi polovici maja 1945.
- 579 **Vresnik, D[rago]: Zbirno mesto Rogla.** Delo 4. VII. 1960, št. 182.
Splošni pomen Rogle v razvoju štajerskega partizanstva in nekaj drobnih slik iz življenja partizanov na Pohorju.
- 580 **Vrhovec, Stane: II. bataljon Kokrškega odreda in borba v Udenborštu septembra 1942.** Zbornik Naklo 1960, izd. Solski odbor osnovne šole Naklo, str. 85—87.
Odlomek iz rokopisa »Od Dolomitov do Udenboršta«, kjer govori o prihodu čete DO na Gorenjsko, združitve s kokrško četo in boj v Udenborštu.
- 581 **[Vrhovšek Jelka-Elčka]: Iz obroča.** Borec 1960, št. 1, str. 10—12.
- 582 **Vršnik, Lojze: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 1, str. 185—205.
Na temelju arhivskega gradiva in ustnih izjav napisan pregled partizanskih enot od pomladi 1942 do ustanovitve con. Enote so porazdeljene po pokrajinah.
- 583 **[Vrtačnik Miljan]: Vladimir Cvetko.** Prosvetni delavec 20. I. 1960, št. 2.
Biografija prosvetnega delavca, ki zajema tudi čas njegovega dela v NOB.

- 584 **Vujanović, Nikola: Partijsko delo v ujetniškem taborišču Osnabrück.** Komunist 16. IX. 1960, št. 38 — 23. XII. 1960, št. 52.

Prikaz razpoloženja med oficirskimi ujetniki v taborišču, delovanje partijske organizacije v taborišču in aktivnosti sovražnih elementov. Članek zajema vse narode Jugoslavije.

- 585 **Vukobratović, D.: »Bolje grob nego rob!«** Borec 1960, št. 4, str. 151—153.

Članek opisuje pristop Jugoslavije k trojnemu paktu, upor proti temu paktu 27. marca 1941 in posledico tega upora v odgoditvi izpolnitve Hitlerjevega načrta »Barbarossa«.

- 586 **Vurnik, France: Čudežna pomlad.** Naša sodobnost 1960, str. 571—572.

Poskus literarnega vrednotenja Poličeve knjige »Čudežna pomlad«.

- 587 **Vurnik, France: Matevž Hace, Komisarjevi zapiski.** Naša sodobnost 1960, str. 667—669.

Poskus literarnega vrednotenja Hacetove knjige.

W

- 588 **Weingerl, Albin-Čriček: Kulturno in prosvetno delo v partizanski bolnici »Franja«.** [V knjigi] Bolnica »Franja«. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, »Dokazi« 3, str. 105—106.

Pisec prikazuje literarno ustvarjanje v »Bolniškem listu« in prirejanje mitingov.

- 589 **Weingerl, Albin-Čriček: Med invalidi.** [V knjigi] Bolnica »Franja«. Ljubljana 1960, izd. »Borec«, »Dokazi« 3, str. 116—118.

Pisec prikazuje življenje invalidov v bolnici »Franja«.

- 590 **[Winkler Venceslav]: »Kje ste v partizanih praznovali Novo leto?«** Pionirski list 26. XII. 1960, št. 15-16.

Zapis intervjuja o praznovanjih novega leta med vojno.

Z

- 591 **Zagorski, C[vetko]: Tak fant je bil Jože.** Pionirski list 6. IV. 1960, št. 28.

Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikazuje pisec lik in zadržanje ter poslovilno pismo mladince Jožeta Flusa, ki so ga Nemci ustrelili v Mariboru spomladi 1942.

- 592 **Zakotnik, Stane-Johan: In vendar je zagorel kres.** Iskra 1960, št. 5, str. 104.

Spomini na spopad z Italijani iz zasede pri Banji Loki ob Kolpi ob prvem maju 1942.

- 593 **Zakotnik, Stane-Johan: Lepo smo jih pospremili na dopust.** Iskra 1960, št. 5, str. 129—130.

Spomini na akcijo proti Italijanom iz Spodnjega loga ob Kolpi v začetku maja 1942 in nato na doživljanje ob prenašanju partizanske pošte v okolici Livolda pri Kočevju.

- 594 **Zplotnik, Tatjana: Dogodek iz minule vojne na Okroglem pri Kranju.** Tržiški vestnik, Tržič 6. X. 1960, št. 19.

Pod rubriko »Otroci o NOB« orisana tragedija mladincev na Okroglem aprila 1942.

- 595 **Zavrl, Vida: Kako sem doživela osvoboditev.** TT 8. VI. 1960, št. 23.

Spomini na potovanje internirank iz taborišča Ravensbrück in konec vojne ob prihodu zavezniških armad.

- 596 **Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 5. Borbe v Sloveniji 1943 (januar-april).** Pripravila za tisk Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Izd. DZS. Ljubljana 1960. Strani 733. 8°.

Ponatis izvirnih slovenskih dokumentov in v slovenščino prevedenih okupatorskih dokumentov o NOB v Sloveniji.

- 597 **Zbornik Naklo 1960.** Naklo 1960. Izd. Šolski odbor osnovne šole Naklo. Strani 105 s slikami. 8°.

Zbornik obdeluje narodnoosvobodilno gibanje v Naklem na Gorenjskem in v okolici v letih 1941—1945. Podrobneje glej pri avtorjih posameznih člankov.

- 598 **Zupan, Milan: Med okupacijo.** Tržiški vestnik, Tržič 6. X. 1960, št. 19.

Pod rubriko »Otroci o NOB« prikazano na kratko partizanstvo izseljenega Slovencea na Hrvaško.

- 599 **Zupanc, Lojze: Domača naloga.** Borec 1960, št. 11, str. 485—485.

Zapis šolske naloge, ki jo je napisal Jože Bohinc in v njej opisal rodni dom v trenutku, ko so mu ga Nemci požgali in pobili družino na Podvrhu nad Javorji.

- 600 **Zwitter, dr. Franci: Ob dvajsetletnici vstaje slovenskega naroda.** Koledar Slovenske Koroške 1961, Celovec [1960], str. 33—36.

Oris splošnega pomena NOB za Slovensko Koroško.

Z

- 601 **Zbogar, Boris: Spomini železničarja na Dachau-Allach v letih 1943—1945.** Železniški vestnik 1960, št. 3, str. 89—90.

- 602 **Ževart [Milan]: Pričevanje o nacističnih zločincih.** Večer, Maribor 14. V. 1960, št. 112.

Ob orisu muzeja v Begunjah na Gorenjskem se pisec dotika tudi dogodkov, katere izpričujejo razstavljeni predmeti.

- 603 **Ževart, Milan: Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 169—225.

Na temelju aktov, memoarov in kronik napisana razprava o razvoju NOB v Šaleški dolini. Prikaz je razdeljen v štiri poglavja po koledarskih letih.

V prvi vrsti opisuje partizanske enote in akcije ter nemške protiakcije, politični razvoj protiokupatorskega dela pa le v manjši meri.

- 604 **Ževart, Milan:** Zbiranje in obravnavanje krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOV. (Predavanje na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti dne 29. septembra 1959) Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, Ljubljana 1960, št. 2, str. 343—354.
- V referatu o zgornji temi navaja pisec za ilustracijo tudi drobec iz razvoja NOB.
- 605 **Žgajnar, Matija:** Ljubljana obkoljena z bodečo žico. [V knjigi] Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1960. Ljubljana 1960, izd. Zveza borcev, str. 5—41.
- Na temelju arhivskih virov, napisana razprava, v kateri avtor prikazuje rast odpora med Ljubljančani, nato pa protiukrepe italijanskega okupatorja. V okviru teh se zadržuje predvsem na žici, njeni graditvi, prehodih skozi njo, njenem večkratnem utrjevanju, še posebej pa na utrjevanju Ljubljane in posledicah italijanskih ukrepov na razvoj osvobodilnega gibanja.
- 606 **Življenjepisi padlih borcev — talcev — žrtev fašističnega terorja, ki so bili zaposleni v BPT.** [V knjigi Ivana Mohoriča] Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, nastanek, razvoj in delo 1885—1960, Trzič 1960, izd. BPT, str. 493—519.
- Življenjepisi obdelujejo 43 oseb.
- 606a **Žnideršič, Bruno:** Po poti smrti. Zbornik družine Počitniške zveze grafične industrije MEPA, Maribor 1960, str. 15—21.
- Utrinki iz pripovedovanja Jožeta Urana o dogodkih iz dobe NOB v Novem mestu, njegovi okolici (Dolenjske Toplice) in na Rogu.
- 607 **Žolnir, Bogdan:** Ko je štirinajsta prišla na Štajersko. Viharni časi, Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1960, izd. »Borec«, str. 149—158.
- Pisec prikazuje prihod XIV. divizije na Pohorje in v okolico Slovenjega Gradca na temelju izjav domačinov, ki so vodili enote divizije, pomagali ranjencem ali so kako drugače podprli divizijo.
- 608 **Žolnir, Bogdan:** Selili so nas skozi taborišče Šmartno. Mislinjska dolina, Slovenj Gradec 25. XI. 1960, št. 9.
- Splošen prikaz nemškega izseljevanja Slovencev iz Štajerske in Gorenjske v letu 1941.
- 609 **Župančič, Jože:** Ko je Hitler začel zapirati slovenske učitelje. Spomini na pomlad leta 1941. Prosvetni delavec 25. V. 1960, št. 11.
- Po splošnem uvodnem prikazu nacističnega terorja nad slovenskimi učitelji opisuje avtor svoje spomine na prve mesece okupacije, kako so ga Nemci zaprli in odpeljali v Begunje.
- 610 **Župančič, Jože:** Kljub ognju iz nemških strojnic — uspel prehod čez Savo. Inv. vestnik 2. VII. 1960, št. 14.
- Zapis pripovedovanja Staneta Lenardiča o prehodu Simonovega bataljona čez Savo v Slandrovo brigado na Štajersko konec septembra 1943.

611 **Žvan, Jaša: Srečanje hvaležne mladosti z junaško starostjo.** Mladina iz Hrpelj je obiskala stare borce za svobodo in matere padlih partizanov. Slov. Jadran, Koper 3. VI. 1960, št. 23.

Zapis pripovedovanj Jakoba Malerja, Ivana Butinarja, Ludvika Ivana-Brjaka, Ivana Gustinčiča, Marije Žnebelj in Jožefe Segulin, ki so se v njih spominjali dogodkov med NOB v Brkinih in Slovenski Istri.

K A Z A L O

CONTENTS   СОДЕРЖАНИЕ   TABLE DES MATIÈRES   INHALT

ČLANKI — ARTICLES — СТАТЬИ — ARTICLES — AUFSATZE

- Vasilij Melik, Izidi volitev v konstituanto leta 1920* 3
 Issues of elections to the Constituent Assembly in 1920
 Итоги выборов в учредительное собрание 1920 года
 Résultats des élections à la Constituante en 1920
 Wahlergebnisse in die Konstituante im Jahre 1920
- Dr. Ivo Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943* 63
 The Italian occupier in Ljubljana in 1941—1943
 Италиянские оккупанты в Любляне в 1941—1943 годах
 L'occupant italien à Ljubljana en 1941—1943
 Italienischer Okkupator in Ljubljana 1941—1943

GRADIVO — MATERIALS — МАТЕРИАЛЫ — MATERIAUX — MATERIALIEN

- Tone Ferenc, Dare Jeršek, Ivan Križnar, Miroslav Luštek, Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1942* 145
 A view of the main events in the year 1942
 Хроника важнейших событий 1942 года
 Aperçu des principaux événements de l'année 1942
 Kronik der wichtigsten Ereignisse im Jahre 1942
- K zatonu slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920* 197
 On the decline of the Slovene social-democrat party 1919—1920
 О закате словенской социал-демократической партии 1919—1920 гг.
 Du déclin du parti social-démocrate slovene 1919—1920
 Zum Niedergang der slowenischen socialdemokratischen Partei im Jahre 1919—1920

IZ SPOMINOV — REMINISCENCES — ВОСПОМИНАНИЯ — SOUVENIRS — ERINNERUNGEN

- Ivan Regent, Odlomki iz spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri* 201
- Pavle Baloh-Peter, Spomini na Kozjansko v letu 1942* 215

RECENZIJJE — REVIEWS — РЕЦЕНЗИИ — REVUES — KRITIK

<i>Ivan Regent</i> , Pripombe h knjigi G. Piemontese »O delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne«	259
<i>France Klopčič</i> , O mestu Komunistične partije v slovenskem političnem življenju med obema vojnama	271
<i>Tone Ferenc</i> , Knjiga, ki ni izpolnila naših pričakovanj	227
<i>Dr. Ivo Juvančič</i> , Slovensko Primorje med NOB v italijanski publikaciji	299
<i>Tone Zorn</i> , Nemška knjiga o narodnoosvobodilni borbi na Koroškem	305
<i>Tone Zorn</i> , Ameriška knjiga o koroških Slovencih	307

INFORMACIJE — INFORMATION — ИНФОРМАЦИИ — INFORMATIONEN

<i>Dr. Marjan Britošek</i> in <i>Olga Kšestelic</i> , Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu	309
Kratka informacija o delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1960 in 1961	321
Beleške o zgodovinski literaturi	325
Knjižne novosti	343

PRILOGA — ENCLOSURE — ПРИЛОЖЕНИЯ — ANNEXE — BEILAGE

<i>Jože Munda</i> , Bibliografija delavskega tiska socialnodemokratskega razdobja na Slovenskem (1888—11. aprila 1920)	1
<i>Dr. France Škerl</i> , Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1960	1

P R I S P E V K I
za zgodovino delavskega gibanja

Letnik III 1962 Št. 1

Uredništvo zaključeno maja 1962

Zunanja oprema: arhitekt Vlasto Kopač

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Številka čekovnega računa 600-11/2-54

Dopise in rokopise pošiljati na naslov:
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Ljubljana, Trg revolucije 1
Telefon št. h. c. 23-571

Tisk tiskarne »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Natisnjeno v 1200 izvodih

Klišeje izdelala klišarna ČZP »Ljudska pravica«

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
PRISPEVKI
1962/dA

930(497.4)

019630014,1

COBISS •